

А.С.ПУШКИН

П
ИЗБРАННЫЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
«СОВЕТАКАН ГРОХ», ЕРЕВАН -1985

Ա.Ս.ԳՈՒՇԿԻՆ

ԵՆՏԻՐ
ԵՐԿԵՐ

«ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ»
ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ, ԵՐԵՎԱՆ-1985

1818

ՆԱՏԱԼԻԱՅԻՆ

Pourquoi craindrais-je de le dire?
C'est Margot qui fixe mon goût*.

Կազմեց և ծանոթագրեց
Ռազմիկ Դավոյանը

Այսպիսով ես էլ իմացա՝
Ի՞նչ թուշուն է Կուպիդոնն այդ,
Գերի դարձա՛վ սիրտն իմ հպարտ,
Սիրահարված եմ ես հիմա:
Թուփ խինդը այն օրերի,
Երբ ես առանց սիրո բեռի
Ապրում ու երգ էի ասում,
Երբ թատրոնում ու հանդեսում,
Զվարճանքում, ուրախ քեֆում
Զեփյուռի պես էի թևում,
Երբ ի հեճուկս Ամուրի
Ես կանացի քնքուշ սեռի
Մաղրանկարն էի գծում:
Բայց զուր էին ծաղր ու ծիծաղ,
Ինքս էլ ահա ընկա, ավա՛ղ,
Թըղթի խելքս վերջապես.
Ազատություն, խինդ մոռացել,
Կատոններից եմ հեռացել
Ու Սելադոն եմ հիմա ես:
Տեսա գեղը նատալիայի,
Որ քրմուհին է Թալիայի,
Եվ Կուպիդոնն է սրտիս մեջ:

Պուշկին Ա. Ս.

Պ 971 Հնտիր երկեր /Կազմեց և ծանոթագրեց Ռ. Դավոյանը.— Եր.: Սովետ. գրող, 1985.— 568 էջ:

Ժողովածուն ընդգրկում է ռուս հանճարեղ գրողի տարբեր տա-
րիներին գրված բանաստեղծությունները, պոեմները, հեքիաթները:
Արձակ գործերից զետեղված են «Կապիտանի աղջիկը» և «Ճանա-
պարհորդություն դեպի էրզրում» երկերը: Բանաստեղծությունների և
պոեմների մի մասը տրվում են նոր թարգմանությամբ:

ԳՄԴ 8401

* Ինչո՞ւ վախենամ այդ ասելուց.
Մարգոն հմայեց սիրտս (Ֆրանս.):

Խոստովանում եմ, Նատալիա,
 Քեզանո՛վ է սիրտս գերված,
 Դեռ առաջին անգամ է նա
 Կնոջ գեղին սիրահարված:
 Ամբողջ օրը ուր էլ շրջում՝
 Քեզանով եմ լինում ես լի,
 Գիշերն ունայն իմ անուրջում
 Տեսնում եմ դեմքդ սիրելի,
 Տեսնում եմ՝ նուրբ զգեստ հագած
 Իբր ինձ հետ է սիրելիս.
 Եվ աչքերը կիսով փակած,
 Եվ շունչը մեղմ քաղցրությամբ լի,
 Եվ սպիտակ կուրծքը նրա՝
 Անբիժ ինչպես ձյունները կույս,
 Եվ մշուշը լուռ գիշերվա
 Հիացմունք են բերում հոգուս:
 Տեսնում եմ ես... տաղավարում
 Մենակ ենք մենք, կույսին փարվում
 Դողում եմ ես, տանջվում, լուռ...
 Եվ արթնացա... իմ մենավոր
 Անկողնի մեջ խափար է սե,
 Արձակեցի հառաչ մի խոր,
 Եվ իմ երազը թևավոր
 Թևին տալով սուրաց թեթև...
 Ուժգնանում է կիրքն ափելի,
 Տառապում եմ ես սիրով լի
 Ու նվաղում եմ ժամ առ ժամ:
 Միտքս է ձգտում ինչ-որ բանի,
 Իսկ ի՞նչ բանի — ոչ մի անգամ
 Կանանց մոտ չի խոստովանի
 Մեզնից ոչ ոք դա բարձրաձայն:
 Ուրույն ձևով կասեմ ես այն:
 Սիրահարն այն է ցանկանում,
 Ինչ որ ինքն էլ չի իմանում.
 Հատկություն է զարմանալի:
 Հագիս մի պարզ, հին բալախոն,
 Ու գլխարկս թեքած անփուլթ,

Ես կուզեի հանց Ֆիլիմոն,
 Երբ իջնում է գիշերը մութ,
 Ուղեկցելով Անյուտային՝
 Պատմել տանջանքն իմ սիրային,
 Ասել նրան — ի՛մն ես հավետ:
 Ես կուզեի, իմ սիրելի՛,
 Որ ձգտերի դու ինձ պահել
 Քո հայացքով աղերսալի:
 Եվ կամ լինել կուզենայի
 Փոքրիկ, թեթև Ռոզինայի
 Խնամակալը ճերմակած,
 Կեղծամ դրած, թիկնոց հագած,
 Որպես բախտի մի խորթ զավակ
 Շոյել ձեռքով հանդուգն ու տաք
 Նրա կուրծքը ձյունաճերմակ:
 Ես կուզեի... ոտքով սակայն
 Չես անցնի ծովն հսկայական:
 Մինչ ականջներս եմ ես թեկուզ
 Քո լույս դեմքին սիրահարված,
 Բայց, սիրելի՛ս, քեզնից զատված
 Չեմ փայփայում ես ոչ մի հույս:

Բայց, Նատալիա, չեմ իմանում՝
 Քո Սելադոնն ո՛վ է քնքուշ,
 Դեռևս դու չես հասկանում՝
 Ինչու շունի նա ոչ մի հույս:
 Իմ Նատալիա, լսիր ինձ դեռ,
 Չունեմ ես ճոխ ապարանքներ,
 Ոչ արար եմ, թուրք եմ ոչ էլ,
 Չի կարելի ինձ համարել
 Պարկեշտ ու կիրթ մի շինացի
 Եվ կամ կոպիտ ամերիկացի:
 Թող չթվամ ես քեզ երբեք
 Գերմանացի՝ գլխին թասակ,
 Սիգարեթով, ձեռքին բռնած
 Գարեջրի լիքը բաժակ,
 Ինձ մի կարծիր հեծյալ պահնորդ՝

Սաղավարտով, սրով երկար,
 Ես չեմ սիրում ուղմի որոտ,
 Եվ Աղամի մեղքի համար
 Իմ ձեռքը չի ձգվում երբեք
 Դեպի նիզակ, սուսեր ու տեղ:
 — Ո՞վ ես արդյոք, խենթ սիրահար:—
 Տես այս պատերը վերամբարձ,
 Լռություն է այնտեղ անծիր,
 Լուսամուտին նայիր կնքված,
 Կանթեղներին այնտեղ վառված...
 — Օ՞, նատալիա,
 Ես ճգնավոր եմ, իմացիր...

1814

ՈՏԱՆԱՎՈՐ ԳՐՈՂ ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ

Արի՛ստ, դու է՞լ պառնասական քուրմերի մեջ մտար,
 Ուզում ես դու թամբել Պեգասն անհնազանդ, համառ,
 Դափնու ես շտապում վտանգավոր արահետով
 Ու համարձակ նետվում կովի խստաքնին հոգով:

Արի՛ստ, ինձ հավատա՛, դու թո՛ղ հանգիստ գրիչ ու մուր.
 Դու մոռացիր առու, անտառ, գերեզմանները լուռ,
 Պաղ ոտանավորներում սիրով դու մի՛ այրվիր այդքան,
 Քանի քեզ չեն նետել սարից, իշիր դու ինքնակա՛մ:
 Առանց քեզ կան և կլինեն բանաստեղծներ հազար,
 Նրանց կտպագրեն, և կմոռնա արար աշխարհ:
 Գուցե հենց այժմ, աղմուկից հեռու փախած հավետ
 Ու հավիտյան միաձուլված հիմար մուսայի հետ,
 Միներվայի վահանի տակ, տաղավարում անդորր
 Երկրորդ «Տելեմախիդայի» պահված է հայրը նոր:
 Դու զգուշացի՛ր բախտից այն անիմաստ երգիչների,
 Որ մեզ մորթում են երգերով անթիվ ու տաղտկալի:
 Արդար է պոետին տրված արժեքը հետագա.
 Պինդոսի վրա կան դափնիներ, սակայն եղինջ էլ կա:
 Սարսի՛ր ծանակվելուց: Ինչի՞ է պետք, թե Ապոլլոնն,
 Իմանալով, որ դու էլ բարձրացել ես Հելիկոն,
 Թափահարի իր գանգրահեր գլուխը հեգնաբար
 Ու պարզեի փրկության շյուղ քո հանճարի համար:
 Բայց ի՞նչ, Պատրաստ ես դու պատասխանել խոթողեմ.
 Կասե՛ւ. «Դու ավելորդ խոսքեր զուր մի՛ վատնիր, խնդրեմ,
 Երբ ձեռնարկում եմ մի բանի, ես չեմ նահանջի էլ:

Գիտցի՛ր, ինձ այդ է վիճակված, քնարն եմ ես ընտրել,
Թո՛ղ իմ մասին ինչքան կուզես դատե արար աշխարհ,
Դու հայհոյի՛ր, գոռա՛, իսկ ես պոետ եմ անպատճառ:
Արի՛ստ, նա չէ պոետ, ով հանգ թխել գիտե մի քիչ,
Ու թուղթ բնավ չափստատելով՝ ճոճացնել գրիչ,
Կարգին ոտանավոր գրելն այնքան էլ չէ դյուրին,
Ինչպես Վիտգենշտեյնին՝ հաղթելը ֆրանսիացիներին:
Երբ Դմիտրիև, Դերժավին, Լոմոնոսով մեծանուն,
Մեր երգիչներն անմահ, ռուսաց պատիվն ու փառքն անհուն,
Սնում են միտք առողջ ու մեզ կրթում են անդադար,
Ինչքա՛ն գրքեր են կործանվում՝ դեռ չեկած լույս աշխարհ:
Ռիֆմատովի ու Գրաֆովի երկերն այն աղմկոտ
Փսոմ են բուրձ Բիրբուսի հետ Գլադստոնների մոտ,
Ոչ ոք էլ չի հիշի նրանց, փուչ բանը չեն կարգա,
Նրանց վրա Ապոլլոնի անեծքի հետքը կա:

Ասենք, որ դու Պինդար քարձրանալով հաջողվեցամբ՝
Բանաստեղծի կոչում կրել կարող ես իրավամբ:
Այն ժամանակ բոլորն էլ հաճույքով քեզ կկարգան:
Բայց քեզ թվում է, թե արդեն կհորդե՞ն գետի նման
Գանձերը քո նրա համար, որ բանաստեղծ ես դու,
Եվ դու պետություննե՛ք կառնես ուժով ոսկու,
Կամ երկաթե սնդուկներումըդ ոսկիներ պահած
Ու թեք ընկած կողքիդ՝ կվայելես հանգիստ ու հա՛ց:
Բանաստեղծները, բարեկա՛մ, այնքան էլ հարուստ չեն,
Զուներն նրանք, ավա՛ղ, ոչ պալատներ մարմարաշեն
Ու ոչ էլ սնդուկներ՝ մաքուր ոսկիներով լեցուն:
Հարկերը գետնի տակ կամ լարդախները տանիքում —
Ահա նրանց պալատն ու գլյակները գլուխական:
Երգչին բոլորն են հավանում, թերթն է սնում միայն:
Բախտի անիվը թավալվում է պոետի կողքով:
Ռուսսոն ծնված էր մերկ ու մերկ մտավ գազաղն անթուվ,
Մուրացկաննե՛րը տեղաշոր տվին Կամոյենսին,
Կոստրովը լարդախում մեռավ անհայտ ու անմեկին,
Նրան այնտեղ էլ օտարները գերեզման գրին:
Վշտերի շարք է կյանքն երգչի, փառքը երազ է սին:
Կարծես թե այժմ քակտեցիր դու լուրջ խորհրդածել:

«Այս ո՛նց, — կասես, — ցանկանալով այսքան դաժան դատել,
Ամեն ինչ պարզելով մի նոր Յուվենալի նման,
Դու ինձ բացատրեցիր վտանգը բանաստեղծության,
Իսկ ինքդ, պառնասյան քույրերի հետ այդքան խոռով,
Եկել ես ինձ խրատելու ոտանավորներով:
Քեզ ի՛նչ է պատահել, ասա՛, դու գլխիդ խելք ունե՞ս»:
Արի՛ստ, ահա, առանց շեղման, իմ պատասխանը քեզ:

Գյուղում, հիշում եմ ես, գեղջուկների հետ հասարակ
Մի քահանա տարիքավոր, գանգուրներով ճերմակ,
Ապրում էր գոհ, դրկիցին հաշտ, ուներ բարի անուն
Եվ առաջին իմաստունի համբավ էր վայելում:
Նա մի անգամ գինու շշեր ու բաժակներ պարպած՝
Գալիս էր հարսնիքից երեկոյան, մի քիչ հարբած:
Ժանապարհին նրան տեսան մի խումբ գյուղացիներ.
«Լսի՛ր, տեր հա՛յր, — ասին իսկույն պարզամիտները մեր, —
Դու մեղավորներիս, ախար, թույլ չես տալիս խմել
Ու հրամայում ես ամենքիս դու միշտ՝ սթափ լինել,
Եվ քեզ մենք հավատում ենք. այս ո՛նց ես դու այսօր...»:
«Լսե՛ք, — ասաց գեղջուկներին տերտերն այն ալևոր, —
Ինչ որ ասում եմ ձեզ ժամում, այնպես էլ դուք եղե՛ք,
Ապրեցե՛ք լավ, իսկ իմ օրինակին մի՛ հետևեք»:

Ես էլ հարկադրված նույն պատասխանը պիտի ստամ,
Եվ չեմ ուզում չբմեղացնել ինձ մազաչափ անգամ:
Օ՛, երջանիկ է նա՛, ով անտարբեր դեպի ստիքոս
Անց է կացնում իր դարն անդորր, անվիշտ և առանց հոգս,
Թերթերը չի ծանրաբեռնում երկար ներբողներով
Ու չի ճգնում էքսպրոմտոյի վրա նա օրերով:
Ով չի ճգնում ճախրել դեպի բարձրագագաթ Պառնաս,
Զի փնտրում ոչ մաքուր մուսա, ոչ էլ անսանձ Պեգաս,
Ով չի սարսում դաժան տեսքից Ռամակովի գրչի,
Հանգիստ է նա, ուրախ, Արի՛ստ, նա, ով բանաստեղծ չի:
Հերի՛ք դատենք. ես վախենում եմ քեզ ձանձրացնելուց
Եվ իմ սատիրական կծու գրչով քեզ տանջելուց:
Արդ, սիրե՛լք՝ ընկեր, բարի խորհուրդ տվի ես քեզ,

Դու կլոնես, թե ոչ, սրինգո դեն կշարտես...
Խորհի՛ր դու այս մասին, ընտրի՛ր ուղածըդ ինքնակամ,
Պատիվ վաստակելուց հանգիստը լավ է երկու անգամ։

ՕՍԳԱՐ

Շիրիմների վրայով, մշուշի մեջ գիշերվա
Հոգնածորեն փոխելով իր քայլերը երբեմուն,
Ճամփորդն անցնում էր Լորով, և զուր հայացքը նրա
Խավարի մեջ մի խաղաղ օթևան էր որոնում։
Անձավ չկա նրա դեմ, մռայլատես ափի մոտ
Զի երևում ձկնորսի թողած խրճիթն անգամ խեղճ,
Խիտ անտառն է օրորում հեռվում քամին աղմկոտ,
Ամպի տակ է լուսինն էլ, այգն է նիրհում ծովի մեջ։

Գնում է նա, և ժայռին, որ մամռապատ է ու թաց.
Հին օրերի խնդության ծեր երգչին է նկատում.
Իր գլուխը ալեհեր խոլ հեղեղին խոնարհած՝
Ժամանակի թռիչքն էր լուծյան մեջ նա դիտում։
Մռայլ ուռի մի ճյուղից նրա ուսերն էր կախված։
Երգասանը մտազբաղ խաղաղ հայացքը ուղղեց
Օտար երկրի զավակին, և ճամփորդը երկյուղած
Սարսափահար դողդողաց ու ճանապարհը շեղեց։

«Կա՛նգ առ, ճամփորդ,— բարբառեց երգին անցած
օրերի,—

Այստեղ քաջերն են ընկել, հարգի՛ր աճյունը նրանց,
Հերոսությունը հարգի՛ր կովում ննջած այրերի»։
Եկվորը լուռ խոնարհեց իր գլուխը, և թվաց՝
Բլուրներին բարձրացած ստվերները մեկ առ մեկ
Գլուխները արյունոտ խոնարհեցին եկվորին։
«Այդ ո՞ւմ դամբանն եմ տեսնում»,— ասաց ճամփորդն
հոգնաբեկ

Եվ զավազանը պարզեց դեպի ծովափը լռին։

Ժայռին դամված մի կապարճ ու պողպատե սաղավարտ
Լուսնի աղոտ լույսի տակ թույլ ցուլքն էին արձակում։

«Ավա՛ղ, Օսգարն է այդտեղ,— ոգեց ծերը ալեզարդ,—
Օ՛, պատանին վաղ գտավ իր սև օրհասը կյանքում։
Ինքն էր փնտրում դա, սակայն, ես տեսել եմ, թե շարքում
Ի՛նչ խինդով էր սպասում նա առաջին նիզակին,
Եվ միշտ առաջ նետվելով, ընկավ մարտի հորձանքում։
Խաղա՛ղ ննջիր, պատանի, հավերժությունն քո փառքին։

Մալվինային նա սիրեց կյանքի ծաղիկ հասակում,
Քանի՛ անգամ երկուսով նրանք գիտել են լռին,
Թե դաշտերին խաղաղված լուսինն ինչպես է ծագում,
Ու ծովափնյա ժայռերի ստվերն ընկնում ջրերին։
Թվում էր, թե երկու սիրտ ձուլված էին միասին,
Մալվինայի սիրով էր շնչում Օսգարը կյանքում,
Բայց խնդության ու սիրո օրերն արագ սուրացին,
Եվ պատանուն պարուրեց վշտի գիշերը անքուն։

Զմռան տխուր մի գիշեր, երբ ցուրտ էր ու միգամած,
Երիտասարդ գեղուհու դուռն է ծեծում պատանին.
«Այստե՛ղ եմ ես, սիրելիս»,— շշնջում է նա կամաց։
Լուռ է սակայն խրճիթում։ Դուռը ծեծում է կրկին
Ու ականջ է դնում նա։ Հողմն է սուլում լոկ դրսում։
«Մի՛թե քնած ես արդեն, մշուշ ու մեգ է շրթս դին,
Թափվում է ձյունը առատ, ես սարսուռ եմ, մրսում,
Լսի՛ր, լսի՛ր, Մալվինա, իմ սիրելի, իմ անգի՛ն»։

Երրորդ անգամն է ծեծում, ու բացվում է դուռը տան,
Ներս է մտնում դողալով Օսգարն ու շուրջը նայում,
Եվ ի՛նչ տեսնի խեղճ տղան. գեղեցկուհին դավաճան
Իր թևերի մեջ առած՝ Զվիգնելին է փաշփայլում։
Եւ է գալիս աչքերում մոլեգնությունը վայրի,
Սիրատուշոր պատանին դողդողում է ու լուռ,
Հանում է սուրն իր ահեղ, ու վե՛րջ, մահն է Զվիգնելի,
Անէանում է նրա դալուկ ոգին խավարում։

Եվ աղչիկը դավաճան ոտքն է ընկնում պատանու,
Բայց հայացքը թեքելով, Օսգարն ասում է նրան.
«Ապրի՛ր, աղոհն քոնը չեմ, դավն ատելի է հոգուս,
Կմոռանամ, կմարե՛մ սիրուս բոցը հուրհրան»։

Եվ շեմքից դուրս է գալիս նա անբարբառ ու մռայլ,
Շղթալված է սիրտն արդեն մի թախիծով անամոք,
Անէանում է հավետ քաղցր հիացքը նրա,
Նա մենակ է աշխարհում, չկա մոտիկ էլ ոչ ոք:

Ես տեսել եմ պատանուն. նա գլխիկոր ու մենակ
Մալվինայի անունն էր անհուսորեն շշնջում,
Նրա սրտին տրամուլթյան մուծն էր իջած շարունակ,
Ինչպես ծովի անհունին իրիկնամուտն է ննջում:
Անփութորեն նա նայեց ընկերոջն իր մանկության,
Ընկերներին էլ անգամ նա արդեն չէր ճանաչում,
Խնջույքներից հեռացած, անապատում լռելյայն
Մենակությամբ էր նա իր վիշտն ու թախիծը սնում:

Վշտերի մեջ տառապեց Օսգարն ամբողջ մի տարի:
Հանկարծ փողեր հնչեցին: Օգնիների զորքը գոռ
Կոչեց Ֆինգալը սրի և արյունոտ պայքարի:
Լսելով լուրը, Օսգարն այրվեց ռազմի տենչանքով:
Շողաց նրա սուրն այստեղ, մահը փախավ առաջից,
Եվ վերքերով խոցոտված, դիակույտին ընկավ նա,
Ընկավ, բայց սուր էր փնտրում դեռևս ձեռքը քաջի:
Եվ դարերի քունն առմիշտ փակեց կուպերը նրա:

Նահանջեցին թշնամիք — խաղաղությո՞ւն հերոսին,
Լուռ է շուրջն ամեն ինչ և բլուրը համբանում,
Եվ ցուրտ աշնանը միայն, գիշերներով անլուսին,
Երբ լեռների բարձունքին խոնավ մուծն է ծանրանում,
Ալհուր ամպով պարուրված, հագած՝ շղարշը մեզի,
Թախծոտ ու լուռ մի ըստվեր շիրմաքարին է հանգչում,
Եվ զրահներ են զնգում, լսվում է սուլոցը տեղի,
Ու թխկին է, ծփալով, խորհրդավոր շառաչում:

ՔՐՈՋՍ

Դու ուզում ես, անգի՛ն ընկեր,
Որ ես՝ մի նոր, ջահել պոետ,
Երգով զրույց անեմ քեզ հետ

Ու քնարով իմ մոռացված,
Երազներով թևավորված,
Թողնեմ հավետ վանքը տխուր,
Այս մեկուսի աշխարհը, ուր
Խաղաղությունը անխռով
Մթան մեջ է սուզվել տրտում
Եվ համր ու խուլ անապատում,
Լուռության հետ մռայլաշուք,
Թագավորում է անշշուկ:

Նետի նման արագասույր
Կթռչեմ ափը Նեայի,
Քեզ կգրկեմ, անգի՛ն իմ քույր,
Ընկե՛ր ոսկի իմ օրերի:
Հույս երգիչը Լյուդմիլայի,
Մեր տան շեմքից մտնելով ներս,
Երազների քնքուշ գերիս,
Ոչ թե ոսկի եմ քեզ բերում
(Ես հարուստ չեմ այս աշխարհում),
Նվերն իմ — փունջն է երգերիս:

Երբ ես սենյակդ կմտնեմ՝
Թեկուզ միայն գրչի ուժով,
Ի՞նչ վիճակում քեզ կգտնեմ,
Քույր իմ անգին, սիրագորով:
Ինչո՞վ ես սիրտդ կախարդում
Երեկոյին այս խաղաղված,
Արդյոք ժան-ժա՞կ ես դու կարդում,
Թե՞ ժանլիսան է քո դիմաց:
Թեքված գրքին Համիլտոնի՝
Միծաղո՞ւմ ես ամբողջ հոգով,
Թե՞ Գրեի հետ ու Թոմսոնի
Սլացել ես երազանքով
Դեպի դաշտերն, ուր կաղնուտից
Շունչն է փչում զեփյուռների,
Ուր անտառ կա կանաչագեղ,
Ու շառաչում է փառահեղ
Ճերմակ հեղեղը լեռների:

Կամ մոպսիկին մեր պառաված
 Բարձերի մեջ գուցե դրած,
 Երկար շալը փռած վրան,
 Շոյում ես ու Մորփեոսին
 Կանչում, որ քուն բերի նրան:
 Կամ Նեայի ափին կանգնած,
 Սվետլանայի նման խոհուն,
 Դիտում հեռուն մթազնած,
 Եվ կամ, թեքված դաշնամուրին,
 Շունչ ես տալիս դու Մոցարտին
 Քո մատներով արագաշարժ,
 Եվ կամ կրկնում հմուտ ու վարժ
 Պիլինիին ու Ռամոյին:

Սակայն արդեն քեզ հետ եմ ես:
 Ուրախության լոին գրկում
 Հոգիս բացվում է ու ծաղկում,
 Հստակ, ինչպես օրը գարնան:
 Մոռացված են մեր բաժանման
 Օրերը դառն ու տրտմացավ,
 Վշտի ստվերն անէացավ:

Բայց սա երազ է լոկ, ավա՛ղ,
 Վանքում եմ ես մութ ու խաղաղ,
 Ու մոմերի թույլ լույսի տակ,
 Քեզ եմ գրում ես միայնակ:
 Խցում շունչն է խաղաղության,
 Ամուր նիզն է դուռըս փակում,
 Եվ թշնամին ուրախության՝
 Լռությունն է վրաս հսկում:
 Աթոռ մի հին, չգործածվող,
 Ու մահճակալ մի երերուն,
 Մի եղեգնյա սրնգափող
 Ու ջրաման՝ ջրով լեցուն.
 Ահա ամենն, ինչ իմ առաջ
 Տեսնում եմ ես արթնանալիս,
 Ո՛վ երազանք, դու ես միայն

Ինձ աշխարհում թևեր տալիս,
 Ու քեզանով տարված դեպի
 Հիպոկրենը կախարդական՝
 Երջանիկ եմ խցում անգամ:
 Ի՞նչ կլինեն ինձ հետ արդյոք,
 Աստվածուհի՛դ իմ, առանց քեզ:
 Եռուն կյանքի էի ծանոթ,
 Որ հաճելի էր ինձ այնպե՛ս,
 Բախտի կամքով տարված հեռուն,
 Հանկարծ մթին մենաստանում,
 Ինչպես ափին Լեթան գետի,
 Հայտնվեցի ես բանտարկված,
 Եվ հավիտյան այնտեղ թաղված:

Ու փակվեցին իմ հետևից
 Այն դարպասները վիթխարի,
 Եվ սև մշուշ հագավ իմ դեմ
 Գեղեցկությունը աշխարհի:
 Բանտարկյալի պես եմ նայում
 Իմ զնդանից ես՝ ողջ հողին
 Ու լուսայգի պայծառ շողին:
 Թե արեգակն է բարձրանում
 Եվ իր ճաճանչն է շողշողուն
 Նետում իմ նեղ լուսամուտից,
 Օ՛, իմ սրտին դառնակսկիծ
 Զի պարզեում էլ խնդություն,
 Եվ կամ թե ուշ երեկոյան
 Ես, սեաթույր, մութ երկնքում,
 Ամպերի մեջ այն գորշագույն
 Դժգունացող շողի նման,
 Թախիծով եմ դիմավորում
 Ստվերները մթնշաղի,
 Հառաչով եմ ճանապարհում
 Անցնող օրը: Արցունքն աղի
 Աչքերիս մեջ՝ նայում եմ դուրս
 Ու համրիչն եմ ձգում անհույս:

Բայց ժամանակը կհոսի,
Եվ իմ քարե այս դարբասի
Փականքները կընկնեն բոլոր,
Եվ նժույգները թեւովոր՝
Հովիտներով ու լեռներով
Կթռցնեն ինձ Պետրոգրադ:
Իմ նոր տունը շտապելով՝
Ես կթողնեմ խուցն իմ խավար,
Սեղանի տակ — շղթա, վեղար,
Ես, կարգալու՜յծ կրոնավոր,
Կթռչեմ գիրկդ հեռավոր:

ԿԱԶԱԿԸ

Կեսգիշերին, մեզ-մշուշում,
Ճեղքելով մութն համարձակ,
Գետափով ձին դանդաղ քշում,
Անցնում էր մի քաջ կազակ:

Սև փափախն իր թեք էր դրած,
Փոշին նստած հագուստին,
Փշտովները ճիտքը խրած,
Թուրը հասած մինչ գետին:

Հավատարիմ ձին չզգալով,
Որ սանձ կա իր բերանում,
Երկար բաշը քամուն տալով,
Դեպի մութն էր խորանում:

Ահա երկու-երեք խրճիթ,
Ահա քանդած մի շափար.
Այս մի ճամփան գյուղ է տանում,
Սա էլ դեպի մութ անտառ:

«Մութ անտառում,— խորհում է նա,—
Ես աղջիկ չեմ գտնելու,

Սիրունները տանն են հիմա,
Տուն են եկել քնելու:

Սանձն է քաշում քաջ դոնեցին
Ու անհամբեր խթանում,
Եվ նետի պես թռչում է ձին,
Դեպի գլուղը սլանում:

Լուսինն ելնում ամպի միջից
Ու երկինքն է արծաթում,
Լուսամուտի մոտ մի աղջիկ
Նստած է լուռ ու տրտում:

Տեսնում է քաջն իսկույն նրան,
Սիրտը զարկում է ուժգին,
Մոտ է քշում ձին անվարան,
Հասնում փայտյա խրճիթին:

«Տե՛ս, գիշերն է մառյլ ու մութ,
Լուսինն ամպի տակ մտավ,
Դո՛ւրս եկ, սիրո՛ւն, դե դո՛ւրս եկ շուտ,
Ջուր տուր ձիուն իմ ծարավ»:

«Ձէ, վախենում եմ ջահելից,—
Ասաց աղջիկն այն սիրուն,—
Վախենում եմ դուրս գամ տնից,
Ջուր տամ ծարավ քո ձիուն»:

«Մի՛ վախենա, ա՛խ, իմ սիրուն,
Տանջվում եմ, տե՛ս, քեզ համար...»
«Ձէ, կխաբի գեղեցկուհուն
Դիշերն այս նենգ ու խավար»:

«Դատարկ խոսք է, մի՛ հավատա,
Վախը սրտիցդ հանի,
Ջահել կյանքդ քամուն մի տա,
Քնքուշ աղջիկ, դուրս արի»:

Նստիր ձիուս, չվախենաս,
Թոցնեմ տանեմ քեզ հեռու,
Սիրածիդ հետ ուր էլ գնաս՝
Քեզ դրախտ է թվալուս:

Եվ ի՞նչ, Աղչիկն ահը վանեց,
Լսեց նրա ասածին,
Հետը գնալ համաձայնեց:
Բախտավորվե՞ց դոնեցին:

Ու ձին քշեց, հեռո՛ւ թռան,
Սիրեց քաջն այն քնքուշին,
Երկու շաբաթ սիրեց նրան,
Իսկ հետո էլ ուրիշին:

ԻՇԽԱՆ Ա. Մ. ԳՈՐԶԱԿՈՎԻՆ

Թող Ապոլլոնին չիմանալով,
Պոեան, արքունի փիլիսոփան,
Հայտնի վիմոժին խոնարհվելով՝
Ձոնի հիսուն տուն ներբողական:
Բայց ես, սիրելի՛դ իմ Գորշակով,
Ես չեմ արթնանում աքլորի հետ,
Ներբողների ճոխ ու սեթևեթ,
Վերամբարձության հնչուն խոսքով,
Ձեմ կարողանում դատարկ բաճեք
Երգել նրբահյուս, ճարտար և կուռ.
Եվ ես չեմ կարող քնար դարձնել
Իմ այս գրիչը — սագի փետո՛ւր:
Օ, ոչ, սիրելի՛ս, ներբող գրել
Մտադրություն չունեմ հիմա.
Ի՞նչ է, կուզենա՞նք գետը կտրել՝
Չիմացած բարակ տեղը նրա,
Ու Դերժավինի հետքով ճախրել:
Անվանակոչման քո առիթով
Մի կերպ գրում եմ ես իմ ոճով:

Ասա՛, այս պահին ի՞նչ ցանկանամ
Ես բարեկամիս, մաքուր սրտով:
Խորը ծերությո՞ւն, իմ լա՛վ իշխան,
Երեխաներ ու կի՛ն սիրաթով,
Գանձ ու կա՛յք, օրե՞ր մեծաշառաչ,
Այմաստյա աստղե՞ր, պատիվ ու խա՛չ.
Ցանկանա՞մ, որ դու փառքի համար
Բռնես արյունոտ մի ճանապարհ,
Դափնեպսակի մեջ շողշողաս,
Մարտերում ձեռքով կայծակ տեղաս,
Եվ հաղթանակը, ինչպես հնում
Նևսկի քաջին էր հետևում,
Հետևի նաև քե՛զ ամենուր:
Օ՛, ես բանաստեղծ չեմ քաղցրալուր.
Քան քեզ այդպիսի խոսքով երգեմ,
Լավ է մուսային հավե՛տ լքեմ:
Տա՛ սիրո աստված, որ միշտ ապրես
Դու Բաքոսի հետ և Ամուրի,
Իբրև քնքուշ սանն էպիկուրի:
Իսկ հետո, երբ որ դու նշմարես
Ստիքսի ափը հեռվում մթնած,
Տա՛ աստված, որ դու արդեն հոգնած՝
Կրքից արբեցնող ու քաղցրակեզ՝
Ձեռքից դեռահաս Կուպիդոնի
Փոխանցվես նավը մութ Քարոնի
Եվ... Երշուկայի կրծքին հանգչես:

ՓՈՐԶԱՌՈՒԹՅՈՒՆ

Ով մի վայրկյան կարող լինի
Զսպել սերը սառը մտքով,
Ոչ մի բեռով ու կապանքով
Թնող սերը չի ծանրացնի:
Մի՛ ծիծաղիր, մի՛ տաքացիր,
Հույժ իմաստուն կուզես դարձիր՝
Նորեն մտքիդ հետ կվիճես,

Թեպետ դժգոհ՝ բայց կզիջես
Ու կբանաս դուռդ կրկին,
Երբ էրոսը կանգնի շեմքին:

Փորձել եմ ես ինքս ինձ հետ
Ճշմարտությունն այս խոսքերի.
«Մնաս բարով, սեր իմ, ների՛ր.
Քլոյային լքած հավետ՝
Հետքերով կույր աստվածուհու
Կթռչեմ բախտն իմ որսալու»:
Այսպես էի խորհում հպարտ,
Երբ լսեցի քրքիջ զվարթ.
Եվ ի՛նչ. էրոսն ահա կրկին
Դուռն է թակում կանգնած շեմքին:

Ո՛չ, ես կարծես չեմ կարենում
Մյս աստծո հետ խռով պահել.
Ու դեռ քանի Պարկան ահել
Կյանքի թելն է այնտեղ մանում,
Թող նա՛ իշխի ինձ տիրաբար,
Իմ օրենքն է—լինել կայտառ:
Երբ մահն ինձ սև շիրիմ փորի,
Երբ չինջ հայացքն իմ խավարի,
Էրոսն այնժամ չի երևա
Գերեզմանիս թմբի վրա:

ԵՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ստվերախիտ, մութ պուրակում,
Ուր բուրավետ խոտերի մեջ
Կարկաչում է առվակն անվերջ:
Մի սիրահար հովիվ տղա
Գիշերը արինգ էր նվազում,
Դայլայլներին քնքշանվաղ՝
Հովիտն էր խոր արձագանքում...

Քարանձավի խորքից հանկարծ
Ելավ որդին Մերկուրիոսի,
Ելավ տերը այժամարդկանց,
Վեներայի և Բաքոսի
Երկրպագուն ելավ հանկարծ:

Եղջյուրները՝ վարդապարուր,
Բաղեղները՝ սև մազերին,
Պուրակ ելավ Սատիրը լուռ՝
Գինով լիքը տիկն ուսերին:
Անտառների աստվածն հենված
Կեռագլուխ զավաղանին,
Թփուտների մեջ թաքնված,
Երգն էր լսում գիշերային,
Օրորելով գլուխն հուզված:

«Ինչո՞ւ, ո՞վ դուք ուբախ օրեր
(Հովվի երգն էր տխուր հնչում),
Եկաք, որպես երազանքներ,
Անհետացաք, որպես ստվեր,
Եվ հավիտյան կորաք մթնում:

Ա՛խ, երբ գիշերվա խավարում՝
Քլոյայի ձեռքից բռնած
Շրջում էի՝ անուշ քնած
Զով պուրակի մութ ստվերում,
Խորհրդավոր լուսնյակի տակ,—
Ո՞վ կարող էր չափվել ինձ հետ:
Սիրում էր ինձ այն ժամանակ
Քլոյան նուրբ ու քնքշավետ:

ՌՈՄԱՆՍ

Մի աշնանային մռայլ իրիկուն
Մի աղջիկ գնում էր անմարդ տեղերով,
Ցուք անբախտ սիրո ծնունդը թաքուն

Բռնած դողդոջուն, քնքուշ ձեռքերով:
Շուրջը խաղաղ էր. հոգնած աշխարհքը
Հանգստանում էր գիշերվա մթնում,
Այնինչ ուշադիր աղջիկն յուր աչքը
Երկշուտ հայացքով շորս կողմն էր ածում:

Եվ, հառաչելով անմխիթարանք,
Նա նայեց անմեղ այն արարածին.
«Քնած ես, մանուկ, դու իմ տառապանք...
Եվ անտեղյակ ես իմ սրտի վըշտին...
Աչքդ բաց կանես բարձրականչ լալով,
Սակայն իմ կրծքին էլ չես կպչիլ դու.
Վաղ առավոտյան տարաբախտ քո մոր
Ջերմ համբույրներին չես հանդիպելու:

Ճշալով իզուր կրկանչես նրան.
Ավա՛ղ, ամոթ ինձ,— ես եմ մեղավոր.
Դու կըմոռանաս մորըդ հավիտյան,
Բայց պիտի հիշեմ ես քեզ ամեն օր:
Ուրիշ ծնողներ կըխնամեն քեզ,
Եվ կասեն — «օտար ես դու մեզ համար»:
«Իմ ծնողները ո՛ւր են» — կըհարցնես.
Սակայն չես գտնիլ ո՛չ հայր և ո՛չ մայր:

Թշվա՛ռ երեխա, մտքով տխրագին
Կըտանջվես օտար մանուկների մեջ,
Կընայես նրանց մոր փաղաքշանքին
Մռայլուն հոգով մինչև կյանքիդ վերջ:
Ամեն ժամանակ բախտըդ կանիծես,
Ամեն տեղ ատված, օտար ու մենակ,
Եվ միշտ նախատինք ու ծաղր կըլսես...
Օ՛, ների՛ր, ների՛ր ինձ այն ժամանակ:

Դեռ քնած ես դու... Թող քեզ, խեղճ մանուկ,
Այս վերջին անգամ սեղմեմ իմ կրծքին,
Օրենքն անիրավ, խիստ և անողոր
Մեզ դատապարտել է տառապանքին:

Քանի քո անմեղ ուրախությունը
Տարիները չեն քշել տակավին,
Քնի՛ր, սիրելի, սև թախծները
Խորթ են մանկության խաղաղ օրերին»:

Լուսինն անտառի ետևից հանկարծ
Երևաց. մոտիկ մի խրճիթ տեսավ,
Դողալով գունատ ու հուսալքված,
Նրա դռանը ահա մոտեցավ,
Ջգույշ կոացավ ու կամաց դրեց
Ցուր երեխային օտարի շեմքում,
Իսկույն սարսափով երեսը դարձրեց
Եվ անհայտացավ գիշերվա մթնում:

ԼԵՂԱ

(Կանտատա)

Մութ պուրակում, բուրումնավետ լորինների ստվերում,
Եղեգնուտում, որպես փայլուն մարգարիտներ բյուրավոր,
Արծաթագույն ջրի փրփուրն էր շողում,
Տատանվելով զով զեփյուռից մեղմօրոր:
Այն ամոթխած գեղեցկուհու քողը ջրի մոտ ծփում
Անփույթ փռված՝ այնպես մեղմ էր փողփողում,
Եվ թովանքները գեղուհու՝ ալիքները թրթռուն
Հրճվանքով ու խինդով էին ողողում:

Այգու բնակի՛չ արագահոս,
Եղիր համեստ, ո՛վ առու.
Հանդա՛րտ, ալիք շատախոս,
Նրան դու մի՛ վախեցրու:
Սարսուռ է վախից Լեղան,
Ձյունն կուրծքն է մեղմ շնչում,
Ո՛չ ալիքներ իր շուրջը կան,
Ո՛չ զեփյուռն է շշնջում:
Այգում շշուկը հանդարտվեց,

Լուսթյան է հոգեթով.
Ջրահարսը առաջ շարժվեց,
Ալիքներին տրվելով:

Բայց առափնյա թփերի մեջ ինչ-որ մի բան շարժափնող,
Ծրկշտության մի զգացում գեղուհու սիրտը պատեց.
Նա ակամա ցնցվեց հանկարծ, հառաչք իր զսպելով:
Եվ խոնարհված այն ուռնու տակից՝ արքան փետրազարդ,
Բաց անելով ահա թևերն իր հպարտ,
Լողաց դեպի գեղեցկուհին՝ կուրծքը լեցուն բերկրանքով,
Խիզախ ճողփում է ալիքներն աղմկալից փրփուրով,
Մերթ իր ճերմակ թևերով օդն է ճեղքում,
Մերթ օդակի նման իր վիզն ուրբում,
Հպարտ գլուխը հեղորեն կեդայի դեմ թեքելով:

Լեզան հրճվում է,
Հանկարծ հնչում է
Ճիչ խնդության...
Կրքոտ հայացքով
Կաբապը սիրով
Գգվեց նրան:
Հեծեծանք լավեց:
Լուսթյան ափեց:
Անտառների
Փերին վայելում,
Գաղտնիքն է տեսնում
Աստվածներին:

Ու վերջապես սթափվելով՝ գեղեցկուհին այն շքնաղ,
Խոր հառաչանք արձակելով, բացեց աչքերը խաղաղ,
Եվ ի՞նչ տեսավ նա իր դիմաց... Որ ծաղկահյուս մահճում
Խաղաղորեն հզոր Զևսի թևերի մեջ է հանգչում:
Պատանեկա՛ն սերը իշխել էր նրանց,
Եվ վարագույրը դյուրական խորհրդավո՛ր իջավ ցած:

Այսուհետև թող իմանան
Վարդ աղջիկները սիրուն,
Ամռան գիշերը վախենան

Ջրից՝ խավար պուրակում:
Մութ պուրակում է թաքնվում
էրոսը այն սիրատենչ,
Սառն հոսանքի հետ է ճոճվում,
Նետը պահած փրփրի մեջ:
Այսուհետև թող իմանան
Վարդ աղջիկները սիրուն,
Ամռան գիշերը վախենան
Ջրից՝ խավար պուրակում:

ԳՅՈՒՂԱՔԱՂԱՔԸ

(... Ին)

Ներիր, ընկե՛ր իմ սիրելի,
 Լռությունս այս երկամյա.
 Լուռ եմ, քանզի մինչև հիմա
 Ոչ մի աղատ ժամ չունեի:
 Երբ իմ խաղաղ ծննդավայրից
 Ծռածի կառքն ինձ հասցրեց
 Պետրոս Մեծի քաղաքը մեծ,
 Ահավասիկ այդ օրվանից,
 Առանց քնի ու դադարի
 Թրև եկա երկու տարի՝
 Փուշ հոգսերով ինձ տանջելով,
 Զվարճացա, հորանջելով,
 Քեֆերի մեջ կամ թատրոնում:
 Եվ ես հանգիստ չէի առնում,
 Ավա՛ղ, ոչ մի ժամ ու վայրկյան,
 Նման այն խեղճ սարկավագին,
 Որ տանջվում էր գրկալի մոտ
 Մեծ հինգշաբթու պատարագին:
 Բայց փա՛ռք աստծո, այդ քարքարոտ
 Ճամփից արդեն դուրս եմ եկել
 Եվ մեկ առ միշտ երես թեքել
 Սին հոգսերից ու վշտերից,
 Որոնք այնպես ձեռք առան ինձ:
 Եվ լռության դյութիչ գրկում,
 Որպես ծուլլ մի փիլիսոփա,

Ապրում եմ ես այստեղ ահա,
 Փոքրիկ ու խուլ այս քաղաքում՝
 Անհայտությամբ մի բախտավոր:
 Վարձել եմ տուն մի լուսավոր՝
 Մեջը դիվան ու բուխարիկ,
 Երեք սենյակ — պարզ ու փոքրիկ,
 Ուր չես գտնի բրոնզ կամ ոսկի,
 Ուր պարկետը չի զարդարված:
 Գործվածքներով դրսից բերված:
 Լուսամուտներն իմ տնակի
 Ուղիղ նայում են պարտեզին,
 Ուր թխկենու հետ միասին
 Լորիններն են կանգնել շարքի.
 Ուր կեսօրին գլխիս վերև
 Կամար կապած զով են անում
 Կեչիները խտատերև.
 Ուր շուշանն է գորովագին
 Փարվել քնքուշ մանուշակին.
 Ուր օրնիբուն մի ժիր առվակ,
 Մեջը ծաղկանց թերթեր պես-պես,
 Կարկաշում է աչքից անտես՝
 Ցանկապատի ճաղերի տակ:
 Այստե՛ղ է քո պոետն ահա
 Ապրում բարվոք ու երջանիկ,
 Զի այցելում մոգայական
 Սալոնները բարձրաշխարհիկ,
 Էլ չի լսում կառնթների
 Դղրդոցը անտանելի:
 Այստեղ աղմուկ չկա երբեք,—
 Միայն սալած ճանապարհով
 Սայլն է ճռռում հազարից մեկ,
 Կամ թե ճամփորդ մի ուղացած,
 Կարոտ հարկին իմ տնակի,
 Գուցե թե իր ցուպով հանկարծ
 Կեսգիշերին դուռս թակի...

Երանելի՛ մարդ է նա, ով
 Անհոգ, անվիշտ ու անխռով

Ապրում է ու զվարճանում,
 Ում հետ հեշտ են մտերմանում
 Թեքն ու էրոսը դեռատի:
 Ով որ գրկում ազատության,
 Խուլ անկյունում իր մեկուսի,
 Գլխին թասակը տնական,
 Ման է գալիս առանց հոգսի,
 Ուզած ժամին ուտում-խմում
 Անկող հյուրեր չի ընդունում:
 Չի խանգարում նրան ոչ ոք,
 Որ անկողնում պառկի անհոգ՝
 Ինչքան որ սիրտն է կամենում:
 Երբ որ ուզի՝ մուսաներին
 Ձայն է տալիս ու տուն կանչում,
 Ուզած ժամին հանգիստ ննջում՝
 Հանգթուխանու գիրքը ձեռին:

Այդպես եմ ես, իմ բարեկամ,
 Ապրում հիմա — անհոգ, անվիշտ,
 Ձեռն եմ քաշել ես մեկատմիշտ
 Մառաններից իմ անզգամ:
 Եվ սենյակումս փակվելով
 Չեմ նեղվում ես մենությունից
 Ու շատ անգամ մեծ բերկրանքով
 Մոռանում եմ աշխարհն ու ինձ:
 Իմ ընկերներն են մշտական
 Մեր քուրմերը պառնասական,
 Որ դարակիս վրա շարված,
 Բարակ քողով վարագուրված,
 Բնակվում են ինձ հետ հոժար:
 Ահա կանգնած են շարեշար՝
 Պերճաբարբառ բանաստեղծներ,
 Զվարճախոս վիպասաններ:
 Ահա ժերուկն անզուգական,—
 Պոետների պոետ արքան,
 Չար հանսորը Ֆեռնեյի,
 Սանը Մոմի, Միներվայի:

Թեքն է նրան սնուցանել,
 Մանկուց է նա դարձել երգիչ,
 Որի երկերն անուն հանել՝
 Կարդացվում են ամենից շատ,
 Բայց ձանձրացնում ամենից քիչ:
 Մրցորդն է նա էվրիպիդի,
 Մտերիմը մեծ էրատի,
 Արիստոյի թոռը վսեմ,
 Ո՞րը թողնեմ, ո՞րը ասեմ...
 Նա — Կանդիդի հայրը բարի,
 Նա որ ամեն ասպարեզում
 Մեծ եղավ ու անկրկնելի:
 Իսկ Վոլթերից հետո այն ծեր
 Կանգնած հերթի են ըսպասում
 Ահա — Վիրգիլ, Տասսո, Հոմեր:
 Առավոտյան վաղ պահերին
 Սիրում եմ ես միշտ իրարուց
 Բաժանել այդ հսկաներին:
 Ահա նրանք, Շնորհների
 Սաներն անմեռ ու մեծանուն,—
 Դերժավինի հետ կողք-կողքի՝
 Հորացիոսը այն ըզգայուն:
 Դո՛ւ էլ, երգիչդ սիրեկի,
 Որիդ երգերն ըսքանչելի
 Դյուբել են մեզ ու կյուրթեն,
 Դո՛ւ էլ այստեղ ես, Լաֆոնթեն,
 Ո՞վ պարզասիրտ դու իմաստուն,
 Ո՞վ անհոգ ծուլ: Այստե՛ղ ես դու,
 Եվ Դիմիտրեն այն քնքշագին,
 Սիրահար քո պայծառ երգին:
 Ապաստան է գտել այստեղ
 Կոիլովի և քո կողքին.—
 Բայց ահա նա՝ Պախենայի
 Սրտակիցը այն ծերունի:
 Ո՞վ Լաֆոնթեն, ո՞վ մեծ պոետ,
 Նա հանդգնեց մրցել քեզ հետ:
 Թե սիրտ ունես զարմանալու,

Դեհ, զարմացի՛ր — պարտւած ես դու:
Ահա վերժեն ու Գրեկուրը,
Որոնց սնել է Ամուրը,
Թաքնվել են մի անկյունում
(Եվ ձմռանը, մութն ընկնելիս,
Նրանք հաճախ դուրս են գալիս
Ու աչքիցս քունը վանում):
Ահա կանգնած իրար կողքի —
Ե՛վ Օզերով, և՛ Ժան Ռասին,
Ծեր Ռուսսոն ու Կարամզինը,
Կնյաժնինն ու Ֆոնվիզինը՝
Մեծ Մոլիերի հետ միասին:
Այնուհետև, ահա նրանց
Արիստարքոսն անվախ ու մեծ,
Գալիս է դեմքը խոժոռած,
Հասորներով իր տասնվեց:
Թեև հանգթուի երգչի համար
Սոսկալի է և խիստ դժվար
Առնել ճաշակը Լաֆարպի,
Բայց հաճախ եմ ժամեր վատնում,
Նստում՝ նրա գիրքը կարդում:

Իսկ դարակում ամենացած,
Փռշում կորած ու մոռացված,
Գերեզմանոց են կազմել խիստ
Գրվածքները տղայամիտ,
Քերթվածքները Ճղճդունու,
Սաղմոսները Տխմարունու,
Գործեր, որոնք հայտնի են լոկ
Առնետներին ու մկներին.
Ուստի հավե՛րժ մոռացություն.
Հանգի՛ստ նրանց չափածոյի
Եվ արձակի ոսկորներին...

Հեղինակնե՛ր դուք սիրելի,
Մտերիմնե՛ր իմ մենության,
Ձեզ եմ տալիս անհատներին

Ժամերը իմ անհոգության:
Բարեկա՛մս, ես օրնիբուն
Նրանց հետ եմ լինում հիմի՝
Մերթ խոհերում խորասուզված,
Մերթ էլ մտքով տեղափոխված
Հեռուները էլիզիումի:
Իսկ երբ պայծառ արևմուտքում
Վերջալույսը իր դողդոջուն
Վերջին շողն է ոսկով ներկում,
Երբ լողում են երկնում անծայր
Վրա հասնող մութ գիշերի
Արքաները լուսապայծառ,
Երբ անտառն է հանգիստ ննջում,
Եվ ծառերն են մեղմ շշնջում,—
Իմ հանճարի ոգին այնժամ
Գլխիս վերև ճախր է առնում,
Եվ անդորրում գիշերային
Ես իմ ձայնն եմ միախառնում
Հովվական փողի ձայնին:
Ա՛խ, երջանիկ էակ է նա,
Ով դեռ ջահել, ծաղկահասակ,
Թերից քնարն իր կստանա:
Նա, որպես սեզ երկնաբնակ,
Կսավառնի դեպի արփին,
Վեր կլինի հեզ մարդկանցից,
Եվ փառքն այնժամ որոտագին
Կազդարարի աշխարհով մեկ.
«Ձի՛ մահանում պոետն երբեք»:

Բայց ե՞ս պիտ այդ տենչով տարվեմ,
Անմահությա՞մբ մխիթարվեմ...
Ես բնավ չեմ տարակուսում
(Թեև գրազ գալ չեմ ուզում),
Որ ինձ վրա էլ, երևի,
Կիջնի շնորհն Ապոլլոնի,
Եվ ես, փայլով մի երկնային
Սավառնումով իմ անվարան:

Կհասնեմ լանջն Հելիկոնի:
 Բայց չեմ եղծվի ես լիովին,
 Եվ թերևս իմ ըստվերին
 Կեսգիշերին այցի կգա
 Ապուլլոնի սանն ապագա՝
 Իմ թոռան թոռը լուսավոր,
 Եվ ինձանով ոգեշնչված,
 Տխուր կերգի՝ քնարն առած:

Իսկ առայժմ, լուսավորված
 Բուխարիկի լույսով աղոտ,
 Նորից թուղթ ու գրիչ առած,
 Նստած եմ ես սեղանիս մոտ.
 Փառքը չէ ինձ հրապուրում,
 Մտերմությունն է ինձ միայն
 Ներշնչում ու խանդավառում:
 Երջանիկ է դարձրել նա ինձ:
 Սակայն ինչո՞ւ մտերմության
 Կրտսեր քրոջ՝ Սիրո համար
 Տանջվեմ այսպես անգթաբար:
 Թե՞ իմ ոսկե ջահելության
 Վարդերը զո՞ւր, զո՞ւր են բացվել,
 Եվ վիճակված է ինձ լացել,
 Արցունք թափել լացի հովառում,
 Ուր ծաղկել է բախտն իմ տրտում:
 Ո՞վ երազանք թեթևաթև,
 Ուղեկցուհի՞դ իմ կաթոգին,
 Եղիր ինձ հետ այսուհետև,
 Եկ, ձեռքդ տուր դու վայելքին,
 Եվ խնջույքի լի գավաթով,
 Մոռացության արահետով
 Տար ինձ դեպի երջանկություն:
 Եվ երբ գիշեր է, լռություն,
 Երբ լռության խաղաղ գրկում
 Կակաչն է իր աչքը փակում,
 Զնփյուռաթե սուրա ծածուկ,

Թոիր դեպի տնակս լուռ,
 Մեծիր իմ դուռը կամացուկ
 Եվ անդորրում անխզելի
 Գրկի՛ր երգչին քո սիրելի:
 Թույլ տուր, որ ես կախարդական
 Հովանուդ տակ տեսնեմ նրան,
 Իմ ջերմ սիրո առարկային.
 Իմ պաշտելուն, իմ մուսային,
 Թող երևա ինձ խավարում
 Իր աչքերի փայլն երկնային,
 Որ սրտեր է բոցավառում,
 Տեսնեմ դեմքը ձյունաճերմակ
 Եվ իրանը աստվածային:
 Թող ինձ թվա, ո՞վ իմ ցնորք,
 Որ հանգչելով իմ ծնկներին,
 Փարվել է ինձ սիրաբորբոք
 Կուրծքը — կրծքիս, շուրթը — շրթիս,
 Վառվում է դեմքն իր գեղանի,
 Եվ աչքերն հե արցունքով լի...
 Բայց թուշում ես արդեն հեռո՞ւն:
 Երազն այդպես հրապուրում,
 Թողնում է ու չքվում անդարձ
 Եվ չի լսում հառաչ ու լաց:
 Ի՞նչ իմանամ ո՞ւր է սուրում,
 Կանհետանա, ե իմ սրտին
 Տխրությունը կիջնի կրկին:

Բայց չե՞ս կարող հո օրնիբուն
 Վայելել լոկ երջանկություն.
 Թախծի մեջ էլ սիրտը տրտում
 Խոր վայելք է հաճախ գտնում:
 Սիրում եմ ես ամռան տապին
 Իմ թախծի հետ լուռ թափառել,
 Մթնշաղը դիմավորել
 Հանդարտահոս գետի ափին.
 Արցունքներիս միջից նայել
 Մթնում կորչող հեռուներին:

Սիրում եմ իմ Մարոնի հետ
 Նստել պայծառ երկնքի տակ,
 Նայել լճին խաղաղավետ,
 Ուր կարապը ձյունաճերմակ,
 Ափի կանաչը մոռացած,
 Պարանոցն իր հպարտ կեռած,
 Անկեղծ սիրով, քնքշանքով լի,
 Ընկերուհու հետ սիրելի,
 Զուրն է ճողփում, հանդարտ լողում
 Այն ոսկեզօծ կոհակներում:

Իսկ երբեմն էլ ես ձանձրույթից,
 Թողած գրքերն իմաստալից,
 Այցելում եմ պարապ ժամին
 Գորովագույթ իմ պառավին,
 Նստում մոտը, թեյ եմ խմում:
 Մենք միմյանց հետ վարվում ենք պարզ,—
 Ես իր ձեռքը չեմ համբուրում,
 Նա չի անում ինձ ունեանս,
 Բայց փոխարենն իսկույն եեթ,
 Ինչե՛ր ասես չի պատմում ինձ:
 Նա հավաքում է շորս կողմից
 Ամեն տեսակ ժուռնալ ու թերթ,
 Իրադեկ է ամեն բանի,—
 Ո՞վ է մեռել, սիրահարվել,
 Ո՞ւմ տիկինն է ըստ մողայի
 Իր ամուսնուն դավաճանել,
 Ո՞ր բոստանում կաղամբն արդեն
 Հասել է ու ծաղկակալել,
 Կամ՝ Ֆոման փուչ բանի համար
 Քոթակել է իր խեղճ կնկան,
 Անտոշկան էլ անզգուշաբար
 Զարդել է իր բալալայկան:
 Այդպես, նա իր շորն է գործում
 Հետն էլ անվերջ բլրլացնում:
 Իսկ ես նստում եմ միշտ լուին,
 Խոհերիս մեջ խորասուզված,

Եվ չեմ լսում խեղճ պառավին,
 Ճիշտ այդպես էլ մի ժամանակ
 Լսում էի մեն ու մենակ
 Մեր բանաստեղծ Սվիտովի
 Հանգերն անմիտ ու սարքովի,
 Երբ նա ինձ մոտ, ոգևորված,
 Իր գրվածքներն էր ընթերցում,
 Ա՛խ, երևի այնժամ աստված
 Համբերությունն էր իմ փորձում:

Կամ դրացին իմ սրտակից,
 Յոթանասուն տարու մի ծեր,
 Որ աղատվել է բանակից,
 Որպես մայոր պաշտոնաթող.
 Մտերմաբար կանչում է ինձ
 Երբեմն իր ճաշկերույթին:
 Երեկոյան մեր խնջույքին,
 Երբ ծերուկիս քեֆն է բացվում,
 Նա, ձեռքին թասն իր պապական.
 Կրծքին մեղալն Օչակովյան,
 Խորանալով իր անցյալում՝
 Միշտ այն մարտն է մտաբերում,
 Երբ որ վաշտի գլուխն անցած
 Ընդառաջ էր գնում փառքին,
 Բայց հանդիպեց մի փուչ արկի
 Ու վայր ընկավ խորունկ խոցված՝
 Իր երկսայրի թուրը ձեռքին:
 Ուրախ եմ ես իր հետ սրտանց
 Ժամանակս անցկացնելու...
 Սակայն, ա՛վա՛ղ, ների՛ր, աստվա՛ծ,
 Ի՞նչ հարկ քեզնից այդ թաքցնելու,—
 Սոսկում եմ ես քո խնկարկու
 Ֆարաշավոր ծառաների,
 Քաղաքային տերտերների
 Զրույցներից ծերունական.
 Եվ խնջույքներն հարսանեկան
 Զեմ սիրում լոկ այն պատճառով,

Որ ավանի տերտերներին,
Ինչպես պապը հրեաներին,
Ատել եմ միշտ ամբողջ հողով,
Ինչպես նաև թուղթ մրոտող
Մարդուկներին, որ կաշառքով
Մարդ են դառնում, հարստանում,
Սուտն՝ ու կեղծիքը պաշտպանում:

Բայց ընկեր իմ, եթե շուտով
Հանկարծ նորից իրար գտանք,
Ապա գինու լի գավաթով
Մենք մեր վիշտը քամուն կտանք:
Միայն այնժամ, աստված վկա,
(Մի երկմտիր դու այդ մասին),
Ես գոհությամբ մաղթանք կանեմ
Տերտերների հետ միասին:

ԴԱՎԱՃԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«Անցա՛վ ամեն ինչ,
Սիրո պահը ջինջ
Կողքից սլացավ:
Տառապանք ու ցավ,
Տենչա՛նք ու խոփում,
Կորաք հավիտյան
Անթափանց միզում
Դուք մոռացության:
Զգացի այնպես.
Քաղցրությունը ես
Փոփոխումների,—
Մոռացա շղթան
Սեզ Ելենայի:
Աղա՛տ ես, իմ սիրտ,
Ողջը մոռացիք,
Քո բախտով այս նոր

Եղիր բախտավոր:
Գարնանն է միայն
Գերում զեփյուռին
Վարդը հուրհրան.—
Ես պատանության
Բուռն պահերին
Հրապուրվեցի
Ցանցով գեղեցիկ,
Օ՛, բա՛վ է մնամ
Մորմոքների մեջ:
Ես կմոռանամ
Տառապանք ու տենչ,
Շուտով կհասնի
Վերջը տխրության:
Երգիչ պատանի,
Քեզ համա՞ր է այն
Սեզ Ելենայի
Հրապույրն այնպես,
Բացվում վարդի պես...
Թող բոլոր մարդիկ,
Հեռու և մոտիկ,
Նրանով գերված,
Տարված նրանով,
Երազանքների
Ետեից ընկած,
Սլանան խմբով:
Խաղաղ հարկի տակ,
Մոխրի վրա տաք,
Հանդարտության մեջ
Թասից հասարակ
Կքամեմ անվերջ
Ես մոռացություն...
Եվ ընկերների՝
Համար սիրելի՝
Ձեռքով զվարթուն
Կշարժեմ արագ
Լարն իմ տավիղի»:

Ես այդպես էի
 Տենչում՝ ձանձրալի
 Բաժանության մեջ,
 Սփոփում էի
 Ինձ խոր վշտերի
 Ու տրամության մեջ,
 Մտածում էի՝
 Ես Ելենայի
 Պատկերը ջնջել
 Վառված սրտիս մեջ,
 Անցյալ գարունքին
 Փշեց իմ խելքին՝
 Մատաղ ու ջահել
 Քլոյային սիրել,
 Ինչպես վաղորդյան
 Հովիկն է փշում,
 Ալիքով կայտառ՝
 Տերեր քշում,
 Այդպես անդադար,
 Անհաստատուն հար,
 Սիրով խաղացի,
 Ես և՛ Լիլիային,
 Ե՛վ Տեմիրային
 Հոգով պաշտեցի,
 Սիրտն իմ, քնարն իմ
 Բոլոր-բոլորին
 Ես նվիրեցի,
 Եվ ի՞նչ, Զուր տեղը
 Գեղեցիկ կրժքից
 Պոկեցի շալը,
 Իզո՛ւր, ապարդյուն
 Դավաճանություն...
 Սրտիս մեջ շողաց
 Սեզ Ելենայի
 Պատկերն անմոռաց,
 Ա՛խ, վերադարձիր,
 Խնդություն անծիր

Դու իմ աչքերի,
 Ցրիր անհապաղ
 Տխրությունն իմ պաղ,
 Իզո՛ւր ես կանչում
 Բանաստեղծ դու հեզ,
 Զես տեսնի վշտի
 Վախճանը երբեք,
 Այդպես մինչ շիրիմ
 Վհատված, լոին,
 Փնտրի՛ր ապաստան,
 Մռայլ, մոռացված,
 Փշով փաթաթված,
 Քա՛րշ տուր քո շղթան

ԼԻՑԻՆԻՍՄԵՆ

Տեսնում ես դու, Լիցինիո՛ս, հաղթակառքով սրընթաց,
 Հագին շքեղ ծիրանի, դափնեճյուղով պսակված,
 Վետուլիոսը պատանի, պառկած գոռոզ մի դիրքով,
 Դեպի ամբոխն է թռչում փողոցների սալարկով:
 Նայիր ամենքը ինչպե՛ս գլուխներն են թեքում վար,
 Ու լիկտորներն են, նայի՛ր, քշում ամբոխը թշվառ.
 Սենատորներ, քծնողներ, պլրուհիներ ձիգ շարքով
 Նրա երթն են ուղեկցում մի փութաջան հայացքով,
 Նրա ժպիտն են որսում սպասումով անհամբեր,
 Իբրև վերուստ առաքված աստվածների օրհնանքներ,
 Ե՛վ մանուկները փոքրիկ, և՛ ծերերը ալեզարդ,
 Կուռքի առջև ամենքը ծունկ են չոքում հնազանդ:
 Անգամ ցեխում դրոշմված անիվների հետքը խոր,
 Նրանց համար հուշ է մի սրբազան ու փառավոր:

Հոռմուկների ժողովո՛ւրդ, ասա, վաղո՞ւց ես ընկել,
 Ո՞վ է գերել արդյոք քեզ, իշխանությանը շղթայել.
 Քվիրիտները քո հպարտ խոնարհվել են լծի տակ,
 Ո՞ւմ են, արդյոք, օ՛, երկի՛նք, դարձել ճորտ ու հպատակ:
 Վետուլիո՛սին... Ամոթ քեզ, օ, երկի՛ր իմ հայրերի,

Յոսի պատանին է իշխում խորհրդի մեջ այրերի,
 Սիրահարը բռնության՝ անուժ սենատին է վարում,
 Լուծ է դրել սենատին ու երկիրն է անարգում:
 Վետուլիոսը թագավոր. օ՛, ժամանակ, օ՛, ամոթ,
 Գուցե արդեն, տիեզերք, քո անկումի ժամն է մոտ:
 Սակայն մուտքով սյունազարդ, գլուխը վար խոնարհած,
 Պատառուտված թիկնոցով, ճամփորդական ցուպն առած,
 Ո՞վ է գալիս մոռյված՝ խմբի միջով ամբոխի.
 «Ո՛ւր, Դամեթիո՛ս, բարեկա՛մ արդարության ու խոհի»:
 «Ո՛ւր, չգիտեմ, վաղուց եմ ողջը տեսնում ու լուում,
 Հոռմն հավետ կթողնեմ, ես ստրկությանն եմ ատում»:

Բարի ընկեր, Լիցինիոս, լա՛վ չէ արդյոք առավել,
 Ֆորտունային ու տենչին հլու կամքով խոնարհվել,
 Հետևելով այս ժերի օրինակին ու վարքին,
 Հրաժեշտ տալ առհավետ այս անառակ քաղաքին,
 Ուր ծախու է ամեն բան՝ արդարություն և օրենք,
 Գեղեցկություն ու պատիվ և կոնսուլները ա՛յս նենգ:
 Այսուհետև Դիցերիան, աղջիկը այդ գեղանի,
 Որ ամենքին է ինչպես թասը կլոր սեղանի,
 Անփորձ մարդկանց թող որսա, ամոթ է արդ մեզ համար:
 Կնճիկների հետ հանդերձ թուլություններ ունենալ:
 Մեր սին ջահել օրերի խնդագին փայլը թողնենք.
 Թո՛ղ Կլիտոսն անամոթ ու Կոռնելիոսը այդ նենգ
 Ստորություն վաճառեն և հանդուգն ու ճարպիկ՝
 Հարուստների անեթից տղան տները տոհմիկ:

Հոռմեացի եմ սրտով, ազատությամբ եմ շնչում,
 Ժողովրդիս մեծ ոգին իմ մեջ երբեք չի ննչում:
 Այս հոգսերից, Լիցինիո՛ս, եկ հեռանանք շտապով,
 Հանճարներից այս անմիտ ու կանանցից այս խաբող,
 Արհամարհենք եկ բախտի հարվածները չարակամ
 Ու գլուղ տանենք մենք մեզ հետ լարերը մեր հայրական:
 Մովի ափին, դարավոր պուրակների շուքի տակ,
 Հեշտ է գտնել մեկուսի ու լուսավոր մի տնակ:
 Ժողովրդյան ցասումից այնտեղ երկյուղ չզգալով,

Հանգիստը մեր ծերության կվայելինք անխռով:
 Ու տնակում այդ խաղաղ քաշված հեռու մի անկյուն,
 Բուխարիկի մեջ վառվող կաղնու բոցով բորբոքուն
 Ես անցյալը կհիշեմ պապական թասը ձեռքիս,
 Յուվենալով խստասիրտ կբորբոքեմ ես հոգիս,
 Կպատկերեմ արատը սատիրայի մեջ արդար,
 Սերունդներին կպատմեմ վարքն ու բարքդ, ո՛վ իմ դար:

Հոռ՛մ, գոռոզ դու երկիր շար գործերի, ցոփության,
 Կգա արդար վրեժի ու պատժի օրը դաժան,
 Կանխատեսում եմ ահեղ քո մեծությանը ես վերջ,
 Փռնթալալ կլինի տիեզերքի թագը պերճ:
 Ժողովուրդները ջահել՝ ահեղ ուղմի զավակներ՝
 Կբարձրացնեն քեզ վրա հզորագոր նիզակներ,
 Թողած իրենց հետևում տափաստաններ, լեռ ու ծով,
 Հորձանք կտան դեպի քեզ խուլ գետերի ետոցով.
 Կանխանա Հոռմը մոռյլ գրկում խավարի,
 Եվ անցորդը իր հայացքն ավերակին կհառի
 Ու սուզված մութ խոհերում ես կգոշի. «Հոռմը մեծ՝
 Ազատությամբ բարձրացավ, ստրկությամբ կործանվեց»:

ԱՆՐՋՈՂԸ

Վերից լուսինն է սահում խուսափուկ,
 Դժգունանում է մութը բլրակին,
 Զրերին իջավ անդորրն անշշուկ,
 Հովիտներից մեղմ փչում է քամին:
 Լուռ է երգչուհին գարնան օրերի
 Կանաչ պուրակի ամայի մթնում,
 Մակաղել է լուռ հոտը դաշտերի,
 Եվ կեսգիշերն է հանդարտ սավառնում:

Կիսախավարի քողն է պարուրել
 Վայելքների այս անկյունը խաղաղ,
 Բուխարիկի մեջ կրակն է մարել,
 Ու մոմն էլ արդեն հանգչում է դանդաղ.

Եվ տապանակից աղքատ ու անշուք
Տան աստվածներն են նայում տխրադեմ,
Աղոտ կանթեղն է ցոլում անշշուկ
Նրանց կավածեփ կերպարանքի դեմ:

Գլուխս տրտում հենած ձեռքերիս,
Մոռացության մեջ անսահման ու խոր,
Ես ծովն եմ սուզվել անուշ մտքերիս,
Ու միայնության մահճում այս անդորր,
Գիշերվա մթնով այս հրաշալից,
Լուսնի արծաթե ցոլքով ողողված,
Ժիր ու խուռներամ թռչում են, գալիս
Խենթ անուրջները իմ թևատարած,

Եվ ձայնն է մեղմիկ ու հանդարտ ծորում,
Դողում են ոսկե լարերը խոսուն:
Անդորր այս ժամին, այս խուլ խավարում
Այդ պատանին է երգում երազուն.
Համակված է նա տրտմությանը գաղտնի,
Խոր լռությունով ներշնչված հոգին,
Թռչում է նրա ձեռքը պատանի
Քնարի վրա ժիր ու ցնծագին:

Երջանիկ է նա, ով աղերսանքով
Իր վրանն անշուք չի կանչում բախտին,
Եվ ամենազոր Զևսն է իր բազկով
Պաշտպանում նրան փորձության պահին:
Ով խաղաղ ժամին, գրկում մեղկության,
Ննջում է քաղցր իր երազներում,
Եվ ռազմափողի ձայնը մարտական
Նրան թմբիրից չի արթնացնում:

Հարվածելով իր վահանին հնչեղ,
Եվ կերպարանքով հանդուգն ու հզոր,
Հեռվից սպառնա թող ինձ փառքն ահեղ
Մարտական աչով իր արյունածոր,
Ռազմի գրոշներ փողփողան վրաս,

Արյունոտ կովի հո՛ւրը թող ժայթքի,—
Հաճո է սրտիս խոր լռություներն այս,
Ո՛չ, ես չե՛մ գնա ետեից փառքի:

Խուլ այս անկյունում, հեռու աշխարհից,
Խաղաղ օրերս են հաջորդում իրար,
Քնար են տվել աստվածները ինձ՝
Անգին մի պարզե պոետի համար.
Անդավ է ինձ հետ շքնաղ իմ մուսան,
Փա՛ռք ու մեծություն քեզ, աստվածուհի,
Քեզնով է հաճո տնակս աննշան
Եվ անապատն այս բիրտ ու ամայի:

Ոսկյա օրերի դժգույն այգի հետ
Հովանի եղար դու երգչի վրա,
Ջահել մրտենու ոստով բուրավետ,
Դու պսակեցիր ճակատը նրա,
Եվ լուսավորված լույսով երկնառաք,
Իր խուցը մտար դու մեղմաշշուկ,
Ճախրեցիր նրա համեստ հարկի տակ,
Հակվեցիր մանկան օրոցքին անշուք:

Օ՛, եղի՛ր ընկեր իմ մատաղահաս,
Մինչև կհասնեմ ես գերեզմանին,
Անբանքներով սավառնիր վրաս,
Թափահարելով թևերդ նրբին.
Մռայլ տրտմությունն իմ հալածելով,
Հոգիս հմայիր... խաբեությանը սին,
Եվ մշուշապատ այս ճամփին անթով՝
Ցույց տուր ինձ կյանքի հեռուն տենչագին:

Եվ ժամս վերջին կգա անաղմուկ,
Ու մահվան ոգին խոհուն ու բարի,
Դուռս թակելով կասի կամացուկ.
«Պահն է գնալու գիրկն ուրունների...»
Ձմռան իրիկվա երազը քաղցրիկ

Մտնում է այսպես գավիթը իմ տան,
Ճակատը պճնած ծաղկով գեղեցիկ,
Եվ թալուկ ձեռքը՝ ցուպին մեղկության:

ՆՐԱՆ

Էլվի՛նա, իմ սիրելիս, եկ ու ձեռքդ պարզիր ինձ,
Ես թռչնում եմ, փարատիր ծանր երազը կյանքի,
Քեզ կտեսնե՞մ... ես երկա՞ր կբաժանվեմ քեզանից
Հրամանով երկնքի:

Մի՞թե երբեք, էլ երբեք չենք նայելու մենք իրար,
Թե՞ խավարով են արդեն պատած օրերն իմ հավետ,
Մի՞թե երբեք չի գտնի մեզ արշալույսը պայծառ
Սիրո գրկում քնքշավետ:

Էլվի՛նա իմ, ախ ինչո՞ւ խոր գիշերով էլ երբեք
Ես չեմ կարող քեզ գրկել երանությամբ ու սիրով,
Սիրեցյալիս սևեռել իմ հայացքը հոգնաբեկ
Ու դողալ սուրբ սարսուռովս,

Վայելքների հրճվանքում ու խնդության մեջ անձայն
Քո քաղցրագին շշուկներն ու մեղմ հառաչը լսել,
Եվ խավարում, հանուն նոր հեշտանքների արթնացման
Սիրեցյալի մոտ նիբե՛նել:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԴԵՐԱՍԱՆՈՒՀՈՒՆ

Գու Կլերոնի ծառանգը չէիր,
Եվ քեզ համար չէր օրենքները իր
Գրեկ Պինդոսի տիրակալ արքան,
Եվ աստվածն էլ քեզ չի տվել շատ բան.
Քո շարժումներն ու ձայնը խղճալի,
Հայացքդ համր ու աղերսական,
Խոստովանում եմ, որ չեն արժանի:

Հնչեղ ծափերի ու խոր հիացման:
Խստասիրտ բախտը նշեց քեզ համար
Անհամ երգչուհու այդ վիճակը շար:
Բայց դու, Քլոյա, տեսքով լավիկն ես,
Ուրախ ծիծաղն է ուղեկցում միշտ քեզ,
Տարփածուններիդ բերկրանք խոստանում,—
Եվ այսպիսով էլ սպասում են քեզ
Բազում պսակներ, հռչակ և անուն:

Հանդիսատեսին դու գիրում ես, երբ
Տակտը կորցրած երգում ես մի կերպ,
Առանց շարժվելու կանգնած մեր հանդես,
Երգում ես հաճախ, ոնց բախտը բերի:
Իսկ մենք փութեռանդ, ժիր ձեռքերով մեր
Ծափահարում ենք, կանչում բերկրալի:
«Բռավո՞ւ, կեցցե՞, սքանչելի՛ էր»:
Լուում է սուլլը սատիրիկների,
Ու մենք դառնում ենք հմայքիդ գերի:

Այն պահին, երբ դու անձար ու խղճուկ,
Կրծքիդ ես դարսում ձեռքերը քո զույգ,
Կամ թե բարձրացնում և ամոթահար,
Տեղ չգտնելով, նորից ես դարսում,
Եվ երիտասարդ Միլոնի համար
Մեղմ քշփչում ես, որ մեզ չի հասնում,
Նրան քո սերն ես հավաստիացնում,
Կամ ուշակորույս, արցունքաշաղախ,
Սառն ու անտարբեր հառաչում ես. «ա՛խ»
Եվ հանգստությամբ բազմոցին ընկնում,
Հազիվ շնչելով ու շառագունած,
«Ա՛խ, ինչ լավիկն է»,— ասում են կամաց:
Ավա՛ղ, ուրիշին գուցե սուլելն,
Գեղեցկությունը մեծ բան է սակայն:
Քլո՛յա, ստեղ են գիտունները հին,
Ամեն ինչ չէ՛ այս աշխարհում ունայն:

Դյութի՛ր ուրեմն քո գեղեցկությամբ:
Երջանիկ է նա, ով հանդնաբար,

Բեմում քո հանդեպ կանգնում՝ քնքշությամբ
Սիրո մասին է երգում քեզ համար,
Ով որ արձակով, ոտանավորով,
Երգվում է հավետ քեզ աստվածացնել,
Որին կարող ես դու պատասխանել,
Դավելու մասին ծպտուն շանելով:
Երջանիկ է նա, ով գուցե բեմում
Ձեռքդ սեղմելիս դերը մոռանա,
Հույս ունենալով, որ կուլիսներում
Պիտի կրկնակի երջանիկ դառնա:

ՅՈՒՎԻՋԻՆԻ ՈՒՐՎԱԿԱՆԸ

Աքերոնից դեն, դրախտի պուրակում,
Երգիչը՝ սիրված մեծ Ապոլլոնից՝
Ձանձրացել էր խիստ և շատ էր ուզում
Տեսնել մի անգամ աշխարհը նորից:
Մի նշանավոր ոռոս գրող էր նա,
Անվանի պոետ և զվարճաբան,
Դենիսը, փառքով պսակված անմահ
Եվ աղետների համար՝ խարաղան:
«Թույլ տուր ինձ մի կարճ միջոց հեռանալ,—
Դժոխապետին ասաց խնդրալից,—
Ֆլեգետոնը խիստ ձանձրացրել է ինձ,
Ուզում եմ մարդկանց տեսության գնալ»:
«Գնա»,— Պլուտոնն ասաց բարեհաճ,
Ու տեսավ Դենիսն իր աչքի առաջ,
Հոծ ամբոխի հետ մեկտեղ, նավակում
Կնճաղեմ Քարոնն է թիավարում
Նավակը դեպ ափ: Եվ այնժամ շուտով
Մեր հերոսն, ահա, դատարկ նավակով
Դեպի աշխարհը լողաց նրանց հետ:
Օ՛, բարի գալուստ, սիրելի պոետ:

Մեռյալն հայտնվեց Ռուսաստանում.
Նորություններ է փնտրում անձկալից,

Բայց նույն կարգով են գործերն ընթանում,
Եվ աշխարհը նույն աշխարհն է նորից:
Մարդիկ կեղծում են առաջվա նման,
Առաջվա նման խաբում են իրար,
Հավատում ստին ու բանասարկության
Ու նույն երգերն են երգում միայլար.
Պատուհաններից միլիոններ թռչում,
Թագավորի գանձն են կտրում հանկարծ,
Ոմանք ապրում են, ոմանք հառաչում,
Եվ հեքիմները տանջում են մարդկանց:
Քնած են հանգիստ հովվապետները,
Անվանի հարուստ չարագործները
Խմում են անհոգ, ուրախ քրքրում,
Խուլ՝ անմեղների լաց ու գանգատին,
Խաղում ողջ գիշեր, սենատում ննջում՝
Գլուխները կախ կարմիր մահուդին:
Նույնքան վախկոտներ ու անպատկառներ
Ու ռուբլիանոց Կիպրիդաներ կան,
Եվ գեներալներ հիմար ու նույնքան
Ցնդած ու պառավ ծեր կնամոլներ:

Հառաչեց Դենիսն. «Օ՛, տեր իմ աստված,
Նույն բանն եմ նորից ես տեսնում,— ասաց,—
Ահհ՛ղ Դեմոսթեն առաջինների,
Պետրո՛ւշկա, Ճիշտ ես դու ճարտասանում.
Ողջ աշխարհն անմիտ խաղալիք է մի,
Ու խաղալիքն այդ երբեք չի փոխվում:
Բայց ո՛ւր են պոետ իմ եղբայրները,
Ո՛ւր իմ պառնասյան կլերետները —
Սաները ջահել գրացիաների,
Ես նրանց տեսնել շա՛տ կուզենայի»:

Թողնելով լուսն սրահներն երկնի,
Գլխին թեք դրած թևավոր զլխարկ,
Դեռահաս դեսպանը աստվածների
Նրա մոտ սուրաց նետի պես արագ:
«Գնա՛նք»,— Հերմեսը ասաց պոետին,—

Կուղեկցեմ ես քեզ: Քո հանդեպ գթած
Ինքը Ֆերուսն է խնդրել այդ մասին,
Եվ կհասցընենք մինչև լուսաբաց
Ռուս երգիչներին այցի գնալու,
Ոմանց ճիպոտով պարգևատրելու,
Ոմանց սրինգին հյուսելով պսակ:՝
Ասաց, ճախրեցին ու թռան արագ:

Օրը թեքվում էր դեպի մայրամուտ,
Թանձրանում էին ստվերները մութ.
Երեկոն դեպի գիշերն էր թեքվում,
Լուսինն ընկել էր չուսամուտներին,
Եվ ով պոետ չէր, քնով հեշտագին
Ննջում էր խաղաղ Մորփեոսի գրկում:
Մեռյալն ուղեկցի հետ իր միասին
Մտավ մի բարձր ձեղնահարկ ինչ-որ.
Կրոպովը այնտեղ, գրիչը ձեռքին,
Սեղանի առաջ, լուսթյան մեջ խոր,
Նստած եռոտնյա աթոռին իր հին,
Ոճով մի փքուն, հրապարակային,
Ծանր մեղքերի դիմաց մեր թուր՝
Կոփում էր արձակ ու ոտանավոր:
«Ո՞վ է այս մարդը»: «Դա «Դեմոկրիտ»
Հրատարակիչն է խիստ ծիծաղելի.
Ծարավի չէ նա պոետի փառքի,
Միայն թե մեկ-մեկ կոնծի ու հարբի:
Թեև չափածո գործերը նրա
Կարդալը ծանր է, արձակն՝ ավելի,
Բայց թե ծիծաղելն էլ խեղճի վրա,
Է՛ն աստված, եղբայր, մեղք է սոսկալի:
Ավելի լավ չէ՞ այս հարկը թողնենք
Եվ ճանապարհը մեր շարունակենք,
Գնանք դեպի ռուս երգիչներն հայտնի:՝
«Համաձայն եմ քեզ, գնա՛նք, Մերկուրի»:
Ուղևորները ճանապարհ ընկան
Ու երկու բոպե հետո ցած իջան
Աշխատասենյակը հվոստովի:

Նա դեռ քնած չէր: Պոետը բարի
Սեղանի առաջ ներբող էր գրում,
Ինչպես աստըծու նահատակ տքնում.
Գրում էր, ջնջում ու քրտնում էր նա,
Որ ժողովրդին ծաղրատեղ դառնա:
Նստած է՝ գրիչն ատամների մեջ,
Սեղանի վրա ծխախոտի շեղջ,
Մոխիր ու թանաք թափված, ու անվերջ
Փսփացնում է հվոստովը խեղճ:
«Պա՛հ, կեսգիշերին այս ո՞ւմ եմ տեսնում,
Երազ չէ՞ արդյոք, չե՞մ բանդագուշում.
Ի՞նչ է պատահել իմ խղճուկ գլխին,
Այդ դո՞ւ ես ինձ մոտ, Ֆոնվիգին, մի՞թե,
Սակայն չէ՞ որ դու... Իհա՛րկե, նա՛ է»:
«Ես ինքս եմ, այո՛: Պլուտոնը ինձ
Ստվերների մութ, մոռյլ աշխարհից
Դժոխքի պատվարժան մի անդամի հետ
Այստեղ, երկիրը ուղարկեց առժամ:
Ասա ինձ, հվոստով, իմ հի՛ն բարեկամ,
Ինչպե՞ս ես դու քո օրերն անցկացնում,
Առո՞ղջ ես արդյոք, ուրա՞խ ես ապրում»:
«Ավա՛ղ տաքաբախտ պոետիս,— ասաց
հվոստովը. մեր մոռյլ չափազանց,—
Գործերըս սաստիկ վատ են, և սակայն
Կասեմ քեզ առանց այլևայլության,—
Ըստ իս, որքան էլ որ դու լավ գրես,
Ինչքան էլ եռանդ ու քրտինք թափես,
Միևնույն է, քեզ չեն գնահատի.
Այսպես է մեզ մոտ բախտը պոետի:
Աստվածացնում են ինձ «Ասպագիայում»,
Թերթերում հանճարն իմ շատ են գովել,
Բայց դարձյալ հետին պոետն են հաշվում,
Նախատում են ինձ թե՛ ծեր, թե՛ ջահել:
Ոտանավորներս կարդալ չեն ուզում —
Սուլում են, հենց որ մտնում եմ դռնից.
Ամեն ժուռնալիստ թշնամի է ինձ,
Երեխեքն էլ են վրաս ծիծաղում:

Անաստասեիչն ինքը միայն, իմ
Սանիկն, ընթերցողը հավատարիմ՝
Հավատացնում է ինձ իր արձակով,
Որ իմ արձանը զարդարելու է
Գալիք սերունդը դափնեպսակով:
Ոչ ոք այդ մասին չի էլ մտածում,
Բայց ես կպնդեմ իմը անդիշում:
Թեկուզ սափրիչըս, բոլորից մերժված
Խեղճ Խվոստովիս արդեն ճերմակած
Մազերի ցանցառ փունջը գանգրացնի
Իմ պոեմներով, — ես անդրդվելի
Եվ հերոսական քաջությամբ զինված՝
Կյանքս կավարտեմ թղթին կռացած:
Դժոխքում էլ ես գրելու եմ հար
Սատանաներին կարդալու համար:
Դենիսն ուսերը վեր քաշեց ապշած,
Իսկ սուրհանգակը քահ-քահ քրքջաց,
Եվ մոմի վրա թափահարելով
Թևերը՝ թռան, կորան երկուսով:
Բայց Խվոստովը շատ չզարմացավ,
Նա մոմը նորից վառեց, հառաչեց,
Հորանջեց հանգիստ ու խաչակնքեց
Եվ ապա դարձյալ իր գործին անցավ:
Առավոտյան դեմ ներբողը սարքեց,
Որով քաղաքը նա խոր քնացրեց:

Հրաժեշտ տալով խեղճ Խվոստովին,
Պրոստակովի երգիչը մեր
Քաղաքից-քաղաք դեռ երեք գիշեր
Ռուս ոտանավոր պատրաստողներին
Վախեցնում էր խիստ ու սարսափ ազդում:
Իշխան Շալնոյը նստած բոսկետում,
Զարդը Մորփեոս-գրողների խեղճ,—
Մոցատետրը իր ձեռքին, նրա մեջ
Նկարում էր ծիւ-ծաղիկներ, թփեր,
Հառաչանքներով շարժում տերևներ
Ու թրջում քնքուշ արտասուքներով:

Իսկ երբ հրաշալի ուրվականը մեծ
Նրա հայացքի դեմուդեմ կանգնեց,
Հագուստի փեշից կամաց քաշելով,
Օ՛, սարսափ, հանկարծ նա ուշաթափվեց:
Եվ դու, սլավոն-ռուս փքված, գրչակ,
Ապաշնո՛րճըդ դու, օ, տխրահուշակ,
Քիչ մնաց դու էլ գունատվես ահից,
Ինչպես Շիշկովի ծանր հայացքից.
Պետրոսականը՝ ձեռքիցըդ ընկավ,
Եվ հայացքը քո վայրի՝ քարացավ:
Դու տերտերներից սնունդ ստացած,
Տիրացուններից սաղմոս սովորած,
Քննադատների համար սոսկալի,
Մերուկ, երբ տեսար դեմքն ուրվականի,
Քո անմեղունակ բարեկամուհին—
Զրախոսների պառավ դիցուհին
Ահեղ մեռչալի առաջ սարսափեց
Ու երեսնիվայր գետինը փովեց:
Եվ ամեն ամիս սիրահարվողին,
Որը լույս աշխարհ է հանում լկտի
Կաթինետը իր պառավ կոկետի,—
Այդ անգրագետ, անուս գրողին
Ուրվականն ահեղ նույնպես այցելեց:
Կուպիդոնն անգամ նրան շփրկեց:
Եվ մուսաների պատվի շատագույն
Երգիչը նրան սաստիկ կշտամբեց,
Եվ քաշեց խեղճի ականջները մեծ
Ֆոնվիզինը իր ահարկու ձեռքով:
«Բավ է,— ասաց նա,— ժամանակն այլևս
Ցանկություն չունեմ իդուր վատնելու
Գրչակների մոտ. ձանձրույթիցըս ես
Պատրաստ եմ կրկին անգամ մեռնելու:
Բայց ո՛ւր է երգիչն Եկատերինայի»:
«Այնտեղ, Նևայի ափերին խաղաղ»:
«Եվ այդպես՝ նա չի՞ տեսել, երևի,
Դեռևս Ստիքսի հովիտներն»:
«Ավա՛ղ», և ի՞նչ է նշանակում այդ»:

«Թողնել է, Դենիս, դափնին երբեմնի,
Անցել է զարունն, ամառն էլ, և արդ
Սառել է արդեն հուրը պոետի:
Յմեն ինչ ինքըդ կտեսնես, դե ե՛կ,
Այդ ճերմակահեր երգչի մոտ թռնեք:
Մերունուն մի ժամ լսելու համար»:
Թռան երկուսով ու վայրկենաբար
Տեղ հասան նրանք ու Ֆելիցայի
Երգչի սենյակը մտան ուղղակի:
Պոետը նրանց ճանաչեց իսկույն,
Եվ Ֆոնվիզինը պատմեց ծերունուն
Իր անդրաշխարհյան դեպքերը: «Ինչպե՞ս,
Ուրեմըն այստեղ դու ուրվակա՞ն ես:
Շատ ուրախ եմ քեզ տեսնելուս համար,—
Ասաց Դերժավինն,— օրհնում եմ ես քեզ:
Փր՛շտ, կատու... Նստի՛ր, հանգուցյալ եղբայր:
Ինչպիսի՞ խաղաղ եղանակ է, տես...
Ի դեպ, հիասքանչ մի ներքող ահա,
Կարդամ, եղբայր իմ, և ականջ արա»:
Եվ պոետը ծեր՝ հանգիստ հազալով,
Կեղծամբ սանրեց ու դողդոջ ձայնով
Սկսեց երգել իր նոր հորինած
Երկը՝ բիբլիական թեմայով գրված:
Օ՛, դա ուղղակի երգ-երգոց էր նոր:
Անմարմին զույգը զարմանքով մի խոր,
Գլուխները ցած խոնարհած ու լուռ
Նրա այդ երգն էր ունկնդրում տխուր:

«Բացվեց սրբազան դուռն ահա գաղտնյաց...
Եվ դուրս է գալիս անդունդից հանկարծ
Լուցիֆերը հեզ, պերունաճակատ:
Օ՛, նապուհոն, օ՛ նապուհոն,
Օ՛ Փարիզ, Փարիզ և Նոր Բաբելոն:
Ու ճերմակագեղմ գառնուկն հնազանդ,
Փերազանցելով, ինչպես Գոգ կախարդ,
Կործանվեց հոգին սաղաթելական,

Դիվային ուժը չքացա՛վ անդարձ...
Ողորմա՛ծ է միշտ տերն մեր աստված...»

«Օ՛հո՛,— գռչեց իմ կատակողը խիստ,—
Սրանից լավ երգ չի կարող լինել:
Հանգուցյալ պարոն Բոբրովը նույնիսկ
Ձեր կարող դրա խորքը թափանցել:
Ի՞նչ է պատահել քեզ հետ, Դերժավին,
Դո՛ւ էլ բախտակից եղար Նևտոնին,
Դու աստված-ճիճու, դու լույս, դու խավար...
Գնանք, Մերկուրի, ցավում է սիրտս,
Գնանք, ակամա կատաղում եմ ես»:
Ու անհետացավ նա վայրկենաբար:
«Ի՛նչ զարմանալի երևույթ...»,— հուզված
Ֆոնվիզինը իր ուղեկցին դիմեց:
«Թող այդ քո դատարկ զարմանքը,— ասաց
Հերմեսը ծաղրով և ափնայցրեց:—
Դեռ մի ժամանակ խորին զայրույթով
Լոմոնոսովն է դիտել Պինդոսում,
Որ ձեր ռոսսերի կաճառում վիճով
Սափրված մի թուրք երգ էր թնդացնում,
Եվ խոլմոզորի Պինդարը՝ ցասկոտ
Գաղտնի նախանձով վառվեց, և սակայն
Ֆեբոսը լսեց նրա նախաթինքն
Ու հանգստացնել ցանկացավ նրան,
Եվ իմ Դերժավինն ուղեց վաղեմի
Այդ Հայտնությունը երգի վերածել:
Դենիս, նա հավերժ կփառաբանվի,
Բայց, ավաղ, ինչո՞ւ այդքան շատ ապրել»:

«Տուն վերադառնա՛ք,— ասաց Հերմեսին
Հանգ թխողների համար սոսկալի
Մեռայալ,— թողնենք Ռուսաստանն իսկույն,
Ես թափառելուց սաստիկ հոգնեցի»:
Բայց հանկարծ ահա այնտեղ, աղմկոտ
Գետի եզերքին, բավական մոտիկ,
Մռայլ պուրակում, ջրաղացի մոտ

Տեսնում են մի պարզ, հասարակ քողտիկ:
 Մի նեղ արահետ տանում է այնտեղ,
 Դեպի լուսամուտն է թեքվել թխկին,
 Եվ Ֆալկոնետի Կուպիդոնն ահեղ
 Մաղրով սպառնում է կանգնած շեմքին:
 «Այստեղ, անկասկած, երգիչ է ապրում,—
 Ասաց մեռյալը ուրախանալով,—
 Ներս մտնենք: Մտան, և ի՛նչ են տեսնում,—
 Մահճում, վարդերով պսակված գլխու՝
 Հազիվ ծածկըված թեթև վերմակով,
 Գրգանքի մեջ մեղկ ու երանավետ
 Ննջում է չքնաղ իր կիլիսյի հետ
 Նա՛ պենատների երգիչը ջահել:
 Եվ դեմքը գինուց վառ վարդագունած՝
 Մամնջում է մեղմ ու ինքնամոռաց:
 Ֆոնվիզինն ապշած նայում է նրան:
 «Տեսքը ծանոթ է, սակայն ո՞վ է նա,
 Արդյոք սա Պառնին չէ՞ անգուգական,
 Կլեյստը և կամ Անակրեոնը»:
 «Սա արժե նրանց,— ասաց Մերկուրին,—
 էրոսն, Ամուրը դալար հավիտյան
 Դափնիներով են պսակել նրան,
 Իսկ Ապոլլոնը իր սիրեցյալին
 Պատվել է, Դենիս, ոսկյա սրինգով,
 Բայց նա կապկապված ծուլության սանձով՝
 Խմում է միայն, ծիծաղում, քնում
 Եվ կիլիսյի հետ՝ անհոգ գրգանում,
 Պոետի կոչումն իր մոռանալով»:
 «Թո՛ղ, ես արթնացնեմ այդ ստահակին»,—
 Ասաց Ֆոնվիզինն անշափ զայրագին
 Ու վարագույրը ետ քաշեց իսկույն:
 Լսելով նրա ձայնը իմաստուն,
 Երգիչը դժկամ արթնացավ հանկարծ,
 Զեռքը ծուլորեն պարզեց, նեղացած,
 Հազիվ մի վայրկյան նայեց լույսի դին,
 Ապա շուտ եկավ ու քնեց կրկին:
 Մեր հերոսն էլ ի՛նչ անելիք ուներ,

Եթե ոչ նորից երկիրը թողնեք
 Ու հանգստարանն իր դառնար շուտով,
 Տխուր, քիթը կախ ու քրթմնջալով:
 Լսել եմ, իբրև, ցասմամբ, անխնա
 Ռուսներին սաստիկ հայհոյել է նա
 Եվ տեսեք ի՛նչ է ասել հիրավի.
 «Քանի եվոստովը անդուլ կտքնի,
 Եվ Բատյուշկովը հանգիստ կքնի,
 Մեր հանճարն երկար դեռ չի բարձրանա,
 Եվ գործն էլ երբեք կարգին չի գնա»:

ԶՈՒՐՆ ՈՒ ԳԻՆԻՆ

Սիրո՞ւմ եմ ես շոգ կեսօրին
 Թեքվել աղբրի ակունքին,
 Կամ թավուտի խորքում լռին
 Նայել լճի ծփանքին:

Իսկ երբ գինին թասում եռում
 Ու թափվո՞ւմ է պոռնգից,
 Ում հոգին չէ փառավորվում,
 Ո՞վ չի լալիս հրճվանքից:

Թող անիծվի՛ նա՛, ով կյանքում,
 Առաջինը,— օ՛, սարսափ,—
 Զո՞ւր է խառնել մաքուր գինուն՝
 Կուրացած իր պղծությամբ:

Թող անիծվի՛ այդ շարասիրտը,
 Ու տրաքվի՛ ծարավից
 Եվ Յիմիլյանսկին ու լաֆիտը
 Չտարբերի՛ իրարից:

ԱՆԱԿՐԵՈՆԻ ԾԻՐԻՄԸ

Ամեն ինչ լո՛ւռ, խորհրդավո՛ր.
 Մութն է իջել բլուրին,
 Ամպի ցուլքում լողում է նոր

Կիսալուսինը լսին:
 Տեսնում եմ ես. շիրմի վրա
 Մի քնար է ննջում լուռ,
 Ու մերթ անշունչ լարից նրա
 Մուլաբար ու հոգեհմա,
 Հնչում է ձայն մի տխուր:
 Դրված են արդ այն քնարին
 Պսակ ու թաս վարդաբույր:
 Բ՛վ բնկերներ, աստ հեշտանքի
 Իմաստունն է հանգչում լուռ.
 Քանդակի մեջ՝ շիրմի քարին,
 Կարծես ապրում է նա դեռ,
 Կարծես նայում է հայելուն,
 Ասում. «Մեր եմ, ալեգարդ.
 Կյա՛նք տվե՞ք ինձ վայելելու,
 Ավա՛ղ, կյանքը կարճ է շատ»:
 Եվ հոնքերը կիտած ու լուռ՝
 Ջեռքը լարին է զարկում,
 Կուղեր երգել ուղմի աստծուն,
 Բայց միայն սե՛ր է երգում:
 Վերջին անգամ ուղում է նա
 Բնությանն իր պարտքը տալ,
 Եվ շուրջպար է մտել ահա,
 Ցանկանում է հագննալ:
 Շուրջն ալեհեր սիրահարի
 Աղջիկներն են թռչկոտում,
 Եվ նա ժլատ ժամանակից
 Վայրկյաններ է լուկ շորթում...
 Մուսաններն ու քարիտները
 Ահա երգչին թողեցին,
 Եվ, զարդարված ծաղիկներով,
 Երգեցին ու պարեցին...
 Գնա՛ց, ինչպես վայելք անհոգ,
 Ինչպես երազ գեղեցիկ:
 Մա՛թդ, քո կյանքը տեսիլք է լուկ,
 Որսա՛ բախտը վաղանցիկ,
 Արբի՛ր, արբի՛ր ու վայելի՛ր,

Լցրո՛ւ, խմիր անդադար,
 Այրող կրքից միշտ նվաղիր
 Եվ խոնջենքդ գինո՛ւց առ:

ՈՒՂԵՐՁ ԳԱՆԻՉԻՆ

Ո՛ւր ես, ծուլլ իմ բարեկամ,
 Հաճույքների սիրահար,
 Մի՛թե խորթ է քեզ համար:
 Խաղաղ անկյունը անգամ:
 Քեզ հետ մի՛թե այսուհետ
 Թղթով պիտի խոսեմ լուկ՝
 Պահերին իմ պաղ ու ցուրտ,
 Էլ շե՛մ տեսնի դեմքն անհոգ
 Թափառական պառնասցուդ:
 Օ՛, դու ծուլլ իմ բարեկամ,
 Ինչո՞ւ փախար, ասա՛ ինձ,
 Աստվածներից տնական,
 Թաքնըվեցիր մուսայից:
 Դատարկվել է մեր այգին,
 Եվ անկյունը մեր մութ, ուր
 Խմբվում էինք խնդագին
 Գավաթների շուրջ պուրպուր.—
 Ուր Կոմը մեզ կբերեր
 Կարկանդակներ, իշխան ձուկ,
 Ապա գինին փրփրաեռ
 Մեզ Բաքոսն էր մատուցում:
 Օրերն անցնում են, չկան
 Ո՛չ հավաքներ, ո՛չ խնդում.—
 Բաժանված են քեզանից
 Խնջույքների մշտարթուն
 Զավակները առնական.—
 Եվ զրույցներն աղմըկոտ,
 Ծաշկերույթները երկար,
 Կորցրել են համ ու հոտ:

Մենակ, խցում իրիկվա,
 Երբ լռությունն է հոսում,
 Ով իմաստուն սիրալիր,
 Քեզ հետ խոսել եմ ուզում:
 Ափերը ծուլլ ջրերի
 Պարուրում է մութը սև,
 Ու ննջում է մոռալով
 Կատուն գոռոզ ու շատ ծեր:
 Քանի քունը ցանկալի
 Մեղմ թևերի հովանով
 Օթեանում իմ անհայտ
 Չի այցելել ինձ բարով,
 Սպասելով Մորփեին,
 Ես պառկում եմ անկողնում
 Եվ թռուցիկ ու զեղուն
 Առանց ճիգի, մի ուղերձ
 Դավաճանիդ եմ հղում:
 Այդ եզերքից շատ հեռի,
 Ուր քույրերը Թեբեի
 Ինձ ծուլլ ոստայն են հյուսում,
 Մայր քաղաքում ի՞նչ ես գու
 Անում, ընկեր սիրասուն:
 Մի՞թե տեղը պոետի
 Իր դաշտերի, իր հանդի
 Խոսուն գիրկը չէ անքուն,
 Այլ պիտի քարշ գա անմիտ
 Բարձրաշխարհիկ մրրիկում:
 Մի՞թե հիմա թատրոնում,
 Ուր որ մի ցուլ-Ապոլոն
 Խելապակաս պարտերին
 Կարդում է բիրտ ու թերի
 Ոտանավորն իր վարձված՝
 Դու քնում ես հալածված՝
 Ոռնոցի տակ կրկնակի
 Դերասան ու ջութակի:
 Եվ կամ շինծու ժպիտով
 Դու խոնարհվում ես փութով

Ժապավենին գույնզգույն,
 Դո՛ւ, իմաստո՛ւնդ արքունի,
 Սանոթություն տենչալով
 Կոկետուհու հետ անմիտ,
 Ինչ փույթ՝, թեթև վարք ունի.—
 Կամ պատվիրած կուպլետով
 Վախկոտի պես՝ երեսին
 Մեծարում ես Կրեզին:
 Օ՛, ո՛չ, բարի իմ Գալիլ,
 Դու խոնարհվող չես ճարտար.—
 Իմաստության ծով ու լիճ՝
 Ազնվամիտ ու արդար.—
 Նա լռություն է սիրում,
 Իրեն բախտին միշտ հլու,
 Գանձարանին նայում է
 Առանց դույզն-ինչ հուզվելու:
 Կապալաովի ուրբիով
 Զվարթացնում կյանքը սին,
 Չի խոնարհում պատիվն իր
 Փիլիսոփան Միդասին:
 Թող որ բնավ հաշտ չէ նա
 Այդ բախտ կոչված լրբի հետ,
 Բայց թե նրան պարզեն իր
 Վակիսն է տալիս արփավետ՝
 Երբ էս աստվածը ջահել
 Երեկոյան մեղմ, ներհուն,
 Շուրթին՝ ժպիտ մի արև,
 Փունջ ու լաֆիտ է բերում,
 Հրամցընում է նրան
 Եվ խնդրում է ճոճվելով՝
 Խմել փունջից հուրհրան:
 Առաջնորդ է և արև
 Նրան սերը երազուն.—
 Ընկերությունը ջահել
 Նրան պսակ է հյուսում:
 Խոստովանանք լինի թող՝
 Երջանիկ է նա իրավ,

Երբ պահերն այդ սիրաթով
Սլանում են հոգմավար.—
Երբ ընկերները պոետ
Ողջ օրն իրենց երգի տակ
Աղմբկում են նրա հետ
Եվ մոզել են խմում տաք.—
Մոտիկներին իրենց՝ կռչ,
Ջերմ ուղերձներ են կարդում
Եվ վառում են ծխամորճ
Անհանգի հետ գվարթուն...

Թող քաղաքն էդ ձանձրալի,
Ընկերներիդ միացիր,
Ապրիր կյանքդ նրանց հետ
Անապատում անձանձիր:
Օ՛, իմ Գալիլէ, փա՛խ տուր, փա՛խ,
Մայր քաղաքից այստեղ եկ:
Արշալույսներ վարդախաղ
Չտեսնելով մենք երբեք,
Իմաստունը Տիրուրյան
Եվ ես հաճախ ծուլանում,
Հենց գավաթի շուրջ բուրյան
Արթնանում ենք ու քնում:
Տես, Դելվիզը, ահա տես,
Իբրև պարզև հաղթողին,
Մի բալլադ է բերում քեզ
Եվ շուշանին՝ մի կուպլետ,
Եվ ստանսներ՝ խաղողին:
Եվ լցվում է ափեափ
Պատիկ ու ճեղ տունը քո.—
Սրախոսին պաշելով,
Մեր երգիչը մեծարգո
Ներս է ընկնում գոշելով:
Եվ բոլորս՝ իրար քով—
Եվ ամեն օր կրկին մենք
Ոտանավոր, արձակով
Թախծի շուքը կքշենք:

Եվ աղջիկները ջահել
Այցի կզան կրկին մեզ,
Էդպես ոսկի կյանքը մեր
Մենք կծախսենք հեշի պես:
Կբաժանենք մենք հավետ,
Ախ, մնացած կյանքը մեր
Կախարդուհի փառքի հետ
Եվ վակխի հետ դեռ ջահել:

ՈՒՂԵՐԶ ՅՈՒԴԻՆԻՆ

Դու իմանալ ես, ընկեր իմ, ուզել
Երազանքներս, իդձ ու նպատակ
Եվ մեղմ սրինգի դայլալը հստակ
Բարեկամական ժպիտով լսել:
Բայց չարաճճի պոետն իր ձեռով,
Այդ ջահել, զնգուն երազի գերին,
Մի՞թե կարող է թրթռուն գծերով
Կյանք տալ իր ներսում եղած պատկերին,
Այն, որ ինձ տվեց երազի կարգով
Պատանությունը՝ ոսկե ցուլանքով:

Իսկ հիմա, երբ ես իմ հին խրճիթում
Ապրում եմ՝ ինչպես մերկ անապատում,
Քաղցր ծուլության օթևանի մեջ,
Խաղաղ է կյանքս պարզ օրվա հանգույն,
Եվ այլևս ինձ չեն ասպատակում
Դատարկ պերճության պերճանքները պերճ,
Խղճահարության ժպիտով եմ ես
Նայում ճոխությանն աղքատ հարուստի
Եվ ինքս ինձնով բախտավորի պես
Չեմ տենչում բնավ սթորի արծաթի,
Ոչ էգուց գիտեմ և ոչ էլ երեկ,
Գոհ եմ իմ բախտից՝ ինձ վերուստ տրված,
Եվ մտածում եմ, թե՛ «Պեսոք չեն երգչին
Ալմաստներ, հակինթ, տպագիրն քաթեր,
Թանկ սկահակներ՝ դատարկ ու շնչին

Եվ կամ տիկնիկներ՝ անկյունում դրված:
 Նրան շա՛տ են պետք կերպասն-Ալբիոնի
 Ճոխ ծածկոցները կամ թե լիոնի,
 Որ նրանց մոդեռն կահույքն են ծածկում,
 Ո՞ւմ են պետք շքեղ հայելիները,
 Շալե օթյակը ննջասենյակում:
 Լավ չէ՞ ավելի՝ գյուղում մի հեռու
 Եվ կամ մի պստիկ, հանգիստ քաղաքում
 Գտնել անաղմուկ մի խաղաղ անկյուն,
 Մայրաքաղաքի հոգսերից փախչել,
 Փախչել խելագար շքեղությունից
 Եվ հանգստանալ ու լուռ անրջել:
 Օ՛, եթե հանկարծ երբևէ մի օր
 Իրականանար տենչը պոետի...
 Մի՞թե չի ապրի ի խորոց սրտի
 Իր առանձնության վայելքը նա խոր:
 Ես տեսիլքի պես իմ գյուղն եմ հիշում,
 Իմ Զախարովոն, և գետը խշշուն,—
 Կամուրջը գետի, թավուտն ստվերոտ,
 Ցանկապատերի շարքը երերուն
 Արտացոլվում են ջրի հայելում:
 Տնակս այնտեղ է՝ բլուրի վրա,
 Երբ ուզեմ՝ կիջնեմ իմ զվարթ այգին,
 Ուր Ֆլորան ու Պոմոնան անգին
 Ինձ վարդեր կտան, մրգեր հուրհրան,
 Ուր մթին շարքը ծեր թխկիների
 Մինչև յոթերորդ երկինք է միտում,
 Եվ խշշում են խուլ բարդիներն էլի.—
 Ես բահը ձեռքիս և հոգով ցնծուն
 Արշալույսի հետ շտապում էնտեղ,
 Մարգագետնի մեջ շավիղ եմ բացում,
 Կակաչ ու վարդեր ջրում եմ սիրով՝
 Հոգուս մեջ լույսի, կյանքի հիացում.—
 Այստեղ, խոնարհված, կաղնու ստվերում,
 Հորացիուսի և Լաֆոնտենի հետ
 Ինձ պարուրել է երազը ներհուն:
 Մոտիկ առուն է աղմկում, թռչում,

Եվ սրտնեղելով փախչում է անվերջ,
 Եվ թաքցնում է ծիծաղը հնչուն
 Տաք մարգագետնի փափուկ գրկի մեջ:
 Բայց ահա օրը կեսօր է դառնում,
 Եվ մեր լուսավոր ճաշասրահում,
 Ուրախ, անպաճույճ սեղան է գցված,
 Մաքուր սփռոցին՝ աղուհաց մաքուր,
 Մի քիչ գալլաձուկ՝ սփռոցի վրա,
 Բուրում է շշին, գինին է լցված:
 Հարեանները զվարթ աղմուկով
 Մտնում են, խզում լուսթյունը տան,
 Նստում են, ապա, խոսքով, շարժմունքով
 Գովաբանում են Վակլին, Պոմոնին
 Եվ հրապույրը գեղեցիկ գարնան...

Ահա սենյակը այն առանձնացած,
 Ուր ես Մոսկվայից իսպառ խոնջացած,
 Հեռու խաբուսիկ գեղեցկությունից,
 Հեռու հոգսերից, դառնության թույնից,
 Եվ խարդախ ու նենգ կախարդուհուց այն,
 Որ շուռ է տալիս աշխարհը համայն,
 Եվ որ—հիշում եմ—կոչվում է հենց փառք.—
 Ապրում եմ՝ որպես բնության զավակ,
 Փիլիսոփայի զվարթ խաղերով,
 Զահել մուսայի կայտառ բառերով...
 Ահա օջախը, ուր մութ իրիկվան,
 Երբ հոգիս աշնան թախիծն է սարսում,
 Սիրում եմ նստել այստեղ մեկուսի
 Եվ լուռ հանձնվել խոհին երազուն,
 Եվ կամ Վոլտերին, Վիլանդին կարգալ,
 Եվ կամ՝ պահներին ոգևորության
 Մի քանի ստանս մրոտել կարգին.
 Ու հետո պատռել, հանձնել կրակին:
 Ահա այստեղ էլ... բայց տեսիլքային
 Մորիկը լամպի մեջ կախարդական
 Մեղում, ցուլում է ճերմակ կտավին՝

Ծնվում երազներն ու կորչում են հեզ
 Արևածագի ստվերների պես: —
 Մինչ ես իմ խցում լուռ ու միայնակ
 Երազներին եմ գգվում անարգել
 Եվ ծուլ իմ ձեռքով անհագ ու անհագ
 Շուրջս ամենուր ցրում են հանգեր,
 Դրսից լսում եմ դոփյուն, վրնջոց՝
 Յուլացրնելով սթարը նախշուն,
 Փայլուն թիկնոցը ուսերին գցած,
 Հուսարը թռչող իր ձին է քշում...
 Ո՛ւր եք դուք հիմա, խաղաղ պատկերներ
 Գլուղական պարզ ու հմայիչ կյանքի: —
 Ռազմի դաշտի մեջ, որ ծխում է դեռ,
 Թռչում եմ թևով ես երազանքի:
 Ճամբարում ահա լույսերն են վառվում,
 Եվ ես, թիկնոցով փաթաթված կարգին,
 Սեղմված բեղավոր ու ծեր կազակին,
 Պառկած եմ— փայլուն սվիններ հեռվում,—
 Հեռվում՝ վրնջոց, սանձերն են կրծում,
 Երբեմն նաև գոռում է շանթը,
 Երկնից նետվելով վիհը հեծեծուն...
 Ռազմի թրթիռն է իմ կուրծքը բռնում,
 Ռազմի սրերի մարտական փայլից
 Կռվելու կրակն աչքերս է վառում,
 Եվ նետվում եմ ես ոսոխի վրա:
 Իմ ձին արծիվ է թշնամու շարքում,
 Արծիվ է նաև հեծյալը նրա,
 Բյուր թշնամի է մի զարկով զարկում:
 Օ՛, դո՛ւք, հայրենի աստվածներ, վերից
 Փրկեք պատանուն ռազմի բոցերից:
 Սուլում է սրով իր ատամնավոր,
 Գլխարկն է դողում նրա փետրավոր:
 Ջերբեզի շուխեն ուսերին գցած,
 Եվ բաշի վրա լռին կուցած,
 Թռչող նետ է նա լպրծուն դաշտում,
 Սուխն իբ սիգարի աշխարհն է պատում...

Սակայն հաղթության դափնով զարդարված,
 Խաղաղություն է մարտիկը խմում: —
 Եվ ռազմի փառքից խապառ մոռացված,
 Կրկին իմ խաղաղ եղբորն եմ գնում: —
 Կովի և պատվի դաշտում ես միայն
 Հիվանդություն ու հենակներ գտա,
 Նեւեցի սուրը վրիժառության...
 Մշուշոտ հեռվում տեսնում եմ— օ, դա
 Տնակն է իմ հին, անտառը մթին,
 Լճակը մոտիկ, դոնակը, այգին,
 Փիլիսոփա եմ համեստ ես կրկին,
 Փակված սիրելի իմ օթնանում,
 Մոռացած աշխարհն, աշխարհից լքված:
 Հոգու անդորրն եմ կրկին վայելում...

Ասա՛, իմ սրտի բարեկամ անդին,
 Երա՛զն էք, սե՛րն էք, կամ ի՞նչն էք արդյոք,
 Որ շաբաճճի անհոգությունով
 Օրերս տվին վարդ ու սոխակին: —
 Իմ սրտի անկեղծ, մաքուր պարզությանը
 Ես չեմ նաչակել տանջանք տիրո,
 Բայց օրերն արագ սլացան, անցան,
 Ո՛ւր եմ մանկության հետքերը անդին:
 Չքնաղ հասակը աեցավ, հեռացավ,
 Եվ ծաղիկները թռչնեցին կարգին:
 Սիրտս չի խփում էլ ուրախությամբ,
 Թիթեռ տեսնելիս չի դարկում ուժգին,
 Անիմանալի անհանգստությամբ,
 Այրվում եմ, մարում, արյունս է վառվում,
 Եվ սրտիս հասու լեզվով իր քաղցր
 Կրքի մասին է նրբին բարբառում...
 Բարեկամուհի ոսկե հասակի,
 Չքնաղ մանկության հրապույր անհոգ,
 Ես լու՛յս եմ տեսնում քո լույս հայացքի,
 Սրտիս սիրելի Սուշկովա, արդյոք:
 Քո պատկերն եմ ես ամենուր տանում,
 Ինձ հետ է չքնաղ տեսիլքդ պայծառ՝
 Գիշերվա վհատ ժամին անանուն

Եվ արշալույսի շողերում անծայր
 Երբեմն հեռու ծառուղու խորքից,
 Իրիկվա փափուկ և անդորր ժափին,
 Միայնակ, խոհուն երևում ես ինձ,
 Գորովդ տալով աշնան խաշամին,
 Իբրև թե շալդ ուսերիդ բերած,
 Խոնարհ հայացքդ կրծքիդ սևեռած,
 Այտերիդ սիրո գուլնն է ամոթի
 Եվ վրադ՝ լուսնի լույսը սնոտի.—
 Կնճռոտվելով, բարդին է խշշում,
 Եվ մթնշաղը խամրած իր փառով
 Մածկում է հեռվի սարերը նախշուն,
 Եվ անտառակի ստվերը ահով
 Հոճվում է քնած ջրերի վրա,
 Բայ արծաթվել են լուսնյակի ջահով:
 Լոկ դու ես ինձ հետ, անտառը և դու՝
 Իմ հենակների վրա խոնարհված,
 Խորվ ուռենու տակ մոլոր կանգնած,
 Եվ մթնշաղի քամին պաղպաջուն
 Քո ձյունաճերմակ կրծքին է փշում,
 Հարբում վարսերիդ ցուլուն հմայքից
 Եվ ընդգծում է ոտքդ սլացիկ
 Քո ձյունաճերմակ հագուստի տակից...
 Կամ երբեմն խոր գիշերվա ժամին,
 Չմեռվա դաժան ցրտում դժվարին
 Քո վերնատան դեմ կանգնում եմ, նայում,
 Սպասելով քո՝ գեղունուդ գալուն.—
 Սահնակն է պատրաստ, ու խավարն է խիտ,
 Քնած աշխարհում ես՝ գերի խաղիդ,
 Ժամացույցների զարկին սպասում,
 Թվում է՝ քաղցր շշուկ եմ լսում,
 Թվում է՝ ահա, խշխշոց եկավ,
 Աղջիկն իր լույսով խավարը ճեղքեց
 Եվ շունչը պահած, քայլում է թաքուն,
 Սհա, գեղունին սիրածին գրկեց:
 Թռան ձիերը հեռուն անանուն,
 Բաշները տված սառնաշունչ քամուն,

Գնում են, առատ ձյունը ճեղքելով,
 Դու գրկել ես ինձ քո նուրբ ձևերով,
 Քարացել ենք մենք, հազիվ ենք շնչում,
 Համր հիացմունք ու՝ ոչ մի հնչյուն...
 Սակայն ի՞նչ, Թռավ երազը իմ պերճ
 Երջանիկ էի, ավա՜ղ, քնի մեջ...

Լոկ մուսաներին վայել անդորրում
 Ես իմ սրինգի զուլալ հնչյունով
 Քեզ իմ երազը պատմեցի ծորուն
 Օ՛, իմ բարեկամ, մեղմ կարկաչունով:
 Սանը մուսայի և ներշնչանքի
 Երազանքով է ինքն իրեն զինում,
 Եվ դժբախտություն ճամփեքին անգամ
 Հաճույքներով է իր հոգին սնում:
 Եվ երջանկության ոսկե լուսիներ
 Քլոֆոն թող շտա ինձ իր դրախտից.—
 Երազանքում է խինդը երկրային,
 Եվ զորավոր է պոետը բախտից:

ԼԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

(Գուշիգից)

Արդյոք հիշո՞ւմ ես, իմ թասեղբայր,
 Երբ լոռից մեջ ուրախաբեր
 Մենք խեղդում էինք մեր վիշտը մառ
 Գինու մեջ մաքուր ու փրփրանու:

Եվ դպրոցական հսկիչների
 Աչքից հեռու, մեր մութ անկյունում
 Վակիսի հետ քաղցր գովում էլի
 Եվ լոռում էինք մեղմ ու ներհուն:

Հիշո՞ւմ ես, փունջի գավաթի շուրջ
 Մեր ընկերների շշուկն անգին,
 Կամ ինչպես էինք հանգիստ ու լուրջ
 Մխում ծխամորճն էժանագին:

Օ՛, ի՛նչ եռուն, ի՛նչ սքանչելի
Ու մշուշապատ օրեր անցան...
Հանկարծ լսում եմ ահա էլի
Հեովից եկող մի պեղանտի ձայն...

Իսկույն շարդվում են շշերն անգին,
Եվ գավաթներն են շարտվում դուրս,
Եվ լճանում են գորշ հատակին
Փունջի և գինու շիթերը լույս:

Արագ փախչում ենք, վախն է շքվում,
Տաք շառագույն է մեր այտերին,
Մեր շուրթին այն է, ինչ մեր մտքում,
Մեր հոգու, սրտի լին ու թերին:

Եվ հայացքները անշարժ ու պաղ,
Եվ քրքիջները մեր խնդագին
Փոխարինում են, ա՛խ, անհապաղ
Վակիսի հետ քաղցր մեր գգվանքին:

Օ՛, դուք ընկերներ իմ սրտակից,
Երդվում եմ ես ձեզ—ամեն տարի,
Երբ հեռու լինեմ հոգս ու հանգից,
Ես նրան հիշեմ գինով բարի:

ԲԱԼԵՆԻՆ

Արևելքը անքուն
Շառագույնը հագավ,
Գետափի գյուղակում
Վերջին լույսը հանգավ:

Ցողերով ցողվեցին
Ծաղիկներ ու խոտեր,
Գաշտերը գնացին
Եվ մարդիկ, և հոտեր:

Մշուշը սպիտակ
Դեպ ամպերն է լողում,
Հովվուհին հովվի մոտ
Գնում է ու դողում:

Խոխոջում, թռչում է
Աղբյուրը լեռներում,
Կապույտում ննջում է
Թավուտը հեռում:

Ու ջահել հովվուհին
Շուկա է շտապում,
Երգում է երգը հին
Ու նայում է հեռուն:

Կարմիրը խաղում է
Թշերին ուռուցիկ,
Աչքերը անմեղ են,
Ուտքերը՝ սլացիկ:

Նա ճարտար իր ձեռքով
Շտկել է մազերը,—
Խելքահան անելու
Համար են նազերը:

Կորսետով ծածկել է
Հմայքը իր կրծքի,
Գոգնոցով փակել է
Խայծիկը կրքի:

Հովվուհին մտնում է
Բալենու այգին,
Եվ իսկույն գտնում է
Մրգեր ահագին:

Պտուղներն, իհարկե,
Ժպտում են նրան,

Բայց ճամփան դժվար է՝
Փշեր կան վրան:

Եվ սակայն ուզում է
Նա բալը ուտել,
Բռնում է ճյուղից, որ
Բարձրանա թեթև:

Կարծես թե հասնում է
Նա իր պարզեին,
Ու երկշոտ դնում է
Ոտքերը ճյուղին:

Դե, ձեռքդ երկարիր,
Եվ քոնն է բալը,
Բայց քեզ ի՞նչ պատահեց,
Հովվուհի, իմ լավը:

Նայում է՝ զալիս է
Հովիվը անտառից,
Թուլացան ոտները,
Սահում են ծառից:

Եվ ճյուղը ճթոտաց,
Ախ, մահն է սպառնում,
Հովվուհին ընկավ ցած.—
Ինչ պատկեր է հառնում:

Այդ ճյուղը կոտրված
Ջգեստն է ծվատում,
Հովիվը զարմացած
Հմայքներն է դիտում:

Երկու տաք, սպիտակ
Ոտքերի արանքում
Հովիվը դիտում է
Այն բանը, որ կյանքում

Ախ, առժամ կնանիք
Պահում են դեռ թաքուն,
Ինչի որ Աղամն էլ
Զմնաց դրախտում:

Եվ դժբախտ հովվուհուն
Նա ճյուղից անջատում,
Եվ կրքով մի անհուն
Կրժքին է փաթաթում:

Արյունը եռում է
Սրտերում հեալով,
Եվ սերը թևում է
Սրբնթաց թևերով:

Տանջանքի հաճույքը
Սրտերում այդ ջահել
Զույգվելու համար է
Մեր տերը արարել:

Եվ ջահել հովիվը՝
Թովչանքի խենթ գերին,
Իր այրվող ձեռքերով
Դիպչում է ոտքերին:

Ամուրը գծվում է
Ոտքերի միջև,
Հովիվը ճգնում է
Ստինքները ջերմ:

Եվ ճգնում ալ բալը
Եվ հյութ է դարձրնում,
Եվ կարմիր հյութով այդ
Խոտերն է նա ցողում:

Արդեն այն կրքոտ սիրահարը չեմ,
Ում զարմացնում էր աշխարհը երեկ.
Իմ պերճ գարունն ու վառ ամառն արդեն
Անցան հավիտյան և էլ ո՛չ մի հետք:
Ամո՛ւր, դու աստվա՛ծ ջահել տարիքի,
Ծառադ եմ եղել նվիրված ու հեզ.
Ա՛խ, թե ճար լիներ ծնվեի կրկին,
Կծառայեի քեզ դարձյալ այսպես:

1816

ԻՇԽԱՆ Պ. Ա. ՎՅԱԶԵՄՍԿՈՒՆ ՈՒՂՂՎԱՄ
ՆԱՄԱԿԻՑ

Երջանիկ է, ով քաղաքի ժխորներում
Անրջում է անդորրավետ առանձնություն,
Ով տեսնում է միայն՝ հեռու-հեռուներում
Անապատ վայր, ծաղկած այգի, գյուղական տուն,
Բլրալանջեր զուգված լուին անտառներով,
Մարգագետին առվակներով կարկաշավետ,
Դաշտ ու արոտ և անգամ... հոտն իր հովվի հետ:
Երջանիկ է, ով իր բարի ընկերներով
Սեղան նստած՝ մինչև գիշեր զվարճանում
Եվ ուսական իր զրնգուն, սուր տողերով
Սլավոնական հիմարներին ձեռ է առնում:
Երջանիկ է, ով չի թողնում Մոսկվան անքուն,
Չի հեռանում հյուղի համար հնամենի
Եվ տեսնում է երանելի իր սիրուհուն
Ոչ թե շքեղ երագի մեջ, այլ արթմնի:

ՊԱՏՈՒՀԱՆ

Վերջերս անդորր իրիկնապահին,
Երբ որ լուսինը ամայի, ադոտ
Մահում էր միգոտ ճամփով երկնային,
Տեսա՝ նստել էր սլատուհանի մոտ
Ջահել մի աղջիկ մենակ, մտախոհ,
Ահը սրտի մեջ և աչքը հեռվին,

Նայում էր նա լուռ հուզմունքով մի խոր
Բլուրներն ի վար, մութ ճանապարհին:

«Այստեղ եմ» — մեկը շնչաց արագ:
Եվ աղջիկը իր դողդոջուն ձեռքով
Երկյուղով բացեց պատուհանը փակ...
Լուսինը ծածկվեց մթության միգով:
«Երանելի մարդ, — վշտով ասացի, —
Ուրախություն է լուկ սպասում քեզ,
Իսկ ե՞րբ, ե՞րբ պիտի իմ դեմ էլ բացվի
Իրիկնապահին պատուհանն այդպես»:

ԺՈՒԿՈՎՍԿՈՒՆ

Սրհնի՛ր դու ինձ, բանաստեղծ... Լուռ ստվերում պառնասյան
Մեկի եկա ես դողով մուսանների հանդիման,
Սլացա ես հույսերով արահետով ահալից,
Ֆեբոսն հանեց ինձ վիճակ, և քնարն է բաժին ինձ:
Անփորձ եմ ես, սարսում եմ կործանումից անպատիվ,
Սակայն անզոր եմ սաստել վառ տենչանքներն իմ անթիվ.
Ես չեմ լսում ահավոր դատավճիռը մահվան.
Դարերի մեջ թաքնված դատավորը¹ սրբազան —
Անցյալի քաջ պահակը, մտերիմը մուսայի
Եվ նախանձի առարկան աներեր ու հուսալի՝
Քաջալերեց սիրալիր ուշադրությամբ հոգեթով,
Եվ Դմիտրը գովեց թույլ շնորհքս ժպիտով,
Եվ ցարերի մեծ երգիչ, մեր ծերունին² փառավոր,
Թագադրված շնորհքով և հանճարով թևավոր,
Իր դողդոջուն ձեռքերով, արցունքն աչքին ինձ գրկեց
Եվ ինձ համար անծանոթ երջանկություն գուշակեց:
Իսկ դու, որ ողջ էությամբ տարված էիր երգերով,
Դո՛ւ չէիր, որ ձեռք տվիր ինձ սուրբ սիրո երդումով:
Կարո՞ղ եմ ես մոռանալ այն ժամը, երբ քո դիմաց

Ես կանգնեցի լուռ ու մունջ, և շանթի պես սրընթաց
Հոգիս թռավ թևաբաց դեպի վսեմ քո հոգին,
Փարվեց նրան ու ցուաց հրճվանքներում կաթոգին.
Ո՛չ, վճռեցի ես անահ բռնել ճամփան դժվարին,
Սիրտս լցվեց հավատով և անձնուրաց, և խորին:
Ներշնչանքի որդինե՛ր, ստեղծողնե՛ր փառավոր,
Ցույց եք տալիս ինձ ուղին մշուշներում հեռավոր:
Երազանքով անվեհեր դեպի անհայտն եմ թևում,
Եվ թվում է՝ ճախրում է ձեր հանճարն իմ վերևում:

Բայց ի՞նչ, բայց ի՞նչ: Ահավոր քարափի տակ Պառնասի
Իմ հայացքի դեմ բացվեց մի տեսարան այսպիսի. —
Նստած են խոր անձավի խավարի մեջ խստագին՝
Թշնամության, նախանձի որդիները մռայլագին,
Վսեմ ստեղծողների զոյիլները իսկական,
Անմտության կատաղի գուգազները մարտական:
Սուր ոռնոց են արձակում քնարները վայրենի,
Վարյազների շարքը խիտ երգ է ոռնում վարյագի:
Միժաղն է նրանց պատասխան. — երկու ստվեր խավարում
Մռայլ ամբոխի վրա գլուխներն են խոնարհում:
Մեկը նստեց կույտերին և՛ երգի, և՛ արձակի,
Պտուղներին այն ծանր գիշերային վաստակի,
Շիրիմներին մոռացված, ուր հանգչում են կրկնակի՝
Ներբողները բազմաթիվ և պոեմները երկար:
Ժպտում, ոռնոց է լսում հանգաթուխը այն տկար:
Նրա առաջ տանջահար Տիլիմաքն է հառաչում.
Երկաթ գրիչը նրա մատների մեջ ճռնչում
Եվ ձգում է ետևից հեկզամետրերը ցամաք,
Դակտիլները ծանրաշարժ, դաշնաշեղտերն անքանակ:
Գոռոզացի՛ր, Մեվլիյի օրինակն ես դու փքուն,
Ո՛վ բանաստեղծ, հուշակված մուսայով քո եռանդուն:
Սակայն ո՞վ է մշուշն այն՝ անձավի մեջ լի ծխով,
Շրջապատված իր անկիրթ ընկերների ամբոխով:
Նրան ճիշով, աղմուկով փառաբանում են. իսկ նա
Ուռնահարել է հանգով միտք ու ճաշակ անխնայ:
Այդ դո՛ւ ես, ով թույլ մանուկ օտարների դասերի,
Սումարոկով պաղ, գոռոզ, նախանձոտ անասելի,

¹ Կարամզին:

² Դերժավին:

Դու անգոր ու անկրակ, միշակ խելքով ու մտքով,
 Նախապաշարմանն ես լոկ պարտական քո՝ պսակով,
 Դու շարտված Պինդոսից և Ռասինից անիծված:
 Նա — գաճաճը պիտ շափվի հսկայի հետ փառապանծ:
 Նա՞ — պիտի հերքի ու ժխտի դասինսպսակն այն շողուն,
 Որի մեջ մեր փառավոր անմահ երգիչն էր շողում —
 Ուրախությունն ուսաների, զարմանքը գիշերային¹...
 Ոչ, անվրդով Լեթայում կխորտակվի նա լոին,
 Մոռացության կնիքն է արդեն նրա ճակատին,
 Ի՞նչ, ի՞նչ կարող է հանձնել նա ապագա դարերին:
 Արդ Շնորհը՝ անպատկառ այն սրնգից վախեցել,
 Եվ քնարի լարերին բիրտ մատներն են ոսկրացել:
 Գովեստի ճոխ ճառերից թող որ Մեվիյը փքվի,
 Կհայտնվի Դեպրեսն, Շեպելենը կքվի:

Ռիծաղելին, ի՞նչ խռաք, միշտ ծիծաղելի է մնում,
 Տգեսաներին հավես՝ կույր տգիտությունն է սնում.
 Բացել է այն նրանց դեմ իր օթևանը խավար,
 Այնտեղ արձակ են կռում, երգն են կռում անդադար:
 Բոլ-բն այնտեղ գիտության լույսերի դեմ են կռվում,
 Բոլորը խուլ են այնտեղ, միայն համր չեն, չեն լռում,
 Մեկը ոճով նիկոնի պոեմներ է տպագրում,
 Մեկը դեզերն է դիզում ներբողների սլավական,
 Մյուսները խզղում են ողբերգության մեջ լալկան,
 Մեկը՝ իր շար դաշինքին հավատարիմ մնալով
 Եվ հորանջող մուսային բեմի վրա հանելով,
 Մտածում է՝ Պառնասից հանճարներին վար նետել:
 Դողդողում են ձեռքերը, և չի կարող հարվածել,
 Իզուր դաշույնը առնում և հարձակվում է նորից,
 Քառատողից վերք առել, դուրս է մղվել ժուռնալից,—
 Քննադատի շվոցից դեպ ընկերներն է վազում...
 Եվ Ֆեսպիսի համար նրանք կակաչն պսակ են հյուսում,
 «Տիլիմաքականի» վրա դրած ձեռքերն իրենց շար,
 Նրանք վրեժ են երդվում վիրավորանքի համար:
 Եվ ամբոխով կատաղի ահա ելնում են հուզված:

Դժբախտությունն է, ով որ քնքուշ հոգով է ծնված:
 Ով գեղունուն է գերել գաղտնի՝ իր նուրբ քնարով,
 Ով սուլել է համարձակ գվարճասեր հումորով,
 Ով խոսում է իր լեզվով ճշմարտությունը միայն,
 Ով իր գլխում չի կրում հիմարությունն ուսական...
 Նա թշնամի է երկրի, գեխ բարքերի սերմնացա՛ն,
 Եվ ճառերի տարափով գանակոծում են նրան:

Ապստամբք և դուք էլ, ո՛վ պառնասյան վեհ քուրմեր,
 Բնությունով ու ջանքով բարեկրթված երգիչներ՝
 Ձեր ճաշակի և ուսման հերձվածքի մեջ պաշտելի,
 Զարդե՛ք, փշրե՛ք հանդուգն պաշտպաններին խավարի:
 Պոե՛տ, ընկերն ես լույսի և հանճարի վրիժառու:
 Երկինքներից կյանք թափող և լույս թափող մշտապես՝
 Ապոլլոնի աջ ձեռքը մահվան նետով վերջապես
 Զարհուրելի Պիֆոնին ահեղ հարված է տալու:
 Մարած, հանգած ջահերով, անշարժացած թևերով
 Ողբերվի ոգին ձեզ կոչում է,— վրեժ, ընկերնե՛ր...
 Վիրավորված ճաշակն ու գիտությունն են ուժը ձեր:
 Ձեզ հետ են և՛ Ֆեբոսը, և՛ մուսաները ծանոթ,
 Ոսոխներին փշրեցե՛ք ձեր երգերով արյունոտ:
 Տգիտությունը պարտված կխոնարհի դեմքը բիրտ՝
 Ու հավաքույթը հոռոզ հռետորների կիսակիրթ...
 Ճշմարտությունը հայտնել վտանգավոր է, սակայն,
 Արդեն Մեվիյն ինձ վրա կիտեց հոնքերը դաժան,
 Տաղանդների դեմ ահա մահապատիժ է գրվել:
 Մի՞թե և իմ բաժինն է — հալածանքին համբերել:
 Եվ ի՞նչ է պետք: Համարձակ ճամփա ընկնել դեպ հեռուն,
 Ձեռք պարզելով ուսումին, քո օգնությունը հաստատուն,
 Ես քեզ, քեզ եմ հետևում, ով անսասան Կարամզին,
 Մի՞թե լլիտի ես նայեմ տգետների աշմուկին:
 Թող զրուցեն, թող խոսեն լքվածները Ֆեբոսի,
 Զի առաքել երկինքը նրանց շնորհք պոետի:
 Փառքը — նրանց ամոթանք, և գոբժը ծաղր է բերում,
 Մնունդները խավարի՝ կխորտակվեն խավարում:

¹ Լեյմոնտով:

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Իմաստունները փնտրել են վաղուց
Մերկ ճշմարտության հետքերը կորած
Եվ երկար-երկար, խելք-խելքի տված՝
Մեկնել ծերերի մտքերն հինավուրց:
Պնդել են, որ «մերկ ճշմարտությունը
Եկել, գաղտնաբար ջրհորն է մտել»:
Եվ միասնաբար խմելով ջուրը,
Գոչել են. «Այստեղ պիտ նրան գտնել»:

Բայց ոմն, մարդկանց բարերար մի ծեր,
Որ անմտության վկան էր նրանց
(Եվ կարծես ինքը Սիլենը լիներ):
Հոգնած աղմուկից և ջրից հոգնած,
Մի կողմը թողնց անտեսանելուն
Եվ առաջինը նա հիշեց գինին,
Եվ դատարկելով բաժակը լեցուն,
Ճշմարտությունը տեսավ հատակին:

ՀԵՄՅԱԼՆԵՐԸ

Փովել էր վաղուց դաշտերի վրա
Հայնարձակ քողը խորին գիշերվա,
Եվ դալուկ ամպի գրկում հեռավոր
Առկայծում էր թույլ աստղը մենավոր:
Մեռնող լույսերի փայլի հանդիման,
Անվստահելի մթության միգում,
Բարձրությունների կիսախավարում
Լուռ կանգնել էին երկու օթևան...
Ամեն ինչ քնած, լուռ է ամեն ինչ,
Չկան ոչ որոտ, ոչ աղմուկ, ոչ ճիչ:
Լուկ ալիքների խոխոչն է խոռվ
Տարածվում խաղաղ, խաղաղ գիշերով:
Լսվում է մեկ էլ կողմերից հեռու
Երկաթի զնգոց և դոփյուն ձիու:

Անցնում են մի խումբ ջահել հեծյալներ
Թավուտ անտառի միջով լռակյաց,
Դողում—փնշում են ձիերը նրանց
Եվ գլուխներն են ցնցում անհամբեր:

Հեծվորներն արդեն թռչում են դաշտով,
Թողած անտառի ծածկը երերուն,
Շոյում, զսպում է ամենն իր ձիուն
Եվ շշնշում է հպարտ ժպիտով:
Նրանց դեմքերն են վառվում բերկրանքով,
Եվ բոցկլտում է զայրույթն աչքերի:
Ռազմատենչ պոետ, լուկ դու ես անհույս,
Վհատված, որպես մուծը գիշերի,
Եվ դալուկ, որպես աշնանային լույս:
Նա մռայլաբար խոնարհած գլխով,
Թաքուն վշտերի կսկիծը սրտում,
Տարված ինչ-որ մի տխրագին մտքով,
Քշում էր իր ձին շարքի առջևում:

«Օ, մռայլ երգիչ, ի՞նչ է պատահել,
Մարտից առաջ լուկ դու ես վհատվել,
Խոնարհել ես քո գլուխն անվահեր
Եվ բաց ես թողել դու սանձ ու սուսեր,
Դու պարապության, գգվանքի գերի,
Քո հոգու համար, օ՛, մի՞թե այդքան
Խաղաղությունը սփոփիչ է, ջան
Արշավանքները մեր անզսպելի,
Եվ մեր թրերի զարկը մարտական:
Որքան որ կռիվն ահավոր լինի,
Նախանձելի է մեր բախտն այնքան սեզ,
Քեզ համա՞ր է այդ մարտը սոսկալի,
Դու չես գունատվել մարտերում երբեք:
Մենք տեսել ենք քեզ միշտ թրերի տակ,
Խաղաղ ճակատով, հասակով շիտակ,
Քայլում էիր միշտ առաջին շարքում,
Միշտ այնտեղ, որտեղ մարտն էր որոտում:
Միահյուսվելով կանչին հաղթության,

Երգում էր ձայնդ մեր փառքը անշեջ:
Իսկ արդ ռազմիկի պես փախստական
Համրացել ես խոր վհատության մեջ»:

Սակայն երգիչը տխուր ու լռին
Գլուխը դանդաղ վեր բարձրացրեց,
Նայեց հեռավոր կիսախավարին
Նվ հառաչանքով կուրծքը տատանեց:

«Խոր քուն է իջել հովիտում ռազմի:
Մենք ենք սլանում մութի մեջ միայն,
Նախազգում եմ ես վախճանն անձկալի:
Ինձ կանչում է մեծ մարտը վերջնական:
Կիշրեմ բախտի կապանքը դաժան,
Կթռչեմ ինչպես մրրիկն է թռչում,
Նղբայրներիս հետ կհասնեմ բոցին,
Նվ մարտի վերջին որոտն ականջում:
Հովտում կսուրա միայնակ իմ ձին:

Օ, դուք, որ այստեղ գտել եք ինձ հետ,
Գերեզմանային սահմանը մթար,
Ասեք, սիրածը իր արտասուքով
Կքաղցրացնի՞ ձեր քունը երկար:
Ինձ համար ոչ ոք չի շնչում սակայն,
Ինձ լուսնունք բաժին կմնա,
Էլվինան կառնի լուրը իմ մահվան
Նվ թաքուն-թաքուն չի հառաչի նա:

Իսկ դուք կենսական բերկրանքի համար
Ճակատագրերի ձեռքով պահվածներ,
Սիրուհիների արցունքով վարար
Թող որ օրհնվի վերադարձը ձեր:
Քաղցր փրկության կենացի վրա
Հիշեք, եղբայրներ, երգչին պատանի,
Հիշեք տառապանքն ու սերը նրա
Նվ փառքը նրա ահեղ վախճանի»:

ԷԼԵԳԻԱ

Երջանի՜կ է նա, ով իր սերն իրեն
Խոստովանում է առանց սարսափի,
Նա, ում շոյում է հույսը քնքշորեն
Անհայտ, անծանոթ ճամփեքին բախտի,
Ում որ լուսնյակի շողը միգամած
Դեպի հեշտանքի գիշերն է տանում,
Ում հավատարիմ բանալին կամաց
Իր սիրեցյալի դուռն է բաց անում:
Բայց ես իմ կյանքում հեգ ե անուրախ
Չունեմ հրճվանքը թաքուն վայելքի,
Թռչնեց հույսերի իմ ծաղիկը վաղ,
Ցավից թռչնում է ծաղիկն էլ կյանքիս:
Ջահել օրերն իմ տխուր կուրբան,
Կսպառնա շուտով ծեբությունը ինձ,
Բայց սիրուց մերժված, ես կմոռանա՞մ
Արդյոք իմ սիրո արտասուքն անբիծ:

ՓԱՓԱԳ

Դանդաղ ու լուռ՝ ես օրերս եմ քարշ տալիս,
Ամեն վայրկյան բորբոքում է իմ սրտում
Դժբախտ սիրուս մորմոքները տանջալից,
Նվ իմ մոռյլ խենթությունը վրդովում:
Բայց լուռ եմ ես, իմ տրտունջը չի լսվում,
Սփոփանքս՝ արցունքն է իմ աչքերի,
Նվ իմ հոգին այդ տրտմությունը գերի,
Արցունքի մեջ դառը վայելք է գտնում:
Անցի՛ր դու կյանք, չեմ աստուծո՞ւ արդեն քեզ,
Ունայն տեսիլք, անէացիր խավարում,
Ես իմ սիրո տառապանքներն եմ սիրում —
Նվ թող մեռնեմ, բայց սիրելով մեռնեմ ես:

ԷԼԵԳԻԱ

Ես կարծում էի, թե սերը արդեն հանգել է հավետ,
Սրտիս մեջ լռել իմ շար կրքերի ձայնն հուզումնալի,
Թե վերջ ի վերջո բարեկամության աստղը լուսավետ
Ինձ՝ տառապալիս նավահանգիստ է հանել հուսալի:
Ես խորհում էի ապահով ափում այդ հանգստանալ,
Եվ արդեն միայն հեռվից աչք ածել ու ցույց տալ ձեռքով

Այն նավորդների նավերն աղետյալ,
Որոնք քշվում են ահեղ փոթորկով,
Եվ ես ասացի. «Երջանի՜կ է հար,
Նա, ում որ կյանքը աղատ, հմայիչ,
Անցել է որպես գարնան օրը ջինջ
Ու չի մշուշվել կրքերից խավար,
Ով չի տառապել զուր սիրուց երբեք
Եվ անծանոթ է գերությանը հեզ:
Երջանի՜կ է նա... Սակայն կրկնակի
Երջանիկ եմ ես, որ տառապանքի
Իմ շղթան փշրել և աղատ եմ արդ,
Մշուշով պատած հովիտն իմ կյանքի
Լուսավորեց մի խնդուն ճառագայթ»:
Ի՛նչ էի ասում թշվառս սակայն...

Մի պահ նիրհեցի ես անապահով լոռիցյան գրկում,
Բայց թաքնված էր մթագին սերը իմ հոգու խորքում,
Չէր հանգչում նրա բոցը խոլական:

Եվ զվարճանքի համար հավաքված ընկերներիս մոտ,
Ցանկացա նորից քնարն իմ լարել հանգի վրա հին,
Ցանկացա երգել ջահել կույսերի հմայքը պշրոտ,
Երգել խնդություն, երգել Բաքոսին ու Դելֆիրային:
Եվ իզո՛ւր սակայն... Լսում էի ես, ձեռքս կարեմլի
Ընկած էր անշարժ քնարի վրա իմ անհնազանդ,
Այրվում էի դեռ — ու նայում հեռվից վշտով անտարբեր,

Խենթ ջահելության խաղերին զվարթ:

Ո՛վ դու սեր, դու թո՛ւյն մեր ժամանակի,
Փախի՛ր, անհամար այս տենչերի հետ սին ու հուսաբեկ,
Եվ կրակները տանջող ըզձանքի
Իմ հոգու խորքում մի վառիկ երբեք:

Անցե՛ք, տեսիլներ... Ո՛չ, ես այլևս քոնը չեմ, Ամո՛ւր,
Ինձ վերադարձրու իմ հրճվանքները, իմ հանգիստը տուր,
Այս անկարեկից բնության գրկում թող ինձ մեն-մենակ,
Կամ թո՛ւյլ տուր, որ ես հույսի թևերով սլանամ կրկին,
Թո՛ւյլ տուր, որ նիրհեմ և շղթաներում իմ այս դմնդակ
Ազատությունը տենչամ քաղցրագին:

ՎԱՅՆԼՔ

Թողնում է տխուր գերության գրկում
Հազիվ զարգացող ծաղիկը կյանքի,
Ջահելությանս է աննկատ փախչում՝
Բողոքած ետևից հետքեր թախծանքի:
Ես իմ ծննդյան ժամից անզգա
Մինչև օրերը դալար հասակիս
Դեռ չեմ ունեցել վայելքի մի պահ,
Բերկրանք չի տեսել հոգնաբեկ հոգիս:

Ես կյանքի շեմքից՝ անհամբեր անհագ
Նայել եմ հեռուն և միշտ երազել,
«Այնտեղ է, այնտե՛ղ վայելքը»: Սակայն
Ուրվականների ետև եմ վազել:
Եվ ծածանելով ոսկե թևերը,
Իր գեղեցկությամբ դյուրական դալար
Երևաց մի օր ջահել իմ սերը
Եվ աչքիս դիմաց թռավ խոլաբար:

Ես ետևիցը... բայց ես չհասա
Հեռավոր սիրած իմ նպատակին...
Իսկ ե՞րբ ցնծության թևով պիտի գա
Իմ երջանկության թուպեն թանկագին.
Ե՞րբ խավար լապտերն իմ ջահելության
Վերջապես պիտի վառվի լուսաթով,
Եվ լուսավորվի իմ մոռյլ ճամփան
Իմ ուղեկցուհու շքնաղ ժպիտով:

Հսե՞լ եք գիշերն անտառից էն կողմ
Զայնը իր սիրո և թախծի երգչի,
Երբ լուսադեմին դաշտերն են ննջում,
Սրինգի ձայնը վհատ, պարզ ու մեղմ
Հսե՞լ եք արդյոք:

Հանդիպե՞լ եք դուք անտառի մթում
Երգչին իր սիրո, երգչին իր թախծի:
Աչքերում՝ ժպիտ և հետքեր լացի,
Կամ հայացքը մեղմ, կարոտով տրտում,
Հանդիպե՞լ եք դուք:

Հառաչե՞լ եք դուք, երբ ունկ էք դրել
Երգչին իր սիրո, երգչին իր թախծի,
Հանգած հայացքն էք տեսել մերժվածի,
Երբ հանդիպել եք պատանուն եղեր,
Հառաչե՞լ եք դուք:

ՄՈՐՓԵՈՍԻՆ

Մորփեո՛ս, տանջող իմ սիրո համար
Տուր ուրախություն մինչև առավոտ:
Արի՛, հանգցրու իմ լամպը խավար,
Օրհնի՛ր, Մորփեո՛ս, երազներս տոթ:
Սրբի՛ր իմ վհատ հիշողությունից
Դատավճիռը բաժանման ցավի:
Սիրելի դեմքը կրկին: Երբ տուր ինձ
Եվ հնչեցրու ձայնը թախծալի:
Եվ երբ հեռանա գիշերը խավար,
Դու էլ կլքես աչքերս կրկին.—
Օ, թե կարենար սերը մոռանալ,
Մինչ հաջորդ գիշեր մոռանալ հոգին:

Դեռ աստվածներն են շնորհել ձեզ, ա՛խ,
Ոսկի ցերեկներ, գիշերներ պատիբ,
Եվ աղջիկները մեր քնքշանվաղ
Աչքերը ձեզ են հառել ուշադիր:
Օ, բարեկամներ՝, երգեք, նվագեք,
Մսխեք վաղանցուկ երեկոն բեհեզ.—
Եվ ձեր հրճվանքին այդ անհոգ ու մերկ
Արցունքիս միջից լուռ կժպտամ ես:

Վ. Լ. ՊՈՒՇԿԻՆԻՆ ՀՂԱԾ ՆԱՄԱԿԻՑ

Քրիստոսը հարյավ, թող որ նա հառնի,
Բայց սա աստված, որ հարություն առնի
Բանականության շողն Ռուսաստանում.—
Փնտրում ենք ինչ-որ և չենք ստանում:
Տա աստված՝ կրկին համայն աշխարհում
Խաղաղությունն ու խինդը սավառնեն,
Որ մեր հարգարժան Ակադեմիայում
Քնած անդամներն հարություն առնեն.—
Որ մեր մեղալի ժամանակներում
Նախնյաց բարիքը հարություն առնի.—
Որ ի հեճուկս Շիխմատովների,
Մի նոր Բուլալո հարություն առնի.—
Վկան պառակտման ու հիմարության,
Վկան ու նաև սարսափը դրա.—
Եվ թող արժաթը լինի ավելի,
Ավելի ոսկի և at caetera:

Եվ թող որ երբեք հարություն չառնեն
Հանգուցյալ երկերն՝ արձակ, չափածո,
Մոռացությունից թաղ որ չհառնեն
Պարոն Բոբրովը՝ վազուց բրածո,
Կուռքը թերթերի, աշխարհը գերած,
Եվ նիկոլակ պոետը մեռած,

Կոմս Խվոստովը՝ անհանգիստ արյուն,
Եվ բոլոր նրանք, ուվքեր աշխարհում
Գրել են շափից ավելի խրթին,
Այսինքն՝ սառը ու նաև մթին,
Որ հավասար է մեղք ու ամոթին:

ՖԱՎՆԸ ԵՎ ՀՈՎՎՈՒՀԻՆ

(Պատկերներ)

I

Տասնհինգերորդ իր գարունքին,
Ինչպես շուշանն արևծագին,
Գեղուհին է փթթում արդեն.—
Նվաղկուն է շունչը նրա,
Վարդի գույնն է դեմքի վրա,
Թրթռում է կուրծքը եղեմ,
Եվ հայացքն է երազային—
Պատանության խաղն է դա հին:
Լիլային էլ շեն կախարդում
Շուրջպարները, ա՛խ, զվարթուն.—
Թաքնվում է նա անտառում,
Երազային ջրերի մոտ,
Հառաչում է և տառապում,
Ու նրա հետ էրոտն է լուկ:
Եվ գիշերվա խորունկ մթնում,
Երբ անկողին է նա մտնում,
Խաղաղ քնի քաղցր ցանցում՝
Երազներով կախարդական,
Կարոտներով աղջրկական
Նրան էրոտն է հալածում—
Եվ Լիլան տաք անրջելով,
Իր տաք հաճույքն է արծարծում՝
«Օ՛, Ֆիլոն»— մեղմ շշնջալով:

II

Ո՞վ է էնտեղ, մութ անձավում,
Ուշ իրիկվա ուշ պահին
Քնքշագորով սիրտդ քամում
Ու շղթայում քեզ լռին:
Եվ էդպես դու ճաշակեցիր
Սիրո հաճույքը թաքուն.—
Եվ արյունդ, օ՛, Լիլա, տե՛ս,
Հուզվում է և աղմկում,
Ու թրթռում, շփոթմունքով,
Դեմքով վառվող արյունի
Դու շնչում ես, ա՛խ, հաճույքով
Թևերի տակ Ամուրի:
Օ, դու զոհդ քնքուշ կրքի,
Լոռիքյան մեջ լուռ այրվիր:
Հանգեք, մինչև ձեր գրգանքի
Արշալույսը բացվի հիր:
Ձեզ համար ձեր հորձանքը թունդ
Մոռյալ մութ է հագել, տե՛ս,
Եվ մշուշոտ լույս է ծաթում
Համր լուսինը լրտես.—
Էդտեղ վարդերն են խոնարհվել
Ձեզ վրա մութ ծածկոցով.—
Եվ լռել են քամիներն, ուր
Իշխում է սերն իր բոցով...

III

Բայց էն ո՞վ է անձավի մոտ,
Խիտ խոտերի մեջ պառկել,
Հառել զոհին վեներայի
Իր վրդով աչքն անարգել.—
Մոմովել է խոտերի մեջ
Իր ծուռտիկ ոտքը հրեն.—
Ջույգ եղջյուրն էլ կախվել են խեղճ
Տխուր աչքերի վրեն:

Ֆավնն է — մռայլ բնակիչը
 Անտառների, լեռների,
 Հովվուհիներ տեսնելուն պես
 Հալածում է նա էլի:
 Կուպիդոնի նախընտրածի՝
 Ֆիլոնի հետ գեղեցկածին
 Մրցակից է նա անքուն...
 Օթեանում տաք հեշտանքի,
 Լսում հառաչը գրգանքի,
 Հաճույքի ցավն է զգում:
 Եվ իր անբախտ լոռիցյան մեջ
 Ֆավի գավաթն է ըմպում,
 Բորբոքելով խանդը իր խեղճ,
 Աղի արցունք է թափում:
 Բայց թագուհին գիշերների
 Անտառն էն կողմ գլորվում,
 Բարձրանում է արևն էլի,
 Լուսի շառափն է ցողվում:
 Շշնջում են հովիկները,
 Ֆավնը փախչում է տրտում՝
 Որ թաքցնի վշտի բեռը
 Կիրճերում ու թավաւում:

IV

Առավոտյան Լիլան լռին
 Ու սայթաքուն իր քայլով
 Գնում է խիտ անտառով,
 Հանձնված իր խոհերին:
 «Օ՛, որդյոք շո՛ւտ, գիշերվա մութ,
 Սքանչելի լուսնի հետ
 Դու երկինքը կպատես:
 Օ, արդյոք շո՛ւտ, մութ իմ թավուտ,
 Արևմուտքը երկնքի
 Կապույտ քողով կփակես»:
 Բայց շարժվում են թփերը
 Խուլ, գավաղի խշշոցով:

Ապա աչքերն են փայլում
 Մութ անտառի աստղծո:
 Լիլան անտառ է շտապում
 Գարնան հովի նման անտուն:—
 Ու նա նրան հալածում,
 Ու վազքի մեջ Լիլան իր
 Թրթռացող հմայքի
 Ողջ գաղտնիքներն է բացում:—
 Բացվում է կուրծքը նրբին
 Հովի պազոտ քմայքին,
 Եվ բացվում են նուրբ ու ձիգ
 Սրունքները սլացիկ:
 Խոտի վրա ճախրելով,
 Պահելով շունչը թաքուն,
 Նա լսում է վախելով
 Ֆավնի հեքը թիկունքում:
 Արդեն զգում է մեջքին
 Նրա շունչը կբակված...
 Ջանքերն իզուր են, ավաղ,
 Դու Ֆավնին ես վիճակված:
 Բայց ալիքը փոփրախաղ
 Առնում տանում է նրան.—
 Գերեզմանն իր գետն է, վա՛խ...
 Բայց ո՛չ Փրկված է Լիլան:

V

Էրոտները ոսկեթևիկ
 Եվ Կուպիդոնը նրբանուշ
 Թափ գալիս են հեհեհիկ,
 Որ Լիլային օգնեն անուժ.—
 Ցիտերային, Վեներային
 Շտապ լքում են այդ պահին,
 Ալիքներով թոցընում շուտ
 Ու տանում են նրան անձամբ՝
 Սիրո լքված տաճարը մութ:
 Էնտեղ Ֆիլոնն է սպասում:

Ու Ֆիլոնի հետ սիրասուն
Ուրախությունն ըմպում անցավ,
Եվ կրքի մեղմ հառաչանքով
Լոռիքունն է խղում դարձյալ...
Վարդերի մեջ տաք հեշտանքի
Լիլան ննջում է հանդարտված,
Եվ երկնքում պաղ լուսնյակի
Վերջին շողն է մարում պարտված:

VI

Գլուխը կախ ու տրտմագին
Անբախտ աստվածն անտառի
Թափառում էր մութը հագին
Մութ ափերին ջրերի:
«Ներիր ինձ, սե՛ր, ուրախություն,—
Կրկնում էր նա հառաչով:—
Տրտմության մեջ պիտի անցնի
Զահեկունս փախչող»:
Օրորվելով, նրա դիմաց
Հանկարծ Սատիրը ելավ,
Հայացքը՝ մութ ու անթափանց,
Զեռքին՝ գինու մի մեծ գավ.—
Տան ճանապարհն էր որոնում,
Դեմքը՝ կարմիր, հարբածի,
Եվ հազիվ էր կանգնած մնում
Նա ոտքերին իր այծի:
Գնաց, գնաց ու հանդիպեց
Ախ, նա Ֆավնին իր տրտում
Ու քրքիչով ետ ընկրկեց՝
Երբ որ բախվեց խոր մթում...
«Դո՛ւ ես, եղբայր, սիրելիդ իմ,—
Ծշաց Սատիրն ալեհեր,—
Ո՞ր աշխարհի մեջ էր եթիմ,
Ո՞ր երկրում եմ քեզ տեսել»:
«Ա՛խ,— հառաչեց Ֆավնը վհատ,—
Թառամեց իմ կյանքը խեղճ,

Ինձ խաբեցին մի՛շտ, անընդհա՛տ,
Ես դժբախտ եմ սիրո մեջ»:
«Ի՞նչ եմ լսում: Ամուրի՞ց ես
Դու տառապում ու տրտմում,
Դո՛ւ էլ նրան ամենքի պես
Աղոթում ես ու երգում:
Մոռացությունը, տես, եղբայր,
Այս գավի մեջ է անգին,
Լից գավաթդ բերնեբերան՝
Մինչև հասնես հատակին»:
Եվ փրփուրը երբ որ եռաց,
Ու երբ գավաթը լցվեց,
Հենց առաջին իսկ գավաթից
Ամուրն իսպառ մոռացվեց:

VII

էդ հանդուգնը ո՞վ է տիրում
Գեղեցկությանդ հեքով:
Հավատարիմ չեղար սիրուն.—
Ո՞վ է այրվող իր ձեռքով
Քո կրծքերի հետ խաղում,
Հառաչում քաղցր կրքով
Իվ Լիլայիդ հետ գեղեցիկ
Հիացմունքից նվաղում:
Դու դավաճան եղար, Լի՛լա,
Դե բորբոքիր սերդ խոր
Եվ շտապիր սիրել անզուսույ,
Դավաճանիր նորից-նոր:

VIII

Երջանկությունն անցավ որպես
Սաավոտյան թեթև քուն.—
Ո՞ւր են պահերը սիրակեղ,
Եվ Պալեմոն, ո՞ւր ես դու:
Շուտ է թռչում, ավաղ, Լի՛լա,

Անցնող սիրտ վարդը հիր.—
 Հիմա տրամիր, սիրտդ ընդ լույս
 Ու վարդի տեղ փուշ սլոնկիր:
 Ձգտումների մեջ կործանող
 Տարիներն են համբառնում,
 Եվ ծերութիւնը գողեցող
 Գեղուհուն է սպառնում:
 Ամուրն արդեն խոնարհահարգ
 Հրաժեշտ է առնում պերճ,
 Կուպիդոնի հտքից արագ
 Մտնում զվարթ հուլի մեջ:
 Ու հովվուհին անտառն ընկած,
 Տրամում է լուռ ու նկուն.—
 Ո՞ւմ կտեսնի—մեկ էլ հանկարծ
 Ֆալնին է աչքը ընկնում:
 Փիլիսոփան էդ իծառտք
 Լորենու տակ մեկնըվկել,
 Դափնով պողերը զարդարել
 Ու ծուլութեամբ արդարն
 Գինուն է խելքը տվել:
 Թեև Ֆալնը շէր հմայում
 Հին օրերի Լիլային,
 Բայց գեղուհին փորձ է անում
 Բացել ցանցը սիրային.—
 Նա հայացքով իր կանացի
 Մոտիկ եկավ լուռ ու մունջ,
 Եվ ուզում էր, ես լսեցի,
 Զրույց բացել սիրտ շուրջ:
 Սակայն Ֆալնը շոր ժպիտով,
 Փրփրեցնելով թասը իր,
 Շարժեց գլուխը շատ փութով,
 Ասաց կարծես սիրալիր՝
 «Ո՛չ, Լիլա, ո՛չ, ես հանգիստ եմ,
 Ուրիշներին դու որսա.—
 Իր ժամանակն ունի սերը,
 Իմաստութեան ժամն է սա:
 Եղել է, որ ես քեզանով

եկեղահան եմ եղել, ա՛խ,
 Հիացել եմ ինձ կիզանող
 Գեղեցկութեամբ քո խարդախ,
 Եղել է, որ կրքից մարող
 Միրտս քեզ է տենչացել:
 Եղել է, որ... Փա՛ռք, արարո՞ղ,
 Եղածն եղել է—անցել»:

ԷԼԵԳԻԱ

Ես ձերն եմ նորից, ջահել՝ ընկերներ.
Անցան բաժանման օրերը խավար,
Պարզվեցին նորից մեր ձեռքերն իրար,
Ես տեսա նորից զվարթ խումբը ձեր.
Դուք նո՛ւյնն եք, սիրտն իմ նույնը չի սակայն,
Ամենից թանկը, առաջվա նման,
Դուք չեք իր համար Կածանով անհայտ
Անցան օրերը անհոգ հրճվանքի,
Անցան հավիտյան, սրբնթաց կյանքի
Վաղորդյան շողն է դալկանում վրաս:
Խինդը իմ հոգուց առհավետ գնաց:
Իմ քինախնդիր, սև բախտից մերժված,
Մոռացա ողջը — ժպիտ ու ծիծաղ,
Անդորր ու հրճվանք. վշտով է, ավա՛ղ,
Ջահել ճակատս հիմա շղարշված:
Ձուր եք զրույցով ձեր զվարճալի,
Պերճախոս հոգու սիրով քնքշալի
Ուզում իմ ծանր հառաչն ընդհատել:
Անցավ ամեն ինչ. հետքը անցյալի
Վաղուց էր արդեն իմ հոգում հարթվել:
Ցրելու համար ամպն իմ վշտերի
Դուք զուր եք ուզում ինձ քնար բերել.
Մարել են տենչերն անցած օրերի,
Անշունչ լարերի ձայնն է պապանձվել:
Իմ դեմ թախիժ եմ ես լոկ նկատում,
Աշխարհն ահավոր ու տալուտկալի է,

Ինձ տրամեցնում է լույսը ցերեկվա:
Կգնամ անտառ, որտեղ կյանք չկա,
Ուր մեզ է մեռյալ. ես խինդն եմ ատում,
Նրա թափանցիկ հետքն արդեն վաղուց

չկա իմ սրտում:

Երեկվա վարդե՛ր, ձեր թերթերն ընկան,
Չապրեցիք անգամ դուք մինչև լուսին,
Արագ սուրացիք, օրե՛ր խնդության,
Սուրացիք, — ու ես լալիս եմ անձայն
Եվ թոշնում կյանքիս մութ արշալույսին:
Ընկերնե՛ր, դուք ինձ մոռացեք հավետ,
Հնազանդվում եմ ես բախտիս կամքին,
Թողեք ինձ վշտին ու տառապանքին,
Թողեք ինձ մենակ արցունքներս հետ:

ԳԵԼՎԻԳԻՆ

Ապրի՛ր ծերության, բարեկամության
Սիրո հուսալի հովանու ներքո,
Հոգսից, փորձանքից հեռո՛ւ հավիտյան.
Դու բանաստեղծ ես, մենակության մեջ՝ երջանիկ ու զոհ.
Իսկ աստվածների մտերմին երբեք մրրիկները չար
Սարսափելի չեն. նա խորհուրդ ունի սուրբ ու վեհանուն.
Ջահել մուսաններն օրոր ասելով նրան մեղմաբար,
Մատը շուրթերին՝ նրա անդորրն են հավետ պահպանում:
Երգասացության այդ աստվածները, սիրելի՛ ընկեր,
Դեռ պատանեկան իմ հոգում նո՛ւյնպես
Ոգևորության հուրն են բորբոքել
Եվ նշել ուղին իմաստուն ու վեհ:
Դեռ մանուկ, սակայն, լավ էի զգում
Երանությունը քնարի երգի,
Ու նա՛ էլ բաժին ընկավ ինձ կյանքում:
Բայց ո՛ւր եք, պահե՛ր իմ զմայլանքի,
Պարմանի սրտի անմեկնելի հո՛ւր,
Ոգու տքնություն և արտասուքներ իմ ներշնչանքի:
Ձիրքս, ծխի պես չքացավ իզուր:
Ինչքան շո՛ւտ նախանձն արյունոտ աչքով անձս նկատեց,
7 Ա. Ս. Պուշկին — 97 —

Ու շողաց իմ դեմ անտես դաշույնը նենգ զրպարտության:

Օ՛, ո՛չ, ոչ բախտով, ոչ էլ փառքով մեծ,

Ոչ գովեստներով սին, ամբարտավան

Չե՛մ գայթակղվի: Անգործության մեջ երջանիկ ու գոհ,

Ես կմոռանամ իմ մուսաններին տանջող ու բարի.

Բայց գուցե մի օր սիրտս հառաչի լուռ հիացմունքով՝

Ունկնդիր ձայնին քո մեղմ քնարի:

Վ. Լ. ՊՈԽԵԿԻՆԻՆ

Ի՞նչ կա առավել թովիչ ու կայտառ

Բոցերից ոազմի, ահեղ մարտերից,

Ճամբարից, դաշտից արյունոտ ու մառ

Եվ ասպետական հատու զարկերից:

Ոչ այնքան խելոք մեծաբեղների,

Բայց սրտով խիզախ այն հուսարների

Կարճատև կյանքից ի՞նչ կա սիրելի:

Վրանների մեջ գտած օթևան,

Հեռու գգվանքից, Շնորհներից հեզ՝

Ապրում են՝ վախկոտ Հորիացիոսն ինչպես,

Որ անտառումն էր ապրում թիբուրյան:

Նրանք չգիտեն բնադատություն,

Չգիտեն սարսափ, ձանձրույթ սնամեջ,

Գրոհ են տալիս, բացօթյա ուտում,

Երգում են, զարկում, զարկվում մարտի մեջ...

Երջանիկ է նա, ով սիրահոգի,

Միաժամանակ ահեղ է եղել,

Ում գործն ու երգը արժան են գովքի,

Ով Թեմիրային, Մարսին է գովել,

Ով սիրած սրի և թամբի կողքին

Իր ոազմանվագ քնարն է կախել:

ԻԼԻՉԵՎՍԿՈՒ ԱԼԲՈՄՈՒՄ

Թեպետ ուղղափառ քրիստոնյա՝

Անփառ պոետ եմ ես, բարեկա՛մ.

Անշուշտ, հոգին է՛ միայն անմահ,

Տողերիս բախտը՝ ողբերգական:

Մուսանների երգն այն քմահաճ,

Զվարթ ժամանցը վաղ օրերի,

Կմեռնի մահով մի անհառաչ

Եվ մեզ չի շոյի լույսն արևի:

Խոստովանում է ձիրքս բարի. —

Փոխարեն հոգուս անմահության

Ես կուզենայի ուրիշ մի բան —

Անմահությունը իմ երկերի:

Մենք անկարող ենք միշտ էլ եղել

Օրհասի առաջ. բայց անկասկած

Ներշնչանքի այս պստուղն անկալծ,

Գրված մտերիմ այս թերթերում,

Անստորագիր, քո ձեռքերում

Կմնա հավետ և անմոռաց:

Թող տքնությունս անցնի իզուր,

Որ դու սիրել ես մտերմորեն,

Թող իմ երգերն էլ մեռնեն անլուր.

Բայց ձայնն իմ սրտի, հույզը մաքուր

Այդ երգերից էլ երկա՛ր կապրեն:

ՆԿՈՒՂ

Բարեկամսնե՛ր իմ թանկագին,

Օ՛, խղճացե՛ք դուք ինձ.

Տանջված եմ ես բոլորովին

Գեղեցկուհու ձեռքից:

Կարոտում եմ անվերջ նրան,

Բախտս դառն է, տխուր.

Լցրե՛ք թասը բերնեբերան,

Բացե՛ք նկուղ ու դուռ:

Այնտեղ պահված են սառորած
Շշերը փառաշուք,
Ու տակառը՝ լիքը լցրած
Գարեջրով հատուկ:

Մեզ ցույց կտա Բաքոսն այսօր
Նրանց տեղը թաքուն.
Խմե՛նք, քնե՛նք թավալզուր՝
Տակառների շուքում:

Նրանց մե՛ջ են գանձեր ու փառք
Ու պարզկներ՝ երգչիս.
Եվ մոռացում, և սփոփանք,
Եվ կրա՛կը երգիս:

Անտիպովնան ու Մարֆուշան ժամից գալիս
Ճանապարհին կովում էին ու հայհոյում.
Անտիպովնան խիստ զայրացած ձայն էր տալիս.
«Մի սպասի՛ր, տես թե գլխիդ ի՛նչ եմ բերում,
Դու կարծում ես անցա՛վ-գնա՛ց, էդ էր ու է՛դ,
Երբ քեզ տեսա պատի տակին, աչքից հեռու
Պաշվում էիր մեր սանիկի՝ Վանյայի հետ.
Տես թե ո՞նց եմ մարդուդ ականջը գցելու»:

«Ով չէ ով, դո՛ւ,— Մարֆուշան է վրա տալիս,—
Վանյան ի՞նչ է, դեռ կաթնակեր մի երեխա.
Իսկ խնամի Տրոֆիմը, որ մոտդ է գալի՛ս.
Մենակ ես չէ, ողջ քաղա՛քն է կանգնում վկա.
Ա՛յ սանամեր, մեղավոր ենք թե՛ ես, թե՛ դու,
Ախար ինչի՞ զուր բերանդ շաղ ես անում.
Ուրիշների աչքի շուփը տեսնում ես ու
Քո գերանը դու չե՛ս տեսնում»:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

(Ներբող)

Փախի՛ր, Թաքնվիր աչքերիցս դու,
Թմրած թագուհիդ մեղկ Ֆիտերալի:
Ո՞ւր ես, գահերի ամպրոպդ ահագողու,
Դու, ազատության վսե՛մ երգչուհի:
Եկ, պատուի՛ր պսակն իմ այս ոսկեթել
Եվ զա՛րկ, խորտակի՛ր քնարս քնքշած —
Ես ազատությունն եմ ուզում երգել,
Խոցել արատը գահերին նստած:

Եվ բա՛ց ինձ ուղին ազնիվ, սեռուն,
Այն խանդավառված ու վսեմ գալի,
Որին փառապանծ այն աղետներում
Դու ներշնչեցիր հիմներ սխրալի:
Դուք, միշտ հեղհեղուկ բախտի զավակնե՛ր,
Տիրաննե՛ր երկրի, սարսե՛ք, դողացե՛ք,
Իսկ դուք լսեցե՛ք և արիացեք,
Եվ ըմբոստացե՛ք, ընկա՛ծ ստրուկնե՛ր:

Ավա՛ղ, ես ո՛ր կողմ հայացք եմ նետում —
Ամեն տեղ երկաթ, ամեն տեղ մտրակ,
Եվ օրենքների խայտառակ նեխում,
Եվ ստրկության արցունք անճարակ:
Զորս կողմ անարդար կամքը բռնության
Նախապաշարման ոլորտում խավար
Իշխում է — ահեղ ճորտության հանճար.
Փառքի մոլութ՛յուն ճակատագրակա՛ն:

Լոկ այն արքայի գլխին չի ընկնում
Ժողովուրդների տառապանքը մեծ,
Ուր կա անսասան համերաշխություն
Սուրբ ազատության և օրենքի մեջ,
Ուր նա ամենքինն է՝ որպես վահան,

Ուր հավատարիմ ձեռքերում սեղմած
Գլուխների վրա հավասար մարդկանց՝
Կիջնի նրա սուրն առանց խտրության

Իր բարձրությունից և կհարվածի
Հանցագործությունն արժանի թափով,
Ուր նրա բազուկը չի կաշառվի
Ոչ ազահույթյամբ, ոչ էլ սարսափով:
Իշխանավորեն՝ր, օրենքն է տալիս,
Այլ ոչ թե բնությունը, ձեզ թագ ու գահ —
Վերև եք կանգնած դուք ժողովրդից,
Բայց ձեզանից վեր օրենքն է անմահ:

Եվ վա՛յ այն ցեղին, այն ժողովրդին,
Ուր նիրհում է նա անզգուշավոր,
Ուր իշխանություն ունեն ձեռքներին
Կամ լուկ ժողովուրդ, կամ լուկ թագավոր:
Եվ քեզ եմ ահա ես վկա բերում,
Վեհ սխալների զոհը անբասիր,
Որ նախորդներիդ սեզ փառքի սիրուն
Մոտիկ անցյալի փոթորիկներում
Քո արքայական գլուխը տվիր:

Լյուդովիկոսն է ելնում դեպի մահ
Ի տես անմոռնչ իր հետնորդներին,
Թագագերծ գլխով կռանում է նա
Ուխտադրժության կառափնակոճղին:
Լուռ է օրենքը — ժողովուրդը լուռ,
Հանցավոր կացինն իջնում է ահա...
Ու ոճրագործի ծիրանին պուրպուր՝
Հնկավ շղթայված գալլերի վրա:

Ինքնակա՛լդ ժանտ ու եղեռնագործ,
Ատում եմ ես քեզ և գահդ դժխեմ,
Կործանումը քո, մահը քո որդոց
Ես չար խնդույթյամբ մի օր կտեսնեմ:
Ահեղ անեծքի կնիքն են կարդում

Ժողովուրդները քո զոռ ճակատին,
Դու բնության ամոթ, աշխարհի սոսկում,
Երկրում աստծուն ուղղված նախատինք:

Երբ մռայլահոս նեայի վրա
Կեսգիշերային աստղըն է շողում,
Եվ հոգսից ազատ գլուխն ակամա
Ծանր և հանգիստ քնով ողողվում,
Տեսնում է այնժամ երգիչը խոհուն
Վաղուց մոռացման տրված մի դղյակ,
Մի՛ բռնապետի կոթող անբնակ,
Որ նիրհում է դեռ խիտ մառախուղում:

Ու ծեր Կլիոսի ձայնը սոսկագին
Լսվում է ահեղ պատերի ետև,
Կալիգուլայի ժամերը վերջին
Կանգնում են նրա աչքերի առջև,
Տեսնում է. գինով, շարությանմբ հարբած,
Զուգված աստղերով, ժապավեններով,
Մարդասպաններն են գալիս գիշերով,
Դեմքերը լկտի, հոգով սարսափած:

Անհավատարիմ պահակն է լուռ,
Զգված է լուռ-մոռնչ կամուրջը վերհան,
Բացված են դռներն ահեղ գիշերում,
Վարձու ձեռքերով դավաճանության...
Օ, մեր օրերի սոսկո՛ւմ, օ ամո՛թ,
Յանիշարներն են խուժում զերթ գազան...
Եվ նրանց անարգ հարվածներն իջան...
Հնկավ թագակիրը շար և արնոտ:

Եվ այսօր լսե՛ք, օ, թագավորեն՝ր.
Ոչ արյուն, ոչ բանտ, ոչ սրբի տաճար,
Ոչ դաժան պատիժ, ոչ առատ նվեր
Զեն պաշտպանության պարիսպ ձեզ համար:
Օրենքի անխաբ տաղավարի տակ

Առաջինը դուք խոնարհեք ճակատ,
Եվ գահին՝ հավենտ կղառնան պահակ
Ժողովուրդները խաղաղ և ազատ:

Ն. ՅԱ. ՊԼՅՈՒՍԿՈՎԱՅԻՆ

Ես իմ աղնիվ ու համեստ քնարով
Երկրային աստծուն չեմ փառաբանում
Ու չեմ խնկարկում ուժին՝ բուրվառով
Շողոքորթության. հպարտ եմ մնում,
Աղատություն եմ երգում՝ հուսալով,
Երգերս միայն նրա՛ն կդռնեմ.
Ջեմ ծնվել, որ իմ համեստ մուսայով
Թագավորների ժամանցը շոյեմ...
Բայց, իրավ, լեռան տակ Հելիկոնի,
Ուր Կաստալիայի գետն է զնգում դեռ,
Լցվել եմ ձիրքով ես Ապոլլոնի,
Ելիզավետա թագուհուն երգել:
Երկնային կյանքի վկաս երկրային՝
Ես այն ժամանակ, հոգով բոցկլտուն,
Ներբողում էի՝ բարձրացած գահին
Առաքինության տիպարը ժպտուն:
Աղատությունն ու սերը դադարեցար
Հիմն էին հյուսում խորքից իմ սրտի,
Եվ իմ երգերի ձայնը անկաշառ
Արձագանքն էր ողջ ուս ժողովրդի:

Ես լսել էի, թե աշխարհն անհուն
Քարեկամության ուժով է անմեռ.
Որ առանց նրա չկա խնդություն.
Որ կյանքի ուղին դժնի կլիներ,
Ընկեր չղառնար թե մարդը՝ մարդուն:
Բայց լսի՛ր, կա և ուրիշ՝ զգացում,
Նա և զգվում է, և տանջում է մեղկ.

Քո ամեն հոգսում, քո ամեն գործում
Նա կա, այրո՛ւմ է, չի՛ նիրհում երբեք.
Նա դաժան է խիստ, և խոցող է նա,
Նա կմեռցներ մեր սիրտն ու հոգին,
Եթե խորախոր խոցերը նրա
Հույսի նեկտարը չբուժեր կրկին:
Ես այդ կրքով եմ այրվում, դալկանում
Ես խորտակվում եմ ջահել հասակիս,
Եվ սակայն բուժվել ես չե՛մ ցանկանում:

ՀԵՔՏԱԹՆԵՐ

Noël

Ուռա՛: Ռուսաստան է արդեն սուրում
Շրջիկ դեսպոտը. և դեռաբողբոջ
Ազատարարը մեր լաց է լինում,
Նրա հետ մեկտեղ ժողովուրդը ողջ:
Մարիամը Փրկչի վրա գոռգոռում, սաստում է նրան.
«Մի՛ լար, իմ մանկիկ, ախ, մի՛ լար, տե՛ր իմ,
Տե՛ս, բոբոն կգա՛ — ցարը ուսական»:
Ու ցարն է գալիս՝ խոսքը շուրթերին.

«Գիտցիր, ուսական խոնա՛րհ ժողովուրդ,
Ինչ որ լավ գիտե աշխարհը համայն.
Ես մունդիրներ եմ կարել հազվագյուտ —
Թե՛ ավատրիական, և՛ թե՛ պրոսական:
Ցնծա՛, ժողովու՛րդ, ես կուշտ եմ, առողջ ու գեր առավել.
Կրագրերն են իմ գովքը անում,
Լավ ուտում էի, խմում, խոստանում,
Ու գործն էլ բնավ ինձ չի շարշարել:

Ի հավելումն, լսեք ինձ, ցարի՛ն,
Լսեք ի՛նչ պիտի ես հետո սարքեմ.
Նախ պաշտոնաթող կանեմ լավրովին,
Սոցին էլ դեղին տունը կուղարկեմ:
Գորգոլլի տեղ ձեզ համար մի նոր օրենք կհիմնեմ,—

Ողորմածությամբ թագավորական
Եվ բարի կամքով իրավունք էտամ,
Որ բոլոր մարդիկ՝ մարդիկ համարվեն»:

Ուրախությունից իր օրորոցում
Մանուկ փրկիչը հեծկտաց այնժամ,
«Մի՞թե իսկապես, անկե՞ղծ ես ասում,
Հո չե՞ս կատակում»:

Իսկ մայրն ասում էր. «Նանի՛կ արա դու, աչքերդ փակիր,
Արդեն ժամ է ուշ, քնի՛ր վերջապես,
Թող թագավոր-հայրն անվերջ պատմի քեզ
Իր հեքիաթները, մի՛ աղաղակիր»:

ՉԱՆՌԱՆԿԻՆ

Երկար շշույց մեզ սուտը քնքուշ
Սիրո, հույսերի և խաղաղ փառքի,
Ինչպես նուրբ երազ, վաղորդյան մշուշ,
Անցան օրերը մանուկ բերկրանքի:
Բայց վառվում են դեռ տենչերը մեր մեջ,
Իշխանության տակ այս տագնապալի
Ծնշված, անհամբեր և հոգով անշեջ,
Մենք ձայնն ենք լսում մեր Հայրենիքի:
Մենք սպասում ենք տանջալից հույսով
Սուրբ ազատության վսեմ վայրկյանին,
Ինչպես կսպասի սիրող պատանին
Անխաբ տեսության պահին հոգեթով:
Քանի այրվում ենք մենք ազատությամբ,
Մեր սրտերն ապրում են պատվի համար,
Մեր հայրենիքին, բարեկամս, տանք
Ամենաազնիվ հույզերը մեր վառ:
Ընկե՛ր, հավատա՛, կծագի՛ նա դեռ,
Թովիչ արշալույսը երջանկության,
Ռուսիան իր քնից կբարձրանա վեր,
Եվ բեկորներին ինքնակալության
Կգրեն անջինջ անունները մեր:

ԱՆՀԱՎԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Օ՛, դուք, որ խոցող հանդիմանությամբ ձեր անասելի
Անհավատությունն արատի տեղ եք դնում զազրելի
Եվ սարսափահար փախչում նրանից, ով մանկույթ օրեն
Հանգցրել է իր սրտին հաճելի լույսն անմտորեն.—
Աղաչում եմ ձեզ՝ զսպեք մոլուցքը ձեր հպարտության:
Իրավունք ունի նա ձեր վեհանձն խոսք ու գլխության:
Զգացված հոգով մոլոր ձեր եղբոր հառաչը լսեք,
Նա՛ անշար դժբախտ, և տառապում է հոգին նրա սեզ:
Ո՞վ կբաղցրացնի, կազատի նրա հոգին տանջանքից,
Ավա՛ղ, նա ինքը զրկված է արդեն միփարանքից:
Թե գլխին բախտի խուլ հարվածները կտեղան լեկրուստ,
Թե դա կլինի պահի խնդության անիրա՛վ կորուստ,
Դավաճանություն կգրկի սիրո, ընկերության մեջ,
Կամ կզգա կրկին նրանց արժեքը՝ խաբուսիկ ու խեղճ.—
Հենարաններից զրկված, հավատի, ախ, լքված որդին
Արսափով հանկարծ տեսնում է, որ մարդ չկա էլ շորս դին,
Եվ անդորրության բարիք բաժանող այն ձեռքը փրկի
Ուրիշ աշխարհից էլ չի երկարում՝ որ իրեն փրկի.—
Իզուր են իրենց ազատ պարզության պերճանքով փախչող
Իր դեմ տարածվում ազատ բնության պատկերները ճոխ,
Իզուր է նա իր տխուր հայացքը շուրջը պտտում.—
Աստվածություն է փնտրում իր միտքը, սիրտը չի գտնում:

Օ՛, դուք կրքերի և դժբախտության զավակներ խարտված,
Մննդյան օրից սև դաճադին ենք մենք դատապարտված:
Ամեն օր կյանքի փուլ հանգուցները կարող են քակվել,
Անհաստատ օրն է մեր դարը և մեր հույզը սրտակեր.—
Սառը խավարով երբ ահեղորեն պատելով անտես,
Իր վարագույրով կճռճի հավետ մահվան ժամը մեզ,
Սարսափելի է՝ զգալ արցունքը վերջին տանջանքի,
Եվ հրածեշտը՝ դեպի անհայտը սլացող կյանքի:

Ազատագրված հոգու հետ այնժամ խոսելով կարդին,
Օ՛, հավա՛տ, դո՛ւ ես կանգնած դաճադի դռանը կրկին,
Լուսավորում ես նրա գիշերը գերեղմանային

Եվ, հուսադրած, արձակում ես դու տառապյալ հոգին...
 Ընկերներ, սակայն սարսափելի է ձեր մահը տեսնել,
 Միայն հավատն է, որ լուսթյան մեջ ցողցողելով սեր,
 Կենդանացնում է վհատված հոգին, իղձերը սրտի,
 Ասում է՝ «Կգա, կանխորոշված է պահը հավատի»:
 Իսկ դազադի մոտ իմաստունը կույր, հառաչում է նա,
 Կյանքի խնդումից հավետ բաժանված դժբախտն անխնա,
 Քաղցր հույսերի ողջունն այլևս չի լսում ազահ,
 Նա մոտենում է դազադին, կանչում, պատասխան չկա:
 Տեսե՞լ եք նրան համր լուսթյամբ դուք այն տեղերում,
 Ուր արյունակցի կամ բարեկամի արյունն է նեխում:
 Տեսե՞լ եք նրան անհույս ու սառը տան վրա մահի,
 Ուր թաքնված է սիրելի մոխիրն անուշ Դելիայի:
 Նա՝ իրիկնային լուսթյամբ կանչված հոգեհանգստի,
 Անդգա գլխով հակվում է խաչին, որ իրեն զսպի,
 Հուսահատության և դաժանության արցունքների մեջ,
 Համր սարսափով ու ցնորվածի մոլուցքով անվերջ
 Հեծկլտում է նա:— Մինչ ուրիշների թանձր ստվերում,
 Մոր դազադի մոտ, գետնին խոնարհած ծնկները սիրուն,
 Զահել աղչիկը իր անդրդվելի վշտի մեջ սուզված,
 Երկինք է հառում հայացքը վշտոտ, հիվանդ ու հուզված,
 Մեն-մենակ, լուսնի մշուշոտ լույսով պարուրված լոին,
 Վշտի անամոք հրեշտակ է նա թվում բոլորին:—
 Հառաչում է մեղմ և գերեզմանն է գրկում սիրասուն,
 Թվում է՝ շուրջը ամեն բան նրա հառաչն է լսում:
 Ապա դժբախտը հայացքն իր համր նրան է հառում,
 Գլուխն օրորում, հեծկլտում կրկին, փախչում է հեռուն:—
 Բայց կրկին համր թախիծն է նրա ետևից գնում:
 Թե ամբոխի հետ տիրոջ տաճարը ինքն էլ է մտնում,
 Բազմապատկում է կարոտը հոգու, և ուրիշ ոչինչ:
 Ծոխ հանդիսության զոհասեղանի լույսերի դեմ ջինջ
 Եվ հոտի հովվի ու երգչախմբի ձայներից ազդված,
 Ցնցվում է նրա անհավատության տանջանքը սաստված:—
 Թաքնված աստծուն ոչ մի տեղ բնավ տեսնել չի կարող
 Եվ սրբերի դեմ կանգնում է վհատ հոգով իր խամրող,
 Ամեն բանի դեմ սառը, անհավատ՝ թողության մտքին,
 Հանդիմանանքով ականջ է դնում մեղմիվ աղոթքին:

«Օ, երջանիկներ,— մտածում է նա,— ինչո՞ւ, ախ, ես էլ
 Չեմ կարող իմ մեջ բախվող կրքերի ձայնը չլսել,
 Մոռանալ գոյը խիստ ու անկարող բանականության,
 Հավատով փռվել ոտքերի առջև լուկ աստվածության»:
 Բայց սրտի ճիշդ իզուր է, ալա՜ղ... ո՞չ, չի՛ վիճակված
 Երանությունն այդ նրան՝ հավատից հիմնովին լքված,
 Անհավատությունն է նրան կյանքի ուղիներ գծում,
 Որ այդ դժբախտին սառը դամբանի դուռն է ուղեկցում,
 Եվ ի՞նչ է կանչում դատարկության մեջ գերեզմանային:—
 Ո՞վ կիմանա: Բայց ապավինում է հանգիստն իր մահին:

ԳՅՈՒՂԸ

Ես ողջունում եմ քեզ, անապական առանձնավայր,
Ապաստարան անդորրության, ջանքի, ներշնչումի,
Ուր օրերիս անտես վտակը կարկաչում է հար՝

Գրկում երջանկավետ մոռացումի:

Ես քոնն եմ. ես՝ ցիրցենների պալատը մեղսաթույլ,
Խրախճանքները ճոխ, գայթակղություն ու վայելքներ
Փոխարինել եմ քո կաղնուտների խաղաղ երգով,
Անհոգ պարապությանմբ, որ խոհերին է միշտ ընկեր:

Միրում եմ ես այգին այս մութ, շաղոտ,

Իր դուլությանմբ, ծաղիկներով հստակ,

Այս մարդը, ուր դեզերն այսպես բուրում են քաղցրահոտ,
Ուր կլկում է լուսալիք առուն թփերի տակ:

Ամենուր իմ առաջ հարափոփոխ տեսարաններ.

Տեսնում եմ երկու լրճի լազուր տափարակներ,

Ուր ձկնորսի մերթ առազաստն է ճերմակին տալիս,

Այն կողմ շարքեր բլուրների, արտեր ծըվենավոր,

Խրճիթների խմբերը հեռավոր,

Այնտեղ տամուկ փերի մոտ հոտերն են ման գալիս,

Միգոտ խրճարաններ, հողմաղացները թևավոր,

Ամենուր վաստակի հետքեր առատալից...

Եվ սովորում եմ ես, ունայն շղթաներից իմ զերծ,

Այստեղ ճշմարտության մեջ լոկ երանություն գտնել,

Ազատ հոգով օրենքն աստվածացնել,

Եվ չլրսել մութ ամբոխի քրթմընջյունները կեղծ,

Համեստ աղերսանքին պատասխանել կարեկցորեն,

Չընախանձել ունայն և անօրեն

Փառքի հասած չարագործի կամ հիմարի բախտին:

Մարգարենե՛րըդ պատմության, այստեղ լսում եմ ձեզ.

Առանձնության գրկում վբսեմագին

Ձեր սփոփանքը հեշտ է հասնում մեզ,

Ցրում եք դուք ժանտ քունը ծուլության,

Աշխատանքի բոցով եք մըրրկում,

Եվ ձեր խոհերն ստեղծագործական՝

Հասունանում են իմ հոգու խորքում:

Բայց ահավոր մի միտք այստեղ տանջում է իմ հոգին.

Մաղկած այս արտերում ու լեռներում

Տեսնում է իմաստունը արտմագին

Չորս կողմ մահվան շափ ծանր, ամոթալի տգիտություն:

Չտեսներով արցունքը, խուլ՝ դեպի հառաչ:

Եվ ընտրված բախտից իբրև պատիժ մարդկանց համար՝

Այստեղ աղան է վայրենի, անգութ և քրճահաճ,

Փայտի ուժով հափշտակում և աշխատանքն արդար,

Յվ սեփականություն, և ժամանակը գյուղացու:

Ու խոնարհված գլխով, մտրակներին միշտ հնազանդ,

Այստեղ անխոս քարշ է գալիս ստրկությունն ուժատ

Բիրտ կալվածատիրոջ սանձին հլու:

Ամենքն այստեղ տանում են դառն լուծը մինչև մահ

Եվ չեն համարձակվում սնել հույսեր ու հակումներ,

Այստեղ փթթում է կույսը, որ զրնա

Լկտի շարագործի կրքերին կեր:

Ու ծերացող հայրերի հույսը քաղցր, ապավեն,

Երիտասարդ որդիք ու վաստակի օգնականներ,

Գընում են հարազատ խրճիթներից, որ բազմացնեն

Պալատական ստրուկների ամբոխը տանջամոտ:

Օ՛, եթե ձայնըս ցասումով սրտերը տազնապեր.

Ինչո՞ւ է իմ սրտում այսքան իզուր վայրույթըս վառ:

ՀԱՎԵՐԺԱՀԱՐՍԸ

Լճի եզերքին, մի խուլ կաղնուտում

Ապաշխարում էր մի ծեր մենակյաց,

Մոմ էր պահում նա և միշտ աղոթում՝

Իր խստադատան ճգնաճիւն տրված:
Եվ արդեն վաղուց ծերունի իր համար
Շիրիմ էր փորել խորքում անտառի,
Եվ սուրբ հայրերից անվերջ, անդադար
Աղերսում էր լոկ մահն իր ըղձալի:

Եվ եղավ ահա, որ ամռան մի օր
Խրճիթի շեմին իր հին ու խարխուլ
Աղոթք էր անում ծերը ճգնավոր:
Մթազնում էին թավուտները խուլ,
Լճի երեսին մշուշն էր փռված,
Պայծառ լուսինն էլ ամպերի միջին
Լողում էր հանգիստ: Եվ ծերունին հանկարծ
Հայացքը հռում, նայում է լճին:

Նայում է, և ի՛նչ, ահով համակված՝
Աչքին հավատալ չի կարողանում...
Տեսնում է՝ լիճը եռում է հուզված,
Եռում ու ապա նորից խաղաղվում:
Եվ հանկարծ... թեթև, նման ըստվերին,
Ըսպիտակ, ինչպես վաղ ձյունը լեռան,
Ելնում է ջրից մի կույս մերկիրան
Եվ լճի ափին նստում է լռին:

Նայում է նա լուռ ծեր ճգնավորին
Ու հետն էլ սանրում վարսերը իր թաց:
Եվ աչքը կույսի հոլանի մարմնին՝
Դողում է ահից ծերը մենակյաց:
Չեղբով է անում այն կույսը նրան,
Կանչում է գլխի շարժումով արագ
Եվ հանկարծ, ընկնող ասուպի նման,
Սուզվում ու կորչում կոհակների տակ:

Այդ գիշեր ծերը բռնավ չքնեց
Եվ ամբողջ օրն էլ անաղոթք մնաց.
Մտքումն ակամա այն չքնաղ կույսի
Կերպարանքն էր միշտ տեսնում իր դիմաց:

Մութով պարուրվեց կաղնուտը կրկին,
Լուսինն ամպերում նորից շողշողաց,
Եվ ահա նորից լճի եզերքին
Չքնաղ ու գունատ այն կույսն է նստած:

Նայում է ծերին, գլխով է անում,
Հեռվից կատակով համբույր է տալիս,
Խաղում է հետո, ջրերը ճողփում
Ու մանկան նման ծիծաղում, լալիս,
Կանչում է նրան, քնքուշ հառաչում.
«Ինձ մո՛տ եկ, ինձ մոտ, ծերո՛ւկ ճգնավոր...»:
Սուզվում է, ապա ջրի մեջ կորչում,
Եվ շուրջը նորից լռություն է խոր:

Եվ երրորդ օրն էլ ծերը սիրատենչ,
Լճի կախարդված եզերքին նստել,
Չքնաղ կույսին էր ըսպասում անվերջ,
Իսկ կաղնուտն արդեն սկսել էր մթնել:
Բայց երբ փարատվեց մութը գիշերվա՝
Չկար ոչ մի տեղ ծերը սրբազան,
Եվ լոկ մանուկներն այն լճի վրա
Ճերմակին տվող մի մորուք տեսան:

ՎԵՐԱԾՆՈՒՄՆ

Անկոչ մի տաղանդ յուր կոշտ վրձինով
Հզոր հանճարի պատկերն է ուզում
Կոկեղ, նորոգել — և անմիտ կերպով
Նա նոր նկար է վրրան խզբզում...

Բայց օտար ներկը, շանցած շատ տարի,
Մաշվում, թափվում է, ձկան թեփի պես,
Եվ ահա՛ դարձյալ գործը հանճարի
Յուր նախկին փայլով գալիս է հանդես:

Այդպես ջնջվում են և ի՛մ հեզ սրտից
Կուրծքս կեղեքող մոլորություններ,
Եվ այնտեղ զարթնում, եռում են նորից
Նախկին օրերիս պայծա՛ռ տեսիլներ:

ՈՒՂԵՐՁ ԻՇԽԱՆ ԳՈՐԶԱԿՈՎԻՆ

Դու՛ բարեկամ բարձրաշխարհիկ շրջանների,
Դու՛ հետամուտ նորույթների մոդայական,
Հորդորում ես, թողնեմ շրջանն իմ սիրելի,
Ուր ես՝ անհոգ երկրպագուս գեղեցկության՝
Վայելում եմ անդորր վայելք անհասնելի:
Ի՛մ բարեկամ, երբ դեռ չէի առել տարիք,
Ես էլ քեզ պես՝ գայթակղված շուքով դատարկ,
Կորցրել էի և զգացում, և խի՛ղճ, և կյա՛նք:
Սակայն խանձված հրում կյանքի բարձրաշխարհիկ,
Շտապեցի հանգիստ գտնել իմ հարկի տակ:
Ու երդվում եմ, ինձ բյուր անգամ քաղցր է հիմի
Խելառների շրջանակը այս բախտավոր,
Ուր ազատ եմ, միտքս՝ ազատ, խոհերս՝ նոր,
Ուր անկաշկանդ վիճում, զգո՛ւմ եմ կենդանի,
Ուր ամենքս գեղեցկի՛ն ենք սպասավոր,—
Քան թե թմրած հավաքույթները անհմա,
Ուր հուսահատ՝ խելքը լոռւմ է ակամա,
Ուր սրտերը սառցակալում են օր-օրի,
Ուր Բուտուրլինն օրենսդիրն է տգետների,
Ուր ձանձրույթը նախագահ է, Շեպինգը՝ ցար,
Ուր բթությամբ հավասար են բոլորն իրար:
Ես հիշում եմ ահա մարդկանց այդ ինքնապաշտ,
Ջար՝ բայց անխելք, ամբարտաժան՝ բայց ոչ հպարտ
Ու նայելով այդ մոդայիկ տիրաններին՝
Անտարբեր եմ նրանց դատին ու գովեստին:
Երբ դահլիճում լախսաները խստադատ
Լսում են բուժ գեներալին երկարաբան,
Որ ուշադիր, քնկոտ կանանց՝ մեծ ճիգերով
Սրախոտում է մադրիգալ ֆրանսիական՝

Կիրթ լրբությամբ ծեր աչքերը փայլեցնելով,
Եվ շուրջ բոլոր և ննջում են, և թե լոռւմ,
Խթաններով զնգացնում են, բեղն ուրրում
Ու երբեմն խոր հորանջում են ժպտախառն,—
Մեզ այդ պահին հյուր են կանչում, ո՛վ իմ ընկեր,
Խենթ Բաքոսը, ազատությունը և մուսան,
Ես չեմ լսում սրամտող մաշված խոսքեր,
Քաղաքական թոթովանքներ ծիծաղելի,
Ես չեմ տեսնում հիմարների մզլած դեմքեր,
Սուրբ տգետներ, մեծապատիվ սրիկաներ,
Եվ արքունի ողջ միստիկան՝ կեղծիքով լի...
Դո՛ւ էլ մի պահ թո՛ղ քո տոհմիկ վզրուկներին
Եվ միացիր ընկերներին խիտ շրջանին,
Օ՛, քմահաճ դու սիրահար սիրուն կանանց,
Դու՛ դուրեկան շողոքորթող, խայթո՛ղ նույնքան,
Առաջվա պես դու՝ սրախո՛ս աստվածուրաց,
Առաջվա պես փիլիսոփա և խենթաբան:

ՉԱԱԴԱՆՎԻ ՊՈՐՏՐԵՏԻՆ

Նա երկնքի կամքով վերին
Մնվել է բիրտ շղթաների մեջ ցարական ծառայության,
Հռոմում Բրուտոս նա կլիներ ու Պերիկլես Աթենքում հին,
Սակայն սպա է նա այստեղ հուսարական:

ԱՌ...

Ինչու ձանձրությամբ այս անժամանակ
Մնել շարագույժ, մոռալ մտքերով:
Եվ բաժանումի օրվան շարունակ
Երկշոտ անձկությամբ սպասել խոռով:
Առանց այդ մոտ է օրը տանջանքի,
Երբ դու՝ միայնակ, ամայության մեջ
Հիշատակները կորցրած կյանքի
Կկանչես նորից, կկանչես անվերջ:
Այնժամ, ո՛վ անբախտ, հոգիդ կցանկա
Մեռնելու գնով, գնով աքսորի
Ե՛տ բերել թեկուզ մի խոսքն աղջկա,
Թեկուզ շրջո՛ւնը նրա քայլերի:

Արևը մայր մտավ ահա, և հանդարտ
Երեկոյան մշուշն իջավ լուրթ ծովին.
Շաշի՛ր, շաշի՛ր իմ հնազանդ առաքաստ,

Մփա իմ դեմ, դո՛ւ, օվկիանո՛ս մոլեգին:
Ես տեսնում եմ այն ափերը հեռացած,
Հարավային եզերքները լուսաթով,
Ու ձգտում եմ հուզմունքով ու կարոտով
Դեպի այնտեղ, հուշերով իմ արբեցած...
Իմ աչքերից արտասուքն է ընկնում լուռ,
Եվ զգում եմ՝ հոգիս այրվում է, մարում,
Շուրջս ծանոթ երազներն են թափառում:
Ես հիշեցի անցյալ սերս խենթ ու կույր
Եվ ամեն ինչ, որ սիրել եմ մոլեռանդ,
Հույսի, տենչի պատրանքներս ցավագին...
Շաշի՛ր, շաշի՛ր, առաքաստ իմ հնազանդ,
Մփա իմ դեմ, դո՛ւ, օվկիանո՛ս մոլեգին:
Սուրա՛, իմ նավ, ինձ հեռավոր ափեր տար,
Խաբող ծովի քմայքներով վայրենի,

Բայց ո՛չ դեպի վշտահար,
Միգոտ ափն իմ հայրենի,
Ուր հույզերն իմ պատանի
Բորբոքվել են կրքով վառ,
Ուր մուսան է ինձ ծպտացել գաղտնաբար,
Ուր հողմերում վաղորդյան
Ջահելությունս է կորել,

Ուր ինձ խինդը դավաճանեց հեշտորեն
Եվ պաղ սիրտս ապավինեց տրտմության...
Փախչում էի ես քեզանից, հայրենի՛ք,
Որոնելու նոր պատկերներ ու խոհեր.
Փախչում էի վայելքներից անցողիկ,
Ձեզնի՛ց, կյանքի իմ անցողիկ ընկերներ.
Եվ դո՛ւք, մոլոր, արատավոր տիկիներ,
Որոնց համար, թեպետ անսեր, զո՛հ բերի
Ազատ կյանքս, փառքս, հոգին իմ բարի,
Մոռացված եք և դո՛ւք, ջահել, դավաճան
Գեղուհիներ անցած ոսկե իմ զարնան.
Մոռացվա՛ծ եք, դուք էլ շկաք... սակայն հին
Սրտիս վերքը դեռ անբույժ է ու հիվանդ...
Շաշի՛ր, շաշի՛ր, առաքաստ իմ հնազանդ,
Մփա իմ դեմ, դո՛ւ, օվկիանո՛ս մոլեգին:

ՆԱԳՈՒԵՈՆ

Կատարվեց ահա իր զարմանալի
Ճակատագիրը. հանգավ մարդը մեծ,
Մռայլ աքսորում առհավետ մարեց
Նրա կյանքն ահեղ ու փոթորկալի:
Մեռավ նզոված բռնակալ արքան,
Հաղթանակների շփացած որդին,
Եվ աքսորյալը տիեզերական
Արդ ենթակա է պատմության դատին:

Օ՛ դու, որ արնոտ քո հիշատակով
Դեռ երկար պիտի ապրես աշխարհում,
Հիմա պսակված քո անմեռ փառքով,
Հանգչիր ամայի օվկիանի գրկում:
Փառահեղ շիրիմ... Այն նույն դագաղին,
Որի մեջ քո սառն աճյունն է հանգչում,
Ատելությունն է իջել ազգերի,
Եվ անմահության շո՛ղն է ճաճանշում:

Վաղո՞ւց էր, որ այն անարգված հողում
Ճախրում էին քո արծիվներն արի,
Եվ օրհասական քո ուժից դողում,
Տապալվում էին գահերն աշխարհի:
Վաղո՞ւց էր, որ սև աղետի գույժով
Դրոշներդ էին ծփում հաղթական,

Եվ թույլ ազգերի վզին դու ուժով
Բառնացիր լուծող վեհապետական:

Երբ հուսադրված մի նոր բաղձանքով՝
Ստրկությունից աշխարհն ըսթափվեց,
Եվ երբ գաղիացին անողորմ բազկով
Իր երերացող կուռքը կործանեց,
Երբ խռովահույզ հըրապարակում
Ընկած էր փոշոտ կառափն արքայի,
Երբ ազատության օրն էր ճառագում,
Այն պայծառ օրը անխուսափելի, —

Դու ժողովրդի ցասման փոթորկում
Տեսնելով բախտը քո ըսքանչելի՝
Ողջ մարդկությունը արհամարհեցիր
Հանձինս նրա վսեմ տենչերի:
Եվ հավատացիր դու հանդգնաբար
Քո աղետաբեր բախտի քմայքին,
Ինքնիշխանության փայլն էր տիրաբար
Այնժամ հմայել քո միտքն ու հոգին:

Եվ դու սաստեցիր քո վերածնված,
Մեծ ժողովրդի մուկեղությունը,
Եվ նա, նաթափն ազատությունը,
Ուժասպառ եղավ, մեկեն համրացած:
Ստրուկ մարդկանց մեջ հագուրդ տվեցիր
Ծարավին փառքի և իշխանության,
Գնդերը նրանց մարտի հանեցիր,
Դափնով զուգեցիր դու նրանց շղթան:

Եվ Ֆրանսիան, փառքի զոհը մեծանուն,
Վսեմ հույսերը խսպառ մոռացած,
Նայում էր հպարտ՝ ինչ այդ շողշողուն
Խայտառակությամբ անկեղծ հիացած:
Դու խրախույս էիր տալիս գնդերին,
Նրանց մեծառատ խրախճանքի տանում,
Եվրոպան ընկել, և նրա գլխին
Մոտալուտ մահվան շունչն էր սավառնում:

Եվ ահա, լպիրշ վեհությամբ, հսկան
Իր ոտքը նրա կրծքին է դնում,
Տիլզիտը... (հիմա այդ անարգալիան
Անունից ոտուր էլ չի գունատվում) —
Տիլզիտն հերոսին այն ամբարտավան
Պսակեց փառքի տուրքով գերագույն,
Սակայն ձանձրալի անդորրն հաշտության
Հանգիստ չէր տալիս այն երանելուն:

Օ՛ ամբարտավան, ո՞վ էր դրդում քեզ,
Այն ո՞վ մթագնեց քո միտքը պայծառ,
Խիզախ խոհերիդ բարձունքից ինչպե՞ս,
Ինչպե՞ս դու ոռոսաց սիրտը չիմացար:
Անգիտակ գալիք վեհանձն հրդեհին,
Դու գոռոզաբար այնպես կարծեցիր,
Թե հաշտություն ենք խնդրում մենք կրկին,
Սակայն մեր միտքը ուշ կռահեցիր:

Ո՞վ մայր Ռուսաստան, ռազմի՞կ թագուհի,
Իրավունքներդ հիշիր հնամյա,
Խավարիր, արև Առևտեուլիցի,
Վառվի՛ր ու շողա, մեծն Մոսկվա:
Անցել են արդեն օրերը այն հին,
Ջնջվի՛ր, կարճատև խայտառակություն,
Օրհնիր, Ռուսաստան, օրհնիր Մոսկվային:
Մեր պայմանն է լոկ—մահ կամ հաղթություն:

Եվ արդ՝ ձեռքերով իր ընդարմացած
Հազիվ բռնելով թաղը երկաթյա,
Անդունդն է տեսնում իր առջև բացված
Եվ ահա ընկնում, կործանվում է նա:
Օ՛, եվրոպայի զորքերն են փախչում...
Նրանց անկումն է՛ գուժում մեր հողի
Զյունը արնաներկ, որի հետ հալչում,
Գորշում է նաև հետքը ոսոխի:

Այնժամ ամեն ինչ փոթորկվեց, եռաց.
Եվրոպան փշրեց լուծը գերության.

Եվ բռնակալի հետևից սուրաց
Ազգերի նզովքն ամպրոպի նման:
Եվ ժողովրդյան նեմեզիդայի
Բարձրացող աջը նկատեց հսկան,
Եվ անարգանքներն այդ բիրտ արքայի
Ահա վերջապես հատուցում գտան:

Օտար երկնի տակ, կղզում հեռավոր,
Խեղդիչ աքսորի վշտով սոսկալի
Քավել է նա իր մեղքերը բոլոր,
Եվ աղետները ռազմի հրաշքների:
Եվ այցի կզա կղզուն աքսորի
Գուցե առագաստ մի հյուսիսային,
Եվ ճամփորդն այնժամ սիրով կգրի
Հաշտության խոսքը այն քարածայրին,—

Ուր, աչքը ծովին մեն ու մեկուսի,
Սրբի ձայնն էր հիշում նա տրտում,
Սառցե սոսկումն էր հիշում հյուսիսի
Եվ իր Ֆրանսիայի երկինքը ժպտուն:
Ուր մի ժամանակ, իր մենաստանում,
Իսպառ մոռացած գահն ու փառքը սին,
Դառն տրտմությամբ նա միտք էր անում
Լոկ իր սիրասուն զավակի մասին:

Եվ թող հավիտյան անարգված լինի
Այն հեգ փոքրոգին, որ այդ օրն այնտեղ
Սին կշտամբանքով պիտի վրդովի
Նրա փառազերծ ուրվականն ահեղ:
Գոհությո՞ւն հայտնենք. նա ոռոսաց ազգին
Ցույց տվեց նրա վսեմ ապագան
Եվ մութ աքսորից արար աշխարհին
Հղեց պատգամը սո՛ւրբ ազատության:

Ապրել եմ բոլոր իմ բաղձանքները,
Երազանքներս լքել եմ անհույս,

Ինձ մնացել են լուկ տանջանքները
Եվ պտուղները ամայի հոգուս:

Ճակատագրի դաժան հողմի տակ
Թռչնեց պսակս, էլ չի ծաղկելու,
Եվ ըսպասում եմ տխուր ու մենակ,
Թե արդյոք, ե՛րբ է իմ վերջը գալու:

Այսպես՝ ցրտահար վերջին հողմերից,
Որ ձմեռային պաղ շունչն են բերում,
Մերկացած ճյուղին՝ մենակ, տխրալից,
Չընկած տերեւն է դուռում, երերում:

ՕՎԻԴԻՈՍԻՆ

Ապրում եմ ես, Օվիդիոս, այն փիերում, ուր անդարձ
Բերիւր դու քո հայրենի աստվածներին աքսորված
Ու թողեցիր անտերունչ քո աճյունը հողմածեծ:
Դառնաթախիժ լացը քո այս փիերը գովերգեց:
Չի լռել ձայնը քնքուշ քո քնարի անմուռաց:
Այս վայրերը տակավին քո համբավով են լցված:
Տպավորել ես իմ մեջ դու այնպես պարզ, կենդանի՝
Վտարանդի պոետին և անապատն ամալի,
Եվ ձյունները մշտադեպ, և երկինքը միզամած,
Եվ դաշտերը կարճատև ջերմությունով տաքացած:
Հաճախ տարված հուսահատ քո լարերի նվազով,
Օ, քե՛զ եմ ես, Օվիդիոս, հետևել ողջ իմ հոգով:
Ալիքներին խաղալիք նավդ եմ տեսել տարընթաց
Եվ խարիսխը՝ վայրենի այս փիերի մոտ նետված,
Ուր սպասում է երգչին սիրո պարզեն անողորմ:
Արտերն այնտեղ անստվեր, ու բլուրներն անխաղող,
Այնտեղ, ծնված ձյուններում, կովի համար համարձակ՝
Սկյութիայի որդիներն ավարառու, ասպատակ՝
Իսթրից անդին դարանած սպասում են միշտ պատրաստ
Կողոպտելու գլուղերը ամեն վայրկյան, ակնթարթ:
Ահ ու արգելք չգիտեն, ջրում լողում են նրանք,

Ու սառույցի վրայով սուրում-վազում են արագ:
'Ի ու (զարմացիր, ո՛վ Նազոն, բախտի համար հեղճեղուկ)
'Ի եռ պատանի՝ մերժելով կռիվ, հուզում ու աղմուկ,
Գանգուրները վարդերով պսակելու սովորած
Եվ ժամերը երջանիկ գրգանքի մեջ անցկացրած,—
Կստիպվեիր կրելու գլխիդ ծանր սաղավարտ
Եվ սուրն ահեղ պահելու քնարիդ մոտ միշտ պատրաստ
Ո՛չ կին և ո՛չ դուստրերըդ, ո՛չ ընկերներդ սիրելի,
Ո՛չ մուսաներն ու բոլոր ընկերուհիք երբեմնի
Անկարող են արտաքսված երգչիդ թախիժը ցրել:
Գրացիաներն իզուր են քո երգերը պսակել,
Պատանիներն իզուր են անգիր հիշում ամեն տող:
Ո՛չ փառքդ, ո՛չ տարիներդ, վիշտ ու մորմոքդ մաշող,
Ո՛չ էլ երգերդ չեն շարժի Օկտավիոսի սիրտը քար:
Ծերությունըդ կթաղվի մոռացության մեջ խավար:
Դու ոսկեշուք Իտալիո քաղաքացի՛դ փառազարդ:
Օտար երկրում տարագիր, մեն ու մենակ և անհայտ,
Հայրենիքիդ հարազատ ձայները չեն հասնում քեզ,
Ու գրում ես հեռավոր բարեկամիդ դառնապես.
«Օ՛, տարեք ինձ հայրենի իմ քաղաքը սրբազան,
'Ի եպ ստվերները խաղաղ ու պարտեզներն հայրական:
Բարեկամնե՛ր, թախանձանքս Օգոստոսին հասցրեք
Եվ պատժարար ձեռքը դուք արցունքներով ետ տարեք:
Բայց թե աստվածը ցասկոտ՝ անգութ է ցարդ, անողորմ,
Ու հավիտյան չպետք է տեսնեմ ես քեզ, մե՛ծ Հոռմ,—
Խնդրում եմ ձեզ, մեզմեկով ճակատագիրը դժնի,
Գեթ աճյունըս մոտեցրեք Իտալիայիս գեղանի»:
Այն ո՛ւմ սիրտը՝ շնորհի ոգիների հանդեպ պաղ՝
Կարող է քեզ կշտամբել լացիդ համար անուրախ:
Ինչպիսի՞ սիրտ կարող է կարդալ առանց հուզվելու
Վերջին երգերդ տխուր, էլեգիաները, ուր դու
Քո հառաչանքն ապարդյուն՝ սերունդներին ես թողել:
Իրրև սլավոն խստասիրտ՝ ես արտասուք չեմ թափել,
Բայց հասկանում եմ դրանք, հասկանում եմ վիշտը քո.
Եվ աշխարհից, ինձանից անբավական ու դժգոհ
Այցելեցի մտախոհ՝ ես ինքնակամ տարագիր՝
Այն երկիրը, ուր տխուր տարիներդ քարշ տվիր:

Այստեղ քեզ հետ ամեն ժամ, քեզ իմ հոգում շարունակ
 Կրկնել եմ ես, Օվիդիոս, քո երգերը տխրո՞ւնակ.
 Քո պատկերներն հավաստել, բայց հայացքս քեզնով լիք՝
 Դավաճանում էր հաճախ երազներին խաբուսիկ:
 Աքսորավայրն է քո միշտ, գաղտնի, աչքերըս գերել.
 Որոնք մոռյալ գիշերվա ձյուններին են սովորել:
 Այստեղ երկար է փայլում երկնի լազուրն անսահման.
 Կարճ է տևում բուքերի դաժանությունը ձմռան:
 Իբրև մի նոր բնակիչ՝ սկյութական ափերում
 Հարավի դուստրը՝ խաղողն է ոսկեղույն շողշողում:
 Ռուսական դաշտերում դեկտեմբերն է անխնա
 Ամենուրեք շերտ առ շերտ կուտակում ձյունը հիմա.
 Այնտեղ ձմեռ, իսկ այստեղ զարնանային ջերմ շնչով
 Արևն է վառ գլորվում, անցնում գլխիս վրայով.
 Թարմ կանաչով է շողում մարգագետինը կրկին,
 Արդեն արորն է հերկում արծակ դաշտերը ծեգին.
 Թեթև զեփյուռն է փչում, իրիկվան դեմ ցրտելով,
 Բարակ սառույցը արդեն լճի վրա խամբելով
 Բյուրեղներով է ծածկում ալիքները լուռ, անշարժ,
 Ես հիշեցի այս վայրում քո փորձերը դեռ անվարժ՝
 Այս օրը, որ նշվում է ոգեշնչմամբ թեմավոր,
 Երբ առաջին անգամ դու քո քայլերը անսովոր
 Ալիքներին հանձնեցիր — ձմռան կողմից շղթայված...
 Եվ սառույցի վրայով, իմ առջևից, ինձ թվաց՝
 Մահեց ստվերըդ, և քո հնչյունները թախծալից
 Լսվում էին անջատման հառաչանքի պես հեռվից:
 Ուրախացի՛ր, չի թոշնել պսակն անմահ նազոնի,
 Ավա՛ղ, երգիչըս՝ կորած ամբոխի մեջ ատելի,
 Սերունդների համար նոր՝ ես միշտ անհայտ կմնամ,
 Եվ իբրև զոհ կմեռնի թույլ հանճարն իմ վաղաժամ.
 Տխուր կյանքիս կարճատև համբավի հետ միասին...
 Սակայն, եթե իմ հետնորդն իմանալով իմ մասին,
 Որոնելու գա այստեղ փառապսակ պոետի
 Աճյունի մոտ՝ միայնակ իմ հետքերը պանդուխտի,—
 Մոռացության ցուրտ ափերը թողնելով, բարեհաճ.
 Երախտագետ ստվերն իմ կելնի նրան ընդառաջ,
 Եվ սիրելի կլինի նրա այդ հուշն ինձ համար:

Այլանդությունը անկեղծ թող պահպանվի դարեդար —
 Ինչպես որ դու հնազանդ ճակատագրին՝ ես նույնպես
 Ոչ թե փառքով, այլ բախտովն իմ հավասար եղա քեզ:
 Այստեղ ես իմ քնարով երգեցի այն օրերին,
 Թափառեցի, երբ կապույտ Դանուբ գետի ափերին
 Մեծահոգի հույնն էր այն ազատության կոչ անում.
 Ոչ մի ընկեր, բարեկամ ինձ չլսեց աշխարհում,
 Բայց բլուրները օտար, դաշտ ու պուրակ՝ կարեկից
 Եվ մուսաները բարի ու հաշտ էին դեպի ինձ:

ՆՇԱՆՆԵՐ

Հապա փորձիր դու զանազան նշաններին հետևել,
 Սովորաբար խաշնարածը և հողագործը ջահել,
 Վեր նայելով դեպի երկինք, արևմտյան գորշ ամպին,
 Կարողանում են գուշակել և՛ պարզ օրը, և՛ քամին,
 Ե՛վ անձրևները մայիսյան՝ խինդը կանաչ դաշտերի
 Ե՛վ խաղողին վնասակար գալուստը վաղ ցրտերի:
 Այսպես, եթե կարապները խաղաղ ջրի գով գրկում
 Երեկոյան գալուստն են քո իրենց ճիշով ավետում,
 Կամ արևը, եթե թախծոտ ամպերի տակ թաքնվի,
 Ուրեմն էգուց աղջիկներին կարթնացնի ձայնն անձրևի,
 Կամ հարվածները կարկուտի, և վաղ զարթնող գյուղացին,
 Եթե պիտի առավոտյան դուրս գար հովիտ՝ խոտհնձին,
 Ամպրոպի ձայնը լսելով, էլ դուրս չի գա խրճիթից,
 Կսուզվի ծուլլ թմրության մեջ, քուն կմտնի նա նորից:

ՊԶՊՈՒՆՈՒՆ

Եվ դուք ինձ դարձյալ հավատո՞ւմ եք դեռ՝
 Անհսալի պես այն մեղմ ու սիրուն:
 Այդ ո՞ր սիրային վեպում եք գտել,
 Որ սիրուց մեռնի թեթևաբարոն:
 Լսեցե՛ք, ախր դուք երեսուն եք,
 Ապրել եք արդեն երեսուն ամառ,
 Իմ քսանն անցավ, դուք ինձ լսո՞ւմ եք,

Ծն աշխարհներ եմ շրջել անհամար.—
 Միծաղելի են երգում ու արցունք,
 Խաղերն էլ արդեն ինձ հոգնեցրին,
 Դուք էլ ձեր հերթին զգվել եք իրոք
 Դաժաճանություն անկայուն ձեռին.—
 Սառել են արդեն մեր տաք հույզերը,
 Ի՞նչ իմաստ ունի, ա՛խ, կրկին տարվել:
 Մենք գիտենք, չէ՞, որ հավիտյան սերը
 Երեք շաբաթ է տևում առավել:
 Նախ բարեկամներ մնացինք երկար,
 Բայց ամուսին կար... ձանձրույթ ահագին...
 Ես խաղում էի սիրուց խելագար,
 Դուք խաղում էիք ամոթխած տիկին,
 Մենք երգում տվինք... բայց հետո... ավա՛ղ,
 Շուտ մոռացանք մեր երգումը տված...
 Դուք Կլենին սիրեցիք խաղաղ,
 Ինձ աստվածուհի Նատաշան թվաց:
 Մենք բաժանվեցինք... և մինչև այսօր
 Ամեն բան լավ էր, բարեվայելուշ,
 Եվ կարող էինք էդպես հավաստվ
 Ապրել դեռ էլի, չվիճել փուլ-փուլ.—
 Բայց ո՛չ, դուք այսօր առավոտը վաղ,
 Մի ողբերգական տենդի մեջ, ավա՛ղ,
 Հարություն տվիք հինն ալեհեր.—
 Եվ սկսեցիք կրկին քարոզել
 Հին ասպետական անդամաճան սեր,
 Էլ հարգանքի տենդ, էլ խանդի պահեր:
 Ներեցեք, օ՛, ոչ, ինչպե՞ս աղաչեմ:
 Պոետ եմ թեև, բայց մանուկ հո չե՞մ:
 Երբ մայրամուտ ենք թեքվում մենք արագ,
 Թողնում ենք հուրը մեր ջահել կրքի՝
 Դուք՝ ձեր սիրելի դստերը ավագ,
 Ես՝ իմ եղբորը կրտսեր տարիքի.—
 Նրանք կարող են կյանքի հետ խաղալ,
 Արցունք կուտակել գալիքի համար.—
 Նրանց առդում է, որ սիրով հոսեն,
 Մեր ժամանակն է, որ շաբախոսենք:

Ես վերապրեցի ցանկություններն իմ,
 Էլ չսիրեցի երազներս վառ.
 Ինձ մնացին լոկ տանջանքներն իմ հին,
 Ամայի սրտի պտուղները դառ:

Անողորմ բախտի խուլ փոթորկի տակ
 Թռչնեց պսակը ծաղկուն հասակիս.
 Հիմա ապրում եմ տխուր, միայնակ
 Եվ սպասում եմ՝ վերջն իմ չի՞ գալիս...

Այնպես, ոնց ցրտում ուշ, օրհասական,
 Բուքն է լսելի ձմռան սուլոցում,
 Մերկ ճյուղի վրա դողում է միայն
 Ուշացած տերևն՝ արցունքով օծուն...

ՕԼԵԳԻ ԵՐԳԸ

Ելնում է ահա հրգոր Օլեգը
 Խենթ խաղարներից վրեժ առնելու,
 Նրանց համարձակ հարձակման համար
 Գյուղերը սրբի-հրբի մատնելու:
 Եվ իր համհարզով, հագած կուռ զրահ,
 Գրնում է նա սեգ նրժույզի վրա:

Մըթին անտառից նրա հանդիման
 Գալիս է ահա վըհուկ ծերունին,
 Մութ գալիքների մեկնիչն ու հըման,
 Կյանքում հընազանդ միայն Պերունին,
 Աղոթք ու հմայքով իր դարն անցկացրած:
 Եվ Օլեգ ծերին ընդառաջ գնաց:

— Ասա՛ ինձ, գուշա՛կ, ծերդ անմահների,
 Կյանքիս մեջ ինձ հետ ի՞նչ է լինելու,
 Եվ, ի խընդություն շար ոսոխների,
 Շուտո՞վ եմ արդյոք շիրիմ իջնելու:
 Բաց, մեկնիր բոլորն, ինձնից չըքաշվես,
 Վարձըդ՝ քու սիրած ձին կըտամ ես քեզ:

— Չին վախում գետերն երկրի մեծերից,
 Եվ պետք չի նրանց պարզեն իշխանի,
 Նրանց իմաստուն լեզուն վերեկից
 Ազդված՝ խոսում է կամքը երկրնքի:—

Անհայտ են գալոց տարիքն ու մըթին,
 Բայց կարդում եմ գիրդ ես քու ճակատին:

Դե՛ միտքըդ պահիր իմ խոսքն այսօրից,
 Փառքն է կյանքի մեջ խընդում հերոսին.
 Հաղթության փառքով հըռչակված ես դու,
 Վահանդ՝ Բյուզանդիո բարձրը դարբասին:
 Հընազանդ են քեզ և՛ ցամաք, և՛ ծով,
 Նայում են ոսոխքդ բախտիդ նախանձով:

Ե՛վ կապույտ ծովի հեղհեղուկ ալիք,
 Ահեղ փոթորկի ժամին կատաղի,
 Ե՛վ նետ, և՛ պարսեր, և՛ նենգող դաշույն,
 Խընայում են միշտ կյանքը հաղթողի:
 Վերք չես առնիլ դու քո կուռ զըրահում,
 Հըզորին անտես ոգի է պահում:

Ոչ մի վըտանգից չի վախում քու ձին,
 Տիրոջ կամքը միշտ հասկանում է դա.
 Մերթ կանգնում է հեզ նետերի տակին.
 Մերթ թըռչում ռազմի դաշտերի վրա.
 Ե՛վ ցուրտ, և՛ կոխվ ոշինչ են զըրան,
 Բայց... դա կըլինի պատճառ քու մահվան:

Օլեգը խնդաց, և սակայն մըթնեց,
 Մըռայվեց հանկարծ շարագույժ մըտքից
 Լուռ ու մտախոհ թամբիցը բըռնեց,
 Ներքև է իջնում սիրած նրժույզից,
 Ու վերջին անգամ իր հին ընկերին
 Փայփայում, շոյում, փարում է վըզին:

— Դե՛հ, մնաս բարյավ, վաղեմի ընկեր.
 Ժամանակն եկավ մեր բաժանվելու.
 Հանգի՛ստ կաց հիմա, էլ ոտըս բընավ
 Քու ասպանդակի մեջ չեմ զընելու:
 Դե՛հ, գընա՛, բայց միշտ հիշիր Օլեգին:
 Է՛յ, մանկլավիկնե՛ր, հեռու տարեք ձին:

Մածկեցե՛ք սրբան թավարծի գորգով,
Սանձիցը բռնած մարգե՛րը տարեք,
Լողացրե՛ք, պահեք ընտրած հատիկով,
Աղբյուրի վըճիտ ջրով ջրեցեք:
Եվ մանկավիճներն իսկույն ձին տարան,
Մի ուրիշ նոր ձի մոտ բերին ներան:

Ցընծում է խմբով անմահ Օլեգը
Զըվարթ ձայներով լիք բաժակների,
Ճերմակ է նրանց գըլխի արիքը,
Ինչպես վաղորդյան ձյունը լեռների...
Հիշում են նրանք, օրերն անցկացրած,
Եվ կըռիվները միասին վարած:

— Բայց, իմ ընկե՛րը,— գոչեց Օլեգը.—
Ո՛ւր է, ինձ ասեք սիգապանձ իմ ձին.
Առո՞ղջ է արդյոք, այնպես սրընթաց,
Այնպես կըրակոտ, աշխույժ տակավին...
Եվ լըսում է, որ սեպ բըլրի վըրա
Մահու սև քընով վաղ է քնել նա:

Խոնարհեց գըլուխն Օլեգը հըզոր,
Եվ միտք է անում.— Ի՞նչ եղավ հըման.
Սըտախոս կախա՛րդ, անխելք ալևոր,
Թե չէի լսել ես քո սըտության,
Կարեի մինչ օրս իմ ձին ես հեծնել:
Եվ ձիու ոսկերքն ուզում է տեսնել:

Գընում է Օլեգն ահա պալատից,
Նըրա հետ Իգորն ու հյուրերը հին.
Տեսնում են ձիու ոսկերքը թափված
Բըլուրի վըրա, Դընեպրի ափին:
Փռչին ծածկում է, անձրևն ողողում,
Ու սեզը վըրեն քամին օրորում:

Ուտն զգույշ դըրավ իշխանը գանգին
Ու կանչեց.— Քընի՛ր, միայնակ ընկեր,

Քեզնից շատ ապրեց քու տերն ալևոր.
Թարմ շիրմիս վրա դու չես մահաբեր
Տապարի տակին սեզը ներկելու,
Քու տաք արյունով աճյունս հարգելու...

— Ահա՛ թե ուր էր օրհասըս պահված.
Այս շոր ոկսո՞րն էր ինձ մահ սպառնում:
Այնինչ՝ անկենդան գանգիցը հանկարծ
Ֆըշշալով սողաց մի օձ շարաթույն.
Սև թոկի նըման փաթաթվեց ոտքին,
Իշխանն օձահար գոռաց ցավագին:

Փրփրուն թասերը շըրջան են առնում
Օլեգի մահվան տըխուր հարգինքին.
Իգորն ու Օլգան բըլուրի վըրա,
Նըստած է խումբը Դընեպրի ափին —
Հիշում են քաջերն օրերն անցկացրած
Եվ կռիվները միասին վարած:

ՀՈՒՅՆ ԱՂԶԿԱՆ

Դու աշխարհ եկար բոցավառելու
Սավառնող միտքը բանաստեղծների,
Այն վրդովելու և հմայելու
Սիրալիրությամբ քո ողջույնների,
Քո արևելյան խոսքի հմայքով,
Հայելանման աչքերիդ ցոլքո՛վ
Եվ այս ոտիկո՛վ սիրուն ու անգին...
Դու աշխարհ եկար քնքուշ գգվանքի,
Բո՛ւն կրքերի արբեցման համար:
Երբ Լեիլայի երգիչն անխնդում
Երազանքներում երկնային ու վառ
Իր անդամաճան իդեալն էր կերտում,
Ասա՛, պոետը,— տանջված, սիրահար,—
Արդյոք հենց քեզ չէ՞ր այնժամ պատկերում:
Գուցե, հեռավոր սրբազան երկրում,

Հունաստանի ջինջ երկնքի ներքո,
 ներշնչված պոետն անրջող հոգով
 Քե՛զ էր, որ տեսավ, ինչպես նրազում.
 Եվ սուզվեց, մնաց լույս պատկերը քո
 Նրա ծով սրտի անհուն խորքերում:
 Գուցե, քնարով հավետ բախտավոր
 Քեզ գայթակղեց կախարդը մի օր,
 Սիրտդ ակամա թրթռաց արագ
 Քո այդ ինքնասեր, հպարտ կրծքի տակ,
 Եվ դու, թեքվելով նրա հաղթ ուսին...
 Ո՛չ, ո՛չ, սիրելի՛ս, լռենք այդ մասին,
 Խանդի կրակը ես չե՛մ հրահրի.
 Երջանկությունը միշտ օտա՛ր էր ինձ,
 Միայն նո՛ր եմ այն վայելում հիմի,
 Եվ արդ, տանջվելով թաքուն մի վշտից,
 Սիրտս շարունակ երկյուղով լի է.
 Վստահելի չէ՝ ինչ սիրելի է:

ԿԱԼԱՆԱՎՈՐԸ

Նստած ճաղերից ներս. բանտի մեջ իմ թաց,
 Տեսնում եմ արծիվ մի գերի մեծացած,
 Տխուր իմ ընկերը թևերը ցնցում,
 Ցածում արյունոտ նա իր կհրն է կտցում:

Կտցում է, գցում նա, նայում դեպի վեր,
 Կարծես թե ինձ հետ նա նույն բանը խորհեր,
 Կանչում հայացքով իր, կանչով արծվային,
 Ասել է ուզում նա. «Թռչե՛նք միասին»:

Ազատ թռչուններ ենք, արդ, ժամ է, ընկեր,
 Այնտեղ, ուր ամպից դեն ճերմակ են սարեր,
 Այնտեղ, ուր կապտում են ծովերը այնպես,
 Այնտեղ, ուր շրջում է լոկ հողմը... և ես...»:

ԹՌՉՆԱԿԸ

Միշտ հետևելով օտար աշխարհում
 Մեր հայրենական հնավանդ ծեսին,
 Ես մի թռչնակ եմ ազատ աղձակում
 Նորաբաց գարնան պայծառ հանդեսին:

Եվ հասու եմ ես մեծ ըսփոփանքի...
 Էլ ինչո՞ւ աստծուց տրտնջամ խոռվ,
 Երբ կարողացա գեթ մի էակի
 Ազատություն տալ ինքս իմ ձեռով:

Ո՞վ ձեզ կանգնեցրեց, ալիքնե՛ր, ասեք,
 Այն ո՞վ ձեր հուժկու վաղքը կաշկանդեց,
 Ո՞վ նիրհող և մունջ լճակ դարձրեց
 Ձեր ցամաքի հորձանքը այն սեզ:
 Ո՞ւմ կախարդական գավազանն էր այն,
 Որ մեջս մեռցրեց վիշտ, խնդում և հույս,
 Եվ կործանարար նիրհով ծուլության
 Պարուրեց հոգին իմ փոթորկահույզ:
 Արթնացե՛ք, հողմե՛ր, ջուրն ակոսեցե՛ք,
 Քանդեցե՛ք հիմքից պատվարը նրա,—

Ո՛ր ես դու, ամպրո՛ւպ,
Ո՛վ ազատության սիմվոլ ու տարերք,
Սուրա՛ անազատ ջրերի վրա՞

Թե պատանու նման հույսով եռանդագին
Հավատացի իրոք, որ երբեք հոգին
Մեր հավերժող միտքը, սերը, խոհը մեր մեծ
Տանելու է դեպի անհունն արևամերձ,—
Ես երդվում եմ, վաղուց հողն այս կթողնեի,
Կյանքը, այս այլանդակ կուռքը, կփշրեի,
Կթռչեի դեպի երկիրն ազատության,
Ուր չկա մահ, օրենք, ուր վայելքն է միայն,
Ուր լոկ միտքն է ճախրում երկնի մաքրության մեջ...

Բայց ես զուր եմ տրվում պատրանքներին անվերջ,
Համառում է խելքս, հույսը արհամարհում.
Ոչնչություն եմ ես մահվան այն աշխարհում,
Ու ոչինչ են և միտք, և թե սերն առաջին.
Ես սարսափում եմ... նորից տխուր նայում կյանքին
Ու երկար եմ ուզում ապրել, որ իմ հոգում
Պատկերն այն սիրելի բոցավառվի՝ թաքուն:

ԴԵՎԸ

Այն վառ օրերին, երբ ինձ դեռ նո՛ր էր
Բացվում երփներանգ հմայքը կյանքի.
Կուսագեղ կանանց հայացքի մովը,
Շառաչը կաղնու, երգը սոխակի,
Ծրք վեհ ու վերին զգացումները,
Սուրբ արվեստների ներշնչող ոգին,
Ազատությունը, փառքը և սերը
Խռովում էին արյունըս ուժգին,—
Այնժամ վայելքիս, սիրուս պահերը
Լուռ ստվերելով անձկությամբ անկարծ՝

Ինձ մոտ սկսեց զաղտնի այցերը
Ինչ-որ շար ոգի, ոգի՛ անթափանց:
Տխո՛ւր էր լինում մեր հանդիպումը.
Նրա ժպիտը, հայացքը ներհուն,
Նրա բառերի սրախայթ թույնը
Պաղ ծծվում էին հոգուս խորքերում:
Ամբաստանությամբ համառ փորձում էր
Նա կամքն ու ուժը նախախնամության,
Արհամարհում էր նա ներշնչումը,
Բարին համարում սին երա՛զ միայն:
Նա չէ՛ր հավատում ազատությանը,
Ծաղրով էր նայում սիրուն ու կյանքին.
Եվ ոչինչ, ոչինչ այս բնությա՛ն մեջ
Ձէր ուզում օրհնել նրա դառն հոգին:

ԿՅԱՆՔԻ ՍԱՅԼԱԿԸ

Թեպետ հաճախ ծանր է բեռը սայլակում,
Բայց շարժվում է նա և՛ թեթև, և՛ արագ.
Միշտ հառաչ է նրան մղում, չի հոգնում
Քաշ կառապանն—հին, ալևոր ժամանակ:

Առավոտից կյանքի սայլակ նստելով,
Կառապանին ընկեր դառած անվեհեր,
Մենք քշում ենք հեղզ ու հեշտանքն ատելով,
Եվ գոչում ենք. «Հառա՛ջ, հառա՛ջ, ա՛յ ձիեր»:

Բայց կեսօրին չկա՛ էլ այն ուժը վառ,
Մենք ջարդված ենք. ահալի՛ է և ճամփան,
Մեր առչը՝ խորեր, ձորեր, թումբ ու քար,
Մենք գոչում ենք. «Կամա՛ց, հիմար կառապան»:

Սայլակն էլի ընթանում է յուր ճամփան,
Մենք էլ արդեն ընտե՛լ ու մե՛րձ գիշերին,
Նիրհելով ենք դիմում դեպի օթևան,
Ժամանակն էլ հա՛ քշում է ձիերին:

Վաղուց նրա հիշատակները քնքշորեն
կրում եմ ես սրտիս խորքում.
Ինձ շնորհած վայրկյանները՝ երկա՛ր օրեր
Խինդով էին ինձ համակում:
Կարդում էի նրան երգերս սրտագին՝
Ծնված անքուն տվայտանքով.
Մեղմ շուրթերը խոսքս անուշ կրկնում էին,
Հոգին՝ լցնում արծազանքով:
Ունկ էր դնում հոգածություն ամենօրյա
Նա տառապած իմ քնարին.
Եվ հիմա էլ այդ քնարին տվել է նա.
Իր հնչյունները երկնային...
Բավական է. ես հպարտ էլ լինեմ որքան,
Գորովանքով կասի՝ հոգիս՝
Փառքիս համար նրա՛ն էի ես պարտական,
Ու հուցե և՛ ներշնչանքի՛ս:

ԳԻՇԵՐ

Իմ ձայնը՝ քեզ համար և՛ տանջող, և՛ քնքուշ,
Խզում է գիշերվա անդորրը արդեն ուշ.
Իմ տխուր մոմը խեղճ՝ օրհասին իր մոտիկ,
Վառվում է. երգերն իմ, հորդելով խուռնալիք,
Հոսում են քեզնով լի, հանց սիրո առուններ,
Փայլում են իմ դեմ քո աչքերը մթնում ծեր,
Ժպտում են ինձ, և ես ձայներ եմ լսում նոր.
Բարեկամ իմ քնքուշ... սիրում եմ... ես քո... քո...

Վե՛րջ ամեն ինչի—կապ չկա մեր մեջ:
Եվ վերջին անգամ փարված քո ծունկին,
Հառաչում էի, հեծում դառնագին
Ու լսում էի պատասխանդ— վե՛րջ:
Երբեք ես կյանքում ինձ չեմ խաբի էլ,
Չեմ հետապնդի քեզ իմ կարոտով,
Անցյալը, գուցե, մոռանամ շուտով,—
Ո՛ր, ինձ համար չի սերը ստեղծվել:
Իսկ դու ջահել ես ու սքանչելի,
Եվ քեզ շատերը կսիրեն էլի:

ԾՈՎԻՆ

Մնաս բարո՛վ, ազատ բնության տարերք:
Վերջին անգամ են ալիքներդ մոլ
Ծփում իմ դիմաց՝ անծայր, անեզերք,
Եվ շողում ես դու հպարտ հմայքով:

Ինչպես թախծալի տրտունջն ընկերոջ,
Կամ կանչը նրա հրաժեշտի պահին,
Քո ձայնը տխուր, ձայնդ մարտակոչ
Ես վերջին անգամ լսեցի կրկին:

Ծո՛վ, դու իմ հոգու սահման բաղձալի,
Քո եզերքներով ես քանի անգամ

Թափառել եմ լուռ, մշուշներով լի,
Տարված խոհերով իմ նվիրական:

Ինչքան սիրեցի զրույցներս քեզ հետ,
Հնչյուններդ խուլ, ձայնը անդունդի,
Եվ իրիկնային լուռթյունդ մերթ,
Եվ պոռթկումները քո խորունկ սրտի:

Այն ձկնորսական առագաստը հեզ,
Պահպանված քո խենթ քմահաճությամբ,
Քո ալիքներով կանցնի քաջի պես,
Բայց հենց որ խաղաս անզուսպ մոլուցքով,
Նավերի մի ողջ երամ կընկղմես:

Բախտս չբերեց հավետ հեռանալ
Այս եզերքներից տխուր ու խռպան,
Քեզ ողջունելու իմ գիրկը բանալ,
Քո լեռնապարով հեռու սլանալ
Իմ փախուստի մեջ բանաստեղծական:

Դու կանչում էիր... Իսկ ես՝ կաշկանդված:
Իզուր էր հոգիս տենչում խելահեղ.
Հզոր կրքերի կրակով խանձված՝
Ես մնացել եմ ափերին այստեղ...

Ինչի՞ն ափսոսամ: Ես ո՞ր կողմ, արդյոք,
Այսօր կուղղեի իմ անհոգ ուղին:
Քո անապատում առարկա մի լոկ
Կկարողանար ցնցել իմ հոգին:

Լոկ մի ապառաժ, փառքի՞ դամբարան...
Թաղված են այնտեղ պաղ քնի ծոցում
Հիշողություններ վեհ, նվիրական.
Նապոլեոնն էր այնտեղ մահանում:

Այնտեղ նա քնեց տանջանքով անճառ:
Նրանից հետո շառաչով հոգմի

Թռավ մեզանից մի ուրիշ հանճար,
Մի այլ տիրակալ մեր հոգիներին:

Կորավ՝ իր փառքը թողած աշխարհին,
Ազատություն իր կորուստը սգաց,
Աղմուկի՞ր դու ծով, ծփա՞ր զայրագին.
Նա քո երգիչն էր, քեզանով դյուրված:

Նա քո պատկերն էր կրում իր վրա,
Դու ստեղծել էիր նրան քո ոգով,
Քեզ նման հզոր, խորունկ և մռայլ,
Քեզ նման անեզր, անզուսպ էր նա, ծո՛վ:

Կյանքը դատարկվեց... այսօր դու ինձ ո՞ւր
Պիտի տանեիր, ասա՛, իմ օվկիան.
Մարդկանց վիճակը նույն է ամենուր.
Որտեղ կտեսնես բարիք ընդհանուր,
Ուրեմն այնտեղ իշխում է մարդուն
Կամ տիրանը, կամ լուսավորություն:

Դե, մնա՛ս բարով, ծո՛վ, միշտ կհիշեմ
Գեղեցկությունը քո հանդիսավոր,
Եվ երկար, երկար ես դեռ կլսեմ
Քո իրիկնային թնդյունը հզոր:

Եվ լուռ ստեպաներն, անտառները մեր
Կտեղափոխեմ ես, քեզանով լի,
Մովախորշերդ և՛ ժայռ, և՛ ստվեր,
Ե՛վ փայլ, և՛ երգը քո ալիքների:

Օ, վարդ-աղջիկ իմ, շղթայված եմ ես,
Բայց չեմ ամաչում իմ շղթաներից.
Փշոտ թփերում սոխակն է ալոպես՝
Երգիչների մեջ՝ արքան արքայից,

Հայարտ, հրեղեն վարդի մոտերքում
Ապրում իր քաղցր գերության գրկում,
Եվ խավարի մեջ հեշտին գիշերվա
Նրան իր քնքուշ երգերն է երգում:

Գիշերվա հովն է
Գգվում երկիրը:
Շաշում,
Փախում է
Գվաղալկվիվիրը:

Մագեց երկնքում լուսինը ոսկյա,
Կիթառն է, լսի՛ր, հնչում թովչագին,
Եվ իսպանուհին է հենվում ահա
Իր պատշգամբի փայլուն բազրիքին:

Գիշերվա հովն է
Գգվում երկիրը:
Շաշում,
Փախում է
Գվաղալկվիվիրը:

Հրեշտա՛կ իմ, նետիր մանտիլյադ և ինձ
Հայտնվիր պայծառ ցերեկվա նման,
Եվ պատշգամբի ճաղերի միջից
Չքնաղ ու գողտրիկ ոտիկըդ դուրս հան:

Գիշերվա հովն է
Գգվում երկիրը:
Շաշում,
Փախում է
Գվաղալկվիվիրը:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՈՒՂԵՐՁ ԳՐԱՔՆՆԻՉԻՆ

Ասպարեզում սայթաքուն դու՛ Տիմկովիկու ժառանգորդ,
Թույլ տուր հիմա քեզ գրկեմ, զրուցակի՛ց իմ ծանոթ:
Հենց վերջերս էր, երբ ծանր ցենզուրայից խիստ նեղված,
Անգթորեն իմ վերջին իրավունքից էլ զրկված,
Հալածվելով մեր ամբողջ եղբայրության հետ մեկտեղ՝
Քեզ ասացի, բորբոքված, խոսքեր շատ սուր ու տգեղ,
Ես կռվելու մարմաշին հագուրդ տվի անարգել —
Բայց, խնդրում եմ, ինձ ների՛ր, չէի կարող համբերել:
Հիմա այս խուլ անկյունում ժուռնալները թերթելով,
Եղբայրության մեր թշվառ՝ նոր երգերը կարդալով
(Չէ՞ որ հիմա ես ունեմ կարդալու շատ ժամանակ),
Ուրախացա շափազանց, այնտեղ հանկարծ տեսնելով,
Որ ունես նոր կանոններ, մտածելու եղանակ:
Ուռա՛, Արդեն քեզ համար վաստակեցիր դու դափնի
Խիզախությամբ քո խելքի և ամբողջամբ քո սրտի:
Իհրա՛ն ինքը, պոեզիան, ապշեց, մնաց զարմացած,
Երբ որ դու թույլ տվեցիր քո շնորհով ողորմած
Նվիրական երկու բառ՝ աստվածային, երկնային,
Եվ որակվեց նրանցով գեղեցկությունը նրբին,
Եվ դա իսկի չդիպավ տիրոջը մեր՝ Քրիստոսին:
Սակայն, ասա՛, ի՞նչն է որ հանկարծակի քեզ փոխեց
Եվ քո գոռոզ վարք ու բարքն այդքան խաղաղ դարձրեց:
Իմ ուղերձները թեև սիրում եմ ես կաթոգին,
Թեև ծանոթ ես, գիտեմ, դու իմ նախորդ բողոքին,
Բայց այժմ, քեզ ծաղրելով, փոփոխության համար սույն
Զարմացած եմ հաճելի, քեզնից դա չեմ թաքցնում:
Վերաբերվում էի քեզ՝ ինչպես պարտքս էր պահանջում:
Բայց ե՞ս պիտի ձեզ ուղղեմ: Ո՛չ, գիտեմ, թե ո՛ւմն է, ո՛ւմ
Սույն կարևոր նորությամբ Ռուսաստանը պարտական:
Լավ կշռելով վերջապես ցանկություններն, այս անգամ
Մեր թագավորը բարի՝ ազնիվ միխիստր ընտրեց,
Շիշկովն արդեն գիտության կառավարումն ընդունեց:
Մերն այս թանկ է մեզ համար՝ ժողովրդին բարեկամ:
Նրան հուշակ տվեցիր դու, տասներկու՛ թվական:
Տոհմիկների ամբոխում միակն էր նա, որ սիրեց

Ռուս մուսաներն ու մեկ-մեկ հավաքելով միացրեց:
 Կատարինն թագուհու որբ մնացած այն թագից
 Նա պահպանեց մի դափնի՝ մեր օրերի ցրտերից:
 Տրտնջում էր նա մեզ հետ, երբ սուրբ հայրն այն ժամանակ,
 Օմարին և Ալիին առած որպես օրինակ,
 Ի գոհություն աստըծո և ի սփոփանք իր հոգու,
 Լուսավորյալ ամեն միտք շանք էր անում խեղդելու:
 Հեզահամբույր ու խոնարհ ու բարեպաշտ այն հոգին
 Մուսաներին էր պատժում, փրկելով լոկ Բանտիշին,
 Եվ միշտ օգնում էր նրան ազնվազարմ Մագնիցկին՝
 Կարգ ու կանոն սիրողն այդ, հոգով մեղմ ու քնքշագին,
 Եվ նույնիսկ նա՛, իմ թշվառ Կավելինը ծաղրածու,
 Կնքահայրը Գալիլի և Մագնիցկու տիրացուն:
 Եվ ահա թե աշխարհի մեղաց համար մինչ այսօր
 Ո՛ւմ ձեռքն էիք հանձնված, գիտություններ մեր բոլոր:
 Ահա թե ում, ցենզո՛ւրա, եղել ես դու ենթակա:

Բայց հերիք է այդ մասին... մույլ տարին էլ չկա,
 Ավելի վառ է վառվում հիմա կանթեղը լույսի:
 Ես այդ դժբախտ վարչության փոխվելու հետ միասին
 Կարծում էի՝ ցենզորներն կհրաժարվեն անպատճառ,
 Սակայն, ինչպես տեսնում ենք, դու մնացիր, դիմացար:
 Եվ այսպես քեզ շտապեցի շնորհավորել, բարեկա՛մ,
 Ու դրա հետ իմ կողմից խորհուրդներ տալ շահեկան:

Եղիր դու խիստ, բայց խելոք: Մենք չենք խնդրում, որ բոլոր
 Օրինական արգելքներն ոչնչացնես դու այսօր,
 Ինքնազլուխ թույլատրես պարոններին մեր գիտակ
 Խոսել, գրել ամեն ինչ և տպագրել անվտանգ:
 Իրավունքդ պահպանիր դու քո պարտքի համաձայն,
 Բայց դու ճամփա տուր Խելքին, Ճշմարտությանն իսկական
 Եվ ինքնագոհ ու անմեղ Հիմարության դեմ անգամ
 Ճանապարհը մի փակիր ուղեկալով ինքնակամ:
 Եվ եթե, արդ, մեր գրչի պտուղներում այս կամ այն
 Երբեմն դու չես գտնի առանձնապես մի լավ բան,
 Երբ չես տեսնում նրանց մեջ որևէ վատ մի արարք
 Հանդեպ գահին, սեղանին, կամ ոսոխի վարք ու բարք,
 Ցանկանալով գրողին սրտանց դու փառք ու հույակ՝
 Մի՛ վարանիր, բարեկա՛մ, ստորագրիր համարձակ:

1825

ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԻՍ

Ոստինե՛ր իմ, ոչինչ դեռ չեմ ասի ձեզ...
 Կարծես հանգավ իմ զայրույթը վաղանցուկ,
 Բայց իմ աչքից չեք վրիպում դարձյալ դուք,
 Երբեքից մեկն ու մեկիդ կընտրեմ ես.
 Իմ սուր ճանկից չի խուսափի նա կրկին,
 Վայր կսուրամ, կհարձակվեմ աններում:
 Այդպես բազեն է թեւծում ամպերում,
 Լուռ հսկելով հնդկահավին ու սագին:

ՓԱՌՔԻ ՏԵՆՉ

Երբ քո սիրով և չերմ գգվանքներով հարբած,
 Քո ծնկների առաջ, երբ որ անխոս շոքած՝
 Նայում, խորհում էի, որ իմն ես, իմ անգի՛ն,
 Գիտես, որ ես բնավ չէի ձգտում փառքին:
 Գիտես, որ հեռացած մեծաշխարհից ունայն,
 Թողած բանաստեղծի կոչումս բարձրաձայն,
 Ամպրոպներից հոգնած, չէի լսում այնօր
 Գովքի և բացասման բզզոցը հեռավոր:
 Ո՛չ, բամբասանքը ինձ վրդովել չէր կարող,
 Երբ իմ դեմքին հառած հայացքդ շարշարող,
 Ձեռքդ գլխիս դրած, հարցնում էիր մեղմիկ.
 Ասա, սիրո՞ւմ ես ինձ, ուրա՞խ ես, երջանի՞կ,
 Դու ուրիշին այսպես չե՛ս սիրելու, ասա՛,

Դու, սիրելիս, երբեք ինձ չե՞ս մոռանա:
 Իսկ ես լռում էի հուզված ու բերկրալից,
 Լեցուն էր վայելքով հոգիս, թվում էր ինձ,
 Որ վաղ չկա, որ մեր անջատումի դաժան
 Օրը չի գա երբեք... Եվ ի՞նչ: Արցունք, տանջանք,
 Դավ ու զրպարտութուն գլխիս իջան հանկարծ...
 Ես ի՞նչ եմ, ո՞ւր եմ ես: Կանգնած եմ մոլորված,
 Ինչպես դաշտում շանթով զարկված մի ուղեւոր,
 Ամեն ինչ իմ դիմաց մթնել է: Եվ այսօր
 Տանջվում եմ ես ուրիշ մի նոր ցանկութունով.
 Ես փառք եմ ցանկանում, որ միշտ իմ անունով
 Խոցեմ ականջը քո ամեն վայրկյան, որ դու
 Ինձնով շրջապատվես, որ հռչակով ազդու
 Ամեն ինչ քո շորս կողմ հնչե փառքիս մասին,
 Որ դու լռության մեջ՝ անսաս ներսիդ ձայնին —
 Ու վերհիշես վերջին պաղատանքներս ջերմ
 Մեր բաժանման պահին, այգումըդ, այն գիշեր:

EX UNGUE LEONEM

Լույս քնծայեցի մի անգամ ես իմ
 Ոտանավորը անստորագիր:
 Մեկն հոգված տպեց թերթում այդ մասին՝
 Նույնպես թաքցրած ազգանունը իր:

Բայց ի՞նչ... Չմնաց գաղտնիք մեզանից
 Ոչ անունը իմ և ոչ էլ նրա.—
 Իմ սուր ճանկերից ճանաչեց նա ինձ,
 Ես ականջներից իմացա նրան:

Պ. Ա. Օ...

(Թսիպովային)

Գուցե ես արդեն չեմ մնա երկար
 Խուլ, խաղաղավետ իմ այս աքսորում.
 Էլ չեմ հառաչի անցյալի համար,

Ու չի այցելի ինձ հոգեպարար
 Գյուղական մուսան այգու անդորրում:

Բայց ուրիշ վայրում, այստեղից հեռու
 Մտքով ես այստե՛ղ կլինեմ կրկին.
 Տրիգորսկոյե կգամ շրջելու,
 Շրջելու շուքում գողտրիկ լորենու,
 Դալար դաշտերում, գետակի ափին:

Այդպես երբեմն, երբ օրն է հանգչում
 Իրիկնամուտին, շիրմի խորքերից,
 Կարոտ ստվե՛րն է միայնակ թռչում
 Ու հայրենի տան շուրջը թևածում՝
 Հարազատներին տեսնելու նորից:

Թե կյանքը քեզ խաբի մի օր,
 Մի՛ զայրանա, մի՛ վշտացիր,
 Սե օրվա հետ դու հաշտ կացիր,
 Կգա և օրը բախտավոր:

Գալիքի մեջ է սիրտն ապրում,
 Ներկա օրը վշտով է լի,
 Ողջը կանցնի, իսկ ինչ անցնում՝
 Արդեն դառնում է սիրելի:

ՇԱՐԺՈՒՄ

— Շարժում չկա՛,— բարբառեց մորուքավոր մի գիտուն:
 Մյուս գիտունն սկսեց նրա առաջ լուռ շրջել:
 Ավելի լավ դժվա՛ր էր այդ խոսքերի դեմ վիճել,
 Եվ բոլորը գովեցին պատասխանն այդ իմաստուն:
 Զվարճալի այս դեպքը, որ պատահել է հնում,
 Հիշեցնում է, պարոնա՛յք, ինձ մի ուրի՛շ օրինակ.—
 Թեև արփին մեր առաջ պտտվում է շարունակ,
 Բայց և այնպես Գալիլեյն անհերքելի՛ է մնում:

ԿԵՆԴԱՆԻՒ Է ԴԵՌ

Ինչպե՞ս, այդ մրող ժուռնալիստը դեռ ապրո՞ւմ է էլի...
Ասիր ու պրծա՞ր... Առաջվա նման ձանձրալի ու չոր.
Նախանձից դեղնած, բիրտ ու անհաջող,
Լցնում է թերթն իր անպետք, նողկալի,
Ամեն տեսակ հին տխմարություն ու տխմար նորություն...
«Թյո՛ւ, չպրծա՛նք այդ մրողից, էլի՛»,
Ինչպե՞ս մարենք այս մարիսը դարշաթույն,
Ինչպե՞ս, ի՞նչ ձևով վերջ տանք մենք սրան,
Խորհո՞ւրդ տուր...»

«Թե՛ր պարզապես վրան»:

ՁՄԵՌՎԱ ԻՐԻԿՈՒՆԸ

Հողմը մեզով երկինքն առնում,
Գալարում է բուքը ձյան,
Մին՝ մանկան պես լաց է լինում,
Մին՝ ոռնում է զերթ գազան.
Մին՝ վայրենի սուլում պես-պես,
Աղմըկում է տանիքում,
Մին՝ ուշացած ճամփորդ, ասես՝
Լուսամուտն է նա թակում:

Մեր խրճիթը, աղքատ ու հին,
Ե՛վ մըթին է, և՛ տըխուր.
Ի՞նչ ես նըստել պատի տակին,
Իմ պառա՛վըս, էդպես լուռ:
Հոգնե՞լ ես դու փոթորիկի
Ոռնոցներից խելագար,
Թե՞ նիրհում ես քո իլիկի
Բըզզոցի տակ միալար:

Արի խըմե՛նք, բարի՛ ընկեր
Իմ սև, ջահել օրերի,
Խըմենք դարդից, բաժակըդ բե՛ր,

Սիրտներըս բաց կըլինի:
Երգի՛ր, ոնց էր ապրում խաղաղ
Հավքը ծովի էն ափին,
Երգի՛ր, ոնց էր աղջիկը վաղ
Ջուրը գնում մինչ արփին:

Հողմը մեզով երկինքն առնում,
Գալարում է բուքը ձյան,
Մին՝ մանկան պես լաց է լինում,
Մին՝ ոռնում է զերթ գազան:
Արի՛ խմենք, բարի՛ ընկեր
Իմ սև, ջահել օրերի,
Խըմենք դարդից, բաժակըդ բե՛ր,
Սիրտներըս բաց կըլինի:

Կ...

Այն ակնթարթն եմ հիշում ես պայծառ,
Երբ երևացիր հրաշքի պես,
Տեսիլքի նման դու ինձ տեսլացար,
Որպես գեղեցիկ հանճարը կեզ:

Անհույս տրտմության տանջանքում վերջին,
Աղմուկների մեջ տազնապների,
Ծալում էի ձայնդ նրբաջինջ,
Երազում դեմքդ ինձ սիրելի:

Տարիներ անցան: Ու հողմը խռով
Ավերեց նախկին երազ ու տենչ,
Մոռացա ձայնը քո քնքշագորով,
Պատկերդ հալվեց մշուշի մեջ:

Ու մենավորի խուլ ու մութ բանտում
Ձգվեցին համր օրերս ծեր,
Առանց աստըծո, ներշնչման արթուն,
Անարցունք, անկյանք և առանց սեր:

Բայց հոգիս ահա կրկին արթնացավ,
Կրկին եկար դու հրաշքի պես
Եվ ակնթարթում կրկին տեսլացար՝
Որպես գեղեցիկ հանճարը կեզ:

Սիրտս արբեցած բախում է կրկին՝
Հարություն տվիր նրա համար
Եվ մեռած աստծուն, և ներշնչանքին,
Կյանքին, արցունքին, սիրուն անմար:

1826

ԵՐԳԵՐ ՍՏԵՆԿԱ ՌԱԶՄԻՆԻ ՄԱՍԻՆ

1

Ահա Վոլգայով, լայն Վոլգա գետով
Լողում — գնում է սրաքիթ մակույկը,
Ահա մակույկում քաջ թիավարներ,
Կազակներ են, լավ ջահել տղերք են:
Նավում նստած է նավատերն ինքը,
Տերն ինքը, ահեղ Ստենկա Ռազինը,
Նրա դիմացը՝ մի սիրուն աղջիկ,
Գերված պարսկական արքայադուստրը:
Չի նայում Ռազինն արքայադուստրին,
Այլ միայն նայում է մայր-Վոլգային:
Ահա ինքնիրեն
Խոսում է ահեղ Ստենկա Ռազինը.
«Հե՛յ գիտի Վոլգա, դու հարազատ մայր,
Անմեղ հասակից ինձ ջուր ես տվել,
Երկար գիշերներ երգով օրորել,
Խենթ ալիքներից ինձ դուրս ես բերել,
Ինձ, քաջիս համար քունդ փախցրել,
Իմ կազակներին հացով կերակրել,
Ինչո՞ւ մենք էլ քեզ բան չենք պարգևել»:
Ահա վեր թռավ,
Վեր թռավ ահեղ Ստենկա Ռազինը,
Բռնեց պարսկական արքայադուստրին,
Ջուրը շարտեց սիրուն աղջկան,
Նա մայր-Վոլգային այդպես ողջունեց:

Գնաց Ստենկա Ռազինը
 Քաղաքն Աստրախան՝
 Ապրանք ծախելու:
 Ելավ վոեվոդան,
 Նվեր պահանջեց:
 Տվեց Ստենկա Ռազինը
 Զուլ-զուլ կտավներ,
 Զուլ-զուլ կտավներ,
 Ոսկե փարշաներ:
 Ելավ վոեվոդան
 Մուշտակ պահանջեց,
 Թանկարժեք մուշտակ,
 Փեշը նոր լինի,
 Մեկը կղբենի,
 Մեկը սամույրի:
 Եվ Ստենկա Ռազինը
 Մուշտակ չի տալիս:
 «Տղ՛ւր, Ստենկա Ռազին,
 Տո՛ւր հագիդ մուշտակը,
 Կտաս, շնորհակալ եմ,
 Չես տա — կկախեմ
 Այն արձակ դաշտում,
 Այն կանաչ կաղնուց,
 Շան մուշտակի մեջ»:
 Ստենկա Ռազինը
 Միտք արավ ասեց.
 «Դե լավ, վոեվոդա,
 Առ քեզ իմ մուշտակը,
 Առ քեզ իմ մուշտակը,
 Միայն թե կոխվ,
 Աղմուկ չլինի»:

Այն ոչ ձիու դուփ, ոչ մարդու ձայն է,
 Ոչ փողհարի փող՝ որ լսվում է դաշտից,

Այլ գիծ քամի է սուլում ու գվվում,
 Սուլում է, գվվում ու սաւտկանում է:
 Նա կանչում է ինձ, Ստենկա Ռազինին,
 Մի քիչ զբոսնեմ այն կապո՛ւյտ ծովում.
 «Դու ջահե՛լ անվեհեր, դու կտրի՛ճ ավազակ,
 Դու կտրի՛ճ ավազակ, կովարար շրջմուլիկ,
 Դու նստի՛ր քո նավակդ արագ սլացող,
 Բա՛ց առաքաստներդ կտավից հյուսված,
 Արշավի՛ր դու ծովում, այն կապույտ ծովում:
 Քեզ համար կբերեմ ես երեք նավակ.
 Առաջին նավում՝ քեզ կարմիր ոսկի,
 Այն երկրորդ նավում՝ քեզ մաքուր արծաթ,
 Այն երրորդ նավում՝ մի հոգի-աղջիկ»:

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ես սիրում եմ ձեզ, թեկուզ չեմ ուզում,
 Թեկուզ դա իզուր ջանք է և ամոթ,
 Եվ իմ այս դժբախտ հիմարությունը
 Խոստովանում եմ ձեր ոտքերի մոտ:
 Չի սազում ոչ իմ հասակին, ոչ ինձ...
 Ժամ է, որ լինեմ առավել խոհուն,
 Բայց տեսնում եմ ես ամեն նշանից,
 Որ սիրո ցավն է տիրել իմ հոգուն.
 Երբ որ դուք չկաք, ձանձրանում եմ ես,
 Ձեր ներկայությամբ թախծում ու հուզվում,
 Եվ, էլ ուժ չկա, ասել եմ ուզում,
 Ինչպես, իմ հրեշտա՛կ, սիրում եմ ես ձեզ:
 Երբ ես լսում եմ հյուրասենյակից
 Ձեր քայլը, շորի շրշյունը սովոր,
 Ձեր ձայնը, ձայնը կուսական, անբիծ,—
 Հանկարծ կորցնում եմ իմ խելքը մոլոր:
 Ժպտում եք,— բերկրանք է դա ինձ տրված,
 Երես եք թեքում — այրող տխրություն,
 Եվ իմ մեկ օրվա տանջանքի դիմաց,

Անգին պարգև է ձեր ձեռքը դժգույն:
 Երբ դուք հակվում եք ասեղնագործին,
 Զանասեր, անհոգ նստած բազմոցին,
 Հայացք ու խոսքով վայր խոնարհելով,—
 Ես քնքշանքի մեջ լուռ գորովագին
 Հրճվում եմ, ինչպես մանուկ ձեզանով...
 Ասե՛մ ձեզ արդյոք իմ ցավն անմեկին
 Եվ իմ թախիծը խանդով տոգորուն,
 Երբ դուք երբեմն վատ եղանակին
 Ման գալու համար մեկնում եք հեռուն:
 Իսկ ձեր մենության արտասուքնե՛րը,
 Իսկ ձեր զրո՛ւյցը խաղաղ անկյունի,
 Իսկ ձեր Օպոչկա ճանապարհվե՛լը,
 Եվ Ֆորտեպիանոն իրիկնաժամի՞...
 Ալինա, լսե՛ք, խղճացե՛ք դուք ինձ,
 Սեր պահանջելու շունեմ քաջություն:
 Գուցե մեղքերիս համար, իմ անգի՛ն,
 Ես արժանի չեմ բնավ ձեր սիրուն:
 Բայց դուք ձեռքերե՛ք: Այդ հայացքը չինչ
 Այնքան հրաշալի կասի ամեն ինչ:
 Բնավ դժվար չէ ինձ խաբելը... ա՛խ,
 Խաբվելու համար ես ինքս եմ ուրախ:

ՄԱՐԳԱՐԵ

Հոգնա՛ծ ու տանջվա՛ծ, հոգով ծարավի՛
 Մութ անապատում թափառում էի:
 Եվ ահա այնտեղ տեսա վեցթևյան
 Ելավ Սերովբեն իմ դեմ-հանդիման:
 Եվ նուրբ մատներով թեթև ու քնքուշ
 Շրփեց իմ աչերն, կարծես նինջ անուշ,
 Եվ զարհուրանքով նոքա բացվեցան,
 Ահաբեկ արծվի աչերի նման:
 Եվ նա ականջիս դիպավ կամացուկ,
 Եվ իմ լըսելիքն հուզեց ձայն, աղմուկ:
 Անսացի երկնի սասանումն ու դող,

Հրեշտակների թրոհչըն կրկնքում,
 Մովի հատակին զեռունների լող,
 Ողկույզի աճումն ճոխ հովիտներում:
 Եվ նա հրավեցավ իմ սառ շրթունքին,
 Եվ պոկեց, հանեց լեզուս մեղսալի՝
 Սովոր նենգության և նանիր խոսքին,
 Եվ այնտեղ դրեց իմաստուն օձի
 Թունավոր խայթոցն յուր արնոտ ձեռով:
 Եվ նա պատառեց իմ կուրծքը սրբով
 Եվ հանեց սիրտըս դողդոջ, բարախուն
 Եվ նորա փոխան՝ իմ բացված կրծքում
 Նա դրեց բոցոտ ածուխ վառվողուն:
 Եվ ընկած էի ես անապատում,
 Որպես մի դիակ, և ահա բարձրից
 Անսացի տիրոջ կոշը դեպի ինձ:
 «Ե՛լ, ո՛վ մարգարե, և լո՛ւր, և հայի՛ր,
 Եվ հրգոր կամքիս հըլու, անձնվեր,
 Շրջի՛ր դու ծովեր, շրջի՛ր դու երկիր,
 Եվ խոսքով այրի՛ր մարդկային սրբտեր»:

ՈՍԿԻՆ ՈՒ ՍՈՒՐԸ

«Ի՛մն է բոլորը»,— ասաց ոսկին.
 «Ի՛մն է բոլորը»,— ասաց սուրը:
 «Կգնե՛մ ողջը»,— ասաց ոսկին.
 «Կվերցնե՛մ ողջը»,— ասաց սուրը:

Հպարտ ապրեցեք, ո՛վ՝ աքսորյալներ,
 Խավար հանքերում հեռու Սիրիի,
 Ձի կորչի իզուր աշխատանքը ձեր,
 Ու ձգտումները ձեր վեհ մտքերի:

Հույսը՝ վշտերի քույրն հավատարիմ
 Մութ անկյուններում գետնախորշերի՝
 Ձեզ կպահպանի առույգ ու զվարթ,
 Եվ կգա անշուշտ օրը բաղձալի:

Մեր անկեղծ սերը կգա դեպի ձեզ,
 Կհասնի մոռյլ փականքի միջով՝
 Ինչպես աքսորի ձեր խշտինների
 Հասնում է ձայնս երգիս ղողանջով:

Եվ կընկնեն մի օր շղթաները ձեր,
 Բանտը կդառնա խղճուկ ավերակ,
 Ազատությունը դեմ կվազի ձեզ,
 Ու ընկերներից սրեր կստանաք:

Կյանքի տափաստանում տրտմատեսիլ, անծայր,
 Երեք աղբյուր էին խորհրդավոր բխում.
 Պատանության աղբյուրը՝ խռովահույզ, վարար՝

Նոռում է միշտ, ժայթքում, շողում ու կարկաշում:
 Վսեմ ներշնչանքով աղբյուրն է կաստալյան
 Կյանքի տափաստանում վտարանդուն սնում:
 Վերջին աղբյուրը՝ սառն աղբյուրն է մոռացման.
 Սա ամենից քաղցր է սրտի հուրը մաքում:

Ինչպիսի՞ գիշեր: Ծաքճքան մի ցուրտ,
 Չկա՝ ոչ մի ամպ երկնքում կապույտ:
 Ասեղնագործած քողի պես փայլուն
 Բույլ-բույլ աստղերով կամարն է ցրում:
 Մութ է տներում: Եվ դարբաս ու դռն
 Նիզով, կողպեքով վաղուց են փակվել:
 Հանգստանում են մարդիկ ամենուր:
 Վաղուց շուկայի ժխորն է լռել:
 Միայն բակի մեջ մի գամփռ է հաշում,
 Ու նրա զնգուն շղթան է շաշում:

Եվ ամբողջ Մոսկվան քնած է անդորր՝
 Մոռացած ահի հուզումները խոր:
 Իսկ հրապարակը՝ պատած մշուշով
 Լի է երեկվա մահապատիժով:
 Բյուր տանջանքների հետքեր կան ինչքան.
 Մի տեղ դիակ է՝ երկու կես արած,
 Մյուս տեղ՝ բարձր սյուն, մի այլ տեղ՝ եղան,
 Այնտեղ կաթսաներ՝ լի կուպրով սառած,
 Այստեղ՝ շուռ տված մի կառափնարան,
 Ցից-ցից տնկվել են կեռիքներն երկաթ,
 Ոսկրակույտերն են ծխում անընդհատ:
 Եվ ջղաձգված մեռյալներն ահա
 Սեփն են տալիս ցցերի վրա...
 Երեկ էր—արյունն այս հրապարակում
 Բարակ շիթերով ձյունն էր ալ ներկում,
 Եվ բարձրանում էր տնքո՞ց, աղաղա՞կ,
 Բայց մահը հասավ նրանց, ինչպես թուն,

Ավարն իր հարուստ զավթելով արագ:
 Այն ո՞վ է այնտեղ, որ ձին չափ տալով
 Անցնում է ահեղ հրապարակով,
 Այն ո՞ւմ սուլոցն է, ո՞ւմ ձայնն է լսվում,
 Որ արձագանք է տալիս խավարում:
 Տեսնես ո՞վ է, ո՞վ:— Մի կտրիճ է նա,
 Տեսակցության է շտապում հիմա,
 Փափազն է վառվում նրա կրծքի տակ,
 Եվ ասում է նա. «Իմ խիզախ նժույգ,
 Ի՞մ հավատարիմ, թռի՛ր դու արագ,
 Դե, շո՛ւտ արա, շո՛ւտ...» Սակայն ձին առույգ
 Հանկարծ թափ տվեց իր բաշը հյուսած,
 Կանգ առավ խրտնած: Զույգ սյան արանքում,
 Օդի մեջ, կաղնի պահանգից կախված
 Զոճվում էր մի դի: Հեծյալն աննկուն
 Պատրաստ էր տակով անց կենալ արագ,
 Բայց ճկվում է ձին մտրակի ցավից
 Փնշացնում է և հետ փախչում նորից:
 «Ո՛ւր ես գնում, ո՞ւր, դո՛ւ, նժույգ իմ սեզ:
 Ի՞նչ պատահեց քեզ, ինչի՞ց ես խրտնում.
 Մի՞թե մենք չէինք հենց այստեղ երեկ,
 Մի՞թե մենք չէինք ջարդում, կոխկրտում,
 Վառված ջերմեռանդ վրեժով խորին,
 Ցարի շարամիտ դավաճաններին:
 Նրանց արյա՞մբ չեն լվացված միթե
 Քո սմբակները ամուր, պողպատե:
 Մի՞թե դու նրանց չճանաչեցիր:
 Ի՞մ արագընթաց, անվա՛խ սլացիր...»
 Եվ հոգնած նժույգն արշավեց այն կողմ
 Դիակի տակով սուրաց ինչպես հողմ:

ՊՈՆՏ

Քանի Ապոլլոն չէ կոչել երգչին
 Դեպի սրբազան ոգևորություն,
 Ունայն աշխարհի հոգսերի միջին

Թաղված է երգիչն անխանդ, անավյուն.
 Զէ հնչում նորա քնարն ոգելից,
 Ցուրտ թմրություն է հոգին ճաշակում,
 Եվ, գուցե, չնչին շատ էակներին՝
 Ամենից չնչին նա է աշխարհում:
 Բայց հենց հասնում է բարբառն երկնային
 Երգչի ականջին արթուն, դյուրազգաց,
 Ցնցվո՞ւմ է իսկույն պոռախ հոգին,
 Որպես մի արծիվ քնից արթնացած:
 Եվ նա՝ անհաղորդ ծափին ու գովքին,
 Տխրում է կյանքի խրախճանքներում,
 Ամբոխի պաշտած և ոչ մի կուռքին
 Երգիչը երբեք զլուխ չի ծռում:
 Եվ, կարծես, կյանքի խորթ, մոռյլ զավակ՝
 Երգով, հույզերով կուրծքը ալեկոծ՝
 Փախչում է նա միշտ դեպի լայնարձակ
 Դաշտեր, անապատ, թավ անտառի ծոց:

Այնտեղ, որտեղ իշխում է Վենետիկը ոսկեվառ,
 Իր գոնդոլն է վարում մի գիշերային թիավար.
 Լողում է նա ծովափով և Վեսպերի ցուլանքում
 Էրմինիային, Ռինալդին, Գոթֆրեդին է երգում:
 Նա սիրում է երգը իր, երգում ի սեր բերկրանքի,
 Հեռու ամեն միտումից. ամեն հույսի և փառքի,
 Ամեն ահի հանդեպ խորթ, լեցուն խաղաղ մուսայով՝
 Քաղցրացնում է իր ուղին ալիքների վրայով:
 Փոթորիկները դաժան կյանքի ծովի խավարում
 Հետևում են, որտեղ ես իմ առաքաստն եմ վարում.
 Իսկ ես երգում եմ ուրախ թիավարի նման այն
 Եվ տողեր եմ հորինում գաղտնաբար ու լռելյայն:

Գեղեցիկ են բոյարական ախոռները
Ամեն բանով՝ և՛ մաքրությամբ, և՛ ձիերով.
Ամեն բանից գոհ են ընտիր նժույգները՝
Իրենց կերից, մսուրներից և խնամքից:
Պսպղում է սարքը կաղնի հաստ սյուներին,
Փայլում է մորթն արագասույր նժույգների.
Լոկ մի բանով դուր չեն գալիս ախոռները՝
Չարքն անպիտան սովորել է մտնել այնտեղ:
Ամեն գիշեր գալիս է նա ախոռները
Ու մաքրում է, թիմարում է նժույգներին,
Հյուսում է միշտ բաշը նրանց ծամերի պես
Եվ պոչը պինդ կապկապում է, անում հանգույց:
Ինչքան, ինչքան չի սիրում նա այն սևուկին,
Վերջալույսին, երբ դառնում են ջրելատեղից,
Շրջում եմ ես բոյարական ախոռները՝
Եվ անցնում եմ այնտեղ, ուր սև ձին է կապած
Կանգնած է ձին սարքին-կարգին ու շատ հանգիստ.
Առավոտը բաց եմ անում ախոռները՝
Ձին հանգիստ չէ, քրտինքի մեջ, կրակ կտրած,
Կաթկթում է դնչից փրփուրն արյունախառ:
Չարքը մութով նրան հեծած ման է գալիս
Անտառներում, ճահիճներում ու սարերում—
Կեսգիշերից մինչև արդար լույսն սպիտակ՝
Մինչև լուսնի մայրամուտը:

Ա՛յ միամիտ, ա՛յ դու անմիտ ծեր ձիապան,
Ծերո՛ւկ, արդյոք կլուծե՞ս այդ հանելուկը:
Սիրուն սիրած ունի ջահել ձիապանը,
Այն ձիապան, ուտող-խմող ջահել տղան.
Նա գիշերը բաց է անում ախոռները
Ու կամացուկ թամբում է հենց այն սևուկին,
Ջգուշությամբ ձին դարբասից դուրս է հանում.
Իրեն նետում արագասույր ձիու թամբին
Ու հյուր գնում իր սիրունիկ սիրածի մոտ:

Երջանիկ է տոհմիկների շրջապատում
Բանաստեղծը արքաներից խրախուսված.
Վարժվելով աչքից քամել ծիծաղ ու լաց,
Համեմեկով ճշմարտությամբ կեղծիք ու թույն,
Նա խուտուտ է ածում ճաշակը բթացած
Եվ դեպի փառք է գրգռում իշխաններին,
Ջարդարում է խրախճանքի ժամը նրանց
Եվ ունկ դնում նրանց խելոք գովեստներին:
Մինչդեռ այնտեղ, պատից այն կողմ, բակում փոշոտ,
Դիմադրելով ծառաների հալածանքին,
Ժողովուրդը՝ խմբված ծանր դռների մոտ
Հեռվից լսո՛ւմ է պոետին:

Պարզև անօգուտ, պատահական,
Կյա՛նք իմ, ինչո՞ւ ես դու ինձ տրված:
Կամ ինչո՞ւ թաքուն ճակատագրով
Մահապատժի ես դատապարտված:

Ո՞վ ինձ՝ հակոտնյա մի զորութեամբ,
Ոչնչութեանից կյանքի կոչեց,
Իմ հոգին լցրեց կրքով անափ,
Միտքս կասկածով ալեկոծեց:

Չունեմ իմ առջև ես նպատակ.
Միտքս պարապ է, սիրտս՝ դատարկ,
Եվ իր տաղտկութեամբ ինձ է տանջում
Կյանքի աղմուկը միահնչյուն:

ԶՐԱՀԵՂՁԸ

Ներս վաղեցին մանուկները
Ու կանչում են հորը շտապ.
— Ապի՛, ապի , ե՛կ, մեր թողը
Մեռել հանեց գետի ափ:
— Սուտ եք ասում, շա՛ն լակոտներ,—
Գոռաց հայրը ահաբեկ,—
Սպասեցե՛ք դուք հալա դեռ,
Մեռելն հետո կըտեսներ:

— Դիվան կըգա — պատասխա՛ն տուր.
Ցավի միջում կըմընամ:
Հընար չըկա, բեր, ա՛յ կընիկ,
Շորերըս տուր, մի գնամ...
— Ո՞ւր է մեռելն:— Ա՛յ, ապի, ա՛յ.
Ճիշտ որ գետի եզերքին,
Թաց թոռի մոտ, գետնի վըրա
Տարածված էր մի մարմին:

Ձարհուրելի դիակն ուռել,
Կապըտել էր այլանդակ:
Արդյոք տանջված մի թշվառ էր՝
Հանգիստ դատած շըրի տակ,
Մի գետակուր ձըկնորս էր այն,
Թե՛ գինեմով մի ջահել,
Թե՛ անըզգույշ վաճառական
Հարամու էր պատահել...

Ընչի՞ն է պետք: Աչք ածելով
Ըշտապում է գյուղացին,
Ոտից բըռնած, ետ բարձ տալով,
Ջուրն է տանում խեղդվածին:
Ու թիակով գետի եզրից
Ջուրը հըրեց նա նըրան,
Ու դիակը գընաց՝ նորից
Փընտրի խաշ ու գերեզման:

Մեռելն երկար ջըրի միջին
Ցած էր իջնում ճոճվելով,
Աչքով ճամփեց մեր գյուղացին
Ու տուն դարձավ կանչելով.
— Դե՛սը կորեք, ա՛յ լակոտներ,
Եկեք բան տամ ձեզ — տանեմ,
Ամա թե որ ձեն եք հանել,
Հոգիներդ կըհանեմ:

Գիշերն ուժգին բուք վեր կացավ,
Գետն ելնում է, որոտում...

Մարխը արդեն էրվեց, հանգավ
կուռ ու ծըխտտ խըրճիթում:
Ողջ քընած են: Անքուն պառկած,
Միտք է անում գյուղացին...
Բուքն ոռնում է... մին էլ հանկարծ՝
կուսամուտը բախեցին...

— Ո՞վ է:— Նե՛րս թող, ա՛յ տանտեր, ներս...
— Այ, ներս ու քեզ չոռ ու ցա՛վ.
Ի՞նչ ես շրջում Կայենի պես,
Ո՞ր սատանեն քեզ բերավ.
Ինչ անեմ քեզ, ասա՛, հիմի.
Տեղըս նեղ է, տունը՝ մութ:
Ու ծուլ ձեռքով, տըրտընջալով՝
Բաց է անում լուսամուտ:

Ցուլում է լույսն ամպի տակից.
Ահա կանգնած... մի մերկ մարդ.
Ջուր է հոսում նրա միրքից,
Բաց են աչքերն ու անթարթ:
Կախ են ընկած բազուկները,
Ողջ կարկամած սոսկալի,
Ուռած մարմնին քառչանգները
Կըպած՝ սևին են տալի...

Ահից մարեց՝ ճանաչելով
Իր մերկ հյուրին նա հանկարծ՝
Փեղկը խփեց ու դողալով՝
— Այ դու ճաքես,— քըրթմընջաց:
Ամբոխվեցին մըտքերը մութ,
Մինչև լույսը նա դողում,
Մինչև լույսը լուսամուտը
Բախում էին ու բախում...

Ամբոխն ահեղ զըրույց ունի,
Թե այս դեպքից՝ գյուղացին
Հսպասում է ամեն տարի,

Միշտ նույն օրը խեղդվածին:
Խառնվում է օրն առավոտից,
Գիշեր գալի բուք ու մութ,
Ու խեղդվածը ամբողջ գիշեր՝
Բախում դուռն ու լուսամուտ:

Հա՛նգ — զընգո՛ւն ընկերուհի
Ոգեշնչված պարապ ժամի,
Ոգեշնչված տքնության,
Դու լռել ես, խլացել ես,
Ախ, դու մի՞թե հեռացել ես,
Ինձ լքել ես հավիտյան:

Առաջ քո ձայնը դյութող էր,
Մեղմացնում էր սրտիս դողը,
Ցրում թախիծ, անձկություն:
Դու փայփայում, կանչում էիր,
Ինձ աշխարհից տանում էիր
Կախարդական քո հեռուն:

Առաջ լսում էիր դու ինձ,
Վազում էիր իմ ետևից,
Ինչպես մանուկ հեզ հոգով.
Եվ մերթ աղատ ու խանգավառ,
Երբեմն ծուլ ու քմավար,
Վիճում ինձ հետ կատակով:

Անբաժան եմ քեզ հետ եղել,
Քանի՜ անգամ եմ ենթարկվել
Քո քմայքին սրընթաց:
Ինչպես անմեղ մի սիրահար,
Միշտ հնազանդ ներողաբար,
Ես տանջված եմ ու սիրված:

Օ՛, երբ էլ դու կուզես, արի՛,
Երբ երկնքում կհավաքվի
Ընտանիքը Ոլիմպյան.
Դու նրա հետ կբնակվես
Եվ կշողա աստծու պես
Ծագումը քո տոհմական:

Առած քնարն աստվածային,
Այսպես կասի այս աշխարհին
Մի Օմիր կամ Հեզիոդ.
Աղմետի տակ, Ֆեբը մի օր
Տայգետի մոտ սաղարթավոր
Հովիվ էր հեգ ու վշտոտ:

Մութ անտառում շրջում էր լոկ,
Եվ այն Զեսի ահից ոչ ոք,
Ոչ աստված, ոչ դիցուհի,
Զի հանդգնում տեսնել նրան,
Ոգուն տավղի ու ներշնչման,
Ոգուն լույսի ու երգի:

Հիշելով իր սերն առաջին,
Այնտեղ տանջվող աքսորվածին,
Մենմոզի՛նան այցելեց:
Եվ սիրուհին Ապոլլոնի
Լուռ պուրակում Հելիկոնի
Սիրո պտուղն իր ծնեց:

Ագռավի մոտ ագռավ թևեց,
Եվ ագռավին նա հարց տվեց.
«Որտե՞ղ կարող ենք մենք ճաշել,
Ո՞վ կարող է մեզ այդ ասել»:

Ի պատասխան ագռավն ասաց.
«Ճաշ կունենա՛նք... Դաշտի մեջ բաց՝

Խփված ընկած է ուռու տակ
Մի դյուցազուն հաղթահասակ:

Ո՞վ և ինչպե՞ս խփեց նրան՝
Նրա բազեն գիտի միայն,
Մեկ էլ նրա սև ձին գիտի,
Եվ մեկ էլ կի՛նը նորատի:

Բազեն դեպի անտառ թռավ,
Սպանողը սև ձին տարավ,
Կինն սպասում է սիրողին,
Ո՛չ խփվածին, այլ ապրողի՛ն»:

Քաղա՛ք դու ճոխ, քաղա՛ք թշվառ,
Բռնության շունչ, վսեմ շուք,
Կանաչավուն երկնակամար,
Ցուրտ, գրանիտ ու տաղտուկ —
Բայց և ափսոսս է ձեզ գալիս,
Զէ՛ որ այստեղ մերթ ընդ մերթ,
Մանրիկ մի ոտ է ման գալիս,
Մի հյուսք ծփում ոսկեմկետ:

ԾԱՂԻԿ

Ծաղիկ, ես քեզ տեսա թռչնած,
Պահված էիր դու գրքում,
Եվ անսովոր մի ջերմ պատրանք
Իսկույն եռաց իմ կրծքում:

Ո՞ւր ես ծաղկել, հ՞րբ, ո՞ր գարնան,
Ո՞վ է արդյոք քեզ քաղել,
Օտա՛ր... Ծանոթ... Եվ ինչո՞ւ է,
Ծաղիկ, այստեղ քեզ պահել...

Արդյոք անխոս մի վկա՞ ես
Դու զուլգ մատաղ սրտերի,
Ջերմ, սիրային տեսակցության
Եվ սիրավառ զրույցների...

Թե՞ մի տխուր հիշատակ ես
Դառն անջատման, տանջանքի.
Կամ դաշտերում լուռ կատարած
Անհույս, մենակ զբոսանքի...

Եվ ո՞ւր են այն սիրող սրտերն,
Կա՞ն, ապրո՞ւմ են երջանիկ.
Թե՞ երկուան էլ, քեզ պես անհայտ,
Թառամել են, այ ծաղիկ:

ՊՈՆՏՆ ՈՒ ԱՄԲՈՒՆԸ

Prōcul este, profani!¹

Բանաստեղծը վարժ ու անհոգ ձեռքով
Ջնգացնում էր իր քնարն աննման:
Նա երգում էր,— իսկ ամբոխն ամեն կողմ
Սառն և գոռոզ արհամարհանքով
Անտեղյակ, անմիտ լսում էր նրան:

Եվ բուժ խուժանը այսպես էր դատում.
«Սա ի՞նչ է երգում այդքան ջերմագին,
Մեր ականջն իզուր ինչո՞ւ է դյուլթում:
Մեզ ո՞ւր է տանում, ո՞ր նպատակին:
Ի՞նչ է զնգացնում, ի՞նչ է ուսուցում,
Ի՞նչ է սրտներս տանջում ու հուզում
Կամակոր համառ մի կախարդի պես:
Քամու պես ազատ է երգը նրա,
Բայց և քամու պես անպտուղ է նա:
Նրա երգը ի՞նչ օգուտ կտա մեզ»:

¹ Հեռացե՛ք, անտեղյակներ:

Պոեմ

Լռի՛ր, դու տգետ, անմիտ ժողովուրդ,
Դու վարձկան ստրուկ հոգաի, կարիքի,
Ես ատում եմ քո տրտունջը հանդուգն.
Դու հողի որդ ես, ոչ երկնից որդի:
Դու շահ ես փնտրում — դու Բելվեգերի
Կուռքը կշեռքով ես գնահատում:
Դու այնտեղ օգո՛ւտ, օգո՛ւտ չես տեսնում:
Չէ՞ որ այս մարմարն աստված է... բայց ի՞նչ,
Քեզ համար կճուճն է թանկ նրանից,
Նրա մեջ դու քո ճաշն ես պատրաստում:

Ամբոխ

Ո՛չ, թե երկնքի որդին ես ընտրյալ,
Ապա շնորհքդ, ասածո առաքյալ,
Մեր բարօրության համար գործածիր,
Քո եղբայրների սրտերը կրթիր:
Մենք փոքրորդի ենք, մենք ռխակալ ենք,
Անամթ ենք, չար, անշնորհակալ ենք,
Մենք անզգա ենք, անկրակ սրտեր,
Ջրպարտիչներ ենք, հիմարներ, ճորտեր,
Շատ արատներ են բույն դրել մեր մեջ,
Դու մերձավորիդ սիրելով համակ՝
Արի՛, համարձակ խրատներ տուր մեզ,
Եվ քեզ կլսենք մենք այն ժամանակ:

Պոեմ

Հեռո՛ւ ինձանից, հեռո՛ւ գնացե՛ր,
Ի՞նչ ունի ձեզ հետ պոեմը բարի:
Ձեր զեխության մեջ ամուր քաբացե՛ք.
Դուք չեք արթնանա ձայնով քնադի:
Դուք, ինչպես դադաղ, ատելի եք ինձ:
Ձեր հիմարությանը ու չարությունից
Դուք միևնույն հիմա շահել եք միայն

Կացին ու մտրակ և խավար զնգան։—
Բավ է, բան չունեմ ստրուկների մեջ,
Ձեր քաղաքների գոհհանքից անվերջ
Մաքրում են աղբը — օգտակա՛ր տքնանք։

Բայց միթե թողած իր պաշտոնն անբիծ,
Իր բազինը սուրբ և զոհաբերանք՝
Քուրմը ցախավե՛լ կվերցնի ձեզնից։
Ոչ կենցաղային ալեկոծության,
Ոչ շահի համար և ոչ պայքարի,
Ո՛չ, մենք ծնվել ենք հանուն ներշնչման,
Ջերմ երգի համար և աղոթքների։

ԴԻՄԱՆԿԱՐ

Իր այրվող հոգով, ջահի պես հուլզի
Եվ մրրկածուփ կրքերով իր ջեռ,
Օ՛, դուք սառնասիրտ կանայք Հյուսիսի,
Նա հայտնվում է բոցավառ ձեր մեջ
Եվ կյանքի կարգից հեռու, առանձին,
Մղվում է մինչև սպառում ու վերջ,
Հանց մի գիսաստղ ապօրինածին՝
Կարգով շաղ ընկած աստղաշարի մեջ։

ՄՏԵՐՄՈՒՀԻ

Խոստովանանքիդ, մեղմ բողոքներիդ
Ամեն հնչյունը որսում եմ ագահ։—
Սիրո խելագար, խռով կրքերի
Լեզվիդ զմայլիչ ոչ մի բան չկա։
Բայց լո՛ւր, լո՛ւր, մի՛ խոսիր սիրուց,
Երազանքներդ թաքցրու աշխարհից։—
Ես վախենում եմ հրեղեն ցավից,
Տեսած-ապրածիդ տերը դառնալուց։

Բախտավոր է, ով դարձել է քմահաճ
Ընտրյալը վեհ քո կարոտած երազի,
Քաղցր սիրով նվաղում ես ում առաջ,
Ում հայացքն է իշխում սրտիդ մեկուսի։
Բայց մեղք է նա, ով լուծյամբ իր անհույս,
Տապակվելով սիրո հրում իր անթով,
Գլուխը կա՛խ, անօգնակա՛ն, տրտմասո՛ւլղ
Կսում է քո խոստովանանքը խանդով։

Շատրվանների ու ցողաթաթախ
Պատերի ներսում պոետը խռով
Ջվարճացրել է մեկ-մեկ խաներին
Երգի զրնգուն մարգարիտներով։

Ջվարթ խնդումի թելերին շողում
Նա հագցրել է իր ճարտար խոսքի
Թափանցիկ ստի մանյակը շողուն
Եվ իմաստության համրիչը ոսկի։

Սաադու որդիք Ղրիմն են սիրել,
Եվ արևելքի բարբառը փքուն,
Այստեղ երբեմն տեսներն են բացել՝
Բախշիսարայը թովելու անքուն։

Պատմությունները նրա զմայլող՝
Գունագեղ, ինչպես գորգն էրվանի,
Ջարդարել են վառ, կախարդիչ փայլով
Խուլ խնջույքները խն Գիրեյ խանի։

Բայց ոչ մի կախարդ, կախարդ մշուշով,
Մտքի պարզևի ոչ մի տիրակալ

Դեռ չի հորինել այնպիսի ուժով
Մի երգ կամ հեքիաթ մի անակնկալ,

Ինչպես մարգարե և օլիմպիանիստ
Բանաստեղծը այն հրաշք եզերքի,
Ուր այրերն ահեղ ու բրդոտ են խիստ,
Եվ հուրիւններ են կանայք հեքիաթի:

1829

ԳՈՆ

Նա՛ շողալով, լայն դաշտերից
Հոսում է... Դոն, բարև՝ քեզ,
Քո հեռավոր զավակներից
Քեզ ողջունն եմ բերել ես:

Ինչպես եղբորը փառապանծ՝
Գետերը, Դո՛ն, գիտեն քեզ,
Քույր Արաքսից ու Եփրատից
Քեզ ողջունն եմ բերել ես:

Հանգստացած դժվար վարդից,
Հայրենի հողն զգալով,
Դոնի ձիերը խմեցին
Արփաշալի ջուրը զով:

Դե՛, պատրաստի՛ր, սրբազան Դո՛ն,
Զորքիդ համար քաջորդի
Հյուժը եռման և կայծկլտուն
Հայրենական քո սրթի:

Ապրում էր մի աղքատ ասպետ՝
Վարքով պարզ ու հասարակ,
Մոռալադեմ ու միշտ գունատ,
Հոգով արի ու շիտակ:

Տեսել էր նա օրվան մի օր
Մի սուրբ տեսիլք անապատում,
Եվ տեսիլքն այդ անջինջ ու խոր
Հետք էր թողել իր սրտում:

Ժրենի ձիգ ճանապարհին,
Մի խաչի մոտ մեկուսի,
Տեսել էր նա կույս Մարիամին,
Զքնաղ մորը Հիսուսի:

Այդ օրվանից, սերը սրտում
Էլ չէր նայում նա կանանց,
Եվ ոչ մեկին իր ողջ կյանքում
Հրապուրել չջանաց:

Էլ չբացեց այդ օրվանից
Իր դիմկալը երկաթյա.
Եվ, շալի տեղ, նա իր վզից
Կախեց մի տերողորմյա:

Եվ պալադինն այդ աննկուն
Աղոթք չուղղեց մինչ ի մահ
Հորը, Որդուն կամ սուրբ Հոգուն...
Զարմանալի՝ մարդ էր նա:

Բայց տիրամոր պատկերի դեմ
Ամեն գիշեր, մինչև լույս,
Նստած նայում էր տխրադեմ
Եվ արտասովոր սրտահույզ:

Եվ ջերմ հույսով ու սիրով լի,
Իր վահանին հաղթապանծ
Գրեց Ave, mater Dei¹,
Գրեց արյամբ իր թափած:

Եվ երբ հեռու Պաղեստինում,
Թշնամու դեմ նետվելիս,
Ամեն ասպետ իր պաշտելի
Տիկնոջ անունն էր տալիս,—

Lumen coelum, sancta rosa!—²
Գոչում էր նա սաստկաձայն,
Եվ մոլուկման զորքն ահաբեկ
Ետ էր փախչում ցիրուցան:

Եվ երբ դարձավ դոյակն իր լուռ՝
Է՛լ չերևաց ոչ ոքի,
Միշտ սիրահար ու միշտ տխուր՝
Մեռավ առանց աղոթքի:

Իսկ երբ մեռավ, իսկույն ևեթ
Վրա հասավ սատանան,
Վճռեց նրա հոգին իր հետ
Դժոխք տանել անպայման,—

Թե, ա՛յ, տեսեք, չի՛ աղոթել,
Ձեռ էր քաշել ծոմերից,
Լկտիաբար քարշ է եկել
Հիսուսի մոր ետևից:

Բայց սուրբ կույսը վերում նրան
Պաշտպան կանգնեց իր հերթին,
Եվ դրախտում հուր-հավիտյան
Տեղ տվեց իր ասպետին:

¹ Ողջույն, աստվածամայր:

² Լույս երկնային, վա՛րդ սրբասուրբ:

Սիրելի եմ ձեզ, և գուցե դեռ չի մարել,
Առկայծում է սերս անկեղծ ու անհուն,
Բայց թող որ նա շտանջի ձեր սիրտը էլ,
Թող տրամուլթյան մշուշ շիջնի ձեր հոգուն:

Սիրելի եմ ձեզ անհույս, անխոս ու թաքուն,
Մերթ խենթ խանդով, մերթ ահով լի, վշտակեզ,
Այնքա՛ն անկեղծ և այնքա՛ն խո՛ր ու մաքուր,
Որ տա աստված՝ գեթ մեկն այդպես սիրի ձեզ:

ԿՈՎԿԱՍ

Ահա Կովկասն իմ ոտքի տակ: Ես մեն-մենակ վերևում
Սպիտակափառ լեռան լանջին լուռ կանգնած եմ ու նալում:
Ինձ պես բարձր, արծիվն հեռվում, դեպի եթեր վերացած՝
Օդում հանգիստ սավառնում է՝ թևերն հզոր տարածած:
Եվ տեսնում եմ ես այստեղից հեղեղատներ փրփրալից
Ինչպես ծնվում, ինչպես ձյունի հյուսեր փլչում սարերից:

Այստեղ ահա շար-շար ամպեր մեղմ սահում են իմ դիմաց,
Գոռ ջրվեժներ նոցա ճեղքում ու սլանում դեպի ցած,
Եվ աղմուկով դիպչում այնտեղ լերկ ժայռերի կույտերին:
Իսկ քիչ ներքև չոր մացառ է, մամուռ՝ կպած քարերին,
Քիչ էլ այն կողմ ես տեսնում եմ կանաչ, թափուտ անտառներ,
Ուր վխտում են հղջերուններ ու ծլվում թռչուններ:

Այնտեղ արդեն և մարդիկ բույն են դրած սարերում,
Եվ խաշները մեղմ մայում են դալարախիտ վայրերում,
Եվ խաշնարածն իջնում է ցած — դեպի ուրախ հովիտներ
Դեպի խաղուն Արագվայի կանաչագեղ, զով ափեր,
Եվ չքավոր ասպատակն է դարան մտնում կիրճի մեջ,
Ուր Թերեքի կատաղալից, զվարթ խաղին չկա վերջ:

Խաղում է նա ու մոնչում, որպես վայրագ մի կորյուն,
Որ վանդակից որս է տեսել, աչքը կոխել սև արյուն.
Եվ խփում է նա ափերին, և ապարդյուն կռիվ տալիս,
Եվ իր քաղցած ալիքներով ժայռեր լիզում ու լալիս...
Սակայն իզուր: Նորա համար չկա ուրախ ոչ մի օր.
Նորան ճնշում ու խեղդում են լուռ քարափներն ասավոր¹:

ԴԵԼԻԲԱԾ

Կրակոցնե՛ր բլրի հետև.
Ճամբարներն են իրար գալիս,
Բլրի վրա, մեր զորքի դեմ
Դելիբաշն է կարմրին տալիս:

Է՛յ, Դելիբաշ, քեզ խնայիր,
Ակնթարթ է այս խաղը շար,
Զուր մի նետվիր կրակ, նայի՛ր,
Մեկ էլ տեսար, տեգին կպար:

Կազա՛կ, մարտ մի նետվիր զոռով
Դելիբաշը կիջնի վերից,
Կթոցնի իր կեռ թրով
Քաջ գլուխդ ուսերից:

Թռան... Ճիչեր... Սպառնագին
Իրար դիպան... Տեսեք սրանց.
Դելիբաշը՝ արդեն տեգին,
Կազակն առանց գլխի մնաց:

¹ Պուշկինի ձեռագրերի մեջ գտնվել է այս քառատողը, որով և ավարտվում է «Կովկաս» բանաստեղծությունը.

Այդպես և բիրտ օրենքները ազատությունն են ճնշում,
Այդպես վայրի ցեղն է հեծում իշխանության լծի տակ,
Այդպես Կովկասը անմուռն զարթնում է, վրդովվում,
Այդպես ճնշում են արդ նրան օտար ուժեր դժնդակ...

Երբ ջահելության տարիները քո
Սեպեցի են այդ լուրով չարադմուկ,
Եվ մեծաշխարհի դաժան օրենքով
Դու շունես արդեն պատվի իրավունք,

Ես եմ միմիայն ամբողջի մեջ քար
Կարեկցում անլուր քո տառապանքին,
Եվ դուր, ապարդյուն խնդրով քեզ համար
Բարեխոսում եմ անզգա կուռքին:

Բայց մեծաշխարհը... օ, նա չի՝ փոխում
Իր կարծիքները անպուժ և դժնի,
Չի պատժում նա մեր մեղքերը բազում,
Բայց պահանջում է, որ լինեն գաղտնի:

Արհամարհանքի են լուկ արժանի
Ե՛վ նրա սերը սրնափառ, ունայն,
Ե՛վ հալածանքը երկերեսանի —
Սիրտդ պատրաստիր դու մոռացության:

Դու մի՛ ընդունիր տանջանքի թույնը,
Թո՛ղ այդ աշխարհը փայլուն ու դժկամ,
Թո՛ղ նրանց խելառ զվարճությունը.
Դու այստեղ ունես մի ջերմ բարեկամ:

ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՅԱՐՍԿՈՅԵ ՍԵՂՈՅՈՒՄ

Հին հիշողությամբ ճնշված իրապես
Եվ քաղցր ու անուշ կարոտով լցված,
Այգիներ՝ չքնաղ, խոնարհված գլխով արդ մտնում եմ ես
Մթնշաղի մեջ ձեր սրբագործված:
Այդպես պատանին աստվածաշնչյան, վատնիչն անխնա,
Ջղջման գավաթը մինչև մրուրը քամելով պարտված,
Երբ իր հարազատ օթևանը սուրբ կրկին տեսավ նա,
Կախեց գլուխն ու դառը հեծկտաց:

Փռշում վաղանցուկ հիացումների
Եվ մրրիկի մեջ ունայն, երազկուն
Օ՛, ես վատնել եմ սրտային գանձերն իմ անհաշվելի՝
Երազանքների ետևից վազքում,
Ու խարխափել եմ երկար ու հաճախ ու միշտ պարտասուն,
Ջղջումի վշտով և դժբախտության նախապաշարմամբ,
Եվ մտածել եմ քո մասին, եզերք՝ օրհնյա՛լ, սիրասո՛ւն,
Այս այգիներն եմ տեսել երազում:

Պատկերացնում եմ այն օրը անգին,
Երբ բարձրացել է լիցեյն այս այգում,
Եվ լսում եմ մեր զվարթ խաղերի աղմուկը կրկին՝
Մեր ընկերական պարզ ընտանիքում:
Կրկին պատանի նուրբ ու երազկուն, ես անրջելով,
Կրծքիս տակ պահած երազանքների մշուշը բեհեզ,
Մարգագիտնի ու անտառների մեջ համր շրջելով,
Ինքնամոռաց եմ բանաստեղծի պես:

Եվ տեսիլքի պես տեսնում եմ կրկին
Անցյալի հպարտ հետքերը էլի.—
Նրանք լցված են այն մեծ կնոջով հավատարմագին,
Այս այգիները նրա սիրելի
Կանգնած են՝ լիքը ապարանքներով, դարպասներով բաց,
Պերճ կոթողներով, աշտարակներով, կուռքերով վսեմ,
Մարմարե փառքով, պղնձե զնգուն օրհնությամբ արբած՝
Եկատերինյան սեգ արծիվների:

Եվ հերոսների ուրվականները
Նստում են իրենց կոթողների մոտ,
Նայեցե՛ք, ահա՛, նա, որ քանդում էր ռազմի շարքերը,
Կագուլյան երկրի շանթը մահահոտ:
Ահա նա, ահա հպարտ հյուսիսի դրոշի արքան,

Որ հրդեհում էր ծովերն ու քում ալիքների ձին:
Եվ եղբայրն ահա, Արշիպելագի հերոսն առնական՝
Հաննիբալը մեծ՝ մեծ նավարացին:

Մանկութ օրերից ես մեծանալով,
Այդ սուրբ հուշերի օդն էի շնչում,
Եվ նույն ժամանակ ժողովրդյան խուլ շառաշը խոռով
Խուլ կատաղում էր ու խուլ քրթմնջում:
Արնակալ հոգսն է գրկել հայրենիքն իմ ազատաբաղձ,
Շարժվում է Ռուսիան և սլանում են մեր կողքով էլի:
Մորուքով զորքն ու հեծելազորի ամպը սրընթաց,
Փայլուն շարքերը հրանոթների:

Նախանձով էինք նայում մենք ջահել զորականներին
Ու որսում ագահ ռազմի հեռավոր ամեն մի հնչյուն,
Եվ սրտմտելով մանկությունն էինք անիծում լոին
Եվ մեր բանտվելը գիտության որջում:

Շատերը չեկան: Նոր երգերի տակ կռվելով անվերջ,
Փառքով պսակված, հանգան դաշտերում Բորոդինսյի,
Կուլմյան բարձունքում, Լիտվայի դաժան անտառների մեջ,
Մոնմարտրի մոտ:

Թե աղմկոտ փողոցներով եմ անցնում,
Թե բազմամարդ տաճարներն եմ մտնում ես,
Կամ թե ջահել խելառների մեջ ցնծուն,
Հանձնվում եմ անուրջներին տրտմապես:

Ես ասում եմ՝ տարիները կանցնեն հեզ,
Եվ որքան որ կանք մենք էստեղ էս պահին,

Հավերժական կամարից ներս կմտնենք—
Մեզնից մեկն էլ մոտ է հիմա էդ ժամին:

Թե միայնակ կաղնուն եմ, ախ, նայում ես,
Մտածում եմ՝ այս նահապետն անտառի
Կզլորի և իմ կյանքը հեշի պես,
Ինչպես տեսավ մահը նախնյացս դարի:

Թե մի մանկան դեմք եմ շոյում անուշիկ,
Մտածում եմ՝ ներիր պահն իմ անկումի,
Իմ տեղը քեզ, ես նահանջում եմ հուշիկ,
Իմ փտելու ժամն է, իսկ քո՝ ծաղկումի:

Ես սովոր եմ ճանապարհել խոհերով
Ամեն օրը, ամեն տարին իրապես,
Եվ ապագա տարվա օրը իմ մահվան
Անցնողների մեջ գտնել եմ փորձում ես:

Ու բախտս ե՞րբ, որտե՞ղ մահս կտա ինձ,
Ալի՞քն ահեղ, թե՞ գնդակը կզարկի,
Եվ կամ գուցե տաք հովիտն այս իմ դրկից
Գորովանքով սառած աճյունս գրկի:

Թեև ի՞նչ փութի մարմնի համար անզգաւ
Թե՛ ի՞նչ մի հող պիտի նրան նվաճի,
Բայց հարազատ իմ եղբրքին մոտակա
Կուզեի որ հոգնած մարմինս հանգչի:

Եվ մուտքի մոտ իմ դամբանի թող որ միշտ
Ջահել կյանքը զվարթ իր խաղը խաղա,
Եվ անտարբեր բնությունը՝ հար անվիշտ,
Հավերժական գեղեցկությամբ շողշողա:

Բարձր՝ լեռների լեռներից անգամ,
Կազբե՛կ, վրանն է քո արքայական
Շողշողում հավերժ շողարձակումով:
Քո վանքը՝ լույսի զվարթ ծաղկումով,
Ամպերից էլ վեր տապան է թվում,
Որ նշմարվում է հազիվ ու թևում:
Հեռո՛ւ, հեռավոր բաղձալի եզերք,
Այնտեղ, կիրճերին ասելով՝ ներեք,
Վեր բարձրանայի բարձունքները սեզ
Եվ ամպերից վեր՝ խուցը ընկնեի,
Աստըծո կողքին լուռ թաքնըվեի...

1830

ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Ժամն ըղձական արդ հասավ. ավարտված է երկար
աշխատանքը:
Ի՛նչ է թախծն էլ անհայտ սիրտս կրծում անդադար:
Գո՛ւցե վաստակս ավարտած՝ ես կանգնել եմ, ինչպես
բեռնակիրը՝
Վա՛րձն իր արդեն ստացած, ա՛յլ վաստակի անընտել:
Կամ տքնությա՞նս եմ ցավում, գիշերվա լռակյաց ուղեկցի՞ն
իմ,
Որ մտերիմն էր իմ տան, քույրը Այգի ոսկեղեն:

Կարմրաթշիկ իմ քննադա՛տ, կատակաբան հաստափոր,
Որ պատրաստ ես մեր նվաղած մուսան ծաղրել նորից նոր,
Այստեղ արի, բարեկամս, նստիր ինձ հետ անայլալլ,
Եվ տես՝ կարո՞ղ ենք փարատել այս թախիժը նզովյալ:
Նայիր, թե ի՞նչ տեսարան է. խրճիթների շարքը հեզ,
Նրանց հտև սևահողն է, հարթավայրն է՝ մի քիչ թեք,
Նրանց վրա գորշ ամպերի երամն է խիտ ու մռայլ:
Ո՛ւր են մթին անտառները և արտերը լուսափայլ,
Ո՛ւր է գետը: Ցանկապատի մյուս կողմում, բակի մեջ,
Ի սփոփանք մեր աչքերի՝ երկու ծառ են կանգնել խեղճ,
Լուկ երկու ծառ: Եվ նրանցից մեկը արդեն չորացել,
Աշնանային անձրևներից մեկրացել է, կուացել,

Իսկ մյուսի վրա տամուկ սաղարթն արդեն դալկացած՝
Բորենոսին է սպասում, որ վերջապես թափվի ցած:
Ու էլ ոչի՛նչ: Չի կլանչում գոնե մի շուն այդ բակից:
Սակայն ահա, տե՛ս, մի մուժիկ, երկու կին էլ ետևից.
Նա գլխաբաց, իր թևի տակ մանկան դադադ է տանում
եվ ալարկոտ տիրացուին հեռվից նշան է անում,
Որ նա տեր-հորն հրավիրի և բաց անի ժամը հին,

Միայն թե շուտ, օրն է անցնում, վաղո՛ւց պիտի թաղեին:
Բայց դու ինչո՞ւ մոռալվեցիր:— Ի՞նչ է, հանաք չգտար,
Չէ՛ր կարող ուրախացնել մեզ մի երգով խանդավառ:

Սակայն այդ ո՞ւր:— Դեպի Մոսկվա՛, չեմ ցանկանում ես հիմա
Կոմսի կոշտները բաց թողնել:— Իսկ կարանտենը հապա՞:
Չէ՞ որ այնտեղ, մեր կողմերում դեռ ժանտախտ է հնդկական,
Նստիր, ինչպես մոռալադեմ դռների մոտ կովկասյան
Մի ժամանակ, հարկադրված՝ նստած էր քո ծառան հեզ:
Ի՞նչ է, եղբայր, էլ չե՞ս ծաղրում, ձանձրանում ես... հըմ,
այդպե՛ս:

Ստամբուլն են գովում գյավուրները հիմա,
Մինչդեռ վաղը պայտած կրունկներով իրենց
Պիտի նրան ճզմեն քնած օձի նման:
Ու հեռանան պիտի—այդպես թողած նրան:
Մեծ աղետից առաջ Ստամբուլը քնեց:

Իր հին մարգարից Ստամբուլը ետ կանգնեց.
Եվ ճշմարտությունը ծերուկ Արևելքի
Խարդախ Արևմուտքը եղծեց ու մթագնեց—
Ստամբուլը հանուն գինարբուքի, կրքի
Դավաճանեց ոգուն աղսթքների, զենքի:
Նա մոռացավ մարտի իր քրտինքի մասին,
Աղոթելիս անգամ դիմեց գինու թասին:

Հավատն այնտեղ հանգավ շողով իր անապակ,
Շրջում են շուկայում հիմա այնտեղ կանայք,
Նրանք խաչփողոցը պառավ են ուղարկում,
Իսկ սա տղամարդկանց հարեմ է ներս բերում,
Եվ կաշառվել՝ քնած է ներքինին անարգ:

Բուլբուլին այլ է Արզերումը լեռնոտ,
Մեր այս Արզերումը բանուկ, բազմարահետ.
Անարգ ճոխության մեջ քուն չեն մտնում մեզ մոտ,
Հմբոստ գավաթներով կրակ, աղմուկ, ամոթ
Մենք չենք խմում այնտեղ այրող արաղի հետ:

Ոչ, մենք պաս ենք պահում. ցայտյուններով սթափ
Շատրվաններն են լուկ մեր ծարավը մարում,
Եվ խմբերով իրենց կուռ ու մոլեգնաթափ
Մեր ջիգիթները քաջ՝ մարտի դաշտ են սուրում:
Մենք, արծիվներ ինչպես, խանդում ենք մեր կանանց
Եվ հարեմները մեր անմատչելի կանգնած,
Կուռ մեզ են սպասում մեր ամարաթներում:

Ալլահը մեծ է:

Եվ ավից Ստամբուլի

Մեր կողմը եկավ քշված ենիշերին,—
Այնժամ ճկում էր մեզ փոթորիկը մոլի,
Եվ չլսված հարված իջավ մեր ուսերին:
Եվ Ռուշուկից մինչև մեր այն Զմյուռնիան հին,
Տրապիզոնից մինչև եզերքները Թուլու,
Շներին կանչելով իր յուղալի տոնին,
Դահիճների խումբն էր ամենուրեք շրջում:
Ենիշերիների տներն էին փլչում՝
Բոսոր հրդեհների գրկում ճարճատելով,
Բուրգերն էին արնոտ ամենուրեք ցցվում,
Այրված գերանների ածուխները ծխում,
Սուր ցցերի վրա մոռալ սևին տալով՝
Դիերն էին ահեղ հոգեվարքով ցնցվում:
Ալլահը մեծ է:

Այդ պահին սուլթանն Ստամբուլի
Խելագարված էր իր ցասման ոգով մոլի:

Ի՞նչ է քեզ համար անունն իմ հարգի,
 Հեռու ափերին զարկվող ալիքի
 Աղմուկի նման կմեռնի նա խեղճ,
 Ինչպես հնչյունը՝ խուլ անտառի մեջ:

Հուշաթերթիկի վրա անարժեք
 Մեռած իր հետքը կթողնի գերված,
 Ինչպես անծանոթ գրերի նախշեր՝
 Դամբանաքարի վրա նկարված:

Ի՞նչ կա նրա մեջ: Խռով ու անքուն
 Ապրումների մեջ մաշվել է, անցել,
 Եվ նա էլ չի տա քո ծարավ հոգուն
 Մաքուր ու նրբին հուշերի գանձեր:

Բայց քո տխրության օրերում կրկին
 Կանչիր անունս կախարդանքի պես.—
 Ասա՝ իմ հուշը դեռ պետք է մեկին,
 Աշխարհում կա սիրտ, ուր ապրում ես...

ՉԱՐՔԵՐԸ

Սլանում են ամպեր ու ձյուն,
 Լուսինն ամպի տակից լուռ
 Թռչող ձյունին ցուլ է գցում,
 Մութ խավար է ամենուր:
 Գնում եմ, դաշտն է ամայի,
 Ու զանգակն է զրբնգում,
 Ինձ պատում է սարսափն ահի
 Էս անծանոթ եզերքում:

«Է՛յ, կառապան, քշի՛ր արագ»,—
 «Տե՛ր իմ, ձիերն են ուժատ.—
 Կուրացնում է բուքն անառակ,

Փակ են ճամփեքն ախր շատ.—
 Տե՛ս, հետք չկա ոչ մի ձևի,
 Ճամփեն կորել է արդեն.—
 Սև շարքերն են մեզ երևի
 Տանում պցում դես ու դեն:

Նայի՛ր, նայի՛ր, ոնց է խաղում,
 Թքում վրես, հռհռում,
 Զիռ վրա սարսափ մաղում,
 Դեպի ձորակն է հրում:—
 Էստեղ խելառ առաջս ընկած,
 Թռչկոտում էր ու պարում,
 Պեծկլտում էր էնտեղ հանկարծ,
 Ու կորավ մութ խավարում»:

Սլանում են ամպեր ու ձյուն,
 Լուսինն ամպի տակից լուռ
 Թռչող ձյունին ցուլ է գցում,
 Մութ խավար է ամենուր:
 Էլ ուժ չկա, կանգ են առել
 Խրտնած ձիերը այլայլ.—
 Զանգերը՝ լուռ... «Ի՞նչ է էնտեղ»—
 «Ո՞վ իմանա, կո՞ճղ, թե՞ գայլ»:

Բուքն է ոռնում, լալիս անհույս,
 Ու ձիերն են խռխրոտում.—
 Ահա, թռավ շարքն հեռախույս,
 Մթնում աչքերն են վառվում.—
 Կրկին ձիերը սլացան,
 Զանգակները զնգացին...
 Ոգիները ահա անձայն
 Ճերմակ դաշտը լցվեցին:

Ոչ թիվ ունեն ու ոչ էլ ձև.—
 Լուսնի խավար ցուլի մեջ
 Խրոնդվել են շարքերն անձև՝
 Ոնց տերևներ՝ որբ ու խեղճ...

Քանի՞սն են և ո՞ւր են քշվում,
Որ լալիս են մորմոքուն,
Տան ոգո՞ւն են թաղում, հիշում
Թե՞ վհուկին պսակում:

Սլանում են ամպեր ու ձյուն,
Լուսինն ամպի տակից լուռ
Թռչող ձյունին ցուք է գցում,
Մութ խավար է ամենուր:
Ու շարքերն են պարսռով թռչում
Անհասելի բարձունքում.—
Կաղկանձյունով իրենց տանջող
Նրանք սիրտս են կեղեքում...

ՀՄԱՅԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Օ՛, թե ճիշտ է, որ գիշերին,
Երբ որ մարդիկ քուն են մտնում,
Եվ լուսնյակի շողքը լռին
Դամբաններն է ահով գտնում,
Օ՛, թե ճիշտ է, որ այդ ժամին
Դատարկվում են փոսերն անգո—
Ես կանչում եմ ստվերը քո,
Լե՛յլա, կանչում եմ քեզ, արի՛:

Երևա՛ ինձ, անգին ստվեր,
Ինչպես երբ դու չէիր թաղված,
Սառն ու գունատ՝ ոնց ձմռան օր,
Տանջանքներից աղավաղված:
Արի՛ հեռու աստղի հանգույն,
Եվ կամ՝ թեթև շունչ մի բարի,
Եվ կամ՝ որպես տեսիլք անքուն,
Մեկ է, կանչում եմ քեզ՝ արի՛...

Քեզ չեմ կանչում նրա համար,
Որ պատկերով քո տանջահար

Ցույց տամ շարիքը մարդկային,
Բացեմ գաղտնիքն անդրաշխարհի,
Եվ կամ՝ ինչպես տանջվում եմ ես
Կասկածներից մութ խավարի.—
Այլ որ ասեմ՝ սիրո՞ւմ եմ քեզ,
Քոնն եմ հավետ, արի՛, արի՛...

Ես այստեղ եմ, Ինեզի՛լյա,
Պատուհանիդ ներքո.
Պարուրված է ողջ Սևիլիան
Երազով ու մեզով:

Քաջությամբ է լցված սիրտս.
Թիկնոցում փաթաթված՝
Կիթառով ու սրով եմ ես
Պատուհանիդ տակ բաց:

Դու քնա՞ծ ես: Կիթառով իմ
Քեզ կարթնացնեմ սիրով,
Թե ծերուկը հանկարծ զարթնի,
Ցած կփռեմ սրով:

Կախիր մետաքս պարանը, դե՛,
Պատուհանիդ տակից...
Ի՞նչ ես լռում... Չլինի՞ թե
Ունեմ ես մրցակից...

Ես այստեղ եմ, Ինեզի՛լյա,
Պատուհանիդ ներքո.
Պարուրված է ողջ Սևիլիան
Երազով ու մեզով:

Ինչքան հաճախ է լիցեյը տոնում
Իր տարեդարձը, այնքան ավելի
Մեծ երկյուղով է իրար միանում
Հին ընտանիքը մեր ընկերների,—
Այնքան մաշվում է, այնքան տոնը մեր
Ավելի մոայլ է իր բերկրանքում.
Ձնգում է բաժական ավելի վեհեր,
Եվ մեր երգերը, ավելի տրտում:

Երկրային կյանքի հողմերն անհատնում
Անսպասելի մեզ էլ են հասել,
Եվ մեր խանդավառ խրախճանքներում
Մենք էլ ենք հաճախ հոգով մոայլվել:
Մենք մեծացել ենք. օրհասը դաժան
Մեզ էլ է մատնել փորձություններին,
Շրջել է մեր մեջ պաղ ոգին մահվան
Եվ նշանակել իր հեզ զոհերին:

Վեցը տեղ դատարկ նայում են ահա,
Վեց ընկերներին էլ մենք չենք տեսնի,
Նրանք ցան ու ցիր ննջում են հիմա—
Ով մոտ, ով հեռու դաշտերում ռազմի,
Ով տանը, ով էլ օտար աշխարհում,
Ով հիվանդությամբ, ով էլ վշտահար
Գնաց պառկելու հողի մութ գրկում,
Եվ մենք լաց չեղանք բոլորի համար:

Հերթը, թվում է, թե հասել է ինձ,
Ինձ կանչում է իմ Դելվիգն աննման,
Ընկերը կայտառ ջահել օրերիս,
Ընկերը վհատ իմ ջահելության,
Ընկերն իմ ուրախ ջահել երգերի,
Իմ խնջույքների, խոհերի պայծառ,
Դեպի հարազատ շարքն ստվերների
Կանչում է ինձ մի հեռացած հանճար:

Օ, բարեկամներ, սեղմվենք ավելի,
Առավել մոտի՛կ մի շրջան կազմենք,
Վերջացավ երգը ննջեցյալների,
Ապրողին հույսով շնորհավորենք,—
Հույսով, որ մի օր այստեղ վերըստին
Մեր լիցեյական քեֆում հավաքվենք,
Ջերմ գրկենք բոլոր մնացածներին
Եվ նոր զոհերից էլ չսարսափենք:

Ո՛չ, ինձ համար թանկ չեն ջահել բաքոսուհու
Հաճույքը խոռվահույզ, ցնցումն զգայական,
Երբ հառաչով, ճիշով և մոլուցքով վայրի,
Գալարվում է նա իմ գրկում օծավարի,
Կրթի պոռթկումներով շոյում է ու խածնում,
Վերջին ցնցումների պահն է արագացնում:

Ինձ հաճելի ես դու, խոնարհ ու հեզ հոգիս,
Քեզնով երջանիկ եմ անշափ տառապագին,
Երբ դու, ականջ դրած երկար աղաչանքիս,
Հանձնվում ես քնքուշ, առանց զմայլանքի,
Սառն ու ամաչելով, իմ հիացմանն անհուն
Թույլ արձագանք տալով, ոչինչ չես լսում դու,
Հետո կամաց-կամաց սիրուց կենդանանում,
Կիսում ես իմ կրթի կրակը կենսատու:

I

Եվ մենք առաջ քնացինք, ու ստրասփը պատեց ինձ.
Դեռ նստած դժոխքի կրակի մոտ ծալպատակ,
Վաշխառուին շամփուրով խորովում էր ցնձալից:

Եվ կաթում էր ծխամած տաշտակի մեջ ճարպը տաք,
Ճարճատում էր վաշխառուն և արդեն վերջն էր նրա.
Ես հարց տվի. «Մեկնի՛ր այս պատժի իմաստն, ո՞վ գուշակ»:

Վիրդիլն ասաց. «Ձավա՛կ իմ, մեծ է խորհուրդը սրա.
Ամեն ինչի մեջ միայն տեսնելով վաշխ ու շահում,
Պարտապանի հյուսիսին էր ծծում ծերունին այս ազահ,

Այրում-մրկում էր նրան ձեր երկրային աշխարհում».
Մեղսագործը տապալկվող երկա՛ր ողբաց այդ պահին.
«Երանի՛ թե ես հիմա սուզվեի պաղ լեթալում,

Երանի՛ թե սառն անձրև թափվեր խարկված իմ կաշվին.
Մեկին հարյուր եմ կրում — ի՛նչ տոկոս է սոսկալի».
Այստեղ թինդով նա պայթեց — ես կախեցի գլուխն իմ:

Եվ այդ պահին (օ՛, դարձանք)՝ զգացի հոտ պծալի,
Ասես նեխած ձու պալթեց կամ ասես մի պահազոր
Կարանտինում իրենց իսկ՝ ծծմբային ծուխ ցանի:

Ես գլուխս թեքեցի, քիթս բռնած մատներով,
Բայց իմաստուն ուհվիրաս միշտ առաջ էր ինձ տանում,
Եվ բացեց մի քարե դուռ, բռնակից պինդ բռնելով,

Եվ մենք իջանք... Ու հանկարծ ես ինձ տեսա նկուղում:

II

Այնժամ ես տեսա մի պարս դեերի,—
Հեռվից շատ նման մրջնի վտառին,—
Որ հրճվում էին խաղով մեղսալի:

Ապակյա մի լեռ հովտի մեջ մթին,
Արարատի պես գագաթով իր սուր
Հասել էր, կպել գունատ երկնքին:

Եվ դեերն առած մի գունդ շիկահուր
Վայր գլորեցին գարշ մագիլներով,
Գունդը տրաքվե՛ց, և լեռը լազուր

Ճարճատեց՝ ծակող աստղեր ցանկելով.
Այնժամ այլ դեեր, խմբեր դիվային,
Թափվեցին զոհի վրա լուտանքով,

Կնոջս ու քենուս թևանցուկ արին,
Մերկացրին ու հրեցին. նստած
Նրանք նեոփ պես նիրքե սուրացին,

Հանելով վայրի աղաղակ ու լաց.—
Ապակին նրանց մարմինն էր խրվում,
Իսկ դեերն ուրախ ցատկում էին ցած.

Ես նայում էի, ամոթից այրվում:

ԳԵՂԵՑԿՈՒՎԻ

Նա հարմոնիա, հրրաշք է անվերջ,
Կրքից, աշխարհից նա բարձր է կանգնած
Հանգստանում է՝ ամաշկոտ բազմած

Իր հանդիսավոր գեղեցկության մեջ:
Նա ինչքան էլ որ իր շուրջն է նայում.
Չունի ոչ մրցորդ, ոչ ընկերուհի:
Գունատ շրջանը մեր սիրունների
Կորչում է նրա զորավոր ցուլքում:

Որտեղ էլ որ դու խիստ աճապարես.
Թեկուզ սիրային ժամադրության,
Ինչ երազանք էլ քո սրտում կրես,
Ինչքան էլ վսեմ և նըվիրական,—
Բայց հենց որ նրան տեսնես, շվարած,
Արդեն ակամա դու կանգ ես առնում
Եվ աստվածավախ դողով խոնարհվում
Նրա սրբազան հմայքի առաջ:

Որթատունկի աստվածն ուրախ
Թույլ է տալիս երեք բաժակ
Հմպել քեֆին երեկոյան:
Առաջինը՝ Շնորհների
Կենացն անբիծ ու ամոթխած,
Երկրորդ բաժակը՝ կարմրադեմ
Եվ կարմրաշուրթ առողջության,
Երրորդն՝ ազնիվ մտերմության:
Իմաստունը երրորդից վերջ
Վայր է առնում դափնին գլխից
Եվ ուղերձ է արդեն հղում
Հանգստավետ Մորիփոսին:

1893

Ֆրանսիական հանգաթուխ պոետների դատավոր,
Ռ՛վ դասական Դեպրեո, քեզ եմ կոչում ես աչսօր.
Հարվածել է թեպետ քեզ ճակատագիրն անողոր.
Էլ մարգարե չի հաշվում քո աշխարհում քեզ ոչ ոք.
Հանդուգն իրենց ձեռքերով իմաստակաները անմիտ
Թեպետ հասել են նաև դափնեհեղուին կեղծամիդ:

Նոր դպրոցը թեպետ քո փեսուրներն է թոցըրել,
Դու էլ ցասմամբ դեպի նա քո ծոծրակն ես դարձրել,—
Բայց նորից քեզ է դիմում՝ երկրպագուդ խնդիրքով.
Նդի՛ր դու ինձ առաջնորդ: Հանդգնում եմ քո հետքով
Ա՛յն ամբիոնը զբաղել, որտեղից դու անցյալում
Արժեքն էիր ստանալ լափից ավել ուռցրնում,
Որտեղ սակայն քո առողջ դատավճիռն էր հաղթում
Այն օրերի վայրահաշ տխմարների ճակատում:
Նոր վայրահաշը արժե վայրահաշին վաղեմի,
Եվ զառանցանքը նրանց քիչ չի հուզում ինձ հիմի:
Մի՛թե պիտի — օ՛, աղե՛տ — հաճեա լռեմ և լսեմ:
Ո՛չ, ժեկ անգամ մեկընդմիջողը նրանց ես կասեմ:

Գո՛ւք, որ ինչ-որ բռնկում նկատելով ձեր սրտում,
Հափշտակում գրիչը ու թղթեր եք մրոտում՝
Շտապելով երկը ձեր հանձնել տիպին ու ներկին՝
Սպասեցե՛ք, նախապես իմացե՛ք, թե ձեր հոգին
Ի՞նչով է լի՝ ուղղակի ներշնչանքով, թե՛ ունայն

Անկշռադատ ձգտումով, հավակնությամբ միմիայն.
 Փուշ բաների համա՞ր են ձեր ձեռքերը քոր գալիս,
 Թե՞ փող է պետք, ձեզ էլ պարտք չե՞ն վստահում՝ չե՞ն տալիս:
 Եթե հույսով մի համեստ ծառայություն վարեիր
 Աշխարհիկ կամ ուղղամական՝ ավելի վա՞տ կանեիր:
 Լավ է հայտնի ժուկովի ծխախոտը վաճառել,
 Այդ գործի մեջ իր համար անո՞ւն, պատի՛վ, շա՛հ ճարել,
 Քան թե հայտեր ներս խցկել ժուռնալներում զանազան
 Զարմիկներին օժելով մադրիգալով խիստ էժան,
 Քան թե կրտսեր դրշակցին ծաղր ու ծանակ անելով,
 Կամ ընդունված կարծիքը իրենից դեն վանելով՝
 Անհոգ, անփութ ամբոխից (նման ոմն գրչակի)
 Բաժնեգրեր հավաքել հանուն գալիք փշոցի:

Արձակ դաշտում՝ ալեծածան
 Զյունն է տալիս արծաթին.
 Լուսնկա է, ճամփով այս լայն
 Սլանում է եռաձին:

Երգի՛ր՝ ճամփի, մուժի միշում,
 Այս ժամերին թախծալի,
 Այնքա՛ն քաղցր ու ջերմ է հնչում
 Սրտալի երգն հայրենի:

Երգի՛ր, երգի՛ր, իմ կառապան,
 Ու կլսեմ ես քեզ լուռ,
 Պարզ է շողում ցուրտ լուսնկան,
 Քամին ոռնում է տխուր:

Երգիր. «Մա՛րիս իմ, փոքրիկ իմ մարիս,
 Ինչո՞ւ թույլ ես դու վառվում»...

1885

...Այցելեցի նորից

Այն անկյունը երկրի, ուր աքսորյալ որպես,
 Ես անց էի կացրել կյանքիս երկու տարին:
 Տասը տարի է արդեն այն օրերից անցել,
 Եվ շատ բան է կյանքում փոփոխվել ինձ համար,
 Ու ես ինքս էլ՝ խոնարհ օրենքներին հանուր՝
 Փոփոխվել եմ անշուշտ, — սակայն այստեղ նորից
 Անցյալը ինձ գրկեց իր կենարար շնչով,
 Ու ինձ թվաց, թե ես դեռ երեկ եմ շրջել
 Այս պուրակում կանաչ:

Ահա տնակը հին,

Ուր որ ապրել եմ ես իմ դայակի հետ խեղճ:
 Զկա պառավն արդեն, արդեն պատի հետև
 Ես չեմ լսում ծանր, ծանոթ քայլը նրա,
 Ոչ էլ զգում նրա հսկումները քնքուշ:

Ահա բլուրը այս, բլուրն անտառապատ,
 Որի վրա հաճախ՝ ես նստել եմ անշարժ,
 Լճակին եմ նայել ու տխրությամբ խորին
 Հիշել ուրիշ ափեր և ալիքներ ուրիշ:
 Կանաչ արոտների, արտերի մեջ ոսկի
 Լիճը կապտին տալով՝ տարածվում է անծայր,
 Եվ ջրերով նրա անմեկին ու անհայտ
 Մի ձկնորս է լողում, — ձգում է հետևից
 Իր ուռկանը թշվառ: Թեք ափերին լճի

Գյուղականներն են ցրված, իսկ նրանցից այն կողմ
Ջրաղացն է թեքվել և հաղիվ է քամուց
Իր թևերը շարժում...

Ծա կարծում էի, թե մոռացել է,
Սիրտս չի կարող տանջվել քեքշորեն,
Ծա ասում էի. ինչ որ անցել է՝
Ծա չի գա նորեն, ե՛տ չի գա նորեն:

Անց էին կացել հիացք ու թախիծ,
Դյուրահավատ տենչ ու սիրո հառաչ,
Բայց ահա նրանք շունչ առան նորից
Սուրբ գեղեցկության զորության առաջ:

Եվ սահմանի վրա
Իմ պապական հողի, այնտեղ ահա, որտեղ
Անձրեններից փորված ճանապարհը բարակ
Դեպ բլուրն է ելնում, սոճիներ կան երեք:
Մեկն հեռու է կանգնած, իսկ երկուսը, նայիր,
Կանգնած են կողք կողքի: Երբ որ նրանց մոտով
Լուսնի լույսի ներքո գնում էի ձիով,
Նրանց կատարների սոսափյունը ծանոթ
Ինձ ողջունում էր միշտ: Այդ նույն ճանապարհով
Հիմա անցա նորից և իմ առջև տեսա
Սոճիներն այդ կանաչ: Նույնն են նրանք կրկին,
Նույնն է նրանց սոսափն՝ իմ ականջին ծանոթ,
Սակայն այն ծեր ու հին արմատներին մոտիկ
(Ուր ամեն ինչ առաջ ամայի էր ու մերկ),
Հիմա աճել է մի երիտասարդ պուրակ՝
Կանաչ մի ընտանիք:

Մանուկների նման
Թփերն հավաքվել են հովանու տակ նրանց,
Իսկ քիչ հեռվում մոայլ կանգնած է մեն-մենակ
Նրանց ընկերն, իբրև ծեր ամուրի. շուրջը՝
Ամայի է կրկին:

Ողջո՛ւյն քեզ, նո՛ր սերունդ,
Ջահել ու անծանոթ: Ես չե՛մ, որ կտեսնեմ
Գալիք հասակը քո հզոր ու վիթխարի,
Երբ՝ իմ ծանոթներից ավելի վեր ձգված՝
Կծածկես քո հետև նրանց կատարը ծեր
Անցորդների աչքից:

Սակայն իմ թողը թող
Լսի աղմուկը ձեր իբրև ողջույն, երբ նա,
Բնկերական զվարթ զրույցից տուն գալով,
Հաճելի և ուրախ մտածումով լեցուն,
Ձեր մոտով անց կենա գիշերային մութով
Եվ իմ մասին հիշի:

ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Երբ կատարվեց խաչելության հանդիսավոր ծեսը մեծ,
 խաչի վրա երբ տանջվելով աստվածորդին վախճանվեց,
 Այն կենարար և սրբազան խաչի կողքին այդ պահին
 Անհուն վշտով խորասուզված կանգնել էին երկու կին՝
 Աստվածածին Մարիամը այն և խեղճ կույսը մեղապարտ:
 Սակայն հիմա խաչելության հանդեսներին սրբազան
 Սուրբ կանանց տեղ, տե՛ս, դրված են երկու անհղ պահապան՝
 Հրացաններով, կիվերները իրենց գլխին թեք դրած,
 Կարծես գոռոզ կոմենդանտի դռների մոտ են կանգնած,
 Կամ մի գուցե խաչելությունն էլ ապրա՞նք է պետական,
 Եվ դուք գուցե գողերից ու մկներից եք վախենում:
 Թե՞ երկնավորը դրանով մեծ համբավ է ձեռք բերում:
 Թե՞ ձեր հզոր պաշտպանությունը դուք ցանկանում եք փրկել
 Թագավորին, որի գլխին փշե պսակ են դրել:
 Քրիստոսին, որը հանձնել է իր մարմինը հոժար
 Տանջողների նիզակներին ու գամերին սրածայր:
 Թե՞ սարսում եք, որ խաժամուժը կարող է քարկոծել
 Նրան, ով իր կյանքի գնով Ադամի ցեղն է փրկել,
 Եվ, որպեսզի այն զբոսնող պարոնները չնեղվեն,
 Ժողովրդին այն հասարակ պետք է այստեղ չթողնեն:

Ալֆոնսն է ահա նստում նժույգին.
 Տանտերը պահում է ասպանդակը:
 «Դուք, հարգո սինյոր, լսեք իմ խոսքին,
 Ճամփա ընկնելու վատ ժամանակ է.
 Սարերում ահ է, մութը մոտիկ է,
 Հաջորդ պանդոկին շուտով չեք հասնի:
 Մնացեք, պատրաստ է ձեր ընթրիքը,
 Բուխարիկում էլ կրակ կա հիմի:
 Անկողին հո կա—ձեզ պետք է հանգիստ,
 Ախոռ է ձգտում ձեր նժույգն էլ խիստ»:
 «Սաստիկ սովոր եմ ես ճամփորդելու
 Լույսով ու մթով—ճամփա լինի թող,—
 Ասում է հյուրը,— պատիվ չի բերում
 Ինձ ինչ որ բանից զգալ ահ ու դող:
 Ազնվակա՛ն եմ: Ո՛չ դե և ո՛չ գող
 Անկարող են ինձ ետ պահել ճամփից,
 Ծառայությունս երբ կանչում է ինձ»:
 Եվ դոն Ալֆոնսը ձիուն խթանում,
 Գնում է վարգով: Նրա դեմ հիմա
 Լոկ մի ճանապարհ սարերն է տանում
 Քարափների մեջ նեղիկ ու ամա:
 Եվ նա հովիտ է դուրս գալիս արդեն:
 Ի՞նչ տեսարան է նա տեսնում իր դեմ:
 Շուրջն ամայությունն է ուրիշ ոչինչ:
 Մի կողմի վրա՝ տնկված երկու ցից,
 Եվ այնտեղ երկու դիակ է ճոճվում:
 Սուր կոնչոցով վերև է թռչում
 Սև ագռավների երամը, երբ նա
 Դիակներին է մոտենում անահ:
 Դա դիերն էին այն գիտանների՝
 Փառապանծ եղբայր-ատամանների,
 Որոնց բռնելով՝ կախ տվել վաղուց
 Ու թողել էին գողերին ի ցույց:
 Խաչել էր նրանց արևն իր տապով,
 Անձրևն էր թրջել տեղատարափով,

Ճոճել էր նրանց հողմն անապատի,
Կտցահարել էր ագուսն անոթի:
Ժողովրդի մեջ խոսք էր տարածված,
Որ գիշերները նրանք վայր իջնում,
Ազատ շրջում են մինչև լուսաբաց՝
Քշնամիներից վրեժ են լուծում:

Նժույգն Ալֆոնսի փնշում է, հետո
Անց կենում նրանց կողքով, այնուհետ
Կայտառ թռչում է թեթև ոստյունով
Անվախ, աներկյուղ իր հեծյալի հետ:

Ես ինձ համար կանգնեցրի արձան անձեռակերտ,
Ջի խափանվի դեպ այն եկող ժողովրդի ճամփան,
Անհնազանդ գլխով նա խոյացավ ավելի վեստ,
Քան հուշասյունն Ալեքսանդրյան:

Օ, ոչ, ես չեմ մեռնի — հոգիս նվիրական երգով
Իմ ա՛ռունից երկար կապրի և կմնա անեղծ —
Եվ չլինեմ ես փառապանծ, որքան լուսնի ներքո
Կապրի թեկուզ մի բանաստեղծ:

Իմ համբավն համայն մեծ Ռուսիայում կտարածվի
Ինձ կհիշի այնտեղ ապրող ամեն լեզու և ազգ,
Սլավոնի թուր սեզ, ու ֆինն, ու դեռ այսօր վայրի
Տունգուզը, և կալմիկն ստեպաբնակ:

Եվ ես նրա համար կապրեմ ժողովրդի սրտում,
Որ իմ քնարը արթնացրել է զգացմունքներ բարի,

Եվ իմ դաժան դարում երգել եմ ես ազատություն
Եվ գութ հանուն ընկածների:

Օ, իմ մուսա՛, մենք երկնքի հրամանի՛ն անսանք,
Չսարսելով հայածանքից, չձգտելով փառքի,
Դու անտարբե՛ր լսիր զրպարտություն ու գովասանք.
Եվ հիմարին մի՛ առարկի:

ՊՈԵՄՆԵՐ

ԿՈՎԿԱՍԻ ԳԵՐԻՆ

ՆԱԻՐՈՒՄՆ

Ընդունիր դու այս ժպիտով, ընկե՛ր,
Նվիրաբերումն ազատ մուսալի,
Քեզ նվիրեցի ահա հալածված քնարի երգեր
Եվ ներշնչումը իմ ազատ պահի:
Կործանվում էի, երբ առանց մեղքի ու անմխիթար,
Եվ զրպարտության շշուկը լսում ամեն կողմերից,
Դավաճանության երբ դաշույնը սառ,
Երբ սիրո ծանր երազները ինձ
Մորմոքում էին և մահացնում,
Քեզ մոտ դեռես գտնում էի ես մեղմ հանգստություն,
Եվ հանգստացա ես սրտով քեզ մոտ — սիրեցինք իրար,
Վրաս բուքերի մոլեգնությունը դարձավ ուժասպառ,
Ես աստվածներին օրհնեցի խաղաղ ապաստարանում:
Մեր այդ անջատման տխուր օրերին,
Խոհերով լեցուն հնչյունները իմ
Ահա Կովկասը ինձ հիշեցրին,
Ուր խոժոռադեմ, այդ վեհ մենակյաց Բեշթաուն անհաս
Առվներին և դաշտերին տիրող հինգ գազաթանին
Ինձ համար եղավ մի նոր, նոր Պառնաս:
Կմոռանա՞մ ես այն կայծաքարե գազաթանները վես,
Եվ խոխոջացող աղբյուրները ջինջ, և թռչնած դաշտեր,
Անապատներ շոգ, երկիր, ուր ինձ հետ կիսեցիր այնպես
Դու ջահել հոգու տպավորումներ.
Ավազակությունն է ուր ուղմատենչ շրջում լեռներում,
Եվ վայրի հանճարն ոգևորության

Խորունկ լուսթյան մեջ է թաքնվում.

Կգտնես ալստեղ հուշերի շարան,

Գուցե սրտիդ մոտ սիրելի օրեր,

Եվ տենչանքների շատ հակասություն,

Տառապանք ծանոթ, ծանոթ երազներ

Եվ իմ հոգու մեղմ շշուռը թաքուն:

Կյանքում մենք տարբեր ճամփով գնացինք. հանգստի գրկում

Հազիվ, դու հազիվ ծաղկեցիր, և, քո հերոս հոր հետքով,

Նետերի ամպի ներքո թշնամու, արյունոտ դաշտում,

Ընտրյալ մանուկ, գնացիր և դու հպարտ թռիչքով:

Ինչպես քաղցր զոհ, ինչպես հույսերի մի ծաղիկ շիտակ,

Քեզ փայփայեց նա՝ քո հայրենիքը գուրգուրանքով լի:

Ես վաղ զգացի վիշտը և ընկա հալածանքի տակ,

Եղա զոհ դավի, ապիկարության, զրպարտանքների:

Բայց ազատություն և համբերություն սիրտս կոփելով,

Ես սպասեցի անհոգ լավ օրի,

Չընկճվեց պոետն. ունեցա քաղցր սփոփանք շուտով՝

Ի խնդություն իմ բարեկամների:

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

Առույում, իրենց շեմքերին մոտիկ,
Չերքեզներն ահա պարապ նստոտած,
Պատմում են նրանք՝ Կովկասի որդիք՝
Ռազմի կործանիչ տազնապաներն անցած,
Գեղեցկությունից իրենց ձիերի,
Վայրի գգվանքի վայելքներ դյուրող,
Հիշում են նրանք անցած օրերի
Հարձակումները չըհաղթահարվող,
Խաբեություններ նենգ իշխանների,
Նրանց թրերի զարկերը դաժան,
Եվ դիպուկ նետերն անխուսափելի,
Ավեր գյուղերի մոխիրն անսաման,
Եվ թովքը սևաչ գեղուհիների:

Եվ զրույցներն են հոսում անդորրում,
Լուսինն է լողում գիշերվա մութում,

Հանկարծ նրանց դեմ՝ նստած իր ձիուն
Մի շերքեզ: Արագ պարանով քաշում,
Բերում էր իր հետ մի ջահել գերի:

«Ահա ոուս», — գոռաց բռնողն ավարի:

Այդ կանչի վրա վազեց դեպի ցած

Առվն անողոք բաղմություններով,

Սակայն գերին այդ և՛ համր, և՛ սառած,

Եվ այլանդակված դեմքով ու գլխով՝

Դիակի նման մնում էր փոված:

Թշնամիների դեմքը չի տեսնում

Չի լսում աղմուկ, սպառնալիքներ,

Իր գլխին մահվան քունն է սավառնում,

Եվ սառնությունն է շնչում մահաբեր:

Եվ երիտասարդ գերին դեռ երկար

Պառկել էր ծանրը, ուշաթափ եղած,

Իր գլխի վրա կեսօրն արևառ

Արդեն վառվում էր ուրախ փայլ առած.

Եվ ոգին կյանքի զարթնեց նրա մեջ,

Անորոշ տնքոց լավեց շուրթերում,

Արեգակի ջերմ շողով տաքացած

Թշվառը կամաց վեր է բարձրանում,

Աղոտ հայացքն է գցում շորս բոլոր...

Եվ տեսնում է նա՝ կանգնած անառիկ

Լեռնակույտերը իր դեմ հանդիման,

Որջեր ավազակ անահ ցեղերի,

Չերքեզյան ազատ կյանքի ապաստան:

Իր գերությունը հիշեց պատանին,

Ինչպես երազի սոսկալի տազնապ,

Եվ լսեց հանկարծ, որ զրնգացին

Անուժ ոտները իր շղթայակապ:

Ամեն բան ասաց ձայնն այդ սարսռուն,

Բնությունն իր դեմ դարձավ մթազնած:

Մնաս բարո՜վ քեզ, սո՛ւրբ ազատություն...

Նա ճորտ է:

Հյուզի ետևում ընկած

Փշերով պատած ցանկապատերում:

Դաշտումն են բոլորն ու չկա հսկող,
Ամեն ինչ լուռ է դատարկ աուլում,
Նրա դեմ ահա հագած կանաչ քող՝
Հարթավայրերն են ամայի փովում,
Այնտեղ միակերպ գազաթներով կոր
Բլուրների պարն է ահա ձգվում,
Նրանց արանքում ճամփան մենավոր
Անհետանում է մռայլված հեռվում:
Եվ կուրծքը ահա այդ ջահել գերու,
Ալեկոծվում է ծանրը խոհերում...

Տանում է հեռու ճամփան՝ Ռուսաստան,
Երկիրն, ուր հպարտ, անհոգ սկըսեց
Նա վառ օրերը իր ջահելության,
Ուր որ առաջին խինդը ճաշակեց,
Ուր իր սիրածին սիրեց անսահման,
Ուր որ հասկացավ տանջանքն ահարկու,
Ուր փոթորկալի կյանքով խորտակեց
Հույսեր, խնդրություն, ըղձերն իր հոգու:
Եվ լավ օրերի հուշերը անկեղծ
Նա իր թառամած սրտում ամփոփեց:

.
.

Աշխարհն ու մարդկանց փորձեց, և եղավ
Տմարդի կյանքի արժեքին տեղյակ,
Բարեկամների սրտում գտավ դավ,
Սիրո տենչերում՝ անմիտ երազանք:
Հոգնած հասարակ մի զոհ լինելուց
Վաղուց անարգված սին ունայնության,
Եվ թշնամական շար երկդիմության,
Եվ պարզմտանի բամբասանքների,
Ընկերն բնության, լքողն աշխարհի
Թողեց երկիրը նա իր հարազատ,
Թռավ նա հողը հեռավոր երկրի,
Վեհ ազատության ցնորքով զվարթ:

Ազատությո՛ւն, քեզ, նա քե՛զ էր մենակ
Ունայն աշխարհում փնտրում դեռ երկար:
Սիրտը խորտակված իր կրքերի տակ,
Անտարբեր դեպի ըղձեր ու քնար,
Հուլմունքով լեցուն լսում էր բոլոր
Քեղնով ներշնչված երգերը հոգր:
Եվ հավատով լի, աղոթքներով հուր
Քո հպարտ կուռքն էր գրկում նա ամուր:

Վերջացավ... հույսի նպատակներով
Աշխարհում ոչինչ նա էլ չի տեսնում,
Եվ դուք, դուք վերջին երազանքներ թով,
Եվ դուք եք նրա ալբից թաքնվում:
Նա ճորտ է, Հակած գլուխը քարին:
Սպասում է նա, որ մայրամուտին
Իր տխուր կյանքի բոցն էլ կմարի,
Եվ տենչում է նա դամբանի շուքին:

Լեռան ետևում արևն է մթնում,
Հեռվում թնդյուն է հնչում աղմուկով,
Ժողովուրդն հանդից աուլն է մտնում
Փայլուն, շողշողուն գերանդիներով:
Եկան: Վառվեցին լույսեր տներում,
Եվ քիչ-քիչ լռեց աղմուկը անկարգ,
Եվ գիշերային խաղաղ ստվերում
Գրկվեց ամեն ինչ գգվանքով հանդարտ:
Հեռվում շողում է լեռնային աղբյուր,
Քարոտ ճամփեքով վազելով արագ,
Կովկասի քնած գազաթները լուռ
Հագել են ամպի սպիտակ վերմակ...
Բայց ո՞վ է ահա լուսնի շողերով
Խոր լուռության մեջ մոտենում կամաց,
Զգույշ գողունի քայլեր անելով:
Արթնացավ ոռաւը՝ նրա դեմ դիմաց
Համըր, նրբագեղ ողջունով անձայն
Ահա մի չերքեզ աղջիկ է կանգնած:
Եվ լուռ նայում է նա այդ աղջկան,

Խորհում է, որ սուտ մի երազ է այն,
 Հոգնած հույզերի մի խաղ ցնորած,
 Լուսնի շողի տակ հազիվ լույս առած՝
 Ժպիտով խղճի ու սփոփանքի:
 Մունկի իջնելով աղջիկը կամաց.
 Սառը կումիսը բռնած իր ձեռքին
 Հանդարտ մատուցեց գերու շրթունքին:
 Բայց նա մոռացավ անոթն այդ բուժիչ
 Մարավի հոգով փնտրում է ազահ
 Հաճելի խոսքի հնչյունը դյուրիշ
 Եվ հայացքները ջահել աղջկա:
 Օտար խոսքերը չի հասկանում նա.
 Բայց նուրբ հայացքը, ջերմը այտերի,
 Եվ քնքուշ ձայնը ասում է ահա—
 Ապրի՛ր... և կյանք է ստանում գերին:
 Եվ հավաքելով մընացորդն ուժի,
 Այդ հոգեպարար հրամանին հըլու,
 Բարձրացնելով փոքր-ինչ, դավաթով բուժիչ
 Կոտրեց ծարավի տանջանքները լուռ:
 Հետո նա նորից կըռացավ քարին
 Մանրաբեռնված գլխով և նկուն,
 Բայց նրա հանգչող հայացքը բարի
 Ձերքեզուհուն էր շարունակ ձգտում:
 Եվ նրա դիմաց երկար ու երկար
 Նստեց աղջիկը մտածկոտ, խոհուն,
 Եվ կարեկցանքով կարծես համրաբար
 Նա սփոփել էր ցանկանում գերուն:
 Շուրթերն ամեն ժամ իր կամքից անկախ
 Սկսվող խոսքի հետ բացժուռ էին,
 Նա հառաչում էր և աչքերն հաճախ
 Զերմ արցունքներով ողողվում էին:

Անց կացան օրեր, նման ստվերի
 Լեռներում հոտի մոտը շղթաված,
 Անց էր կացնում իր օրերը գերին:
 Քարանձավների զովությունը թաց
 Մածկում է նրան ամռան շոգերին,

Իսկ երբ լուսնեղջյուրն արծաթյա շողով
 Փայլում է մռայլ սարի ետևում—
 Ձերքեզուհին այն շուքոտ կածանով
 Գերի տղային գինի է բերում,
 Բերում է կումիս, բուրոզ մեղրահաց,
 Բերում է և հաց, ճերմակ, ինչպես ձյուն,
 Նրա հետ թաքուն ընթրիք բաց արած՝
 Քնքուշ հայացքը նրան է հառում.
 Զուլվում է խոսքին անհասկանալի՝
 Խոսակցությունը աչքի, նշանի,
 Երգում է նրան երգը լեռների,
 Եվ երգն երջանիկ վրաց աշխարհի,
 Եվ հիշողությանն անհամբերատար
 Նա հաղորդում է իր լեզուն օտար:
 Առաջին անգամ հոգով կուսական
 Ճաշակեց բույրը սիրո բերկրանքի,
 Իսկ ուսը վաղուց կորցրել էր սակայն
 Հեշտասիրությունն իր ջահել կյանքի:
 Սրտով պատասխան տալ չիմացավ նա,
 Մանկական սիրուն այնպես սրտաբաց,
 Վախեցավ, գուցե մտքում արթնանա
 Մոռացված սիրո երազը հանկարծ:

Հանկարծ չի թռչնում ջահել կյանքը մեր,
 Հանկարծ չեն լքում բերկրանքները մեզ,
 Անսպասելի մի խնդություն դեռ
 Համակելու է մեզ հաճախապես.
 Բայց դուք, կենդանի տալովորումներ,
 Եվ սկզբնական դու սեր առաջին,
 Հափշտակության երկնային բոցեր,
 Դուք սավառնելով չեք գալիս կրկին:

Եվ թվում էր, թե գերին վհատած
 Ընտելանում էր այդ կյանքին տրտամ:
 Գերության թախիժն ու հուրը հուզված
 Թաղում էր խորունկ իր հոգու խորքում:
 Մռայլ ժայռերի մեջ թափառելով,

Վաղ առավոտվա զով կիսամութին,
 Հառում էր նա իր հայացքն հիացքով
 Հեռու հեռավոր լեռների կույտին՝
 Ճերմակ, կարմրավուն, կապույտ երանգով:
 Պատկերներ վսեմ, պատկերներ շրթեղ...
 Հավիտենական գահերը ձյունի,
 Աչքին թվում էր՝ գազաթներն այնտեղ
 Ամպերի անշարժ մի շղթա լինի,
 Նրանց շրջանում երկգլուխն ահեղ,
 Շողշողալով իր սառցե պսակում,
 Մեծ ու փառահեղ էլբրուսն է այնտեղ,
 Երկնի կապույտի վրա ճերմակում:
 Եվ երբ խուլ ձայներ ձուլված դղիրդին
 Փոթորկից առաջ որոտն էր թնդում,
 Հաճախ էր գերին աուլի գլխին
 Առանց շարժվելու մի լեռան նստում:
 Ամպերն էին ծխում ոտքի մոտ,
 Փոշին պտտելով թռչում էր հանգում,
 Եղջերուն արդեն վազում էր երկշոտ
 Անկյուն փնտրելու ժայռի արանքում:
 Եվ արծիվները քերծերից ելնում,
 Երկնքում իրար ձայն էին տալի,
 Զոկերի աղմուկ, հոտերի մայուն,
 Խըլացնում էր մրրիկն ահալի:
 Եվ հանկարծ դաշտում անձրև ու կարկուտ
 Թափվում են ամպից կայծակի միջով,
 Ու ավերելով զառիվայր ու խութ,
 Դարավոր քարեր տեղից շարժելով՝
 Հեղեղներ էին հոսում անձրևի —
 Իսկ գերին՝ այնտեղ, կատարից լեռան,
 Որոտուն ամպից դենը մեն միայն:
 Ամպրոպի համար անհասանելի,
 Սպասում էր լուռ դարձին արևի:
 Եվ մրրիկների ոռոցը անթափ
 Ունկնդրում էր նա ինչ-որ խնդուկյամբ:

Բայց եվրոպացու ողջ ուշքը դարձավ
 Դեպի ժողովուրդն այս սքանչելի.
 Նրանց հավատը, բարքերը տեսավ,
 Դաստիարակումը լեռնականների,
 Եվ պարզությունը սիրեց այդ կյանքի,
 Հյուրընկալություն, պատերազմի տենչ,
 Արագությունը ազատ շարժմունքի,
 Վազքը թեթևոտ, ուժը բազկի մեջ.
 Նստում նայում էր նա երկար ժամեր
 Ինչպես երբեմն շերքեղը սրտոտ
 Անցնում է արձակ հանդեր ու լեռներ,
 Հագին յափունջի, գլխարկը բրդոտ:
 Թեքված աղեղի, ամուր հենելով
 Բարեկազմ ոտներն ասպանդակներին՝
 Սրլանում էր նա նժույգի կամքով
 Վարժելով իրեն նախօրոք մարտին
 Հիանում էր նա հագուստով նրանց՝
 Թե պատերազմի և թե հասարակ,
 Չերքեղը զենքով է միշտ զարդարված
 Հպարտ և զոհ է նա զենքերի տակ:
 Վրան կապարճը, հրդագեն, վահան,
 Կուբանյան աղեղ, դաշույն ու պարան.
 Հնկերուհին է իր թուրը հավերժ՝
 Թե պարապ պահին և թե գործի մեջ:
 Ոչինչ, ոչ մի բան նրան չի ընկճում,
 Ոչ ոք չի խփի — հեծյալ, հետիոտն —
 Միշտ միևնույնն է ու միշտ նույն տեսքում,
 Եվ անհաղթելի, և միշտ անհողողդ:
 Սարսափն է անհոգ, ողջ կազակների՝
 Հարստությունն իր — նժույգն անվեհեր,
 Սերունդ լեռնային երամակների,
 Մի համբերատար, հնազանդ ընկեր:
 Խոտի մեջ և կամ այրում նրա հետ
 Նենգ ավարառուն մտնում է դարան,
 Հանկարծ, ինչպես մի անակնկալ նետ՝
 Ճամփորդ տեսնելով նետվում է վրդան:
 Կովի ելքն անդավ մի ակեթարթում

Վճռում է նրա հարվածը կարող,
 Եվ ուղևորին լեռների կիրճում
 Քաշում է արդեն արկանը թռչող,
 Սըլանում է ձին իր ամբողջ թափով,
 Լցված հրեղեն քաշությամբ անմար,
 Եվ տարածված են նրա ողջ ճամփով
 Թփեր, ճահիճներ, ժայռ, ձոր ու անտառ:
 Ետևից հետքն է վազում արնամած,
 Ամալության մեջ հնչում է դոփյուն,
 Դեմն աղմկում է գետակը փրփրած —
 Սլանում է նա խորքի մեջ եռուն:
 Եվ ճամփորդն ընկած ջրի հատակում
 Պղտոր ալիքը կուլ է տալիս նա,
 Ուժասպառ դարձած մահ է աղերսում,
 Տեսնում է նրան իր դիմաց ահա:
 Սակայն նրա ձին հզոր նետի պես
 Հանում է նրան ափը փրփրադեզ:

Կամ թե ճյուղավոր մի կոճղ բռնելով,
 Որ փոթորիկն է նետել գետն ի վեր,
 Երբ որ շղարշի պես բլուրներով
 Լուսնազուրկ գիշերն է փռում բստվեր,
 Ջերքեզն արմատի վրա դարավոր
 Կախում է ամեն ճյուղից՝ չորս բուր,
 Իրեն մարտական զենքն ու զրբահներ,
 Վահան, սաղավարտ, զրբահ, յափունջի,
 Կապարճ ու աղեղ նրա ետևից
 Առանց հոգնելու, առանց շշուռի
 Նետվում է ինքն էլ գետը փրփրալից:
 Գիշեր է խորունկ: Գետն է շառաշում,
 Զորավոր հոսանքն է նրան քաշում
 Անծայր երկայնքով հեռու ափերի,
 Ուր որ բարձրացած հողաթմբերին,
 Թեքված նիզակին գիշերվա մթնում
 Կազակներ գետի մութ վազքն են դիտում —
 Իսկ սևին տալով մութ մառախուղում
 Չարագործի զենքն առաջ է լողում...

Ինչի՞ մասին ես մտածում, կազակ,
 Նախկին մարտե՞րն ես մտաբերում դու,
 Մահվան դաշտի մեջ օթեան ու հա՛րկ,
 Փառաբանական աղո՞թքը գնդում,
 Եվ հայրենի՞քը... Նենգ ու խարդախ քուն...
 Մնացե՞ք բարով, դուք ազատ շներ,
 Եվ դու խաղաղ Դոն, և հայրական տուն,
 Պատերազմներ ու սիրուն աղջիկներ,
 Ափը դուրս եկավ թշնամին թաքուն,
 Նետն է դուրս գալիս կապարճից նրբա,
 Սլացիկ թռչում և կազակն ահա
 Արնոտված թմբից ներքև է ընկնում:

Իսկ երբ որ խաղաղ ընտանիքն առած
 Ջերքեզն հայրական բռնակարանում
 Վատ եղանակին լինում է նստած,
 Եվ կրակներն են վառվում թաղարում,
 Եվ հավատարիմ ձիուց թռչելով,
 Եկվորն ուշացած ամալի սարում,
 Գալիս է նրա մոտ ամաչելով
 Եվ կրակի մոտ հոգնաբեկ նրստում՝
 Տանտերն այդ պահին բարեհաճ կամքով,
 Ելնում, ողջունում է փաղաքշաբար,
 Եվ մատուցում է հյուրին գավաթով
 Բուրավետ կարմիր գինի բերկրավառ:
 Թաց յափունջու տակ, հյուղում ծխով լի,
 Ծամփորդը խաղաղ քուն է վայելում,
 Եվ առավոտյան թողնում է էլի
 Հյուրընկալ հարկը, գրնում, հեռանում:

Պատահում է, որ ուրախ բայրամին
 Պատանիներն են բազմությամբ խմբվում,
 Եվ փոխարինում է խաղը խաղին.
 Մերթ սպառելով կապարճը լեցուն
 Նրանք թեկավոր նետերով իրենց
 Արծիվներին են խոցում ամպերում.
 Մերթ բլուրներին ժայռոտ, բարձրաբերձ,

Նրանք շարքերով իրենց՝ անհամբեր,
Նշան տալուն պես՝ թափվում են հանկարծ,
Հարվածում հողը ինչպես եղնիկներ,
Ողջ հարթավայրը ծածկում փոշու տակ,
Եվ վազ են տալիս, դոփում ներդաշնակ:

Բայց միակերպ է աշխարհը, տխուր՝
Սրտերին՝ ծնված մարտերի համար,
Եվ հաճախ տոնի խաղերն ամենուր
Լինում են դաժան խաղերի հետ խառն:
Հաճախ են փայլում թրերն ահալի
Խենթ խնջույքների լի կայտառությամբ,
Եվ գլուխներն են թռչում ճորտների,
Եվ մանուկները խփում ուրախ ծափ:

Սակայն դիտում էր ուսը անտարբեր
Ջվարճություններն այս արյունալի,
Սիրում էր առաջ նա փառքի խաղեր,
Այրվում կործանման ծարավովը լի:
Իր անագորույն պատվին նա գերի
Տեսնում էր վախճանն իր դեմ հանդիման,
Սառը և հաստատ մենամարտերին
Դիմավորելով կապարին մահվան:
Գուցե խոհերի տակ ծանրաբեռնված
Ժամանակներն էր մտաբերում այն,
Երբ ընկերներով իր շքապատված
Խնջույք էր անում նա աղմկածայն...
Արդյոք ավստոսում էր օրերն անցած,
Օրերը բոլոր խաբված հույսերի,
Թե՞ զննում էր նա հետաքրքրված
Դաժան պարզությամբ նրանց խաղերի:
Եվ ողջ բարքերը բիրտ ժողովրդի,
Կարգում էր նա այս ճշգրիտ հայելում,
Ու շարժումները բոլոր իր սրտի
Խորին լռությամբ թաքուն էր պահում:
Փոփոխություններ չէին նկատվում
Նրա բարձրանիստ ու լայն ճակատին:
Խիզախությունից նրա սառնարյուն

Ջարմանում էին շերքեզներն ահեղ,
Նրա ջահել կյանքն էին խնայում,
Շշնջում էին իրենց մեջ այնտեղ,
Հաջող ավարով այդ հպարտանում:

ԵՐԿՐՈՐԳ ՄԱՍ

Ճանաչեցիր դու, աղջիկ լեռների,
Ջմալանք սրտի, կյանքի քաղցրություն:
Քո հայացքը հուր, անմեղությամբ լի՝
Արտահայտում էր սեր և խնդություն:
Երբ քո ընկերը գիշերվա մթնում
Գուրգուրում էր քեզ համըր գգվանքով՝
Մոռանում էիր կյանքը աշխարհում,
Վառված ցանկությամբ և հաճույքներով:
Դու ասում էիր — Գերի սիրելի,
Ուրախ դարձրու հայացքդ նկուն,
Դու քո գլուխը իմ կրծքին հենիր,
Մոռցիր հայրենիք ու ազատություն:
Ուրախ եմ քեզ հետ թաքնվել ամա
Անապատի մեջ, իմ հոգու արքա,
Սիրիր ինձ, ոչ ոք դեռ մինչև հիմա,
Չի համբուրել իմ աչքերը անգամ
Իմ անկողինը մեն ու միայնակ՝
Ջահել ու սևաշ շերքեզը երբեք
Չի մտել լռին գիշեր ժամանակ:
Համարվում եմ ես աղջիկ խստասիրտ,
Եվ անողոք իմ գեղեցկությունով,
Բայց պատրաստ է իմ վիճակը շուտով:
Ինձ՝ հայրս, ինչպես և եղբայրս բիրտ՝
Մախել են ուզում շահրած մարդու,
Օտար առվում արժեքով ոսկու:
Հորս ու եղբորս բայց կաղաչեմ ես:
Թե չե՞ կզտնեմ ես դաշույն կամ թույն:
Անըմբռնելի ուժով կախարդուն՝
Հըրապուրվել եմ քեզանով այնպես,
Սիրում եմ ես քեզ, գերի սիրելի,
Հոգիս քեզնով է զմայլված ու լի...

Բայց գերին անձայն, խոր աստուածներով
 նայում էր կրքոտ աղջըկա վրրա,
 Եվ լցված ծանր մտածմունքներով՝
 Սիրային խոսքերն էր լսում նրա:
 Նա վերացել էր. խոնվել էին
 Հիշողություններն անցած օրերի,
 Նույնիսկ մի անգամ թափվեց այտերին
 Արցունքը՝ նման կարկտի հատերի:
 Նստել էր սրտին կապարի նման
 Սիրո թախիժը՝ առանց հույսերի,
 Վերջապես ջահել կույսի հանդիման
 Թափեց զեղումներն իր տանջանքների:

«Մոռացիր դու ինձ, քո ըզմայլանքին,
 Քո անմեղ սիրուն ես չեմ արժանի,
 Մի կորցնիր ինձ հետ օրերդ անգին,
 Կանչիր դու ուրիշ, մի այլ պատանի:
 Նրա սերը քեզ՝ իմ հոգու, սրտի,
 Թախծոտ սառնության կփոխարինի,
 Քեզ հավատարիմ՝ կգնահատի
 Հայացքդ քնքուշ, տեսքդ գեղանի,
 Եվ նրբությունը խոսքիդ բոցավառ.
 Առանց վայելքի, ցանկությունների,
 Ես կրքերի զոհ կլինեմ դալկահար:
 Դու դժբախտ սիրո հետքեր ես տեսնում,
 Հոգու փոթորկի հետքեր սոսկալի.
 Դու թող ինձ. սակայն խղճա դու տրտում
 Ճակատագիրն իմ տառապանքով լի.
 Դժբախտ բարեկամ, ինչո՞ւ դու առաջ
 Չըհայտնվեցիր դեմն իմ աչքերի,
 Երբ ես հույսերին և հիասքանչ
 Երազներին դեռ հավատում էի:
 Բայց ուշ է. չըկա էլ բախտ ինձ համար,
 Ցնորքն հույսերի թռավ ու գնաց,
 Ընկերդ թողեց հեշտանքները վառ,
 Նուրբ հույզի համար եղավ քարացած...»

Ինչքա՞ն դժվար է շուրթերով մեռած
 Ջերմ համբույրներին գեթ տալ պատասխան.
 Եվ քո աչքերին՝ արցունքով լցված՝
 Սառը ժպիտով ելնել հանդիպման:
 Տանջանք կրելով խանդից ապարդյուն,
 Քնելով հոգով անզգացմունք, սին,
 Քո ընկերուհու տարփալի գրկում,
 Ինչ ծանր է խորհել ուրիշի մասին...

Երբ այդպես դանդաղ ու այդպես նրբին
 Հագնեմ ես դու իմ համբույրներով,
 Եվ քեզ համար այդ ժամերն սիրային
 Անցնում են այնպես արագ, անվրդով,
 Այդ ժամանակ ես ցրված ու նկուն՝
 Կուլ տալով արցունքն իմ լուծյան մեջ,
 Կանգնած իմ դիմաց, ինչպես երազում,
 Տեսնում եմ դեմքդ սիրելի հավերժ.
 Նրան եմ կանչում, դեպի նա ձգտում,
 Լռում, չեմ տեսնում, և չեմ լսում քեզ,
 Մոռացության մեջ քեզ եմ հանձնրվում,
 Թաքուն գրկում եմ այդ ցնորքը ես:
 Լալիս եմ այստեղ ես նրա համար,
 Թափառում է նա ինձ հետ ամենուր,
 Եվ մռայլ թախծով է նա անդադար
 Լցնում որբացած իմ հոգին տխուր:

Թող ուրեմն իմ կապանքները ինձ,
 Եվ երազները իմ մեկուսացած,
 Հիշողություններ, արցունք ու թախիժ՝
 Ինձ հետ բաժանել չես կարող նրանց:
 Խոստովանություն լսեցիր սրտի,
 Ներիր ինձ... Ձեռքդ տուր հրաժեշտի:
 Կանացի սերը շուտ է ազատվում
 Անշատման սառը տխրություններից,
 Անցնում է սերը, ձանձրույթն է պատում,
 Եվ զեղեցկուհին սիրում է նորից:

Բաց շրթունքներով աղջիկը նստած
Հեկեկում էր դեռ առանց արցունքի,
Անշարժ հայացքին՝ մշուշով պատած՝
Արտահայտություն կար նախատինքի,
Դողում էր գունատ, նման սուվերի.
Նրա սառ ձեռները հանգչում էին
Ձեռքի ափի մեջ իր սիրահարի.
Ի վերջո վշտերը իր սիրալին
Տխուր խոսքերի միջով հորդեցին.

«Ա՛խ ու՛ր իմ, ու՛ր իմ, ախ, ինչո՞ւ համար,
Ձճանաչելով ես քո սիրտը լուռ,
Ես քեզ հավիտյան եղա անձնատուր:
Քո կրծքի վրա քիչ առավ դադար
Աղջիկը գրկի մեջ մոռացության,
Քիչ գիշերների բաժին խինդավառ
Ճակատագիրը ուղարկեց նրան:
Եվ կզա՞ն արդյոք, երբեք էլի,
Քե՞զ կորավ արդեն խինդը հավիտյան...
Դու կարող էիր և խաբել, գերի,
Միամիտ, անփորձ իմ ջահելության,
Թեկուզև միայն խղճալով դու ինձ,
Լռությամբ և կեղծ գուրգուրանքներով.
Կամոքեի քո վիճակը նորից
Քնքուշ, հնազանդ իմ խնամքներով՝
Ես կհսկեի քնի պահերին
Անդորրը վշտոտ իմ բարեկամի.
Դու չցանկացար... Սակայն, ո՞վ է, ո՞վ
Քո հիանալի այդ ընկերուհին:
Դու սիրո՞ւմ ես, ոուս, և սիրվա՞ծ ես դու
Հասկանում եմ ես քո տանջանքն ահա,
Դե, ների՛ր դու էլ իմ լացն հեկեկուն,
Մի ծիծաղիր իմ վշտերի վրա»:

Լոնց, Հառաչն ու արցունքները ջերմ
Խեղդեցին կուրծքը թշվառ աղջկա,
Շուրթերը անխոս տրտնջացին մեղմ,

Գրկելով նրա ծնկներն անզգա՝
Հագիվ շունչ քաշել կարողացավ նա:
Եվ հանդարտ ձեռքով գերին հանեց վեր
Դժբախտ աղջկան ու ասաց նրան.
«Մի՛ լա, ես էլ եմ բախտից հալածվել,
Եվ կրել սրտի տանջանքներ այնքան:
Ո՛չ, փոխադարձ սեր չեմ իմացել ես,
Սիրել եմ մենակ, տանջվել եմ մենակ,
Եվ մարում եմ ես ծխող բոցի պես՝
Խուլ հովիտներում, մոռացության տակ:
Կմեռնեմ հեռու ափերից սիրած,
Այս տափաստանն ինձ կլինի գերեզման,
Այստեղ ոսկերքիս վրա հալածված՝
Կժանգակալի իմ ծանր շղթան»:

Լուսատուները գիշերվա՝ հանգան.
Հեռվում գծվում էր թափանցիկ, հստակ
Ձյունի պես ճերմակ լեռների շղթան.
Նրանց հայացքը ներքև, զլսահակ,
Լուռ անջատվեցին, անխոս հեռացան:

Այդ ժամանակից հուսահատ գերին
Շրջում էր մենակ առվի բուր,
Արշալույսը տապ երկնակամարին
Բարձրացնում է նոր օրեր օրեցօր.
Եվ հաջորդում է գիշերն գիշերին.
Ազատություն զուր է տենչում գերին.
Հենց որ շողում է քարայծ թուփերում,
Հենց որ ցատկում է մի վիթ մութի տակ
Բռնկվում է նա, շղթան զնգացնում,
Սպասում՝ թե չի՞ պահվում մի կազակ—
Նա՛, որ գիշերով ավրում է գյուղեր,
Նա՛, որ ճորտեր է փրկում անվեհեր:
Կանչում է. լուռ է չորս կողմը սակայն,
Լոկ ալիքներն են ճողփում մոլեզնած,
Եվ գայլն զգալով մարդու հոտ ու ձայն,
Վազում է ամա դաշտով մթամած:

Լսում է այդ ոռւս գերին մի անգամ,
Լեռներում հնչում է կանչ ուղմական.
«Դեպի ջուկ, թաքուն» — վազում են կանչում.
Պղնձե սանձերն են զնգում, շաշում,
Սև յափունջիներ, փայլ զրահների,
Եռանդն է եռում թամբած ձիերի,
Պատրաստ է առաջն արդեն հարձակման,
Եվ պատերազմի որդիք վայրենի
Բլրից որպես գետ հորդացին, անցան,
Եվ սլանում են ափով Կուբանի՝
Գանձելու համար տուրքերը բռնի:

Առվն հանդարտվեց. խրճիթների մաս
Հսկող շներն են քնած արևում:
Թուխ մանուկները տկլոր ու բոկոտ .
Ազատ աշխույժով զիլ են աղմկում.
Նրանց պապերն են շորս բոլոր նստած,
Չիրուխի ծուխն է կապտում ոլորքով,
Լսում են նրանք անշշուկ, լարված
Երգն աղջիկների ծանոթ կրկնեղջով,
Ու ջահելանում է սիրտը նրանց:

ՁԵՐՔԵԶԱԿԱՆ ԵՐԳ

1

Գետում վազում է ալիքը խշշուն,
Լեռներում անգորրն է գիշերային.
Հոգնաբեկ կազակն է ահա ննջում,
Կռանալով իր պողպատ նիզակին:
Մի՛ քնիր, կազակ, գիշերվա մութին՝
Չեչենն է քայլում գետի այն ափին:

2

Կազակն է լողում ահա նավակով,
Քարշ տալով ջրում գետային ուռկան:
Կազակ, կիսեղդի գետը հորձանքով,

Խեղդում է ինչպես նա փոքրիկ մանկան.
Երբ լողում է նա շոգ ժամանակին,
Չեչենն է քայլում գետի այն ափին:

3

Ավանդական այդ ջրերի ափին՝
Մաղկում են փարթամ ու հարուստ շներ:
Պարերի խումբն է պարում խնդագին:
Փախե՛ք դուք արագ, ոռւս երգչուհիներ.
Գեղեցկուհիներ, վազե՛ք տուն կրկին,
Չեչենն է քայլում գետի այն ափին:

Այդպես երգեցին: Եվ նստած ափին,
Ռուսն երազում էր փախչելու մասին,
Բայց շղթաները շատ ծանր են գերու,
Գետն արագահոս, խորունկ ու եռուն...
Մինչ այդ՝ մութն ընկավ, գյուղը մտավ քուն...
Ժայռագագաթներն են մռայլ ահա,
Շողում են լուսնի լույսերը դժգույն
Նղջերուններն են ջրափին ննջում,
Առվի ճերմակ հյուղերի վրա.
Լոնց ուռացած կանչն արծիվների,
Եվ արձագանք է տալիս լեռներում
Հեռու դոփյունը երամակաների:

Այդ պահին լսվեց ինչ-որ ձայն մեկի,
Կարծես աղջնկա քողը շողշողաց,
Եվ ահա տխուր դալկություն դեմքին՝
Մոտեցավ գերուն աղջիկը կամաց:
Շուրթերը սիրուն փնտրում են խոսքեր,
Թախիծով լի են աչքերը նրա,
Թափվում են ինչպես սև-սև ալիքներ՝
Վարսերն իր կրծքի, ուսերի վրա:
Մի ձեռքին նրա սղոցն է փայլում,
Մյուսին՝ դաշույնը նրա պողպատյա
Թվում էր՝ կարծես աղջիկը թաքուն
Կռվի էր գնում, ուղմի քաջության:

Եվ հառելով իր հայացքը գերուն —
«Փախիր դու,— ասաց կույսը լեռների —
Չերքեզ դեմ չի գա քեզ ոչ մի տեղում:
Շտա՛պ, մի կորցնի ժամերն գիշերի:
Վերցրու դաշույնը, թանձր խավարում
Ոչ ոք հետքերը քո չի նշմարի»:

Սղոցը բռնած զողողուն ձեռքին,
Աղջիկը թեքվեց ոտներին նրա,
Երկաթն է խզվում սղոցի տակին,
Թափվում է նրա արցունքն ակամա,
Եվ շղթան պոկվում, զնգում է ահա:
«Ազատ ես,— ասաց աղջիկը գերուն,—
Փախի՛ր» — սակայն խենթ հայացքը դեմքին
Արտահայտեց խոր սիրո ուժգնություն:
Տառապում էր նա: Աղմկոտ քամին
Սուլելով՝ նրա քողն էր ծածանում,
Ռուսն աղաղակեց. «Օ՛, բարեկամ իմ,
Քոնն եմ, մինչ դամբան ես քոնն եմ մնում
Թողնենք երկուսով հողն այս տանջանքի,
Փախի՛ր դու ինձ հետ...» — «Ո՛չ, ուս, ո՛չ երբեք:
Անհայտացավ նա, քաղցրություն կյանքի,
Տեսա խնդություն, ամեն ինչ մեկ-մեկ,
Ամեն ինչ անցավ, չըկա նույնիսկ հետք:
Կլինի՞... սիրել ես դու ուրիշին,
Դու գտիր նրան և սիրիր նրան.
Իսկ ես թախծում եմ, էլ ինչի՞ մասին,
Ի՞նչ պատճառ ունեմ ես վհատության...
Ներիր ինձ... սիրո օրհնությունները
Կըլինեն քեզ հետ յուրաքանչյուր ժամ:
Ներիր — մոռացիր իմ տանջանքները
Տուր ինձ քո ձեռքը... մի վերջին անգամ»:

Գերին ձեռները պարզեց աղջկան,
Կյանք առած արտով դեպի նա նետվեց,
Եվ նրանց երկար համբույրն անջատման
Այնտեղ սիրային դաշինք հաստատեց:

Ձեռք ձեռքի տված, վհատությանը լի՝
Խոր լռության մեջ իջան գետի ափ,
Եվ ոուսը խորքի մեջ աղմկալի
Ալիք հուզելով լողում էր շտապ:
Արդեն հասավ նա ժայռին դիմացի,
Արդեն բռնում է նրանից գերին...
Ալիքներն հանկարծ խուլ աղմկեցին,
Եվ հեռու տնքոց հասավ ափերին...
Նա վայրի ավին է ահա դուրս գալիս,
Նայում է ետև... Ափերը պարզել,
Ճերմակել էին փրփուրներով լի:
Բայց չկար շերքեզ աղջիկը ջահել,
Ոչ ափին, և ոչ լեռան լանջերին.
Ամեն ինչ մեռած... Ընած ափերում
Լսվում է թեթև լոկ ձայնը քամու,
Եվ լուսնի ներքո՝ ճողփյուն ջրերում,
Շերտավոր շրջանն է անհայտանում:

Բոլորն ըմբռնեց...

Հրաժեշտ տալով
Վերջին հայացքի մեջ է ամփոփում
Դատարկ աուլն իր ցանկապատերով,
Դաշտերն, ուր գերին նախիրն էր պահում,
Կածաններ, կրում էր ուր շղթաներ,
Առուններ, հանգչում էր ուր կեսօրին,
Երբ ելած դաժան շերքեզը լեռներ
Ծայր էր տալիս իր ազատ երգերին:

Նոսրացավ խորունկ խավարն երկնքում,
Եվ օրը վառվեց մոռյլ դաշտերին
Արշալույսն ելավ, Կածանով, հեռվում,
Ճամփա էր կտրում ազատված գերին,
Եվ նրա զիմաց արդեն մշուշում
Սվիններն էին փայլում ոռոսական,
Եվ կանչում էին իրար թումբերում
Կաղակներն այնտեղ կանգնած պահապան:

Եվ մուսան, թեթև ընկերն երազի
Սահմանն Ասիայի թռչում էր ահա,
Եվ իր պսակի համար Կովկասի
Վայրի ծաղիկ էր քաղում բերում նա:
Նրան գերում էր հագուստը դաժան
Ցեղերի՝ աճած պատերազմներում:
Եվ հաճախ այդ նոր հագուստը վրան՝
Կախարդուհին էր ինձ ներկայանում.
Ամայի դարձած աուլների շուրջ
Նա թափառում էր քարածայտերում
Եվ աղջիկների — որք ու անտերունչ,
Տխուր երգերն էր միայն ունկնդրում:
Սիրում էր նաև շեներն ուղմական.
Ազդանշաններ քաջ կազակների,
Թումբերը, խաղաղ շիրիմ, դամբարան,
Եվ աղմուկ, խրխինջ երամակաների
Դիցուհին երգի և զրույցների
Լի է հուշերով իր բազմապիսի,
Գուցե թե կրկին կպատմի, կասի՝
Ավանդություններն ահեղ Կովկասի:
Կպատմի — վեպը հեռավոր երկրի,
Եվ Մըստիսլավի մենամարտը հին,
Դավեր, կործանում բազում ուսնների
Վրեժխնդիր վիր կանանց գրկերին:
Եվ երգում եմ ես փառավոր ժամն այն,
Երբ որ զգալով մարտն արյունաբեր,
Այդ տրտնջացող Կովկասի վրբան
Մեր երկգլխանի արծիվն ելավ վեր,
Երբ որ Թերեքի վրա ալեհեր
Թնդաց առաջին կովի թինդը սուր,
Եվ որոտացին ուսաց թմբուկներ,
Եվ կովի բովում Ցիցիանովը հուր
Հայտնվեց ահա ճակտով անվեհեր.
Օ՛հ, հերոս, քեզ եմ երգում հիմա ես,
Կոտլյարևսկի, Կովկասի մտրակ—

Ուր սլացել ես դու փոթորկի պես
Ամեն ընթացքըդ՝ որպես սև վարակ—
Ցեղեր է ջնջել, դարձրել հրակեղ...
Լքել ես՝ սուրըդ լեցուն վրեժով
Մարտը հիմա քեզ չի ուրախացնում.
Անդորրի կարոտ, պատվի վերքերով,
Դու վայելում ես քո տան ափերում
Խաղաղություն ու հանգիստ անվերջով...
Բայց արևելքն է տես ոռնում էլի...
Կովկաս, խոնարհվիր ձյունապատ գլխով,
Հանդարտ, Երմուղվն է ահա գալի:

Եվ լռեց կովի աղմուկը մոռի:
Ամեն ինչ ուսաց սրին հպատակ,
Կովկասի՝ որդիք, հպարտությամբ լի,
Դուք մարտնչեցիք, սոսկալի ընկաք.
Սակայն չփրկեց ձեզ արյունը մեր,
Ո՛չ զրահները ձեր կախարդական,
Ո՛չ լեռներ, ո՛չ ձեր ձիերն անվեհեր,
Ոչ սերը վայրի ձեր ազատության:
Բատիկ ցեղի նմանողությամբ,
Կուրանա Կովկասն իր նախնիքներին,
Կմոռանա ձայնն ագահ մարտերի,
Վերջ կգնի իր կովի նետերին:
Եվ ճամփորդն առանց վախի կգնա
Կիրճերով, ուր դուք դրել էիք բույն,
Եվ ձեր պատժի շուրջ կհյուսվի ահա
Լուրերի մթին մի ավանդություն:

ԳԱՐՈՒԵԼԱԿԱՆ

Թանկ է իսկապես ջահել հրեուհու
Հոգու փրկութիւնն այժմ ինձ համար,
Եկ ինձ մոտ, չքնաղ հրեշտակ իմ դու,
Եվ օրհնութիւնն իմ ընդունիր խաղաղ,
Ուզում եմ փրկել գեղը երկրային,
Գոհ բարեհամբույր շուրթերի ժպտից՝
Քրիստոսին և մեր երկնից արքային
Երգեր եմ երգում քնարով անբիծ:
Գո՛ւցե վերջապես լարերիս նրբին
Մեղեդիներով եկեղեցական
Իշնի՛ սուրբ հոգին սրտի՛ն կուսական
Նա՛ է իշխում մեր մտքին ու սրտին:

Տասնվեցամյա, հե՛ղ անմեղութիւն,
Թրթռում երկու կույս բլրակներին,
Ոտքերը գողտրիկ, սնահոն, սիրուն,
Մարգարտանման շարքն ատամների...
Ինչո՞ւ ժպտացիր դու, հրեուհի՛,
Ու կարմիրն անցավ դեմքիդ վրայով,
Իզո՞ւր, ես ո՛չ թե քեզ պատկերեցի,
Այլ կույս Մարիամին Մազթաղինացի:

Հեռվում, դաշտերում Երուսաղեմի,
Հեռու և՛ ջահել կնամուկներից
(Որոնք դեին են միշտ խորհրդակից),

Խաղաղ ապրում էր մի գեղեցկուհի՝
Ամենքի աչքին աննկատելի,
Եվ ամուսինը նրա հարգելի,
Ալեգարդ մի ծեր, հյուսն հասարակ
Արհեստավորն էր իր գյուղում միակ:
Գիշեր ու ցերեկ ծերը բազմազբաղ,
Զեռքին միշտ ուրազ, սղոց ու ռանդա՝
Ուշք չէր դարձնում իր կնոջ չքնաղ
Հրապույրներին, որոնց տներն էր նա:
Եվ գաղտնի պահված ծաղիկն այն, ավա՛ղ
Որին տրված էր վերուստ ա՛յլ պատիվ,
Դեռ չէր ծաղկել իր ցողունի վրա:
Ծուլ ամուսինը ցնցուղով իր հին
Զէր ջրում ծաղիկն այդ բուրումնավետ:
Կերակրում էր սոսկ նա անմեղ կույսին
Եվ որպես հայր էր ապրում նրա հետ:

Այնժամ, եղբայրեմ՛ր, արքան երկնային
Սիրալիր հայացք գցեց կուսական
Իրանին այդ պերճ ու փարթամ կրճերին,
Ու, զգալով ուժգին բռնկում արյան,
Որոշեցի իսկույն նա իմաստնաբար,
Ճոխ պարզենքով արժանավայել,
Նրա միայնակ, մոռացված իսպառ
Տխուր, անջրդի պարտեզը օրհնել:

Գիշե՛ր է խաղաղ: Մարիամն անկյունում,
Քաղցր քնի մեջ երազ է տեսնում,
Երազում, ահա՛, նրա դեմ-դիմաց
Բացվում է երկնի կամարը հանկարծ՝
Ողջ իր խորութեամբ անընդդրկելի:
Փայլի ու փառքի մեջ անճառելի
Հույներն են վխտում հրեշտակներին,
Սերովբեներ են թռչում լուսաթև,
Բերովբեք տավիղ ծնդացնում թեթև,
Հրեշտակապետներն են անձայն նստած՝
Գլուխներն իրենց թևերով ծածկած,

Եվ նրանց առաջ, ամպերի մեջ վառ,
 Աստրժու գահն է դրված մեծափառ:
 Եվ ահա հանկարծ նա ի՞նքն հայտնվեց...
 Բոլորը ծունկի եկան գլխահակ...
 Ու տավրիկների նվազը լռեց:
 Հազիվ է շնչում գլուխը կախած
 Մարիամն ու լսում աստրժուն հուզված:
 «Ջքնաղ կույսերի զա՛րդըդ երկրային,
 Հո՛ւյսդ Իսրայելի դու երիտասարդ,
 Քո սիրով վառված՝ կանչում եմ քեզ արդ,
 Մասնակից եղիր իմ վսեմ փառքին:
 Ինքըդ քեզ անհայտ բախտի պատասխանիր,
 Կգա փեսացուն աղախնու մոտ իր»:

Ու գահն ամպերով պարուրվեց էլի:
 Վեր ելավ գունդը թևավորների,
 Քերովքների ձեռքում լուսափայլ
 Տավրիկներն ուրախ հնչեցին դարձյալ...
 Բայց ինչի՞ է արդյոք նրա ծարավի
 Ձեռքերը խաշած, խանդաղատագին
 Նայում է տարված Մարիամն երկնքին:
 Բայց ի՞նչն է արդյոք նրա ծարավի
 Հայացքը հուզում, հմայում այդպես:
 Ո՞վ է նա, որ իր աչքերը ծավի
 Ձի կտրում չքնաղ կույսից գեղատես:
 Սաղավարտն ու ճոխ հանդերձանքը հուր:
 Հասակը պարթև, նայվածքը ջերմին,
 Թևերն ու գլուխն այդ ոսկեզանգուր,—
 Ամեն ինչ դուր է գալիս Մարիամին:
 Նրա՛ն է միայն տեսնում այնուհետ:
 Ցնձա՛, Գաբրիել հրեշտակապետ,
 Եվ հպարտացիր: Բայց տեսիլն ահա
 Ցնդեց, և հանկարծ կորավ ամեն բան,
 Ինչպես պատկերը կտավի վրա —
 Մնված լապտերի միջից մոգական՝
 Ցնդում է՝ մեծ ցավ առթելով մանկան:

Վաղորդայնի դեմ դարթնեց գեղուհին,
 Աչքերը բացեց մեղկության մահճում:
 Բայց Գաբրիելն և իր երազը հեշտին՝
 Հիշողությունից չէին հեռանում:
 Նա երկնի տիրոջն ուզում էր գերել,
 Խոսքերը նրա հաճելի էին,
 Սակայն Գաբրիելն առույգ ու ջահել
 Ավելի դուր էր գալիս Մարիամին...
 Այդպես, շատ անգամ, համհարզն է ձգված՝
 Իր գեներալի կնոջն հրապուրում:
 Բախտն է կարգադրել այդպես, ի՞նչ արած,
 Եվ համաձայն են ամենքն այդ բանում:

Խոսենք սիրային խենթություններից,
 (Այլ խոսակցություն չեմ պատկերացնում).
 Այնժամ, երբ մեր մեջ, այլոդ հայացքից
 Զգում ենք արյան ուժգին բռնկում
 Եվ երբ խաբուսիկ ցանկությունների
 Թախիծն է ճմլում մեր հոգին հրկեզ,
 Եվ ամենուրեք հետևում է մեզ
 Նույն ինքն առարկա՛ն մեր տանջանքների,—
 Ճիշտ չէ՞, որ բազում ջահելների մեջ
 Փնտրում ենք, գտնում մենք մեր սիրածին
 Եվ նրա հետ ենք հիացմամբ անվերջ
 Խոսում կրքերի լեզվով ջերմագին:
 Իսկ երբ երկնային արբեցման վաղանց
 Թուշող ակնթարթ վայրկյանն ենք որսում
 Ու հաճույքների մահճին ենք դամում
 Գեղեցկությունը կույսի ամոթխած,
 Երբ մոռանում ենք տանջանքը սիրո
 Եվ ցանկանալու ուրիշ բան չունենք,—
 Որպեսզի հիշենք մենք այդ պահն հետո՝
 Շաղակրատում ենք մտերմի հետ մենք:

Դու էլ վառվեցիր սիրով մեզ նման,
 Դու էլ, ինչպես մենք, բորբոքվել ես, տե՛ր:
 Արարչությունը ձանձրացրեց նրան,

Զգված էրկինային աղոթքներից, նա
 Սիրո սաղմոսներ երգեց բարձրաձայն.
 «Սիրո՛ւմ եմ, սիրո՛ւմ Մարիամին իմ կույս.
 Անմահությունս եմ քարշ տալիս անհույս...
 Ո՞ւր են թևերս՝ թռչեմ դեպի նա
 Ու հանգչեմ նրա լույս կրծքի վրա...»
 Արարչին, այսպես, ճոռում, ճոճաճան՝
 Շատ էր դուր գալիս ոճն արևելյան,
 Եվ նա Գաբրիելին իր մոտ կանչելով՝
 Իր սերը նրան պատմեց արձակով:
 Զրույցը նրանց, զաղտնիքն այդ խորին
 Թաքցրել է մեզնից սուրբ եկեղեցին.
 Մե՛ղքն ավետարան գրողի վլիխ:
 Բայց, ըստ հայկական մի ավանդության,
 Տերն ինքը իբրև սուրհանդակ-դեսպան
 Ընտրեց Մերկուրի հրեշտակապետին՝
 Նրա մեջ շնորհք, ձիրք նկատելով,
 Եվ Մարիամի մոտ առաքեց մթնով:
 Դեսպանն ա՛յլ պատիվ էր ակնկալում,
 Շատ անգամ էր նա շահել այդ բանում,
 Թեպետ ձեռնադրված էր սիրային
 Նամակներ տանել, բայց հպարտ է նա:
 Եվ փառքի որդին, կամա-ակամա,
 Թաքցրած իր մեջ զաղտնիքն իր խորին՝
 Դարձավ աստըծուն հնազանդ ծառա,
 Միջնորդ սիրային գործերի, որ արդ
 Աշխարհիկ լեզվով կոչվում է կավատ:

Բայց հին թշնամին, սատանան անքուն,
 Լսեց, որ բարձրյալն իր աստվածային
 Աչքը գցել է կույս — հրեուհուն,
 Որը պետք է մեր ցեղը մարդկային
 Փրկի դժոխքի շարշարանքներից:
 Դեն իրար անցավ ու ցատումնալից՝
 Զայրացավ իր մեջ: Մինչ այդ երկնքում
 Բարձրյալը նստած քաղցրորեն, տրտում՝

Մոռացել էր ողջ աշխարհն, որ առանց
 Նրա էլ շատ լավ յուր էր գնում:

Իսկ ի՞նչ է անում Մարիամն. ո՞ւր է նա —
 Հովսեփի կինը վշտահար, տրտում:
 Պարտեզում, տխուր խոհերով տարված՝
 Անմեղ հանգստի ժամն է անցկացնում
 Ու պերճ տեսիլին նորից սպասում:
 Հոգին շարունակ թռչում է դեպի
 Պատկերը սիրած հրեշտակապետի:
 Արմավենու տակ, առվակի ափին
 Խոր մտքերի մեջ բնկավ գեղուհին.
 Զեն հետաքրքրում նրան գունազեղ
 Ծաղիկներն ու ծիր խոխոջը ջրի...
 Տեսնում է հանկարծ մի օձ նա այնտեղ,
 Որ շողացնելով մորթն իր գեղանի,
 Գլխավերևում, ճյուղերի միջից,
 Ասում է նրան. «Սիրելի՛ դ երկնից...»
 Գերի՛դ եմ հլու, մի՛ փախչիր ինձնից...»
 Օ՛, հրաշք... Մի՞թե կարող է լինել...
 Ո՛վ էր այդ ասաց պարզամիտ կույսին.
 Դեն, անշուշտ, ուրիշ էլ ո՛վ կլիներ:

Կեղեցկությունը օձի խաբեբա,
 Հուրը խորամանկ նրա աչքերի
 Դուր եկան կույսին, և, որպեսզի նա
 Իր ջահել սրտի ձանձրույթը ցրի,
 Սատանայի հետ սկսեց խկույն
 Խիստ վտանգավոր մի խոսակցություն:

«Այդ ո՞վ ես դու, օ՛ձ: Քո շողում ձայնից,
 Գեղից քո փայլուն և քո աչքերից
 Ճանաչում եմ քեզ. այդ դո՛ւ էիր, որ,
 Հրապուրելով, մեր խեղճ Եվային
 Տարար ծառի մոտ այն խորհրդավոր
 Եվ դեպի մեղքը մղելով կույսին՝
 Փորձանքի բերի՛ր դու այդ անմեղին,

Նրա հետ նաև Ադամի ցեղին:
Եվ մենք ականաթաղվեցինք այսպես
Թշվառության մեջ. օ՛հ, ամոթ չէ՞ քեզ:—
«Տերտերներն են ձեզ խաբել, Եվային
Ո՛չ թե կործանել, այլ փրկել եմ ես»:—

«Ումնի՞ց...»—

«Աստըծուց»:—

«Նենգամի՛տ ոսոխ»:—

«Սիրահարված էր...»—

«Զգույշ, բամբասող»:—

«Եվայի սիրով...»—

«Լոկի՛ր»:

«...Վառվում էր.

Եվան սոսկալի վտանգի մեջ էր»:

«Օ՛հ, ստո՛ւմ ես դու»:

«Աստված է վկա»:

«Մի՛ երդվիր դու, դե»:

«Բայց ինձ հավատա՛...»—

Ե՛րարիմը մտքի մեջ ընկավ խորին.

«Լավ չէ պարտեզում այդպես առանձին

Ծածուկ ունկնդրել շարախոս օձին.

Եվ կարելի՞ է դեին հավատալ:

Բայց երկնից արքան ինձ խնամակալ՝

Սիրում է և ինձ նա շի կործանի,

Եվ ինչ-որ դատարկ զրույցի համար

Թույլ չի տա, որ ինձ մեղադրեն մարդիկ.

Օձն էլ բավական համեստ տեսք ունի.

Ի՞նչ մեղք կա այստեղ, ի՞նչն է անհարմար...

Ոչի՛նչ»: Ու վճռեց լսել այդ օձին՝

Մոռացած մի պահ նա իր Գաբրիելին:

Խորամանկ դեր աղեղի նման

Վիզն երկարելով ցած է սողոսկում

Մառի վրայից և կույսի կրծքում

Բորբոքելով հուր ցանկասիրության՝

«Ես իմ պատմությամբ,— ասում է նրան,—

Նման չեմ երբեք ձեր այն Մովսեսին,

Որը հրեից խոստումներով սին

Խաբեց, և նրանք ականջ կախեցին.
Խելքով նա հաճո եղավ աստըծուն
Ու դարձավ, ահա՛, անձն մեծանուն:
Բայց ես պատմարան չեմ պալատական,
Ինձ հարկավոր չէ, և չեմ էլ ուզում
Մարգարեական բարձր աստիճան:

Գեղուհիք բոլոր, ո՛վ համեստ Մարիամ,
Պետք է նախանձեն աչքերին քո բոց.
Ծնվել ես դու, որ քո գեղեցկությամբ
Զարմանք պատճառես Ադամի որդոց.
Որպեսզի բոլոր սրտերին իշխես
Ու երանություն պարգևես նրանց,
Մեկ-երկու խոսքով խելքահան անես,
Քմահաճորեն խաղացնես մարդկանց...
Ահա թե ի՛նչ բախտ վիճակված է քեզ:
Զահել Եվան էլ ամոթխած քեզ պես,
Համեստ ու խելոք, պարտեզում փթթած,
Բայց առանց սիրո՝ ապրում էր լքված:
Ադամն ու Եվան այնտեղ-միասին
Եղեմի լուսե գետերի ափին
Ժամանակ էին վատնում անխռով
Եվ ապրում տխուր, տաղտկալի կյանքով:
Ո՛չ ջահելությունն իրենց վառվում, —
Ո՛չ պուրակի հովն ու երգող առուն —
Ոչինչ նրանց մեջ չէր արթնացնում սեր.
Ձեռք-ձեռքի տված ցերեկ ու գիշեր
Զբոսնում էին անհույս ու խաղաղ,
Զունեին կրքոտ խաղեր կենսուրախ...
Այսպես, բռնակալ աստվածն անարդար,
Հրեից խանդոտ, մոռալ Եհովան,
Սիրելով շքնաղ Եվային, նրան
Պահում էր այնտեղ միայն ի՛ր համար...
Ի՛նչ պատիվ և ի՛նչ վայելք կար պահված:
Երկնքում, ինչպես գերության մեջ խեղճ
Աստըծու առաջ աղոթիր անվերջ
Եվ փառաբանիր նրան հիացած.

Հրեշտակապետի հետ մի՛ շնչա,
 Մի՛ համարձակվիր նայել ուրիշի...
 Ահա՛ ճակատի սև գիրը նրա,
 Ում որ աստվածը սիրուհի կընտրի:
 Իսկ հետո արդեն իբրև հատուցում
 Ցավերին այդ ողջ, սուրբ եկեղեցում
 Մումն՝ որ, աղոթքնե՛ր տաղտկալի, ու լաց.
 Բուրվառների ծուխ ու սրբապատկեր —
 Ինչ-որ նկարչի ձեռքով նկարված,
 Սարկավագների երգերը լսիր...
 Ի՛նչ նախանձելի մի ճակատագիր:

Եվ ես խղճացի Եվային իմ լավ
 Եվ ի հեճուկըս խանդոտ արարչի՝
 Նրանց երկուսին փրկել վճռեցի:
 Լսե՛լ ես, թե բանն այդ ինչպես եղավ:
 Ճյուղից կախ ընկած խնձոր երկու հատ
 (Բախտավոր սիրո խորհրդանշան)
 Բաց արին կույսին երազը անհայտ,
 Ու ցանկություններ տարտամ՝ արթնացան.
 Գեղեցկությունը ըմբռնեց նա իր,
 Ե՛վ հույզ ու գգվանք, և՛ սրտի թրթիռ
 Եվ երիտասարդ ամուսնու մարմնի
 Մեղկությունն զգաց Եվան հոլանի:
 Ես տեսա նրանց սերը բողբոջող,
 Որը ես էի հնարել հաջող.
 Իմ զույգը մտավ մթին մի պուրակ,
 Ահա տենդագին շարժումներ արագ...
 Մանկամարդ կնոջ ազդրերի միջև,
 Անվարժ, անճարպիկ, համակ հիացում՝
 Փնտրում էր Ադամն ուրախ արեցում
 Համակված անզուսպ կրակով կրքի
 Փնտրում էր ակունքն անհուն հաճույքի,
 Ու սուզվեց այնտեղ արբշիռ, հեշտագին...
 Եվան գիսախոիվ ու մերկամարմին,
 Ամբողջ էությունը կրակների մեջ,
 Չըսարսափելով, օ՛, աստվածային

Ցասումից երբեք, անվերջ ու անվերջ
 Համբույրներով էր ծածկում Ադամին:
 Արմավենու տակ պառկած անզգա
 Սիրահարներին երկիրը ջահել
 Մաղիկների մեջ՝ իր գիրկն էր առել:

Օ՛ր երանավետ! Ադամն արեցած,
 Ողջ օրը մինչև ուշ գիշեր անվերջ
 Կնոջն էր շոյում, գգվում, ու նրանց
 Կյանքը անցնում էր երանության մեջ:
 Բայց, ինչպես գիտես, աստված զայրագին
 Դրախտից ընդմիշտ զրկեց իմ զույգին:
 Սիրելի վայրից նրանց արտաքսեց,
 Ուր ապրել էին անգործ ու տրտում՝
 Եվ օրերն էին անցկացրել իրենց
 Մուլլ ու ձանձրալի լռության գրկում:
 Սակայն ես նրանց առաջ բաց արի
 Գաղտնիքն հաճույքի, հեշտասիրության,
 Եվ ջահելության իրավունք տվի,
 Հախուռն հույզեր, արցունք խնդրության,
 Համբույր ու քնքուշ խոսքեր սիրարժան.
 Արդ, ասա՛, մի՞թե դավաճան եմ ես,
 Եվ իմ պատճառով Ադամն իսկապե՞ս
 Դժբախտ է միթե: Քա՛վ լիցի, բնա՛վ,
 Զի ես Եվայի բարեկամն եմ լավ»:

Սատանան լռեց: Մարիամը խորին
 Մտքի մեջ ընկավ, լսելով դեմին:
 «Ի՛նչ կա որ,— ասաց կույսը յուրովի,—
 Գուցե խորամանկն իրավունք ունի.
 Ես էլ եմ լսել՝ ո՛չ պատիվներով,
 Ո՛չ փառքով-փայլով, և ո՛չ էլ ոսկով
 Երանությունը չես կարող գնել,
 Այլ պետք է միայն սիրե՛լ ու սիրե՛լ...»
 Սիրել... բայց ինչպե՞ս, և ի՛նչ է սերը...»
 Ահա թե ինչու կույսն՝ հետաքրքիր,
 Համակ լսելիք դարձած, ուշադիր,

Նենգ սատանայի պատմածների մեջ
 Պատկերներն ազատ, ոճը համարձակ
 Դեպքերը բոլոր և տարօրինակ
 Նորությունները որսում էր մեկ-մեկ...
 (Նորությունների ծարավ ենք և մե՛նք):
 Ժամ առ ժամ բացվում ու լուծվում էր նոր
 Խոհերի կծիկ մի խորհրդավոր:
 Եվ հանկարծ, ասես, օձն անհետացավ,
 Ու մի նոր տեսիլ երևան եկավ:
 Տեսնում է Մարիամն իր ոտքերի մոտ
 Մի գեղեցկադեմ երիտասարդի,
 Որ հառած իր վառ աչքերի կրքոտ
 Նայվածքը կույսին, դալա՛ր, դեռատի՛
 Պերճախոսությամբ խնդրում է մի բան,
 Մի ձեռքով ծաղիկ մատուցում նրան,
 Մյուսով ճմլում քաթանն հասարակ
 Եվ զգեստի տակ սողոսկում արագ,
 Ու մատն աշխույժով շոշափում է ժիր՝
 Գաղտնիքներն հաճո ու հեշտագրգիռ...
 Ամեն ինչ կույսի համար լավ է, նո՛ր,
 Ե՛վ զարմանալի, և՛ խորհրդավոր:
 Ու կարմրությունն անպարկեշտ, ահա՛
 Խաղաց կուսական այտերին նրա.
 Զերմը նվաղկոտ, հառաչն անձկագին
 Մարիամի ջահել կուրծքը բարձրացրին:
 Լուռ է նա, սակայն թուլացավ հանկարծ,
 Շողուն աչքերը հանդարտ փակվեցին,
 Ու դեի կրծքին զուլսը հակած՝
 Ա՛խ, արեց ու թույլ ընկավ խոտերին...

Օ, սիրելի՛ դ իմ, գեղուհիս, որին
 Տվել եմ ես իմ երազն առաջին,
 Որին սիրել եմ ու սիրվել որից,
 Կրնե՞րե՞ս արդյոք, կրնե՞րե՞ս դու ինձ
 Մեղքերն իմ, խաղերն իմ պատանություն,
 Երեկոները ձեր տանը, երբ ես
 Քո խիստ, ձանձրալի մոր ներկայությամբ

Խոր տագնապներով տանջում էի քեզ
 Եվ լուսավառում հմայքներդ կույս:
 Ես սովորեցրի ձեռքդ հնազանդ
 Խաբել տխրագին բաժանումն անհույս
 Եվ քաղցրացնել լուռ ժամերն անձկության
 Ու տառապանքներն անքուն կուսական:
 Բայց ջահելությունդ խորտակված է արդ,
 Գեղեցկությունդ մեռավ արբունքին,
 Էլ ժպիտ չկա շուրթերիդ գունատ...
 Կրնե՞րե՞ս դու ինձ, օ, իմ թանկագի՛ն:

Խորամա՛նկ ոսոխ, մեղքի՛ նախահայր,
 Մեղավոր ես դու Մարիամի մոտ հեզ.
 Անառակությունն հաճո էր և քե՛զ...
 Հանցավոր խաղով դու կարողացար
 Բարձրյալի կնոջն այն լուսավորել
 Եվ հանդգնությամբ անմեղին գերել:
 Պարծեցի՛ր դու քո փառքով անիծյալ.
 Մոտ է ժամն ահա... Շտապիր որսալ...
 Հանգչում է օրը, ու լույսը մարում.
 Լռություն. կույսի գլխավերևում
 Հրեշտակապետն է ճախրում հանկարծ —
 Բանքերը, երկնից որդին փառապանծ:

Ու գեղեցկուհին Գաբրիելին ի տես՝
 Զարհուրած ծածկեց դեմքն անմիջապես...
 Կանգնելով մռայլ, շվար սատանան
 Գաբրիելի դեմ՝ ասում է նրան.
 «Իսկ ո՞վ կանչեց քեզ, երանյա՛լ հպարտ,
 Ինչո՞ւ թողիր դու պալատն երկնային
 Ու խանգարում ես մեր երիտասարդ
 Զգայուն զուլգի բերկրանքը լուին»:
 Բայց Գաբրիելը խանդոտ, խստագին
 Պատասխան տվեց հանդուգն այդ խոսքին.
 «Դու գեղեցկության անմի՛տ թշնամի,
 Ստահա՛կ դու շար, անհո՞ւյս աքսորյալ,
 Դու գայթակղեցիր գեղը Մարիամի

Ու դեռ հարցե՞ր ես հանդգնում ինձ տալ,
 Զքվի՛ր, խոովարար ստրո՛ւկ աներես,
 Թե չէ կստիպեմ դողդողալ ես քեզ»։—
 «Ես ծառաներից ձեր պալատական
 Զեմ դողդողացել և ոչ մի անգամ,—
 Կավատներիցըդ երկնից արքայի»։
 Ասաց անիծյալն ու, շարությամբ լի,
 Կնճոտո ճակատով վարկըվեց ուժգին
 Հրեշտակապետի ատամնաշարքին։
 Լսվեց մի սուր ճիչ, և Գաբրիելն ընկավ,
 Զախ ծունկը ծալվեց, բայց և վեր կացավ
 Եվ սատանայի ուղղակի քունքին
 Հասցրեց հանկարծ մի հարված ուժգին։
 Դեւ մոնչաց։ Եվ Գաբրիելն ու նա
 Ընկան խելահեղ մեկմեկու վրա։
 Իրար փաթաթված ընկնում են ելնում,
 Մեկմեկու հաղթել չեն կարողանում։
 Զեռք ու ոտք իրար խառնած խելագար,
 Մերթ ուժով և մերթ խորամանկաբար,
 Խոտերի վրա, մարդագետնի մեջ,
 Քաշում են իրար, քաշքշում անվերջ։

Բարեկամեն՛ր իմ, հիշո՞ւմ եք արդյոք
 Այն դաշտը, որտեղ գարնան օրերում,
 Թողած դասարանն, ազատ ու անհոգ
 Խաղում էինք մենք ու գոտեմարտում։
 Այդպես, լուսանքներ տեղալուց հոգնած,
 Հրեշտակներն էին քաշքշում միմյանց։
 Զուր էր կովարար դեւ թիկնավետ
 Զափվում իր ճարպիկ ախոյանի հետ։
 Բայց կամենալով վերջացնել մեկին՝
 Ցած գցեց նրա սաղավարտը նա,
 Ալմաստով պճնած կորդակը ոսկյա։
 Բռնած թշնամու մազերից՝ ուժգին
 Թևքում է նրա մեջքը դեպ գետին։
 Տեսնում է Մարիամն առույգ, դեռատի
 Գեղեցկություններն հրեշտակապետի

Եվ նրա համար ցավում է սրտում։
 Դեւ գոռում է, դժոխքը ցնծում։
 Բայց կառչեց ճարպիկ Գաբրիելը ահա
 Ճակատագրական ա՛յն տեղից նրա,
 (Որն ամեն կովում ավելորդ է միշտ),
 Գոռոզ անդամից, որով քիչ առաջ
 Մեղսագործել էր դեւ ամբարիշտ։
 Խորամանկն ընկավ ու ներում հայցեց
 Եվ հազիվ գտավ դժոխքի ճամփան։

Կույսը կիսաշունչ ու կիսակենդան
 Հազիվ էր նայում նրանց այդ կովին,
 Իսկ երբ քաջաբար վանելով դեին՝
 Հրեշտակապետը Մարիամին դիմեց,
 Մարիամի դեմքը հրով բռնկվեց,
 Եվ սիրտը լցվեց քնքշանքով խորին։
 Ա՛խ, որքան չքնա՛ղ էր հրերեւհին...

Կարմրեց բանբերն ու այսպես ասաց
 Խոսքով խորիմաստ և աստվածային.
 «Ցնծա՛, կույս-Մարիամ, չքնաղդդ կանանց,
 Քեզ հետ է հավերժ սերը երկնային։
 Ծրանյա՛լ է քո պտուղն օրհնված,
 Որ պիտի դառնա փրկիչն աշխարհի,
 Բայց երջանիկ է հայրն — անկեղծ ասած —
 Հարյուրապատի՛կ անգամ ավելի»։
 Եվ նա Մարիամի առաջ ծնկաշոք
 Սեղմում էր նրա ձեռքը քնքշագին,
 Եվ մինչ ամաչկոտ ու սիրաբորբոք
 Խոնարհ հառաչում էր գեղեցկուհին՝
 Հրեշտակապետը համբուրեց նրան
 Ու ձեռքը դրեց կրծքին կուսական...
 «Թո՛ղ ինձ»,— շնչաց Մարիամը, սակայն
 Խլացրեց իսկույն համբույրը հեշտին՝
 Ճիչն անմեղության, տնքոցը վերջին...

Ի՞նչ անել: Խանդոտ աստվածն ի՞նչ կասեր:
Գեղեցկուհիներ, զուր մի՛ տրտնջաք,
Օ՛, կանայք՝ սիրո՛ մտերմուհիներ,
Խորամանկ եք դուք բավականաչափ,
Կարողանում եք փեսացվին խաբել
Ու մարդկանց աչքին նայել անխռով,
Հաճելի մեղքի հետքերը ծածկել
Հեզ անմեղության պաճուճանքներով...
Աղջիկը հաճախ իր մորից խոնարհ
Ամաչկոտություն դասեր է առնում
Եվ ապա շինծու մի համեստությամբ
Վճռական գիշերն իր դերն է խաղում,
Եվ երբ առավոտ ուշքի է գալիս՝
Գունա՛տ, նվաղկոտ հազիվ է քայլում,
Մարդը հիացած կնոջն է նայում,
Մայրը աստըծուն լուռ փառք է տալիս:
Իսկ հին բարեկամն այնտեղ, պատի տակ՝
Մեծում է կամաց լուսամուտը փակ...

Գաբրիելը արդեն հաճելի լուրով
Ծրկինք է թռչում իր եկած ճամփով:
Անհամբեր աստվածն իր հավատարմին
Դիմավորում է օրհնանք-ողջունով.
«Հը, ի՞նչ կա»:— «Արի ինչ կարող էի՝
Հայտնեցի նրան»:—
«Իսկ նա՞»:—

«Պատրաստ է»:

Բարձրյալն իր գահից վեր կացավ անձայն
Եվ հոնքերի լուռ շարժումով միայն
Հեռացրեց շուրջը նստած բազմությունն—
Հոմերոսի հին աստըծու նման,
Երբ մանուկներին հաշտեցնում էր նա:
Բայց Հունաստանի հանդեպ հավիտյան
Մեր հավատն հանգավ, ու մեր աչքերից
Քողն ընկավ, և մենք խելոք ենք հիմա:

Արբած կենդանի հուշերով իր վառ՝
Հանգստանում է Մարիամը ահա
Մահճում, ճարթված սավանի վրա:
Այրվում է նրա հոգին ցանկավառ,
Հուզվում է ջահել կուրծքը նոր հրով,
Ու Գաբրիելին է նա կանչում կամաց
Նոր պարգևների ջերմ խոստումներով:
Գիշերածածկոցն ոտքով հեռացրած,
Հայացքը ժպտուն խոնարհել է ցած
Ու մերկության մեջ հիանում շքեղ
Ողջ գեղեցկությամբ իր հրաշագեղ:
Իսկ մինչ այդ մեղույշ մտածության մեջ
Նվաղկոտ, շքնաղ, մեղք է գործում նա.
Բերկրանքի բաժակն է ըմպում անվերջ:
Միծաղում ես դու, օ՛, նե՛նգ սատանա:

Եվ լուսամուտից ահա գեղանի,
Ներս է ընկնում մի ճերմակ աղավնի,
Թևածում նրա գլխավերևում,
Փորձում է երգել ուրախ մեղեդիք
Ու իջնում կույսի ծնկներին գողտրիկ,
Նստում է վարդի վրա և դողում,
Ոտքով, քթիկով ճիգ ու ջանք անում:
Մարիամն հասկացավ, որ թռչունը այդ
Հենց նա՛ է, որին հլու-հնազանդ
Հյուրասիրում է իր մահճում ահա:
Մունկերը սեղմած ճչաց հրեուհին,
Դողաց, աղոթեց, հառաչեց խորին,
Սակայն աղավնին հրճվում է, ցնծում,
Թպրտում է նա սիրո հնոցում
Եվ ընկնում թեթև նինջով համակված,
Սիրո ծաղիկն այն իր թևով ծածկած:

Աղավնին թռավ: Մարիամն ուժասպառ
Մտածեց. «Ա՛յ քեզ խիստ հիմար կատա՛կ:

Երեքն... ու ինչպե՞ս չեն հոգնում դրանք:
Հապա ե՞ս, որ խոր տագնապով լեցուն,
Միևնույն օրում տրվեցի հերթով
Շրեշտակապետին, դեին, աստըծուն...»

Եվ, ինչպես կարգն է, բարձրյալն այնուհետ
Իրենն համարեց հրեուհու որդուն,
Բայց չդադարեց Գաբրիելը մերթ
Հովսեփի կնոջն այցելել թաքուն:
Հովսեփն ինչպես միշտ, կնոջից հեռու
Մխիթարված էր շատերի նման,
Քրիստոսին սիրում էր որպես՝ որդու.
Ու վարձատրեց աստվածն էլ նրան:

Ամե՛ն: Զրույցըս ինչո՞վ վերջացնեմ:
Գծություններըս թողած վաղեմի,
Ո՞վ Գաբրիել՝, ես քո մասին երգեցի:
Քե՛զ նվիրեցի փրկարար ու ջերմ
Հլու լարերիս երգերն անբասիր.
Պահպանիր դու ինձ, աղոթքըս լսիր:
Ցարդ հերետիկոս էի սիրո մեջ,
Գեղեցիկ կանանց խուլ երկրպագու,
Դեին բարեկամ, խենթ ու ցանկատենչ...
Օրհներ, ո՞հ, օրհներ իմ զղջումը դու:
Ընդունում եմ ես այնուհետ բարի
Մտադրություններ, քանզի ես տեսա,
Իմ Հեղինեի՛ն տեսա անձկալի:
Մարիամի նման գեղեցիկ է նա:
Հավերժ անբաժան հոգիս նրանից,
Տո՛ւր իմ խոսքերին ուժ կախարդական,
Ու սովորեցրու դուր գալը դու ինձ,
Հուր վառիր նրա հոգում ցանկություն,
Թե չէ կդիմի դեի օգնության:
Սակայն թռչում են օրերն ու տակավ
Գլուխս արժաթում ու հանգստավետ
Ամուսնությունը սեղանի առաջ

Ինձ կըմիացնի սիրող կնոջ հետ:
Օ՛հ, դու Հովսեփի սփոփի՛չ, արի,
Պաշտպանըդ եղջյուր ունեցողների,
Ահա ծնկաչոք աղաչում եմ քեզ,
Հնազանդություն պարգևիր ինձ հեղ.
Պարգևիր անվերջ ինձ համբերություն,
Հավատ առ կինըս ու հանգիստ գիշեր,
Տանն, ընտանիքում համերաշխություն
Եվ մերձավորի նկատմամբ միշտ սեր:

ԲԱՆՁԻՍԱՐԱՅԻ ՇԱՏՐՎԱՆԸ

Շատերն են ինձ պես այցելել սույն շատրվանը, բայց նրանցից ոմանք չկան արդեն, ոմանք շրջում են հեռաստաններում:

Սաադի

Գիրեյն էր նստել հայացքը մուրր,
Բերնին՝ մխացող սաթյա ծխամորճ.
Խոնվիլ էր ահեղ խանի շորս բոլոր
Սարկաբարո արքունիքը ողջ:
Ամեն ինչ խաղաղ, լուռ էր պալատում,
Երկյուղածություն մթ խոնարհված նրան՝
Մռայլված դեմքին վշտի ու ցասման
Նշաններ էին ամենքը կարդում:
Սակայն տիրակալն ահեղագոռոզ
Ձեռքով անհամբեր նշան է անում,
Գնում են նրանք խոնարհ ու անխոս:

Մենակ է նա իր առանձնարանում.
Կուրծքը ավելի ազատ է շնչում,
Ճակատն ավելի պարզ, որոշակի
Մատնում է սրտի հուզումն ահագին.
Այդպես է ծովի դողդոջ ապակին
Արտացոլում սև ամպը փոթորկի:

Ի՞նչն է փոթորկում գոռ հոգին նրա,
Ի՞նչ մտքով է նա զբաղված արդյոք,
Գնում է նորից Ռուսիայի վրա՞,
Լեհաստա՞նն է նա ենթարկել ուզում,
Վառվում է ռխո՞վ արյունածարավ,

Թե՞ իր բանակում նկատել է դավ.
Լեռնականների՞ց է արդյոք սարսում,
Թե՞ Ջենովայի դավերից խարդախ:

Ո՛չ, ձանձրացրել է ռազմի փառքը սին,
Հոգնել է արդեն բազուկն ահարկու,
Եվ չի մտածում նա կովի մասին:

Գուցե մի անարգ դավաճանություն
Մուտք է գործել իր հարեմը լուին,
Եվ նա՝ գերության դուստրը հեշտասուն
Իր սիրտն է ծածուկ հանձնել գյավուրին:

Ո՛չ, Գիրեյ խանի կանայք մշտավախ,
Որ սիրտ չեն անում խորհել ու ցանկալ,
Տրտում անդորրում փթթում են խաղաղ.
Հսկողության տակ՝ աշալուրջ ու պաղ,
Ձանձրության գրկում միշտ անմխիթար՝
Նրանք չգիտեն դավաճանություն:
Պահվում է նրանց հմայքն անվթար
Հարեմի զովում անձայն ու թաքուն:
Այդպես հարավի ծաղիկն է ապրում՝
Հպված ջերմոցի տխուր ապակուն:
Ու նրանց համար, հերթով անընդհատ,
Օրեր, ամիսներ, տարիք են անցնում,
Անցնում, իրենց հետ տանում աննկատ
Ե՛վ սեր, և՛ վայելք, և ջահելություն:
Օրերն են անցնում մեկմեկու նըման,
Ծանր են ժամերը հարեմի ծոցում,
Այնտեղ իշխում է ծուլություն ունայն
Եվ հազվադեպ է հաճույքն առկայծում:
Եվ ջահել կիներն այն՝ ցանկանալով
Սփոփել իրենց սիրտը մի բանով,
Անվերջ փոխում են հագուստներ շքեղ,
Զրույց են անում, խաղում միատեղ,
Կամ թե ջրերի խշշոցում զվարթ,
Նրանց թափանցիկ շիթերից վերև

Սահուն խմբերով զով, խտատերև
Սոսիների տակ ըզբոսնում անվերջ:
Զար ներքինին է շրջում նրանց մեջ:
Եվ նրա աչքից խույս տալն է իզուր.
Հայացքն իր խանդոտ, լսելիքը սուր
Հետամուտ են միշտ ամեն մի բանի.
Նրա ջանքերով մտել է այնտեղ
Հավերժական կարգ: Եվ կամքն է խանի
Նրա համար լուկ կանոն ու օրենք.
Նա չի կատարում այդքան խտտորեն
Սուրբ պատվիրանը նույնիսկ Ղուրանի:
Նրա սիրտն հիմա սեր չի ցանկանում,
Նա, ինչպես արձան, լսում է, տանում
Ծաղր, ատելություն, խոնարհ աղաչանք,
Վիրավորանքներ, շարաճճի խաղ,
Հայացքներ երկշոտ, խաղաղ հառաչանք,
Զար արհամարհանք, տրտունջներ նվաղ:
Հայտնի է նրանց բարքը կանացի.
Եվ գիտե փորձով՝ նենգ է նա որքա՛ն
Թե՛ գերության մեջ, թե՛ ազատության.
Քնքուշ հայացքը, մորմոքը լացի
Էլ նըրա սրտի վրա չեն աղդում,
Հիմա նա նրանց էլ չի հավատում:

Երբ երիտասարդ կիները գերի,
Արձակած իրենց մազերը շքեղ,
Լողանալու են գնում շոգերին,
Եվ երբ թափվում է նրանց նրբագեղ
Մարմինն սառնորակ ջուրն աղբյուրների,
Այդտեղ է նրանց անբաժան ծառան
Եվ նայում է նա սառն ու անտարբեր
Գեղանի կանանց խմբին մերկիրան:
Անձայն քալիքով գիշերը խավար
Թափառում է նա հարեմում անքուն,
Գորգերն է կոխում նա ըզգուշաբար,
Դռների ետև կանգնած է թաքուն,
Մահիճից մահիճ անցնում անշշուկ

Եվ հոգածությամբ հսկում աշալուրջ
Իր տիրոջ կանանց քունը վեհաշուք,
Գիշերվա ամեն թոթովանք ու շունչ,
Սարսուռ կամ հառաչ, ամեն, ամեն ինչ
Նկատում է նա և ագահ լսում,
Եվ վա՛յ է նրան, ով երազում
Ուրիշի անուն շշնջա . . . օր,
Կամ թե բարեհաճ իր ընկերուհուն
Խոստովանի իր միտքը մեղսավոր:

Էլ ի՞նչ է վիշտը պատել Գիրեյին:
Ծխամորճն արդեն հանգել է ձեռին.
Դռան մոտ անշարժ ու շունչը պահած՝
Պատրաստ կանգնած է ծերուկ ներքինին:
Ոտքի է կանգնում խանը մտազբաղ,
Եվ նրա առջև ահա դուռն է բաց.
Դեպի սրահն է քայլում նա դանդաղ
Ու այնքան վաղուց սիրելի կանանց:

Եվ ըսպասելով հայտնվելուն խանի,
Հավաքված շուրջը ժիր շատրվանի,
Գորգերի վրա մետաքսանկար,
Կանայք նստոտած խմբերով կայտառ՝
Հետևում էին մանկան խնդությամբ,
Թե ինչպես վարում՝ ջրերում հստակ,
Մարմար հատակին ձուկն է լողում ծուլ,
Ու նետում էին ձկնիկին, դիտմամբ,
Նրանցից ոմանք դինդեր ոսկեծուլ:
Մինչ ստրկուհիք չորս կողմից նրանց
Մատուցում էին անուշ օշարակ,
Եվ նրանց զնգուն խմբերից հանկարծ
Թնդաց հարեմի շենքը բովանդակ.

ԲԱԲԱՐԱԿԱՆ ՆՐԳ

«Արցունքի, վշտի փոխարեն մարդում
Երկինքը վերուստ հատուցում է լի.

Երջանի՜կ է խեղճ ֆաթիրն էլ անտուն,
Թե ծերանալով Մեքքա այցելի:

2

Ով սրբագործի վեհ Դանուբ գետի
Եզերքն իր մահով, երջանի՜կ է նա.
Կրքոտ ժպիտով կույսը դրախտի
Նրան ընդառաջ պիտի սլանա:

3

Բայց նա է, Զարե՛մ, երջանկագույն մարդ,
Ով որ սիրելով հեշտանք ու անդորր,
Կզգվի, անո՛ւշ, քեզ ինչպես մի վարդ,
Այստեղ — հարեմի լուսթյան մեջ խորք:

Երգում են: Սակայն Զարեմն ո՛ւր է, ո՛ւր,
Աստղիկը սիրո, զարդը հարեմի.
Ավա՛ղ, նա նստած գունատ ու տխուր՝
Գովերգը նրանց չի լսում հիմի:
Արմավենու պես նկուն, հողմահար,
Գլուխը ջահել խոնարհել է վար,
Զի գալիս աչքին ոչինչ աշխարհում,—
Զարեմին Գիրեյն արդեն չի սիրում:

Նա դավաճանե՛ց... Բայց ո՛վ վրացուհի,
Քո գեղեցկությունն ու հմայքն ունի.
Քո շուշանային ճակատի բոլոր
Մամերդ ես հյուսել դու կրկնաոլոր,
Զույգ աչքերը քո սև ու հմայիչ
Մութն են գիշերից, ցերեկից էլ ջինջ:
Ո՛ւմ ձայնն է մատնում ավելի ուժգին
Վառվող ցանկության պոռթկումները բոց,
Ո՛ւմ զրգվանքներն են այնքան խորախոց,
Քան համբույրը քո ջերմ ու քնքշագին:
Եվ ինչպե՞ս սիրալ, որ լի է քեզնով,

Պիտի բաբախի ուրիշի համար,
Բայց Գիրեյն անհոգ ու դաժանաբար
Արհամարհեց քո հմայքն հոգեթով:
Եվ ցուրտ ժամերին իր գիշերային
Նա միշտ էլ մենակ, մռայլ է լինում,
Այն օրից, երբ որ լեհ իշխանուհին
Փակված է անդարձ նըրա հարեմում:

Վազուց չէր, որ նա՝ մանկամարդ Մարին,
Աչք հառեց օտար երկնակամարին,
Վազուց չէր նա իր գեղով դուրեկան
Մաղկում աշխարհում իրենց հարազատ:
Նրանով հպարտ, հայրը ալեղարդ՝
Իր սփոփանքն էր համարում նրան,
Եվ նրա կամքը պատանեկական
Պետք է հոր համար միշտ օրենք լիներ,
Ու նրա միակ հոգսն էր մշտապես,
Որ բախտը իր շատ սիրելի դստեր
Պարզ լիներ գարնան պայծառ օրվա պես,
Որ նույնիսկ վշտերն այն վայրկենական
Զրմոայլերին աղջկա հոգին,
Եվ ամուսնացած լինելով անգամ՝
Խանդավառանքով հիշեր նա կրկին
Օրերն հաճույքի, օրերն աղջկական՝
Անցած դուրասահ երազի նման:
Դյութում էր մարդուն նա ամեն ինչով—
Խաղաղ իր բարքով, նազուն շարժումքով,
Խորունկ աչքերով կապուտակ ու ջինջ:
Բնության տված ձիրքնրը թովիչ
Զարդարում էր նա նրբին արվեստով
Եվ զվարթացնում տավղով մոգական
Ճոխ խնջույքները ընտանեկական:
Զքնաղ Մարիի ձեռքն էին խնդրում
Բազում հարուստներ, իշխաններ հայտնի,
Եվ շատ ջահելներ տանջվելով գաղտնի՝
Մարիի համար հալումաշ լինում:
Բայց նա իր հոգում խաղաղ ու անդորր՝

Դեռ սեր չգիտեր: Դղյակում իր հոր,
Իր ընկերակից աղջիկների հետ,
Հանգիստ օրերը, անկախ ու անհոգ,
Զվարճության էր նվիրում նա լուկ:

Վաղուց էր: Եվ ի՞նչ: Թաթարների հոծ
Ամբոխն ինչպես գետ կհաստան խուժեց.
Ձի փովում արտում հրդեհն հողմաբոց
Նույն արագությամբ սոսկալի ու մեծ,
Որբացավ հանկարծ երկիրը ծաղկած,
Պատերազմներից դարձավ խեղանդամ,
Անցան զվարճանքն ու կյանքը հանդիստ.
Գյուղեր, անտառներ լուռ են, տրտմանիստ,
Եվ ամայացավ դղյակը փարթամ:
Լուռ է Մարիի սենյակը տխուր...
Տան եկեղեցում, որտեղ ամենուր
Մասունքն են հանգչում իրենց պաղ քնով,
Կոմսական նիշը և թագը վրան՝
Կանգնած է ահա մի նոր դամբարան:
Հայրը շիրիմում, դուստրը գերիվա՛ր,
Գծուծ ժառանգն է իշխում դղյակին
Ու փառագրկում լուծով ծանրագին
Երկիրն ամայի և անմխիթար:

Բախչիսարայի պալատը, ավա՛ղ,
Թաքցնում է իր մեջ ջահել դշխուհուն.
Այժմ գերության գրկի մեջ խաղաղ
Թռչնում է Մարին, լալիս ու տխրում:
Խանն է անբախտին, սակայն, խնայում.
Հուզում են խանի քունը կարճատև
Արցունքը նրբա, հառաչն անհանգիստ,
Եվ նրա համար դարձրել է թեթև
Նա իր հարեմի օրենքները խիստ:
Ձի այցում կուլսին գիշեր ու ցերեկ
Խանական կանանց խստադեմ ծառան
Եվ իր հոգատար ձեռքերով նրան
Դեպի մահիճը չի տանում երբեք,
Ձի համարձակվում երբեք աղջկան

Իր վիրավորիչ հայացքը հառել,
Ու Մարին գաղտնի իր լողարանում
Ստրկուհու հետ մենակ է մնում:
Ձի համարձակվում խանն իսկ խոռվել
Տխուր հանգիստը իր շքնաղ գերու,
Եվ թույլ է տվել հարեմի հեռու
Մի բաժնում նրան ապրել միայնակ,
Եվ թվում է՝ այդ առանձնարանում
Թաքնում է մի ոչ երկրային էակ:
Գիշեր ու ցերեկ այնտեղ տիրամոր
Պատկերի առաջ կանթեղ է վառվում.
Լուսթյան մեջ հույսն ու հավատը խոր,—
Վշտահար հոգու սփոփանքը այդ,—
Վաղուց ապրում են այնտեղ միասին
Եվ հիշեցնում են սրտին անընդհատ
Մերձավոր և լա՛վ աշխարհի մասին...
Եվ աղջիկն այնտեղ թափում է արցունք՝
Խանդոտ կանանցից հեռու և ծածուկ:
Եվ, մինչ թաղված է չորս կողմն ամեն ինչ
Հիմա հեշտանքում այն խելացնոր,
Հրրաշքով ազատ անկյունն հեռավոր
Պահպանում է այդ սրբությունը ջինջ:
Այսպես էլ սիրտը մոլության զոհի
Հափշտակության մեջ էլ ախտակիրք
Պահպանում է միշտ մի սուրբ երաշխիք,
Մաքուր զգացմունք մի աստվածալին...

Իջավ գիշերը. ծածկվեցին մութով
Տավրիկյան դաշտերն. ահա քաղցրաթով
Սոխակի երգն եմ լսում ես հեռվում,
Դափնեծառերի խաղաղ հովանում:
Լուսինն է ծագում աստղերի խմբով
Ու սփռում իր խոնջ շողերը չորս դին՝
Մութ անտառներին, լեռներին, հովտին:
Պարուրված իրենց ճերմակ քողերով,
Ստվերների պես թեթև, վետվետուն,

Անցնում են շտապ ահա տնից տուն
 Բախշիսարայի նեղ փողոցներով՝
 Պարզ թաթարների կանայք, որ մեկտեղ
 Կարճեն իրիկվա ժամերը անքուն:
 Լոնց պալատը. հեշտանքի գրկում
 Հարեմը մտավ անխռով, խոր նինջ,
 Ու չի խանգարում այս ժամին ոչինչ
 Գիշերն այս խաղաղ: Զննել է շորս դին
 Պահակն հուսալի՝ զգաստ ներքինին.
 Քնած է նա այժմ, բայց հաճ կրկին
 Հուզում է նրա քնահար հոգին.
 Ըսպասում է միշտ դավաճանութուն,
 Եվ դա իր սրտին հանգիստ չի տալիս.
 Թվում է հաճախ ինչ-որ շշնջյուն,
 Ինչ-որ խշխշոց, ճիշեր է լսում,
 Ու իրեն խաբող ձայնը լսելիս
 Արթնանում է նա, դողում և նորից
 Լսելիքը սուր սարսափած լարում,
 Բայց լուռ է շորս դին, լուռ ու հեշտալից:
 Միայն մարմարյա խորքից՝ քաղցրաձայն
 Շատրվաններն են դեպի վեր զարկում,
 Եվ իր սիրելի վարդից անբաժան
 Սոխակն է մթնում իր երգը երգում:
 Երկա՛ր է նրանց լսում ներքինին,
 Մինչև որ նորից տրվում է քնին:

Ի՛նչ լավ ու շքեղ է արևելքի
 Մութ գիշերների հմայքը խավար,
 Ի՛նչ քաղցր են նրանց ժամերը հոսում
 Մարգարեապաշտ այս մարդկանց համար:
 Ի՛նչպիսի հեշտանք նրանց տներում,
 Այն կախարդական մութ այգիներում,
 Հարեմների մեջ լուռ ու անվտանգ,
 Ուր ամեն մի բան լուսնյակի ներքո
 Լի է լռությամբ, խորին գաղտնիքով
 Եվ ներշնչումով մի քաղցրահեշտանք:

Քնած են կանայք, Լոկ մեկն է արթուն:
 Շնչասպառ՝ տեղից ելնում է նա վեր.
 Քայլում է, ապա ձեռքով անհամբեր
 Բաց անում դուռը: Գիշերվա մթնում
 Նա թեթևաքայլ առաջ է գնում...
 Դեմը՝ նիրհելով վախկոտ, մտահոգ,
 Մեր ներքինին է շեմի մոտ պառկել.
 Ա՛խ, սիրտն է նրա անողորմ ու պաղ,
 Խաբուսիկ է շատ իր քունն էլ խաղաղ...
 Բայց նա ոգու պես անցավ անարգել:

Ահա մի փակ դուռ. տարակուսանքով՝
 Ամուր փակին է անաղմուկ դիպչում
 Մըթան մեջ նրա ձեռքը դողողուն:
 Մտնում և շուրջն է դիտում զարմանքով...
 Պատում է նրան ահ խորհրդավոր:
 Ահա կանթեղի լույսը մենավոր
 Եվ տապանակը թույլ լուսավորված,
 Հեղ կերպարանքը անբիծ տիրամոր
 Եվ խաչը՝ սիրո նիշը սրբազան...
 Ողջը, վրացուհի՛, քո հոգում հանկարծ
 Արթնացրեց ինչ-որ հարազատ մի բան,
 Ամեն ինչ նորից խոսեց մոռացված,
 Անցած օրերի հնչյուններով հին:
 Դեմը պառկած է լեհ իշխանուհին,
 Եվ խորունկ ջերմից կուսական նիրհի
 Այտերն են վառվում և, պահպանելով
 Հետքերը դեռ թարմ արտասուքների,
 Լուսավորված են ժպտով տխրագին:
 Լուսինն է այդպես իր լույսը տալիս
 Անձրևի շիթով ծանրացած ծաղկին:
 Ասես հրեշտակն, եղբմի որդին,
 Երկնքից իջել, սավառնել է վար
 Եվ խոր քնի մեջ արցունք է թափել
 Հարեմի անբախտ գերուհու համար:
 Ավա՛ղ, քեզ, Զարե՛մ, ի՛նչ է պատահել
 Կուրծքն է կծկըվում նրա վշտահար,

Մեկներն են ահա ծալվում ակամա,
 Եվ աղոթում է. «Գթա՛ ինձ, գթա՛
 Եվ մի՛ մերժիր իմ պաղատանքը դու...»:
 Խոսքերը նրա, շարժումն ու հառաչն
 Աղչկա խաղաղ քունն են ընդհատում,
 Եվ իշխանուհին ահով իր առաջ
 Անժանոթ կնոջ դեմքն է նկատում:
 Շվարած, ձեռքով դողդոջ-վարանոտ
 Նա վեր է հանում նրբան ու ասում.
 «Ո՛վ ես դու... մենակ, այս ուշ գիշերին
 Ի՞նչ ունես այստեղ»: «Եկել եմ քեզ մոտ.
 Փրկի՛ր ինձ, փրկի՛ր, իմ կյանքում մենակ
 Հույսն է մնացել ինձ այսուհետև...
 Վայելցի բախտն երկար ժամանակ,
 Օր-օրին եղա անհոգ ու թեթև,
 Եվ վայելքն անցավ ինչպես մի ըստվեր:
 Կործանվում եմ ես, բայց լսիր ինձ դու.
 Այստեղ չեմ ծնվել, գիտցիր, այլ հեռու,
 Շա՛տ հեռու մի տեղ... բայց մինչ օրս էլ դեռ
 Անցած օրերի դեպքերը բոլոր
 Հիշողությանս մեջ քանդակված են խոր.
 Ես հիշում եմ մեր լեռներն երկնաբարձ,
 Լեռներում հոսող հեղեղները գիժ,
 Հիշում եմ մեր խիտ անտառներն անանց,
 Ուրիշ օրենքներ և բարքեր ուրիշ.
 Բայց ինչո՞ւ արդյոք, և իմ ո՞ր բախտից,
 Թողի հայրենի եզերքներն իմ այն,—
 Չըզդիտեմ. ծովն եմ ես հիշում միայն
 Եվ մարդուն՝ այնտեղ, առադաստներից
 Շատ բարձր կանգնած...

Օտար էին ինձ

Դեռ մինչև հիմա ամեն վիշտ ու վախ,
 Ու միշտ հարեմի անդորրում խաղաղ,
 Նրբա ըստվերում, ծաղկում էի ես,
 Հսպասում սրտով հնազանդ ու հեզ
 Միրո առաջին քաղցր փորձության:
 Հղձերն իմ գաղտնի՝ իրականացան.

Գիրեյն ընտրելով անդորր ու հեշտանք,
 Թողեց պատերազմն արյունաթաթալ,
 Թողեց սոսկալի ամեն արշավանք
 Եվ նորից իր լուռ հարեմը մտավ.
 Եվ սպասումով անորոշ՝ խանին
 Մենք ներկայացանք: Սրահում լռին
 Հայացքն իր պայծառ հատել էր նա ինձ,
 Ի՞նձ կանչեց իր մոտ... և այդ օրվանից,
 Անընդհատ հարբած զմայլանքով՝ մենք
 Երջանիկ էինք: Եվ ոչ մի անգամ
 Ո՛չ բամբասանքը և ո՛չ էլ շարկամ
 Խանդի տանջանքը, կասկածները նենգ,
 Ո՛չ էլ ձանձրույթը մեզ չէին հուզում:
 Մարի՛, հայտնվեցիր դու նրան մի օր...
 Ավա՛ղ, այդ օրից ինչ-որ հանցավոր
 Խոհով մոայլվեց նրբա գոռ հոգին,
 Դավաճանելով Գիրեյն արդեն ինձ՝
 Ականջ չի դնում իմ կշտամբանքին,
 Ձանձրանում է նա իմ ախ ու վախից.
 Չեմ զգում նրա սերը ես նախկին,
 Էլ չի գրուցում նա ինձ հետ բնավ:
 Դու մեղսակից չես նրբա հանցանքին,
 Մեղավոր չես դու, գիտեմ ես այդ լավ...
 Եվ, այսպես, լսի՛ր, գեղեցիկ եմ ես.
 Ամբողջ հարեմում միայն դու ես, որ
 Կարող ես լինել ինձ վտանգավոր.
 Բայց կրքի համար ծնունդ առա ես,
 Չե՛ս կարող երբեք դու սիրել ինձ պես,
 Էլ ինչո՞ւ սառն հմայքով հիմա
 Նրբա թուլակամ սիրտն ես տաղնապում:
 Թո՛ղ ինձ Գիրեյին, միայն ի՛մն է նա,
 Այրո՛ւմ է դեռ ինձ համբույրը նրբա.
 Տվել է նա ինձ սոսկալի երգում,
 Բոլոր ըղձերը, մտքերն իր բոլոր
 Իմոնց հետ էր նա վաղուց զուգորդում.
 Նա ինձ կսպանի դավաճանելով...
 Լալիս եմ ահա և քո առաջ, տե՛ս,

Ծընրադիր ընկած, և սիրտ շանելով
 Քեզ մեղադրել, աղաչում եմ ես՝
 Ե՛տ տուր իմ խինդն ու հանգիստը կրկին,
 Նախկին Գիրեյին դարձյալ դու ինձ տուր...
 Մի հակաճառիր ինձ ոչ մի խոսքով,
 Նա ի՛մն է միայն, բայց քեզնով է կուլուր
 Արհամարհանքով, խնդրով թե վշտով,
 Զզվեցրու նրան ինչո՞վ որ կուզես,
 Երգվի՛ր ուրեմն (թեև թողի ես
 խանի կանանց մեջ, Ղուրանի սիրուն,
 Անցած օրերի հավատը իմ հին,
 Բայց հավատն իմ մոր եղել է քո նույն
 Հավատը), երգվի՛ր ներանով իմ դեմ՝
 Գիրեյին նորից ետ տալ Զարեմին...
 Բայց լսիր, եթե ստիպված լինեմ քեզ...
 ...Ապա ես դաշույն բանեցնել գիտեմ,
 Կովկասի մոտ եմ ծնունդ առել ես:

Ասաց ու հանկարծ չքացավ: Մարիան
 Զի համարձակվում հետևել նրան:
 Հասկանալի չէ անմեղ աղջկան
 Տանջահար անող կրքերի լեզուն,
 Բայց ձայնն է նրանց անորոշ լսում՝
 Ե՛վ սարսափելի, և՛ օտարոտի:
 Ի՞նչ արցունք, աղոթք նրան կաղատի
 Անպատվությունից, ի՞նչ է այսուհետ
 Սպասում նրան: Մի՞թե դառնաղետ
 Զահել օրերի մնացորդը կարճ
 Նա կապրի որպես անարգված մի հարձ:
 Օ, տե՛ր իմ, եթե Գիրեյը համառ
 Թողներ հեռավոր զնդանի մեջ այս
 Թշվառ աղջկան, ընդմիշտ մոռանար,
 Եվ կամ թե հանկարծ մահը վաղահաս
 Ընդհատեր նրա կյանքը վշտահար,
 Ի՞նչ ուրախությամբ նորահաս Մարին
 Հրաժեշտ պիտի տար տխուր աշխարհին:
 Կյանքի թանկագին պահերն իր համար
 Անցել են արդեն, էլ վաղուց չկա՛ն.

Ի՞նչ ունի կյանքում նա այս անապատ:
 Ժա՛մ է. Մարին, թշվառ աղջկան,
 Ահա կանչում են ժպտով հարազատ
 Դեպի գիրկն երկնի խաղաղ ու ազատ:

Եվ անցան օրեր. չկա Մարիան.
 Մի ակնթարթում որբուհին մարեց,
 Աշխարհն իր տենչած նա լուսավորեց՝
 Հայտնվելով նորեկ հրեշտակի նման:
 Բայց ի՞նչը նրան տարավ գերեզման.
 Անհույս գերության վի՛շտը, թե՞ անբուժ
 Մի հիվանդությո՞ւն, կամ աղե՛տ մի այլ.
 Ո՞վ գիտե: Զկա՛ էլ Մարին քնքուշ:
 Ամայի դարձավ պալատը մոռալ,
 Գիրեյը դաժան այն լքեց դարձյալ
 Եվ, առած նորից ամբոխն իր թաթար,
 Արշավեց շարկամ դեպի հողն օտար:
 Ռազմի փոթորկում նա քառատրոփ
 Եվ արյունըռուշտ թռչում է տրտում,
 Բայց թաքնված է դեռ խանի սրտում
 Ուրիշ հույզերի կրակն անբսփոփ:
 Հաճախ մարտերում այն օրհասական
 Թուրն է քաշում նա և, զարկի պահին,
 Մնում է անշարժ, կանգնում է հանկարծ,
 Ապա խելահեղ նայում իր չորս դին,
 Նետում է գույնը՝ ասես սարսափած,
 Ինքն իրեն ինչ-որ բան է փսփսում,
 Եվ արտասուքն է գետի պես հոսում:

Արդեն մոռացված ու արհամարհված՝
 Հարեմը վաղուց չի տեսնում խանին:
 Եվ կանայք այնտեղ տանջանքի տրորված՝
 Ներքինու սառն հսկողության տակ
 Պառավում են լուռ: Զրկա վրացուհին
 Վաղուց ներանց մեջ: Զրբի անտակ
 Անդունդի խորքը նետեցին նրան

Մի օր հարեմի պահակներն անձայն:
Երբ իշխանուհին մեռավ, այն գիշեր
Ավարտվեց նրա կյանքն էլ տանջալի:
Բայց ինչ հանցանք էլ նա գործած լինե՞ր՝
Պատիժը դարձյալ շա՛տ էր սոսկալի:

Մատնելով ռազմի հրո ճարակին
Կովկասին մոտիկ երկրներ բազում,
Ռուսիայի խաղաղ գլուղերը,— կրկին
Խանը ետ դարձավ հողը Տավրիկյան
Եվ իր պալատի մի անջատ մասում՝
Մարիի տխուր, սուրբ հիշատակին
Շինեց մարմարյա մի մեծ շատրվան:
Վերևում կա խաչ, շուրջը՝ միասին՝
Կա մահմեդական մի կիսալուսին
(Խորհրդանիշն այդ համարձակ, անշուշտ,
Մնունդ է թշվառ անմիացության):
Կա և մականգիր. դեռ չեն հարթել այն
Ու դեռ չեն ջնջել տարիներն անկուշտ:
Եվ այդ գրության գծերով օտար
Ջուրն է մարմարում ճողփում անդադար,
Սառն արցունք դարձած կաթում հատակին,
Եվ չի պապանձվում, չի լուռ երբեք:
Այդպես է ողբում մայրը վշտաբեկ
Պատերազմի մեջ ընկած զավակին:
Այն երկրում ջահել կույսերն ու կանայք
Իմացան մի օր զրույցը այս հին
Եվ հուշարձանի անունը նրանք
Առտասուփների շատրվան դրին:

Թողած վերապես հյուսիսը հեռվում,
Մոռացած խնջույք, ուրախ կերուխում,
Ես այցելեցի Բախչիսարայի
Վաղուց մոռացված պալատն ամայի:
Լուռ միջանցքներով շրջեցի այնտեղ,
Ուր այն թաթարը, շարիքն ազգերի,
Խրախճանքներ էր սարքում խելահեղ,

Եվ թողած սարսափն արշավանքների՝
Թաղվում ծուլության գրկի մեջ շքեղ:
Հեշտանքն է շնչում մինչ այսօր էլ դեռ
Դատարկ պարտեզում և սրահներում,
Ջրերն են ցայտում, վառվում վարդեր,
Խաղողի վազեր վերև ոլորվում,
Եվ դեռ պատերին ոսկին է շողում:
Ես տեսա խարխուլ, հին ցանկապատեր,
Որոնց ետևում, իրենց գարունքին,
Համբելով իրենց թաղբհները սաթ,
Ախ էին քաշում կիներն անաղատ:
Եղա խանական գերեզմանոցում,
Տերերի վերջին այդ օթևանում:
Տասլանալուներն այստեղ, պըսակված
Մարմարաքանդակ ճերմակ շալմայով,
Ինձ թվում էր թե՛ լսելի ձայնով
Բախտի պատգամն են հաղորդում մարդկանց:
Ո՛ւր են խաները և հարեմը, ո՛ւր
Խաղաղ է չորս դին, տրտմալի և լուռ:
Փոխվեց ամեն ինչ... Բայց այն ժամանակ
Իմ սիրտը բնավ դրանով չէր լի:
Շատրվանների ձայնն ու բուրալի
Շունչը վարդերի հակում էին ինձ
Դեպի մոռացում, միտքս ակամայից
Տրվում էր հուզման մի անմեկնելի,
Եվ, սավառնաթև մի ուրու դարձած,
Կույսն էր հայտնվում այնտեղ իմ դիմաց:

Ո՛, բարեկամներ, ասացեք, թե ո՛ւմ
Հայացքը տեսա, թե ո՛ւմ քնքշալի
Կերպարանքն էր ինձ այնտեղ հետևում՝
Անխուսափելի և անվանելի:
Արդյոք Մարրի հոգի՞ն էր մաքուր,
Որ մունջ հայտնվեց այնտեղ իմ դիմաց,
Թե Զարե՞մն էր այն՝ խանդով բռնված
Շրջում հարեմում ամայի և լուռ:

Հիշում եմ հայացքն այնքան սիրելի,
Հմայքը նըրա դեռևս երկրային

Երկրպագելով լոկ անդորր կյանքին
Եվ մուսաներին, թողած փառք ու սեր,
Օ՛, շուտո՛վ, շուտո՛վ կտեսնեմ կրկին
Ծա ձեզ, Սալգիրի խնդառա՛տ ափեր:
Լցված հուշերով իմ խորհրդավոր,
Կելնեմ լեռների լանջը կապտալուրթ,
Եվ կուրախացնեն աչքս անհագուրդ
Տավրիկյան ջրերն այնտեղ նորից նոր:
Երկի՛ր կախարդիչ և ակնապարար.
Պայծառ են այնտեղ բլուր թե անտառ,
Խաղողի սաթը, հակինթները վառ,
Հմայքն հյուբընկալ հովտադաշտերի,
Զովը և՛ ջրի, և՛ բարդիների.
Ողջը անցորդի սիրտն է հմայում,
Երբ առավոտվա ժամին անխրոով,
Լեռների վըրա, առափնյա ճամփով,
Նրա քաջընտել ձին է սըլանում,
Եվ կանաչավուն ջրերն իր դիմաց,
Այու-Դաղի ժեռ ժայռերին փարած,
Ե՛վ շողում են վառ, և՛ աղմուկ հանում...

ԳԵՉՈՒՆԵՐԸ

Աղմկոտ խումբը գնչունների
Բեսարաբիայում է թափառում:
Այսօր էլ նրանք ափին գետի,
Հին վրանում են հանգիստ առնում:
Նրանց գիշերը՝ ուրախ, ազատ,
Խաղաղ է նրանց քունը վայրի՝
Քրջոտ գորգերի մեջ հարազատ,
Անիվների մեջ իրենց սալի:
Ողջ ընտանիքը կրակի շուրջ
Ընթրիք է սարքում, դաշտում մաքուր
Զին արածում է հանգիստ ու լուրջ,
Զեռնածու արջն էլ պառկել է լուռ:
Նոռն է կյանքը տափաստանում:
Զնչին է հոգսը—առավոտ վաղ
Կարճ ճանապարհն է նրանց տանում
Ծիչ ու աղմուկով կին ու մանկան,
Զնդանի ձայնով ճամփորդական:
Բայց խմբին ահա պարզ ու անհոգ
Մի քուն է պատում խոր, անհնչյուն,
Եվ տափաստանում լսվում է լոկ
Մեկընդմեջ հաշոց ու վրնջյուն:
Կրակներն հանգել են ամենուր,
Խաղաղություն է շուրջը հուզող,
Եվ լոկ երկնքից լուսինն է լուռ
Խաղաղ թափորը ցողում լույսով:

Մի ծեր անքուն է իր վրանում,
Ածուխների դեմ նստել մենակ,
Հանգչող կրակով լուռ տաքանում,
Դաշտի հեռուն է նայում անհագ,
Որ ծածկըված է քողով անհուն:
Նրա աղջիկը պարմանուհի
Գնացել է, որ ման գա դաշտում:
Նա ազատության սերն է պաշտում,
Ուր որ է, նա տուն կգա հիմի.—
Բայց թե գիշեր է, լուսինն արդեն
Լքում է հեռու տունն ամպերի,
Զեմֆիրան չկա.— կրկին իր դեմ
Սառչում է աղքատ ընթրիքն էլի:

Բայց ահա եկավ: Ու նրա հետ
Մի պատանի է քայլում արագ.—
Գնչուն պատանուն նայում է խեթ:
«Հայր ի՛մ,— ասում է աղջիկն արագ,—
Ես հյուր եմ բերում.— բլրից էն կողմ
Ես նրան գտա անապատում
Ու բերի թափոր, բերի մեր տուն:
Նա ցանկանում է դառնալ գնչու,
Նրան օրենքն է հետապնդում,
Բայց ես ընկեր եմ ամեն ինչում:
Սա Ալեքոն է — ինձ հետ անգամ
Կգա աշխարհի ծայրն ինքնակամ»:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ուրա՛յ եմ: Մնա մինչ առավոտ
Մեր վրանի տակ, էստեղ մեզ մոտ,
Կամ թե ուզում ես, մնա երկար,
Թող լինի կամքդ, ոնց որ եկար,
Կիսիր տանիքն ու հացը մեր քար:
Կիսիր մեր բախտը մեզ հետ բարով,
Ապատությունը մեր թափառող—
Իսկ առավոտյան մեզ հետ ծեղիկն

Մենք սայլով ճամփա կրնկենք կրկին.—
Սիրտդ ինչ արհեստ կուզի, արա,
Կամ երկաթ կոփր, կամ թե երգիր,
Պտըտիր արջին մեր ավարա:

ԱԼԵՔՈ

Մնում եմ:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Ա՛խ, նա իմն է արդեն,
Էլ նրան ինձնից ո՞վ կանչատի:
Բայց ուշ է... լուսինը մայր մտավ,
Դաշտերը ծածկեց մեղր մթի,
Եվ կանչում է ինձ քունը եղեմ...

Լուսացավ: Ծերը ման է գալիս
Վրանի շուրջը լուռ ու խաղաղ:
«Զեմֆիրա՛, վե՛ր կաց, լույսն է բացվել,
Արթնացի՛ր, իմ հյուր, ծամն է, ավա՛ղ...
Գրգանքի մահճից ելեք արագ...»:
Մարդիկ աղմուկով դուրս թափվեցին,
Վրաններն իսկույն հավաքեցին
Եվ պատրաստեցին սայլերն իրենց:
Ամենքը մեկտեղ ճամփա ընկան,
Ահա, ամայի դաշտը լցվեց:
Եվ զամբյուղները իշուկների
Վրա դարձել են օրոցք մանկան.—
Այր ու կին, աղջիկ, երիտասարդ
Ետեից ընկած, քայլում անկանդ,
Կանչում, երգում են գնչուներն,
Արջը ոռնում է, շղթաների
Զնգոցն է լսվում էնտեղ հրեն,
Ցնցոտիների վառ գույներ կան,
Եվ մերկություն կա ծեր ու մանկան,
Շների հաշոց ու վնգստոց,

Պարկապղուկի ձայնը խարտոց,
Ամեն բան՝ աղքատ, խառն ու անկարգ,
Բայց և ամեն բան լի է կյանքով,
Այնպես օտար է դա մեր մեռած
Ու այս տոնական մեր կյանքի քով,
Որ ստրուկների երգ է գերված:

Վհատ պատանին նայեց, նայեց
Դատարկ հարթությանն անեզրական
Ու թաքուն վախով, թախիծն իր մեծ
Զխոստովանեց մտքում անգամ:
Իր հետ Զեմֆիրան իր սեաշ,
Եվ ինքն է երկրի ազատ որդին,
Եվ արևն ահա աչքի առաջ
Շքեղ ոսկի է փռում շորս դին.—
Սակայն պատանին հոգեհառաչ
Այդ ի՞նչ հոգսեր է զգում սրտին:

Թռչնակն աստծո շգիտի
Ոչ հոգս ու ոչ աշխատանք.—
Զի հյուսում բույն մի հավերժ
Հավերժական երկնի տակ.—
Քնում գիշերն իր ճյուղին,
Ու երբ արևն է շողում,
Հսում աստծո ձայնը հին,
Շուրջը երգ է ողողում:
Զքնաղ գարնան ետեից
Ամառվա տապն է անցնում,
Նրանց տեղը աշունն իր
Մեզ-անձրևով է լցնում.—
Մարդկանց՝ վիշտ ու տրտմություն,
Իսկ թռչնակը սրընթաց
Տաք եզերքներ է թռչում՝
Մինչ նոր գարնան վերադարձ:

Անհոգ թռչնակի նման էլ նա
Զվող տարադիր, սուրոզ քամի,

Պիտի հուսալի բույն շունենա
Ու շընտելանա ոչ մի բանի:
Ճամփեքը բաց են նրա համար,
Ամենուր գլխին կա հովանի,
Նա արթնանալով, օրը իր վառ
Ապավինում է աստծո կամքին,
Եվ մեր այս կյանքի տագնապը մառ
Զի հուզում նրա սիրտն ու հոգին:
Երբեմն փառքի կախարդական
Աստղը կանչում է նրան հեռվից.—
Պերճության փայլը անակնկալ
Գլխին է թափվում վարից, վերից.—
Բայց իրականում գլխին՝ որոտ
Ու կայծակներ են փշրվում միշտ,
Ամպրոպների տակ և արևոտ
Օրվա մեջ քնում է նա անվիշտ:
Եվ ապրում էր նա, շընդունելով
Բախտի քմայքը՝ խարդախ ու կույր.—
Բայց, տե՛ր իմ, կիրքը ո՛նց է խաղում
Նրա հոգու հետ՝ պարզ ու մաքուր:
Ինչ հուզումով են կրքերը նենգ
Ծռում տառապած կրծքում ազահ:
Հանգստացե՛լ են: Բայց սպասեք,
Դեռ արթնացումի ժամը կգա:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Ասա՛ ինձ, սե՛ր իմ, չե՛ս ամսոսում
Այն, ինչ լքեցիր անվերադարձ:

ԱԼԵՔՈ

Ի՞նչ եմ լքել ես:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Ինքդ գիտես՝
Հայրենի մարդկանց, քաղաք ու գանձ:

Ինչի՞ն ափսոսեմ: Ինքդ դատիր,
 Պատկերացրու կյանքն այն պատիր,
 Խեղդութն անաղատ քաղաքների:
 Պատնեշների մեջ մարդիկ էնտեղ
 Չեն շնչում օդն այս զով ու թեթև
 Ու ոչ բույսերն այս հովիտների.—
 Սիրուց ամաչում, միտքը խաշում,
 Ազատությունն են ծախում անել,
 Կուռքերին գլուխ տալիս ճշուն
 Եվ խնդրում են փող ու շղթաներ:
 Ի՞նչ եմ լքել ես: Դավի հուզմունք,
 Նախապաշարման դատավճիռ,
 Մարդկային խուճապն, ախ, անուամունք,
 Եվ կամ ամոթի փայլը-ոճիր:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Բայց պալատներ կան՝ պերճ, հոգեթով
 Եվ կան գունազեղ գորգեր անթիվ,
 Խաղեր կան, կյանք կա գիշեր ու տիվ,
 Եվ աղջիկներ կան՝ ճոխ հագուստով...

ԱԼԵՔՍ

Ի՞նչ է քաղաքի աղմուկն ուրախ:
 Ուր չկա սերը, չկա և խինդ:
 Իսկ աղջիկները... նրանցից, ախ,
 Դու գեղեցիկ ես՝ քո գնչուիդ
 Զգեստների մեջ պարզ ու անփայլ:
 Զփոխվես, դու նուրբ իմ բարեկամ,
 Իսկ ես... սիրողիս իղձն է միակ՝
 Կիսել իմ սերը քեզ հետ, անգամ
 Վշտերի բեռն ու շուն մեր անհագ:

Դու սիրում ես մեզ, թեև գիտեմ,
 Մնվել ես մարդկանց աշխարհում ճոխ,
 Բայց ազատ կյանքը միշտ չէ հաճո
 Ձեր՝ հաճությամբով լի կյանքի դեմ:
 Մենք ավանդություն ունենք մի հին,
 Թե՛ կեսարն ինչ-որ մի ժամանակ
 Մեղ մոտ աքսոր է զրկել մեկին:
 (Նրա անունը ես գիտեի,
 Բայց մոռացել եմ, շատ էր խրթին):
 Նա տարիքն առած մարդ է եղել,
 Բայց հոգով անշար, խնդումներս—
 Իր կախարդ ձայնով երգ է հեղել
 Շուրջը՝ ջրվեժի շառաչի պես—
 Սիրել են նրան բոլոր մարդիկ,
 Ու նա Դանուբի ափին ապրել,
 Պատմություններ է պատմել անտիկ,
 Որ վայելել են մարդիկ, հափրել.—
 Նա չի ըմբռնել ասես ոչինչ,
 Մանկան պես մեղմ է եղել ու թուլ.—
 Եվ մարդիկ իրենց հացը վերջին
 Կիսել են նրա հետ ամենուր.—
 Իսկ երբ սառել է գետը արագ,
 Եվ մոլեգնել է մրրիկն անթով,
 Նրանք ծերունուն այդ սրբահարգ
 Մածկել են փափուկ ու տաք մորթով.—
 Բայց նա հոգսերին աղքատ կյանքի
 Զի կարողացել ընտելանալ,
 Նա ենթարկվել է ծայր հյուծանքի
 Եվ ասել է, որ՝ աստված իրեն
 Պատիժն է տալիս իր հանցանքի...
 Եվ կարոտել է դժբախտը խեղճ,
 Դանուբի ափին թափառելով,
 Եվ սիրտն ու հոգին՝ արցունքի մեջ,
 Հիշել է քաղաքն իր, լուռ լալով,
 Եվ կտակել է, որ թե մեռնի,

Իր ոսկորները՝ կարոտ այնքան,
Տանեն հեռավոր հարավ էլի,
Քանզի այս հողին օտար հյուրին
Հանգիստ չի բերում մահը անգամ:

ԱԼԵՔՈ

Ահա՛ տես բախտը որդիներիդ,
Օ, Հոռոմ, ճոռոմ դու տերություն...
Երգիչըդ սիրո, աստվածների,
Ասա ինձ, ի՞նչ է այդ փառքը-թույն:
Դամբանի գվի՞ր, ձա՞յն գովեստի,
Սերնդե-սերունդ անցնող հնչյո՞ւն,
Թե՞ հովանու տակ ծխոտ հյուղի
Վայրի գնչուի մի պատմություն:

Ու երկու ամառ անցավ: Կրկին
Գնչուններն ապրում թափառելով,
Ու գտնում էին իրենց ճամփին
Հյուրընկալություն, կյանք ապահով:
Լուսավորության շղթաներից
Ալեքոն ազատ, ինչպես նրանք,
Անհոգ ու ազատ հոգսի բեռից,
Թափառ օրեր է ապրում անհագ:
Միշտ նույնն են ինքն ու ընտանիքը,
Անգամ չի հիշում անցած կյանքը,
Հենց գնչուական կյանք է որ կա:
Գիշերումների այդ հովանում՝
Իր այդ ծովության վայելքն անհուն
Եվ նրանց լեզուն՝ խեղճ ու պարզկա:
Արջը՝ տարագիրն իրեն որջի
Եվ իր վրանի հյուրը ծուրթաթ,
Շրջում է՝ որպես պարող շարլի
Արքունիքի դեմ մոլղավական,
Պարում է ծանր, ոռնում է խիստ,
Կրծում է շղթան իր անհանգիստ
Գյուղացոց առաջ հանդիսական:—

Մերուկը՝ հենված գավազանին,
Թմրուկ է զարկում անհոգ ու ծուլ:
Ալեքոն երգով պտտում գազանին,
Զեմֆիրան քայլով թեթևասույլ
Հավաքում է այն դրամը, որ
Տալիս են նրան հոժար կամքով:
Գիշերը կգա—և երեքով
Նրանք շհասած ցորեն կեփեն.—
Մերուկը քնեց խաղաղ հեքով...
Ու վրանի տակ լուռ է արգեն:

Մերուկը գարնան արևի տակ
Սառնող արյունն է տաքացրելում.—
Աղջիկը սեր է երգում անտակ,
Ալեքոն լսում է և գունատվում:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Իմ ծեր մարդ, ահեղ մարդ,
Խորովիր, մորթիր ինձ,
Կմեռնեմ ես անթարթ,
Զեմ վախում դանակից:

Ատում եմ, ախ, ես քեզ,
Զգվում եմ քեզանից.—
Նրան եմ սիրում ես,
Խորովիր, մորթիր ինձ:

ԱԼԵՔՈ

Լսի՛ր ի՞նչ մտավ գլուխդ էլի,
Զեմ սիրում երգերն այդ վայրենի:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Զե՛ս սիրում: Ինձ ի՞նչ, ես մորմոքուն
Մեր գնչուական երգն եմ երգում:

Մորթիր ինձ, խորովիր,
Կտանեմ լուռ, անթարթ,
Անունը չես լսի,
Իմ ծեր մարդ, ահեղ մարդ:

Ամառվա տոթ է նա
Եվ թարմ է գարունքից,
Եվ քաջ է, և ջահել,
Ախ, ոնց է սիրում ինձ:

Նրան ի՞նչ սեր տվի
Գիշերում ես անհագ,
Ո՞նց էինք ձեռ առնում
Մազերը քո ճերմակ:

ԱԼԵՔՈ

Լո՛ի՛ր, Զեմֆիրա: Գոհ եմ արդեն...

ԶԵՄՖԻՐԱ

Բայց հասկացա՞ր իմ երգը, ասա՛:

ԱԼԵՔՈ

Զեմֆիրա՛:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Այո, ճիշտ ես, գիտեմ,
Քո մասին էի երգում ես սա:

Գնում է և երգում՝ իմ ծեր մարդ, և այլն:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Հիշում եմ, հիշում էդ երգը ես,
Դա հորինվել է մեր ժամանակ,
Ծիծաղատել ենք դարձրել մեզ,

Որ ուրախանան մարդիկ անհագ:
էն տափաստանի մեջ Կազուլյան,
Զմռան գիշերին, խարույկի դեմ,
Երգում էր երբեմն իմ Մարիուլան,
Մեր էս դատրիկին օրորելով:
Անցած տարիներն իմ մտքի մեջ
Մթնում են արդեն ժամը ժամին,
Բայց թե հիշում եմ էդ երգն անվերջ,
Որ մեկսվել է պինդ մտքիս կամին:

Ամեն ինչ լուռ է—գիշեր է պարզ:
Լուսնաոդող է լազուրն անհաս,
Հորը Զեմֆիրան սարսափահար
Զայն է տալիս, թե՛ «Ելի՛ր, օ՛, հայր,
Ալեքոն՝ ծանր քունը սրտում,
Եվ հառաչում է, և հեծկլտում»:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Մի դիպչիր նրան: Ու լուռ մնա,
Մի հին առած եմ հիշում հիմա,
Որ կեսգիշերին քնած մարդու
Շնչառությանն է նստում անահ
Տան ոգին: Հետո առավոտ վաղ
Անհետանում է նա անհապաղ:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Նա Զեմֆիրա է շշնջում, հա՛յր:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Նա քնի մեջ էլ փնտրում է քեզ,
Աշխարհից թանկ ես նրա համար:

ԶԵՄՖԻՐԱ

էլ նրա սերը չեմ ուզում ես,
Ազատության է սիրտս տեղում.—

Ես էլ... բայց լռիր, լսո՞ւմ ես, տե՛ս,
Ուրիշ անուն է նա քրթմնշում...

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ո՞ւմբ:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Լսո՞ւմ ես, խուլ հառաչում,
Կրճը տացնում է սարսափելի...
Ես նրան ձայն տամ...

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ո՛չ, համբերիր,
Գիշերվա ոգուն թե որ քշես,
Կգնա ինքն էլ...

ԶԵՄՅԻՐԱ

Նա շուռ եկավ,
Արթնացավ... հրեն ձայն տվեց ինձ—
Դե՛, մնաս բարով—քնիր նորից:

ԱԼԵՔՈ

Դու որտե՞ղ էիք:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Հայրիկիս մոտ:
Ինչ-որ ոգի էր շարշարում քեզ.—
Տառապանքներով մութ ու ցավոտ
Տանջվում էր հոգիդ, և ես այնպես
Սարսափում էի, որ հառաչում,
Ինձ էիր կանչում:

ԱԼԵՔՈ

Ես երազում
Քեզ տեսա, իբրև թե մեր միջև...
Օ՛, սարսափելի, գեշ անուրջներ:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Ուժ մի տուր խարդախ երազներին:

ԱԼԵՔՈ

Ախ, ես ոչինչի չեմ հավատում.—
Ոչ երազներին, ոչ զվարթուն
Քո խոստումներին ու քո սրտին:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ի՞նչ է բարբառում այս խենթ որդին,
Ինչի՞ համար ես դու հառաչում,
էստեղ մեր մարդիկ—ազատ թռչուն,
էստեղ չքնազ են կանայք սաստիկ:
Կուտի քեզ կարոտը շարաբաստիկ:

ԱԼԵՔՈ

Հայրի՛կ, ախ, նա ինձ էլ չի սիրում:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Նա երեխա է—մի վհատվիր,
Մի դառնացրու սրտիդ բարին,
Քո սերը դառն է ու դժվարին,
Հա՛նաք է կնոջ սիրտը պատիր:
Նայիր, երկնքի կամարի տակ
Ազատ շրջում է լուսինն ազատ,
Ծվ բաշխում է իր լույսը հստակ
Հավասար՝ բնության մեջ հարազատ:
Ու որ ամպին էլ որ նա նայի,
Լուսավորում է պերճ ցուլանքով,

Ապա անցնում է ուրիշ ամպի,
Ապա փախչում է ուրիշի քով:
Նրան ո՞վ կասի, թե երկնքում
Քո տեղը նա է, կանգ առ, մնա.—
Ջահել աղջկա սրտին անքուն
Ո՞վ կասի՝ մեկին սիրի միայն:
Մխիթարովի դու:

ԱԼԵՔՈ

Ո՞նց էր սիրում,
Ախ, ո՞նց էր թեքվում նա դեպի ինձ,
Եվ խաղաղության մեջ բերկրալից
Գիշերվա ժամերն էր բուրբուռում:
Մանկական խինդով լեցուն, ավա՜ղ,
Նա հաճախ սիրուն թոթովանքով,
Եվ համբույրներով քնքշանվաղ,
Ակնթարթորեն, հարգ ու փառքով
Ցրում էր, ախ, իմ մտքերն անթով...
Եվ ի՞նչ, Զեմֆիրան դավաճանի՞,
Զեմֆիրան ինձ հետ էլ սեր չանի՞...

ԾԵՐՈՒՆԻ

Լսի՛ր ինձ, ես քեզ պատմեմ պիտի
Իմ կյանքի վեպը, վեպն իմ սրտի:
Վաղուց, շատ վաղուց, երբ Դանուբին
Մոսկալը բնավ չէր սպառնում—
(Տեսա՞ր, Ալեքո, թախիծը հին
Ա՛խ, հարություն է կրկին առնում),
Վախենում էինք մենք սուլթանից,
Բուշակը փաշան էր կառավարում՝
Աքքերմանի վես աշտարակից—
Ես ջահել էի, հոգիս եռում
Եվ ընդոստնում էր խոր հրճվանքից.—
Եվ էն ժամանակ զանգուրներին
Մեջ չկար և ոչ մի ճերմակ մազ.—
Գեղուհիների միջին անհաս

Կար մեկը, որով հրճվում գերիս
Եվ հիանում էր՝ ոնց արևով,
Իմն ես՝ ասացի նրան սիրով...

Ա՛խ, ջահելությունն իմ կարճատև
Ընկնող աստղի պես ցուլաց, անցավ,
Սակայն ավելի հեշտ ու թեթև
Անցավ իմ սերը—լուկ մի տարի
Ինձ Մարիովան սիրեց բարի:

Մի օր Կագուլյան ջրերի մոտ
Մի ուրիշ թափոր հանդիպեցինք.—
Նրանք վրաններն իրենց վերձիգ
Խփեցին ուղիղ հենց մերի մոտ,
Երկու օր մեկտեղ մենք քնեցինք:
Վրա երրորդին երբ հեռացան,
Դատրիկին քնած թողած, անձայն
Նրանց հետ գնաց իմ Մարիովան:
Ես քնած էի: Ու երբ բուրյան
Արշալույսի հետ քնից ելա,
Կանչեցի, չկար հետքն իսկ նրա:
Կարոտում, լալիս էր Զեմֆիրան,
Ես լացով էի գրկում նրան
Եվ զզվում էի ես կանանցից.—
Նրանց մեջ երբեք հայացքը իմ
Նոր ընկերուհի չէր փնտրում ինձ,
Եվ միայնության աղատ պահին
Խուսափում էի ես ամենքից:

ԱԼԵՔՈ

Բայց թե դու ինչպե՞ս շտապեցիր
Նրանց ետևից՝ ցավով մահու,
Այդ գիշատչի և խարդախուհու
Սիրտը դաշույնդ չխրեցիր:

ԾԵՐՈՒՆԻ

Ինչո՞ւ Այդ ո՞վ կա սերը սանձող:
Թռչնից ազատ է ջահել հողին,
Նղածը ետ չի դառնա լացով,
Հերթով է տրվում խինդն ամենքին:

ԱԼԵՔՈ

Ես էդպիսին չեմ: Առանց վեճի
Իմ իրավունքը ես չեմ զիջի,
Եվ կամ վրեժով ես կհարբեմ:
Քե անտակ ծովի վրա անգամ
Ելնեմ քնած իմ թշնամու դեմ,
Երդվում եմ, որ իմ ոտքն ինքնակամ
Այդ շարագործին չի խնայի,
Ալիքների մեջ առանց ահի
Կգլորեի անպաշտպանին,
Եվ արթնացումի ճիշը անուժ
Կծաղրեի ես իմ քրքիջով,
Նրա անկումի ձայնը անուշ
Երկար կհոսեր սրտիս միջով:

ՆՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳՆՁՈՒ

Ա՛խ, մի անգամ էլ, լոկ մի համբույր...

ՋԵՄՅԻՐԱ

Բա՛վ է: Իմ տերը խանդոտ է, չար:

ԳՆՁՈՒ

Լոկ հրաժեշտի... մի համբույր տառ:

ՋԵՄՅԻՐԱ

Դե՛, մնաս բարով, քանի չկա:

ԳՆՁՈՒ

Ասա՛ ինձ, էլ ե՞րբ կհանդիպենք:

ՋԵՄՅԻՐԱ

էսօր, լուսինը երբ որ դուրս գա,
Գերեզմանի մոտ եկ հանդիպենք:

ԳՆՁՈՒ

Խարում է, չի գա: Ա՛խ, զուր հույսեր:

ՋԵՄՅԻՐԱ

Ահա նա, փախիր... կգամ, իմ սեր:

Քնած է Ալեքոն, և ուղեղում
Մթին տեսիլքը խաղ է խաղում.—
Ժիլով զարթնում է, և մթի մեջ
Խանդից ջղածիկ ձեռքն է պաղում.—
Քանի ահաբեկ այդ ձեռքը հենց
Շոշափում է լոկ պաղ անկողին,
Եվ ընկերուհին չկա տեղում...
Ելնում է, շուրջն է նայում փութով...
Լուռ է—ահով է լցվում շուտով,
Տաք ու պաղ դողն է նրան պատում.—
Ապա ելնում է վրանից դուրս,
Պտտում հայացքը վրիժախույզ,
Բայց լուռությամբ է դաշտ ու հովտում.—
Լուսինն անցել է ամպի ետև,
Աստղերի խավար լույսն է ծաթում,
Քեթև հետքեր են ցողոտ խոտում,
Տանում են մոտիկ բլրի ետև.—
Եվ նա անհանգիստ քալ է անում՝
Ուր որ հետքերն են նրան տանում:

Ու գերեզմանը ճամփի եզրին
Ցուում է իր դեմ մահու լուսով...
Նա, երերալով թույլ ոտքերին,
Գնում է հազիվ ու ափսոսով,
Շուրթերն ու ծնկներն են դողդողում,
Գնում է... Հանկարծ... երա՞զ է դա՝
Երկու ստվեր են մոտիկ լողում,
Եվ շշուռներ են լսվում ընդհատ
Այդ փառազրկված գերեզմանին:

1-ին ՁԱՅՆ

Ժամ է...

2-րդ ՁԱՅՆ

Սպասիր...

1-ին ՁԱՅՆ

Ժամ է, սիրելիս:

2-րդ ՁԱՅՆ

Ոչ, մենա մինչև արևածագ:

1-ին ՁԱՅՆ

Ախ, ուշ է արդեն:

2-րդ ՁԱՅՆ

Երկշուտ է սերդ:
Մի ակնթարթ էլ:

1-ին ՁԱՅՆ

Կկործանես ինձ:

2-րդ ՁԱՅՆ

Մի վայրկյան էլ կաց:

1-ին ՁԱՅՆ

Եթե առանց ինձ
Արթնանա՞ հանկարծ...

ԱԼԵՔՈ

Արթուն եմ արդեն:
Ո՞ր եք շտապում, ախ, ձեզ համար
Վատ չէ և էստեղ՝ սև փոսի դեմ:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Փախիր, սիրելի՛ս, փախի՛ր, փախի՛ր...

ԱԼԵՔՈ

Կա՛նգ առ,
Մի փախչիր, սիրուն շահել,
Պառկիր:
Դաճակը խրում է նրա կուրծք:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Ալեքո՛:

ԳՆՁՈՒ

Մեռնո՞ւմ եմ...

ԶԵՄՖԻՐԱ

Նրան կսպանես դու, Ալեքո՛:
Նայիր, տես, լրիվ արյան մեջ ես,
Օ՛, ի՞նչ արեցիր:

ԱԼԵՔՈ

Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ,
Հիմա դու շնչիր նրա սիրով:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Հերիք է, քեզնից չեմ վախենում—
Սպառնալիքդ արհամարհում
Եվ անիծում եմ մարդասպանիդ...

ԱԼԵՔՈ

Մեռիր և դո՛ւ:
Նրան էլ է խոցում:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Մեռնում եմ սիրելով...

Երբ արեւելքը կարմիր հագավ,
Բլրի ետեւում Ալեքոն դեռ
Դանակը ձեռքին, արնաթաթավ,
Դամբանաքարին նստած էր լուռ:
Երկու դիակ էր նրա առջև,
Մութ զարհուրանք էր դեմքի վրա,
Ու գնչունները գալիս երկչուտ,
Հավաքվում էին շուրջը նրա:
Մի սև փոս էին կողքին փորում,
Եվ գալիս էին կանայք վշտոտ,
Մեռելոց աչքերը համբուրում:
Նստած էր ծերը՝ մենակ այնքան,
Նայում էր մեռած իր աղջկան՝
Քարացումի մեջ անօգ վշտի,
Հետո վերցրին դիերը զույգ
Եվ հողի գրկում՝ պաղ, մահասուզ,
Տեղավորեցին իրար կշտի:
Ալեքոն հեռվից նայում էր լուռ,
Ու երբ ծածկեցին շիրիմն անդուռ,
Վերջին բուռ հողը դրին վրան,
Նա կրկին այդպես լուռ խոնարհվեց,
Գլորվեց քարից ու տապալվեց:

Այնժամ մոտ գալով, ծերը տուավ՝
«Հպարտ մարդ, թող մեզ, ժամը հասավ,
Մենք վայրենի ենք և անօրենք,
Մենք չենք բզկտում ու չենք պատժում,
Ձենք ոթում արյուն, հոգի մաշում,
Մարդասպանի հետ չենք ապրում մենք...»
Դու ազատ բախտի ծնունդ չես վառ,
Դու բախտ ես ուզում լոկ քեզ համար,
Քո ձայնը սարսափ կրեթի մեզ.—
Մենք խոնարհ ենք ու բարի հոգով,
Դու չար ես, խիզախ ու մորմոքող,
Գնա, անդորրը թող հսկի քեզ:

Ասաց— և աղմուկ-աղաղակով
Թափառախումբը ելավ փութով
Գիշերատեղից սարսափելի:
Եվ տափաստանի հեռվում շուտով
Կորավ.— ու միայն խղճուկ մի տառ,
Կքված տակին իր խղճուկ բեռի,
Մնաց դաշտում այդ բախտախաղի:
Ձմեռնամուտին մեկ-մեկ այդպես,
Երբ մշուշվում է երկինքը լուրթ,
Երբ օթևանից պաղ դաշտերի
Երամն է ելնում կռունկների
Եվ կռկռոցով հարավ չվում,
Մահաբեր կապարն իր մարմնի մեջ,
Կախվում է մեկը՝ անօգ ու խեղճ,
Մեռած թռիչքը՝ մեռած թևում:
Իջավ գիշերը.— սայլի մեջ մութ
Ոչ ոք կրակը չբորբոքեց,
Ոչ ոք անհաստատ հարկի տակ սուտ
Նինջով աչքերը չնորոգեց:

Երգեցողության ուժով կախարդ
Հիշողության մեջ իմ մշուշոտ
Հին տեսիլքները ելնում են արդ՝
Քաղցր օրերի և կամ՝ փշոտ:

Երկրում, ուր երկար դեռ չի լռել
Ռազմի թնդյունը սարսափելի,
Ուր ռուսը քեզ ցույց է տվել,
Ստամբուլ, տեղն իր սահմանների,
Ուր մեր արծիվը երկզվիսանի
Դեռ աղմկում է իր հին փառքով,
Ես հանդիպել եմ տափաստանում՝
Կորած-մոլորած հին ոստանում,
Խաղաղ սայլերին գնչուների՝
Այդ ազատության զավակների:
Ետևից նրանց ծուլ խմբերի
Ես՝ էլ եմ հաճախ ծուլ գնացել,
Նրանց պարզ հացով եմ գոհացել,
Մվարել կողքին կրակների:
Դանդաղ ճամփեքին թափառումի
Միրել եմ խնդուն երգը նրանց—
Եվ նրբին դեմքը հոգուս տված,
Անունն եմ կրկնել Մարիուլի:

Բայց երջանկություն չկա ձեր մեջ,
Ձեր էլ, բնության որդիք ազատ,
Ձեր վրանների տակ հարազատ
Ապրում են տանջող երազներ խեղճ,
Եվ թափառական ձեր հովանին
Ազատ չէ բնավ դարդ ու ցավից,
Դուք էլ հլու եք բախտի բանին,
Ազատում չկա բախտի դավից:

ՊԼԵՁԵ ՀԵՄՅԱԼԸ

Պետերբուրգյան վիպակ

ՆԱԽԱՐԱՆ

Սույն վիպակում նկարագրված իրադարձությունը ճշմար-
տապատում է: Ջրհեղեղի մանրամասնությունները փոխ են
առնված ժամանակի ամսագրերից: Հետաքրքրասերները կա-
րող են ծանոթանալ այն հաղորդագրությանը, որ կազմել է
Վ. Ն. Բերխը:

ՄՈՒՏՔ

Մութ ջրերի ափին ամա
Մեծ խոհերով կանգնած էր ճա՝
Հայացքն հեռվին—ու դեմը լայն
Գետն էր հոսում, վրան խղճուկ
Մի մակույկ էր սուրում միայն:
Ցրված էին սև, լղրջուկ
Խեղճ շուխոնցու խլյակներ խեղճ՝
Մամռոտ ափին, ճահիճի մեջ:
Եվ անտառը, որ արևի
Շող չէր տեսել դեռ երևի,
Խշշում էր խուլ:
Խորհում էր նա՝
Դուռ դրկիցը թող իմանա՝
Էստեղ քաղաք պիտի հիմնենք,
Որ չվեղին սպառնանք մենք:
Մի պատուհան, բախտի կամքով՝
Եվրոպայի վրա անջող,
Ու ծովափին կանգնենք ամուր:

Ալիքներով աստղաբարուր
Նոր դրոշներ կզան մեզ հյուր,
Ու խրախճանք կանենք անլուր:

Անցավ հարյուր տարի ու, տե՛ս,
Ճահճի միջից մեն-մեկուսի,
Հեքիաթային հրաշքի պես
Հառնեց թագը ողջ Հյուսիսի.—
Ուր ֆինն ձկնորսն առաջներում,
Բնության խորթ, տրտում որդին,
Ցածրիկ ափին նստում ներհուն
Ու նետում էր պղտոր գետին
Ռեկանն իր հին, հիմա էնտեղ
Աշտարակ ու պալատների
Շարքերը ձիգ՝ որպես բերդեր
Ձգվում են վեր.— մեծ նավերի
Խումբն է, ահա՛, հպարտ ու խիստ
Մտնում շուրջ նավահանգիստ.—
Գրանիտ է հագել նեան,
Կամուրջներն են կախվել կանչող,
Ու պատվել են խիտ կանաչով
Կղզիներն իր բերնեբերան.—
Մայր քաղաքի առջև կրտսեր
Մոսկվան խամրել է դառնագին՝
Ոնց թագուհու դեմ հեշտասեր
Միբանակիր այրի մի կին:

Սիրո՛ւմ եմ քեզ, գործ Պետրոսի,
Սիրում եմ քո տեսքը հպարտ,
Թող նեան միշտ հպարտ հոտի
Գրանիտիդ միջով անպարտ.—
Քո շուգունն զարդերը պինդ,
Ցուլքդ անլուսին և թափանցիկ
Մթնշաղը գիշերներիդ,
Երբ սենյակիս մեջ առանձին
Առանց լամպի գիր եմ աճում,
Փողոցներիդ մեջ ամայի

Վեհ շենքերդ են վեր խոյանում.
Ու նրանց մեջ՝ ծովին տիրող
Հզոր երկրի ձողն այն գերող.—
Եվ փակելով ճամփան մթի,
Արշալույսներդ խշխշան
Դուրս են գալիս ոսկե երթի՝
Տալով գիշեր մի կիսածամ:
Սիրում եմ քո խիստ ձմեռվա
Սառնամանիքն ու օդն անթարթ,
Սահնակների վազքն ու դեմքերն
Աղջիկների՝ վարդից էլ վարդ,
Շուքը պարի հանդեսների,
Իսկ քեֆերի ժամին անփուլթ՝
Քշշոցը լի գավաթների,
Փունջի բոցն եմ սիրում կապույտ:
Սիրում եմ թինդը մարտական
Զվարճալի Մարսյան դաշտում,
Հետևակի և ձիերի
Միօրինակ շարքն եմ պաշտում,
Զիդ շարքերում էդ օրշնչի՝
Մվհններն հաղթ դրոշների,
Եվ պղնձե փայլով դրված
Սաղավարտները քրքրված:
Սիրում եմ ես, ռազմի քաղաք,
Ամպրոպներիդ որոտն անհուն՝
Երբ թագուհին բազմադադակ
Թագածառանգ է պարզեում,
Կամ երբ Ռուսիան թշնամու դեմ
Հաղթանակ է տանում ցնժուն,
Կամ երբ կոտորում սառույցն արդեն,
Նեան տանում, ծովն է գցում,
Ավետելով գարնան եղեմ:

Փայլիր, քաղաքդ իմ Պետրոսի,
Լեր անասան Ռուսիայի պեռ,
Այսուհետև էլ չի հուզի
Խռովահույզ տարերքը քեզ.—

Եվ ալիքները ֆիննական
Թող մոռանան վրեժը սին
Եվ զուր ջանքով մի շարակամ
Զխոռվեն Մեծ Պետրոսին:

Սարսափելի ժամանակ էր:
Հուշը թարմ է էսօրվա պես...
Բարեկամներ, էդ խոլ դարի
Մասին պիտի պատմեմ ես ձեզ:
Եվ իմ զրույցն է վշտալի:

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

Ցուրտ, մշուշոտ Պետրոգրադում
Նոյեմբեր էր, մուժն էր պատում:
Եվ աղմկոտ ալիքներով
Պատնեշին էր նեան խփվում՝
Ոնց հիվանդ, որ ոչ մի ձեռով
Իր անկողնում տեղ չի գտնում:
Ուշ էր ու մութ, անձրևը պաղ
Մեծում էր դուռ ու լուսամուտ,
Քամին ոռնում էր անհապաղ:
Հյուր էր եղել, և այդ ժամին
Տուն էր դառնում մեր Եվգենին...
Մեր հերոսին մենք այս պահից
Տանք անունն այդ, քանի նա ինձ
Հարազատ է հնչում հնից,
Սովորելով ինքն իրենին,
Վարժ է գրիչս այդ անունին:
Եկեք շտանք մենք ազգանուն,
Թեև անցած դարերի մեջ
Նա գուցե փայլել է պերճ՝
Եվ գրչի տակ Կարամզինի,
Եվ հնավանդ խոսք ու բանում.—
Սակայն հիմա բոլորը մեկ
Մոռացել են: Հերոսը մեր
Ապրում իրենց Կոլումնայում,

Հարուստներով չի հիանում,
Նա ոչ նախնյաց մահն է սգում,
Ոչ անցյալի համար տնջում:

Եկավ Եվգենին, ուրեմն, տուն,
Թաց շինելը հանեց, կախեց:
Ու պառկած է երկար արթուն՝
Մտքերի մեջ պատիկ ու մեծ:
Ի՞նչ էր խորհում—խորհում էր, որ
Ինքը հետին մի շքավոր,
Պիտի բաներ գիշեր ու տիվ՝
Որ վաստակեր փառք ու պատիվ.—
Եվ որ՝ աստված կարող էր տալ
Քիչ ավելի խելք և դրամ,
Կան, չէ՞, էնպես բախտավորներ,
Որ խելքի հետ գլուխ չունեն
Եվ ձրի են հասնում դրան:
Եվ որ՝ ահա երկու տարի
Մոռայում է մարդավարի.—
Ու խորհում էր կրկին արթուն,
Թե տարերքը չի հանդարտում,
Որ՝ հորդում է գեան, ու հաղիվ
Կամուրջները մնան կանգուն,
Եվ որ՝ ինքը Պարաշային
Մի քանի օր չի գնա տես:
Եվ հառաչեց ուշ այդ ժամին
Եվ երազեց պոետի սլես՝

«Ամուսնանա՞մ: Իսկ ինչո՞ւ ոչ:
Դժվար գործ է, իհարկե, դա.—
Բայց ջահել եմ ու դեռ առողջ
Եվ կբանեմ ես անդադար.—
Մի կերպ տուն ու տեղ կդնեմ
Եվ անկյունում մեր անպաճույճ
Պարաշայի հետ կքնեմ:
Եվ մի երկու տարուց մի լուրջ
Տեղ տան գուցե, ու ես այնժամ
Կթողնեմ որ մեր խոխեքի

Հոգսը հոգա հենց Պարաշան...
Ու երկուսով՝ ինքը ու ես,
Կապրենք մինչև մեր մահն էդպես,
Ու թոռները կթաղեն մեզ...»:

Երազում էր: Տխուր էր շատ,
Եվ այդ գիշեր ուզում էր նա,
Որ չնվա այդքան ուժատ
Քամին, այդպես անձրեն անահ
Զար շփծի...

Աչքը քնատ
Փակեց մի կերպ: Եվ ահա, տես,
Նոսրանում է մութն աներես,
Օրն է բացվում թույլ ու գունառ...
Ահարկու օր:

Գիշերը ողջ
Նևան դեպի ծովն է մղվել,
Բայց մրրիկը ետ է հեղել...
Զուր դարձնելով կոհվն անխոնջ...
Առավոտյան ափին էլի
Խումբ-խումբ մարդիկ էին կանգնած,
Հրճվում էին ալիքների
Բլուրներով՝ խոլ, ահագնած:
Բայց քամու հետ ծովախորշից
Ետ շարտված Նևան անհուն
Ետ էր գալիս ու զայրալից
Կղզիներն էր տակով անում,
Կատաղում էր տարերքն անդու,
Նևան ուռած ու ոռնալով
Դեսուդեն էր խփվում անդու,
Մեկ էլ անսանձ ու հևալով
Նետվեց քաղաք: Նրա դիմաց
Խուճապահար ամեն մի շունչ
Անհետացավ շունչը պահած,
Ամայացավ— ջուրն անմուռնչ
Նկուղները խուժեց փութով,
Զրանցքները՝ ցանկապատին,

Պետրոպոլն էր տրիտոնի պես
Մինչև մեջքը տրվեց գետին:

Գրոհ: Պաշարո՞ւմ: Զրերը շար
Գողերի պես սողում են տուն,
Մակույկները վեր շարտվում,
Ապակիներն են շարդոտում:
Բեկորները խրճիթների,
Ապրանքների հետ խառնրված,
Խեղճ ապրուստի մնացուկներ,
Եվ կամուրջներ՝ գետից խլված,
Եվ դագաղներ՝ շիրիմներից,
Փողոցներով լողում են բաց:
Ժողովուրդը նայում է, թե՛
Ի՞նչ պատիժ է տալու աստված:
Ավա՛ղ, շնչվեց ապրուստ ու տուն:
Ջնջվե՛ց:

Եվ էդ ահեղ տարին
Մեր հանգուցյալ ցարն էր արթուն
Կառավարում Ռուսիային:
Ոլավ տխուր, մռայլ, ասաց՝
«Ա՛խ, չի կարող կառավարել
Ցարը աստծո տարերքն անսանձ»:
Նստեց: Տխուր ու վշտալի
Մեծ աղետն էր դիտում դարի:
Հրապարակը դարձել էր լիճ,
Ուր գետերի նման աննինջ
Զուր-փողոցներն էին թափվում:
Խեղճ կղզյակ էր Պալատն անքուն:
Ցարը խոսեց,— և ծայրեծալր
Փողոցներով մոտ ու հոռու,
Զրերի մեջ խիտ ու ցանցառ,
Գեներալներն ընկան շորս դին՝
Վախից խեղդվող ժողովրդին
էդ աղետից դուրս բերելու:

Ու Պետրոսի-հրապարակում,
 Ուր նոր մի տուն է վեր ձգվում,
 Ուր բարձրադիր շքամուտքին
 Երկու առյուծ են պահակում՝
 Թաթերը վեր ու միշտ անքուն,
 Մարմարակերտ այդ գաղանին,
 Գլուխը բաց, ձեռքը խաչած,
 Անշարժ նստել էր Եվգենին,
 Գունատ, ահը դեմքին դաջած՝
 Ո՛չ իր համար՝ նա չէր գգում,
 Որ ալիքը բարձրանալով,
 Լիզում է պաղ, ոտքն է գրկում,
 Եվ որ՝ քամին խելառ լալով,
 Թոցրել է գլխարկն հանկարծ:
 Նրա հայացքը ահագնած
 Սեեոված էր լոկ մի կետի,
 Ուր խորքերից գծված գետի
 Մութ սարերն են հառնում-փլվում,
 Փոթորիկը խուլ գրգռվում
 Ու բեկորներ է շաղ տալիս...
 Աստված, աստված, էնտեղ հեռվում՝
 Ալիքների մութ բերանին
 Ցանկապատն է թույլ երևում,
 Խարխուլ խրճիթն ու ուռենին.—
 էնտեղ նրանք են երկուսով՝
 Այրին ու դուստրը՝ Պարաշան—
 Իր երազը... Ա՛խ, թե՞ դաժան
 Քնի մեջ է տեսնում նրանց,
 Թե՞ կյանքն էլ է երազ անանց,
 Երկրին՝ երկնի ծիծաղն էժան:

Եվ նա ասես թե հմայված,
 Պաղ մարմարին ասես գամված,
 Մնացել է անշարժ վերում,
 Շուրջը հեղեղն է երերում:
 Ու թիկունքը նրան արած,
 Անհասնելի իր բարձունքին,

Նեայի դեմ՝ մութ, վարարած,
 Կուռքն է կանգնել թևատարած՝
 Բրոնզե հեծյալն՝ իր նժույգին:

ԵՐԿՐՈՐԿ ՄԱՍ

Եվ ի՞նչ, հագեցած իր ավերով
 Եվ խոնջացած իր խեցասումից,
 Ետ քաշվեց Նեան հունը նորից,
 Կատաղությունից դեռ հնալով,
 Եվ լքելով իր ավարը խենթ:
 Այդպես շարագործն իր խմբի հետ
 Խուժում է գյուղը, փշրում, ջարդում,
 Սրի է քաշում ու կողոպտում,
 Ծիչեր, աղաղակ ու կրճրտոց,
 Բոնություն, կոիվ, ողբ ու հոգոց...
 Եվ իրենց հարամ ավարն առած,
 Վրեժի ահից ահակալած,
 Ավազակները փախչում են տուն
 Ու ճամփին ավարն են թափթփում:

Զուրը նահանջեց, սալարկը թաց
 Երևաց, Եվգենին իմ սրթսրթաց,
 Եվ շտապում է մարող հոգով,
 Հույսով, սարսափով ու մորմոռով
 Դեպի հանդարտված Նեայի քով:
 Սակայն հաղթության ցնձումով լի,
 Դեռ եռում էին ջրերն էլի,
 Ասես թե կրակ կար նրանց տակ,
 Փրփրում էին ջրերը դեռ,
 Շնչում էր Նեան դեռ ծանրաբեռ՝
 Ոնց մարտադաշտից՝ ձի փախստակ:
 Նայեց Եվգենին—նավակն ահա,
 Ու վազեց մոտիկ, ախ, գյուտ է նա,
 Թիավարին է կանչում ձենով—
 Ու թիավարը՝ անհոգ մի մարդ,
 Երկու շահիով, ուրախ, զվարթ,
 Տանում է էն գոռ ալիքներով:

Եվ ալիքների հետ կատաղի,
Փորձառու մարդը երկար կուվեց՝
Որ գետը խորքում իր չթաղի
Եվ մակույկը, և լողորդներին,
Ու կոխվ տալով, նա ափ հանեց
Վերջապես նրան:

Դժբախտը խեղճ

Վազում է ուղիղ փողոցի մեջ
Ծանոթ տեղերը: Նայում շվար
Ու շի ճանաչում: Ավեր, ավար:
Ամեն բան քանդված ու հողմավար.—
Որը շարդված է, որը քշված.—
Որը ծոված է, կամ հիմն ի վեր,
Մարտադաշտի պես լրիվ ավեր,
Շուրջը դիակներ: Խեղճ Եվգենին
Վազում է աշտեն լրիվ գծված,
Բոլոր մտքերը հողմացրիվ,
Ու տանջանքներից քամված լրիվ,
Վազում է այնտեղ, ուր բախտը շար
Պիտի ահարկու իր լուրը տար,
Ինչպես նամակն են տալիս կնքված:
Ծանր վազում է դարձյալ կքված.
Սա ծովախորշն է, խրճիթն է մոտ...
Սա ի՞նչ է սակայն...

Կանգ է առնում:

Պտույտ է տալիս, ետ է դառնում:
Նայում է... գնում... նայում նորից:
Խրճիթն էստեղ էր դրված օրից.—
Ահա ուռենին: Դռնակն էր բաց—
Տարե՞լ է հողմը: Տունն ո՞ւր է բայց...
Եվ հոգսերի մեջ ծանր ու մոռյլ
Նա պտտվում է գծվածի պես,
Խոսում է բարձր, ինքնահնար—
Հանկարծ խփելով իր ճակատին,
Խե թրթռում է:

Ու մեզը սև

Իջնում է ահա մութ քաղաքին—

Բայց չքնեցին մարդիկ երկար,
Ու քննում էին՝ ինչը որ կար
Անցած օրվանից:

Մինչև ծեղին

Շողն ամպի տակից ելավ կրկին,
Խաղաղ քաղաքի վրա փայլեց
Ու հետք չգտավ՝ ինչքան քայլեց,
Անցած օրվանից.— օրվա ոսկին
Ծածկել էր շարը ոսկով անգին:
Ամեն բան մտավ հունն իր կրկին:
Եվ փողոցներով արդեն ազատ,
Դեմքերով սառը ու հնազանդ,
Ամբոխն էր գնում: Եվ պաշտոնյան
Իր թաքստոցը լքած ունայն,
Գնում էր գործի: Առուտուրով
Ջրադված մարդը քաջակորով
Ելավ՝ Նեայի բիրտ թալանի
Գինը մերձավոր մարդուց հանի:
Մակույկներն արագ քաշեցին դուրս
Բակերից:

Իշխան Խվոստովը,

Պոետը սիրված ու սրտահույզ,
Իր երգիկներով երգեց անճար
Նեայի ափի աղետը շար:

Բայց, ավա՜ղ, իմ խեղճ, խեղճ Եվգենին...

Այլևս նրա միտքը շփոթ
Այդ ահաբեկող ցնցումներին
Չդիմացավ: Եվ ականջներում
Նեայի, քամու աղմուկը խորթ
Հնչում էր: Եվ իր սև մտքերում
Տապակվելով, նա շրջում էր լուռ:
Մի մղձավանջ էր տանջում նրան...
Անցավ մի շաբաթ, ամիս— Իսկ նա
Չվերադարձավ տունն իր բնավ:
Նրա աղքատիկ անկյունն արդեն
Տանտերը վարձով տվեց կրկին,

Տվեց այդտի մի դալկադեմ:
 Իսկ նա շեկավ, որ ժամանակին
 Գոնե իրերը տանի: Շուտով
 Լրիվ օտարվեց: Քայլում փութով,
 Քնում էր գիշերը նավահանգստում,
 Ինչ տալիս էին, այն էր ուտում:
 Հագուստը վրան ճզվում, փտում,
 Խե մանուկները շարաճճի
 Ծտքից քար էին վրան նետում:
 Եվ կառասպանի մտրակն հաճախ
 Իջնում էր վրան, քանի որ նա
 Չէր ջոկում ճամփան, գլուխը կախ
 Ընկած գնում էր: Դարձել էր խուլ
 Ներսի աղմուկից իր մարդակուլ:
 Եվգենին էդպես ապրում էր արդ,
 Ու ոչ գազան էր ու ոչ էլ մարդ,
 Ոչ էս աշխարհի շունչ էր մի նոր,
 Ոչ անդենական ստովեր:

Մի օր

Քնել էր արփին: Ամառը տաք
 Թեքվում էր աշուն: Ու խեղկատակ
 Քամին էր շնչում: Ալիքն անքուն
 Խփում էր պատին, փրփուր թքում,
 Աստիճաններին պաղ ճակատով
 Խփում էր՝ ինչպես որ խնդրարկուն՝
 Դատավորների դուռը ջարդող:
 Խեղճը արթնացավ: Էդ սև ժամին
 Անձրեն էր կաթում, վայում քամին,
 Ու քամուն հեռու մթի խորքում
 Ուշ ժամապահն էր արձագանքում...
 Վեր թռավ տեղից, հիշեց հանկարծ
 Անցած սարսափը, և ահազնած
 Գնաց թափառի:— անակնկալ
 Կանգ առավ, աչքը սարսափ հազավ,
 Պտտեց շուրջը՝ զգույշ, պրկված,
 Դեմքին վայրենի ահ էր կնքված:
 Ու նա հայտնվեց էն սյան կողքին,

էն ահեղի տան: Շքամուտքին,
 Թաթերը պարզած ու միշտ անքուն,
 Առյուծներն էին զույգ պահակում,
 Եվ ուղիղ մթի մեջ, բարձունքում,
 Ժայռի կատարին ցանկապատված,
 Մեկնած իր ձեռքով Կուռքը պաշտված
 Նստած էր բրոնզե իր նժույգին:

Ցնցվեց Եվգենին: Միտքը պարզեց,
 Սարսափը հոգին կրկին սարսեց:
 Ճանաչեց տեղը ջրհեղեղի,
 Ուր ալիքները՝ մութ, կատաղի,
 Շուրջն ելել էին վայրի խաղի,
 Եվ հրապարակը, առյուծներին,
 Եվ նրան, ով մութ վերում ուժով
 Պղնձե գլխով հառնել էր հաղթ,
 Նրան, ում կամքով՝ բախտ որոշող,
 Քաղաք հիմնելից ծովի ափին...
 Սարսափելի է նա մթի մեջ:
 Ինչ ծանր խոհ կա իր ճակատին:
 Ինչ հզոր ուժ է նա ամբարում:
 Իսկ այս նժույգը՝ հպարտ կրակ,
 Ո՛ր ես թռչում դու այդպես արագ,
 Որ հանգրվանես ո՛ր ճամբարում:
 Օ՛, բախտի հզոր դու տիրակալ,
 Մի՛թե հենց այդպես՝ սարսափ գուժող,
 Անդունդի եզրին, սանձով երկաթ,
 Մառս շես հանել դու Ռուսիան ուժով:

Պտտվեց կուռքի շուրջը էլի
 Խեղճ խեղազարը, նայեց կրկին
 Վայրի հայացքով նրա դեմքին՝
 Այդ հզոր տիրոջ կես աշխարհի:
 Կուրծքը սեղմվեց: Ճակատը բորբ
 Ընկավ ճաղերին՝ սառը և որբ,
 Եվ մշուշվեցին աչքերը տաք,
 Լափում էր սիրտը կրակ մի մեծ,

Արյունը եռաց: Նա մթազնեց
Այդ հպարտ կուռքի հայացքի տակ:
Եվ ատամներն ու ձեռքը սեղմած
Ու սև ուժերի հորձանքով հոծ,
«Դե լա՛վ, շինարա՛ր հրաշագործ,—
Շշնջաց դողով, լրիվ դեղնած,—
Դե՛, սպասի՛ր դու...»: Հանկարծ տեղից
Փախավ՝ ինչպես որ ջրհեղեղից:
Նրան թվաց, թե ցարը ահեղ,
Բռնելած խորին մի զայրույթով,
Իրեն է շրջում դեմքը փութով...
Եվ նա այդ դատարկ հրապարակով
Փախչում է և դեռ լսում ետքից
Ասես թե որոտ՝ մութ երկնքից—
Ծանր զրընգոց սև սալարկին՝
Նժույզն է վարգում՝ պղինձ հագին:
Ու գունատ լուսնով լուսավորված,
Եվ ձեռքը պարզած իր բարձունքում,
Պղնձե Հեծյալն է ետքից վարգում՝
Իր զնգզնագոցով ձիու վրա:
Խեղճ ցնորվածը գիշերը ողջ
Որ կողմի վրա քայլ էր անում,
Ետևից Հեծյալն այդ Պղնձե
Վարգում էր ծանր, հոգի հանում:

Այդ օրից ի վեր, թե պատահեր,
Որ նա անց կենար հրապարակով,
Դեմքին ծնվում էր շփոթ ավեր,
Ձեռքը տանում էր սրտին ահով,
Ասես ուղում էր մի քիչ մեղմել
Սրտի տանջանքը, ցավը սեղմել:
Հանում էր գլխարկն իր հնոտի,
Խոնարհ հայացքը չէր առնում վեր
Ու խույս էր տալիս:

Ափին մոտիկ
Կա փոքր կղզի: Երբեմն էնտեղ
Ձկնորսության իր ուշ ժամերին

Ապաստանում է ձկնորսը դեռ
Եվ իր ընթրիքն է անում թեթև,
Կամ պաշտոնյան է այցի գնում
Կիրակի օրը իր մակույկով,
Ամա՛յի տեղ է: Մի խոտ անգամ
Ձի աճում էնտեղ: Ջրհեղեղից
Քշված մի խարխուլ խրճիթ կար հին,
Որ մնացել էր սև թփի պես
Այդ անծայրածիր, խոր ջրերին:
Անցած գարնանը բեռնանավով
Նրան դուրս բերին: Լրիվ դատարկ
Ու խարխված էր: Շեմքի վրա
Մեռած գտան իմ խելագարին
Եվ տեղում սառած, ախ, դին նրա,
Ի սեր աստըծո, տվին հողին:

ՏԵՐՏԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱ ԲԱԼԴԻ ԾԱՌԱՅԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

Մի ժլատ տերտեր,
 Հարուստ, տնատեր,
 Վաղ գնաց շուկա,
 Որ գործը հոգա,
 Ծառ դառնա տուն գա,
 Էդ տեր ժլատին
 Պատահեց Բալդին,
 Ասավ. «Օրհնիր, տե՛ր,
 Ի՞նչ կուզես, տերտեր».
 — Կուզեմ մի ծառա,
 Շատ բան իմանա,
 Ապրի շոր հացով
 Լինի խոհարար,
 Ձիապահ, դուրգար.
 Շատ էժան վարձով:
 «Ա՛ տեր, ինձ վարձիր,
 Կուզես քար բարձիր.
 Մի կլոր տարի
 Ինձ տանդ պահի.
 Թե՛ ուտիս, թե՛ պաս,
 Տուր ինձ լոկ սպաս,
 Ու տարվա վերջին
 Քո տանը միջին
 Թող միջամատով
 Երեք հատ կտտոց

Տամ քո ճակատով,
 Ահա իմ վարձը,
 Վերջացավ հարցը».
 Տերտերը խորհեց,
 Ծակատը քորեց.
 Կըտտոցները իրա մեջ
 Բան չըհաշվեց, ասավ՝ հե՛շ.
 Կըտտոց էլ կա, կըտտոց էլ,
 Եվ մոռացվեն գուցե էլ:
 Համաձայնեց պայմանին
 Եվ տուն բերեց ծառային:

Ինչպես ցույց տվավ փորձը,
 Բալդին գիտեր իր գործը,
 Արի էր մարդը,
 Վարում էր արտը,
 Պահում էր նա ձին,
 Հասնում էր հնձին,
 Նա քիչ էր քնում,
 Շուտ էր վեր կենում,
 Շուկա էր գնում,
 Տան պաշար առնում,
 Տանը ջուր կրում,
 Օջախը վառում,
 Վրան ձու խաշում,
 Խաշում ու կճպում,
 Երբեք չէր վիճում:
 Հիացել էր իրիցիկը,
 Վրան ցավում էր աղջիկը,
 «Հայրիկ» կանչում տան փոքրիկը.
 Որ նստում էր Բալդու գիրկը.
 Տերտերը միայն
 Չէր սիրում նրան.
 Երբ հիշում էր Բալդու մատը՝
 Ծըքճըքում էր ծեր ճակատը:

Տարին անցնում էր օրեցօր,
 Իսկ տերտերը, մտամոլոր,

Ո՛ր ուտում է, ո՛ր էլ խմում,
 Տարվա վերջին էր սպասում:
 Ահա մի օր
 Խեղճ ու մոլոր
 էն քահանան
 Իրիցկնկան
 Խոստովանեց
 Ամեն մի բան.
 Իրիցկինը՝ «Ես թույլ չեմ տա,
 Ա՛ տեր, Բալդին ճակատիդ տա,
 Ե՛կ դիր նրան այնպես գործի,
 Որ նա իրա ուժը փորձի,
 էն գործն անել չկարենա
 Ու ամոթով դատարկ գնա»:
 Ուրախացավ էն տերտերը.
 Իսկույն Լեթ, հենց նույն օրը
 Ասավ. «Բալդի, սատանեքը
 Դեռ չեն տվել տնօրհնեքը,
 Գնա-ուզի ապառիկս,
 Երեք տարեն առնելիքս»:
 Բալդին մի հեզ
 Մառայի պես
 Կեսը կամա,
 Կեսն ակամա
 Ելավ գնաց ծովի քովը:
 Թոկն ոլորեց, կախեց ծովը,
 Խիստ փոթորիկ ծովում հանեց,
 Ափը ափին տվեց խառնեց:
 Մի քիչ հետո հանկարծ-ահա,
 Մովից ելավ մի սատանա.
 — Ի՛նչ ես ուզում, Բալդի՛, մեզնից,
 Թոկդ քաշիր, հանիր ծովից:
 — Չէ՛, ձեր ծովը ես կխառնեմ
 Ու բոլորիդ դուրս կհանեմ,
 Ձեր վրայի ապառիկը,
 Իմ տերտերի առնելիքը
 Էսպես երկար երեք տարի

Ինչո՞ւ համար դուք չեք բերել
 — Հերիք խառնես ծովը, Բալդի՛,
 Ձեռքիդ թոկը խնդրեմ վայր դի.
 Շուտով կըտանք մենք քո հարկը,
 Էսա կըգա իմ թոռնիկը:
 Գնաց պապը. եկավ թոռը,
 Եկավ տվավ գլխին դոռը,
 Մլավելով ինչպես կատուն.
 — Բարև քեզի,— ասավ Բալդուն,—
 էս ի՛նչ կարգ է,
 էս ի՛նչ վարք է,
 Քո ուզածը
 էս ի՛նչ հարկ է,
 էս ի՛նչ լուր է.
 Մեզ շարերիս
 Ի՛նչ տխուր է,
 Հեշտած կա՞ գոնե մեկը՝
 Հարկ վճարեն սատանեքը,
 Է՛, ինչ անենք, կուզես՝ կտանք,
 Բայց մի պայման չըմոռանանք.
 Մինչև ծողվի պապս հարկը,
 Բերի լցնի կաշե պարկը,
 Արի վազենք մենք միասին
 Ծովի շուրջը. ճամփի կեսին
 Ով որ հոգնի ու ետ ընկնի,
 Թող նա ոսկու պարկը տանի:
 Մի հոհոաց էդտեղ Բալդին՝
 Մաղրի տալով շարի ճուտին.
 «Դու ո՞վ ես որ, ա՛յ անհեթեթ,
 Բալդին վազի քեզպեսի հետ.
 Քիչ սպասի թող լըդդորը,
 Գնամ բերեմ իմ եղբորը»:
 Բալդին անտառ գնաց արագ,
 Բռնեց երկու հատ նապաստակ,
 Եվ գցելով նրանց պարկը՝
 Դարձավ եկավ ծովի ափը.
 Հանեց մեկին պարկի միջից

Ու, բռնելով ջուխտ ականջից,
 Ասավ շարին. «Վախկո՛ւտ ճուտիկ,
 Խոսքիդ տե՛րն ես՝ արի մոտիկ.
 Առաջ վազիր դեռ եղբորս հետ.
 Ի՞նչ ես նայում վրան խեթ-խեթ.
 Դե՛հ, մեկ, երկուս, երեք՝ վազեք,
 Դուք իրարի լավ կըսազեք»:
 Ու վազեցին. նապաստակը
 Փախավ անտառ, մտավ ծակը.
 Իսկ սատանեն տնկած դունշը՝
 Շրջան տալով ծովի շուրջը,
 Քրտնաթաթախ և վազեվազ,
 Շունշը կտրած և հազիվհազ,
 Քարին տալով իր մի ոտը՝
 Իրան գցեց Բալդու մոտը:
 Եվ ի՞նչ տեսավ էն լղպորը —
 Բալդին շոյում է եղբորը.
 «Ապրի՛, ապրի՛, իմ մոր բալեն,
 Խիստ հոգնել է զիւ վազելեն»:
 Սատանեն էլ, փոքրիկ ճուտը,
 Փորին տալով երկար տուտը,
 Ասավ. «Գնամ բերեմ հարկը,
 Որ լցրել է պապս պարկը»:
 Գնաց թոռը պատմեց պապին,
 Թե հաղթվեց ծովի ափին:
 Բալդին նորից
 Թոկն ոլորեց.
 Կախեց ծովից,
 Խիստ փոթորկից,
 Ջախներ եկան
 Ծովի տակից:
 Մի ալլ հնարք գտավ պապը
 Եվ ուղարկեց թոռին ափը.
 Թոռը եկավ, ասավ Բալդուն.
 «Հերիք խառնես մեր ծովը դուն,
 էս ի՞նչ կարգ է,
 էս ի՞նչ վարք է,

Քու ուզածը
 էս ի՞նչ հարկ է.
 էս ի՞նչ լուր է.
 Ի՞նչ տխուր է:
 Իմացած կա գոնե մեկը —
 Հարկ վճարեն սատանեքը.
 է՛, որ կուզես՝ մենք էլ կտանք.
 Բայց մի պայման չըմոռանանք:
 Մեզնից հեռու գետնի վրա,
 Որտեղ կուզես նշան արա.
 Ձեռքիս փայտը ով մեզանից
 Դեն շարտի էն նշանից,
 Թող նա տանի ոսկու պարկը՝
 Երեք տարեն ժողված հարկը:
 Հը՛, լուվեցա՞ր:
 Տե՛ս, վախեցար,
 Թեղ շարդի,
 Վախկո՛ւտ Բալդի»:
 «Հա, վախեցա՝ թեա շարդի,
 Հլա՛ լեզվին էս լակոտի,
 Հլա՛ մտիկ պուճուր շանը:
 Ա՛յ, էն ամպն է իմ նշանը:
 Փայտդ էնտեղ ես կընետեմ,
 Այնուհետե ես ձեզ գիտեմ»...
 Սատանեն էր, փոքրիկ ճուտը,
 Փորին տալով երկար տուտը,
 Լեղապատառ ընկավ ծովը,
 Շունշը առավ պապի քովը,
 Եվ եղածը ծովի ափին
 Նա կցկտուր պատմեց՝ պապին:

Բալդին նորից
 Թոկն ոլորեց
 Կախեց ծովից,
 Խիստ փոթորկից
 Ջախներ եկան
 Խոր հատակից:

Դարձյալ եկավ էն լղպորը,
 «Այ անիծվի էս մեր օրը.
 Բալդի՛, ունեմ և մի նոր քան»...
 «Սուա, կաթնակե՛ր, չքոտ, անբան,
 Հերթը իմն է,— ասավ Բալդին
 էն աններես չարի ճուտին.—
 Տեսնո՞ւմ ես դու՛ էն մատակ ձին
 Արածում է ջուկ, առանձին.
 Եթե նրան բարձրացնես,
 Ձեռքերովդ կես վերստ տանես,
 Ձեզ կըբաշխեմ էդ ձեր հարկը,
 Դատարկ կերթամ մեր աշխարհքը».
 Սատանեն էր, էդ խոսքի հետ
 Հասավ ձիուն, իսկույն կեթ
 Առավ նրան իր ձեռքերին,
 Զոռը տալով ջուխտ ծնկներին:
 Բայց երկու քայլ դեռ չըփոխած,
 Փովեց գետնին, սաստիկ դողաց.
 «Է՛յ դու, խարդախ, չար սատանա,
 Վրադ հոգոց ո՞վ կկարդա,
 Վե՛ր կաց, վե՛ր կաց, չարի ճուտիկ,
 Աչքերդ բաց ու ինձ մտիկ:
 Դու շտարար ձին ձեռներով,
 Ես կըտանեմ էս ոտներով»,—
 Ասավ Բալդին ու ձին հեծավ,
 Ոտների մեջ նրան առավ,
 Մի վերստ տեղը իսկույն անցավ,
 Փոշին ելավ, դուման դարձավ:
 Էստեղ դարձյալ չարի ճուտը,
 Զըհասկանալով Բալդու սուտը,
 Լեղապատառ ընկավ ծովը,
 Շունչը առավ պապի քովը,
 Իր տեսածը ծովի ափին
 Նա կըցկըտուր պատմեց պապին:

Բալդին նորից
 Թոկն ուրից,

Կախեց ծովից,
 Խիստ փոթորկից
 Ձայներ եկան
 Խոր հատակից.
 Հնարք չըկար, սատանեքը
 Հավաքեցին իրանց հարկը,
 Շալակած բերին Բալդու մոտը,
 Մեղա գալով ընկան ոտը.
 «Առ ուզածդ, գնա,— ասին,—
 Միայն հանգիստ տուր մեր դասին»:

Բալդին եկավ տնքտնքալով,
 Ոսկին մեջքին զընգզընգալով:
 «Վա՛յ իմ օրին»,— տերտերն ասավ,
 Թռավ տեղից, տեղ չըգտավ,
 Կնկա փեշի տակը մտավ.
 Բալդին նրան փեշի տակից
 Քաշեց հանեց՝ բռնած միջքից.
 Ասավ. «Բերի ես քո գանձը:
 Տարվա վերջն է, տուր իմ վարձը»:
 Էն տեր ժլատը
 Բռնեց ճակատը,
 Բալդին մի հետ կտտացրեց,
 Նրան օճորը թոցրեց.
 Մի անգամ էլ կըտտացրեց՝
 Լեզուն բերնում լոցրեց.
 Վերջն էլ որ չըկըտտացրե՛ց՝
 Խեղճ տերտերին գըծվացրեց:
 «Ժլատ ծերուկ, էս քեզ մի դաս,
 Էժանության էլ ման չըգաս»,—
 Ասավ Բալդին ուրախ-ուրախ,
 Ելավ գնաց անվարձ, անհախ:

ՀԵՔՒԱԹ ԶԿՆՈՐՍԻ ՈՒ ԶԿԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ապրում էր ծերունին իր պառավի հետ
Կապուտակ ծովի բարձրագիր ափին:
Ապրում էին հին մի հյուղակի մեջ
Ուղիղ երեսուն ու երեք տարի:
Ծերունիը ձուկ էր որսում հին ցանցով,
Պառավն էլ տանը իլիկ էր մանում:
Ծերունիը մի օր ցանցը նետեց ծով,
Ցանցը տիղմ ու ցեխ դուրս հանեց ծովից:
Նա երկրորդ անգամ ցանցը նետեց ծով,
Ցանցը ծովային խոտ հանեց ծովից:
Երբ երրորդ անգամ նա ցանցը նետեց,
Ցանցի հետ ահա դուրս քաշեց մի ձուկ:
Ձուկն այդ հասարակ ձուկ չէր, այլ՝ ոսկե:
Եվ ձուկն այդ ոսկե՝ մարդկային ձայնով
Այսպես աղերսեց ապշած ծերունուն.
«Բաց թող ինձ, ծերունի, բաց թող կրկին ծով,
Ես քեզ փրկագին կտամ թանկարժեք:
Կստանաս ինչ որ ինքդ կամենաս»:
Ջարմացավ ծերը, վախեցավ նաև.
Ուղիղ երեսուն ու երեք տարի
Ձկնորս է ծովում, բայց ոչ մի անգամ
Նա չի լսել, որ ձկները խոսեն:
Եվ բաց թողեց նա ոսկե ձկնիկին,
Ասելով նրան փաղաքուշ խոսքեր.
«Է, աստված քեզ հետ, ուզածդ լինի,

Փրկագինը քո իմ ինչի՞ն է պետք:
Գնա կյանք արա կապույտ ծովի մեջ,
Լողա քեզ համար ջրերում ազատ»:

Ծերունիը հենց որ տուն վերադարձավ
Գլխով անցածը պատմեց պառավին.
«Պառավս, այսօր մի ձուկ բռնեցի,
Ոսկե ձկնիկ էր և ոչ հասարակ:
Մեր լեզվով խոսեց ձկնիկը ինձ հետ,
Աղերսեց, որ ծով արձակեմ իրեն,
Դեռ փրկագին էլ խոստացավ նա ինձ,
Բայց փրկագինը իմ ինչի՞ն էր պետք:
Հենց այնպես նրան ծով արձակեցի»:
«Ի՞նչ ասեմ ես քեզ, այ հիմար ծերունի,
Փրկագինը դու պիտի առնեիր,
Գոնե մի տաշտակ ուզեիր դու նոր,
Մերը հո գիտես, կոտրել է վաղուց»:

Ծերունիը ելավ գնաց ծովի ափ,
(Տեսավ որ ծովը հուզված է մի քիչ):
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին,
Ձուկը մոտ լողաց, հարցրեց սիրով.
«Ի՞նչ է պետք, ծերունի, ասա ինձ անկեղծ»:
Եվ խոնարհվելով ծերունիը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Պառավս ինձ լավ ամոթանք տվեց,
Զթողեց նույնիսկ, որ մի շունչ քաշեմ,
Ասում է թե մեզ նոր տաշտակ է պետք,
Հինը, իսկապես, կոտրել է վաղուց»:
Եվ պատասխանեց ձկնիկը ոսկե.
«Է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր,
Անպայման մի նոր տաշտակ կունենաք»:
Երբ որ տուն դարձավ ձկնորսը ծովից,
Պառավին տեսավ նոր տաշտակի մոտ,
Սակայն հերսոտած ու սաստիկ դժգոհ.
«Ախ, հիմար ծերունի, միամիտ ծերունի,
Անգլուխ, ցնդած, դանդաղ ծերունի,

Խնդրածդ սա՞ էր, էլ բան չգտա՞ր,
Ի՞նչ է տաշտակից շա՞տ օգուտ ունենա:
Դե շուտ ետ դարձիր քո այդ ձկան մոտ,
Ու գոնե կարգին մի խրճիթ ուղիւր»:

Մերուկը ելավ գնաց ծովի ափ,
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին:
Ձուկը մոտ լողաց հարցրեց նրան.
«Ի՞նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Իմ պառավը ինձ շշպեց մի լավ,
Հանգիստ շթողեց թշվառ ծերուկիս,
Հիմա էլ կանգնել՝ խրճիթ է ուզում»:
Եվ պատասխանեց ձկնիկը ոսկե.
«է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր,
Թող այդպես լինի, խրճիթ կունենաք»:
Երբ որ տուն դարձավ ծերուկը հոգնած,
Հյուղակի հետքը նույնիսկ չգտավ:
Մի խրճիթ տեսավ նա աղյուսաշեն,
Վերնասենյակով ու ծխնելույզով:
Պատուհանի տակ պառավն էր նստել
Ո՞նց էր հայհոյում դժբախտ ծերուկին.
«Ախ, հիմար ծերուկ, դանդալոջ ծերուկ»
Ի՞նչ պիտի անեմ այս մի խրճիթով...
Ետ դարձիր դե շուտ ու ասա նրան,
Որ ես գեղջկուհի չեմ ուզում մնալ,
Որ իշխանուհի դառնալ եմ ուզում»:

Մերը ետ դարձավ, գնաց ծովի ափ,
(Տեսավ, որ ծովը շատ է անհանգիստ),
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին,
Ձուկը մոտ լողաց, հարցրեց նրան.
«Ի՞նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Իմ պառավը ինձ փնովեց էլի»:

Զթողեց հանգիստ որ նստեմ մի քիչ,
Ինչ է՝ գեղջկուհի չի ուզում մնալ
Եվ իշխանուհի գառնալ է ուզում»:
Պատասխանում է ձկնիկը ոսկե.
«է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր»:

Մերուկը դառնում իր պառավի մոտ
Եվ ի՞նչ է տեսնում. շքեղ մի դղյակ,
Կանգնել է շեմին պառավը ազահ,
Սամույրե շքեղ մուշտակը հագին,
Գլխին՝ դիպակե թանկագին գլխարկ,
Մատների վրա մատնիքներ ոսկե,
Ոտքերին փափուկ մուճակներ հագած:
Իր ծառաներին շարած իր դիմաց
Լուտանք է տալիս, մագերից քաշում:
Այսպես է դիմում ծերը պառավին.
«Ողջուն քեզ, տիկին, իմ իշխանուհի,
Ի՞նչ կասես հիմա, գո՞հ ես ինձանից»:
Պառավը ճշաց փխրուկի վրա
Ու ծառայելու ուղարկեց ախոռ:

Մի երկու շաբաթ մի կերպ անցկացան
Պառավը կարծես ավելի գովեց:
Կանչեց ծերուկին, ուղարկեց ծովափ.
«Գնա ու ասա քո այդ ձկնիկին,
Որ իշխանուհի չեմ ուզում մնալ,
Ուզում եմ դառնալ ազատ թագուհի»:
Վախեցավ ծերը, աղերսեց նրան.
«Այ պառավ, խելքդ հո չե՞ս թոցրել:
Ոչ խոսել գիտես, ոչ շարժվել գիտես,
Խաղք ու խայտառակ կդառնանք շուտով»:
Պառավը այստեղ հո չկատաղեց,
Ինչքան ուժ ուներ ապտակեց մարդուն.
«Զհամարձակվես հակառակվել ինձ,
Ինչ որ ասում եմ կատարիր իսկույն:
Վեր կաց ու խաթրով գնա ձկան մոտ
Եթե չես ուզում, որ զոռով տանեն»:

Մերուկը ելավ գնաց ծովի ափ,
(Տեսավ, որ ծովը սևակնել է խիստ),
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին,
Ձուկը մոտ լողաց ու հարցրեց նրան.
«Ե՛նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Պառավա ոնց որ նորից է գծվել,
էլ իշխանուհի չի ուզում մնալ,
Ուզում է դառնալ ազատ թագուհի»:
Եվ պատասխանեց ձկնիկը ոսկե.
«է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր,
Թող քո պառավը դառնա թագուհի»:

Մերուկը դարձավ իր պառավի մոտ
եվ արքայական պալատներ տեսավ,
Պալատների մեջ տեսավ պառավին.
Թագուհի դարձել, նստել էր գահին,
Շուրջը՝ իշխաններ, իշխանուհիներ,
Որ ծառայում են նրան օրնիրուն՝
Մերթ գինիներ են մատուցում անուշ,
Մերթ թխվածքներ են հրամցնում պես-պես:
Իսկ մի քիչ հեռու շարվել են պատրաստ
Թիկնապահները զինված ու ահեղ:
Մերուկը տեսավ, վախեցավ սաստիկ
եվ ծունկի իջավ պառավի առաջ.
«Թող ապրած կենա ահեղ թագուհին,
Դու հո ինձանից դժգոհ չես հիմա»:
Պառավը նրան շնայեց նույնիսկ,
Լոկ հրամայեց, որ դուրս վռնդեն:
Փութով մոտ եկան իշխանները խիստ
Թշվառ ծերուկին դուրս շարտեցին:
Պահակներն իրենց հագիվ զսպեցին,
Որ ծեր ձկնորսին կացնահար շանեն:
Իսկ ժողովուրդը հեզնում էր այսպես.
«Շատ էլ տեղն է քեզ, անխելք ծերունի,
Թող այդ ծեծը քեզ դաս լինի մի լավ,
Որ մյուս անգամ չափդ ճանաչես...»

Մեկ-երկու շաբաթ հենց որ անցկացավ,
Պառավն ավելի խելքը թոցրեց,
Հրամայեց, որ բերեն ամուսնուն,
Ու երբ մոտ բերին դժբախտ ծերուկին,
Պատվիրեց այսպես. «Գնա ձկան մոտ
Ու հայտնիր նրան, որ չեմ ուզում ես
Այլևս ազատ թագուհի մնալ:
Ուզում եմ դառնալ ծովի տիրուհին
Եվ ապրել կապույտ օվկիանոս-ծովում,
Որպեսզի ինքը՝ ձկնիկը ոսկե,
Միշտ լինի կողքիս, իմ կամքին հլու»:

Մերուկը նրան բան չասաց արդեն,
Զհամարձակվեց հակառակ խոսել:
Ելավ լուռ ու մունջ ու գնաց ծովափ,
(Ո՛նց էր փոթորկվում ծովը սևակնած),
Ջրերն ամեհի ելնում էին վեր
Ու փլվում էին խոլ մոնջյունով:
Մերուկը կանչեց ոսկե ձկնիկին,
Ձուկը մոտ լողաց ու հարցրեց նրան.
«Ե՛նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Խելքի չի գալիս պառավա ցնդած,
էլ չի կամենում մնալ թագուհի,
Ուզում է ծովի տիրուհի դառնալ,
Ուզում է ապրել օվկիանոս-ծովում,
Որ հենց դու ինքդ, ծառայես նրան,
Միշտ էլ ձեռքի տակ ու կամքին հլու»:
էլ ոչինչ չասաց ձկնիկը ոսկե,
Խփեց իր պոչով ջրերին պղտոր
Ու խաղաց գնաց խորքերը ծովի:
Մերուկը երկար մնաց ծովափին,
Պատասխանին նա երկար սպասեց
Ու երբ հուսահատ տուն վերադարձավ,
Տեսավ գետնափոր տնակը նախկին,
Պառավին տեսավ նստած դռան մոտ՝
Իր հին ու կոտրած տաշտակի առաջ:

**ՀԵՔԻԱԹ ՄԱԼԹԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐԻ, ՆՐԱ ՈՐԴԻ
ՓԱՌԱՊԱՆԾ ՈՒ ՀԶՈՐ ԴՅՈՒՑԱԶՆ ԻՇԽԱՆ
ԳՎԻԴՈՆ ՄԱԼԹԱՆՈՎԻԶԻ ԵՎ ԶԲՆԱՂ
ԱՐՔԱՅԱԴՈՒՍՏՐ ԿԱՐԱՊԻ ՄԱՍԻՆ**

Երեք աղջիկ նստած անքուն
Թեկ են մանում մի իրիկուն:
«Թե լինեի ես թագուհի,—
Ասում է մեկը սրտալի,—
Կսարքեի մի կերուխում,
Որ լի՝ եղել դեռ աշխարհում»:
«Թե լինեի ես թագուհի,—
Նրա քույրն է ասում բարի,—
Ողջ աշխարհի համար մենակ
Կգործեի քաթան ճերմակ»:
«Թե լինեի ես թագուհի,—
Երրորդ քույրն է հուզված ասում,—
Հայր-արքայի համար արի
Կծնեի մի դյուցազուն»:

Հենց այս խոսքը ասաց, շասաց՝
Սենյակի դուռն իսկույն ճռռաց
Ու ներս մտավ արքան արի,
Տեր-տիրականն այն աշխարհի:
Նա զրույցի այդ նույն պահին
Մոտ է լինում ցանկապատին,
Ու փոքրի խոսքն այն ցանկալի
Նրա սրտին դուր է գալի:
«Բա՛րե,— ասաց,— գեղեցկուհի՛,
Արի, եղիր դու թագուհի,

Եվ ինձ համար մի տղա բեր,
Մի դյուցազուն՝ մինչ հոկտեմբեր:
Իսկ դուք, քույրե՛ր իմ սրտակից,
Ելեք անշուք ձեր տնակից,
Եկեք ինձ հետ, ձեր քրոջ հետ
Պալատ գնանք իսկույն հեթ.
Մեկդ լինի քաթան գործող,
Մյուսդ՝ համով ճաշ պատրաստող»:

Երեք քույրերն ու հայր արքան
Այն խրճիթից պալատ եկան:
Արքան երկար չպատրաստվեց,
Նույն իրիկունն էլ պսակվեց:
Բազմեց արքան մեծ խնջույքում՝
Առած ջահել իր թագունում:
Վերջում՝ հյուրերն ելան արագ,
Պառկեցըրին ջահելներին
Լայն փղոսկրյա մահճակալին,
Ու թողեցին նրանց մենակ:
Նախանձելով հարազատի,
Թագավորի կնոջ բախտին՝
Ջուլհակ քույրը լաց է լինում,
Խոհարար քույրը՝ զայրանում:
Իսկ թագուհին ջահել-ջիվան,
Զթողնելով գործը վաղվան,
Հղիացավ հենց նույն գիշեր:
Եկան կովի ահեղ օրեր:
Սալթան արքան հեծնելով ձին՝
Հրածեշտ տվեց իր սիրածին
Ու պատվիրեց նրան այսպես՝
«Սիրո՞ւմ ես ինձ՝ լավ պահի քեզ»:
Մինչ Սալթանը հեռու հեռվում
Մարտնչում էր ահեղ կովում,
Կինն ազատվեց, բերեց տղա.
Մի արշին էր բոլը նրա:
Մանկան նայում էր թագուհին
Ոնց մայր արծիվն իր արծվիկին:

Եվ կանչեց նա մի սուրհանդակ,
 Որ տանի հորն ուրախ նամակ:
 Խոհարարը, ջուլհակուհին,
 Բաբարիխա շար խնամին,
 Նրան կորցնել ցանկանալով,
 Սուրհանդակին բռնել տալով՝
 Ուղարկում են այլ սուրհանդակ,
 Որ տանի լուրն այս դժնդակ.
 «Փինդ բերեց մի երեխա՝
 Ո՛չ ազնիվ է, ո՛չ էլ տղա,
 Ո՛չ մկնիկ է, ո՛չ էլ գորտ,
 Այլ գազանի կամ շան լակոտ»:

Հենց որ լսեց այս բոլորը
 Տղայի հայր Թագավորը՝
 Սաստիկ հուզվեց, գոռաց ուժգին,
 Ուզեց կախել սուրհանդակին,
 Բայց քիչ հետո, երբ հանդարտվեց,
 Սուրհանդակին հրաման տվեց.
 «Սպասեցեք մինչև ես գամ՝
 Վճիռ կտրեմ օրինական»:

Սուրհանդակը քշելով ձին՝
 Պալատ հասավ ժամանակին:
 Իսկ նենգ քույրերն իսկույն կեթ
 Բաբարիխա խնամու հետ
 Կողոպտելու հրաման տվին
 Ու հարեցրին սուրհանդակին,
 Եվ պարկի մեջ նրա դատարկ
 Ուրիշ մի թուղթ դրին արագ:
 Եվ նույն օրը սուրհանդակը
 Բերեց, տվեց այս նամակը.
 «Հրամայում է Սալթան արքան
 Իշխաններին պալատական,
 Որ Թագուհուն իր մանկան հետ
 Մովը նետեն իսկույն կեթ»:
 Հնար չկար, ի՞նչ անեին...

Իշխանները, Թագավորին
 Եվ Թագուհուն ափսոսալով,
 Ննջարանը մտան խմբով,
 Հայտնեցին կամքն հայր արքայի,
 Չար բախտը մոր ու տղայի,
 Կարգացին թուղթը բարձրաձայն
 Եվ Թագուհուն ու իր մանկան
 Տակառի մեջ նրստացրին,
 Պինդ կպրեցին, զըլորեցին
 Ու գցեցին տակառն օվկիան,
 Թե՛ այդպես է ասել արքան:

Վառ աստղերն են վերում շողում,
 Զուրն է ծփում կապույտ ծովում.
 Ամպն է գնում, հովը խաղում,
 Եվ տակառն է ծովում լողում:
 Մեջը, ասես այրի մի կին,
 Մղկտում է խեղճ Թագուհին.
 Չնայած իր բախտին դաժան՝
 Մանուկն աճում է ժամ առ ժամ,
 Օրը մթնեց, մայրն է լալիս...
 Իսկ երեխան ձայն է տալիս.
 «Հե՛յ դու, ալի՛ք, իմ ժի՛ր ալիք,
 Դու միշտ ազատ ման ես գալի,
 Վազում ո՛ւր որ սիրտդ է ուզում,
 Դու ծովային քարն ես լիզում,
 Հեղեղում ես ափերն երկրի,
 Բարձրացնում ես նավերը լի,—
 Խղճա՛ դու մեզ, մի՛ կործանի,
 Տակառի հետ մեզ ափ հանի»:
 Եվ ալիքը լսեց նրան,
 Առավ, տարավ տակառը այն
 Ու ափ հանեց իսկույն կեթ՝
 Ինքը կամա՛ց քաշվելով ետ:
 Եվ փրկված են մայր ու զավակ,
 Հողն են զգում ոտքերի տակ,
 Բայց տակառից ո՛վ կհանի,

Թե որ աստված մի բան չանի:
Ոտքի ելավ ներսում որդին,
Գլուխը դեմ տվեց խուփին,
Լարեց ուժերն իր մանկական.
«Այստեղ,— ասաց,— մի պատուհան
Պետք է բանալ, որ լինի լույս»:
Խուփը շարդեց ու ելավ դուրս:

Մայր ու որդի նայում են լուռ.
Ահա մի դաշտ, մեջը բլուր:
Շուրջը կապույտ ծով է անծայր,
Բլրի գլխին՝ մի կաղնի ծառ:
Որդին խորհեց. հիմա անշուշտ
Պետք է ընթերել, ուտել մի կուշտ:
Կաղնուց մի ճյուղ պոկեց այնտեղ՝
Կորացնելով շինեց աղեղ:
Խաչի թելը վզից հանեց
Եվ աղեղի վրա քաշեց:
Ճիպուտ կտրեց նա այնուհետ,
Մայրը սրեց՝ եղավ մի նետ:
Գնաց հովտի ծայրը հեռու,
Մովի ափին որս փնտրելու:

Երբ մոտեցավ ծովին այն մեծ՝
Ինչ-որ տնքոց, հեռոց լսեց...
Կարծեց, թե ծովն է ալեկոծ.
Նայեց, տեսավ նա շար մի գործ.
Մի կմբապ է զարկվում ցածում,
Ցինն է գլխին պտույտ գործում.
Խեղճն անդադար ջուրն է ճողփում,
Թպրտում է, թևով խփում...
Իսկ նա ճանկերն է իր բացել,
Սրել արդեն կտուցը կեռ...
Բայց շաշեց նետն այդ միջոցին
Դիպավ ցինի պարանոցին,
Եվ ցինն ընկավ անզորացած:
Տղան դրեց աղեղը ցած.

Տեսավ՝ ցինն է խեղդվում ծովում
Ու ոչ հավքի ձայնով ծվում:
Այն կարապն էլ կողքին լողում,
Հարվածներ է կտցով տեղում,
Ջարկում թևով ճերմակ ու լայն
Եվ ջրի մեջ խեղդում նրան:
Ապա, ինչպես մարդը մարդուն,
Ասում է նա արքայորդուն.
«Ո՛վ քաջ տղա, ի՛մ փրկարար,
Դու, իմ հզո՛ր ազատարար,
Մի՛ վշտանա, որ երեք օր
Բան չես ուտի ոչ մի կտոր,
Որ քո նետը ծովում կորավ.
Բայց դա մի մեծ դարդ չէ, իրավ:
Քեզ լավությամբ կհատուցեմ,
Մառայություն կմատուցեմ.
Ո՛չ թե կարապ դու փրկեցիր,
Այլ մի աղջիկ ազատեցիր:
Սպանեցիր դու ո՛չ թե ցին,
Այլ մի կախարդ խավարածին:
Չեմ մոռանա ես քեզ երբեք,
Ինձ կգտնես ամենուրեք:
Իսկ հիմա դու վերադարձիր,
Մի քիչ քուն առ, հանգստացիր»:

Թռավ, գնաց կարապը այն,
Իսկ թագուհին և իր տղան
Ողջ օրն այսպես անցկացնելով՝
Գիշերեցին սոված փորով:
Տղան բացեց աչքերն ահա,
Մի պահ թվաց երազ է դա.
Իր առաջին, ա՛յ քեզ զարմանք,
Տեսնում է նա մի մեծ քաղաք՝
Պարիսպներով ատամնավոր,
Շենքերով պերճ ու փառավոր,
Մեջը վանք ու եկեղեցի՝
Ոսկեզմբեթ և գեղեցիկ:

Նա արթնացրեց մորը քնից.
 Մայրը ճշաց հիացմունքից:
 Որդին ասաց. «Ա՛յդ է որ կա,
 Իմ կարապի արածն է դա»:
 Մայր ու որդի ելան արագ
 Ու քայլեցին դեպի քաղաք:
 Հենց որ քաղաք ոտք դրեցին՝
 Զանգերն ուժգին ղողանջեցին.
 Ժողովուրդն է դեմից ելնում,
 Խումբն է աստծուն փառաբանում.
 Բազմած ոսկե ճոխ կառքերում՝
 Արքունիքն է դիմավորում.
 Արքայորդու գլխին՝ առնում,
 Իշխանական խույր են դնում
 Եվ հռչակում նույն օրն Լեթ
 Իրենց երկրի իշխան ու պետ:
 Եվ քաղաքում իր հռչակապ,
 Մայր Թագուհու թուլլովությամբ,
 Իշխել սկսեց կտրիճ տղան,
 Եվ կռվեց նա՝ Գվիդոն իշխան:

Մովի վրա քամին խաղում
 Եվ նավակն է առաջ մղում,
 Նա էլ վազում է թափ առած՝
 Առագաստներն իր ուղըրած:
 Նավորդները խմբված նավում՝
 Զարմանում են ու հիանում.
 Այնքան ծանոթ կղզու վրա
 Մի հրաշք են տեսնում ահա՝
 Մի նոր քաղաք ոսկեզմբեթ,
 Զորքով, զենքով ամուր մի բերդ,
 Թնդանոթներ են կրակում,
 Նավին ափ գալ առաջարկում:
 Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
 Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
 Կերակրում է, խմացրնում,
 Հետո դառնում նրանց հարցնում.

«Ի՞նչ եք առնում, ի՞նչ եք ծախում
 Եվ ո՞ւր եք դուք հիմա լողում»:
 Նավորդները ասին Նրան.
 «Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն,
 Վաճառեցինք սամույրենի,
 Աղվեսի մորթ ու կղբենի,
 Վերջացնելով այդ գործը, մենք
 Հիմա մեկնում ենք արևելք,
 Կղզու մոտով այն Բուլանի,
 Դեպի երկիրը Սալթանի...»
 Իշխանն ասաց այն ժամանակ.
 «Բարի ճամփա ձեզ, պարոնա՛յք:
 Օվկիանոսով ու ծովերով
 Սալթանի մոտ հասնեք բարով.
 Ինձնից ողջույն տարեք նրան»:
 Հյուրերը գոհ ճամփա ընկան,
 Իսկ իշխանը կանգնած ափին՝
 Դեռ նայում էր նրանց ճամփին.
 Մեկ էլ տեսավ կապույտ ծովում
 Այն կարապն է նորից լողում:
 «Ինչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
 Լուռ ես ամպած օրվա նման,
 Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում»,—
 Նա Գվիդոնին հարցրեց իսկույն:
 Սա էլ թե՛ «Շա՛տ եմ մտածում,
 Մի կարոտ է սիրտս կրծում.
 Չէ որ քա՛ր չեմ, մա՛րդ եմ ես էլ,
 Կուզենայի հորս տեսնել»:
 Կարապն ասաց. «Ա՛յ թե ինչ վիշտ,
 Բայց ամեն ցավ ճար ունի միշտ:
 Կուզե՞ս թռչել, հասնել նավին,
 Մոծակ դարձիր հենց այս ժամին»:
 Ու թևերը թափահարեց,
 Զուրն աղմուկով նա շաղ տվեց,
 Ծողեց, թրջեց մեր իշխանին
 Ոտից գլուխ՝ ամբողջովին:
 Իշխանն այստեղ շատ փոքրացավ,

Սովորական մոծակ դարձա՛վ,
Թռավ, տղզաց, անցավ օդով
Եվ այն նավին հասավ շուտով,
Վրան իջավ լո՛ւռ, կամացո՛ւկ
Ու թաքնվեց ճեղքում ծածուկ:

Շնկշնկում է ուրախ քամին,
Սըլանում է նավը կրկին
Կղզու մոտով այն Բույանի
Դեպի երկիրը Սալթանի:
Ահա արդեն կապույտ հեռվում
Ցանկալի հողն է երևում:
Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան:
Նրանց տուն է կանչում արքան,
Եվ նրանց հետ՝ լուռ, աննկատ
Մեր կտրիճն էլ մտավ պալատ:
Տեսավ այնտեղ քաջ Սալթանին՝
Հագած փայլուն, վառ ծիրանին,
Գահին բազմած, թագը գլխին,
Տխուր մի խոհ լայն ճակատին:
Խոհարարը, ջուլհակուհին,
Բաբարիխա շար խնամին
Արքայի մոտ նստած հպարտ՝
Հա նրան են նայում անթարթ:
Եվ հյուրընկալ Սալթան արքան
Հյուրերի հետ նստեց սեղան:
«Անգի՛ն հյուրեր, ո՛վ պարոնայք,
Ո՞րտեղ էիք, շա՛տ ման եկաք,
Մովից այն կողմ լա՛վ է, թե վատ,
Եվ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ»:
«Ո՛վ թագավոր,— ասին նրանք,—
Արար աշխարհ անցանք, տեսանք,
Մովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
Եվ մի հրաշք կա աշխարհում:
Կար ծովի մեջ մի ժամանակ
Ժայռոտ կղզի միշտ անբնակ՝
Վերկ, ամայի մի դաշտավայր,

Վրան՝ միայն մի կաղնի ծառ.
Բայց կանգնած է այնտեղ հիմի:
Մի նոր քաղաք հրաշալի՝
Ոսկեգմբեթ տաճարներով,
Պալատներով, այգիներով,
Կղզու Գվիդոն իշխանը մեծ
Քեզ շատ ու շատ բարե արեց»:
Շատ զարմացավ Սալթան արքան,
Ասաց. «Թե ողջ եղա միայն
Հրաշք կղզին ես կայցելեմ
Ու Գվիդոնին հյուր կլինեմ»:
Խոհարարը, ջուլհակուհին,
Բաբարիխա շար խնամին
Չեն ուզում, որ Սալթան արքան
Տեսնի կղզին այն դյութական:
«Ի՛նչ կա այդտեղ զարմանալի,
Թե՛ ծովափին քաղաք կա մի,—
Խոհարարն է խոսքը բանում
Ու մյուսներին աչքով անում,—
Ա՛յ բան պատմեմ զարմանալի.
Մի անտառում կա եղևնի,
Եղևնու տակ երգում, ցնծում,
Մի սկյուռ է կաղին կրծում,
Կաղին, սակայն մի այնպիսի,
Որ կեղևն է գեղին ոսկի,
Իսկ միջուկը զմրուխտ է ջինջ.
Հրաշք կասեն ա՛յ թե ինչին»:
Սալթան արքան զարմանում է,
Իսկ մոծակն այն զայրանում է,
Անմիջապես խայթը ցցում,
Չար մորաքրոջ աչքն է կծում:
Խոհարարի գույնը թռավ,
Վայր ընկավ նա — և կուրացավ:
Չար խնամին, քույրն ու ծառան
Վեր թռան, որ բռնեն նրան.
«Ա՛յ անիծված մոծեղի քիստ,
Հիմա մենք քե՛զ...» Իսկ նա հանգիստ

Դուրս թռավ բաց պատուհանից
Եվ իր կղզին հասավ նորից:

Ման է գալիս իշխանն ափին,
Մոլում փնտրում իր կարապին.
Մեկ էլ տեսավ՝ կապույտ ծովում
Այն կարապն է նորից լողում:
«Ինչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
Ղուռ ես ամպած օրվա նման.
Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում»,—
Նա իշխանին հարցրեց իսկույն:
Իշխանն ասաց տխուր-տրտում.
«Սիրտս մի ցավ է կտրատում.
Կա մի հրաշք զարմանալի,
Որ ունենալ կուզենայի:
Մի անտառում կա եղինի,
Եղենու տակ սկյուռ կա մի,
Որ ողջ օրը երգում, ցնծում
Ու կաղին է անվերջ կրծում,
Կաղին սակայն մի այնպիսի,
Որ կեղեն է դեղին ոսկի,
Իսկ միջուկը զմրուխտ է զուտ...
Գուցե մարդկանց ասա՞ծն է սուտ»:
Եվ Կարապն է պատասխանում.
«Սկյուռի մասին ճիշտ են ասում.
Այդ հրաշքը գիտեմ և ես.
Սակայն, իշխա՛ն, էլ ըտիսես,
Ուզում եմ ես, որ անդադար
Քեզ ծառայեմ մտերմաբար»:
Ու վառ հույսով, սրտով խնդուն
Վերադարձավ իշխանը տուն:
Հենց որ մտավ իր բակն արծակ՝
Տեսավ բարձրիկ եղենու տակ,
Սկյուռն ահա երգում, ցնծում
Ոսկի կաղինն է իր կրծում,
Զմրուխտներն է միջից հանում
Ու կեղևը մի կողմ անում,

Հավաքում է կույտ-կույտ դարսում
Ու շվոցով տաղ է ասում.
«Պարտեզի մեջ, թե բոստանում»¹,—
Ո՛ր քաշվում է, ո՛ր վախենում:
Գվիդոն իշխանն ապշած մնաց:
«Շնորհակա՛լ եմ,— ուրախ ասաց:—
Ա՛յ քեզ կարապ. աստված նրան
Ուրախություն տա, ինձ նման»:
Եվ իշխանը սկյուռի համար
Բյուրեղյա տուն շինեց հարմար,
Տան առաջն էլ պահակ դրեց
Եվ գրրագրին կարգադրեց՝
Կաղինները հաշվել անթիվ,
Իրեն շահ տալ, սկյուռին՝ պատիվ:

Մովի վրա քամին խաղում
Եվ նավակն է առաջ մղում.
Նա էլ վազում է սրբնթաց՝
Առաքաստները լայն բացած
Կղզու մոտով այն զառիթափ,
Ուր մի քաղաք կա հոյակապ:
Թնդանոթներ են կրակում,
Նավին ափ գալ առաջարկում:
Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
Կերակրում է, խմացրնում,
Հետո դառնում նրանց հարցնում.
«Ի՞նչ եք անում, ի՞նչ եք ծախում
Եվ ո՞ւր եք դուք հիմա լողում»:
Նավատերերն ասին նրան.
«Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն,
Վաճառեցինք մենք նծույզներ,
Դոնի ընտիր հովատակներ.
Վերջացելով այդ գործը, մենք՝
Հիմա նավով պիտի մեկնենք

¹ Ռուսական ժողովրդական մի երգ:

Կղզու մոտով այն Բույանի՝
Դեպի երկիրը Սալթանի»:
Իշխանն ասաց այն ժամանակ,
«Բարի ճամփա ձեզ, պարոնայք,
Օվկիանոսով ու ծովերով,
Սալթանի մոտ հասնեք բարով:
Ինձնից Սալթան թագավորին
Տարեք ողջուն, հարգանք խորին»:

Իշխանին խոր գլուխ տալով՝
Ճամփա ընկան նրանք նավով:
Եվ իշխանը կանգնած ափին՝
Տեսավ ծովում իր Կարապին:
Իշխանն ասաց. «Կարոտն անհուն
Ինձ քաշում է, տանում հեռուն»...
Կարապը ջուր ցողեց կրկին,
Նրան թրջեց ամբողջովին.
Իշխանն իսկույն դարձավ մի ճանճ
Ու սրընթաց թռավ առաջ,
Հասավ, իջավ վազող նավին՝
Երկնքի ու ծովի միջին:
Շնկչնկում է ուրախ քամին,
Սըլանում է նավը կրկին
Կղզու մոտով այն Բույանի,
Դեպի երկիրը Սալթանի,
Ահա արդեն կապույտ հեռվում
Ցանկալի հողն է երևում:
Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան,
Նրանց տուն է կանչում արքան,
Եվ նրանց հետ՝ լո՛ւռ, աննկատ
Մեր կտրիճն էլ մտավ պալատ:
Տեսավ արքա քաջ Սալթանին՝
Հագած փայլուն, վառ ծիրանին,
Գահին բազմած, թագը գլխին,
Տխուր մի խոհ լայն ճակատին:
Միաչքանի խոհարարը,
Զուհակունին ու պառավը

Արքայի մոտ նստած են վես,
Նայում են շար դողողի պես:
Եվ հյուրերնկալ Սալթան արքան
Հյուրերի հետ նստեց սեղան.
«Անգի՛ն հյուրեր, ո՛վ պարոնայք,
Որտե՞ղ էիք, շա՞տ ման եկաք,
Ծովից այն կողմ լա՞վ է, թե վատ.
Եվ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ»:
«Ո՛վ թագավոր, — ասին նրանք, —
Արար աշխարհ անցանք տեսանք,
Ծովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
Եվ մի հրաշք կա աշխարհում.
Ծովում կղզի կա միայնակ,
Կղզու վրա մի նոր քաղաք,
Ոսկեզմբեթ տաճարներով,
Պալատներով, այգիներով.
Պալատի մոտ մեծ իշխանի
Կա սըլացիկ մի եղևնի,
Ծղենու տակ՝ բյուրեղյա տուն,
Տան մեջ՝ սկյուռ մի ձեռնասուն,
Որ ողջ օրը երգում, ցնծում
Ու կաղին է անվերջ կրծում,
Կաղին սակայն մի այնպիսի,
Որ կեղևն է դեղին ոսկի,
Իսկ միջուկը՝ մաքուր զմրուխտ.
Հսկիչներ կան քանի՜, քանի՜,
Եվ գըրագիրն էլ ատյանի,
Առած համրիչ, գրիչ ու թուղթ,
Կաղիններն է հաշվում անթիվ.
Զորքն է սկյուռին տալիս պատիվ.
Կեղևներից փող են կտրում
Ու բաց թողնում ողջ աշխարհում.
Աղջիկներն էլ մառաններում
Զմրուխտներն են տեղավորում:
Եվ այդ հարուստ կղզու վրա
Պալատներ են, խրճիթ չկա:
Այնտեղ նստած իշխանը մեծ

Քեզ շատ ու շատ բարե արեց»:
 Շատ զարմացավ Սալթան արքան,
 Ասաց. «Թե ողջ եղա միայն,
 Հրաշք կղզին ես կայցեցեմ
 Եվ իշխանին հյուր կլինեմ»:
 Խոհարարը, ջուլհակուհին,
 Բաբարիխա շար խնամին
 Չեն ուզում, որ Սալթան արքան
 Տեսնի կղզին այն դյութական:
 Միծաղելով քթի տակին՝
 Ասում է նենգ ջուլհակուհին.
 «Ի՞նչ կա այդտեղ զարմանալի,
 Թե՛ քար կրծող սկյուռ կա մի,
 Որ ոսկի է թափում բերնից
 Շեղջեր կիտում զմրուխտներից:
 Չե՛ս զարմացնի այդ բանով մեզ,
 Զջմարտություն, թե սուտ ասես:
 Ուրիշ հրաշք կա աշխարհում.
 Մովն ուռչում է, հուզվում, եռում,
 Ոռնում է գոռ ու ամեհի,
 Նետվում դեպի օփն ամայի,
 Տարածվում ու շաշում ուժգին,
 Եվ հայտնվում են եզերքին
 Զրահավառ ու անվեհեր
 Երեսներեք դյուցազուններ,
 Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
 Երիտասարդ ու գեղեցիկ,
 Եվ նրանց հետ մի հին զինվոր,
 Որի անունն է Չեռնոմոր:
 Ա՛յ իսկական հրաշք է այդ,
 Կարելի է ասել հաստատ»:
 Խելոք հյուրերն այստեղ լուռ,
 Խոսքի վրա խոսք չեն բերում:
 Սալթանը շատ է զարմանում,
 Իսկ իշխանն էլ՝ խիստ զայրանում...
 Եվ տղալուվ նստում է նա
 Մորաքրոջ ձախ աչքի վրա:

Զուլհակուհու գույնը թռավ,
 «Վա՛յ», ճչաց նա և կուրացավ.
 Բղավում են. «Բռնի՛ր, բռնի՛ր,
 Ապա՛, ճզմի՛ր դրան, ճզմի՛ր...
 Անիծյա՛լ ճանճ, ցույց կտանք քեզ,
 Մի սպասի՛ր...» Իսկ նա անտես
 Դուրս թռավ բաց պատուհանից
 Եվ իր կղզին հասավ նորից:

Ման է գալիս իշխանն ափին,
 Մովում փնտրում իր Կարապին.
 Մեկ էլ տեսավ՝ կապույտ ծովում
 Այն Կարապն է նորից լողում:
 «Ինչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
 Լուռ ես ամպած օրվա նման.
 Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում», —
 Նա իշխանին հարցրեց իսկույն:
 Իշխանն ասաց տխուր-տրտում.
 «Միտոս մի վիշտ է կտրատում.
 Այն հրաշքը զարմանալի
 Ուզում եմ իմ երկրում լինի»:
 — «Այդ ի՞նչ հրաշք ես դու ուզում»:
 «Ինչ որ մի տեղ՝ ծովը հուզվում,
 Ոռնում է գոռ ու ամեհի,
 Նետվում դեպի օփն ամայի,
 Տարածվում ու շաշում ուժգին
 Եվ հայտնվում են եզերքին
 Զրահավառ ու անվեհեր
 Երեսներեք դյուցազուններ,
 Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
 Երիտասարդ ու գեղեցիկ
 Եվ նրանց հետ մի հին զինվոր,
 Որի անունն է Չեռնոմոր»:
 Եվ Կարապն է պատասխանում.
 «Ա՛յ թե ինչն է քեզ վրդովում:
 Մի՛ վշտանա, հոգի՛ս, այդպես,

Այդ հրաշքը գիտեմ և ես:
Այդ ծովային քաջերն ազատ
Իմ եղբայրներն են հարազատ:
Էլ մի՛ տխրիր, գնա, իշխա՛ն,
Եղբայրներս քեզ հյուր կգան»:

Իշխանն, իր վիշտը մոռացած,
Աշտարակի վրա նստած,
Մովն էր դիտում. մին էլ հանկարծ
Մովը ծփաց ու մոնչաց,
Հորձանք տվեց թափով ուժգին
Եվ թողեց իր թաց եզերքին
Զրահավառ ու անվեհեր
Երեսներեք դյուցազուններ.
Երկշար խումբն է քայլում արագ,
Եվ առջևից մազով ճերմակ
Նա՛ է գնում, կտրիճ քեռին,
Քաղաք տանում իր քաջերին:
Աշտարակից իշխանն իջնում,
Իր հյուրերին է ողջունում.
Ժողովուրդն է կիտվում ճամփին,
Քեռին ասում է իշխանին.
«Մեզ Կարապն է ղրկել քեզ մոտ
Եվ մի հրաման տվել խրոխտ՝
Կղզու շուրջը շրջել անվերջ,
Պահպանել քո քաղաքը պերճ:
Այսուհետև ամեն օր մենք
Միշտ միասին պիտի ելնենք
Մովի ջրից, ճամփով ծանոթ,
Քո բարձրաբերձ պարսպի մոտ:
Կտեսնվենք էլի շուտով,
Իսկ առաջժմ մտնում ենք ծով,
Մանր է մնալ դրսի օդում»:
Եվ գնացին բոլորն էլ տուն:

Մովի վրա քամին խաղում
Եվ նավակն է առաջ մղում,

Նա էլ վազում է սրընթաց
Առագաստները լայն բացած
Կղզու մոտով այն զառիթափ,
Ուր մի քաղաք կա հոյակապ:
Թնդանոթներ են կրակում,
Նավին ափ գալ առաջարկում:
Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
Կերակրում է ու խմամքընում,
Հետո դառնում նրանց հարցնում.
«Ի՞նչ եք առնում, ի՞նչ եք ծախում,
Եվ ո՞ւր եք դուք հիմա լողում»:
Նավորդները ասին նրան.
«Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն,
Վաճառեցինք ամուր պողպատ,
Դեղին ոսկի, մաքուր արծաթ,
Վերջացնելով այդ գործը, մենք
Հիմա հեռու պիտի մեկնենք
Կղզու մոտով այն Բուլանի,
Դեպի երկիրը Սալթանի»:
Իշխանն ասաց այն ժամանակ.
«Բարի ճամփա ձեզ, պարոնա՛յք,
Օվկիանոսով ու ծովերով,
Սալթանի մոտ հասեք բարով:
Ինձնից Սալթան թագավորին
Տարեք ողջույն, հարգանք խորին»:

Իշխանին խոր գլուխ տալով՝
Ճամփա ընկան նրանք նավով:
Եվ իշխանը կանգնած ափին
Նորից տեսավ իր Կարապին:
Իշխանն ասաց. «Կարոտը նույն
Ինձ քաշում է, տանում հեռուն...»
Կարապը ջուր ցողեց կրկին,
Նրան թրջեց ամբողջովին:
Իշխանն այստեղ շատ փոքրացավ,
Իշամեղու իսկույն դարձավ,

Թռավ, տղզաց, անցավ օդով
 Եվ նա նավին հասավ շուտով,
 Իջավ վրան լո՛ւտ, կամացո՛ւկ
 Ու թաքնվեց ճեղքում ծածուկ:
 Շնկշնկում է ուրախ քամին,
 Սըլանում է նավը կրկին
 Կղզու մոտով այն Բույանի,
 Գեպի երկիրը Սալթանի:
 Ահա արդեն կապույտ հեռվում
 Ցանկալի հողն է երևում:
 Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան.
 Նրանց տուն է կանչում արքան,
 Եվ նրանց հետ՝ լո՛ւտ, աննկատ
 Մեր կտրիճն էլ մտավ պալատ,
 Տեսավ արքա քաջ Սալթանին՝
 Հագած փայլուն, վառ ծիրանին,
 Գահին բազմած, թագը գլխին,
 Տխուր մի խոհ լայն ճակատին:
 Բաբարիխա շար պառավը
 Եվ ջուլհակն ու խոհարարը
 Արքայի մոտ երեք հոգով
 Նստած նայում են շորս աչքով:
 Եվ հյուրերնկալ Սալթան արքան
 Հյուրերի հետ նստեց սեղան.
 «Անգի՛ն հյուրեր, ո՛վ պարոնայք,
 Որտե՞ղ էիք, շա՛տ ման եկաք,
 Մովից այն կողմ լա՛վ է, թե վատ,
 Եվ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ»:
 — «Ո՛վ թագավոր,— ասին նրանք,—
 Արար աշխարհ անցանք, տեսանք,
 Մովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
 Եվ մի հրաշք կա աշխարհում.
 Մովում կղզի կա միայնակ,
 Կղզու վրա՝ մի նոր քաղաք,
 Այնտեղ հրաշք է կատարվում.
 Ամեն օր ծովն ալեկոծվում,
 Ոռնում է գոռ ու ամեհի

Նետվում դեպի ափն ամայի,
 Տարածվում ու շաշում ուժգին,
 Եվ մնում են ծովեզերքին
 Զրահավառ ու անվեհեր
 Երեսներեք դյուցազուններ,
 Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
 Երիտասարդ ու գեղեցիկ.
 Առաջնորդում է քաջերին
 Զեռնամորը՝ կտրիճ քեռին.
 Նա է առաջ ծովից ելնում,
 Ապա զույգ-զույգ նրանց հանում,
 Որ կղզու շուրջ պտույտ անեն
 Եվ այն քաղաքը պաշտպանեն:
 Չկա նման հաղթ ու հզոր
 Վստահելի պահակազոր:
 Կղզում նստած իշխանը մեծ
 Քեզ շատ ու շատ բարև արեց»:
 Շատ զարմացավ Սալթան արքան,
 Ասաց. «Թե ողջ եղա միայն,
 Հրաշք կղզին ես կայցելեմ
 Եվ իշխանին հյուր կլինեմ»:
 Խոհարարն ու ջուլհակուհին՝
 Ո՛չ մի ծպտուն. իսկ խնամին
 Քմծիծաղ է տալիս էլի.
 «Ի՛նչ կա այդտեղ զարմանալի,
 Որ մարդիկ են ծովից ելնում
 Ու պահակ են կղզուն կանգնում:
 Ճիշտ են պատմում, թե սուտ ասում՝
 Այդտեղ հրաշք ես չեմ տեսնում:
 Միթե նմա՛ն հրաշքներ կան:
 Հրաշք ասեմ ձեզ իսկական:
 Թագավորի մի դուստր կա,
 Ինչքան նայես՝ չես կշտանա,
 Ցերեկը լույսն է մթնեցնում,
 Գիշերն աշխարհ լուսավորում.
 Ասող է վառվում սեղ ճակատին,
 Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին:

Իրեն այնքան վեհ է պահում,
Սիրամարդ է կարծես քայլում,
Ձայնն էլ այնպես քաղցր է հնչում,
Ասես աղբյուր է կարկաչում:
Ա՛յ, իսկական հրաշք է այդ,
Կարելի է ասել հաստատ:
Խելոք հյուրերն այստեղ լուռ,
Խոսքի վրա խոսք չեն բերում:
Սալթանը շատ է զարմանում,
Իսկ իշխանն էլ՝ խիստ զայրանում,
Բայց խղճալով իր տատիկին՝
Ձեռք չի տալիս նրա աչքին,
Այլ բզզում է ու պըտըտում,
Ուղիղ նրա քթին նստում:
Դյուցազունը խայթեց սաստիկ:
Իսկույն քթին ելավ բշտիկ:
«Հա՛յ, օգնեցե՛ք, աստծու սիրուն,
Հավա՛ր, հարա՛յ, բռնի՛ր, բռնի՛ր,
Ապա՛, ճգմի՛ր՝ դրան, ճգմի՛ր...
Անիծյա՛լ ճանճ, ցույց կտանք քեզ,
Մի սպասի՛ր...» Իսկ նա անտես
Դուրս թռավ բաց պատուհանից
Եվ իր կղզին հասավ նորից:

Ման է գալիս իշխանն ափին,
Մովում փնտրում իր Կարապին:
Մեկ էլ տեսավ՝ կապույտ ծովում:
Այն Կարապն է նորից լողում:
«Ինչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
Լուռ ես ամպած օրվա նման:
Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում»,—
Նա իշխանին հարցրեց իսկույն,
Իշխանն ասաց տխուր-տրտում,
«Միտոս մի վիշտ է կտրատում,
Բոլոր մարդիկ ամուսնանում,
Միայն ես եմ այսպես մնում»:—
«Իսկ դու արդեն ունես մի՞թե՛

Քո հարսնացուն»:— «Ասում են թե
Թագավորի մի դուստր կա,
Ինչքան նայես՝ չես կշտանա,
Ցերեկը լույսն է մթնեցնում,
Գիշերն աշխարհ լուսավորում:
Ասող է վառվում սեզ ճակատին,
Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին:
Իրեն այնքան վեհ է պահում,
Սիրամարդ է կարծես քայլում:
Ձայնն էլ այնպես քաղցր է հնչում,
Ասես աղբյուր է կարկաչում:
Ճի՞շտ է արդյոք»: Նա այս ասում,
Պատասխանի է սպասում:
Ճերմակ Կարապը լուռ ու մունջ
Մտածելով երկար ու լուրջ,
Ասում է. «Կա՛ նման աղջիկ,
Բայց կինն, իշխա՛ն, հո ձեռնոց չի,
Որ երբ ուզես հանես-նետես,
Կամ թե մեջքիդ գոտիկն խրես:
Մի խորհուրդ եմ ես քեզ տալու
Լսի՛ր, ասեմ. այդ մասին դու
Հա՛վ մտածիր, թե ունես խելք,
Որ չզղջաս հետո երբեք»:—
Եվ իշխանը սկսեց երգվել,
Թե որոշել է պսակվել,
Թե ինքն արդեն դրա մասին
Միտք է արել բավականին,
Թե պատրաստ է վառված սրտով
Այս վայրերից անցնել ոտով
Մինչև երկրի ծայրը վերջին՝
Միայն գտնի իր փնտրածին:
Կարապն այստեղ խոր ա՛խ քաշեց.
«Ինչո՞ւ հեռու գնալ,— ասեց,
Երբ քո բախտը մոտ է այնքան,
Չէ՞ որ ես եմ աղջիկը այն»:—
Այս ասելով՝ թռավ, գնաց՝
Ալիքները ներքև թողած,

Ապա վերից իջավ արագ,
 Մտավ ափի թփերի տակ.
 Թափահարեց ու թրթփաց
 Եվ մի աղջիկ դարձավ հանկարծ.
 Աստղ է վառվում սեզ ճակատին,
 Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին.
 Իրեն այնքան վեհ է պահում,
 Սիրամարգ է կարծես քայլում.
 Զայնն էլ այնպես քաղցր է հնչում,
 Ասես աղբյուր է կարկաշում:
 Իշխանն իսկույն նրան գրկում,
 Ծերմակ կուրծքն է կրծքին սեղմում
 Ու տանում է սիրակարոտ
 Իր սիրելի մայրիկի մոտ:
 «Ո՛վ տիրուհի, մա՛յր իմ անգին,—
 Ոտն է ընկնում պաղատագին,—
 Կին եմ ընտրել ես ինձ համար,
 Քեզ համար էլ՝ աղջիկ խոնարհ,
 Մենք երկուսով խնդրում ենք քեզ՝
 Տալ մայրական օրհնանքդ մեզ:
 Զավակներիդ օրհնիր, մայրի՛կ,
 Որ ապրենք հաշտ ու երջանիկ»:
 Նրանց խոնարհ գլխի վրա
 Սրբապատկեր պահած ահա՝
 Մայրը լալիս է սրտաբեկ.
 «Որդի՛ք, ասովա՛ծ տա ձեզ վայելք»:
 Իշխանն երկար չպատրաստվեց,
 Առավ նրան ու պսակվեց:
 Ապրում էին նրանք սիրով՝
 Երեխայի սպասելով:

Ծովի վրա քամին խաղում
 Եվ նավակն է առաջ մղում,
 Նա էլ վազում է սրընթաց
 Առագաստները լայն բացած
 Կղզու մոտով այն զառիթափ,
 Ուր մի քաղաք կա հոյակապ.

Թնդանոթներ են կրակում,
 Նավին ափ գալ առաջարկում:
 Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
 Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
 Կերակրում է, խրմացընում,
 Հետո դառնում նրանց հարցնում.
 «Ի՞նչ եք առնում, ի՞նչ եք ծախում
 Եվ ո՞ր եք դուք հիմա լողում»:
 Նավորդները ասին նրան.
 «Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն,
 Վաճառեցինք էժան թե թանկ
 Գողաժուրիկ ամեն ապրանք.
 Վերջացնելով այդ գործը մենք
 Հիմա մեկնում ենք արևելք
 Կղզու մոտով այն Բուլանի,
 Դեպի երկիրը Սալթանի»:
 Իշխանն ասաց այն ժամանակ.
 «Բարի ճամփա ձեզ, պարոնա՛յք.
 Սալթանի մոտ հասնեք բարով,
 Օվկիանոսով ու ծովերով,
 Եվ հիշեցրեք, խնդրեմ, նրան,
 Թագավորին ձեր աննման,
 Որ խոստացավ հյուր գալ մեզ մոտ,
 Բայց մնացինք դեմքին կարոտ:
 Ինձնից նրան բարև արեք»:
 Եվ այս անգամ իշխանը սեզ
 էլ չբռնեց ճամփան ծանոթ,
 Մնաց տանը՝ իր կնոջ մոտ:

Շնկչնկում է ուրախ քամին,
 Սրլանում է նավը կրկին
 Կղզու մոտով այն Բուլանի,
 Դեպի երկիրը Սալթանի:
 Ահա արդեն կապույտ հեռվում
 Ծանոթ երկիրն է երևում:
 Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան.
 Նրանց տուն է կանչում արքան:

Տեսան նրանք վեհ արքային
 Պալատի մեջ բազմած գահին,
 Բաբարիխա շար խնամին,
 Խոհարարն ու ջուլհակուհին
 Արքայի մոտ երեք հոգով
 Նստած նայում են շորս աչքով:
 Եվ հյուրընկալ Սալթան արքան
 Հյուրերի հետ նստեց սեղան.
 «Անգի՛ն հյուրեր, ո՞վ պարոնայք,
 Ո՞րտեղ էիք, շա՞տ ման եկաք,
 Մովից այն կողմ լա՞վ է, թե վատ,
 Եվ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ»:
 «Ո՞վ թագավոր,— ասին նրանք,—
 Արար աշխարհ անցանք, տեսանք:
 Մովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
 Եվ մի հրաշք կա աշխարհում.
 Մովում կղզի կա միայնակ,
 Կղզու վրա՝ մի մեծ քաղաք
 Ոսկեգմբեթ տաճարներով,
 Պալատներով, այգիներով.
 Պալատի մոտ մեծ իշխանի
 Կա սլացիկ մի եղևնի,
 Եղևնու տակ՝ բյուրեղյա տուն,
 Տան մեջ՝ սկյուռ մի ձեռնասուն,
 Որ ողջ օրը երգում, ցնծում
 Ու կաղին է անվերջ կրծում,
 Կաղին սակայն մի այնպիսի,
 Որ կեղևն է դեղին ոսկի,
 Իսկ միջուկը դմրուխտ փայլուն.
 Շատ մարդիկ են սկյուռին նայում:
 Այնտեղ ուրիշ հրաշք էլ կա.
 Հուզվում է ծովը շրջակա,
 Ունում է գոռ ու ամեհի,
 Դուրս ցայտում փին իր ամայի,
 Տարածվում ու շաչում ուժգին:
 Եվ հայտնվում են եզերքին
 Զրահավառ ու անվեհեր

Երեսներեք դյուցազուններ,
 Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
 Երիտասարդ ու գեղեցիկ,
 Առաջնորդում է քաջերին
 Չեռնումորը՝ կտրիճ քեռին.
 Չկա նման հաղթ ու հզոր,
 Վստահելի պահակապոր:
 Իսկ իշխանը մի կին ունի՝
 Չտեսնելած գեղեցկուհի,
 Ցերեկը լույսն է մթնեցնում,
 Գիշերն աշխարհ լուսավորում.
 Ասող է վառվում սեզ ճակատին,
 Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին.
 Կղզու տերն է Գվիդոնը քաջ,
 Որ խոնարհվում է քո առաջ.
 Նա ուղարկել է շատ բարե,
 Բայց կշտամբում է քեզ նաև,
 Որ խոսք տվիր հյուր գալ իր մոտ,
 Բայց երեսիդ մնաց կարոտ»:

Էլ Սալթանը չհամբերեց,
 Նավատորմն իր կարգի բերեց:
 Իսկ այն պառավ շար խնամին,
 Խոհարարն ու ջուլհակուհին
 Չեն ուզում, որ Սալթան արքան
 Տեսնի կղզին այն դյութական:
 Սակայն Սալթանն՝ էլ չի լսում
 Եվ սաստում է նրանց, ասում.
 «Ես արքա՞ եմ, թե մի մանուկ,—
 Խոսում է նա լուրջ ու կտրուկ,—
 Ես մեկնում եմ»:
 Ասաց, գոփեց,
 Դուրս եկավ ու դուռը խփեց:

Լուսամուտի առաջ նստած
 Իշխանը լուռ նայում է ցած.
 Այնտեղ ծովն է ծփում հանդարտ,
 Ափին խփում է անկատ.

Եվ կապուտակ, անամպ հեռում
 Ահա նավեր են երևում:
 Թրթռում է սիրտն իշխանի.
 Այդ նավատորմն է Սալթանի:
 Վեր թռավ նա իսկույն տեղից,
 Կանչեց անզուսպ ու խնդալից.
 «Մա՛յր հարազատ ու սիրելի,
 Եվ դու, ջահե՛լ իշխանուհի,
 Մի շո՛ւտ եկեք, տեսեք ինչպե՛ս
 Հյուր է գալիս իմ հայրը մեզ»:
 Նավերն արդեն մոտ են կղզուն:
 Նա դիտակով հորն է տեսնում.
 Ահա արքան նավում կանգնած՝
 Իր դիտակն է ուղղել նրանց:
 Նրա հետն են՝ ջուհակուհին,
 Խոհարարը և խնամին,
 Որ անծանոթ կղզուն նայում,
 Զարմանում են ու հիանում:
 Թնդանոթներ որոտացին,
 Զանգերն ուժգին ղողանջեցին,
 Իշխանն ինքն է ծովափ գնում,
 Թագավորին դիմավորում,
 Եվ նրա հետ՝ ջուհակուհուն,
 Խոհարարին ու խնամուն.
 Նա տուն տարավ թագավորին
 Ու Եան շասաց ամենեկին:
 Երբ ամենքը պալատ հասան,
 Դարբասի մոտ տեսավ արքան
 Զրահավառ ու անվեհեր
 Երեսներեք դյուցազուններ,
 Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
 Երիտասարդ ու գեղեցիկ,
 Եվ նրանց հետ՝ սուրը ձեռին:
 Չեռնումորը, կտրիճ քեռին:
 Արքան մտավ բակն ընդարձակ,
 Տեսավ՝ բարձրիկ եղևնու տակ
 Մի սկյուռ է երգում, ցնծում,

Ոսկի կաղինն է իր կրծում,
 Զմրուխտները միջից հանում
 Ու տոպրակի մեջ է դնում,
 Եվ մեծ բակում համատարած
 Ոսկի կեղև է շաղ տված:
 Հյուրերն ապա սրտով խնդուն
 Տեսան շքնաղ իշխանուհուն.
 Ասող է վառվում սեգ ճակատին,
 Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին:
 Իրեն այնքան վեհ է պահում,
 Միրամարգ է կարծես քայլում:
 Հետն էլ եկող մի կին կա մեծ:
 Արքան տեսավ — և ճանաչեց...
 «Ի՞նչ եմ տեսնում, ի՞նչ բան է սա», —
 Միրտը խփեց արագ-արագ,
 Ու քիչ մնաց ուշքը գնա...
 Արցունքն աչքին, սիրով անհագ
 Գրկում է նա իր թագուհուն,
 Զահել հարսին ու իր որդուն:
 Եվ սեղան են նրանք նստում,
 Սկսվում է քեֆ ու խնդում:
 Իսկ այն պառավ, շար խնամին,
 Խոհարարն ու ջուհակուհին
 Փախան, մի-մի անկյուն մտան,
 Ուր հազիվհազ նրանց գտան:
 Նրանք ամեն ինչ պատմեցին,
 Մեղա գալով հեկեկացին:
 Հանուն այդ մեծ ուրախության
 Երեքին էլ ներեց արքան:
 Օրըն անցավ — թագավորին
 Հարբած տարան ու քնացրին:
 Այդ քեֆում ե՛ս էլ խմեցի
 Եվ լուկ բեղերս թրջեցի:

**ՔՆԱԾ ԴՇԽՈՒՀՈՒ ԵՎ ՅՈԹ ՔԱԶԵՐԻ
ՀԵՔԻԱԹԸ**

Մնաս բարով ասելով
Թագավորը թագուհուն՝
Գնաց, չեկավ մի տարով:
Թագուհին էր, օրնիրուն,
Առավոտից իրիկուն,
Առաքաստում կենտ նստած՝
Լուսամուտին աչքն հառած՝
Սպասում էր, սպասում
Եվ աչքերը վրնասում:
Աչքերն էնքան նայեցին,
Որ նայելուց ցավեցին:
Զըկա՛, չըկա՛ հոգյակը,
Միրտն է այրում փափազը:
Միայն բուքն է խիստ հուզվում,
Զյունն է գալիս ու դիզվում.
Ինն ամիս է հա անցնում,
Առաքաստում թագուհին
Զրօրհնեքի սուրբ տոնին
Պառկում բերում մի աղջիկ,
Ինչպես վարդի մի փնջիկ:

Առավոտուն լուս ու մութ
Արքան եկավ, ի՞նչ օգուտ.
Վրան նայեց թագուհին,
Ծանր-ծանր հառաչեց

Ու հուզմունքից խստագին
Ճաշին ընդմիշտ նա ննջեց:

Արքան մնաց սգավոր.
Նա՛ էլ մարդ էր մեղավոր.
Տարին անցավ ոնց երազ.
Նա կին առավ դեռահաս.
Բարձր, սիրուն, նազելի,
Իայց բնույթը զզվելի,
Զար ու հպարտ, կրտրտան,
Կասկածոտ ու մրթմրթան,
Օժիտ ունեք լի ու լի,
Հետն էլ մի հատ հայելի—
Պետք է ասեմ ավելին,—
Խոսել գիտեք հայելին.
Հետը ուրախ խոսում էր
Ու զուգվելով ասում էր.
«Ասա դու ինձ, հայելի՛,
Ո՞վ կա ինձնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
Հայելին իսկույն եեթ.
Խոսում էր թագուհու հետ.
«Զկա քեզնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
Ու թագուհին հըռհռում,
Զույգ ուսերը ծըռմռում,
Քթի տակը մըռմըռում,
Աչքերը ճըտ-ճտտացնում,
Մատներով չըտ-չտտացնում,
Զեռքը մեջքին կանթ արած՝
Կանգնում հայելու դիմաց:

Արքազնուհի աղջիկը,
Հոտով վարդի փնջիկը,
Հետզհետե ծաղկելով՝
Մեծանում էր օրերով:
Աչք ու ունքը սև սաթ էր,

Լույսը դեմքից կրկաթեր.
 Դարձավ սիրունի փեսան
 Իշխանազուն Շղիսեն.
 Հոր մոտ ղրկեց նա պատգամ.
 Արքան ասավ. «Հա՛, կըտամ»,—
 Յոթը քաղաք, շատ դոյակ —
 Տվեց օժիտի տեղակ:
 Թագուհին առաջաստում
 Իրան զուգում, պատրաստում,
 Ու հայելուն նա էլի՝
 «Ասա դու ինձ, հայելի,
 Ո՞վ է ինձնից ավելի
 Արմաղ-շարմաղ սիրելի»:
 — Հայելին թե՛ «Թագուհի,
 Լսի՛ր, քեզնից ավելի
 Խորթ աղջիկդ է սիրելի»:
 Թագուհին է վեր թռչում,
 Խփում նրան ու ճչում.
 «Ա՛յ դու անպետք ապակի,
 Քո սրտիկը թող ճաքի.
 Դու ուղիղը չես ասում.
 Վրդովել ես ինձ ուզում:
 Ա՛յ թե ինչպես աճեց նա,
 Հարկե, սպիտակ կերևա.
 Հղի մայրը մեն-մենակ
 Լուսամուտից շարունակ
 Զյունին էնքան է նայել,
 Որ աղջիկն է սպիտակել.
 Բայց ինձ ասա դու էլի,
 Ի՞մ աննման հայելի.
 Միթե՞ ես չեմ դշխունը,
 Աշխարհի մեջ նշխունը:
 Պատասխանեց հայելին.
 «Խորթ աղջիկդ է սիրելին»:
 Ոնց որ կծած սև օձից,
 Զար թագուհին նախանձից
 Էն հայելուն մի բրթեց,

Բռնեց մի կողմ շարտեց.
 Ճշաց, կանչեց նաժիշտին,
 Կանչեց բերեց իր կշտին,
 Ասավ. «Աղջի՛, քեզ հետ եմ,
 Թե չէ մազդ կըփետեմ.
 Խորթ աղջկաս հետդ առ,
 Իսկույն Լեթ տար անտառ.
 Կապիր նրան ծառերին,
 Բաժին դառնա գայլերին»:

Աստված պահի կնոջ հերսից,
 Սատանան էր խոսում ներսից.
 Հետը վիճել չէր կարելի,
 Մի կրակ էր անմարելի:
 Նաժիշտն առավ վարդ դշխուն,
 Տարավ անտառ, այնպես հեռուն,
 Որ աղջիկը ընկավ գլխի,
 Արցունք թափեց աղի-լեղի
 Ու աղաչեց. «Հույսը՛ս, լույսը՛ս
 Ի՞նչ եմ արել անմեղ կույսըս.
 Դու ինձ խղճա, ինձ խնայի՛,
 Երբ որ դառնամ ես թագուհի
 Կըկատարեմ քո բաղձանքը»:
 Նա էլ լսեց աղաչանքը,
 Ոչ սպանեց և ոչ կապեց,
 Տեղը թողեց, տուն շտապեց:
 «Ի՞նչ,— հարցրեց շար թագուհին,—
 Ո՞րտեղ մնաց քո դշխունին»:
 «Խոր անտառում, ասեմ ճիշտը,—
 Պատասխանեց սև նաժիշտը,—
 Ես կապեցի զույգ արմունկից,
 Էլ չի պրծնի գայլի ճանկից.
 Լավն էլ էն է շտանջվի,
 Խոր անտառում թող ջընջվի»:
 Լուրը հասավ ողջ աշխարհին,
 Թե կորել է արքազնուհին:
 Թագավորը մնաց լալեն,

Լալեն, լալեն, մղկտալեն.
Ու պատանի անբախտ փեսեն,
Իշխանագուն էն Եղիսեն,
Միրող սիրտը հա տանջելով,
«Ո՛վ տեր աստված» հա կանչելով
Գնաց գտնի նշանածին:

Հիմա գնանք մենք կորածին:
Մաղիկ մաղիկ մղկտալեն,
էս կողմ, էն կողմ, վեր-վար տալեն,
Մութ անտառը տվեց անցավ,
Մի դոյակի նա մոտեցավ.
Շունն հաշելով վրա վազեց,
Մոտը գալով ոտը լիզեց.
Թափառական հյուրը չքնաղ
Սրահ մտավ լուռ ու խաղաղ.
Պատշգամբը ելավ վախով,
Դուռը բացեց երկաթ ախով.
Մտավ սենյակ և ոչ մի շունչ,
Զորս պատերը կանգնած են մունջ,
Բայց տախտերին՝ խալ-խալիշա
Եվ հատակին նախշուն քեշա,
Մի անկյունում՝ փայտե սեղան,
Մի անկյունում մեծ վառարան.
Տեսավ կույսը դատարկ տեղ չի,
Բարի մարդկանց մոտ չի կորչի.
Ու սենյակից դես-դեն մտավ,
Ցաք ու ցրիվ ինչ որ գտավ՝
Սրբեց, մաքրեց ու վեր քաղեց.
Ընկած բանը տեղից կախեց
Ու սենյակի դուռը ախեց.
Սրբի առաջ վառեց կանթեղ,
Գնաց մտավ մի ծածուկ տեղ:

Ճաշի ժամին, մին էլ ահա,
Բակը լցվան յոթն ածղահա:
Յոթով մտան սենյակը այն.

Մեծը ասավ. «էս ի՞նչ նոր բան.
Ամեն ինչը արգի-կարգի.
Ո՛վ է բերել տունը սարքի:
Ո՛վ ես, ով չես՝ առաջ արի.
Տեսնենք շա՛ր ես դու, թե՛ բարի.
Թե մի մարդ ես դու ալևոր՝
Մեր բիձեն ես դու պատվավոր.
Թե պատանի—ջիվան-ջահել՝
Մեր ախպերն ես ախպոր վայել.
Թե ծեր կին ես՝ մայր եղիր մեզ,
Մեզ էլ որդի արա դու քեզ.
Թե աղջիկ ես հուրիկ-բուրիկ՝
Եղիր դու մեզ անուշ քույրիկ»:
Եվ դշխուհին երևաց,
Մինչև գոտին խոնարհվեց,
Տան տերերին բարևեց.
Վարդի նման կարմրեց.
Ներողություն նա խնդրեց,
Որ անկոչ ու անծանոթ.
Հյուր է եկել նրանց մոտ:
Իսկույն խոսքից իմացան՝
Դշխուհի է աղջիկն այն.
Գորգի վրա նստացրին
Գաթա, գինի հրամցրին.
Թողեց գինին գավաթով
Ու գաթիցը, ամոթով,
Կտրեց կերավ մի պատառ.
Հանգստանալու համար
Յոթն ախպորից հյուրընկալ
Խնդրեց նա մի մահճակալ:
Յոթն ախպորով միասին
Սենյակ տարան հյուր կույսին,
Թողին նրան մեն-մենակ
Քնի իրենց թևի տակ:

Օրերն անցնում են կամաց,
Բայց դշխուհին նշանած

Յոթն եղբոր դղյակում
Համ ծլում է, համ ծաղկում.
Եղբայրները խմբովին
Լուսաբացին՝ մի քովի
Գնում են միշտ ման գալու,
Վայրի բաղեր զարկելու,
Կամ թե թյուրք-մուրք փնտրելու
Եվ գլուխը կտրելու,—
Հալածելու միասին
Պատիգորսկու շերքեզին:

Եվ դղյակի տիրուհին
Ինքն է որ կա դշխուհին.
Վառում, եփում, պատրաստում.
Յոթի հետ սեղան նստում
Ու հակառակ չի խոսում,
Ջան է ասում, ջան լսում.
Օրերն էղպես են հոսում,
Հեքիաթն էսպես է ասում:
Յոթն ախպորով վարդ կույսին
Սիրեցին. բարեկուսին
Սենյակ մտան միասին.
Մեծը ասաց. «Վարդի՛ բույր,
Անվանել ենք մենք քեզ քույր,
Բայց սիրել ենք քեզ յոթով,
Մեզ մի անի ամոթով.
Դու մի թույլ տա, որ կովենք,
Պատճառ դառնաս, մենք ցրվենք:
Եղիր մեզնից մեկիս կին,
Մյուսներին քույրը անգին.
Գլուխդ ի՞նչ ես շարժում,
Մի՞թե ինձ ես դու մերժում,
Ընտրիր, ո՞րըս է քեզ արժան»:
«Օ՛, դուք քաջե՛ր պատվարժան,
Իմ եղբայրներ սիրասուն,
Ճիշտն եմ, ճիշտը ձեզ ասում,
Աստված պատժի թե ստեմ,

Տեղիս մեջը ողջ շքնատեմ.
Ես աղջիկ եմ հարսնացու,
Ունեմ ես ինձ փեսացու
Դուք շատ քաջ եք ու խելոք.
Ձեզ սիրում եմ ես ջոկ-ջոկ,
Եղբայրներս եք հարազատ.
Թողեք խոսեմ ես ազատ.
Նըշանածս է, ձեզ ասեմ,
Իշխանազուն եղիսեն:

Եղբայրները խորհեցին,
Մոծրակները քորեցին.
«Որ էղպես է, մեզ ների՛ր,
Քրոջ նման մեզ սիրիր.
Ես այդ մասին, ասեմ ճիշտ,
Ձեմ խոսի, չեմ, ընդմիշտ»,—
Գլուխ ւշալով մեծն ասաց:
Կույսը տեղի մեջ խոսեց.
«Հա՛. չես ուզում, ախպե՛ր ջան,
Քույրըդ լինի դավաճան»:
Յոթն ախպերը փեսայու
Թողին աղջիկն հարսնացու.
Սուսիկ, փուսիկ գնացին
Եվ խոսքի տեր մնացին:

Բայց նենգամիտ թագուհին
Չէր մոռացել ցավը հին.
Նա չէր ներում դշխուհուն,
Ո՛նց իրանից նա սիրուն:
Բայց թե էն է ցավալին,
Գնաց գտավ հայելին,
Դրավ առաջն ու նստեց,
Իրան զուգեց պատրաստեց.
Ժպտաց, ասաց. «Հայելի՛,
Ասա, ասա ինձ էլի,
Ո՞վ է ինձնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:

«Գեղեցիկ ես, խո՛սք չըկա,
Բայց անտառում մինը կա,
Յոթ ախպրանց դղյակում
Անհայտ ծլում ու ծաղկում.
Նա՛ է քեզնից ալելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
Ու թագուհին վեր թռավ,
Իր նաժիշտին ձեռքն առավ.
«Վստահացա՞ր ինձ խաբել,
Խորթ աղջկաս չըկապել»:
Նա էլ պատմեց եղածը.
Թագուհին թե՛ «Չեղածը
Քո ցլուխը կըբերեմ.
Քանի ողջ է դշխուհին,
Վայը կտամ քո օրին»:

Մատաղ կույսը մի ջերմ օր,
Սպասելով յոթն ախպոր,
Պատուհանում մանում էր.
էն ինչ դռան մեծ շունն էր,
Սաստիկ հաշեց ու կույսը
Տեսավ՝ ուզվորը դուրսը,
Պաշտպանվելով շնիցը,
Ներս է մտնում դռնիցը:
«Ա՛յ շուն, հանգիստ, ի՞նչ է, ի՞նչ,
Սպասիր դու, տա՛տի, քիչ.
Կըլոեցնեմ ես գժին
Ու կըբերեմ քեզ բաժին»,—
Գոչեց վերից էն կույսը:
«Իմ զավա՛կս, իմ լույսը,
Շունդ ինչքա՛ն կատաղած է,
Աղքատ կուզե, որ կըժե.
Եկ ինձ մոտ»:
Կույսն ուզում է
Հաց բերի. շունն հուզվում է.
Պատշգամբին կաշելով,
Ոտներն ընկած հաշելով,
Թույլ չի տալիս աղջկան

Մոտենալու էն կնկան.
Հենց պառավը դեպ նրան,
Հարձակվում է հա վրան
Ինչպես կատղած, գազազած:
«էս ի՞նչ հրաշք,— կույսն ասաց,—
էսօր շունը ինչ վա՛տ է,
Կարելի է քնատ է»:
Բերեց հացը ցած նետեց,
Շանը մի կերպ խտրեց.
Պառավն առավ ու ասաց.
«Աղջի՛կ, օրհնի քեզ աստված,
Շունը վերև չի թողնի,
էս խնձորը դու բռնի»:
Ու մի խնձոր մեղրածոր
Ոսկեզօծած, կարմրավուն,
Վեր է գցում դշխուհուն:
Շունը վերևն է զլում,
Կույսը խնձորն է խլում:
«Շան հաշոցը քեզ ի՞նչ փույթ,
Աղավնյա՛կս, անձանձրույթ
էդ խնձորը կարմրախետ
Անուշ կանես ճաշից ետ»:
Պառավն ասաց, հեռացավ,
Շունը նորից շարացավ,
Նա վազում է, վազվզում,
Կոնձկոնձում է, մըզմըզում,
Մին շոքում է, մին պառկում
Եվ սրտիցը խոր տնքում.
Ասել կուզե դշխուհուն՝
«Դեն շպրտիր»:
«Ա՛յ իմ շուն,
էսօր քեզ ի՞նչ պատահեց»,—
Ասավ շանը ու շոյեց:
Հետո մտավ սենյակը,
Դրեց, փակեց դռնակը
Ու սկսեց նա բանել,
Պատուհանում կազ մանել,
Ապրեշումից թե՛ հանել,

Ախպրանց ճամփեն հա պահել,
Ալ խնձորին ծուռ նայել:

Խնձոր, խնձոր, ի՞նչ խնձոր,
Կտոտ, հյուժոտ, մեղրածոր,
Հոտոտ-մոտոտ թարմ ու նոր,
Կարմրաթշիկ, ոսկեհատ,
Կուտ ու կորիզ նուան հատ
Երևում են կեղևից,
Նոր է քաղած տերևից:
Կույսը ելավ սրտամաշ,
Ջըհամբերեց մինչև ճաշ.
Խնձորն առավ նա ձեռքին,
Մոտեցրեց շրթունքին.
Մի քիչ կծեց ատամով.
Ու կուլ տվեց խիստ համով.
Մին էլ հանկարծ իմ կույսը,
Իմ հոգյակը, իմ լույսը,
Անձեն, անձուն, անբարբառ
Փովեց տեղը շնչասպառ:
Դալար կոներ թափվեցան,
Պայծառ աչքեր փակվեցան.
Ոսկի խնձոր գլորավ,
Նախշուն հասակ ճլորավ.
Ընկավ կույսը նշանած,
Ո՛չ կենդանի, ո՛չ մեռած:

Եղբայրները անտեղյակ
Գալիս էին դեպ դղյակ
Օրվա հաշող թալանից.
Մին էլ շունը տան կողմից
Վրա պրծավ հաշելով.
Ու նորից տուն փախչելով
Կուզեր ասել՝ շուտ հասե՛ք.
Էլ մի՛, էլ մի՛ սպասե՛ք:
Էն քաջերը վատ նշան
Հաշվելով հաշոցը շան,

Սլացան, սենյակ լցվան,
«Ախ, վա՛խ»։ Շունը բարձրաձայն
Վրա պրծավ, շարացավ,
Խնձորը կերավ, չորացավ.
Էլ ետ չգա էդ օրը,
Թունավոր էր խնձորը:
Ցոթ ախպերը ամենքով,
Հոգու սաստիկ հուզմունքով,
Քրոջ առաջ գլխակախ
Կանգնած էին մտազբաղ.
Ու սրբազան աղոթքով
Բարձրացրին խնամքով,
Խաս-խաս շորեր հագցրին,
Հագցրին ու կապցրին,
Աղի արցունք մաղեցին,
Նրան թաղել ուզեցին.
Բայց մտքները փոխեցին:
Խորը քնի թևի տակ,
Ինչպես քնած հրեշտակ,
Կույսը անուշ էր ննջում,
Միայն, միայն չէր շնչում:
Եղբայրները երեք օր
Սուգ նստեցին-սգավոր.
Բայց դշխուհին այն նախշուն,
Խոպուպները ապրեշում,
Իր խոր քնից չըսթափվեց.
Երեք օր թամամվեց,
Դրին դազաղ բյուրեղյա
Ու, կարդալով «տեր-ուղղյա»,
Տարան նրան թափուր սար,
Սարի տակին մի խոր այր,
Շղթաներով կախեցին,
Ցոթը սյունից մեխեցին,
Շուրջը ճաղեր տնկեցին,
Քրոջ առաջ շոքեցին,
Մունը դրին երկրային.
Խորհրդավոր էդ պահին

Մեծը ասավ. «Ա՛յ չքնաղ,
Ջահել մտար դու դագաղ,
Զոհ գնացիր նախանձին.
Գեղեցկութունդ առանձին
Յոթն ակապերով սիրեցինք,
Բայց քեզ փեսիդ պահեցինք.
Հիմի դու կաց այս վայրում,
Մութ ու մթին այս այրում»:

Եվ թագուհին նախանձոտ
Սպասելով մահվան բոթ,
Նորից առավ հայելին,
Իրա միակ սիրելին.
Ասավ. «Ասա, հայելի՛,
Բոլորիցը ավելի
Մի՞թե ես չեմ սիրելի»:
Հայելին թե՛ «Հա՛, էլի,
Զրկա քեզնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:

Նշանածին էն փեսեն,
Իշխանագուն Եղիսեն,
Ողջ աշխարհն է ման գալիս,
Ման է գալիս ու լալիս.
Պատահողին հարց տալիս.
«Ասեք, ո՞ւր է դշխուհիս,
Ասեք, ո՞ւր է նշխուհիս»:
Ո՛վ լսում է, զարմանում,
Ո՛րը հայտնի ծիծաղում,
Ո՛րը գլուխը կախում:
Ու արևին լուսերես
Դիմեց փեսեն վերջապես.
«Արև՛, արև՛, արեգակ,
Աշխարհն առած թևիդ տակ,
Կլոր տարին շարունակ
Ման ես գալիս երկնքով.
Բա չի՞ ընկել քո աչքով՝

Իմ դշխուհիս նորահաս,
Ես փեսեն եմ անմուրազ»:
«Ո՛չ, չեմ տեսել, պատանի՛,
Ինձնից կարծիք մի տանի,
Գուցե նա չի կենդանի,
Գուցե մի տեղ լուսնյակը
Տեսել է քո հոգյակը»:
Եղիսեն իր հուշերով
Դիմեց լուսնուն գիշերով.
«Լուսի՛ն, լուսի՛ն, լուսերես,
Դու ոսկեզօծ եղջյո՛ւր ես.
Աչքդ խաժուժ, լուսաէջ,
Դու ծագում ես մթի մեջ,
Քեզ աստղերը սիրելով՝
Հա մնում են նայելով,
Մի՞թե խնդիրս ես մերժում:
Մի տեղ էս լեն աշխարհում
Զե՛ս տեսել իմ դշխուհուն,
Նա իմ հարսն է, ես՝ փեսան:
Լուսի՛ն, լուսի՛ն, դեհ, ասա՛՛:
Լուսինն ասավ. «Պատանի՛,
Ինձնից կարծիք մի տանի,
Գիշերները մութ-մթին,
Ես ծագում եմ իմ հերթին.
Ես չեմ տեսել դշխուհուն,
Գնա՛, դիմիր դու քամուն.
Գուցե նա քեզ ճար անի,
Գնաս բարով, մի կանգնի»:
Քամուն դիմեց Եղիսեն.
«Կանգնի՛ր, քամի՛, քեզ առեմ,
Քամի-քամի կօրորվի,
Հալածում ես խմբովի
էն երկնքի ամպերը,
Հուզում, դիզում ծովերը
Ու քո անուշ հովերը
Տարածում ես անսահման.
Դու հզոր ես անպայման.

Դու չես վախում ոչ ոքից,
 Բացի, բացի էն մեկից:
 Մի՞թե խնդիրս ես մերժում,
 Մի տեղ էս լին աշխարհում
 Չե՞ս տեսել իմ դշխուհուն,
 Նա իմ հարսն է, ես՝ փեսան»:
 Քամին ասավ. «Ես տեսա.
 Գետից վերև կա մի սար,
 էն սարում մի խոր այր,
 էն այրումը, խավարում,
 Բյուրեղ դագաղ օրորվում.
 Շղթաներով է կախված,
 Յոթը սյունից է մեխված»:
 Քամին բացեց իր թևը.
 Տղան առավ սուգ-սևը.
 Լալով գնաց հեռացավ,
 Թափուր սարին մոտեցավ.
 Սարի շուրջը դատարկ վայր,
 Սարի տակը մի խոր այր:
 Գնա՛ց, գնա՛ց մութ անցքով,
 Գնաց տխուր հայացքով.
 Գնաց գտավ մի դագաղ՝
 Շղթաներով վերից կախ,
 Եվ դագաղում — հա անշունչ
 Իր դշխուհին՝ վարդի փունջ:
 Վայր տալով իր գլխին,
 Վազեց կպավ դագաղին.
 Եվ դագաղը բյուրեղից
 Հա փշրվեց իր տեղից,
 Կույսը զարթնեց զարմացած,
 Շուրջը նայեց ու ասաց.
 «Ախ, էսքան էլ մարդ քնի՞,
 Իր գլուխը վեր դնի»...
 Վեր բարձրացավ դագաղից
 Եվ ինչ տեսա՞վ էնտեղից:
 Վա՛յ, երազ է, մուրազ է,
 Ու լաց եղան երկուսով.

Այրից ելան ու լուսով
 Հեռու ծայրից աշխարհքի,
 Ուրախ, զվարթ, ձեռք-ձեռքի,
 Սարեր, ձորեր շրջելով,
 Անուշ, անուշ զրուցելով,
 Ինչպես երկու աղունիկ,
 Եկան հասան արքունիք:
 Լուրը հասավ աշխարհին —
 Կենդանի է դշխուհին:

Հենց էդ պահին թագուհին
 Էլի առած հայելին,
 Հետը անուշ խոսում էր
 Ծամովելով ասում էր.
 «Ո՞վ կա ինձնից ավելի
 Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
 «Դու չքնաղ ես, խոսք չկա.
 Խորթ աղջիկդ է որ կա,
 Նա է քեզնից ավելի
 Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
 Նորից հուզվեց թագուհին,
 Տվեց փշրեց հայելին.
 Դռնից ուղիղ դուրս թռավ
 Խորթ աղջկան պատահով,
 Սիրտը ճաքեց ու մեռավ:
 Հենց որ նրան հողեցին,
 Խորը, խորը թաղեցին,
 Սկսեցին հարսանիք.
 Երկու ջահել ջան-ջանիկ
 Պսակվեցին մուրազով.
 Դեռ աշխարհը երազով
 Չէր տեսել էդպես խնջույք.
 Ես էլ առա մեծ հաճույք.
 Էնքան գինի կոնծեցի.
 Լոկ բեղերս թրջեցի:

ԿԱՊԻՏԱՆԻ ԱՂՋԻԿԸ

Պատիվը շահիլուց պահպանիր:

Առած

Գ Լ Ո Ւ Յ I

ԳՎԱՐԴԻԱՅԻ ՍԵՐԺԱՆՏԸ

- Վաղն ևեթ կդառնար զվարդիայի կապիտան:
 — Հարկավոր չէ. թող նա բանակում ծառայի:
 — Հրաշալի՜ է առված — քաշի թող մի...

Իսկ ո՞վ է նրա հայրը:

Կնյամենն

Հայրս՝ Անդրեյ Պետրովիչ Գրինյովը, երիտասարդ ժամանակ ծառայել էր կոմս Մինխիսի մոտ և պրեմիեր-մայորի աստիճանում պաշտոնաթող եղել 17... թվականին: Այդ ժամանակից նա ապրում էր Սիմբիրսկի նահանգում գտնվող իր գյուղում, ուր և ամուսնացել էր այնտեղի մի աղքատ ազնվականի աղջկա՝ Ավդոտյա Վասիլևնա Յու-ի հետ: Մենք՝ երեխաներս, ինը հոգի էինք: Իմ բոլոր եղբայրներն ու քույրերը մանուկ հասակում են մեռել:

Գվարդիայի մայոր՝ մեր մոտիկ ազգական իշխան Բ.-ի աղորմածությամբ ես գրված էի Սեմյոնովսկի գնդում որպես սերժանտ: Երբ դեռ մայրս հղի էր ինձնով, Իսկ եթե մայրիկս անսպասելիորեն աղջիկ ծներ, հայրս ուր որ հարկն է կհայտներ շներկայացված սերժանտի մասին և գործը դրանով իսկ կավարտվեր: Մինչև ուսումս ավարտելը ես համարվում էի արձակուրդի մեջ: Այն ժամանակ մենք այժմյան պես չէինք դաստիարակվում: Հինգ տարեկան հասակից ինձ տվել էին ասպանդակապահ Սավելիչի ձեռքը, որին, շնորհիվ իր աշակուրդ վարք ու բարքի, նշանակել էին իմ հսկիչ-սպասավորը: Նրա հսկողության տակ տասներկու տարեկան հասակում

ռուսերեն գրել-կարդալ սովորեցի և կարող էի բավական առողջ դատողություններ անել արագավազ քերծեի հատկությունների մասին: Այդ ժամանակ հայրս ինձ համար վարձեց մի ֆրանսիացի՝ մուսյե Բուպրին, որին Մոսկվայից բերել տվին գինու և պրովանսի ձեթի մի տարվա պաշարով հանդերձ: Նրա գալը բուրրովին դուր չեկավ Սավելիչին: «Փա՛ռք աստծո, — փնթփնթում էր նա քթի տակ, — կարծես թե երեսխայի երեսը մաքուր է, մազերը՝ սանրած, փորը՝ կուշտ: Էլ ի՞նչ կարիք կար ավելորդ փող ծախսել և մուսյե վարձել, ի՞նչ է, էստեղ մենք մեր մարդիկը շունեի՞նք»:

Բուպրեն իր հայրենիքում եղել էր վարսավոր, հետո Պրուսիայում՝ զինվոր, ապա եկել էր Ռուսաստան pour être outchitel¹, այնքան էլ լավ չհասկանալով այդ բառի իմաստը: Նա խաղաղ բնավորության տեր մարդ էր, սակայն՝ ծայրաստիճան թեթևամիտ և անառակ: Նրա գլխավոր թուլությունը դեպի գեղեցիկ սեռն ունեցած մոլությունն էր. հաճախ, ի պատասխան իր քնքշությունների նա ստանում էր այնպիսի հարվածներ, որոնցից ամբողջ օրերով հառաչում էր: Բացի այդ, նա (ինչպես ինքն էր ասում) թշնամի չէր շշին, այսինքն՝ (ռուսերեն ասած), սիրում էր շափից ավելի կոնծել: Բայց, քանի որ մեր տանը գինին միայն ճաշին էին տալիս, այն էլ՝ մի փոքր գավաթով, ըստ որում դասատուին սովորաբար աչքաթող էին անում, ուստի և իմ Բուպրեն շատ շուտով սովորեց ռուսական թրմօղուն և մինչև անգամ սկսեց գերադասել այն իր հայրենիքի գինիներից՝ որպես ստամոքսի համար չափազանց օգտակար: Մենք իսկույն բարեկամացանք և թեև ըստ պայմանի նա պարտավոր էր ինձ սովորեցնել ֆրանսերեն, գերմաներեն և բոլոր գիտությունները, բայց նա գերադասեց կարճ միջոցում ինձնից մի կերպ ռուսերեն կոտորատել սովորել և ապա մեզնից յուրաքանչյուրն արդեն իր գործով էր զբաղվում: Ապրում էինք մենք հաշտ ու համերաշխ: Ուրիշ մենտոր ես չէի էլ ուզում: Սակայն շուտով բախտը մեզ բաժանեց, և ահա թե ինչ դիպվածով:

Էվաջարաբուհի Պալաշկան՝ հասուլիկ ու չեղոտ մի աղջիկ

¹ Ուսուցիչ փնեխու համար (ֆր.): (Outchitel—ռուսերեն учтель—ուսուցիչ բառն է):

և մի աչքը կույր կովապահ Ակուլկան ինչպես եղավ, խոսք մեկ արած, մի օր եկան, միասին մորս ոտներն ընկան, խոստովանեցին իրենց մեղքը և լաց ու կոծով գանգատվեցին մուսկից, որը գայթակղել էր նրանց անփորձությունը։ Մայրս չէր սիրում նման բանը հանաքի տալ, ուստի և գանգատվեց հորս։ Նրա դատաստանն էլ կարճ էր լինում։ Նա իսկույն ևեթ իր մոտ պահանջեց սրիկա ֆրանսիացուն։ Հաղորդեցին, որ մուսլին ինձ դաս է տալիս։ Հայրս եկավ իմ սենյակը։ Այդ պահին Բուպրեն անմեղության քնով քնած էր մահճակալի վրա։ Ես գործով էի դրադլած։ Հարկ է գիտենալ, որ Մոսկվայից ինձ համար աշխարհագրական քարտեզ էին բերել տվել։ Առանց որևէ գործածության այդ քարտեզը կախված էր պատից և վաղուց էր ինձ հրապուրում թղթի լայնությունամբ ու լավորակությամբ։ Ես վճռեցի նրանից մի օդապարուկ շինել և, օգտվելով Բուպրեի քնից, գործի անցաւ։ Հայրս ներս մտավ հենց այն րոպեին, երբ ես ճիւղպից շինած պոչը հարմարեցնում էի Բարեհուսո հրվանդանին։ Տեսնելով իմ վարժությունները աշխարհագրության բնագավառում, հայրս քաշեց ականջս, ապա մոտ վազեց Բուպրեին, շատ անզգույշ արթնացրեց նրան և սկսեց նախատինք թափել գլխին։ Շփոթված Բուպրեն ուզեց վեր կենա, կանգնի և — չկարողացավ։ դժբախտ ֆրանսիացին թունդ հարբած էր։ Յոթը ցավին՝ մի դարման։ Հայրս բռնեց նրա օձիքից, բարձրացրեց մահճակալի վրայից, դռներից դուրս հրեց և՛ ի մեծ ուրախություն Սավելիչի, նույն օրն ևեթ արձակեց պաշտոնից։ Դրանով էլ ավարտվեց իմ կրթությունը։

Ես ապրում էի իբրև մի թերուս տղա, աղավիններ թոցընելով և աթուրմա խաղալով բակի երեխաների հետ։ Մինչ այս, մինչ այն՝ տասնվեց տարեկան դարձաւ։ Այդ ժամանակ իմ բախտը փոխվեց։

Մի անգամ աշնանը մայրս մեղրով մուրաբա էր եփում հյուրասենյակում, իսկ ես բերանիս ջուրը կուլ տալով, նայում էի մուրաբայի եռացող փրփուրին։ Հայրս պատուհանի մոտ նստած կարդում էր Պալատական օրացույցը, որ ամեն տարի նա ստանում էր։ Այդ գիրքը նրա վրա միշտ մեծ ազդեցություն էր թողնում։ Նա միշտ առանձին հետաքրքրությամբ էր կարդում այն և ամեն անգամ ընթերցումը նրա

մեջ առաջացնում էր մաղձի զարամանալի հուզումն։ Մայրս, որ անգիր գիտեր նրա բոլոր սովորությունները, միշտ աշխատում էր այդ դժբախտ գիրքը որքան կարելի է հեռու պահել և այդպիսով Պալատական օրացույցը հաճախ ամբողջ ամիսներ նրա աչքին չէր ընկնում։ Բայց երբ նա պատահաբար գտնում էր, ապա երբեմն ամբողջ ժամերով այլևս ձեռքից բաց չէր թողնում։ Եվ այդպես, հայրս կարդում էր Պալատական օրացույցը. երբեմնակի ուսերը վեր քաշում և կիսաձայն կրկնում. «Գեներալ-պորուչիկ... Իմ վաշտում նա սերժանտ էր... Ռուսական զույգ օրդենների կավալեր... Իսկ վաղո՞ւց է, որ մենք»... Վերջապես հայրս օրացույցը շարտեց բազմոցի վրա և խորասուզվեց մտածմունքի մեջ, որ ոչ մի լավ բան չէր գուշակում։

Հանկարծ նա դարձավ մորս. «Ավդո՛ւյա Վասիլենա, Պետրուշան քանի՞ տարեկան է»։

— Դեհ, ահա տասնյոթի մեջն է,— պատասխանեց մայրս,— Պետրուշան ծնվեց հենց այն տարին, երբ մեր հորաքույր Նաստասյա Գերասիմովնայի մի աչքը կուրացավ և երբ դեռ...

«Բարի,— ընդհատեց հայրս,— ժամանակն է, որ նա զինվորական ծառայության գնա։ Հերիք է, ինչքան վաղվազեց աղախնասենյակներում և մագլցեց աղավնատների պատերով»։

Ինձնից շուտով բաժանվելու միտքն այնպես շշմեցրեց մորս, որ նա գդալը ձեռքից բաց թողեց կաթսայի մեջ և արցունքները հոսեցին նրա երեսով։ Ընդհակառակը, դժվար է նկարագրել իմ հիացմունքը։ Զինվորական ծառայության զնալու միտքն իմ մեջ խառնվում էր ազատության և Պետերբուրգի կյանքի վայելքների մասին ունեցած մտքերի հետ։ Ես ինձ երևակայում էի գվարդիայի սպա, որ, իմ կարծիքով՝ մարդկային ամենամեծ բարեբախտությունն էր։

Հայրս չէր սիրում ոչ փոխել իր մտադրությունները, ոչ էլ հետաձգել նրանց կատարումը։ Իմ մեկնելու օրն արդեն նշանակված էր։ Նախօրյակին հայրս հայտնեց, որ մտադիր է ինձ հետ նամակ ուղարկել իմ ապագա պետին և գրիչ ու թուղթ պահանջեց։

— Զմոռանաս, Անդրեյ Պետրովիչ,— ասաց մայրս,—

իմ կողմից էլ ողջունել իշխան Բ-ին. գրի, թե ես հուսով եմ, որ նա Պետրուշային չի թողնի առանց իր շնորհներին:

— Այ՛ թեզ հիմար բան,— պատասխանեց հայրս հոնքերը կիտելով:— Ինչո՞ւ համար ես պետք է իշխան Բ-ին նամակ գրեմ:

— Բայց դու ասացիր, որ կամենում ես գրել Պետրուշայի պետին:

— Է՛, հետո ի՞նչ:

— Բայց չէ՞ որ Պետրուշայի պետն իշխան Բ-ն է: Զե՞ որ Պետրուշան գրված է Սեմյոնովսկի գնդում:

— Գրված է: Իմ ի՞նչ գործն է, թե գրված է: Պետրուշան Պետերբուրգ չի գնա: Ի՞նչ պիտի նա սովորի Պետերբուրգում ծառայելով: Դրամ վատնել և անպիտանություններ անել: Ո՛չ, թող նա բանակում ծառայի, թող նեղություններ քաշի, թող վառողի հոտն առնի, թող զինվոր դառնա և ոչ թե շամատոն: Գրված է գվարդիայում... Որտե՞ղ է նրա պասպորտը: Տո՛ւր ինձ:

Մայրս գտավ իմ անձնագիրը, որ պահվում էր նրա փոքրիկ արկղիկի մեջ՝ իմ կնուռի շապիկի հետ և զոդոդուն ձեռքով տվեց հորս: Հայրս ուշադրությամբ կարդաց այն, դրեց իր առջև՝ սեղանի վրա, և սկսեց իր նամակը:

Հետաքրքրությունը ինձ տանջում էր: Ապա ո՞ւր են ուղարկելու ինձ, եթե ոչ Պետերբուրգ: Աչքս չէի հեռացնում հորս գրչից, որ շարժվում էր բավական դանդաղ: Վերջապես նա ավարտեց նամակը, պասպորտի հետ կնքեց մի ծրարում, ակնոցները հանեց և ինձ իր մոտ կանչելով, ասաց. «Ահա թեզ Անդրեյ Կարլովիչ Ռ-ին՝ իմ վաղեմի ընկերոջն ու բարեկամին հանձնելու նամակը: Դու գնում ես Օրենբուրգ՝ նրա հրամանատարության տակ ծառայելու»:

Եվ այսպես, իմ բոլոր փայլուն հույսերը խորտակվեցին: Պետերբուրգի ուրախ կյանքի փոխարեն ինձ սպասում էր ձանձրույթը հեռավոր ու խուլ մի վայրում: Զինվորական ծառայությունը, որի մասին մի ըրպե առաջ մտածում էի այնպիսի հիացմունքով, ինձ թվաց որպես մի ծանր դժբախտություն: Բայց հակաճառեմ անմտություն էր: Մյուս օրն առավոտ տան դռանը մոտեցավ ճամփորդական կրթիտկան. մեջը գրին մի ճամպրուկ, մի արկղ՝ թեյի պարտզաներով և

կապոցները՝ մեջը բլիթներ ու կարկանդակներ՝ տնային փայփայանքի վերջին նշանները: Մնողներս օրհնեցին ինձ: Հայրս ասաց. «Գնաս բարով, Պյո՛տր: Հավատարիմ ծառայի նրան, ում երդում կտաս. մեծերիդ լսիր, նրանց փաղաքշանքների հետևից չընկնես, ծառայության մեջ մի քծնի, ծառայությունից շտուսափես և հիշիր առածը՝ շորդ նորուց պահպանիր, իսկ պատիվդ՝ ջահելուց»: Մայրս արտասուքն աչքերին ինձ խրատում էր պահպանել առողջությունս, իսկ Սավելիչին պատվիրեց հոգալ երեխայի մասին: Նապաստակի մորթուց կարած մի մուշտակ հագցրին ինձ, իսկ վրայից՝ աղվեսենու քուրք: Սավելիչի հետ նստեցի կրթիտկայի մեջ և ճանապարհ ընկա, հորդ արցունքներ թափելով:

Նույն գիշերն եեթ հասա Սիմբիրսկ, ուր պիտի մնայի մի օր՝ անհրաժեշտ իրեր գնելու համար, որ հանձնարարված էր Սավելիչին: Իջևանեցի պանդոկում: Սավելիչն առավոտից գնաց խանութները: Ձանձրանալով պատուհանից նայել ցեխոտ փողոցին, ես գնացի թափառելու պանդոկի բոլոր սենյակներում: Բիլիարդանոց մտնելուս պես տեսա բարձրահասակ մի բարին երեսունհինգ տարեկան, երկար, սև բեղերով, խալաթը հագին, կիյը ձեռքին և ծխամորճը ատամներով բռնած: Նա խաղում էր մարկյորի հետ, որը խաղը տանելու դեպքում մի զավաթ օղի էր խմում, իսկ տարվելու դեպքում պետք է չորեքթաթ մտներ բիլիարդի տակը: Սկսեցի դիտել նրանց խաղը: Որքան երկար էր տևում այն, այնքան չորեքթաթ արվող զբոսանքները հաճախակի էին դառնում, մինչև որ վերջապես մարկյորը պառկած մնաց բիլիարդի տակ: Բարինը մի քանի թունդ խոսքեր ասաց նրա հասցեին՝ որպես դամբանական և ինձ առաջարկեց հետը մի պարտիա բիլիարդ խաղալ: Ես հրաժարվեցի՝ խաղալ չիմանալուս պատճառով: Ըստ երևույթին այդ նրան տարօրինակ թվաց: Ասես ցավակցությամբ նա ինձ նայեց, սակայն սկսեցինք խոսել: Ես խմացա, որ նրան կոչում են Իվան Իվանովիչ Զուրին, որ նա՞ հուսարական գնդի ուսումիստրն է և Սիմբիրսկ է եկել ռեկրուտներ ընդունելու գործով, իսկ իջևանել է պանդոկում: Զուրինն ինձ հրավիրեց իր հետ ճաշել — աստված ինչ որ տվել է, զինվորավայել: Ես հաճույքով համաձայնեցի: Սեղան նստեցինք: Զուրինը շատ էր խմում և ինձ էլ հյուրա-

սիրում էր, ասելով, որ պետք է սովորել զինվորական ծառայությանը: Նա ինձ պատմում էր բանակային այնպիսի անեկդոտներ, որ ծիծաղից թուլացած, քիչ էր մնում թե վայր ընկնեմ, և մենք սեղանից վեր կացանք որպես կատարյալ բարեկամներ: Այն ժամանակ նա առաջարկեց ինձ բիլիարդ խաղալ սովորեցնել: «Դա,— ասում էր նա,— անհրաժեշտ է մեզ պես ծառայող մարդկանց համար: Արշավանքի ժամանակ, ասենք թե, հասար մի որևէ ետ ընկած տեղ. ասա խնդրեմ, ինչո՞վ պիտի զբաղվես: Հո միշտ ջհուղներին չպիտի՞ ծեծես: Ակամայից կգնաս պանդուկ և կսկսես բիլիարդ խաղալ, իսկ դրա համար պետք է խաղա՛լ իմանալ»: Ես միանգամայն համոզվեցի և մեծ եռանդով սկսեցի սովորել: Զուրիներ բարձր ձայնով խրախուսում էր ինձ, զարմանում էր իմ արագ առաջադիմությունների վրա, և մի քանի դասերից հետո առաջարկեցի փողով խաղալ. մի-մի գրոշ դնելով, ոչ թե տանելու համար, այլ հենց այնպես միայն, որպեսզի դատարկ տեղը չխաղանք, որ նրա ասելով, ամենամատ սովորությունն է: Ես դրան էլ համաձայնեցի, իսկ Զուրիներ հրամայեց փունջ տալ մեզ և համոզում էր ինձ փորձել այն, կրկնելով, որ պետք է վարժվել զինվորական ծառայությանը, իսկ առանց փունջի ծառայելն ի՞նչ բան է որ: Ես լսեցի նրան: Խաղը շարունակվում էր: Ինչքան հաճելի էի խմում իմ բաժակից, այնքան ավելի համարձակ էի դառնում: Բիլիարդի զնդերն ամեն րոպե դուրս էին թռչում սեղանի եզրերից, ես տաքացել էի, հայհոյում էի մարկյորին, որը, աստված գիտե, թե ինչպես էր հաշվում, ժամ առ ժամ ավելացնում էի խաղագումարը: Մի խոսքով ինձ պահում էի որպես կապը կտրած մի տղա: Ժամանակն անցավ աննկատելի: Մեկ էլ Զուրիներ ժամացույցին նայեց, կիյը ցած դրեց և հայտնեց ինձ, որ տարվել եմ հարյուր ութիւի: Դա մի փոքր շփոթեցրեց ինձ, իմ բոլոր դրամը Սավելիչի մոտ էր: Սկսեցի ներողություն խնդրել: Զուրիներ ընդհատեց ինձ: «Ի սե՛ր աստծո, բնավ մի անհանգստանա: Ես կարող եմ սպասել, իսկ այժմ՝ գնանք Արինուշկայի մոտ»:

Ի՞նչ կհրամայեք: Այդ օրը ես վերջացրի նույնքան թեթևամիտ, որքան և սկսել էի: Մենք ընթերցեցինք Արինուշկայի մոտ: Զուրիներն ամեն րոպե լցնում էր իմ գավաթը, կրկնելով,

որ պետք է վարժվել զինվորական ծառայությանը: Սեղանից վեր կենալիս, ես հազիվ էի կանգնում ոտքի վրա. կեսգիշերին Զուրիներ կառքով ինձ տարավ պանդուկ:

Սավելիչը մեզ դիմավորեց տան մուտքի մոտ: Տեսնելով դեպի ծառայությունն ունեցած իմ ջանասիրության աներկբա նշանները, նա ախ քաշեց: «էս ի՞նչ օրի ես, տեր իմ,— ասաց նա ողբալի ձայնով:— էդ որտե՞ղ ես էդպես տգեղվել: Ա՛խ, աստված իմ, երբեք էս տեսակ բան չէր եղել»:— «Ձայնդ կտրի՛, քավթառ,— հազիվ կապելով բառերը պատասխանեցի նրան.— երևի դու հարբած ես, կորիք գնա քնելու... ինձ էլ պառկեցրու»:

Մյուս օրը ես զարթնեցի գլխացավով. աղոտ հիշում էի երեկվա դեպքերը: Իմ խորհրդածություններն ընդհատեց Սավելիչը, որը մի բաժակ թեյ ձեռքին մտավ սենյակս: «Շո՛ւտ ես սկսում, Պյոտր Անդրեյիչ, — ասաց նա գլուխը ճոճելով, — շուտ ես սկսում քեֆ անել: Ախր դու ո՞ւմ ես քաշել: Կարծեմ թե ոչ հայրդ, ոչ էլ պապդ խմողներ չեն եղել. մորդ մասին խոսելն անգամ ավելորդ է. նրանք իրենց օրում բացի կվասից ուրիշ խմիչք չեն բարեհաճել բերաններն առնել: Իսկ ո՞վ է էս բոլորի մեղավորը: Անիծյա՛լ մուսյեն: Պատահում էր, որ մեկ էլ տեսար վազեց Անտիպենայի մոտ. «Մադամ, ժե վու պրի. արաղչում»¹: Ա՛յ քեզ ժե վու պրի: Ի՞նչ եմ ասել, շնորհք էր սովորեցնում էդ շան որդին: Ասա, ինչների՞ս էր պետք բասուրմանին վերակացու վարձել, կասես մեր բարիներ իր մարդի՞կը չունենր»:

Ես ամաչեցի: Երեսու շուռ տվի և ասացի. «Դուրս գնա, Սավելիչ, ես թեյ չեմ ուզում»: Բայց դժվար էր Սավելիչին լռեցնել, երբ նա, պատահում էր, որ սկսում էր իր քարոզը. «Ա՛յ, տեսնում ես, Պյոտր Անդրեյիչ, ի՞նչ ասել է կոնծել: Համ գլուխդ է ծանրացել, համ էլ ուտել չես ուզում: Խմող մարդն ինչացո՞ւ է... Արի դու վարունգի թթվաջուր խմիր մեղրով, իսկ ամենից լավն է, խմաբահան լինելու համար մի կես բաժակ թրմօղի... Չե՞ս հրամայի բերեմ»:

Այդ ժամանակ մի տղա ներս մտավ և ինձ երկտող տվեց Ի. Ի. Զուրիներից: Թուղթը բացի և կարդացի հետևյալ տողերը.

¹ Տիկին, խնդրում եմ, արաղ (ֆր.):

«Սիրելի Պյոտր Անդրեևիչ, խնդրում եմ իմ տղայի հետ ուղարկես հարյուր ռուբլին, որ դու երեկ ինձ տանուլ տվիր: Դրամի սաստիկ կարիք ունեմ:

Պատրաստ ծառայելու՝
Իվան Զուրին»:

Ճար չկար: Անվրդով տեսք տալով դեմքիս և դառնալով Սավելիչին, որը և՛ դրամի, և՛ սպիտակեղենի, և՛ գործերի իմ խնամակալն էր, հրամայեցի, հարյուր ռուբլի տալ այդ տղային: «Ինչպե՞ս, ինչո՞ւ. համար»,— հարցրեց ապշած Սավելիչը:— «Պարտք եմ նրան»,— պատասխանեցի ես որքան կարելի է սառն: «Պարտք եմ,— առարկեց Սավելիչը, որ քանի գնում այնքան ավելի էր ապշում,— բայց տեր իմ, ախր էդ ե՞րբ դու կարողացար նրան պարտք մնալ: Զէ, էդտեղ մի ինչ-որ օյին կա: Կամքը քոնն է, տեր, համա՛ ես փող տվողը չեմ»:

Ես մտածեցի, որ եթե այդ վճռական րոպեին չկոտրեմ համառ ծերունուն, ապա հետագայում այլևս դժվար կլինի ինձ դուրս գալ նրա խնամակալությունից, ուստի և հպարտ նայելով նրան, ասացի. «Ես քո տերն եմ, իսկ դու՝ իմ ծառան: Դրամը իմն է: Ես տանուլ եմ տվել այդ գումարը, որովհետև քեֆս այդպես է ուզել, իսկ քեզ խորհուրդ եմ տալիս խելքիդ զոռ չտաս և անես այն, ինչ հրամայում են քեզ»:

Սավելիչն այնպես էր ապշել իմ խոսքերից, որ ձեռքերն իրար զարկեց և քարացավ: «Դե՛հ, ի՞նչ ես կանգնել»,— գոռացի ես բարկացած: Սավելիչը լացեց: «Տեր իմ, Պյոտր Անդրեևիչ,— արտասանեց նա դողդոջուն ձայնով,— ինձ մի՛ մեղցնի վշտից: Աչքիս լույսը, լսիք ինձ՝ ծերուկիս. գրիբ էդ ավազակին, որ դու կատակ ես արել, որ մենք էդ տեսակ գումարներ իսկի՛ չունենք: Հարյուր ռուբլի՝ Ողորմած աստված: Ասա՛, որ ծնողներս շատ խիստ պատվիրել են ինձ՝ միայն ընկույզով խաղալ...»: «Հե՛րիք է ստեր ասես,— ընդհատեցի ես խստությամբ.— դեսը տուր փողը, թե չէ, վզակոթիդ տալով կվռնդեմ»:

Սավելիչն ինձ նայեց խորին վշտով և գնաց պարտքս

բերելու: Ես մեղքացա խեղճ ծերունուն, սակայն ուզում էի ազատվել և ապացուցել, որ ես այլևս երեսա չեմ: Դրամն ուղարկեցի Զուրինին: Սավելիչը շտապեց ինձ դուրս բերել անիծյալ պանդոկից: Նա եկավ հայտնելու, թե ձիերը պատրաստ են: Անհանգիստ խղճով և լուռ զղջումով ես դուրս եկա Սիմբիրսկից, առանց հրաժեշտ տալու իմ ուսուցչին և չմտածելով, թե այլևս երբեք կտեսնեմ նրան:

Գ Լ Ո Ւ Յ Ի Ի

ՈՒՂԵԿՑՈՂԸ

Երկի՛ր իմ, երկի՛ր իմ,
Երկիր անծանոթ.
Ես չէ, որ եկել եմ քո հողը ահա,
Ձիս չէ, որ բերել է ինձ՝ շահելիս,
Ծաբպիկությունը ջահել կտրիճի,
Արիությունը, մեկ էլ գինետան
Գինարուքն է բերել ջահելիս:

Հնավանդ երգ

Ծանապարհի խորհրդածություններս այնքան էլ հաճելի չէին: Իմ տանուլ տված գումարն այն ժամանակվա գներով քիչ բան չէր: Հոգուս խորքում ես չէի կարող շխոստովանել, որ Սիմբիրսկի պանդոկում իմ արածը հիմարություն էր և ինձ մեղավոր էի զգում Սավելիչի առաջ: Այդ բոլորն ինձ տանջում էր: Մերունին մոռալ նստած էր կիբիտկայի առջևի մասում՝ երեսը ինձնից շուտ տված և լուռ էր, երբեմն միայն հառաչելով: Ես անպատճառ ուզում էի հաշտվել նրա հետ և չգիտեի ինչից սկսեմ: Վերջապես ասացի նրան. «Դե՛, դե՛, Սավելիչ, հերիք է, հաշտվենք, ներողություն. ինքս եմ տեսնում, որ մեղավոր եմ: Երեկ ես գժուկություն արի և քեզ էլ իդուր տեղը վիրավորեցի: Խոստանում եմ սրանից հետո խելոք պահել ինձ և լսել քեզ: Դե՛, մի բարկանա, հաշտվենք»:

— Է՛, տեր իմ, Պյոտր Անդրեևիչ,— պատասխանեց նա խոր հոգոց հանելով:— Բարկանալը որ ասում ես, ինքս ինձ վրա եմ բարկանում. բոլոր մեղքն իմն է: Ասա, թե ես ինչ-

պե՞ս քեզ մենակ թողի պանդոկում: Ինչ պիտի անես, մեղքի մեջ ընկա. խելքիս փչեց, ասի՝ գնամ տիրացուի կնոջը՝ սանամորս տեսնեմ: Էդպես է, էլի, սանամորս մոտ մտա, ջուխտ ոտքով բանտ ընկա: Փորձանք էր, ուրիշ ոչինչ. էլ ի՞նչ երեսով երևամ իմ տերերի աչքին: Ի՞նչ կասեն նրանք, երբ իմանան, որ երեխան խմում է և ղուժար խաղում:

Խեղճ Սավելիչին մխիթարելու համար ես նրան խոսք տվի առաջիկայում առանց նրա համաձայնության ոչ մի կոպեկի ձեռք չտալ: Քիչ-քիչ նա հանդարտվեց, թեև էլի նորից մեկ-մեկ ինքն իրեն փնթփնթում էր գլուխը ճոճելով. «Հարյուր ոտբլի՛, հե՛շտ բան է»:

Ես մոտենում էի իմ նշանակման վայրին: Շուրջս տարածվում էին տխուր տափաստանները, տեղ-տեղ բլուրներով ու ձորերով կտրատված: Ամեն ինչ ձյունով էր ծածկված: Արևը մայր էր մտնում: Կիրիտկան ընթանում էր մի նեղ ճանապարհով, կամ ավելի ճիշտ՝ գեղջկական սահանակների թողած հետքով: Հանկարծ կառապանս սկսեց մի կողմ նայել. նայեց, նայեց և վերջապես գլխարկը հանելով դարձավ ինձ ու ասաց. «Բա՛րին, արդյոք չե՞ք հրամայի վերադառնալ»:

— Ինչո՞ւ որ:

«Ժամանակը ձախ է. քամին սկսում է կամաց-կամաց ուժեղանալ. տեսնո՞ւմ ես, թե ինչպես է սրբում ձյունափոշին»:

— Է՛, մեզ ինչ վնաս:

— Բա չե՞ս տեսնում, թե ինչ է էնտեղ: (Կառապանը մտրակը դեպի արևելք ուղղեց:)

— Բացի ճերմակ տափաստանից և պարզ երկնքից ես ուրիշ ոչինչ չեմ տեսնում:

— Ա՛յ, հրեն, հրե՛ն. էն փոքրիկ ամպը:

Իսկապես, երկնքի եզրին մի փոքրիկ, սպիտակ ամպ տեսա, որը սկզբում ինձ թվաց որպես հեռավոր մի բլրակ: Կառապանը բացատրեց, որ այդ ամպը բուք է նախագուշակում:

Ես լսել էի այդ կողմերի ձյունախառն բուք-բորանների մասին և գիտեի, որ դեպքեր են եղել, երբ ամբողջ սայլա-

խմբեր թաղվել են ձյան տակ: Սավելիչը, համաձայնելով կառապանի կարծիքին, խորհուրդ տվեց վերադառնալ: Սակայն քամին ինձ այնքան էլ ուժեղ չերևաց. ես հույս ունեի ժամ առաջ հասնել հետևյալ կայարան և հրամայեցի ավելի արագ քշել:

Կառապանը քշեց, բայց միշտ դեպի արևելք էր նայում: Ձիերը վազում էին համընթաց: Այնինչ, քամին ժամ առ ժամ սաստկանում էր: Փոքրիկ ամպիկը դարձավ մի ահագին սպիտակ ամպ, որ դանդաղ բարձրանալով մեծացավ և աստիճանաբար բռնեց երկնքի երեսը: Մանր ձյուն եկավ և հանկարծ՝ թափվեց առատ-առատ փաթիլներով: Քամին ոռնաց, բուքն սկսվեց: Մի ակնթարթում մութ երկինքը խառնվեց ձյան ծովի հետ: Ամեն ինչ կորավ: «Դե՛, բարին,— գոռաց կառապանը,— բաններս բուրդ է, բուք-բորանն սկըսվեց»...

Ես դուրս նայեցի կիրիտկայից — խավար էր և մրրիկ: Քամին փչում էր այնպիսի կատաղի ոռնոցով, որ ասես շնչավոր էակ լիներ. ձյունը ծածկում էր ինձ ու Սավելիչին. ձիերը համրաքայլ առաջ էին գնում և շուտով կանգ առան:

— Ինչո՞ւ չես գնում,— անհամբեր հարցրի ես կառապանին:— Ո՞նց գնամ,— պատասխանեց նա նստած տեղից իջնելով,— առանց էն էլ հայտնի չէ, թե էս ուր եկանք. ճանապարհ չկա և չորս կողմը մութ մշուշ է:— Սկսեցի նախատել նրան: Սավելիչը նրա կողմը բռնեց: «Ասա ի՞նչ խելք էր՝ չլսեցիր նրան,— խոսում էր նա բարկացած,— կվերադառնայիր իջևանատուն, թեյ կխմեիր, առոք-փառոք կքնեիր մինչև լույս, բուքը կխաղաղվեր՝ կշարունակեինք ճանապարհը: Եվ ո՛ւր ենք շտապում, էն էլի մի բան էր, թե հարսանիք գնալինք»:— Սավելիչն իրավացի էր: Ծար չկար: Ձյունը գալիս էր, հա՛ գալիս: Կիրիտկայի մոտ արդեն ձյան ահագին կույտ էր գոյացել: Ձիերը կանգնել էին գլուխները խոնարհած և երբեմն ցնցվում էին: Կառապանը պտտվում էր շուրջը, պարապությունից լծասարքը կարգի բերելով: Սավելիչը փնթփնթում էր. ես նայում էի ամեն կողմ՝ հուսալով բնակատեղի կամ ճանապարհի գոնե մի նշան տեսնել, սակայն՝ բացի բուքի միջապատ պտույտից, ոչինչ չկարողացա գանազանել: Հանկարծ ինչ-որ սև բան տեսա: «Է՛յ, կառա-

պան,— կանչեցի ես.— տես, ի՞նչ է այնտեղ սևին տալիս»։
Կառապանն սկսեց ուշի-ուշով դիտել։— «Աստված գիտի,
բարին,— ասաց նա իր տեղը նստելով,— բեռ ասեմ՝ բեռ չէ,
ծառ ասեմ՝ ծառ չէ. համա կասես շարժվում է։ Երևի — կամ
գել է, կամ՝ մարդ»։

Ես հրամայեցի քշել դեպի անծանոթ առարկան, որ իս-
կույն ևեթ սկսեց դեպի մեզ շարժվել։ Երկու ռուպեից հետո
մենք հավասարվեցինք մի մարդու հետ։ «Հե՛յ, բարի մարդ,—
ձայն տվեց նրան կառապանը։— Ասա՛, չգիտե՞ս ուր է ճա-
նապարհը»։

— Ծանապարհը հենց էստեղ է. ես ամուր գետնի վրա
եմ կանգնած,— պատասխանեց ճամփորդը,— բայց օգուտն
ի՞նչ։

— Լսիր, շինակա՛ն,— ասացի ես նրան,— դու այս կող-
մերին ծանոթ ես։ Կհամաձայնե՞ս արդյոք ինձ մինչև օթևան
հասցնելու։

— Էս տեղերն ինձ ծանոթ են,— պատասխանեց ճամ-
փորդը,— փա՛ռք աստծո, էնքան ենք դեսուդեն գնացել որ։
Համա տեսնո՞ւմ ես, թե ի՞նչ եղանակ է. իսկույն կկորցնես
ճանապարհը։ Լավ է էստեղ մնանք ու սպասենք։ Կարելի է
թե բուքը հանդարտի և երկինքը պարզվի. էն ժամանակ
ճանապարհը աստղերով կգտնենք։

Նրա սառնարյունությունն ինձ սիրտ տվեց։ Ես արդեն
որոշել էի ինձ աստծու կամքին հանձնելով գիշերել բաց
տափաստանում, երբ հանկարծ ճամփորդն արագ շարժումով
բարձրացավ, նստեց կիրիտկայի առջևի մասում և ասաց
կառապանին. «Է՛, փառք աստծու, բնակատեղը հեռու չի,
ձիերի գլուխն աջ շուռ տուր ու քշիր»։— «Իսկ ինչի՞ աջ
քշեմ,— հարցրեց կառապանը դժգոհությամբ։— Էդ որտե՞ղ
ես դու տեսնում ճանապարհը։ Թե, քեզանից ի՞նչ է գնում՝
ոչ ձին է քոնը, ոչ՝ ձիու սարքը.— քշի, հա՛ քշի»։— Ինձ թվաց,
որ կառապանն իրավացի է։ «Իսկապես,— ասացի ես.—
ինչո՞ւ ես կարծում, որ բնակատեղը հեռու չի»։— «Նրա հա-
մար, որ քամին էն կողմից փչեց,— պատասխանեց ճամ-
փորդը,— և ես ծխի հոտ առա. ասել է թե գլուղը մոտիկ է»։
Նրա ուշիմությունն ու նուրբ հոտառությունն ինձ ապշեցրեց։
Կառապանին հրամայեցի քշել։ Խոր ձյան միջով ձիերը

գժվարություն մեր էին քայլում։ Կիրիտկան հանդարտ առաջ
էր գնում մերթ բարձրանալով ձյունակույտների վրա, մերթ՝
փոսերն ընկնելով և մեկ այս, մեկ այն կողմը շրջվելով։ Դա
նման էր արեկոծ ծովում նավի լողալուն։ Սավելիչը ախու-
վախ էր քաշում, ամեն ռուպե իմ կողերին բախվելով։ Ես
իջեցրի կիրիտկայի խսիրը, փաթաթվեցի քուրքի մեջ և սկը-
սեցի նիրհել՝ փոթորիկի երգի և դանդաղ երթի օրորով։

Մի երազ տեսա, որ հետո ես երբեք չկարողացա մոռա-
նալ և որի մեջ մինչև հիմա էլ ինչ-որ մարգարեական բան
եմ տեսնում, երբ նրա հետ համեմատում եմ իմ կյանքի
տարօրինակ հանգամանքները։ Ընթերցողն ինձ կների, քանի
որ հավանորեն ինքն էլ փորձով գիտե, որ մարդ կարող է
անձնատուր լինել սնահավատության, շնայած դեպի նախա-
պաշարումները տածած ամեն տեսակի արհամարհանքը։

Ես գտնվում էի զգացմունքների և հոգու այն վիճակում,
երբ իրականությունը տեղի տալով ցնորքներին, նրանց հետ
ծուլվում է անուրջների աղոտ տեսիլների մեջ, ինձ թվում
էր, որ բուքը դեռ շարունակվում է, և մենք դեռևս խարխա-
փում ենք ձյունոտ անապատում... Հանկարծ՝ մի դարբաս
տեսա և կիրիտկայով մտա մեր կավածատիրական տան
բակը։ Առաջին միտքս այն երկյուղն էր, որ չլինի՞ թե հայրս
բարկանա ինձ վրա՝ հակառակ իմ կամքի հայրենական հար-
կի տակ վերադառնալու համար և չլինի՞ թե դա ընդունի
որպես դիտավորյալ անհնազանդություն։ Անհանգստությամբ
Գուրս ցատկեցի կիրիտկայից և տեսնեմ տան մուտքի մոտ
ինձ դիմավորում է մայրս խորին վշտի արտահայտությամբ։
«Սո՛ւ կաց,— ասում է նա ինձ,— հայրդ մահամերձ հի-
վանդ է և ցանկանում է հրածեշտ տալ քեզ»։ Երկյուղը
սրտումս նրա հետևից քայլում եմ դեպի ննջարան։ Տեսնեմ՝
սենյակը աղոտ լուսավորված է, անկողնի մոտ մարդիկ եմ
կանգնած տխուր դեմքերով։ Կամացուկ մոտենում եմ ան-
կողնուն. մայրս փոքր-ինչ բարձրացնում է ծածկոցը և
ասում. «Անդրե՛յ Պետրովիչ, Պետրովչան եկավ. լսելով որ
դու հիվանդ ես, նա վերադարձել է. օրհնի՛ր նրան»։ Ես
ծունկ շոքեցի և աչքերս սևեռեցի դեպի հիվանդը։ Եվ ի՞նչ...
Հորս փոխարեն, տեսնեմ՝ անկողնում պառկած է մի սևամո-
րուք մուժիկ,¹ և ուրախ-ուրախ ինձ է նայում։ Տարակուսանքի

¹ Мужик — գեղղուկ, շինական։

մեջ դառնում եմ մորս, ասելով նրան.— «Այս ի՞նչ է նշանակում: Սա իմ հայրը չէ: Եվ ինչո՞ւ պետք է ես մուծիկի օրհնությունը խնդրեմ»:— «Միևնույն է, Պետրուշա,— պատասխանում է մայրս,— նա քո հարսնահայրն է, համարի նրա ձեռքը և նա թող օրհնի քեզ»... Ես չէի համաձայնում: Այն ժամանակ մուծիկը վեր թռավ անկողնից, գոտից դուրս քաշեց կացինը և սկսեց օդի մեջ այս ու այն կողմը թափահարել: Ուզում էի փախչել... և՛ չկարողացա, սենյակը լցվեց մեռած մարմիններով: Ղրանց դիպչելիս ես սայթաքում էի և ոտքս սահում էր լճացած արյան մեջ... Սարսափելի մուծիկը սիրալիր ինձ իր մոտ էր կանչում, ասելով. «Մի՛ վախի, արի օրհնեմ քեզ»... Սոսկումն ու տարակուսանքը պատեցին ինձ... Եվ այդ րոպեին զարթնեցի. ձիերը կանգնել էին: Սավելիչը բռնել էր ձեռքս, ասելով. «Դուրս արի, տե՛ր իմ... տեղ հասանք»:

— Ո՛ւր հասանք,— հարցրի ես աչքերս տրորելով:

— Իջևանատուն. աստված օգնեց մեզ, եկանք, հե՛նց ցանկապատին դեմ առանք: Դուրս արի, տեր իմ, շո՛ւտ, և տաքացիր:

Ես դուրս եկա կիրիտկայից: Բուքը դեռ շարունակվում էր, թեև՝ ավելի նվազ ուժով: Այնպես մութն էր, որ աչք աչքի չէր տեսնի: Իջևանատները մեզ դիմավորեց դարբասի մոտ, լապտերը փեշի տակ բռնած և ինձ առաջնորդեց վերնատուն, ուր նեղվածք էր, սակայն՝ բավական մաքուր: մարխի մի ձողիկ լուսավորում էր այն: Պատից կախված էր մի հրացան և կազակի բարձրադիր զլխարկը:

Իջևանատները՝ ծագումով Յաիցկի կազակ, վաթսուն տարեկան մի մուծիկ էր, դեռևս թարմ ու առույգ: Ինձնից հետո ներս մտավ Սավելիչը, իր հետ բերելով մեր փոքր արկղը: Նա կրակ պահանջեց, որպեսզի թեյ պատրաստի, որ երբեք այնքան հարկավոր չթվաց ինձ, որքան այդ պահին: Իջևանատները գնաց պատրաստություն տեսնելու:

— Իսկ ո՞ւր մնաց մեր ուղեկցողը,— հարցրի ես Սավելիչին:

— Էստեղ եմ, ձերդ բարեծննդություն,— լավեց նրա ձայնը վերևից:

Ես վեր նայեցի և բարձրադիր թախտի վրա տեսա մի սև մորուք և մի զույգ փայլուն աչքեր:

— Հը, ի՞նչ է, մրսեցի՞ր:

— Մարդ ինչպե՞ս չմրսի միայն էս մաշված արմյակի մեջ: Քուրք ունեի, համա մեղքս ինչ թաքցնեմ, երեկ իրիկուն օղեվաճառի մոտ գրավ դրի՝ ասի ցուրտը էնքան էլ խիստ չի: Այդ րոպեին ներս մտավ իջևանատները եռացող ինքնաեռը ձեռքին: Մի բաժակ թեյ առաջարկեցի մեր ուղեկցողին. մուծիկը ցած իջավ թախտից: Նրա արտաքինն ուշագրավ երևաց ինձ: Կլիներ քառասուն տարեկան, միջահասակ էր, նիհարավուն և լայնաթիկունք: Նրա սև մորուքի մեջ տեղ-տեղ սպիտակ մազեր էին երևում: Մեծ և ժիր աչքերն անընդհատ շարժման մեջ էին: Դեմքը բավական հաճելի, սակայն խորամանկ արտահայտություն ուներ: Մազերը խուզված էին բոլորակ. հագին մի պատառոտված արմյակ ուներ և թաթարական շավար: Մի բաժակ թեյ տվի նրան: Նա համն առավ և դեմքը կնճռոտեց: «Ձե՛րդ բարեծննդություն, շնորհ արեք՝ հրամայեք մի բաժակ գինի տան ինձ. թեյը կազակների խմիչքը չէ»: Ես հաճույքով կատարեցի նրա ցանկությունը: Իջևանատները փոքրիկ պահարանից հանեց շտոֆը և բաժակը, մոտեցավ նրան և երեսին նայելով. «Է՛հե՛,— ասաց նա,— էլի՞ դու երևացիր մեր կողմերում: Որտեղից էդպես, աստուծով»:— Ուղեկցողը խորհրդավոր կերպով աչքով արեց նրան և ասացվածքով պատասխանեց. «Բանջարանոցում թուշում, կանեփ էի կտցում, տատիկը քար նետեց, համա՝ չդիպավ: Է՛, ձերոնք ի՞նչ հալի են»:

— Մերոնց ի՞նչն ես հարցնում,— պատասխանեց իջևանատները, շարունակելով ալլաբանական խոսակցությունը:— Էն է, ուզում էին իրիկնաժամի զանգերը տան, համա երեցկինը չի թողնում. տերտերը հյուր է գնացել, սատանաները գերեզմանոցում են:— «Սո՛ւա կաց, քեռի՛»,— առարկեց իմ շրջմուղիկը,— անձրև որ գա, սունկ էլ կլինի, իսկ որ սունկ եղավ՝ կլինի և կողովը: Իսկ հիմա (այստեղ նա նորից աչքով արեց)՝ կացինդ գոտիկդ խրի — անտառապահը ման է գալիս: Ձե՛րդ բարեծննդություն՝ ձեր կենացը»:— Այդ խոսքերն ասելով նա վերցրեց բաժակը, խաշակնքեց և մի շնչով խմեց: Հետո ինձ զուխ տվեց ու վերադարձավ իր տեղը:

Գողերի լեզվով արած այդ խոսակցությունից այն պահին ես ոչինչ չկարողացա հասկանալ, սակայն հետո արդեն գլխի ընկա, որ խոսքը Յաիցկի գործերի գործերի մասին էր, որը այդ ժամանակ նոր էր խաղաղացվել 1772 թվականի բունտից հետո: Սավելիչը մեծ անբավականություններ էր լսում նրանց: Կասկածանքով նա մեկ իջևանատիրոջն էր նայում, մեկ՝ ուղեկցողին: Իջևանատունը, կամ այնտեղի լեզվով՝ Ծւմեաը, ճանապարհից դուրս էր, տափաստանում, ամեն գլուղից հեռու և շատ նման էր ավազականոցի: Սակայն ճարներս ի՞նչ: Ծանապարհը շարունակելու մասին մտածել անգամ չէր կարելի: Սավելիչի անհանգստությունն ինձ մեծ զվարճություն էր պատճառում: Մինչ այս, մինչ այն՝ ես պատրաստվեցի գիշերելու և պառկեցի երկար նստարանի վրա: Սավելիչը որոշեց քաշվել վառարանի վրա, իջևանատները պառկեց հատակին: Շուտով ամբողջ խրճիթում խորմփողն ընկավ և ես մեռածի պես քնեցի:

Առավոտյան բավական ուշ զարթնելով տեսա, որ փոթորիկը հանդարտվել է: Արևը փայլում էր: Անծայրածիր տափաստանի վրա ձյունը փայլում էր շլացնող շղարշով: Զիերը լծել էին: Ես վճարեցի իջևանատիրոջը, որը մեզնից այնպիսի չափավոր վարձ վերցրեց, որ մինչև իսկ Սավելիչը չվիճեց նրա հետ և հակառակ իր սովորության չսկսեց սակարկել ու նրա երեկվա կասկածներն իսպառ փարատվեցին: Ես մոտ կանչեցի ուղեկցողին, շնորհակալություն հայտնեցի նրա ցույց տված օգնության համար և Սավելիչին հրամայեցի կես մանեթ տալ նրան՝ որպես արաղի փող: Սավելիչը հոնքերը կիտեց: «Կես մանեթ արաղի համար,— ասաց նա,— էդ ի՞նչ խաբար է: Նրա համար, որ դու բարեհաճեցիր նրան հետդ մինչև իջևանատուն հասցնել: Կամքը քոնն է, տեր իմ, համա մենք ավելորդ կես-մանեթանոցներ չունենք: Ամենքին որ արաղի փող տանք, էդպես ինքներս շուտով սոված կմնանք»: Ես չէի կարող վիճել Սավելիչի հետ՝ Համաձայն իմ խոստման, բոլոր դրամը լիովին գտնվում էր նրա տնօրինության տակ: Սակայն ես անբավական էի, որ չեմ կարողանում երախտահատույց լինել մի մարդիկ, որը ինձ փրկեց եթե ոչ փորձանքից, համենայն դեպս մի ջանք անհաճո գրությունից:— Լավ,— ասացի ես սառնաբյուն, — եթե չես

ուզում կես մանեթ տալ, ապա հանիր նրա համար իմ շորերից մի որևէ բան: Նա շատ թեթև է հագնված: Տո՛ւր նրան իմ նապաստակի մուշտակը:

— Ողորմա՛ծ տեր, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց Սավելիչը:— Նրա ինչի՞ն է պետք քո նապաստակի մուշտակը: Այդ շունը առաջին պատահած կաքակում արաղի կտա, կխմի:

— Ծերո՛ւկ, էդ մեկն արդեն քո ցավը չի,— ասաց իմ շրջմուկը,— կխմեմ թե չէ: Նորին բարեծննդությունն ինձ նվեր է տալիս իր հագի մուշտակը, նրա աղայական քեֆն էդպես է ուզում, իսկ քո ծառայական գործն է՝ չվիճել և լսել նրան:

— Դու աստծուց չես վախենում, ավազակ,— պատասխանեց նրան Սավելիչը բարկացկոտ ձայնով:— Տեսնում ես, որ երեխի խելքը բան չի կտրում, իսկ դու օգտվելով նրա միամտությունից, ուրախ ես նրան պլոկելու: Քու ինչի՞ն է կետք աղայական մուշտակը: Դու զոռով էլ չես կարա վրա քաշի քո էդ անիծյալ ուսերիդ:

— Խնդրում եմ խելքիդ զոռ չտաս,— ասացի ես իմ խնամարկոյին,— իսկույն եթե մուշտակը բեր էստեղ:

— Տե՛ր աստված,— հառաչեց իմ Սավելիչը:— Նապաստակի մուշտակը համարյա թե բոլորովին նոր է: Գլուխը քարը, ո՛ւր էր, թե մի լավ մարդու էինք տվել և ոչ թե էս հարբեցող տկտրին:

Այնուամենայնիվ, նապաստակի մուշտակը հայտնվեց: Գեղջուկը տեղնուտեղն սկսեց իր վրա չափել այն: Եվ իսկապես, մուշտակը, որ ինձ արգեն փոքր էր գալիս, նրա համար մի քիչ նեղ էր: Սակայն, նա մի կերպ հնար գտավ և հազավ այն, կարերը տրաքացնելով: Քիչ մնաց, թե Սավելիչը վայնասուն գցեր, լսելով թե թելերն ինչպես են ճայթում: Շրջմուկը չափազանց գոհ էր իմ նվերից: Նա ինձ մինչև կիբիտկան ճանապարհ դրեց և խոնարհ գլուխ տալով ասաց. «Շնորհակալ եմ, ձերդ բարեծննդություն: Զեր լավության համար աստված ձեզ հատուցի: Հավիտյան չեմ մոռանա ձեր շնորհները»:— Նա գնաց իր ճամփով, իսկ ես իմ ուղին շարունակեցի, ուշք չդարձնելով Սավելիչի վրդովմունքին և շուտով մոռացա թե՛ նախորդ օրվա բուքը, թե՛ իմ ուղեկցողին և թե՛ նապաստակի մորթուց կարած մուշտակը:

Օրենքնորդ հասնելով ուղղակի ներկայացա գեներալին: Ես տեսա բարձրահասակ մի տղամարդ, որը, սակայն ժողովունից արդեն կորացած էր: Նրա երկար մազերը բուրդովին ճերմակ էին: Հին ու խունացած համազգեստը հիշեցնում էր Աննա Իվանովնայի ժամանակի ռազմիկներին, իսկ նրա խոսակցական լեզվի մեջ որոշակի նկատելի էր գերմանական առոգանությունը: Ես նրան հանձնեցի հորս նամակը: Նրա անունը լսելով նա արագ ինձ նայեց. «Ասֆա՛ց իմ,— ասաց նա:— Կասես թե երեկ էր, որ Անդրեյ Պետրովիչը դեռ քո տարիքի մարդ էր, իսկ հիմա տես, թե ինչ մի կտրիճ տղա ունի: Ա՛խ, շամանակ, շամանակ»:— Նա բացեց նամակը և սկսեց կիսաձայն կարդալ, իր նկատողություններն անելով. «Ողորմած տեր Անդրեյ Կարլովիչ, հուսով եմ, որ ձեր գերազանցությունը...» Սա ի՞նչ ցեականություն է: Թո՛ւ, չի էլ ամաչում: Իհարկե, դիսցիպլինան առաջին բանն է, բայց մի՞թե այսպես են գրում հին կամրադին... «ձեր գերազանցությունը չի մոռացել»... հմ... «և... երբ... հանգուցյալ ֆելդմարշալ Մին... արշավանքի... ինչպես և... Կարոլինկային»... էհէ... բրուդեր՛, նա դեռ հիշում է մեր հին շառափնությունները: «Հիմա գանք գործին... Ձեզ մոտ իմ փոքր որդուն»... հմ... «պաճե՛ք ոգնու ցեղնոցներում»... Ի՞նչ ասել է ոգնու ցեղնոցներ: Դա երևի ուսական ասացվածք է... Ինչ ասել է «պահել ոգնու ցեղնոցներում»,— կրկնեց նա ինձ դառնալով:

— Դա նշանակում է,— պատասխանեցի ես նրան որքան կարելի է անմեղ դեմքով.— հետո սիրալիր վարվել՝ ոչ այնքան խիստ, որքան կարելի է ազատ թողնել ինձ, այդ է նշանակում պահել ոգնու ձեռնոցներում:

— Հը՛մ, հասկանում եմ... «և նրան ազատ չթողնել»... չէ՛, երևում է՝ ոգնու ցեղնոցները ուրիշ բան են նշանակում: «Սրա հետ և... նրա պասպորտը... Հապա ո՛ւր է պասպորտը: Ահա սա է... «տեղակազրել Սեմյոնովսկի գնդին»... Լավ, լավ, ամեն ինչ կարվի... «Ինձ թույլ կտաս առանց աստիճանի զանազանություն գրկել քեզ և... հին ընկերն ու բարեկամը»,— աս՛, վերջապես գլխի ընկավ... և այլն, և

1 Եղարյր (գեռմ.):

այլն...— է, սիրելիս,— ասաց նա նամակը կարդալուց հետո և մի կողմ դնելով իմ պասպորտը,— ամեն ինչ կանենք: սպայի աստիճանով դու կտեղավորվես *** գունդը. և որպեսզի ժամանակ չկորցնես, ապա վաղն եեթ մեկնիր Բելո-գորսկի բերդը, ուր դու կլինես կապիտան Միրոնովի՝ մի բարի և ազնիվ մարդու. զորախմբում: Այնտեղ դու իսկական ծառայության մեջ կլինես, կվարժվես դիսցիպլինային: Օրենքնորդում դու գործ չունես անելու. թրե գալը վնաս է երիտասարդ մարդուն: Իսկ այսօր, համեցեք ինձ մոտ ճաշելու»:

Քանի գնաց բանս ձախողվեց, մտածում էի ես. ա՛յ թե ուր բերեց ինձ այն, որ ես համարյա թե մորս արգանդում արդեն գվարդիայի սերժանտ էի: Ո՛ւր հասցրեց դա ինձ: *** գունդը և Կիրգիզ-Կայսացկի տափաստանների սահմանի վրա գտնվող մի խուլ բե՛րդ... Ես ճաշեցի Անդրեյ Կարլովիչի մոտ երեքով՝ նրա ծեր աղյուտանտի հետ: Գերմանական խիստ խնայողությունն էր իշխում նրա սեղանի վրա և ես կարծում եմ, որ ինձ բերդապահ գործի մեջ շտապ ուղարկելու պատճառը մասամբ և այն էր, որ նա վախենում էր երբեմնակի ավելորդ հյուր տեսնել իր՝ մենակյացի սեղանի շուրջը: Մյուս օրը ես հրաժեշտ տվի գեներալին և մեկնեցի իմ նշանակման վայրը:

Գ Լ ՈՒՆ III

ԲԵՐԴԸ

Մենք մտնում ենք ապրում,
Հաց ենք ուտում, ջուր խմում.
Հենց որ դաժան թշնամին
Գա աչք գցի մեր հոցին —
Հյուրին խնջույք կսարքենք՝
Կարտելով թոփ կլցնենք:

Ձիճվորների երգ

Հնավանդ մարդիկ էին, հայր իմ:
«Տեսար»

Բելոգորսկի բերդը գտնվում էր Օրենբուրգից քառասուն վերստի վրա: Ծանապարհն ընկած էր Յաիկի զառիվայր

ափով: Գետը դեռևս չէր սառել և նրա կապարագույն ալիքները տխուր սևին էին տալիս սպիտակ ձյունով պատած միապաղաղ ափերին: Գետի այն կողմը տարածվում էին Կիրգիզյան տափաստանները: Ես խորացա մտքերիս մեջ, մեծ մասամբ՝ տխրալի: Կայագորային կյանքը քիչ գրավչություն ուներ ինձ համար: Ես ջանում էի պատկերացնել կապիտան Միրոնովին, իմ ապագա պետին և տեսնում էի նրան որպես խիստ, ցասկոտ մի ժերունի, որը բացի իր ծառայությունից, ուրիշ բան չգիտե և պատրաստ է ամեն մի շնչին առիթով ինձ կալանքի ենթարկել, կապելով լուկ հաց ու ջրի: Մինչդեռ սկսեց մթնել: Մենք բավական արագ էինք ընթանում: «Բերդը հեռու է,— հարցրի ես իմ կառավարին:— «Մոտիկ է,— պատասխանեց նա:— Հրեն արդեն երևում է»:— Ես նայեցի ամեն կողմ, ակնկալելով տեսնել ահարկու բաստիոններ, աշտարակներ ու պարիսպը, բայց ոչինչ չտեսա, բացի մի փոքրիկ գյուղից, որ շրջապատված էր գերանահյուս ցանկապատով: Գյուղի մի ծայրին երեք թե շորս խոտաղեզեր կային, կիսով չափ ձյունով ծածկված, մյուս կողմը՝ մի ծովածած քամաղաց, ծուլ կախված անշուք թևերով: «Հապա բերդը ո՞ւր է»,— հարցրի ես զարմանքով:— «Հրեն, էլի»,— պատասխանեց կառավարը, ցույց տալով գյուղակը, և այդ խոսքերի հետ մենք մտանք այնտեղ: Բերդի դռների մոտ մի հին, թուջե թնդանոթ տեսա. փողոցները նեղ էին և ծուռումուռ, խրճիթները ցած և մեծ մասամբ հարդով ծածկված: Ես հրամայեցի քշել դեպի բերդապետի տունը և մի րոպեից հետո մեր կիբիտկան կանգ առավ փայտե տնակի առաջ, որ շինված էր բարձր տեղում, իր նման փայտաշեն եկեղեցու մոտ:

Ինձ ոչ ոք չդիմավորեց: Ես գնացի դեպի սրահը և բաց արի նախասենյակի դուռը: Մի ծեր հաշմանդամ, սեղանին նստած, կապույտ կտորից կարկատան էր գցում իր կանաչ համազգեստի արմունկին: Ես հրամայեցի նրան զեկուցել իմ մասին: «Մտի՛ր, տեր իմ,— պատասխանեց հաշմանդամը.— մերոնք տանն են»: Ես մտա մի մաքուր սենյակ, կահավորված հին եղանակով: Անկյունում ամենեղենի պահարանն էր. պատից կախած էր սպայական դիպլոմը՝ ապակու տակ և շրջանակի մեջ: Նրա մոտ աչքի էին ընկնում էծառնազին

նկարներ, որ պատկերում էին Կիստրինի և Օչակովի առումը, ինչպես և հարսնացու ընտրելն ու կատվի թաղումը: Պատուհանի մոտ նստած էր մի պառավ կին՝ հագին քաթիպա, գլխին թաշկինակ կապած: Նա կծկում էր թելի փաթանը, որ ձեռքերին օղակած պահում էր սպայական համազգեստ հագած մի աչքը կույր ծերունի: «Խնչ կկամենայիք, տե՛ր իմ»,— հարցրեց պառավը՝ շարունակելով իր գործը: Ես պատասխանեցի, որ ծառայության եմ եկել և ըստ իմ պարտավորության ներկայանում եմ իմ պարոն կապիտանին և այդ խոսքերի հետ այն է ուզում էի դիմել միաշքանի ծերուկին, կարծելով թե բերդապետը նա է, սակայն տանտիրուհին ընդհատեց իմ անգիր արած ճառը: «Իման Կուզմիշը տանը չէ,— պատասխանեց նա.— հյուր է գնացել հայր Գերասիմի մոտ. ասենք, միևնույն է, տե՛ր իմ, ես նրա տիրուհին եմ: Խնդրեմ, բարով եկար, հազար բարի: Նստի՛ր, տե՛ր իմ»: Նա ձայն տվեց աղջկան և նրան հրամայեց կանչել ուրյադնիկին: Մերուկն իր միակ աչքով հետաքրքրությամբ դիտում էր ինձ: «Համարձակվում եմ հարցնել,— ասաց նա,— դուք ո՞ր գնդում եք հաճել ծառայել»: Ես բավարարեցի նրա հետաքրքրությունը: «Համարձակվում եմ հարցնել,— շարունակեց նա,— իսկ ինչու՞ հաճեցիք զվարդիայից դուրս գալ և մտնել բերդապահ զորքի մեջ»: Ես պատասխանեցի, որ այդպես էր իմ պետի կամքը: «Ծերեկ թե զվարդիայի սպային անվայել արարմունքների համար»,— շարունակեց անխոնջ հարցուփորձ անողը:— «Հերի՛ք է դատարկ դուրս տաս,— ասաց նրան կապիտանի կինը.— դու տեսնում ես, որ երիտասարդը ճանապարհին հոգնել է, նա գլուխ շունի քեզ հետ խոսեցու... (հլա մի ձեռքերդ ուղի՛ղ բռնի՛ր...) Իսկ դու, տե՛ր իմ,— շարունակեց նա ինձ դառնալով,— մի տխրի, որ քեզ նետել են մեր այս խուլ տեղերը: Դու ոչ առաջինն ես, ոչ՝ վերջինը: Կհամբերես, կսիրես: Շվարքինը՝ Ալեքսեյ Իվանիչը, ահա հինգ տարի է, որ տեղափոխված է մեզ մոտ — մարդասպանության համար: Աստված է իմանում, թե ինչ մեղք է նրա միտքը պղտորել. արի տես, որ նա քաղաքից դուրս է գնում մի պորուչիկի հետ. հա՛, թրերն էլ հետներն են վերցնում ու մեկ էլ՝ սկսում են միմյանց ծակոտել, իսկ Ալեքսեյ Իվա-

նիշը թրով սպանում է պորուչիկին, այն էլ՝ երկու վկաների ներկայությամբ: Ինչ պիտի անես, մարդ մեկ էլ տեսնում է, որ ինքը մեղքի մեջ է ընկել»:

Այդ բոլորին ներս մտավ ուրյադնիկը՝ երիտասարդ ու բարեկազմ մի կազակ: «Մաքսիմիչ,— ասաց նրան կապիտանի կինը:— Պարոն սպային տար բնակարան հատկացրու, միայն թե՝ մաքուրը»:— «Էստ՛ում եմ, Վասիլիսա Եգորովնա»,— պատասխանեց ուրյադնիկը:— «Արդյոք լավ չի՞ լինի նորին բարեօննդությանը տեղավորել իվան Պոլեժակի մոտ»:— «Միայն ես, Մաքսիմիչ,— ասաց կապիտանի կինը.— Պոլեժակի մոտ առանց այն էլ նեղվածք է. դե նա իմ կրնքահայրն է և գիտե, որ մենք իր պետերն ենք: Պարոն սպային տար... Ինչպե՞ս է ձեր անուն-հայրանունը, տե՛ր իմ»,— «Պյոտր Անդրեյիչ»:— «Պյոտր Անդրեյիչին տար Սեմյոն Կուզովի մոտ: Անպիտանը իր ձին իմ բանջարանոցն էր թողել: Հը, Մաքսիմիչ, ամեն ինչ բարեհաջող է»:

— Ամեն ինչ, փառք աստծո, խաղաղ է,— պատասխանեց կազակը,— միայն թե կապրալ Պրոխորովը բաղնիսում կռվել է Ուստինյա Նեգուլինայի հետ մի աման տաք ջրի համար:

— Իվան Իգնատիչ,— ասաց կապիտանի կինը մի աչքով կույր ծերուկին:— Քննիր Պրոխորովի և Ուստինյայի գործը՝ ո՛վ է արդար, ո՞վ՝ մեղավոր, և երկուսին էլ պատժիր: Դե՛հ, Մաքսիմիչ, գնա, աստված քեզ հետ: Պյոտր Անդրեյիչ, Մաքսիմիչը ձեզ կտանի ձեր բնակարանը:

Ես հրաժեշտ տվի: Ուրյադնիկն ինձ տարավ գետի բարձր ափին կանգնած, բերդի հենց ծայրին գտնվող խրճիթը: Խրճիթի կեսը բռնել էր Սեմյոն Կուզովի ընտանիքը, մյուս կեսը՝ ինձ հատկացրին: Դա մի բավական մաքուր սենյակ էր, միջնորմով կիսած: Սավելիչը սկսեց կարգի բերել մեր իրերը, և սկսեցի դուրս նայել նեղլիկ պատուհանից: Իմ առջև ընկած էր տխուր տափաստանը: Շեղակի կանգնած էին մի քանի խրճիթներ, փողոցում մի քանի հավեր էին ման գալիս: Մի պառավ կին տան առաջ տաշտի մոտ կանգնած, կանչում էր խոզերին, որոնք նրան պատասխանում էին ուրախ խոնչյունով: Ահա թե ի՞նչ տեղում էի ես դատապարտված անցկացնել իմ երիտասարդությունը: Թախիծն

ինձ պատեց. ես հեռացա պատուհանից և առանց ընթրիքի պառկեցի քնելու՝ ուշադրություն չդարձնելով Սավելիչի հոր-գորանքներին, որը սրտաբեկ ձայնով կրկնում էր. «Տե՛ր իմ աստված. ոչինչ չի ուզում ուտել... Հապա ի՞նչ կասի տիրուհին, եթե երեխան հիվանդանա»:

Մյուս օրը առավոտյան ես նոր էի սկսել շորերս հագնել, երբ իմ սենյակը մտավ մի երիտասարդ սպա, հասակով ոչ բարձր, թուխ և խիստ տգեղ, բայց՝ չափազանց կենդանի դեմքով: «Ներեցեք ինձ,— ասաց նա ֆրանսերեն,— որ ես առանց ձևականության եկել եմ ձեզ հետ ծանոթանալու: Երեկ իմացա ձեր գալը. մարդկային դեմք տեսնելու ցանկությունն ի վերջո այնպես գրավեց ինձ, որ ես չհամբերեցի: Այս վիճակը դուք կհասկանաք, երբ միառժամանակ կապրնք այստեղ»:

Ես դիտի ընկա, որ նա մենամարտի հետևանքով գվարդիայից դուրս գրված սպան է: Մենք իսկույն ևեթ ծանոթացանք: Շվաբրինը այնքան էլ հիմար չէր: Նրա խոսակցությունը սրամիտ էր և հետաքրքիր: Մեծ աշխույժով նա ինձ նկարագրեց բերդապետի ընտանիքը, նրա շրջապատը և վայրը, ուր ինձ բերել, հասցրել էր իմ ճակատագիրը: Ես անկեղծ սրտով ծիծաղում էի, երբ ներս մտավ այն հաշմանդամը, որ բերդապետի նախասենյակում իր համազգեստն էր կարկատում, և Վասիլիսա Եգորովնայի անունից ինձ ճաշի հրավիրեց նրանց մոտ: Շվաբրինը ցանկություն հայտնեց ինձ հետ միասին գնալու:

Բերդապետի տանը մոտենալիս փոքրիկ հրապարակի վրա մենք տեսանք քսանի չափ ծեր հաշմանդամներ, երկար ծամբերով և եռանկյունի գլխարկներ ծածկած, նրանք ճակատ էին կազմել: Առջևում կանգնած էր բերդապետը՝ մի առույգ և բարձրահասակ ծերունի, գլխին թասակ և հագին դեղնավուն խալաթ: Մեզ տեսնելով նա մոտեցավ, մի քանի սիրալիր խոսքեր ասաց ինձ և նորից սկսեց հրամաններ տալ: Մենք կանգ առանք, որ դիտենք վարժությունը, սակայն նա խնդրեց մեզ գնալ Վասիլիսա Եգորովնայի մոտ, խոստանալով մեր հետևից ինքն էլ գալ: «Իսկ այստեղ,— ավելացրեց նա,— նայելու բան չունեք»:

Վասիլիսա Եգորովնան մեզ ընդունեց պարզ ու սրտաբաց և ինձ հետ վարվեց որպես վաղեմի ծանոթ: Հաշմանդամը

և Պալաշկան սեղանն էին սարքում: «Այս ի՞նչ է, իվան Կուզմիչս այսօր խելքը ուսումի է տվել,— ասաց բերդապետի կինը:— Պալաշկա, բարինին ճաշի կանչիր: Իսկ Մաշան ո՞ւր է»:— Այդ ըրպեհին ներս մտավ տասնութ տարեկան մի աղջիկ, կլոր, կարմիր երեսով, բաց-շիկահեր մազերով՝ կոկ սանրված ականջների հետևը, որոնք ասես վառվելիս լինեին: Առաջին հայացքից նա ինձ այնքան էլ դուր չեկավ: Ես նրան նայում էի կանխակալ կարծիքով. Մաշային Շվաբրինն ինձ նկարագրել էր որպես մի կատարյալ հիմար աղջկա: Մարիա իվանովնան նստեց անկյունում և սկսեց կար անել: Մինչդեռ մեզ շշի մատուցեցին: Վասիլիսա Եգորովնան ամուսնուն շտեմնելով, Պալաշկային երկրորդ անգամ ուղարկեց նրա հետևից: «Բարինին կասես, որ ախր հյուրերը սպասում են, կերակուրը կատաչի. փառք աստծո, ուսուցումը ձեռքից չի փախչի. դեռ այնքա՛ն գոռա որ»:— Կապիտանը շուտով հայտնվեց միաշքանի ծերուկի ուղեկցությամբ: «Սա ի՞նչ բան է, հեր օրհնած,— ասաց նրան կինը:— Ծաշը վաղուց դրել ենք, համա քեզ կանչել չի լինում»:— «Լսո՞ւմ ես, Վասիլիսա Եգորովնա,— պատասխանեց իվան Կուզմիչը,— ծառայությունով էի զբաղված, զինվորիկներին էի վարժեցնում»:

— Է՛, բավ է,— առարկեց կապիտանի կինը:— Հենց մի գլուխ այն եմ լսում, որ զինվորներին վարժեցնում ես: Ոչ նրանք ծառայություն սովորող են, ոչ էլ դու մի բան ես հասկանում դրանից: Լավ էր, թե տանը նստեիր և աստծուն աղոթք անեիր, այդպես ավելի լավ կլիներ: Թանկագին հյուրեր, համեցեք նստեք:

Նստեցինք ճաշի: Վասիլիսա Եգորովնան չէր լուռ և ոչ մի ըրպեհ, ու հարցերի տարափ տեղաց գլխիս. ուվքե՞ր են իմ ծնողները, կենդանի՞ են արդյոք, որտե՞ղ են ապրում նրանք և ի՞նչ հարստության տեր են: Լսելով, որ հայրս երեք հարյուր գյուղացի ունի՝ «Մի՞թե հեշտ է,— ասաց նա.— ա՛յ թե հարուստ մարդիկ կան աշխարհում: Իսկ մենք, տե՛ր իմ, ունենք-չունենք մի հոգի ունենք՝ աղջիկ Պալաշկան, բայց դե փառք աստծու, քիչ-միչ ապրում ենք: Ցավն այն է մենակ, որ Մաշան մարդու տալու է, իսկ ունեցած օժիտն ի՞նչ է՝ մի խիտ սանր, մի ավել ու մեկ էլ երեք կոպեկ փող

(մեղա՛ քեզ աստված)՝ բաղնիս գնալու համար: Լավ է, թե գտնվի մի բարի մարդ, թե չէ՝ հավիտյանս տանը կմնա իբրև հարսնացու»: Ես նայեցի Մարիա իվանովնային. նա ամբողջովին կարմրեց, և մինչև իսկ արցունքներ զորովեցին նրա ափսեի մեջ: Ես խղճացի նրան և շտապեցի խոսակցությունը փոխել: «Լսել եմ,— ասացի ես բավական անտեղի,— որ բաշկիրները պատրաստվում են հարձակում գործել ձեր բերդի վրա»:— «Այդ ո՞ւմից ես լսել, հեր օրհնած»,— հարցրեց իվան Կուզմիչը:— «Օրենբուրգում ինձ այդպես ասացին»,— պատասխանեցի ես:— «Դատարկ խոսքեր են,— ասաց բերդապետը:— Մեզանում վաղուց է, որ ոչինչ չի լսվում: Բաշկիրները վախեցրած ժողովուրդ են, կիրգիզներին էլ լավ դաս ենք տվել: Հազիվ թե մեզ վրա հարձակվեն: Իսկ թե հարձակվեն, մի այն տեսակ սասան տամ նրանց, որ տասը տարով խաղաղեցնեմ»:— «Իսկ դուք չե՞ք վախենում,— շարունակեցի ես, դիմելով կապիտանի կնոջը,— մնալ այսպիսի վտանգների ենթակա բերդում»:— «Սովորություն է դարձել, տե՛ր իմ,— պատասխանեց նա:— Քսան տարի կլինի, որ մեզ զնդից տեղափոխել են այստեղ և աստված գիտե, թե ինչպես էի վախենում այդ անիծյալ անհավատներից: Պատահում էր, հենց որ տեսնում էի լուսանի մորթուց կարած նրանց գզակներն ու լսում էի նրանց ճղճղոցը, հավատում ես, տե՛ր իմ, սիրտս փորս էր ընկնում: Բայց հիմա՛ այնպես եմ սովորել, որ տեղիցս էլ չեմ շարժվի, եթե դան մեզ ասեն, թե շարագործները վխտում են բերդի մոտերքում»:

— Վասիլիսա Եգորովնան քաջարի կին է,— ծանր ու լուրջ նկատեց Շվաբրինը:— Իվան Կուզմիչը կարող է հաստատել այդ:

— Այո՛, գիտե՞ս,— ասաց իվան Կուզմիչը.— իմ կինը վախկոտներից չէ:

— Իսկ Մարիա իվանովնա՞ն,— հարցրի ես,— նա է՛լ ձեզ նման արիասիրտ է:

— Մաշան արիասի՛րտ,— պատասխանեց նրա մայրը:— Ո՛չ, Մաշան վախկոտ է, մինչև հիմա էլ նա չի կարողանում լսել հրացանի կրակոցը. հենց իսկույն կդողա: Իսկ երբ երկու տարի առաջ իմ անվանակոչության օրը բա՛ն հնարեց իվան

Կուզմիշը՝ կրակել մեր թնդանոթիցը, իմ աղաժնյակս քիչ էր մնում վախից այն աշխարհը գնալու Այդ օրից էլ չենք կրակում անիծյալ թնդանոթը:

Մենք վեր կացանք: Կապիտանն ու նրա կիներ գնացին քնելու, իսկ ես գնացի Շվաբրինի մոտ, որի հետ և անցկացրի ամբողջ երեկոն:

Գ Լ Ո Ւ Ն IV

ՄԵՆԱՄԱՐՏԸ

— Դե՛հ, խնդրեմ պահիր քո պոզիտորան,¹
Տես՝ ինչպե՛ս կծակեմ ես քո ֆիգուրան:

Կնյաժնի՛ն

Անցավ մի քանի շաբաթ, և իմ կյանքը Բելոգորսկի բերդում դարձավ ոչ միայն տանելի, այլ նույնիսկ և հաճելի: Բերդապետի տանն ինձ ընդունում էին որպես հարազատի: Այր ու կին ամենահարգելի մարդիկն էին: Իվան Կուզմիշը, որ հասարակ զինվորի որդի լինելով սպայության աստիճանին էր հասել, մի անուսում ու պարզ մարդ էր, սակայն՝ շատ ազնիվ և բարի: Կինն էր կառավարում նրան, և դա հարմարվում էր նրա անհոգության հետ: Վասիլիսա Եգորովնան ծառայության գործերին էլ այնպես էր նայում, ինչպես իր տնտեսության գործերին և բերդը կառավարում էր ճիշտ այնպես, ինչպես իր տնակը: Շուտով Մարիա Իվանովնան դադարեց ինձնից քաշվել: Մենք ծանոթացանք: Նա ինձ երևաց որպես մի խոհեմ և դյուրազգաց աղջիկ: Աննկատելի կերպով ես կապվեցի այդ բարի ընտանիքի հետ, մինչև իսկ իվան Իգնատիչի՝ միաշքանի կայազորային պորուչիկի հետ, որի մասին Շվաբրինը հնարել էր, թե իբր նա անթույլատրելի կապ է ունեցել Վասիլիսա Եգորովնայի հետ, որ ճշտության ստվեր անգամ չուներ. սակայն դա Շվաբրինի հոգը չէ:

¹ Մարմնի դիրքը սուսերամարտի ժամանակ:

Ինձ տվին սպայի աստիճան: Ծառայությունս ինձ չէր նեղում: Աստծու պահպանած այս բերդում ո՛չ զորատեսեր կային, ո՛չ վարժություններ, ո՛չ էլ պահակային հսկողություն: Բերդապետն իր անձնական ցանկությամբ երբեմն վարժեցնում էր զինվորներին, բայց դեռ չէր կարողացել սովորեցնել, որ նրանք բոլորն էլ իմանային, թե որն է աջ կողմը, որը՝ ձախ: Շվաբրինի մոտ մի քանի ֆրանսիերեն գրքեր կային: Ես սկսեցի կարդալ, և իմ մեջ արթնացավ սեր դեպի գրականությունը: Առավոտները ես կարդում էի, վարժվում թարգմանությունների, հաճախ և բանաստեղծություններ էի շարադրում: Համարյա միշտ ճաշում էի բերդապետի մոտ, որտեղ և անց էի կացնում օրվա մնացորդը և ուր երեկոները երբեմն գալիս էր հայր Գերասիմը իր կնոջ՝ Ակուլինա Պամֆիլովնայի հետ, որը առաջին համբավաբեր կինն էր ամբողջ թաղում: Հասկանալի է, որ Ալեքսեյ Իվանովիչ Շվաբրինի հետ ես տեսնվում էի ամեն օր, սակայն քանի գնում նրա զրույցն ինձ տհաճ էր դառնում: Նրա ամենօրյա կատակները բերդապետի ընտանիքի հասցեին ինձ բոլորովին դուր չէին գալիս, մանավանդ նրա կծու նկատողությունները Մարիա Իվանովնայի մասին: Բերդում ծանոթների այլ շրջան չկար, բայց ես ուրիշը չէի էլ ուզում:

Չնայած նախագուշակումներին, բաշկիրները չէին հուզվում: Խաղաղություն էր իշխում մեր բերդի շուրջը: Սակայն այդ խաղաղությունը խզվեց հանկարծակի երկպառակություններ:

Ես արդեն ասացի, որ պարապում էի գրականությամբ: Իմ այս փորձերը այն ժամանակվա համար նշանակալից էին, և Ալեքսանդր Պետրովիչ Սումարոկովը մի քանի տարի անց դրանք շատ գովեց: Մի անգամ ինձ հաջողվեց մի փոքրիկ երգ գրել, որից գոհ էի: Հայտնի է, որ գրողները հաճախ խորհուրդներ ունենալու պատրվակով բարեհաճ լսողներ են փնտրում: Եվ այդպես. երգս արտագրելուց հետո ես այն տարա Շվաբրինի մոտ. ամբողջ բերդում միայն նա կարող էր գնահատել բանաստեղծի գործը: Կարճ առաջաբանից հետո գրպանից ես հանեցի իմ տետրը և կարդացի նրան հետևյալ ոտանավորը.

Սիրո մըտքերս այրելով
Ջանում եմ քեզ, օ՛, մոռանալ,
Բայց Մաշայից խուսափելով,
Ազատութիւն չեմ ստանալ:

Աչքեր պայծառ ինձ գերեցին,
Սիրտս են մաշում ամենայն ժամ.
Նրանք հոգիս խռովեցին,
Խորտակեցին հանգիստս անգամ:

Ձախողութիւնքս իմանալով,
Մաշա, խղճա դու ինձ հիմա,
Դառն վիճակս տեսնելով,
Որ քեզեւով եմ գերված ահա:

— Հավանո՞ւմ ես,— հարցրի ես Շվարքինին, նրանից գովասանք սպասելով, որպէս մի տուրք, որն ինձ անպայման հասնում է: Սակայն ի մեծ տհաճութիւն իմ, միշտ ներողամիտ Շվարքինը վճռականապէս հայտնեց, որ իմ երգը լավը չէ:

— Ինչո՞ւ համար,— հարցրի ես տհաճութիւնս թաքցնելով:

— Նրա համար,— պատասխանեց նա,— որ այդպիսի բանաստեղծութիւնները արժանի են իմ ուսուցիչ Վասիլի Կիրիլիչ Տրետյակովսկուն եւ ինձ շատ են հիշեցնում նրա սիրային կուպլետները:

Այս ասելով նա ինձնից առավ տետրակը և սկսեց անդամաբար վերլուծել ամեն մի տունը և ամեն մի բառը, ամենակէտ և հղանակով ինձ ծաղրելով: Ես չհամբերեցի, նրա ձեռքից խլեցի տետրակս և ասացի, որ այլևս երբեք նրան ջուլց չեմ տա իմ բանաստեղծութիւնները: Շվարքինը ծաղրեց և՛ այդ սպառնալիքը: — «Տեսնե՞նք, — ասաց նա, — խոսքդ կպահե՞ս թե չէ. բանաստեղծներին ունկնդիր է պետք, ինչպէս Իվան Կուլմիշին օղու փոքրիկ գրաֆինը՝ ճաշից առաջ: Իսկ ո՞վ է այդ Մաշան, որին դու քնքուշ կիրք և սիրային տանջանք ես բացատրում: Զլինի՞ թե Մարիա Իվանովնան է»:

— Քո գործը չէ՞,— պատասխանեցի ես հոնքերս կիտե-

լով,— թե ով է այդ Մաշան: Ես ո՛չ քո կարծիքն եմ ուզում, ո՛չ էլ քո ենթադրութիւնները:

— Օհո՛, Ինքնասեր բանաստեղծ և համեստ սիրեկան,— շարունակեց Շվարքինը ինձ ավելի ու ավելի գրգռելով,— բայց լսիր բարեկամական խորհուրդս. եթե ուզում ես նպատակիդ հասնել, խորհուրդ եմ տալիս գործել ոչ թե երգերով:

— Այդ ի՞նչ է նշանակում, պարո՞ն: Խնդրեմ բացատրութիւն տաա:

— Հաճույքով: Դա նշանակում է, որ եթե դու ուզում ես, որ Մաշա Միրոնովան իրիկնամտին քեզ մոտ գա, ապա քնքուշ գովասանքների փոխարեն նրան մի զուլփ գինգիք նվիրի:

Արյունս եռաց: «Իսկ ինչո՞ւ համար դու նրա մասին այդպիսի կարծիքի ես», — հարցրի ես, դժվարութեամբ զսպելով իմ զայրույթը:

— Նրա համար,— պատասխանեց նա դժոխային քմիծաղով,— որ փորձով գիտեմ նրա վարքն ու բարքը:

— Ստո՞ւմ ես, գարշելի՛,— գոռացի ես կատաղած,— դու ստում ես ամենաանամոթ կերպով:

Շվարքինի դեմքն այլալվից. «Այո մեկը դու չես մարտի,— ասաց նա թեւ սեղմելով:— Դուք ինձ սատիսֆակցիա կտաք»:

— Խնդրեմ, երբ ուզում ես,— պատասխանեցի ես ուրախացած: Այդ րոպեին ես պատրաստ էի հռչակել նրան:

Ես իսկույն ևեթ գնացի Իվան Իգնատիչի մօտ և նրան տեսա թել-ասեղը ձեռքին. բերդապետի կնոջ հանձնարարութեամբ նա սունկ էր շարում թելի վրա, ձմեռվա համար չորացնելու նպատակով: «Ա՛, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց նա ինձ տեսնելով,— բարով եկաք: Բարի լինի գալներդ, համարձակվում եմ հարցնել՝ ի՞նչ գործով»: Ես կարճառոտ պատմեցի նրան, որ ընդհարվել եմ Ալեքսեյ Իվանիչի հետ, իսկ նրան՝ Իվան Իգնատիչին խնդրում եմ, որ իմ սեկունդանտը լինի: Իվան Իգնատիչը ուշադրութեամբ լսեց ինձ, երեսիս չռելով իր միակ աչքը: «Դուք հաճեցիք ասել,— դարձավ նա ինձ,— որ ուզում եք Ալեքսեյ Իվանիչին օրախողխող անել և կամենում եք, որ ես դրան ներկա՞ լինեմ: Այնպէս չէ՞, համարձակվում եմ հարցնել»:

— Իսկ և իսկ:

— Ի սեր աստուծո, Պյոտր Անդրեյիչ: Այդ ի՞նչ եք հնարել: Դուք և Ալեքսեյ Իվանիչը իրար մի թեթև հայհոյանք էինք մեծ բան է եղել որ, հո աշխարհը չբանդվեց: Նա ձեզ հայհոյեց, դուք էլ նրան մի պինդ ուշուց տվեք. նա ձեր քիթ ու մոտթին տվեց, դուք էլ նրա ականջին, մի ուրիշ տեղին տվեք և բաժանվեք, իսկ մենք արդեն ձեզ կհաշտենք: Թե չէ, ի՞նչ մի բարի գործ է, որ մարդ իր մերձավորին սրախողխող անի, համարձակվում եմ հարցնել: Լավ է, եթե դուք նրան սրախողխող անեք, աստված նրա՝ Ալեքսեյ Իվանիչի հետ. ես էլ նրան այնքան չեմ սիրում: Հապա եթե նա ինքը ձեզ շաղափի: Ինչի՞ նման կլինի դա: Ո՞վ էշացած կմնա, համարձակվում եմ հարցնել:

Խոհեմ պորուչիկի դատողություններն ինձ շատառնեցին: Իմ դիտավորությունն անխախտ մնաց: «Ինչպես կուզեք,— ասաց Իվան Իգնատիչը,— արեք այն, ինչ խելքներդ կկտրի: Համա ես ինչո՞ւ համար պետք է այնտեղ վկա լինեմ: Ինչի՞ց դրդված: Մարդիկ կովում են. ի՞նչ մի շտեմանված բան է որ, համարձակվում եմ հարցնել: Փա՛ռք աստծու, շվեդների դեմ էլ կռիվ եմ գնացել, թուրքերի էլ. այնքան բա՛ն եմ տեսել, որ կշտացել եմ նայելուց»:

Ծա մի կերպ սկսեցի բացատրել նրան սեկունդանտի պարտականությունը, սակայն Իվան Իգնատիչը ամենեկին չկարողացավ հասկանալ ինձ: «Ձեր կամքն է,— ասաց նա:— Եթե ե՛ս պետք է միջամտեմ այդ գործին, ապա լավ կլինի գնամ Իվան Կուզմիչի մոտ և ըստ օրինաց ծառայության՝ տեղեկացնեմ նրան, որ ֆորտեցիայի մեջ շարագործություն է նյութվում ընդդեմ պետական շահերի. բերդապետն արդյոք չի՞ բարեհաճի պատշաճ միջոցներ ձեռք առնել»...

Ես վախեցա և սկսեցի Իվան Իգնատիչին խնդրել, որ նա ոչինչ չասի բերդապետին. զոռով համոզեցի նրան, նա ինձ խոսք տվեց, և ես վճռեցի ձեռք քաշել նրանից:

Իմ սովորության համեմատ երեկոն ևս անցկացրի բերդապետի մոտ: Ես ջանում էի ուրախ և հանգիստ երևալ, որպեսզի ոչ մի կասկած չհարուցեմ և խուսափեմ ձանձրալի հարցերից, բայց խոստովանում եմ, որ շունեի այն սառնասրտությունը, որով միշտ հպարտանում են նրանք, ովքեր

իմ վիճակում են գտնվել: Այդ երեկո ես տրամադրված էի քնքշանքով ու գորովանքով: Մարիա Իվանովնան ինձ դուր էր գալիս սովորականից ավելի: Այն միտքը, որ միգուցե նրան վերջին անգամն եմ տեսնում, նրան իմ աչքերում ինչ-որ հուզիչ պատկեր էր տալիս: Շվաբրինն էլ եկավ այնտեղ: Ես նրան մի կողմ տարա և տեղեկացրի Իվան Իգնատիչի հետ ունեցած իմ խոսակցության մասին: «Մեր ինչի՞ն են պետք սեկունդանտները,— ասաց նա ինձ սառնությամբ.— առանց նրանց էլ կարող ենք»: Մենք պայմանավորվեցինք մենամարտել բերդի մոտ գտնվող դեզերի այն կողմում և այնտեղ լինել հաջորդ օրը առավոտյան ժամը յոթին: Ըստ երևույթին մենք այնքան սիրալիր էինք խոսում, որ Իվան Իգնատիչն ուրախությունից բերանից թոցրեց. «Ա՛յ, ապրե՛ք,— ասաց նա ինձ գոհունակ դեմքով,— վատ հաշտությունը լավ է բարի վեճից, թեպետև անպատիվ է, բայց ողջ-առողջ կմնաս»:

«Ինչ, ի՞նչ, Իվան Իգնատիչ,— ասաց բերդապետի կինը, որն անկյունում նստած խաղաթղթերով ֆալ էր բացում,— ես լավ չսեցի»:

Իվան Իգնատիչը նկատելով իմ անբավականության նշաններ և հիշելով իր խոստումը, շփոթվեց և չգիտեր ինչ պատասխանի: Շվաբրինը նրան օգնության հասավ:

«Իվան Իգնատիչը,— ասաց նա,— գովում է մեր հաշտվելը»:

— Իսկ ո՞ւմ հետ ես դու կովել, եղբայրս:

«Մենք՝ քիչ մնաց, որ բավական թունդ կովեինք Պյոտր Անդրեյիչի հետ»:

— Ինչի՞ համար որ:

— Մի դատարկ բանի պատճառով. մի երգի պատճառով, վասիլիսա Եգորովնա:

— Դուք էլ բա՛ն եք գտել իրար հետ կովելու: Մի երգի համա՞ր... Ախր այդ ինչպե՞ս պատահեց:

— Ահա թե ինչպես. Պյոտր Անդրեյիչը վերջերս մի երգ էր հնարել և այսօր երգեց ինձ, ես էլ իմ սիրած եղանակն սկսեցի.

Աղջի՛կ կապիտանի,
Կեսգիշերին զբոսանք մի՛ անի:

Գծտությունն սկսվեց: Պյոտր Անդրեյիչը քիչ էր մնում բարկանար, բայց հետո միտք արեց, որ ամեն ոք ազատ է երգել այն, ինչ իր քեֆը տալիս է: Դրանով էլ բանը վերջացավ:

Քիչ մնաց, որ Շվաբրինի անամոթությունն ինձ կատաղեցներ, սակայն, բացի ինձանից, ոչ ոք չհասկացավ նրա կոպիտ ակնադիները, համենայն դեպս ոչ ոք դրանց վրա ուշադրություն չդարձրեց: Երգերից էլ պրծնելով, խոսակցությունն անցավ բանաստեղծներին, և բերդապետը նկատեց, որ նրանք բոլորն էլ անառակ ու թուևդ հարբեցող մարդիկ են և բարեկամաբար ինձ խորհուրդ տվեց թողնել ոտանավորներ գրելը, որպես ծառայության շորժին ընդդեմ և ոչ մի լավ բանի չհասցնող զբաղմունք:

Շվաբրինի ներկայությունն ինձ համար անտանելի էր: Ես շուտով հրաժեշտ տվի բերդապետին և նրա ընտանիքին: Տուն գալով ես զննեցի իմ սուսերը, փորձեցի նրա ծայրը և պառկեցի քնելու, Սավելիչին հրամայելով արթնացնել առավոտյան ժամը վեցն անց:

Մյուս օրը նշանակված ժամին ես արդեն կանգնել էի դեզերի այն կողմը, սպասելով իմ հակառակորդին: Շուտով նա էլ երևաց: «Կարող են մեզ տեսնել,— ասաց նա ինձ,— պիտո է շտապել»: Մենք հանեցինք համազգեստները, մնացինք միայն կամզոլներով և մերկացրինք սուսերները: Այդ րոպեին դեզերի հետևից հանկարծ հայտնվեց Իվան Իգնատիչը և հինգ հոգի հաշմանդամներ: Նա պահանջեց, որ գնանք բերդապետի մոտ: Դժկամությամբ հնազանդվեցինք. զինվորները մեզ շրջապատեցին, և մենք դեպի բերդն ուղղվեցինք Իվան Իգնատիչի հետևից, որը մեզ հանդիսավորությամբ տանում էր, քայլելով զարմանալի հպարտությամբ:

Մենք մտանք բերդապետի տունը: Իվան Իգնատիչը դուռը բացեց, հանդիսավոր կերպով հայտարարելով. «Բերեցին»: Մեզ դիմավորեց Վասիլիսա Եզորովնան: «Մի՛խ, դուք հեր օրհնածներ: Սա ինչի՞ նման է, ինչպե՞ս, ի՞նչ, մեր բերդում մա՞րդ սպանել: Իվան Կուզմիչ, ի՞նչպե՞ս ենթ սրանց ձերբակալի: Պյոտր Անդրեյիչ, Ալեքսեյ Իվանիչ, դեսը տվե՞ք ձեր սուսերները, տվե՞ք, տվե՞ք: Պալաշկա, այս սուսերները տար նկուղ: Պյոտր Անդրեյիչ, այդպիսի բան չէի

սպասում քեզանից: Ամոթ չէ՞ քեզ, Լավ, ասենք թե Ալեքսեյ Իվանիչը մարդասպանության համար հա՛մ գվարդիայից է դուրս գրված, հա՛մ էլ նա աստծուն չի հավատում. հապա դո՛ւ, դու է՞լ նույնն ես ուզում անել»:

Իվան Կուզմիչը միանգամայն համաձայն էր իր կնոջ հետ և մեջընդմեջ խոսում էր, ավելացնելով. «Հա, լսո՛ւմ ես, Վասիլիսա Եզորովնան ճիշտ է ասում: Մենամարտերը ձևակա՞նորեն արգելված են զինվորական արտիկուլով»: Այդ միջոցին Պալաշկան մեզնից առավ մեր սուսերները և տարավ նկուղ: Ես անկարող եղա ծիծաղս զսպել: Շվաբրինը պահեց իր լրջությունը: «Դեպի ձեզ տածած իմ բոլոր հարգանքով հանդերձ,— սառնարյուն կերպով ասաց նա Վասիլիսա Եզորովնային,— չեմ կարող չնկատել, որ դուք իզուր եք կամենում անհանգստանալ՝ մեզ ձեր դատաստանին ենթարկելով: Այդ դուք թողեք Իվան Կուզմիչին, դա նրա գործն է»: «Ախ, հեր օրհնած,— առարկեց բերդապետի կինը,— բա մի՞թե մարդ ու կին մի հոգի և մի մարմին չեն: Իվան Կուզմիչ, ի՞նչ ես հորանջում: Իսկույն ևեթ սրանց զատ-զատ բանտ նստեցրու միայն հաց ու ջուր տալով, որ խնջները գլուխները գա. մեկ էլ՝ թող հայր Գերասիմը նրանց վրա ապառախարանք դնի, որ աստծուց թողություն խնդրեն և զըզան մարդկանց առաջ»:

Իվան Կուզմիչը չգիտեր, ինչ վճռեր: Մարիա Իվանովնան սաստիկ գունատ էր: Փոթորիկը մի քիչ հանգարտվեց. բերդապետի կինը հանգստացավ և ստիպեց մեզ համբուրել միմյանց: Պալաշկան բերեց մեր սուսերները: Բերդապետի տնից մենք դուրս եկանք, ըստ երևույթին, հաշտված: Իվան Իգնատիչն ուղեկցում էր մեզ.— «Ամոթ չէ՞ր ձեզ,— ասացի ես նրան զայրացած,— մեր մասին տեղեկացնել բերդապետին այն բանից հետո, երբ դուք ինձ խոսք տվիք չանել այդ»:— «Աստված վկա, որ այդ մեկը ե՛ս չեմ ասել Իվան Կուզմիչին,— պատասխանեց նա,— Վասիլիսա Եզորովնան ամեն ինչ դուրս քաշեց իմ բերանից: Ամեն բան էլ նա կարգադրեց առանց բերդապետի գիտության: Ասենք, փառք ասածո, որ ամեն ինչ այսպես վերջացավ»: Այդ խոսքերն ասելով նա շրջվեց դեպի տուն, իսկ Շվաբրինը և ես մնացինք մենակ:— «Մեր գործը սրանով վերջանալ չի կարող»,—

ասացի ես նրան:— «Իհարկե,— պատասխանեց Շվաբրինը.— դուք ձեր արյունով ինձ պատասխան կտաք. ձեր հանդգնության համար. բայց հավանորեն մեզ կսկսեն հետևել: Մի քանի օր մենք պետք է ցույց տանք, թե հաշտ ենք: Յտեսություն».— Եվ մենք բաժանվեցինք, կարծես թե ոչինչ չէր եղել:

Վերադառնալով բերդապետի տունը, ես, ըստ իմ սովորության, նստեցի Մարիա Իվանովնայի մոտ: Իվան Կուզմիչը տանը չէր: Վասիլիսա Եգորովնան տնային գործերով էր դբադված: Մենք խոսում էինք կիսաձայն: Մարիա Իվանովնան քնքշությամբ կշտամբում էր ինձ այն անհանգրստության համար, որ պատճառել էր բոլորին իմ վեճը Շվաբրինի հետ: «Իմ շունը կտրվեց, երբ մեզ ասացին, որ դուք մտադիր եք սուսերենքով կոլել: Ի՞նչ դարմանայի են տղամարդիկ: Մի խոսքի պատճառով, որ մի շաբաթ հետո անկասկած կմոռանային, նրանք պատրաստ են միմյանց սրակոտոր անել և ղոհել ոչ միայն իրենց կյանքը, այլև խիղճն ու բարօրությունը նրանց, ովքեր... բայց ես հավատացած եմ, որ վեճը սկսողը դուք չեք: Իրոք մեղավոր է Ալեքսեյ Իվանիչը»:

— Իսկ ինչո՞ւ եք դուք այդպես կարծում, Մարիա Իվանովնա:

— Հենց այնպես... նա այն տեսակ խեղկատակն է: Ես չեմ սիրում Ալեքսեյ Իվանիչին. անչափ զզվում եմ նրանից, բայց տարօրինակ է, և ոչ մի դեպքում, ես չէի կամենա, որ ես էլ նրան այդպես դուր չգայի: Դա ինձ սաստիկ անհանգրստություն կպատճառեր:

— Իսկ ի՞նչ եք կարծում, Մարիա Իվանովնա. դուք արդյոք ղո՞ւր եք գալիս նրան, թե ոչ:

Մարիա Իվանովնան կարկամեց ու կարմրեց: «Ինձ թվում է,— ասաց նա,— ես կարծում եմ, որ դուր եմ գալիս»:

— Իսկ ինչո՞ւ է ձեզ այդպես թվում:

— Որովհետև նա խնդրել էր իմ ձեռքը:

— Խնդրե՞լ էր: Նա խնդրել էր ձեր ձեռքը: Այդ ե՞րբ:

— Անցյալ տարի: Ձեր գալուց երկու ամիս առաջ:

— Եվ դուք չհամաձայնեցիք:

— Ինչպես հաճեցաք տեսնել: Ալեքսեյ Իվանիչը, իհարկե, թե՛ խելոք մարդ է, թե՛ լավ ընտանիքից է և թե՛ հարուստ. բայց, երբ մտածում եմ, թե պետք է պսակի տակ բոլորի ներկայությամբ նրա հետ համբուրվել... Ո՛չ մի դեպքում և ո՛չ մի բարեկեցության համար:

Մարիա Իվանովնայի խոսքերն աչքերս բաց արին և ինձ շատ բան պարզեցին: Ես հասկացա այն համառ շարախոսությունը, որով Շվաբրինը հետապնդում էր նրան: Հավանորեն նա նկատել էր մեր փոխադարձ մտերմությունը և աշխատում էր մեզ հեռու պահել միմյանցից: Մեր վեճին առիթ տվող խոսքերը հիմա առավել ևս զաղրելի թվացին ինձ, երբ կոպիտ և անվայել ծաղրանքի փոխարեն դրանց մեջ ես տեսա միտումնավոր բամբասանքը: Հանդուգն շարախոսին պատժելու ցանկությունն իմ մեջ ավելի ուժեղացավ, և ես անհամբեր սպասում էի հարմար առիթի:

Շատ չսպասեցի: Մյուս օրը, երբ զբաղված էի էլեգիա գրելով և հարմար հանգի սպասելով գրիչն էի կրծում, Շվաբրինը բախեց իմ պատուհանը: Ես գրիչը վայր դրի, սուսերս վերցրի և գուրս եկա: «Ինչո՞ւ հետաձգե՞ք,— ասաց ինձ Շվաբրինը,— մեզ չեն հետևում: Իջնե՞ք դեպի գետը: Այնտեղ ոչ ոք մեզ չի խանգարի»: Մենք լուռ քայլեցինք: Զառիվայր արահետով իջնելով, հենց գետեզրին կանգ առանք և մերկացրինք մեր սուսերները: Շվաբրինը ինձնից վարպետ էր, սակայն ես՝ ավելի ուժեղ և համարձակ էի և monsieur Բոպրեն, որը երբեմնի զինվոր էր եղել, ինձ սուսերամարտի մի քանի դաս էր տվել, որոնցով և ես օգտվեցի: Շվաբրինը չէր սպասում հանձին ինձ գտնել այդքան վտանգավոր հակառակորդի: Երկար ժամանակ մենք չէինք կարողանում միմյանց որևէ վնաս հասցնել. վերջպես, նկատելով, որ Շվաբրինը թուլանում է, ես սկսեցի եռանդուն կերպով հարձակվել նրա վրա և համարյա մինչև գետը քշեցի նրան: Հանկարծ ես լսեցի իմ անունը՝ արտասանված բարձր ձայնով: Ես շրջվեցի և տեսա Սավելի: Ին, որ լեռնային արահետով դեպի ինձ էր վազում... Հենց այդ ժամանակ աչ ուսից ներքև կրծքիս մեջ ուժեղ ծակոց զգացի. ես ընկա և կորցրի գիտակցությունս:

ՍԵՐԸ

Ա՛խ, դու աղջիկ, սիրուն աղջիկ,
Ջահել-ջահել մարդ մի առնի,
Հարցում արա հորից, մորից,
Հորից-մորից, ազգ ու տոհմից,
Խելքդ գլուխդ հավաքի,
Խելք հավաքի, նաև օժիտ:

Ժողովրդական երգ

Թե որ ինձնից լավին գտնես՝ կմոռանաս ինձ,
Եթե ինձնից վատը գտնես՝ կհիշես ինձ:

Նույնպես

Ուշքի գալով ես միառժամանակ չկարողացա սթափվել և չէի հասկանում, թե ինձ ինչ է պատահել: Ինձ անծանոթ մի վերնատան մեջ ես պառկած էի թախտի վրա և սաստիկ թուլություն էի զգում: Իմ առջև կանգնած էր Սավելիչը, մոմը ձեռքին: Մի ինչ-որ մարդ զգուշությամբ քանդում էր վիրակապերը, որոնցով փաթաթված էին իմ կուրծքն ու ուսը: Քիչ-քիչ մտքերս պարզվեցին: Ես հիշեցի իմ մենամարտը և գլխի ընկա, որ վիրավորվել եմ: Այդ ընկալին դուռը ճռռաց՝ «Հը՛, ինչպե՛ս է», — շշուկով հարցրեց ձայնը, որից ես թպրտացի: — «Միշտ նույն վիճակումն է, — պատասխանեց Սավելիչը հոգոց հանելով, — բոլոր ժամանակ ուշքը վրան չէ, արդեն հինգ օր է»: Ես ուզում էի շրջվել, բայց չկարողացա: — «Որտե՞ղ եմ, ո՞վ կա այստեղ», — ասացի ես դժվարությամբ: Մարիա Իվանովնան մոտ եկավ իմ մահճակալին և կոացավ դեպի ինձ: «Ի՛նչ է, ինչպե՛ս եք ձեզ զգում», — ասաց նա: «Փառք աստծո, — պատասխանեցի ես նվաղած ձայնով: — Այդ դո՛ւք եք, Մարիա Իվանովնա. ասացեք ինձ...», — ես այլևս ուժ չունեցա շարունակելու և լռեցի: Սավելիչն ախ քաշեց: Նրա դեմքին ուրախություն երևաց: «Ուշքի՛ եկավ, ուշքի՛ եկավ, — կրկնում էր նա: — Փա՛ռք քեզ, տեր: Հա՛մա թե վախեցրիր ինձ, տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ. հե՛շտ բան է, էսօր հինգ օր է...»: Մարիա Իվանովնան ընդհատեց նրան: — «Շատ մի՛ խոսի նրա հետ,

Սավելիչ, — ասաց: — Նա գեռ թույլ է»: Մարիա Իվանովնան դուրս եկավ և կամացուկ ծածկեց դուռը: Մտքերս ալեկոծվեցին: Եվ այսպես, ես բերդապետի տանն էի, Մարիա Իվանովնան գնում-գալիս էր ինձ մոտ: Ես ուզում էի Սավելիչին մի քանի հարցեր տալ, սակայն ձեռուկը գլուխն օրորեց և ականջները խցկեց: Դժկամելով ես աչքերս փակեցի և շուտով քնեցի մոռացության մեջ ընկած:

Ջարթնելով ես մոտ կանչեցի Սավելիչին և նրա փոխարեն իմ առջև տեսա Մարիա Իվանովնային: Ինձ ողջունեց նրա հրեշտակային ձայնը: Չեմ կարող նկարագրել այն քաղցր զգացումը, որ պատեց ինձ այդ ընկալին: Ես արագ բռնեցի նրա ձեռքը, հպեցի շրթունքներին ու խանդաղատանքի արցունքներով թրջեցի այն: Մաշան ձեռքը չէր քաշում... և հանկարծ՝ նրա շրթունքները հպվեցին իմ այտին, և ես զգացի նրանց ջերմ ու թարմ համբույրը: Մարմնովս կրակ անցավ: «Իմ սիրելի, բարի՛ իմ Մարիա Իվանովնա, — ասացի ես նրան, — եղիր իմ կինը, երջանկացրու ինձ»: — Նա սթափվեց: — «Ի սեր աստծո, հանգստացեք, — ասաց նա՝ ձեռքը ինձնից խլելով: — Դուք դուռնս վտանգի մեջ եք, վերքը կարող է բացվել: Պահպանեցեք ձեզ գտնե ինձ համար»: Այս խոսքերի հետ նա գնաց, թողնելով ինձ հրճվանքի արբեցման մեջ: Երջանկությունն ինձ հարություն տվեց: Նա ի՛մը կլինի, նա ինձ սիրո՛ւմ է: Այս միտքը համակեց իմ ողջ էությունը:

Այդ ընկալից ժամ առ ժամ գրությունս՝ լավացավ: Ինձ բժշկում էր գնդի վարսավիրը, քանի որ բերդում ուրիշ բժիշկ չկար և, փառք աստծո, նա այնքան էլ խելքին չէր զոռում: Երիտասարդությունս և ինքը բնությունը արագացրին իմ առողջանալը: Բերդապետի ամբողջ ընտանիքը խնամում էր ինձ: Մարիա Իվանովնան ինձնից չէր հեռանում: Հասկանալի է, որ առաջին իսկ հարմար առիթով ես վերսկսեցի ընդհատված բացատրությունը, և Մարիա Իվանովնան ավելի համբերատար էր լսում ինձ: Առանց որևէ սեթևեթության նա խոստովանեց իր ունեցած սրտի հակումը դեպի ինձ և ասաց, որ իր ծնողները, իհարկե, իր երջանկությանն ուրախ կլինեն: — «Բայց գու լավ մտածիր, — ավելացրեց նա, — քո ծնողների կողմից արգելք չե՛ն լինի արգելքներ»:

Ես մի փոքր մտածեցի, իմ մոր քնքշութեան մասին ես կասկած չունեի, բայց իմանալով հորս բնավորութիւնն ու մտածելակերպը, ես զգացի, որ իմ սերը այնքան էլ չի հուզի նրան, և նա այդ էհամարի որպէս երիտասարդ մարդու քմահաճութիւն: Ես այդ անկեղծորեն խոստովանեցի Մարիա Իվանովնային և սակայն որոշեցի՝ որքան կարելի է մի պերճախոս նամակ գրել հորս, խնդրելով նրա ծնողական օրհնութիւնը, նամակը ես ցույց տվի Մարիա Իվանովնային, որն այնքան համոզիչ և սրտաշարժ գտավ այն, որ շէր կասկածում նրա հաջողութեանը և երիտասարդութեանն ու սիրո ողջ դշուրահամարտութեամբ անձնատուր եղավ իր քնքուշ սրտի զգացմունքներին:

Շվաբրինի հետ ես հաշտվեցի առողջանալուս առաջին օրերը: Իվան Կուզմիշը հանդիմանելով ինձ մենամարտի համար, ասաց. «է՛հ, Պյոտր Անդրեյիչ, ա՛յ թե քեզ բանտարկել էի. ասենք դու առանց դրան էլ պատժված ես: Իսկ Ալեքսեյ Իվանիշը հենց մի գլուխ նստած է հացատանը, պահակի հսկողութեան տակ, իսկ նրա սուսերը կողպեքի տակ է, Վասիլիսա Եգորովնայի մոտ: Թող ինքն իրեն խելքի գա ու զղջա»: Ես չսփառանք երջանիկ էի, որպէսզի կարողանայի սրտիս մէջ թշնամական զգացմունք պահել: Ես սկսեցի խնդրել Շվաբրինի մասին, և բարի բերդապետը, իր ամուսնու համաձայնութեամբ, վճռեց ազատել նրան: Շվաբրինը եկավ ինձ մոտ. նա խոր ափսոսանք հայտնեց այն մասին, ինչ պատահել էր մեր միջև և խոստովանեց, որ բոլոր մեղքը իրենն է և ինձ խնդրեց մոռանալ տեղի ունեցածը: Բնութիւնից անհիշալար լինելով, ես անկեղծութեամբ ներեցի նրան թե՛ մեր վեճը և թե՛ վերքը, որ ես ստացել էի նրանից: Նրա զրպարտութեան մէջ ես տեսնում էի վիրավորված ինքնասիրութեան և մերժված սիրո զայրույթը և մեծահոգաբար ներեցի իմ դժբախտ ախոյանին:

Շուտով ես առողջացա և կարողացա տեղափոխվել իմ լնակարանը: Անհամբեր սպասում էի իմ ուղարկած նամակի պատասխանին, չհամարձակվելով հույս ունենալ և ջանալով իմ մէջ խլացնել տխուր նախազգացումը: Վասիլիսա Եգորովնայի և նրա ամուսնու հետ դեռ չէի բացատրվել, սակայն իմ առաջարկութեանը նրանց չպետք է զարմացներ: Ո՛չ ես,

ո՛չ էլ Մարիա Իվանովնան չէինք աշխատում նրանցից թաքցնել մեր զգացմունքները, և մենք առաջուց արդեն համատացած էինք, որ համաձայն են:

Վերջապէս մի անգամ առավոտյան Սավիկիշը մտավ իմ սենյակը, ձեռքին մի նամակ: Դողդողալով խելցի այն, Հասցեն հորս ձեռքով էր գրված: Այդ նախապատրաստեց ինձ մի ինչ-որ կարևոր բանի, քանի որ սովորաբար մայրս էր ինձ նամակներ գրում, իսկ հայրս վերջում ավելացնում էր մի քանի տող: Երկար ժամանակ ես չէի բացում ծրարը և նորից ու նորից կարդում էի հանդիսավոր մակագրութիւնը. «Իմ որդի Պյոտր Անդրեյիչ Գրինյովին, Օրենբուրգի նահանգում, Բելոգորսկի բերդում»: Ես ջանք էի թափում ձեռագրից իմանալ այն հոգեկան տրամադրութիւնը, որով գրված էր նամակը: Վերջապէս վճռեցի բանալ այն և առաջին իսկ տողերից տեսա, որ ամեն ինչ խորտակվում է: Նամակի բովանդակութիւնը հետևյալն էր.

«Որդի իմ Պյոտր: Քո նամակը, որով դու խնդրում ես մեզ տալ մեր ծնողական օրհնութիւնն ու համաձայնութիւնը՝ Միրոնովի աղջիկ Մարիա Իվանովնայի հետ ամուսնանալու համար, մենք ստացանք սույն ամսի 15-ին և ոչ միայն մտադիր չեմ քեզ տալ ո՛չ իմ օրհնութիւնը, ո՛չ էլ իմ համաձայնութիւնը, այլև դեռևս պատրաստվում եմ գալ այդտեղ և քո այդ գծութիւնների համար քեզ մի լավ դաս տալ, ինչպէս փոքրիկ տղային են խրատում, առանց ուշք դարձնելու քո սպայական աստիճանին, որովհետեւ դու ապացուցեցիր, որ դեռևս արժանի չես սուսեր կրելու, որք քեզ տրված է հայրենիքը պաշտպանելու և ոչ թե քեզ պես թոկից փախածների հետ մենամարտելու համար: Անհապաղ պիտի գրեմ Անդրեյ Կարլովիչին, խնդրելով, որ նա քեզ Բելոգորսկի բերդից տեղափոխի որևէ այլ վայր, որպէսզի այնտեղ քո հիմարութիւնն անցնի: Մայրդ, իմանալով քո մենամարտի մասին և այն, որ դու վիրավորված ես, վշտից տկարացավ և հիմա պառկած է: Արդյոք վերջդ ի՞նչ է լինելու: Աղոթում եմ աստծուն, որ դու ուղղվես, թեպետ և չեմ համարձակվում հուսալ նրա մեծ ողորմածութիւնը:

Հայր քո՝ Ա. Գ.»

Նամակի ընթերցումն իմ մեջ առաջացրեց զանազան
զգացումներ: Այն խիստ արտահայտությունները, որ հայրս
չէր զլացել գործածել, խորապես վիրավորեցին ինձ: Արհա-
մարհանքը, որով նա հիշում էր Մարիա Իվանովնայի մասին,
ինձ այնքան անվայել թվաց, որքան և անիրավացի: Բեռ-
գորսկի բերդից տեղափոխվելու միտքը ինձ սարսափեցրեց,
բայց ամենից շատ ինձ վշտացնում էր մորս հիվանդության
բուքը: Ես չարացած էի Սավելիչի վրա, չկասկածելով, որ
իմ մենամարտը ծնողներին հայտնի է եղել նրա միջոցով:
Ետ ու առաջ քայլելով իմ նեղ սենյակում, ես կանգ առա
նրա դիմաց և ասացի, խստությամբ նրան նայելով. «Երևում
է՝ քեզ համար քիչ է, որ ես քո երեսից վիրավորվել եմ և
մի ամբողջ ամիս ոտքս գերեզմանի դուռն էր. այժմ էլ
մո՞րս ես Եղում մեռցնել»: Սավելիչն ապուշ կտրեց, ասես
ջանքահաքեցին նրան: «Ողորմի՛ր, տեր իմ,— ասաց նա և
քիչ մնաց հեկեկար,— այդ ի՞նչ հրամայեցիր ասել: Ե՛ս եմ
պատճառը, որ դու վիրավորվել ես: Աստված գիտի, որ ես
վաղեցի իմ կրծքով պաշտպանելու Ալեքսեյ Իվանիչի սու-
սերից: Անիծյալ ծերությունը խանգարեց: Հապա մայրիկիդ
ի՞նչ եմ արել»:— «Ինչ ես արե՞լ,— պատասխանեցի ես:—
Ո՞վ էր քեզ խնդրում իմ մասին տեղեկություններ գրես,
մի՞թե քեզ լրտեսելու համար են ուղարկել ինձ հետ»:— «Ես
քո մասին տեղեկություններ եմ գրե՞լ,— պատասխանեց
Սավելիչն արցունքն աչքերին:— Աստված, երկնային թա-
ղավոր: Գե՛հ, հրամեցիր կարդալու, թե բարինն ի՞նչ է գրում
ինձ. կտեսնես, թե ինչպես եմ լրտեսել քեզ»: Այս ասելով
նա գրպանից հանեց նամակը, և ես կարդացի հետե-
յալք.

«Ամռթ քեզ, քավթառ շուն, որ դու, չնայած իմ խիստ
հրամաններին, ինձ չես տեղեկացրել իմ որդի Պյոտր Անդ-
րեեիչի մասին և որ կողմնակի մարդիկ են հարկադրված
հայտնել ինձ նրա ստահակությունները: Այդպե՛ս ես դու
կատարում քո պաշտոնը և տերունական կամքը: Ես քեզ,
քավթառ շուն, խոզ արածացնելու կուղարկեմ, որ խեղ-
թյունը թաքցրել ես ինձից և երես ես տվել երիտասարդ
տղային. նամակս ստանալուդ պես հրամայում եմ անմիջա-
պես գրել ինձ, թե հիմա ինչպե՛ս է նրա առողջությունը, որի

մասին ինձ գրում են, թե լավացել է, ճակ թե որտեղի՞ց է
վիրավորվել և արդյոք լա՞վ են բժշկել»:

Ակներև էր, որ Սավելիչն իմ հանդեպ իրավ էր, և որ ես
իզուր վիրավորեցի նրան հանդիմանությամբ և կասկածան-
քով: Ես ներողություն խնդրեցի նրանից, սակայն ծերունին
անմխիթար էր: «Ա՛յ թե ինչ օրի հասա ես,— կրկնում էր
նա.— ա՛յ թե ինչ ողորմածությունների արժանացա իմ տե-
րից: Ես հա՛մ քավթառ շուն եմ, հա՛մ խողարած, համ էլ
ե՛ս եմ քո վերքի պատճառը: Չէ, տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ,
ոչ թե ես, այլ անիծյալ մուսյեն է մեղավորը. այդ նա՛՝ քեզ
սովորեցրեց երկաթե շամփուրներով իրար ծակոտել ու ոտ-
քերով դոփդոփել. կասես՝ այդպիսով չար մարդուց ապա-
հով կմնաս: Ինչների՞ս էր պետք մուսյե վարձել և ավելորդ
փող ծախսել»:

Բայց ո՞վ էր նեղություն կրել հորս տեղեկացնելու իմ
վերքի մասին: Գնենրա՞լը: Սակայն նա, թվում էր թե, իմ
մասին այնքան էլ հոգ չի տանում. իսկ Իվան Կուզմիչը
կարևոր չէր համարել նրան տեղեկացնել մեր մենամարտի
մասին: Գլուխս կորցրել էի ենթադրություններից: Կասկած-
ներս ընկան Շվաբրինի վրա: Միայն նա շահ ուներ տեղե-
կացնելուց, որի հետևանքը կարող էր լինել իմ հեռացումը
բերդից և անջատումը բերդապետի ընտանիքից: Ես գնացի
այդ բողոքի մասին Մարիա Իվանովնային հայտնելու: Նա
ինձ դիմավորեց տան դռանը: «Այդ ի՞նչ է պատահել,—
ասաց նա ինձ տեսնելով:— Ինչպե՛ս գտնաւ եք դուք»:—
«Ամեն ինչ վերջացած է»,— պատասխանեցի ես և տվի հորս
նամակը: Իր հերթին նա էլ գտնաւ տվեց: Նամակը կարդալուց
հետո նա այն վերադարձրեց զողացող ձեռքով և ասաց զոդ-
որշուն ձայնով. «Երևում է ես բախտ չունեմ... Ձեր ծնող-
ները չեն ուզում ինձ խենց ընտանիքն ընգտնել: Թող ամեն
բանում տիրոջ կամքը լինի. աստված մեզից լավ գիտե,
թե մեզ ինչ է պետք: Ինչ անենք, Պյոտր Անդրեյիչ, գոնե
դուք բախտավոր եղեք...»:— «Այդ չի՛ լինի,— գոչեցի ես,
նրա ձեռքը բռնելով,— գու ինձ սիրում ես, ես պատրաստ
եմ ամեն ինչի: Գնանք, ընկնենք քո ծնողների ոտքերը,
նրանք պարզ մարդիկ են և ոչ թե խստասիրտ գոռոզներ...»

Նրանք մեզ կօրհնեն, մենք կպսակվենք, իսկ հետո, կգա ժամանակ, ես հավատացած եմ, որ կհամոզենք իմ հորը: Մայրս մեր կողմը կբռնի, նա կնների ինձ...» — «Ոչ, Պյոտր Անդրեյիչ, — պատասխանեց Մարիա Իվանովնան, — առանց քո ծնողների օրհնության ես չեմ ամուսնանա քեզ հետ: Առանց նրանց օրհնության դու բախտ չես ունենա: Հնազանդվենք աստծու կամքին: Թե որ գտնես քեզ վիճակվածին, թե որ սիրես ուրիշին — ասոված քեզ հետ, Պյոտր Անդրեյիչ, իսկ ես ձեր երկուսի համար...»: Այս խոսքերի հետ նա լացեց և հեռացավ ինձնից. ես այն է, ուզում էի նրա հետևից սենյակ մտնել, սակայն զգացի, որ ի վիճակի չեմ ինքս ինձ պահել և վերադարձա տուն:

Խորին մտատանջության մեջ նստած էի, երբ հանկարծ Սավելիչն ընդհատեց իմ մտածմունքները: «Ահա՛, տե՛ր իմ, — ասաց նա, ինձ տալով լրիվ գրված մի թերթ թուղթ, — տե՛ս, թե ես արդյոք լրտեսություն արե՞մ եմ և մի՞թե ես աշխատում եմ հայր ու որդի գժտեցնել միմյանց հետ»: Նրա ձեռքից ես վերցրի թուղթը. դա Սավելիչի պատասխանն էր իր ստացած նամակին: Ահա նա՛ բառ առ բառ:

«Տե՛ր իմ, Անդրեյ Պետրովիչ, մեր ողորմած հայր.

Ձեր ողորմածիկ գրությունը ես ստացա, որի մեջ բարեհաճել ես բարկանալ ինձ՝ ձեր ճորտի վրա, որ իբր ամոթ է ինձ չկատարել տերունական հրամանները. — իսկ ես քավթառ շուն չեմ, այլ ձեր հավատարիմ ծառան, լսում եմ տերունական հրամանները և միշտ ձեզ պարտաճանաչ ծառայել և հասել եմ մինչև օր ծերության: Դե ես Պյոտր Անդրեյիչի վերքի մասին ձեզ ոչինչ չգրեցի, ուպեսզի իզուր չվախեցնեմ ձեզ և հիմա իմանում եմ, որ տիրուհին, մեր մայր Ալզոտյա Վասիլենան առանց իմ գրելու էլ վախից հիվանդացել է, և ես պետք է աղոթք անեմ նրա առողջության համար: Իսկ Պյոտր Անդրեյիչը վիրավորված էր աջ ուսի տակ՝ կրծքից, ոսկորի հենց տակը, մեկ ու կես վերջով խորությանմբ և նա պառկած էր բերդապետի տանը, ուր մենք նրան գետափից տարանք, և նրան բժշկում էր այստեղի վարսավիր Ստեպան Պարամոնովը, և Պյոտր Անդրեյիչը հիմա, փառք աստծու, առողջ է և նրա մասին բացի լավից

ուրիշ գրելու բան չկա: Մեծավորները, ինչպես իմանում եմ, գոհ են նրանից, իսկ Վասիլիսա Եղորովնայի տանը նա կասես հարազատ որդի լինի: Իսկ թե ինչպես եղավ, որ այդ տեսակ փորձանք պատահեց, ապա եղածն անցած է, մեր երիտասարդը մեղք չունի: Դին որ ձի է չորս ոտքով՝ էլի սայթաքում է: Եվ բարեհաճել եք գրել, որ ինձ կուղարկեք խոզ արածացնելու. այդ էլ ձեր աղնվական կամքը գիտի: Եվ ընդ այսմ ողջունում եմ խոնարհաբար:

Ձեր հավատարիմ ճորտ՝

Արխիպ Սավելև:

Բարի ծերունու գրությունը կարդալիս ես չէի կարող մի քանի անգամ չժպտալ: Ես ի վիճակի չէի պատասխանել հորս, իսկ մորս հանգստացնելու համար Սավելիչի նամակն ինձ բավարար թվաց:

Այդ ժամանակից սկսած իմ գրությունը փոխվեց: Մարիա Իվանովնան համարյա թե չէր խոսում ինձ հետ և ամեն կերպ աշխատում էր խուսափել ինձնից: Բերդապետի տունը ինձ համար պաս դառավ: Հետզհետե ես սովորեցի տանը մենակ նստել: Սկզբում Վասիլիսա Եղորովնան այդ բանի համար հանդիմանում էր ինձ, սակայն տեսնելով իմ համոռությունը, ինձ հանգիստ թողեց: Իվան Կուլմիչի հետ հանդիպում էի միայն ըստ ծառայության պահանջի: Շվաբրինին հազվադեպ էի հանդիպում և, ահամա, քանի որ նրա մեջ ես նկատում էի դեպի ինձ ուղղված թաքուն թշնամանք, որ և հաստատում էր իմ կասկածները: Իմ կյանքն անտանելի դարձավ ինձ համար: Ես ընկա մոռյալ մտածմունքների մեջ, որ արդյունք էր մենակության և անգործության: Սերս բորբոքվեց առանձնության մեջ և քանի գնաց, գրությունս ծանրացավ: Ես կորցրի ընթերցանության և գրականության սերը: Հոգիս ընկճվեց: Ես վախենում էի, թե կամ կխելագարվեմ, կամ կսկսեմ անառակ կյանք վարել: Անակնկալ դեպքերը, որ կարևոր ազդեցություն ունեցան իմ ամբողջ կյանքի վրա, հանկարծ իմ հոգուն մի ուժեղ ու բարերար ցնցում տվին:

ՊՈԽԱՆԴԱՆՈՒԹՅԱՆ

Դուք, ջահել տղերք, լսեցեք մեզ,
Թե մենք՝ ծերերս հին՝ ինչ կպատմենք ձեզ:

Երգ

Նախքան անցնեմ նկարագրելու արտասովոր դեպքերը, որոնց ինքս ականատես եղա, ես պետք է մի քանի խոսք ասեմ այն դրուժյան մասին, որի մեջ գտնվում էր Օրենբուրգի նահանգը 1773 թվականի վերջին:

Սույն լայնարձակ և հարուստ նահանգում բնակվում էին բազմաթիվ կիսավայրենի ժողովուրդներ, որոնք միայն վերջերս էին ճանաչել ռուսական թագավորների գերիշխանությունը: Նրանց մշտական խռովությունները, օրենքներին և քաղաքացիական կյանքին անսովոր լինելը, թեթևամտությունն ու դաժանությունը անընդհատ հսկողություն էին պահանջում կառավարության կողմից՝ նրանց հնազանդության մեջ պահելու համար: Բերդերը շինված էին հարմար վայրերում և բնակեցված էին մեծ մասամբ կազակներով՝ Յախցկի ափերի վաղեմի տերերով: Բայց Յախցկի կազակները, որոնք պետք է պահպանեին այս երկրի անդորրությունն ու անվտանգությունը, միառժամանակ հետո իրենք դարձան կառավարության համար անհանգիստ ու վտանգավոր հպատակներ: 1772 թվականին խռովություն առաջացավ նրանց գլխավոր քաղաքում: Դրա պատճառն այն խիստ միջոցներն էին, որ ձեռնարկել էր գեներալ-մայոր Տրաուբենբերգը, որպեսզի պատշաճ հնազանդության բերի զորքին: Հետևանքն եղել էր Տրաուբենբերգի բարբարոսական սպանությունը, կառավարման ինքնակամ փոփոխությունը և վերջապես բունտի խաղաղացումը կարտեշով և դաժան պատիժներով:

Դա տեղի էր ունեցել իմ՝ Բելոգորսկի բերդը գալուց մի քանի ժամանակ առաջ: Ամեն ինչ արդեն հանդարտ էր, կամ թվում էր թե այդպես է. իշխանությունը չափազանց հեշտ հավատաց նենգ խռովարարների կարծեցյալ զղջմանը, որոնք

թաքուն դավեր էին նյութում և հարմար առիթի սպասում՝ անկարգությունները վերսկսելու համար:

Վերադառնում եմ իմ պատմությանը:

Մի անգամ երեկոյան (1773 թվականի հոկտեմբերի սկզբին էր այդ) ես միայնակ նստած էի տանը, աշնանային քամու ոռնոցը լսելով և պատահանից դիտելով լուսնի մոտով փախչող ամպերը: Եկան և ինձ կանչեցին բերդապետի անունից: Ես իսկույն գնացի: Բերդապետի մոտ ես տեսա Շվարբինին, Իվան Իգնատիչին և կազակների ուրյադնիկին: Սենյակում չկային ո՛չ Վասիլիսա Եգորովնան, ո՛չ էլ Մարիա Իվանովնան: Բերդապետն ինձ բարևեց մտահոգ դեմքով: Նա դուռը փակեց, բոլորին նստեցրեց, բացի ուրյադնիկից, որը կանգնած էր դռների մոտ, ապա գրպանից մի թուղթ հանեց և ասաց մեզ. «Պարոնայք սպաներ, կարևոր նորություն: Լսեցեք, թե ինչ է գրում գեներալը»: Այդ խոսքերի հետ նա ակնոցը դրեց և կարդաց հետեյալը.

«Բելոգորսկի բերդի պարոն բերդապետ
կապիտան Միրոնովին.

Դադանի

Այսու հայտնում եմ, որ պահակային հսկողությունից փախած Դոնի կազակ և հերձվածող Եմելյան Պուգաչովը աններելի հանդեմությանը իր վրա ընդունելով հանգուցյալ արքա Պյոտր III-ի անունը, շարագործների խումբ է հավաքել իր շուրջը և խռովություն հարուցել Յախցկի գյուղերում և արդեն գրավել ու ավերել է մի քանի բերդեր, ամեն տեղ կողոպուտներ և սպանություններ կատարելով: Վասն որո, սույն գրությունն ստանալով, պարոն կապիտան, անհապաղ պետք է պատշաճ միջոցներ ձեռք առնեք հիշյալ շարագործին և ինքնակոչին ետ մղելու, իսկ թե հնարավոր է՝ նրան խսպառ ոչնչացնելու, եթե նա կշարժվի դեպի ձեր հոգացությանը հանձնված բերդը»:

— Պատշաճ միջոցներ ձեռք առնել,— ասաց բերդապետը ակնոցը հանելով և թուղթը ծալելով:— Լսո՞ւմ ես, ասե՛լն է հեշտ, Չարագործը, ինչպես երևում է՝ գորեղ է, իսկ մենք ունենք ընդամենը հարյուր երեսուն մարդ, չհաշված կա-

զականերին, որոնց վրա հույս դնել չի կարելի, խաթրիդ չդիպչի, Մաքսիմիչը (Ուրյադնիկը քմծիծաղ տվեց): Բայց ճարչկա, պարոնա՜յք սպաներու Ճշտապահ եղեք, պահակներու գիշերադետեր նշանակեք. իսկ հարձակման դեպքում դարբասները ծածկեք և զինվորներին դուրս բերեք: Դո՛ւ, Մաքսիմիչ, ուշի-ուշով հետևիր քո կազակներին: Թնդանոթը կարգի բերեք ու մի լավ մաքրեք: Իսկ որ ամենից կարևորն է, այս բոլորը գաղտնի պահեք, որպեսզի բերդի մեջ ոչ ոք այդ մասին ժամանակից շուտ չիմանա:

Այս հրամանները տալով Իվան Կուզմիչը մեզ արձակեց: Սա դուրս եկա Շվաբրինի հետ միասին, խոսելով մեր լսածի մասին:— «Ի՞նչ ես կարծում, սա ինչո՞ւ կվերջանա»,— հարցրի ես նրան:— «Աստված գիտե, — պատասխանեց նա. — տեսնենք: Առայժմ առանձին կարևոր ոչ մի բան չեմ տեսնում: Իսկ եթե...»: Այդ ասելով նա մտածմունքի մեջ ընկավ և անփույթ կերպով սկսեց սուլել ֆրանսիական մի արիա:

Չնայած մեր բոլոր նախազգուշություններին, Պուգաչովի երևան գալու լուրը տարածվեց բերդում: Թեպետև Իվան Կուզմիչը չափազանց հարգում էր իր ամուսնուն, սակայն ոչ մի դեպքում նրան չէր հաղորդի այն գաղտնիքը, որ իրեն հավատացել էին ըստ ծառայության: Գեներալից նամակն ստանալուն պես նա բավական հմուտ ճանապարհ էր դրել Վասիլիսա Եգորովնային, ասելով նրան, թե իբր հայր Գեորասիմը Օրենբուրգից ինչ-որ խիստ զարմանալի տեղեկություններ է բերել, որ պահում է որպես մեծ գաղտնիք: Վասիլիսա Եգորովնան իսկույն ևեթ ցանկացել էր հյուր գնալ հրեցկնոջ մոտ և Իվան Կուզմիչի խորհրդով իր հետ վերցրել էր Մաշային, որպեսզի նա միայնակ մնալով չձանձրանա:

Իվան Կուզմիչը մնալով տան կատարյալ տերը, իսկույն ևեթ մարդ էր ուղարկել մեր հետևից, իսկ Պալաշկային փակել էր նկուղում, որպեսզի նա չկարողանա լսել մեր խոսակցությունը:

Վասիլիսա Եգորովնան տուն վերադարձավ, չկարողանալով որևէ բան իմանալ հրեցկնոջից և տեղեկացավ, որ իր բացակայության ժամանակ Իվան Կուզմիչի մոտ խորհրդ-

դակցություն է եղել և որ Պալաշկայի վրա դուռը կողպել են: Նա գլխի ընկավ, որ ամուսինն իրեն խաբել է և սկսեց նրան հարցուփորձ անել: Բայց Իվան Կուզմիչը պատրաստվել էր հարձակման: Նա բնավ չշփոթվեց և եռանդուն կերպով պատասխանեց իր հետաքրքրասեր կենակցին. «Լսում ես, ա՛յ կին, մեր կնանոց խելքին փշել է վառարանները հարդով վառել և քանի որ դրանից կարող է դժբախտություն առաջանալ, ուստի ես խիստ հրաման տվի, որ սրանից հետո կնանիք վառարանները հարդով չվառեն, այլ վառեն ցախ ու խոփով»:— «Հապա դու ինչո՞ւ համար ես Պալաշկային փակել, — հարցրեց բերդապետի կինը:— Ինչո՞ւ համար է խեղճ աղջիկը նկուղում նստել մինչև մեր գալը»:— Իվան Կուզմիչն անպատրաստ էր այդ հարցին. նա կմկմաց և ինչ-որ անկապ խոսքեր քրթմնջաց: Վասիլիսա Եգորովնան տեսավ իր ամուսնու խարդավանքը, սակայն լավ իմանալով, որ նրանից ոչինչ չի իմանա, ընդհատեց հարցուփորձը և խոսք գցեց աղած վարունգների մասին, որ Ակուլինա Պամֆիլովնան պատրաստել էր միանգամայն առանձնահատուկ եղանակով: Ամբողջ գիշերը Վասիլիսա Եգորովնան չկարողացավ քնել և ոչ մի կերպ գլխի չէր ընկնում, թե ամուսնու մտքում ի՞նչ կարող էր լինել, որ ինքը չպիտի իմանար:

Մյուս օրը, պատարագից վերադառնալիս նա տեսավ Իվան Իգնատիչին, որը թնդանոթի միջից դուրս էր հանում փալաններ, մանրիկ քարեր, տաշեղներ, փայտի կտորներ և ամեն տեսակ աղբ, որ երեսանները խցկել էին թնդանոթի մեջ: «Արդյոք ի՞նչ կարող են նշանակել այս ուղմական նախապատրաստությունները, — մտածեց բերդապետի կինը, — չլինի՞ հարձակում է սպասվում կիրգիզների կողմից: Բայց մի՞թե Իվան Կուզմիչն ինձնից կթաքցնե արդ տեսակ չնչին բաները»: Նա ձայն տվեց Իվան Իգնատիչին, հաստատ դիտավորություն ունենալով նրանից դուրս կորզել այն գաղտնիքը, որ տանջում էր նրա կանացի հետաքրքրությունը:

Վասիլիսա Եգորովնան նրան մի քանի նկատողություն արավ տնտեսության վերաբերյալ, ինչպես մի դատավոր, որը քննությունն սկսում է կողմնակի հարցերով, որպեսզի նախ թմրեցնի պատասխանողի զգուշությունը: Հետո, մի

քանի թուրք լռելով, նա խոր հոգոց հանեց և ասաց գլուխն օրորելով. «Տեր իմ աստված, տես թե ի՞նչ նորություններ կան: Սրա վերջն ի՞նչ կլինի»:

— Է՛, մերս,— պատասխանեց իվան Իգնատիչը:— Աստված ողորմած է. բավական զինվորներ ունենք, վառողը՝ շատ, թնդանոթն էլ ես մաքրեցի: Գուցե թե հաջող դիմադրություն ցույց տանք Պուգաչովին: Աստծու պահած գառը գայլը չի ուտի:

— Իսկ ի՞նչ մարդ է այդ Պուգաչովը,— հարցրեց բերդապետի կինը:

Այդտեղ իվան Իգնատիչը նկատեց, որ բերանից խոսք է թոցրել, և կծեց լեզուն: Բայց արդեն ուշ էր: Վասիլիսա Եգորովնան նրան հարկադրեց ամեն ինչ խոստովանել, խոսք տալով ոչ ոքի չպատմել այդ մասին:

Վասիլիսա Եգորովնան իր խոստումը պահեց և ոչ ոքի ոչ մի բառ չասեց, բացի երեցկնոջից, այն էլ միայն այն պատճառով, որ նրա կովը տակավին տափաստան էր գնում արածելու և կարող էր ընկնել շարագործների ձեռքը:

Շուտով բոլորը խոսեցին Պուգաչովի մասին: Տարբեր լուրեր էին լսվում: Բերդապետը ուրյադնիկին հանձնարարությամբ ուղարկեց հարևան գյուղերն ու բերդերը՝ ամեն ինչի մասին մի լավ հետախուզելու: Ուրյադնիկը վերադարձավ երկու օրից և հայտնեց, որ բերդից վաթսուներեքստի վրա նա բազմաթիվ կրակներ է տեսել և բաշկիրներից լսել է, որ անհայտ ուժ է գալիս: Բայց դրական ոչինչ նա չկարողացավ հայտնել, որովհետև վախեցել էր ավելի հեռուն գնալ:

Բերդում, կազակների մեջ նկատելի էր մի անսովոր հուզում. բոլոր փողոցներում նրանք խումբ-խումբ հավաքվում էին, ցածր ձայնով խոսում միմյանց հետ և ցրվում՝ որևէ դրագուն կամ կայազորային զինվոր տեսնելիս: Նրանց մոտ լրտեսներ ուղարկվեցին: Յուրաչը՝ մկրտված կալմիկը, բերդապետին մի կարևոր տեղեկություն հայտնեց: Յուրաչի ասելով ուրյադնիկի ցուցմունքները սուտ էին. հետախուզությունից վերադառնալուն պես նենգամիտ կազակը հայտարարել էր իր ընկերներին, որ նա եղել է խոտվարարների մոտ, ներկայացել է նրանց ամենագլխավոր առաջ-

նորդին, որը նրան իր աջն է տվել և երկար խոսել է նրա հետ: Բերդապետն անմիջապես պահակների հսկողության տակ դրեց ուրյադնիկին, իսկ Յուրաչին նշանակեց նրա տեղ: Այս նորությունը կազակներն ընդունեցին ականալիտ անբավականությամբ: Նրանք բարձրագույն տրտունջներ էին հայտնում, և իվան Իգնատիչը՝ բերդապետի կարգադրությունը կատարողը, իր ականջով լսել էր, թե ինչպես նրանք ասել են. «Սպասիր, տես թե քեզ ի՞նչ կանենք, բերդի մոկ»: Բերդապետն ուզում էր հենց նույն օրն ևեթ հարցաքննել կալանավորին, սակայն ուրյադնիկը փախել էր պահակների ձեռքից,— հավանորեն իր համախոհների օգնությամբ:

Մի նոր հանգամանք ուժեղացրեց բերդապետի անհանգրստությունը. բռնվել էր մի բաշկիր, հետն էլ՝ վրդովեցուցիչ թողցիկներ: Այս առիթով բերդապետը մտադիր էր նորից հավաքել իր սպաներին և դրա համար ուզում էր մի որևէ բարեսես պատրվակով նորից հեռացնել Վասիլիսա Եգորովնային: Բայց քանի որ իվան Կուզմիչը շատ պարզասիրտ և ճշմարտախոս մի մարդ էր, ուստի այլ եղանակ չգտավ, քան մի անգամ արդեն գործադրածը:

— Լսո՞ւմ ես, Վասիլիսա Եգորովնա,— ասաց նա հազալով:— Ասում են, հայր Գերասիմը քաղաքից ստացել է...— «Հերի՞ք է սուտ խոսես, իվան Կուզմիչ,— ընդհատեց բերդապետի կինը.— իմանում եմ, դու ուզում ես խորհրդակցություն գումարես և առանց ինձ խոսեք Ծմելյան Պուգաչովի մասին, բայց ինձ չե՞ս խաբի»:— Իվան Կուզմիչը աչքերը չռեց: «Է՛հ, այ կնիկ,— ասաց նա,— եթե դու ամեն ինչ արդեն գիտես, ապա լավ է մնաս. մենք քո ներկայությամբ էլ կխոսենք»:— «Այդպես,— պատասխանեց կինը.— քո ի՞նչ գործն է խորամանկություն բանեցնել. դե՛հ, մարդ ուղարկիր սպաների հետևից»:

Մենք նորից հավաքվեցինք: Իվան Կուզմիչը կնոջ ներկայությամբ կարգաց Պուգաչովի կոչը, գրված մի որևէ կիսապրագետ կազակի ձեռքով: Ավագակը հայտարարում էր իր մտադրության մասին՝ անհապաղ հարձակվել մեր բերդի վրա. կազակներին և զինվորներին հրավիրում էր իր հրոսակախմբի մեջ, իսկ հրամանատարներին հորդորում էր չզի-

մադրել, հակառակ դեպքում՝ մահապատիժ սպառնալով։
Կոչը դրված էր կոպիտ, սակայն խիստ արտահայտություն-
ներով և պետք է վտանգավոր տպավորություն թողներ հա-
սարակ մարդկանց մտքերի վրա։

— Տե՛ս, ի՛նչ սրիկան է,— բացականչեց բերդապետի
կինը,— ինչեր է դեռ համարձակվում մեղ առաջարկել։ Նրան
դիմավորելու դուրս գալ և նրա ոտքերի տակ դնել դրոշակ-
նե՛րը։ Շո՛ւն շան որդի։ Ախր մի՞թե նա չգիտե, որ մենք
ահա քառասուն տարի է ծառայության մեջ ենք և, փառք
ասե՛նք, ամեն ինչ տեսել ենք։ Մի՞թե գտնվել են այնպիսի
հրամանատարներ, որոնք լսել են այդ սրիկային։

— Կարծեմ՝ չպետք է լինեն,— պատասխանեց Իվան
Կուզմիշը։— Բայց ասում են շարագործն արդեն շատ բերդեր
է գրավել։

— Երևում է, որ նա իրոք ուժեղ է,— նկատեց Շվաբ-
րինը։

— Ա՛յ, հիմա կիմանանք նրա իսկական ուժը,— ասաց
բերդապետը։— Վասիլի՛սա նգորովնա, տուր ինձ ամբարի
բանալին, Իվա՛ն Իգնատիչ, հապա մի այստեղ բեր բաշ-
կիրին և Յուլային էլ հրամայի՛ մտրակներն առնի դա։

— Կա՛ց, Իվան Կուզմիշ,— ասաց բերդապետի կինը,
տեղից վեր կենալով։— Թող ես Մաշային տնից մի տեղ
տանեմ. թե չէ, կլսի աղաղակը և կվախենա։ Ասենք ես էլ,
ճիշտն ասած, գլուխ չունեմ հարցաքննության։ Բարո՛վ
մնաք։

Տանջելով հարցուփորձ անելը, հնում այնպես էր ար-
մատացած դատավարության սովորություններում, որ այն
ոչնչացնող բարեբար հրովարտակը երկար ժամանակ մնում
էր առանց որևէ ազդեցության։ Կարծում էին, որ հանցավորի
անձնական խոստովանությունն անհրաժեշտ էր նրա մեղքը
լիովին ապացուցելու համար,— մի միտք, որ ոչ միայն ան-
հիմն է, այլև միանգամայն հակառակ իրավաբանական
առողջ դատողության, քանի որ, եթե դատապարտյալի
ժխտումը չի ընդունվում որպես ապացույց նրա անմեղու-
թյան, ապա նրա խոստովանությունն առավել ևս չպետք է
ապացույց լինի նրա մեղավորության։ Մինչև իսկ հիմա էլ

ինձ առիթ է լինում լսել ծեր դատավորների, որոնք ափսո-
սում են բարբարոսական սովորության վերացումը։ Մեր
ժամանակ, սակայն, ոչ ոք չէր կասկածում տանջելով հար-
ցաքննելու անհրաժեշտության մեջ, ո՛չ դատավորները, ո՛չ
էլ դատապարտյալները։ Եվ այդպես, բերդապետի հրամանը
մեզնից ոչ ոքի չզարմացրեց և շանհանգստացրեց։ Իվան
Իգնատիչը գնաց բաշկիրի հետևից, որին ամբարում փակել
էր բերդապետի կինը, և մի քանի ռուպեից հետո կալանա-
վորին բերին նախասենյակ։ Բերդապետը հրամայեց, որ
նրան ներկայացնեն իրեն։

Բաշկիրը դժվարությամբ քայլեց շեմքից (նրա ոտքերը
կոճղի մեջ էին) և հանելով իր երկար գլխարկը, կանգ առավ
դռների մոտ։ Ես նայեցի նրան և ցնցվեցի։ Երբեք չեմ մոռա-
նա այդ մարդուն։ Յոթնասունից անց կլինելու Ոչ քիթ ուներ,
ոչ ականջներ։ Գլուխը ածիլած էր. մորուքի փոխարեն ցցված
էին մի քանի սպիտակ մազեր. կարճահասակ էր, վտիտ ու
կորացած, սակայն նեղլիկ աչքերում դեռևս կրակ էր փայ-
լում։ «Է՛հհ»,— ասաց բերդապետը, արտաքին սոսկալի
նշաններից ճանաչելով 1741 թվականի պատժված խռովա-
բարներից մեկին։— Բանից դուրս է գալիս, որ դու՛ հի՛ն
գալլ, եղել ես մեր թակարդներում։ Ասել է, թե դու առաջին
անգամը չէ, որ ապստամբում ես, քանի որ այդ տեսակ ռան-
դել են քո գլուխը։ Մի մոտ արի տեսնեմ. ասա՛, ո՞վ է քեզ
ուղարկել այս կողմերը։

Երբ բաշկիրը լուռ էր և կատարյալ անմտությամբ նա-
յում էր բերդապետին։ «Ի՛նչ ես լռել,— շարունակեց Իվան
Կուզմիշը։— Չլինի՞ թե ուրեքեն ոչ մի խոսք չես հասկա-
նում։ Յուլա՛յ, հապա մի ձեր լեզվով հարցրու նրան, թե
ո՞վ է նրան ուղարկել մեր բերդը»։

Իվան Կուզմիշի հարցը Յուլայը կրկնեց թաթարների լեզ-
վով, բայց բաշկիրը նրան նայում էր նույն արտահայտու-
թյամբ և ոչ մի բառով չպատասխանեց։ «Յախշի՛,— ասաց
բերդապետը.— ես քեզ կխոսացնեմ։ Տղե՛րք, հապա հանեք
սրա զոլավոր խալաթը և մեջքը մի լավ ձաղկեցեք։ Քեզ
տեսնեմ, Յուլա՛յ, նրան մի լա՛վ...»։

Երկու հաշմանդամ սկսեցին հանել բաշկիրի շորերը։

Թշվառականի դեմքը անհանգստություն էր արտահայտում։ Երեխաների ձեռքն ընկած փոքրիկ գազանի պես նա իր շուրջն էր նայում։ Իսկ երբ հաշմանդամներից մեկը բռնեց նրա ձեռքերից և մոտեցնելով իր վզին, ծերունուն շալակն առավ, իսկ Յուլայը մտրակը տարավ-բերեց՝ այն ժամանակ բաշկիրն սկսեց թույլ ու աղերսուն ձայնով հառաչել և գլուխը շարժելով բացեց բերանը, ուր լեզվի փոխարեն մսի մի կարծ կտոր էր շարժվում։

Երբ հիշում եմ, որ այս դեպքը պատահեց իմ կյանքում և որ արդ, ես եկել հասել եմ Ալեքսանդր կայսրի հեղաբարո թագավորության օրերը, չեմ կարող չգարմանալ լուսավորության արագ նվաճումների և մարդասիրության կանոնների տարածման վրա։ Երիտասարդ, եթե իմ այս գրությունները կընկնեն քո ձեռքը, հիշիր, որ լավագույն և ամենահաստատ փոփոխությունները միայն նրանք են, որոնք առաջ են գալիս բարքերի բարելավումից, առանց որևէ բռնի ցնցումների։

Քուրբը ապշած մնացին։ «Է՛հ,— ասաց բերդապետը.— երևում է, որ սրանից մենք բան չենք կարող իմանալ։ Յուլայ, բաշկիրին տար ամբարը։ Իսկ մենք, պարոնայք, դեռ խոսելիք ունենք»։

Մենք սկսեցինք քննության առնել մեր դրությունը, երբ հանկարծ Վասիլիսա Եգորովնան սենյակ մտավ շնչասպառ և արտակարգ հուզված տեսքով։

— Էդ ի՞նչ է քեզ պատահել,— հարցրեց ապշած բերդապետը։

— Եղբայրներս, դժբախտություն...— պատասխանեց Վասիլիսա Եգորովնան։— Նիժնեօզերնի բերդը վերցրել են այսօր առավոտ։ Հայր Գերասիմի գործավարը հենց հիմա վերադարձավ այնտեղից։ Նա տեսել է, թե բերդն ինչպես են վերցրել։ Բերդապետին ու բոլոր սպաներին կախել են։ Բոլոր զինվորներին գերի են վերցրել։ Ուր է, ուր չէ, շարագործներն այստեղ էլ կգան։

Անսպասելի լուրն ինձ սաստիկ ցնցեց։ Նիժնեօզերնի բերդի պետը, մի խաղաղ ու համեստ երիտասարդ, ժանոթ էր ինձ, սրանից երկու ամիս առաջ նա իր ջահել կնոջ հետ

եկավ Օրենբուրգից և իջևանեց Իվան Կուզմիլի տանը։ Նիժնեօզերնի բերդը գտնվում էր մեզնից քսանհինգ վերստի վրա։ Ժամ առ ժամ մենք պետք է սպասեինք Պուգաչովի գրոհին։ Մարիա Իվանովնայի վիճակը վառ կերպով պատկերացավ ինձ և սիրտս այնպես ճմլվեց։

— Լսե՛ք, Իվան Կուզմիլ,— ասացի ես բերդապետին։— Մեր պարտքն է պաշտպանել բերդը մինչև վերջին շունչը. այս մասին խոսելն անգամ ավելորդ է։ Բայց պետք է մտածել կանանց անվտանգության մասին։ Նրանց Օրենբուրգ ուղարկեցեք, եթե ճանապարհը դեռևս ազատ է, կամ մի հեռավոր, ավելի վստահելի բերդ, ուր չարագործները չկարողանային հասնել։

Իվան Կուզմիլը դարձավ իր կնոջն ու ասաց նրան.

— Լսո՞ւմ ես, ա՛յ կին. իսկապես որ, ձեզ հետո չուղարկե՛նք՝ մինչև որ մենք խոտվարարների հախիցը կգանք։

— Է՛հ, դատարկ բան է,— ասաց բերդապետի կինը։— Ո՛ր է այն տեսակ բերդ, որտեղ զնդակները չեն հասնում։ Բերդարսկի բերդն ինչո՞վ է անհուսալի։ Փա՛ռք աստծու, ահա քսաներկու տարի է, որ ապրում ենք այստեղ։ Բաշկիրներին էլ ենք տեսել, կիրգիզներին էլ. երեի Պուգաչովից էլ կարողանանք պաշտպանվել։

— Կա՛վ,— առարկեց Իվան Կուզմիլը։— Հոժար եմ, մնա, քանի որ վստահ ես մեր բերդի վրա։ Բայց Մաշային ի՞նչ տեսնեք։ Լավ է, եթե ասենք դիմացանք կամ դրսից սիկուրս հասավ. իսկ եթե չարագործները բերդը վերցնե՛ն։

— Դեհ, այն ժամանակ...— այդ խոսքերի հետ Վասիլիսա Եգորովնան կարմրեց և լռեց սաստիկ հուզմունքից։

— Ո՛չ, Վասիլիսա Եգորովնա,— շարունակեց բերդապետը, նկատելով, որ իր խոսքերը թերևս առաջին անգամ նրա կյանքում ազդեցություն ունեցան կնոջ վրա։— Միտք չունի Մաշային այստեղ թողնել։ Ե՛կ, նրան Օրենբուրգ ուղարկենք իր սանամոր մոտ. այնտեղ թե՛ բավականաչափ զորք կա, թե՛ թնդանոթ, պարիսպն էլ քարի է։ Քեզ էլ խորհուրդ կտայի նրա հետ այնտեղ գնալիք. շատ էլ թե դու պառավ ես,

բայց կտեսնես ի՞նչ կլինի քո օրը, եթե ֆորտեցիան հարձակմամբ վերցնեն:

— Լավ,— ասաց բերդապետի կինը,— թող քո ասածը լինի, Մաշային ուղարկենք: Իսկ ինձ՝ մտքովդ անգամ չանցկացնես խնդրելու. չե՛մ գնա: Հարկ չկա այս հասակիս քեզնից բաժանվել և օտար վայրերում միայնակ գերեզման փնտրել. միասին ապրել ենք, միասին էլ կմեռնենք:

— Այդ էլ խելքի բան է,— ասաց բերդապետը:— Դեհ, կարիք չկա դանդաղելու: Գնա Մաշային պատրաստիր ճանապարհի համար: Վաղը առավոտյան լուսանալուն պես նրան կուղարկենք. հետը ուղեկցորդ պահակներ կղենք, թեև ավելորդ մարդիկ չունենք: Իսկ ո՞ւր է Մաշան:

— Ակուլինա Պամֆիլովնայի մոտ է,— պատասխանեց բերդապետի կինը:— Նա իրեն վատ զգաց, հենց որ իմացավ Նիժնեօզերնի բերդի առումը. վախենամ թե հիվանդանա: Տեր իմ աստված, այս ի՞նչ օրի հասանք:

Վասիլիսա Եգորովնան գնաց հոգալու աղջկա մեկնումի մասին: Բերդապետի մոտ խոսակցությունը շարունակվեց, բայց ես այլևս չէի մասնակցում և ոչինչ չլսեցի: Մարիա Իվանովնան երևաց ընթրիքին՝ գունատ ու լացակումած դեմքով: Մենք լուռ ընթրեցինք և սեղանից վեր կացանք սովորականից շուտ. հրաժեշտ տալով ամբողջ ընտանիքին, ամեն մարդ իր տունը գնաց: Բայց ես դիտմամբ մոռացա սուսերս և ետ դարձա այն վերցնելու. ես նախազգույն էի, որ Մարիա Իվանովնային մենակ կգտնեմ: Իրոք, նա ինձ դիմավորեց զոնների մոտ և տվեց սուսերս: «Մնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց նա արցունքն աչքերին.— ինձ Օրենբուրգ են ուղարկում: Ողջ կենաք և բախտավոր լինեք. միգուցե աստված հաջողի մեզ նորից տեսնել միմյանց, իսկ եթե ոչ...»:

Այս ասելով նա հեկեկաց: Ես գրկեցի նրան:— «Գնա բարով, ի՛մ հրեշտակ,— ասացի ես,— գնա բարով, իմ սիրելի, իմ ցանկալի: Ինչ էլ որ ինձ պատահի, հավատա, որ իմ վերջին միտքը և վերջին աղոթքը քո մասին կլինի»: Մաշան լաց եղավ, փարվելով իմ կրծքին: Զերմ համբուրեցի նրան և շտապ դուրս եկա սենյակից:

ՀՐՈՍՈՒՄԸ

Ա՛խ, գլուխ իմ, գլուխ իմ,
Ծառայողի գլուխ իմ.
Ծառայեց գլուխս ուղիղ
Երեսուն և երեք տարի
Բայց, ա՛խ, նա չըվաստակեց
Ոչ խիտր իրեն, ոչ էլ շահ,
Ոչ իր մասին խոսք բարի,
Ոչ էլ բարձր աստիճան:
Գլուխն իմ խեղճ վաստակեց
Երկու բարձր սլուններ լոկ,
Վրան՝ թխկի միջնափայտ,
Մեկ էլ՝ մետաքս մի օղակ:
Ժողովրդական երգ

Այդ գիշեր ես չքնեցի և չհանվեցի: Ես մտադիր էի լուսաբացին գնալ բերդի դարբասների մոտ, որտեղից պետք է ճանապարհվեր Մարիա Իվանովնան, և այնտեղ վերջին անգամ հրաժեշտ տալ նրան: Ես մեծ փոփոխություն էի զգում իմ մեջ. հոգու տագնապն ինձ համար ավելի դյուրին էր, քան այն վհատությունը, որի մեջ ես վերջերս ընկղմած էի: Բաժանման թախծի հետ իմ մեջ միախառնվում էին և՛ անորոշ, սակայն քաղցր հույսերը, և՛ վտանգների անհամբեր սպասումը, և՛ ազնիվ պատվասիրության զգացումը: Գիշերն աննկատելի անցավ: Ես այն է, ուզում էի դուրս գալ տնից, երբ իմ դուռը բացվեց և ինձ ներկայացավ կապրալը, տեղեկացնելով, որ մեր կազակները գիշերը դուրս են եկել բերդից, իրենց հետ զոռով տանելով Յուլային և որ բերդի մոտերքն անհայտ ձիավորներ են շրջում: Այն միտքը, որ Մարիա Իվանովնան չի կարողանա ճանապարհվել, տարափեցրեց ինձ. հապճեպ մի քանի կարգադրություններ արի կապրալին և իսկույն շտապեցի բերդապետի մոտ:

Արդեն լուսանում էր: Ես սլանում էի փողոցով, երբ լսեցի, որ կանչում են ինձ: Ես կանգ առա: «Ո՞ւր եք գնում,— ասաց Իվան Իգնատիչը ինձ հասնելով:— Իվան Կուզմիչը հողապատենշի վրա է և ինձ ուղարկել է ձեզ կանչելու: Պուգաչն եկավ»:— «Մարիա Իվանովնան գնա՞ց»,— հարցրի ես սրբ-

տատրուի:— «Չհասցրեց,— պատասխանեց Իվան Իգնատիւնը.— Օրենքուրդի ճանապարհը կտրված է, բերդը պաշարված: Խարաբ է, Պյոտր Անդրեյիչ»:

Մենք գնացինք դեպի հողապատնեշը, որ մի բնական բարձրութիւն էր, ցանկապատով ամրացված: Այնտեղ արդեն խոնված էին բերդի բոլոր բնակիչները: Բերդապահ զորքը կանգնած էր հրացաններով: Թնդանովը երեկվանից այդտեղ էին բերել: Բերդապետը գնում գալիս էր իր սակավաթիվ զորքի առջև: Վտանգի մոտիկութիւնը ծեր ուզմիկին ոգևորում էր արտասովոր արիւթյամբ: Տափաստանի վրա, բերդից ոչ հեռու, քսանի չափ ձիավորներ էին շրջում: Թվում էր, թե կազակներ են, սակայն նրանց մեջ կային և բաշկիրներ, որոնց հեշտ կարելի էր ճանաչել իրենց լուսանի մորթու գդակներից և կապարճներից: Բերդապետն իր զորքի առաջն անցավ, զինվորներին ասելով. «Դե՛հ, իմ տղաներ, այսօր պաշտպան կանգնենք մեր մայր Թագուհուն և ցույց տանք ամբողջ աշխարհին, որ մենք տղամարդիկ ենք և մեր երդումին հաստատ»:

Զինվորները բարձր ձայնով պատրաստակամութիւն հայտնեցին: Շվաբրիներ կանգնել էր ինձ մոտ և սեւեռուն աչքերով նայում էր թշնամուն: Տափաստանի վրա դեսուդեն ընթացող ձիավորները բերդի մեջ շարժում նկատելով, խմբվեցին մի տեղ և սկսեցին խորհրդակցել: Բերդապետն Իվան Իգնատիւնին հրամայեց թնդանովն ուղղել այդ ամբոխի վրա և ինքը դրեց պատրույգը: Ռումբը վզզալով թռավ նրանց վրայով, առանց մի վնաս պատճառելու: Զիւլթերները ցրվելով իսկույն ևեթ աչքից կտրան ու տափաստանն ամայացավ:

Այդ միջոցին հողապատնեշ բարձրացավ Վասիլիսա Եզրովնան, նրա հետ և Մաշան, որը չէր ուղեցնել ետ մնալ նրանից:— «Հը՛, ա՛նց է,— ասաց բերդապետի կինը:— Բատալիան ինչպե՛ս է գնում: Հապա թշնամին ո՛ւր է»:

«Թըշնամին հեռու չէ,— պատասխանեց Իվան Կուզմիչը:— Հույս առաւով, ամեն ինչ լավ կլինի: Ի՛նչ է, Մաշա, վախենո՞ւմ ես»:

«Ո՛չ, հայրիկ,— պատասխանեց Մարիա Իվանովնան.— տա՛նը մենակ ավելի եմ վախենում»:

Այդ խոսքերի հետ նա ինձ նայեց և ուժ գործ դնելով ժպտաց: Ես ահա՛մա տեղմեցի իմ սուսերի գոտտապանը, հիշելով, որ նախօրյակին

այն ստացել եմ նրա ձեռքից, կարծես թե իմ սիրելուն պաշտպանելու համար: Սիրտս այրվում էր: Ինքս ինձ պատկերացրի նրա ասպետը: Ես ծարավի էի ապացուցելու, որ արժանի էի նրա վստահութիւնը և անհամբեր սկսեցի սպասել վճռական ռոպեին:

Այդ ժամանակ բերդից կես վերստի վրա գտնվող բարձունքի հետևից ձիավոր նոր խմբեր երևացին, և շուտով տափաստանը ծածկվեց նիզակներով ու նետ-աղեղներով զինված բազմաթիվ մարդկանցով: Նրանց մեջ սպիտակ ձի նստած գալիս էր մի մարդ, կարմիր կաֆտանը հագին, մերկացրած թուրը ձեռքին. դա ինքը Պուգաչովն էր: Նա կանգ առավ. նրան շրջապատեցին և, ըստ երևույթին, նրա հրամանով շորս ձիավորներ առանձնացան և ամբողջ Թափով շշեցին մինչև բերդը: Մենք ճանաչեցինք նրանց. մեր դաժաճաններն էին: Նրանցից մեկը գլխարկի վրա բռնած պահում էր մի թերթ թուղթ, մյուսի նիզակի ծայրին հագցված էր Յուլայի գլուխը, որ նա թափ ձգելով դեպի մեզ շարտեց ցանկապատի վրայով: Դժբախտ կալմիկի գլուխն ընկավ բերդապետի ոտքերի մոտ: Դավաճանները գոռում էին. «Մի՛ կրակեք, դո՛ւրս եկեք Թագավորի առաջ, Թագավորն այստեղ է»:

«Հիմա ես ձեր...— գոռաց Իվան Կուզմիչը:— Տղերք, կրակեցե՛ք»:

Մեր զինվորները համազարկ տվին: Նամակը բռնող կազակը երերաց և ձիուց ընկավ. մյուսները ետ շրջեցին ձիերի գլուխը: Ես նայեցի Մարիա Իվանովնային. Յուլայի արյունաթաթախ գլխի տեսքից ցնցված և համազարկից խլացած, նա, թվում էր թե ուշաթափ է: Բերդապետը կապալին մոտ կանչեց և հրամայեց սպանված կազակի ձեռքից վերցնել թուղթը: Կապալը դաշտ դուրս եկավ և վերադարձավ, իր հետևից քարշ տալով սպանվածի ձին: Նա բերդապետին հանձնեց նամակը, Իվան Կուզմիչը ինքն իրեն կարգաց այն և ապա պատահոտեց: Այնինչ՝ խոովարարները, երևում է, հարձակման էին պատրաստվում: Շուտով գնդակներն սկսեցին սվսվալ մեր ականջների տակ և մի քանի նետեր խրվեցին մեզ մոտ՝ գետնի ու ցանկապատի մեջ: «Վասիլիսա Եզրովնա,— ասաց բերդապետը:— Այստեղ կնկատ

զործ չկա. Մաշային տար, տեսնում ես աղջիկը ո՛չ կենդանի է, ո՛չ մեռած»:

Գնդակների տարափի տակ խեղճացած Վասիլիսա Եգորովնան աչք ձգեց տափաստանի վրա, ուր մեծ շարժում էր նկատվում, հետո դարձավ ամուսնուն և ասաց նրան. «Ի՞վան Կուզմիշ, մեր կյանքն ու մահը աստծու ձեռքն է. օրհնիր Մաշային: Մա՛շա, մոտեցիր հայրիկիդ»:

Գունատ ու դողողուն Մաշան մոտեցավ Իվան Կուզմիշին, ծունկ չոքեց և գետին խոնարհվեց նրա առաջ: Մեր բերդապետը երեք անգամ խաչակնքեց նրան, հետո բարձրացրեց և համբուրելով, ասաց նրան փոխված ձայնով. «Դե՛հ, Մաշա, բախտավոր եղիր. աղոթիր աստծուն, նա քեզ չի լքի: Եթե մի լավ մարդ պատահի՝ աստված ձեզ սեր ու համաձայնություն տա: Ապրեցեք այնպես, ինչպես մենք ենք ապրել Վասիլիսա Եգորովնայի հետ: Դե՛հ, մնաս բարով, Մաշա: Վասիլիսա Եգորովնա, շուտ արա, տար նրան» (Մաշան ընկավ նրա վզովը և բարձրաձայն լաց եղավ):— «Ե՛կ, մենք էլ համբուրվենք,— ասաց բերդապետի կինը արտասվելով:— Մնա՛ս բարով, ի՛մ Իվան Կուզմիշ. թողություն տուր ինձ, եթե ես որևէ բանով վշտացրել եմ քեզ»:

«Գնա՛ս բարով, գնա՛ս բարով, մայր,— ասաց բերդապետը, գրկելով իր պառավ կնոջը:— Դե՛հ, հերիք է, գնացեք, ասում եմ՝ տուն գնացեք: Հա՛, եթե հասցնես, Մաշային սարաֆան հագցրու»: Բերդապետի կինը հեռացավ իր աղջկա հետ: Ես նայում էի Մարիա Իվանովնայի հետևից. նա ետ նայեց և գլխով արեց ինձ: Այդ րոպեին Իվան Կուզմիշը դեպի մեզ դարձավ և նրա ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացավ թշնամու վրա: Խռովարարները հավաքվեցին իրենց առաջնորդի մոտ և հանկարծ սկսեցին ձիերից իջնել: «Հիմա պինդ կացեք,— ասաց բերդապետը,— հրոսում կլինի...»: Այդ րոպեին սոսկալի ճիշդ ու աղաղակ լսվեց, խռովարարները թափով վազեցին դեպի բերդը: Մեր թնդանոթը լցված էր կարտեշով: Բերդապետը սպասեց այնքան, մինչև որ նրանք բոլորովին մոտեցան և հանկարծ նորից կրակեց: Կարտեշը զարկեց ամբոխի հենց մեջտեղը: Խռովարարները երկու կողմի վրա շրջվեցին և ետ դարձան: Նրանց առաջնորդը մենակ մնաց առջևում... Նա թափահարում էր իր թուրը և կարծես եռանդուն կերպով

հորդորում էր նրանց... Մի րոպե դադարած ճիշն ու աղաղակն իսկույն նորոգվեց վերստին: «Դե՛հ, տղե՛րք,— ասաց բերդապետը,— հիմա դարբասները բացեք և թմբուկը զարկե՛ք: Առա՛ջ, տղե՛րք, գրոհի՛ր, իմ հետևից»:

Բերդապետը, Իվան Իգնատիչը և ես մի ակնթարթում նետվեցինք ամրոցի պատնեշի այն կողմը, սակայն ահաբեկված կայազորը տեղից չշարժվեց: «Տղերք, էլ ինչո՞ւ եք կանգնել,— բղավեց Իվան Կուզմիշը:— Մեռնելու է՝ մեռնենք, ծառայության գործ է...»: Այդ րոպեին խռովարարները վազեցին մեզ վրա և ներս խուժեցին բերդը: Թմբուկը լռեց, բերդապահ զորքը հրացանները ձգեց. քիչ մնաց, որ ինձ վայր գլորեին, բայց ես վեր կացա և խռովարարների հետ միասին մտա բերդը: Բերդապետը գլխից վիրավորված կանգնած էր մի խումբ շարագործների մեջ, որոնք նրանից պահանջում էին բանալիները: Ես այն է ուղում էի նրան օգնության նետվել, երբ մի քանի ուժեղ կազակներ բռնեցին և գոտիներով կապկպեցին ինձ, ասելով. «Ա՛յ թե ձեզ հախառատատան կաննեք, հա՛, թագավորին անյուսկ հպատակներ»: Մեզ քարշ տվին փողոցներով. բնակիչները տներից դուրս էին գալիս աղ ու հացով: Լսվեց զանգահարության ձայնը: Հանկարծ ամբոխի մեջ գոռացին, որ թագավորը հրապարակի վրա սպասում է գերիներին և երգում է ընդունում: Ժողովուրդը միանգամից շրջվեց դեպի հրապարակը: Մեզ ևս այն կողմը քշեցին:

Պուգաչովը նստել էր բազկաթոռի վրա, բերդապետի տան մուտքի բաց պատշգամբիկում: Նա հագել էր կազակի գեղեցիկ կաֆտան, շուրջանակի երիզած: Ոսկե փնջիկներով սամույրի բարձր գլխարկը թեքված էր նրա փայլատակող աչքերի վրա: Նրա դեմքն ինձ ծանոթ թվաց: Ավագանի կազակները շրջապատել էին նրան: Հայր Գերասիմը, գունատ և դողողուն, խաչը ձեռքին կանգնել էր տան դռանը և կարծես լուռ պաղատում էր նրան՝ առաջիկա զոհերի համար: Հրապարակի վրա շտապով կախաղան էին սարքում: Երբ մենք մոտեցանք, բաշկիրները ցրեցին ամբոխը և մեզ ներկայացրին Պուգաչովին: Զանգակների ձայնը հանդարտեց. տիրեց խորին լուռություն: «Բերդապետը ո՞րն է»,— հարցրեց ինքնակոչը: Մեր ուրյադնիկը դուրս եկավ ամբոխից և ցույց տվեց Իվան Կուզմիշին: Պուգաչովն ահեղ նայեց ծերունուն և

ասաց նրան. «Դու ինչպե՞ս համարձակվեցիր ընդդիմանալ ինձ, քո թագավորին»: Բերդապետը, տանջվելով վերքի ցավից, հավաքեց իր վերջին ուժերը և պատասխանեց հաստատուն ձայնով. «Դու իմ թագավորը չե՞ս, դու մի գո՞ղ ես և ինքնակուշ, լսո՞ւմ ես»: Պուգաչովը մոռյլ հոնքերը կիտեց և սպիտակ թաշկինակով նշան արեց: Մի քանի կազակներ բռնեցին ծերունի կապիտանին և քարշ տվին դեպի կախաղանը: Նրա միջնափայտի վրա արդեն նստել էր խեղանդամ բաշկիրը, որին մենք նախօրյակին հարցաքննել էինք: Ձեռքում նա բռնել էր պարանը և մի քանի ռուպեից հետո խեղճ իվան Կուզմիչին ես տեսա օդում վեր քաշած: Այն ժամանակ Պուգաչովի մոտ բերին իվան Իգնատիչին: «Եթդի՛ր,— ասաց նրան Պուգաչովը,— թագավոր Պյոտր Ֆյոդորովիչին»:— «Նու մեր թագավորը չե՞ս,— պատասխանեց իվան Իգնատիչը, կրկնելով իր կապիտանի խոսքերը:— Դու, քեռիս, գող ես և ինքնակուշի մեկը»: Պուգաչովը նորից նշան արեց թաշկինակով և արիասիրտ պորուչիկը կախվեց իր ծերունի պետի կողքին:

Հերթը իմն էր: Ես համարձակ նայում էի Պուգաչովին, պատրաստվելով կրկնել իմ վեհանձն ընկերների պատասխանը: Այդ ռուպեին աննկարագրելի զարմանքով խոռվարար ավազների մեջ ես տեսա Շվաբրինին, մազերը բոլորակ խուլած, հագին կազակի կաֆտան: Նա մոտեցավ Պուգաչովին և ականջին մի քանի բառ ասաց: «Կախե՛լ դրան»,— ասաց Պուգաչովն արդեն առանց ինձ նայելու: Թուկի օղակը ձգեցին վիզս: Ես սկսեցի ինքս ինձ աղոթք մրմնջալ, անկեղծ զղջում հայտնելով առ աստված՝ իմ բոլոր մեղքերի համար, պաղատելով նրան — փրկել իմ սրտի բոլոր մերձավորներին: Ինձ քարշ տվին դեպի կախաղանը: «Մի՛ վախենա, մի՛ վախենա»,— կրկնում էին ինձ կործանողները, երևի իսկապես կամենալով խրախուսել ինձ: Հանկարծ ես մի աղաղակ լսեցի. «Կացե՛ք, անիծյալներ, սպասեցե՛ք...»: Դահլիճները կանգ առան: Տեսնեմ՝ Սավելիչն ընկել է Պուգաչովի ոտները: «Հա՛րազատ հայր,— ասում էր խեղճ դաստիարակս,— ի՞նչ շահ ունե՞ս աղայիս մանկան մահից: Բա՛ց թող նրան. նրա համար քեզ գլխագին կտան, իսկ ուրիշներին օրինակ տալու և վախեցնելու նպատակով հրամայիր թեկուզ ինձ՝ ծերունուս կա-

խեն»: Պուգաչովը նշան արեց և ինձ իսկույն ևեթ արձակեցին պարանից ու բաց թողին: «Մեր տերը քեզ ներում է»,— ասացին ինձ: Ձեմ կարող ասել, թե այդ ռուպեին ես ուրախացա իմ փրկության համար, սակայն չեմ էլ ասի, որ այդ մասին ես ափսոսացի: Իմ զգացումներն անշափ խառն էին: Ինձ նորից տարան ինքնակուշի մոտ և նրա առաջ ծունկ շոքեցրին: Պուգաչովն ինձ երկարացրեց իր ջղուտ ձեռքը: «Համբուրի՛ ձեռքը, համբուրի՛ ձեռքը»,— ասում էին ականջիս տակ: Բայց ես ամենադաժան մահճը կգերադասեի նման անարգ ստորացման: «Տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ, — շնջում էր Սավելիչն իմ հետև կանգնած և հրելով ինձ:— Մի՛ համառի: Ի՞նչ մի դժվար բան է որ. թքի՛ր ու համբուրի շարագոր... (թո՛ւ), համբուրի նրա ձեռքը»: Ես չէի շարժվում: Պուգաչովը ձեռքը թողեց, քմծիծաղով ասելով. «Երևի թե նորին բարեծննդությունը շնքել է ուրախությունից: Բարձրացրե՛ք սրան»: Ինձ բարձրացրին և ազատ թողին: Ես սկսեցի դիտել սոսկալի կատակերգության շարունակությունը:

Բնակիչներն սկսեցին երգում տալ: Մեկը մյուսի հետևից նրանք մոտենում էին, համբուրում խաչելությունը և գլուխ տալիս ինքնակուշին: Բերդապահ զինվորները կանգնած էին հենց այգտեղ: Վաշտի դերձակը, զինված իր բուժ մկրատով, կտրում էր նրանց ծամերը: Նրանք մազերը թափ տալով մոտենում էին առնելու աջը Պուգաչովի, որը նրանց ներումն էր շնորհում և ընդունում իր հրոսակի մեջ: Այս բոլորը շարունակվեց մոտ երեք ժամ: Վերջապես Պուգաչովը վեր կացավ բազկաթոռից և իր ավազների հետ վայր իջավ դուռն աստիճաններից: Նրան մոտեցրին մի սպիտակ նժույգ, ճոխ սարքով զարդարված: Երկու կազակ մտան նրա թևերը և նստեցրին թամբի վրա: Նա հայտնեց հայր Գերասիմին, որ նրա մոտ է ճաշելու: Այդ ռուպեին կանացի մի ձայն լսվեց: Մի քանի աժադակներ դեպի մուտքի պատշգամբիկը դուրս քարշ տվին զգզված և բոլորովին մերկ Վասիլիսա Եգորովնային: Նրանցից մեկն արդեն զուգվել էր նրա քաթիպայով: Մյուսները դուրս էին կրում բմբուլե ներքնակները, սնդուկները, թելի տմանեղենը, սպիտակեղենը և ամեն տեսակ տնային իրեր. «Մհ, աստված իմ,— բղավում էր խեղճ պառավը:— Թողե՛ք, հոգիս ապաշխարեմ: Ձեր ոտքին մեռնեմ,

ինձ իվան Կուզմիչի մոտ տարեք»։ Հանկարծ նա նայեց կախադանին և ճանաչեց իր ամուսնուն։ «Ջարագործներ,— կանչեց նա մոլեգին։— Այդ ի՞նչ եք արել նրան։ Իմ աչքի՛ լույս իվան Կուզմիչ, դու կտրիճ զինվորի գլուխ, ո՛չ պրուսական սվինները ձեռք տվին քեզ, ո՛չ թուրքական զնդակները, ազնիվ կովում չէ՛, որ դու զոհեցիր կյանքդ, այլ ընկար փախըստական տաժանակրի ձեռքից»։— «Կտրեցե՛ք էդ պառավ ջաղուի ձայնը»,— ասաց Պուգաչովը։ Մի երիտասարդ կազակ սրով խփեց նրա գլխին, և նա ընկավ պատշգամբիկի աստիճանների վրա։ Պուգաչովը մեկնեց. ժողովուրդը հետևեց նրան։

Գ Լ Ո Ւ Ն V I I I

ԱՆԿՈՉ ՀՅՈՒՐԸ

Անկոչ հյուրը թաթարից էլ վատթար է։
Առած

Հրապարակը դատարկվեց։ Ես դեռ կանգնած էի մի տեղում և չէի կարողանում կարգի բերել մտքերս՝ շփոթված այդքան սարսափելի տպավորություններից։

Ամենից շատ ինձ տանջում էր Մարիա Իվանովնայի դրության անորոշությունը։ Ո՛ր է նա, ի՞նչ վիճակի է, արդյոք կարողացա՞վ թաքնվել, հուսալի՞ է նրա թաքստոցը... Տագնապալի մտքերով ես մտա բերդապետի տունը։ Ամեն տեղ դատարկություն էր — աթոռակները, սեղանները, սնդուկները ջարդուկիչուր էլն արված, ամանեղենը կոտրատված էր, ամեն ինչ կողոպտված։ Ես ներս վաղեցի փոքրիկ սանդուղքով, որ դեպի վերնատունն էր տանում և իմ կյանքում առաջին անգամ մտա Մարիա Իվանովնայի սենյակը։ Ես տեսա նրա անկողինը, որ տակնուվրա էին արել ավազակները. պահառանը ջարդված էր և կողոպտված. կանթեղը դեռևս լույս էր տալիս դատարկ տապանակի առջև։ Զէր կոտրված փոքրիկ հայելին, որ կախված էր միջնապատից։ Ո՛ր էր այդ համեստ, կուսական խուցի տիրուհին։ Սոսկալի մի միտք անցավ իմ գլխով. ես նրան պատկերացրի ավազակների ձեռքին...

Իմ սիրտը ճմլվեց... Ես դառն լաց եղա և բարձր ձայնով արտասանեցի իմ սիրելու անունը... Այդ րոպեին մի թեթև աղմուկ լսվեց և պահարանի հետևից դուրս եկավ Պալաշան՝ գունատ և դողդոջուն։

— Ա՛խ, Պյոտր Անդրեյիչ, — ասաց նա ձեռքերն իրար զարկելով։— Այս ի՞նչ օր է, ի՞նչ սարսափներ...։

— Իսկ Մարիա Իվանովնա՞ն, — հարցրի ես անհամբեր։— Ի՞նչ եղավ Մարիա Իվանովնան։

— Օրիորդը կենդանի է, — պատասխանեց Պալաշան։— Նա թաքնված է Ակուլինա Պամֆիլովնայի տանը։

— Երեցկո՞ւց մոտ, — բղավեցի ես սարսափով։— Աստված իմ, չէ՞ որ Պուգաչովն այնտեղ է...

Ես դուրս նետվեցի սենյակից, մի ակնթարթում ընկա փողոց և գլխապատառ վազեցի դեպի քահանայի տունը, ճանապարհին ոչինչ չտեսնելով և ոչինչ չզգալով։ Այնտեղից աղաղակներ էին լսվում, հռհռոց ու երգեր։ Պուգաչովը քեֆ էր անում իր ընկերների հետ։ Պալաշան իմ հետևից այնտեղ վազեց։ Ես նրան ուղարկեցի, որ կամացուկ կանչի Ակուլինա Պամֆիլովնային։ Մի րոպեից երեցկինը դուրս եկավ սրահը, դառարկ շտոֆը ձեռքին։

— Ի սեր աստծո, ո՛ր է Մարիա Իվանովնան, — հարցրի ես անկարագրելի հուզմունքով։

— Իմ աղա՛վեսյակը պառկած է մահճակալիս վրա, այնտեղ՝ միջնորմի հետևը, — պատասխանեց երեցկինը։— Ա՛խ, Պյոտր Անդրեյիչ, բիշ մնաց փորձանք պատահեր, բայց փառք աստծո, ամեն ինչ լավ անցավ։ Զաբաղորժը նոր էր նստել ճաշի, երբ խեղճ աղջիկն ուշքի եկավ ու հառաչեց... էն է՝ լեղիս ճաքեց։ Նա ձայնն առավ։— «Էն ո՞վ է քո տանը հառաչում, ա՛յ պառավ»։ Ես մինչև գետին գլուխ եմ տալիս ավազակին։— քրոջս աղջիկն է, տեր իմ. հիվանդացել է, երկրորդ շաբաթն է, ինչ ահա պառկած է։— «Իսկ ջահն՛լ է»։— Զահել է, տեր իմ։— «Հապա մի ցույց տուր ինձ, պառավ, քրոջդ աղջկան»։— Սիրտս մի դող ընկա՛վ որ, բայց թե ճարս ինչ։— «Համեցիր, տե՛ր իմ. միայն աղջիկը դեռ չի կարող վեր կենա և գա քո ողորմածություն մոտ»։— «Ոչինչ, պառավ. ես ինքս կգնամ, կտեսնեմ»։ Հապա՛, անիծյալը գնաց միջնորմի այն կողմը, ինչ ես կարծում, բա՛, վարա-

գույրը ետ քաշեց, իր բազեի աչքերով նայեց և ոչինչ... աստված պահեց: Բայց կհավատա՞ս, ես ու տերտերս էն է, պատրաստվել էինք նահատակի մահով մեռնելու: Բարեբախտաբար, նա՛ իմ աղավնյակը, չճանաչեց նրան: Տե՛ր իմ աստված, երևի էս էլ պիտի տեսնեինք, ի՞նչ եմ ասում, հա՛: Խեղճ իվան Կուզմիչ, ո՞վ կարող էր մտածել... Հապա Վասիլիսա Եգորովնա՞ն, հապա իվան Իգնատի՞չը: Ախր նրան ինչո՞ւ համար... Այդ ինչպե՞ս եղավ, որ ձեզ խնայեցին: Տես, թե ի՞նչ պտուղն է Շվաբրինը, Ալեքսանդր իվանիչը: Հապա մի տեսնես, մազերը բոլորակ խուզել է և հիմա այստեղ՝ մեր տանը քեֆ է անում նրանց հետ: Ծարպիկ է, ի՞նչ եմ ասում: Իսկ երբ ես ասացի իմ հիվանդ քրոջ աղջկա մասին, հավատում ես, նա էնպես մի նայեց ինձ, որ ասես դանակով ծակեցին. բայց շմատնեց, շնորհակալ եմ գոնե դրա համար:— Այդ րուպին լսվեցին հարբած հյուրերի աղաղակները և հայր Գերասիմի ձայնը: Հյուրերը գինի էին պահած, տանտերը կանչում էր կողակցին: Երեցկիներ ձեռքում ընկավ: «Գնացե՛ք տուն, Պյոտր Անդրեյիչ, — ասաց նա. — հիմա ձեզ հարցնողն ո՞վ է. շարագործները քեֆ են անում: Վայ ձեզ, եթե ընկնեք հարբածների ձեռքը: Մնաք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ: Ինչ որ լինելու է՝ կլինի. գուցե աստված մեզ չկորցրնի»:

Երեցկիներ գնաց: Փոքր-ինչ հանգստացած, ես ուղղվեցի դեպի իմ բնակարանը: Հրապարակի մոտով անցնելիս ես տեսա մի քանի բաշկիրներ, որոնք խոնաված էին կախաղանի մոտ և կախվածների ոտքերից հանում էին կոշիկները. ես դժվարությամբ զսպեցի զայրույթի բռնկումը, զգալով միջամրտության անօգուտ լինելը: Բերդում վխտում էին ավազակները, թալանելով սպանների տները: Ամեն տեղ լսվում էին հարբած խռովարարների ձայները: Եկա տուն: Սավելիչը դիմավորեց ինձ տան շեմքին: «Փա՛ռք աստծո, — կանչեց նա ինձ տեսնելով: — Ասի՛ վայ թե քեզ նորից բռնեցին: Է՛հ, տե՛ր իմ Պյոտր Անդրեյիչ. հավատո՞ւմ ես, սրիկաները մեր ամեն ինչը թալանեցին. շորերը, սպիտակեղենը, իրերը, ամանները, ոչինչ չթողին: Համա ինչ արած... Աստծուն փառք, որ քեզ կենդանի բաց են թողել... Իսկ դու, տե՛ր իմ, ճանաչեցի՞ր ատամանին»:

— Ձէ, չճանաչեցի. իսկ նա ո՞վ է որ:

«Ինչպե՞ս թե, տե՛ր իմ: Մի՞թե դու մոռացել ես էն հարբեցողին, որ զուխդ յուղելով առավ քո մուշտակը իջևանատան բակում: Նապաստակի մորթուց կարած մուշտակը բոլորովին նոր էր, իսկ նա՛ էն գազանն իր վրա քաշելիս պատառ-պատառ արեց»:

Ես ապշեցի: Իսկապես, Պուգաչովի նմանությունն իմ ուղեկցողի հետ ապշեցուցիչ էր: Ես հավաստիացա, որ Պուգաչովը և նա միևնույն անձնավորությունն էին և նոր միայն հասկացա ինձ խնայելու պատճառը: Ես չէի կարող չզարմանալ հանգամանքների տարօրինակ կապակցության վրա. շրջմոլիկին նվիրված մուշտակն ինձ փրկում է կախաղանի պարանից և իջևանատներում շրջող հարբեցողը բերդեր է պաշարում ու ցնցում պետությունը:

— Ուտել չե՞ս ուզում, — հարցրեց իր սովորությունների մեջ անփոփոխ Սավելիչը: — Տանը ոչինչ չկա, գնամ, փնտրեմ, մի բան պատրաստեմ քեզ համար:

Մենակ մնալով ես խորասուզվեցի խորհրդածությունների մեջ: Ի՞նչ պիտի անեի ես: Մնալ շարագործի իշխանության տակ գտնվող բերդում կամ հետևել նրա հրոսակին, — անվտանգ էր սպայի համար: Պարտականությունս պահանջում էր, որ ես ներկայանայի այնտեղ, ուր իմ ծառայությունը դեռ կարող էր օգտակար լինել ներկա դժվարին հանգամանքներում: Սակայն իմ սերը սաստիկ դրդում էր ինձ մնալ Մարիա իվանովնայի մոտ և լինել նրա պաշտպանն ու հավանավորը: Թեպետե ևս նախատեսում էի հանգամանքների արագ և աններկբա փոփոխություն, բայց և այնպես չէի կարող չզողալ, պատկերացնելով նրա գրություն վտանգավորությունը:

Իմ խորհրդածություններն ընդհատվեցին կազակներից մեկի գալով, որը վազելով եկավ հայտարարելու, «որ ինքը՝ մեծ թագավորը, քեզ իր մոտ է պահանջում»: — «Իսկ ողորդ է նա», — հարցրի ես, պատրաստվելով հնազանդվել:

— Բերդապետի տանը, — պատասխանեց կազակը: — Ծաշից հետո մեր տերը բաղնիս գնաց, իսկ հիմա հանգստանում է: Հա՛, ձերդ բարեծնություն, ամեն ինչից երևում է, որ երեւի մարդ է՝ ճաշին բարհաճեց ուտել ևրկու տապակած խոզի ձուտ, իսկ բաղնիսում այնքան տաք բուլ է ընդունել,

որ Տարաս Կուրոշկինը չէր դիմացել, ավելը տվել էր Ֆոմկա Բիկրանին, իսկ ինքը հագիվ ուշքի եկել սառը ջրով: Խոսք չկա, բոլոր շարժուկացը մեծունական է... Իսկ բաղնիսում, ասում են, ցույց է տվել իր թագալուրական նշանները՝ կըրծքի վրա. մի կողմը երկգլխանի արծիվն է հինգկուպեկանոցի մեծությամբ, իսկ մյուսը՝ իր պատկերը:

Ես հարկ չհամարեցի հերքել կազակի կարծիքը և նրա հետ միասին ուղղվեցի դեպի բերդապետի տունը, նախապես երևակայելով իմ տեսակցությունը Պուգաչովի հետ, ջանալով նախադուշակել, թե այն ինչով կվերջանա: Ընթերցողը հեշտ կարող է պատկերացնել, որ ես բնավ սառնարյուն չեի:

Սկսում էր մթնել, երբ ես եկա բերդապետի տունը: Կախաղանն իր զոհերով սեին էր տալիս: Խեղճ բերդապետուհու մարմինը դեռևս ընկած մնացել էր տան դռների մոտ, ուր երկու կազակներ պահապան էին կանգնած: Ինձ ուղեկցող կազակը գնաց իմ մասին գեկուցելու և իսկույն և՛ թվերադառնալով, ինձ ներս տարավ այն սենյակը, ուր նախօրյակին ես այնպես քնքուշ հրաժեշտ տվի Մարիա Իվանովնային:

Իմ աչքի առաջ բացվեց արտասովոր մի պատկեր: Սիսոցով ծածկված և վրան շտոֆներ ու բաժակներ դրած սեղանի շուրջը նստած էին Պուգաչովը և տասի չափ կազակ ավագներ, գդակները գլխներին և գունագեղ շապիկներ հագած, գինուց տաքացած, կարմրած քիթ ու մոուսով և փայլատակող աչքերով: Նրանց մեջ չկար ո՛չ Շվաբրինը, ո՛չ էլ մեր ուրյադնիկը՝ նորակոչ դավաճանները: «Ա՛, ձերդ բարեծնընդություն,— ասաց Պուգաչովն ինձ տեսնելով:— Բարով եկաք, տեղ ու պատիվ ձեզ, համեցեք»: Զրուցակիցներն ինձ տեղ տվին: Ես լուռ նստեցի սեղանի ծայրին: Կողքիս նստած երիտասարդ կազակը՝ բարեկազմ և գեղեցիկ, ինձ համար մի բաժակ հասարակ գինի լցրեց, որին ես ձեռք չտվի: Հետաքրքրությամբ սկսեցի դիտել այդ հավաքույթը: Պուգաչովը նստած էր ամենից վերև, արմունկներով սեղանին հենված, և մորուքը պահած իր լայն բուռնցքի վրա: Նրա դիմագծերը՝ կանոնավոր և բավական դուրեկան, ոչ մի կատաղի արտահայտություն չունեին: Նա ստեպ-ստեպ դիմում էր հիսուն տարեկան մի մարդու, մերթ քրաֆ անվանելով նրան, մերթ՝

Տիմոֆեյիչ, իսկ երբեմն էլ նրան մեծարելով որպես իր քեռուն: Բոլորը միմյանց հետ վարվում էին ինչպես ընկերներ և առանձնապես ոչ մի գերապատմություն չէին տալիս իրենց առաջնորդին: Խոսակցությունը առավտովա հարձակման, խռովության հաջողության և առաջիկա գործողությունների շուրջն էր: Ամեն մեկը պարծենում էր, առաջարկում իր կարծիքները և համարձակ կերպով առարկում Պուգաչովին: Եվ հենց այս արտասովոր ռազմական խորհրդում որոշվեց գնալ Օրենբուրգի վրա, հանդուգն մի շարժում, որ քիչ մնաց պսակվեր աղետալի հաջողությամբ: Արշավանքը հայտարարված էր վաղը: «Դե՛հ, եղբայրներ,— ասաց Պուգաչովը,— եկեք, քնից առաջ երգենք իմ սիրելի երգը: Զումակո՛վ, սկսի՛ր»: Իմ հարևանը բարակ ձայնով սկսեց բուռնակների մելամաղձոտ երգը, և բոլորը միասին ձայնակցեցին.

Մի՛ սոսափիր, կանաչ, մայր կաղնու անտառ,
Մի՛ խանգարիր քաջիս իր միտքն անելու,
Հարցման պիտ կանգնեմ վաղ առավոտյան,
Ահեղ արքայի դատաստանի դեմ:
Տիրակալ արքան ինձ հարցեր կտա—
Ասա՛, գեղջուկի տղա, ա՛յ ջահել.
Ինչպե՛ս, ո՞ւմ հետ ես գողություն արել,
Եվել թալանի. քեզ հետ շա՛տ մարդ կար:
Կասեմ քեզ մեր հույս, արքա ուղղափառ,
Ծշմարտությունը ահա կասեմ քեզ,
Որ ունեցել եմ լուկ շորս ընկեր ես.
Առաջին ընկերս էր գիշերը մութ,
Երկրորդը՝ դանակ պողպատից շինած,
Երրորդ ընկերս՝ աղեղն էր ձգված,
Մունետիկներս՝ նետերը շաշուն:
Խոսեց ապավեն արքան ուղղափառ՝
Պատիվ քեզ, աղա՛, գեղջուկի զավակ,
Որ իմացել ես գողանալու հետ և պատասխան տալ:
Հենց դրա համար նվեր քեզ, աղա՛,
Դաշտումը փայտակերտ բարձր մի դղյակ,
Որ ունի զույգ սյուն ու մի միջնափայտ:

Անհնար է նկարագրել, թե ինչ ազդեցություն թողեց ինձ վրա կախաղանի մասին հյուսած հասարակ ժողովրդական երգը, որ երգում էին կախաղանի դատապարտված մարդիկ:

նրանց ահաւոր դեմքերը, ներդաշնակ ձայները, թախծոտ արտահայտութիւնը, որ նրանք տալիս էին առանց այդ էլ արտահայտիչ բառերին — այդ բոլորն ինձ ցնցեցին մի ինչ-որ պոետական սարսափով:

Հյուրերն էլ մի-մի բաժակ խմեցին, սեղանից վեր կացան և հրաժեշտ տվին Պուգաչովին: Ես ուզում էի հետեւ նրանց, սակայն Պուգաչովն ասաց ինձ. «Նստիր, ես ուզում եմ քեզ հետ մի քիչ խոսել»:— Մենք մնացինք երես առ երես:

Մի քանի րոպե տեւեց մեր՝ երկուստեք տիրող լուռութիւնը: Պուգաչովն անթարթ ինձ էր նայում, խաբեբայութեան և ծաղրանքի դարմանալի արտահայտութեամբ, երբեմն կկոցելով իր ձախ աչքը: Վերջապես նա ծիծաղեց և այնպիսի մի սղթտաբուխ խինդով, որ և ես նրան նայելով սկսեցի ծիծաղել: Ինքս էլ չիմանալով թե ինչու:

— Ի՞նչ է, ձերդ բարեծննդութիւն, — ասաց նա ինձ: — Խոստովանիր, վախեցա՞ր, երբ իմ տղերքը թոկը վիզդ գցեցին: Երևի՜ վախից լեղիդ պատովեց... Իսկ միջնափայտի վրա կճոճվեի՞ր, եթե շիներ քո ծառան: Ես իսկույն ևնթ ճանաչեցի ծեր քավթափին: Հը, արդյոք մտքովդ կանցնե՞ր, ձերդ բարեծննդութիւն, որ քեզ ումեա բերող հասցնող մարդը ինքը մեծ թագավորն էր: (Այդ խոսքերի հետ նա վեհ և խորհրդավոր տեսք ընդունեց:) Դու իմ առաջ շատ մեղավոր ես, — շարունակեց նա. — բայց ես քեզ ներումն շնորհեցի քո բարերարութեան համար, նրա համար, որ դու ինձ օգնութիւն ցույց տվիր, երբ ես հարկադրված էի թաքնվել իմ թշնամիներից: Է՛, դեռ ինչե՛ր կտեսնես: Դեռ այդպե՛ս կպարգևատրեմ քեզ, երբ ստանամ իմ թագավորութիւնը: Խոստանում ես ինձ հոգով-սրտով ծառայել:

Սրիկայի տված հարցը և նրա հանդգնութիւնն ինձ այնպես զվարճալի թվաց, որ ես չկարողացա քմծծաղ չտալ:

— Ինչի՞ վրա ես ծիծաղում, — հարցրեց նա դեմքը խոժոռելով: — Չի՞նի՞ թե չես հավատում, որ ես մեծն թագավորն եմ: Ուղի՛ղն ասա:

Ես շփոթվեցի: Թագավոր ճանաչել չըմոլիկին ես անկարող էի, դա ինձ թվաց աններելի փոքրոգութիւն: Երես առ երես խաբեբա անվանել նրան — կնշանակեր ինձ կործանման ենթարկել. և այն, ինչին ես պատրաստ էի կախաղանի

տակ բոլոր ժողովրդի ներկայութեամբ և զայրույթի առաջին բռնկման միջոցին, հիմա ինձ թվում էր անօգուտ պարծենկոտութիւն: Ես տատանվում էի: Պուգաչովը մոռալ սպասում էր իմ պատասխանին: Վերջապես (դեռ հիմա էլ ինքնագոհութեամբ եմ հիշում այդ րոպեն) պարտքի զգացումն իմ մեջ գերազանցեց մարդկային թուլութիւնը: Ես պատասխանեցի Պուգաչովին. «Լսիր, ասեմ քեզ ամբողջ ճշմարտութիւնը: Դատիր ինքդ, արդյոք ես կարո՞ղ եմ քեզ թագավոր ճանաչել: Դու բանիմաց մարդ ես. դու ինքդ կտեսնելիր, որ ես խորամանկութիւն եմ բանեցնում»:

— Հապա ո՞վ եմ ես քա կարծիքով:

— Աստված գիտե քեզ, բայց ո՞վ էլ որ լինես, դու վտանգավոր խաղ ես խաղում:

Պուգաչովը արագ ինձ նայեց: «Ասել է, թե դու շե՞ս հավատում, — ասաց նա, — որ ես Պյոտր Տյոդորովիչ թագավորն եմ: Դե, լավ: Իսկ միթե կտրիճի համար հաջողութիւն չկա՞: Մի՞թե հին ժամանակները Գրիշկա Օտրեպկը չի թագավորել: Ինչ ուզում ես մտածիր իմ մասին, բայց ինձնից մի հեռանա: Քո ի՞նչ գործն է, թե այսպես է, կամ այնպես: Երկուսն էլ մի հաշիվ է: Հավատարիմ ու ճշմարտութեամբ ծառայիր ինձ և ես քեզ համ ֆելդմարշալի, համ էլ իշխանի աստիճան կտամ: Խնդրդ ի՞նչ է կտրում»:

— Ո՛չ, — պատասխանեցի ես հաստատ: — Ես ծագումով ազնվական եմ. ես երդում եմ տվել թագուհի-կայսրուհուն. քեզ ծառայել չեմ կարող: Թե որ դու իսկապես լավութիւն ես կամենում ինձ, ապա թող գնամ Օրենբուրգ:

Պուգաչովը միտք արեց: «Իսկ թե որ թողնեմ. — ասաց նա, — խոսք կտա՞ս իմ դեմ դուրս չգալ»:

— Ինչպե՞ս կարող եմ այդպիսի խոստում տալ, — պատասխանեցի ես: — Ինքդ գիտես, որ իմ կամքով չէ՛ կհրամայե՞ն քո դեմ դուրս գալ՝ կգամ, ճարս ի՛նչ, Հիմա դու ինքդ ես մեծավոր, ինքդ ես հնազանդութիւն պահանջում քո մարդկանցից: Ինչի՞ նման կլինի, եթե ես ծառայութիւնից հրաժարվեմ, երբ իմ ծառայութիւնը պետք գա: Կյանքս քո ձեռքում է. թե բաց կթողնես, շնորհակալ եմ, թե մահապատիժ կտաս, աստված քեզ դատավոր, իսկ ես քեզ ճշմարիտն ասալցի:

Իմ անկեղծությունը ապշեցրեց Պուգաչովին: «Թող այդպես լինի,— ասաց նա ուսիս խփելով:— Մահապատիժն իր տեղը, ներումն իր տեղը: Գնա՛ ուր ուզում ես, արա՛ ինչ քեֆդ տա: Վաղը եկ ինձ մնաս բարովի, իսկ հիմա գնա քնելու, իմ քունն էլ է տանում:

Ես թողի Պուգաչովին և փողոց դուրս եկա: Խաղաղ և ցուրտ դիշեր կը, Լուսինն ու աստղերը պայծառ փայլում էին, լուսավորելով հրապարակն ու կախաղանը: Բերդում ամեն տեղ հանգիստ էր և մութ: Միայն կարակում կրակի լույս էր երևում և լսվում էին ուշացած զվարճացողների աղաղակները: Ես հայացքս դարձրի քահանայի տան կողմը: Պատուհանի փեղկերն ու դարբասը փակ էին: Թվում էր, թե այնտեղ ամեն ինչ պապանձվել է:

Ես տուն եկա և Սավելիչին տեսա իմ բացակայությունը ողբալիս: Նրան անասելի ուրախացրեց իմ ազատության լուրը: «Փա՛ռք քեզ, տե՛ր,— ասաց նա երեսը խաչակնքելով:— Լույսը բացվելուն պես դուրս կգանք բերդից և կգնանք ուր որ աստված հաջողի: Քեզ համար բան-ման եմ պատրաստել, անուշ արա, տե՛ր իմ, և մինչև առավոտ քնիր հանգիստ, ոնց որ Քրիստոսի գոգում»:

Ես հետևեցի նրա խորհրդին և մեծ ախորժակով ընթրելով, քնեցի մերկ հատակի վրա, հոգեպես և ֆիզիկապես սաստիկ հոգնած:

ԳԼՈՒԽ IX

ԼՐԱԺԵՑ

Յանթանալը ցաղցր էր շատ,
Գեղեցիկ է՛ր, օ՛ր, այնպես,
Անցատումը՝ տխուր, վհատ,
Հողուցն եմ զատվում կարծես:
Խեղասկով

Վաղ առավոտյան թմբուկն ինձ արթնացրեց: Գնացի հավաքավայրը: Այնտեղ արդեն շարքի էին կանգնում Պուգաչովի հրոսակները կախաղանի մոտ, որից գեռեկ կախված էին

երեկվա զոհերը: Կաղակները ձիավորված էին, գինվորները՝ հրացաններն ուսերին: Դրոշակները փողփողում էին: Մի քանի թնդանոթներ, որոնց մեջ ես ճանաչեցի և մերը, դրված էին ռազմական հրետասայլերի վրա: Բնակիչները բոլորն էլ այդտեղ էին, սպասելով ինքնակոչին: Բերդապետի տան մուտքի առաջ մի կաղակ բռնած պահում էր կիրգիզական գեղեցիկ, սպիտակ ձիու սանձը: Ես աչքերով որոնում էի բերդապետի կնոջ դիակը: Նա փոքր-ինչ մի կողմ էր տարված և ծածկված էր ճիւղպով: Վերջապես Պուգաչովը եկավ տան սրահից: Ժողովուրդը գդակները հանեց, Պուգաչովը կանգ առավ դռանը և ողջունեց բոլորին: Ավագներից մեկը նրան տվեց մի պարկ՝ լի պղնձե դրամներով, և նա սկսեց բոլով շաղ տալ: Ժողովուրդն աղաղակներով վրա ընկավ հավաքելու և շատերի կողնուկուշտը չարզվեց: Պուգաչովին շրջապատեցին նրա համախոհներից ամենազլխավորները: Նրանց մեջ կանգնել էր և Շվարբին: Մեր հայացքները հանդիպեցին. իմ հայացքի մեջ նա կարող էր կարգալ արհամարհանք. նա երեսը շուռ տվեց անկեղծ վայրույթի և շինծու հեղանքի արտահայտությամբ: Ինձ ամբոխի մեջ տեսնելով, Պուգաչովը գլխով արեց և մոտ կանչեց: «Լսի՛ր,— ասաց նա ինձ:— Հենց այս ժամին կգնաս Օրենբուրգ և իմ անունից նահանգապետին և բոլոր գեներալներին կհայտարարես, որ մի շաբաթից հետո ինձ սպասեն: Դու նրանց խորհուրդ տուր մանկական սիրով ու հնազանդությամբ դիմավորել ինձ, թե չէ՝ ամենաղաթան մահապատժից չեն պրծնի: Բարի ճանապարհ, ձերդ բարեծննդություն»: Հետո նա ժողովրդին դարձավ և ասաց, ցույց տալով Շվարբին. «Ահա՛ ձեզ, զավակներս, նոր բերդապետ: Ամեն բանում լսեցեք նրան, իսկ նա իմ առջև պատասխանատու է ձեզ և բերդի համար»: Այս խոսքերը ես սարսափով լսեցի. Շվարբինը դարձավ բերդապետ: Մարիա Իվանովնան մնում է նրա իշխանության տակ: Աստված իմ, ի՞նչ կլինի նրա վիճակը: Պուգաչովը իջավ դռան աստիճաններից: Ձին մոտեցրին նրան: Նա ճարակությամբ թռավ թամբի վրա, չսպասելով կազակներին, որոնք այն է՛ ուզում էին նստեցնել նրան:

Այդ ժամանակ ամբոխի միջից տեսնեմ դուրս եկավ իմ Սավելիչը, մոտեցավ Պուգաչովին և նրան տվեց մի թերթ

թուղթ: Խելքս բան չէր կտրում, թե ինչումն է բանը: «Այս ի՞նչ է», — գոռոզ հարցրեց Պուգաչովը:

— Կարդա և հրամանքդ կիմանաս, — պատասխանեց Սավելիչը:

Պուգաչովը թուղթը վերցրեց և երկար նայեց նշանակալից տեսքով: «Ի՞նչ դժվար ես գրում, — ասաց նա վերջապես: — էստեղ մեր պայծառ աչքերը ոչինչ չեն կարում ջոկել: Ո՛րդ է իմ օբեր-քարտուղարը»:

Ծրիտասարդի մեկը արագ մոտ վազեց Պուգաչովին: «Բա՛րձր կարդա», — ասաց ինքնակոչը, թուղթը նրան տալով: Ես անշափ հետաքրքրվում էի իմանալու, թե ինչի մասին կարող էր իմ դաստիարակի խելքին փչել Պուգաչովին թուղթ գրելու Օբեր-քարտուղարն սկսեց բարձրաձայն, վանկ առ վանկ կարդալ հետևյալը.

«Երկու խալաթ, միտկալի և մետաքսն՝ զոլավոր — վեց մանեթ»:

— Սա ի՞նչ է նշանակում, — ասաց Պուգաչովը հոնքերը կիտելով:

— Հրամայիր՝ մնացածը կարդան, — անվրդով պատասխանեց Սավելիչը:

Օբեր-քարտուղարը շարունակեց.

«Մի մունդիր բարակ, կանաչ մահուգից — յոթ մանեթ:

«Մի սպիտակ մահուգի շալվար — հինգ մանեթ:

«Տասներկու հոլանդական քաթանե շապիկներ, մանժետներով — տասը մանեթ:

«Ճանապարհի փոքրիկ մի սնդուկ, թեյամաններով — երկու մանեթ ոչ կես...»:

— Այս ի՞նչ փռոց է, — ընդհատեց Պուգաչովը: — Ես ի՞նչ գործ ունեմ սնդուկների և մանժետավոր շալվարների հետ:

Սավելիչը խեղդված հազաց և սկսեց բացատրություններ տալ: «Էս որ գործ է, հրամանքդ կտեսնի, որ իմ տիրոջ գույքի ցուցակն է, շարագործներն են թալանել...»:

— Ի՞նչ շարագործներ, — ահեղ հարցրեց Պուգաչովը:

— Ներողություն, բերանիցս թռավ, — պատասխանեց Սավելիչը: — Չարագործները շարագործներ չեն, համա քո տղերքը մեր տունը քիչ պրպտել են ու բան-ման են տաբել:

Մի զայրանա, ձին որ ձի է, չորս ոտքով էլի սայթաքում է: Հրամայի թող կարդա պրծնի:

— Կարդա՛, — ասաց Պուգաչովը: Քարտուղարը շարունակեց.

«Մի շիբ վերմակ, մյուսը տաֆտայից, բամբակե — չորս մանեթ:

«Մի քուրք աղվեսի մորթուց, վրան կարմիր ուստին քաշած — 40 մանեթ:

«Մեկ էլ նապաստակի մուշտակը, որ իմ տերը ձեր ողորմածության բաշխեց իջևանատանը — 15 մանեթ»:

— Այդ ի՞նչ բան է, — գոռաց Պուգաչովը հրացայտ աչքերը փայլեցնելով:

Խոստովանում եմ, որ ես սաստիկ վախեցա իմ խեղճ դաստիարակի համար: Նա այն է՝ ուզում էր նորից բացատրություններ տալ, սակայն Պուգաչովը նրան ընդհատեց. «Ինչպե՞ս դու համարձակվեցիր էս տեսակ դատարկ բաներով երևալ իմ աչքին, — գոռաց նա թուղթը քարտուղարի ձեռքից խլելով և այն Սավելիչի երեսին շարտելով: — Հիմա՛ր ծերուկ: Նրանց թալանե՛լ են — ի՛նչ մի մեծ դժբախտություն է եղել: Լավ իմացիր, քավթառ, որ դու պետք է հավիտյանս աղոթք անես իմ և իմ տղաների համար, որ քեզ և քո բարինին այստեղ չեն կախել ինձ չհնազանդվողների հետ միասին... Նապաստակի մուշտակը: Ես քեզ նապաստակի մուշտակ ցույց կտամ: Իսկ դու գիտե՛ս, որ ես կհրամայեմ կենդանի-կենդանի քո կաշին քերթել մուշտակի համար»:

— Ինչպես կհրամայես, — պատասխանեց Սավելիչը. — համա ես ճորտ մարդ եմ և իմ տիրոջ գույքի համար պետք է պատասխան տամ:

Երևում էր, որ Պուգաչովի մեծահոգությունը բռնել է: Նա շրջեց ձիու գլուխը և հեռացավ, այլևս ոչ մի խոսք չասելով: Շվաբրինը և ալագանին հետևեցին նրան: Հրոսակը բերդից դուրս եկավ շարք կանգնած: Ժողովուրդը գնաց Պուգաչովին ճանապարհ դնելու: Հրապարակի վրա ես մենակ մնացի Սավելիչի հետ: Իմ դաստիարակը ձեռքին բռնել էր իր ցուցակը և խորին ափսոսանքով գնում էր այն:

Տեսնելով իմ բարի համաձայնությունը Պուգաչովի հետ,

նա կարծել էր թե կարելի է դա գործադրել հօգուտ մեզ, բայց այդ խելոք դիտավորութիւնը նրան չհաջողեց: Ես քիչ էր մնում նախատեի նրան իր անտեղի եռանդի համար և չկարողացա ծիծաղալ պահել: «Ծիծաղիր, տեր իմ,— պատասխանեց Սաւելիլը.— ծիծաղիր... իսկ երբ ստիպված կլինենք նորից-նոր ձեռք բերել մեր ամբողջ տնտեսութիւնը, էն ժամանակ կտեսնենք՝ ծիծաղելի՞ կլինի, թե ոչ»:

Ես շտապեցի քահանայի տունը՝ Մարիա Իվանովնայի հետ տեսնվելու համար: Երեցկիներ մեզ դիմավորեց տխուր տեղեկութեամբ: Գիշերը Մարիա Իվանովնան հիվանդացել էր սաստիկ ջերմաստով: Նա պառկած էր գիտակցութիւնը կորցրած և դառանցանքների մեջ: Երեցկիներն ինձ տարավ նրա սենյակը: Ես զգուշ մոտեցա նրա մահճակալին: Նրա դեմքի փոփոխութիւնն ինձ ապշեցրեց: Հիվանդն ինձ չճանաչեց: Երկար ես կանգնած էի նրա առջև, չլսելով ո՛չ հայր Գերասիմին, ոչ էլ նրա բարի կնոջը,— որոնք կարծես թե մխիթարում էին ինձ: Մոռյլ մտքերն ալեկոծում էին ինձ: Չարանեղ խոտվարանների մեջ մնացած խեղճ, անօգնական որբուհու վիճակը և իմ անձնական անզորութիւնը սարսափեցնում էին ինձ: Շվա՛րրինը, ամենից շատ Շվաբրինն էր այրում իմ երեակայութիւնը: Ինքնակոչից իշխանութիւն ստանալով և ղեկավար լինելով բերդի մեջ, ուր մնացել էր դժբախտ աղջիկը՝ նրա ատելութեան անմեղ առարկան, նա ամեն ինչ կարող էր անել: Ի՞նչ պիտի անեի ես: Ինչպե՞ս օգնութիւն ցույց տալ նրան: Ինչպե՞ս ազատել շարագործի ձեռքից: Մնում էր մի միջոց. վճռեցի հենց նույն ժամին մեկնել Օրենբուրգ, որպեսզի շտապեցնեմ Բելոգորսկի բերդն ազատելը և ըստ հնարավորութեան աջակցեմ այդ բանին: Ես հրաժեշտ տվի քահանային և Ակուլինա Պամֆիլովնային, թախանձագին հանձնարարելով նրան այն աղջկան, որին ես արդեն իմ կիներն էի համարում: Ես բռնեցի խեղճ աղջկա ձեռքը և համբուրեցի այն, արցունքով ողողելով: «Գնա՛ք բարով,— ասում է երեցկիներ, ինձ ճանապարհելով.— գնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ: Գուցե ավելի լավ ժամանակ հանդիպենք: Մի մոռանաք մեզ և շուտ-շուտ նամակ գրեք: Խեղճ Մարիա Իվանովնան հիմա ձեզանից բացի ոչ մխիթարող ունի, ոչ հովանավոր»:

Հրապարակ դուրս գալով ես մի րոպե կանգ առա, նայեցի կախաղանին, գլուխ խոնարհեցի նրան, բերդից դուրս եկա և Օրենբուրգի ճանապարհով քայլեցի Սաւելիլի ուղեկցութեամբ, որը ինձնից ետ չէր ընկնում:

Մտքերով տարված գնում էի, երբ հանկարծ իմ հետևից ձիու դոփշուն լսեցի: Ետ նայեցի. տեսնեմ՝ բերդից մի կաղակ է արշավում բաշկիրական ձին հետևից քարշ տալով և հեռվից ինձ նշաններ անելով: Ես կանգ առա և շուտով ճանաչեցի մեր ուրյադնիկին: Հասնելով մեզ, նա իջավ իր ձիուց և մյուսի սանձն ինձ տալով, ասաց. «Ձե՛րդ բարեծննդութիւն, մեր տերը ձեզ մի ձի է ընծայում և իր վրայից հանած մուշտակը (թամբին կապած էր ոշխարի մորթուց կարած մի քուրբ)՝ Մեկ էլ,— կապ ընկնելով ասաց ուրյադնիկը,— նա ձեզ ընծայում է... կես մանեթ... բայց ես ճանապարհին կորցրի. վեհանձնաբար ներեք ինձ»: Սաւելիլը խեթ-խեթ նայեց նրան և մոթմոթաց. «Ճանապարհին կորցրի՞: Հապա էն ի՞նչ է ծոցիդ մեջ զնգզնգում, անխի՛ղճ»: «Ինչ է զնգզնգում իմ ծոցո՞ւմ,— առարկեց ուրյադնիկը, բնավ չգիտեմ լով:— Աստված ունես, ծերո՞ւկ: Էդ սանձն է զնգզնգում, ոչ թե կես մանեթանոցը»: «Լավ,— ասացի ես վեճն ընդհատելով:— Իմ կողմից շնորհակալութիւն արա նրան, ով քեզ ուղարկել է, իսկ կորցրած կես մանեթանոցը ետ դառնալիս աշխատիր գտնել և վերցրու քեզ՝ արադի փող»: «Շատ շնորհակալ եմ, ձերդ բարեծննդութիւն,— պատասխանեց նա, ձիու գլուխը շրջելով.— հավիտյան պետք է աստծուն աղոթեմ ձեզ համար»: Այս ասելով նա քշեց ձին, մի ձեռքով ծոցը բռնած, և մի րոպեից կորավ մեր աչքից:

Ես հագա քուրքը և հեծա ձին, իմ գավակին նստեցնելով Սաւելիլին: «Ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես, տեր իմ,— ասաց ծերունին,— իզուր չէր, որ ես էդ սրիկային խնդրագիր տվի. գողի խղճմը տանք բռնել է, բա՛ս. թեթեալ բաշկիրական ցուկցոկ յարուն ու ոշխարի քուրքը չարժեն կեսը է՛ն բոլորի, ինչ որ նրանք՝ սրիկաները, մեզնից գողացել են և ինչ-որ դու ինքդ բարեհաճեցիր նրան բաշխել, համա էլի պետք կգա. քոսոտ շնից մի մազ պոկելն էլ բան է»:

ՔԱՂԱՔԻ ՊԱՇԱՐՈՒՄԸ

Տիրելով մարդ ու լեռներ,
 Նա քաղաքին, արծվի պես, բարձրից նետում էր հայացքներ,
 Բանակատեղի հետև նա հրամայեց պատվար շինել,
 Ուր շանթարկները պահելով, բերել նրանց քաղաքի վրա
 Մի մութ գիշերով
 Խեղճակով

Օրենքորգին մոտենալիս մենք տեսանք կոճղավորների մի ամբոխ՝ ածիլած գլուխներով, դահճի ունեղիններով այլանդակված դեմքերով։ Նրանք աշխատում էին ամրությունների մոտ, կայազորի հաշմանդամների հսկողության տակ։ Ոմանք փոքրիկ սայլակներով դուրս էին կրում խրամատը լցված աղբը, մյուսները բահերով փորում էին հողը։ պատնեշի վրա որմնադիրները աղյուս էին կրում և նորոգում քաղաքի պարիսպը։ Դարբասների մոտ ժամապահները մեզ կանգնեցրին և պահանջեցին մեր անցազրերը։ Հենց որ սերժանտը լսեց, թե ես Բելոգորսկի բերդից եմ գալիս, իսկույն ևեթ ինձ տարավ ուղիղ գեներալի տունը։

Ես նրան տեսա այգում։ Նա զննում էր աշնան շնչից մերկացած խնձորենիներն ու ծեր այգեպանի հետ բները խնամքով փաթաթում տաք ծղոտով։ Նրա դեմքը հանգստություն էր արտահայտում, առողջություն և բարեհոգություն։ Իմ գալուն նա ուրախացավ և սկսեց հարցուփորձ անել սարսափելի անցքերի մասին, որոնց ես ականատես էի եղել։ Ես ամեն ինչ պատմեցի նրան։ Ծերունին ուշադրությամբ լսում էր ինձ և մերթ քնդ մերթ կտրատում շքեղացած ճյուղերը։ «Ե՛հ Միտրոնով,— ասաց նա, երբ ես վերջացրի իմ տխուր պատմությունը։— Ափսոս, լավ սպա էր։ Տիկին Միտրոնովն էլ լավ կին էր և ինչպիսի վարպետն էր սունկերը թթու դնելու գործում։ Իսկ Մա՞շան ինչ եղավ, կապիտանի աղջիկը»։ Ես պատասխանեցի, որ նա մնացել է բերդում, երեցկնոջ ձեռքին։ «Ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ,— նկատեց գեներալը։— Դա վատ է, շատ վատ։ Ավագակների դիսցիպլինայի վրա երբեք չի կարելի վստահել։ Ի՞նչ կլինի խեղճ աղջկա վիճակը»։ Ես պատասխանեցի, որ Բելոգորսկի բերդը հեռու չէ և որ հավա-

նորեն նորին գերազանցությունը չի հապաղի զորք ուղարկել նրա դժբախտ բնակիչներին ազատելու համար։ Գններալը գլուխը ճոճեց անվստահությամբ։ «Կտեսնենք, կտեսնենք,— ասաց նա։— Այդ մասին մենք դեռ ժամանակ կունենանք խոսելու։ Խնդրեմ՝ ինձ մոտ համեցեք մի բաժակ թեյ խմելու։ այսօր իմ տանը ռազմական խորհուրդ կլինի։ Դու կարող ես մեզ ճիշտ տեղեկություններ տալ այդ անպիտան Պուգաչովի և նրա զորքի մասին։ Հիմա, առայժմ դու գնա հանդես տացիր»։

Ես գնացի ինձ հատկացված բնակարանը, ուր Սավելիչն արդեն տանտիրություն էր անում, և անհամբեր սկսեցի սպասել նշանակված ժամանակին։ Ընթերցողը հեշտ կպատկերացնի, որ ես փութացի ներկայանալ այդ խորհրդակցությանը, որն այնպիսի ազդեցություն պիտի ունենար իմ ճակատագրի վրա։ Նշանակված ժամին ես արդեն գեներալի մոտ էի։

Նրա տանը ես տեսա քաղաքային շինովնիկներից մեկին, հիշում եմ մաքսատան դիրեկտորին՝ մի հաստ ու կարմրերես ծերուկի, գլազեաթից կարած կաֆտանը հագին։ Նա սկսեց հարցուփորձ անել Իվան Կուզմիչի մասին, որին սանահայր էր անվանում, և հաճախակի իմ խոսքը կտրում էր լրացուցիչ հարցերով և խրատական նկատողություններով, որոնք թեպետև չէին վկայում, որ նա ռազմական արվեստին տեղյակ մարդ է, ապա համենայն դեպս երևան էին հանում նրա ուշիմությունն ու բնական խելքը։ Մինչ այս, մինչ այն՝ հավաքվեցին և մյուս հրավիրվածները։ Երբ ամենքը նստեցին և բոլորին մի-մի բաժակ թեյ տվին, գեներալը միանգամայն պարզ և մանրամասն բացատրեց բանի էությունը։ «Հիմա, պարոնայք,— շարունակեց նա,— պետք է վճռել, թե մենք ինչպես պետք է գործենք խռովարարների դեմ՝ հալածակողակա՞ն, քե՞ պաշտպանողակա՞ն։ Սույն եղանակներից յուրաքանչյուրն ունի իր օգուտն ու վնասը։ Հարձակողական գործողությունն ավելի հուսալի է թշնամուն շուտափույթ ոչնչացնելու համար։ պաշտպանողական գործողությունն ավելի հաստատ է և անվտանգ... Եվ այսպես, սկսեմք ձայներ հավաքել օրինական կարգով, այսինքն՝ սկսած աստիճա-

նով կրտսերներին. Պ. պրապորշիկ,— շարունակեց նա ինձ դառնալով.— Հաճեցե՞ք մեզ պարզել ձեր կարծիքը»:

Ես կանգնեցի և համառոտակի նկարագրելով նախ Պուգաչովին և նրա հրոսակը, հաստատապես ասացի, որ ինքնակոշը հնար չունի կանոնավոր զորքի դիմադրելու:

Իմ կարծիքը շինովնիկների կողմից ընդունվեց ակնհայտ անբարեհաճությամբ: Դրանում նրանք տեսնում էին խուճապանություն և երիտասարդի հանդգնություն: Ավելցին տրտուռի ձայներ, և ես որոշակի լսեցի ծծկեր բառը, կիսաձայն արտասանված մեկի կողմից: Գնենրալը ինձ դարձավ և ժպտով ասաց. «Պ. պրապորշիկ, ռազմական խորհրդակցությունների ժամանակ առաջին ձայները սովորաբար տրվում են հօգուտ հարձակողական շարժումների, օրինական կարգն այդ է: Հիմա սկսենք շարունակել ձայներ հավաքելու Պ. կոլեծսկի խորհրդական, ասացե՛ք ձեր կարծիքը»:

Գլադետի կաշտան հագած ծերունին շտապով խմեց երրորդ բաժակ թեյը, որի մեջ բավականաչափ ռոմ էր խառնած, և պատասխանեց գնենրալին. «Ես կարծում եմ, ձեր գերազանցություն, որ չպետք է գործենք ո՛չ հարձակողական, ոչ էլ պաշտպանողական»:

«Այդ ինչպե՞ս թե, պարոն կոլեծսկի խորհրդական,— զարմացած առարկեց գնենրալը.— Տակտիկան ուրիշ եղանակներ չունի. պաշտպանողական կամ հարձակողական...»:

— Ձե՛ր գերազանցություն, շարժվեցե՞ք կաշառողական: չէ՛հե՛, ձեր կարծիքը հույժ ողջամիտ է: Տակտիկան թույլ է տալիս կաշառողական շարժում անել, և մենք կօգտվենք ձեր խորհրդից: Կարելի կլինի անպիտանի գլխի համար խոստանալ... յոթանասուն կամ մինչև իսկ հարյուր ռուբլի... գաղտնի գումարից...»:

— Եվ այն ժամանակ,— ընդհատեց մաքսատան վերատեսուչը,— թող ես կիրգիզական ոչխար լինեմ և ոչ թե կոլեծսկի խորհրդական, եթե այդ գողերը մեզ չհանձնեն իրենց ատամանին՝ ձեռն ու ոտը շղթայակապ:

«Այդ մասին մենք դեռ կմտածենք ու կխոսենք,— պատասխանեց գնենրալը.— Սակայն համենայն դեպս պետք է ձեռնարկել նաև ռազմական միջոցներ: Պարոնա՛յք, տվե՛ք ձեր ձայներն ըստ օրինական կարգի»:

Թուր կարծիքները հակառակ էին իմին: Չինովնիկներն ամենքն էլ խոսում էին զորքի անհուսալիության, հաջողության անվստահիլության, զգուշության և այլ նման բաների մասին: Բոլորն էլ այն կարծիքին էին, որ ավելի խոհեմ կլինի մնալ թնդանոթների պաշտպանության տակ քարե հաստամուն պարիսպի ներսում, քան թե բաց դաշտում փորձել զենքի բախտը: Վերջապես գնենրալը բոլոր կարծիքները լսելուց հետո իր ծխամորճից թափ տվեց մոխիրը և հետևյալ ճառն արտասանեց.

— Տյա՛րբ իմ. ես պետք է ձեզ հայտարարեմ, որ ես իմ կողմից միանգամայն համամիտ եմ պարոն պրապորշիկի կարծիքին, քանի որ սույն կարծիքը հիմնված է ազատ տակկալի բոլոր կանոնների վրա, որ համարյա միշտ գերադասում է հարձակողական շարժումները պաշտպանողականից:

Այս խոսքերի վրա նա դադար առավ և սկսեց լցնել ծխամորճը: Իմ ինքնասիրությունը ցնծում էր: Ես հպարտությամբ նայեցի շինովնիկներին, որոնք միմյանց հետ փսփսում էին անբավական ու անհանգիստ տեսքով:

— Սակայն, տյա՛րբ իմ,— շարունակեց նա, խոր հոգոցի հետ ծխի մի թանձր քուլա թողնելով,— ես չեմ համարձակվում այդքան մեծ պատասխանատվություն վերցնել, երբ վում այդքան մեծ պատասխանատվություն վերցնել, երբ հարցը վերաբերում է նորին արքայական մեծության, իմ ամենաողորմած թագուհու՝ ինձ վստահացած գավառների ապահովությանը: Եվ այսպես, ես համաձայնում եմ ձայների մեծամասնության հետ, որը վճռեց, թե ավելի խոհեմ և անվտանգ կլինի քաղաքի ներսում սպասել պաշարման, իսկ վտանգ կլինի քաղաքի ներսում սպասել պաշարման, իսկ թշնամու հարձակումները հրետանու ուժով և (եթե հնարավոր լինի) արտելքներով ետ մղել:

Չինովնիկներն իրենց հերթին ծաղրանքով նայեցին ինձ: Խորհրդակցությունը վերջացավ: Ես չէի կարող չափսոսալ թուլությունը հարգելի զորականի, որը, հակառակ սեփական համոզման, վճռեց հետևել անտեղյակ ու անփորձ մարդկանց կարծիքներին:

Այս նշանավոր խորհրդակցությունից մի քանի օր հետո մենք իմացանք, որ Պուգաչովը հավատարիմ իր խոստման, մոտենում է Օրենբուրգին: Խոռվարարների զորքը ես տեսա

տակ: Ալեքսեյ Իվանովիչն ինձ հարկադրում է իր հետ ամուսնանալ: Նա ասում է, որ փրկել է իմ կյանքը, որովհետև ծածկել է Ակուլինա Պամֆիլովնայի խաբեբայությունը, որը շարագործներին ասել է, թե իբրևս նրա քրոջ աղջիկն եմ: Իսկ ինձ համար ավելի հեշտ է մեռնել, քան թե կին լինել այնպիսի մի մարդու, ինչպիսին Ալեքսեյ Իվանովիչն է: Նա ինձ հետ շատ դաժան է վարվում և սպառնում է, որ եթե խելքս գլուխս չհամարեմ և չհամաձայնեմ, ապա ինձ կտանի բանակատեղ՝ շարագործի մոտ և որպես թե ինձ հետ էլ նույնը կլինի, ինչ եղավ Լիզավետա խառնովայի հետ: Ես խնդրեցի Ալեքսեյ Իվանովիչին, որ ինձ ժամանակ տա մտածելու: Նա համաձայնեց սպասել նորից երեք օր, իսկ եթե երեք օրից հետո ես նրան մարդու չգնամ, այն ժամանակ այլևս ոչ մի փրկություն չի լինի ինձ: Միրելի Պյոտր Անդրեյիչ. դո՛ւք եք իմ միակ հովանավորը, պաշտպանեցեք խեղճիս: Խնդրեցեք գնե՞րալին և բոլոր հրամանատարներին՝ շուտով սիկուրս ուղարկել մեզ, ինքներդ էլ եկեք, եթե կարող եք: Մնամ խոնարհաբար ձեր խեղճ որբուհի՝

Մարիա Միրոնովա:

Այս նամակը կարդալով քիչ մնաց, որ խելքս թոցնեի: Ես դեպի քաղաք սլացա, անողորմաբար խթանելով իմ խեղճ ձիուն: Դանապարհին էլ ի՛նչ ասես, որ չէի ծրագրում դժբախտ աղջկան փրկելու համար և ոչ մի հնար չկարողացա մտածել: Քաղաք հասնելով, ես ուղիղ գնե՞րալի մոտ գնացի և շտապով ներս վազեցի:

Գնե՞րալը ետ ու առաջ էր գնում իր սենյակում, ծխելով կոճղափայտից պատրաստած իր ծխամորճը: Ինձ տեսնելով նա կանգ առավ: Հավանորեն իմ տեսքը նրան ապշեցրեց. նա հոգատարություն հարցուփորձ արեց իմ շտապ գալու պատճառի մասին: «Ձե՛րդ գերազանցություն,— ասացի ես նրան,— դիմում եմ ձեզ ինչպես հարազատ հորս. ի սեր աստծու, մի մերժեք իմ խնդրանքը, հարցն իմ ամբողջ կյանքի երջանկությանն է վերաբերում»:

— Ի՛նչ է պատահել, սիրելիս,— հարցրեց ապշած ծերունին:— Ի՛նչ կարող եմ անել քեզ համար: Անա՛:

— Ձերդ գերազանցություն, հրամայեցե՛ք, որ ինձ մի

վաշտ գինվոր և մի հիսնյակ կազակներ տան և թույլ տվեք Բելոգորսկի բերդը մաքրեմ:

Գնե՞րալը աչքերը սևեռեց վրաս, երևի կարծելով, որ ես գժվել եմ (որում նա համարյա թե չսխալվեց):

— Այդ ինչպե՞ս: Մաքրել Բելոգորսկի բե՞րդը,— ասաց նա վերջապես:

— Հաջողության համար երաշխավորում եմ,— եռանդով պատասխանեցի ես:— Միայն թե՛ ինձ թողեք:

— Ո՛չ, երիտասարդ,— ասաց նա գլուխը ճռճելով:— Այդպիսի մեծ տարածության վրա թշնամին ձեզ հեշտությամբ կկտրի գլխավոր ռազմակետի կոմունիկացիայից և կատարյալ հաղթություն կտանի ձեր դեմ: Կտրված կոմունիկացիան...

Ես վախեցա, տեսնելով, որ նա տարվում է ռազմական դատողություններով և շտապեցի ընդհատել նրան. «Կապիտան Միրոնովի աղջիկը,— ասացի ես նրան,— ինձ նամակ է գրել. նա օգնություն է խնդրել. Շվաբրինը նրան հարկադրում է իր հետ ամուսնանալ»:

— Մի՞թե 0՞, այդ Շվաբրինն ամենամեծ Schelm-ն է և եթե՞ ձեռքս ընկնի, ես կհրամայեմ 24 ժամվա ընթացքում դատել, և մենք նրան կգնդակահարենք բերդի պարապետի վրա: Իսկ առայժմ պետք է համբերություն ունենալ...

— Համբերություն ունենա՛լ,— գոռացի ես ինձ կորցրած:— Իսկ մինչ այդ կամուսնանա՛ Մարիա Իվանովնայի հետ...

— Օ՞,— առարկեց գնե՞րալը:— Դա դեռ դժբախտություն չէ. նրա համար ավելի լավ կլինի առայժմ լինել Շվաբրինի կինը. նա հիմա կարող է հովանավորել այդ աղջկան, իսկ երբ մենք նրան կգնդակահարենք, այն ժամանակ, աստված երբ մենք նրան կգնդակահարենք, այն ժամանակ, աստված երբ մենք նրան կգնդակահարենք և լավ փեսացուներ: Գնդեցիկ և երիտասարդ այրիները տանը չեն մնում, այսինքն՝ ես ուղում եմ ասել, որ երիտասարդ այրին ավելի շուտ կգտնի իրեն ամուսին, քան թե աղջիկը:

— Ավելի շուտ կհամաձայնեմ մեռնե՛լ,— ասացի ես կատաղած,— քան թե նրան զիջել Շվաբրինին:

1 Schelm — խաղախ, ստահակ մարդ (գերմ.):

— Բա՛, բա՛, բա՛, բա՛, — ասաց ծերունին: — Հիմա ես հասկանում եմ, որ դու սիրահարված ես Մարիա Իվանովնային: Օ՛, դա ուրիշ բան է: Խեղճ տղա: Բայց այնուամենայնիվ, ես չեմ կարող քեզ մի վաշտ զինվոր և մի հիսնյակ կազակ տալ: Այդ արշավանքն անմիտ բան կլինի. ես չեմ կարող դա վերցնել իմ պատասխանատվության վրա:

Ես մնացի գլխիկոր. հուսահատությունն ինձ պատեց: Հանկարծ մի միտք անցավ իմ գլխով. թե ի՞նչ էր դա, ընթերցողն այն կտեսնի հետևյալ գլխում, ինչպես ասում են հնամենի վիպագիրները:

ԳԼՈՒԽ XI

ԽՈՒՍԱՐԱՐ ԱՎԱՆՔ

Կուշտ էր առյուծն այդ պահին, թեև ի ծնե կատաղի. «Ժմ քարանձավը, ասա՛, ինչո՞ւ շնորհ բերեցիր», — Հարցրեց նա սիրալիր:

Ա. Սամարովով

Ես թողի գեներալին և շտապեցի դեպի իմ բնակարանը: Սավելին ինձ դիմավորեց իր սովորական հորդորանքով: «Դու էլ հավաստուն ես, տեր իմ, գլուխ դնել հարբած ալազակների հետ: Մի՞թե բոյարին վայել գործ է դա: Ո՛վ գիտե՛ ինչ կգա գլխներիս. ժամանակը շար է. ոտքով-գլխով կկորչես: Էն էլ մի բան էր, թե ասենք թուրքերի կամ շվեդների դեմ կռվի գնայիր. թե չէ, ասելն էլ ամոթ է՝ ախր ո՛ւմ վրա ես քշումս:

Ես նրա խոսքը կտրեցի հարցով. ընդամենն ինչքա՞ն փող ունեմ: «Քեզ հերիք կանի, — պատասխանեց նա ինքնագոհ տեսքով: — Սրիկաներն ինչքան ուշադիր տնտղեցին ամեն քունջ ու պուճախ, ես էլի կարողացա թաքցնել»: Այդ խոսքերի հետ նա գրպանից հանեց մի երկար, գործված քսակ՝ լի արծաթով:

— Սավելիչ, — ասացի ես նրան, — տուր ինձ հիմա դրա կեսը, իսկ մնացածը վերցրու քեզ: Ես գնում եմ Բելոգորսկի բերդը:

— Տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ, — ասաց բարի դաստիարակըս դողդոջուն ձայնով: — Աստծո՛ւց վախեցիր. դու ինչպե՞ս պիտի ճանապարհ ընկնես հիմա, երբ ալազակների ձեռքից ոչ մի տեղ գնալ չի կարելի: Գոնե ծնողներիդ խղճա, թե որ ինքդ քեզ չես մեղքանում: Ո՛ւր պիտի գնաս: Ինչո՞ւ: Մի քիչ սպասիր, զորքերը կգան, բոլոր ալազակներին կբռնոտեն, էն ժամանակ գնա ո՛ւր որ ուզում ես:

Բայց իմ դիտավորությունը հաստատ էր: «Այլևս ուշ է խորհուրդներ տալ, — պատասխանեցի ես ծերունուն: — Ես պետք է գնամ, ես չեմ կարող չգնալ: Հոգ մի անի, Սավելիչ. աստված ողորմած է, երևի կտեսնվենք: Բայց տես՝ լինի ափսոսաս ու ժլատություն անես: Քեզ համար ինչ որ պետք լինի, կգնես՝ թեկուզ թանկ գնով: Այդ փողերը ես քեզ եմ նվիրում: Եթե երեք օրից չվերադառնամ...»:

— Էդ ի՞նչ ես ասում, տեր իմ, — ընդհատեց ինձ Սավելիչը: — Լինելու բա՛ն է, որ ես քեզ մենակ թողնեմ: Էդ մեկը դու երազիդ էլ չես կարող ինձնից խնդրել: Համա որ դու արդեն վճռել ես գնալ, էն ժամանակ ես թեկուզ ոտով կգամ քո հետևից և քեզ մենակ չեմ թողնի: Լինելու բա՛ն է, որ առանց քեզ նստեմ պարսպի ներսում: Ի՞նչ է, գժվել եմ, հա՛: Քո կամքն է, տեր իմ, բայց քեզնից ձեռք չեմ քաշի:

Ես գիտեի, որ իզուր է վիճել Սավելիչի հետ և թույլ տվի նրան ճանապարհի պատրաստություն տեսնել: Կես ժամից ես նստեցի իմ լավ նժույզը, իսկ Սավելիչը՝ մի վտիտ ու կաղ ձի, որ նրան ձրի տվեց քաղաքի բնակիչներից մեկը, միջոցներ շունենալով կերակրելու նրան: Մենք ուղղվեցինք դեպի քաղաքի դարբասները. պահապանները մեզ բաց թողին. մենք դուրս եկանք Օրենբուրգից:

Մկտում էր մթնել: Ծանապարհս գնում էր Բերդսկ կոչված ալմանով, որը Պուգաչովի հանգրվանն էր: Ուղիղ ճանապարհը ծածկված էր ձյունով, սակայն տափաստանի վրա ամենուր նկատելի էին ձիավորների ամեն օր նորոգվող հետքերը: Զիս ընթանում էր խոշոր վարգով: Սավելիչը հաղիվ էր կարողանում հեռվից հետևել և ամեն րոպե ձայն էր տալիս ինձ. «Կամաց, տեր իմ, ի սե՛ր աստծո՛ւ կամաց. իմ անիծյալ ջոստորը հաղիվ է հասնում քո երկարոտանի դեկ հետևից: Ախր ո՛ւր ես շտապում: Լավ էր, թե քեֆի էինք

կանչվել, թե չէ, արի տես, որ կորստյան անդունդն ենք քշում... Պյոտր Անդրեյիչ, տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ... Մի՛ սպանի... Աստված իմ, տերունական երեխեն ձեռքից գնաց»։

Շուտով առկայծեցին Բերդսկի կրակները։ Մենք մոտեցանք խրավանդներին՝ ավանի բնական ամրություններին։ Սավելիչն ինձնից ետ չէր մնում, շքնդհատելով իր աղերսալից պաղատանքը։ Ես հույս ունեի ավանի կողքովն ապահով անցնել, երբ հանկարծ կիսախավարի մեջ, ուղիղ իմ առջև տեսա հինգ զեղջուկների, մահակներով զինված։ դա Պուգաչովի հանգրվանի առաջավոր պահակախումբն էր։ Մեզ ձայն տվին։ Նշանաբանը չիմանալով, ես ուզում էի լուելյայն անցնել նրանց մոտով, բայց նրանք իսկույն եկթ շրջապատեցին ինձ, և նրանցից մեկը ճանկեց ձիուս սանձը։ Ես սուրս հանեցի և խփեցի գեղջուկի գլխին. գդակը փրկեց նրան, սակայն նա երերաց ու սանձը ձեռքից թողեց։ Մյուսները շփոթվեցին և փոքր-ինչ հեռու փախան. ես օգտվեցի այդ բոպեից. խթանեցի ձիս ու սլացա։

Վերահաս գիշերվա մութը կարող էր ինձ փրկել ամեն տեսակ վտանգից, երբ հանկարծ, ետ նայելով տեսա, որ Սավելիչն ինձ հետ չէ։ Խեղճ ծերունին իր կաղ ձիով չէր կարողացել պրծնել ավազակների ձեռքից։ Ծարս ի՞նչ էր։ Մի քանի բոպե նրան սպասելուց հետո և հավաստիանալով, որ նա բռնված է, ես շրջեցի ձիուս գլուխը և ետ դարձա նրան ազատելու։

Խրավանդին մոտենալով, հեռվից լսեցի աղմուկ, աղաղակներ և իմ Սավելիչի ձայնը։ Ես ավելի արագացրի ձիուս ընթացքը և շուտով նորից ընկա պահակող գեղջուկների մեջ, որոնք մի քանի բոպե առաջ ինձ կանգնեցրել էին։ Սավելիչը նրանց մեջն էր։ Նրանք ծերունուն իջեցրել էին ձիուց և պատրաստվում էին նրան կապտելու։ Իմ մոտենալը նրանց ուրախացրեց։ Աղաղակներով հարձակվեցին ինձ վրա և մի ակնթարթում քարշ տվին ձիուս վրայից։ Նրանցից մեկը, ըստ երևույթին գլխավորը, հայտնեց մեզ, որ նա իսկույն եկթ մեզ կտանի թագավորի մոտ։ «Իսկ մեր տերը,— ավելացրեց նա,— իրավունք ունի հրամայելու՝ ձեզ հիմա՝ կախեն, թե սպասենք առավոտ լուսին»։ Ես շքնդգիմացա. Սավելիչը հե-

տեկց իմ օրինակին և պահակները հանդիսավոր կերպով մեզ տարան։

Մենք կտրեցինք խրավանդը և մտանք ավանը։ Բոլոր խրճիթներում կրակներ էին վառվում։ Աղմուկն ու աղաղակները լսվում էին ամենուր։ Փողոցում ես բազմաթիվ մարդիկ տեսա, բայց մթուժյան մեջ ոչ ոք մեզ չնկատեց և հանձին ինձ չնկատեց Օրենբուրգի սպային։ Մեզ ուղիղ տարան անկյունի խրճիթը, որ գտնվում էր երկու փողոցների խաչմերուկի վրա։ Գարբասի մոտ կային գինու մի քանի տակառներ և երկու թնդանոթ։ «Ահա և պալատը,— ասաց գեղջուկներից մեկը.— իսկույն կտեղեկացնենք ձեր մասին»։ Նա մտավ խրճիթը։ Ես նայեցի Սավելիչին. ծերունին խաչակնքում էր, բթի տակ աղոթք մրմնջալով։ Երկար սպասեցի ես. վերջապես գեղջուկը վերադարձավ և ասաց ինձ. «Գնա՛, մեր տերը հրամայեց ներս թողնել սպային»։

Ես մտա խրճիթը կամ պալատը, ինչպես անվանում էին գեղջուկները։ Ներսը լուսավորված էր երկու ճարպամոմով, իսկ պատերը պաստառել էին ոսկեգոծ թղթով. սակայն, երկար նստարանները, սեղանը, թուկից կախած լվացարանը, մեխից քարշ երեսսրբիչը, անկյունում դրված ունեիլն և լայն թարեքը՝ վրան կճուճներ,— ամեն ինչ այնպես էր, ինչպես սովորական խրճիթում։ Պուգաչովը նստած էր սրբերի պատկերների տակ, կարմիր կաֆտանը հագին, երկարավուն գդակը գլխին և ձեռքերը հանդիսավոր կերպով մեջքին դրած։ Շինծու քծնության տեսքով նրա մոտ կանգնած էին մի քանիսն իր գլխավոր ընկերներից։ Երևում էր, որ Օրենբուրգից սպա գալու լուրը խռովարարների մեջ հետաքրքրություն էր գարթեցրել, և, որ նրանք պատրաստվել էին ինձ հանդիսավորությամբ դիմավորելու։ Պուգաչովն ինձ ճանաչեց առաջին իսկ հայացքից։ Նրա կեղծ հանդիսավորությունը հանկարծ չքացավ։ «Ահա, ձերդ բարեծննդություն,— ասաց նա ինձ աշխուժությամբ,— ինչպե՞ս եք։ Բարի՛ լինի. ինչի՞ եք եկել»։ Ես պատասխանեցի, որ գնում էի իմ գործով և որ նրա մարդիկ ինձ կանգնեցրին։ «Իսկ ի՞նչ գործով»,— հարցրեց նա ինձ։ Ես չգիտեի՝ ի՞նչ պատասխանել։ Պուգաչովը ենթադրելով, որ ես չեմ ուզում բացատրություն տալ վկաների ներկայությամբ, դարձավ իր ընկերներին և նրանց հրամայեց

դուրս գնալ: Բոլորը հնազանդվեցին, բացի երկուսից, որոնք տեղերից չշարժվեցին: «Ես ուրիշ համարձակ,— ասաց ինձ Պուգաչովը.— սրանցից ես ոչինչ չեմ թաքցնում»: Ես նայեցի ինքնակոշի մտերիմներին: Նրանցից մեկը՝ վտիտ ու կուլեցիկ մի ծերուկ — ճերմակ մորուքով, աչքի ընկնող ոչինչ չուներ, բացի կապտագույն ծապավենից, որ պատել էր ուսովը, գորշ արմայկի վրայից: Բայց ես հավիտյանս չեմ մոռանա նրա ընկերոջը: Նա բարձրահասակ էր, մարմնեղ ու լայնաթիկունք, և ինձ թվաց մոտ քառասունհինգ տարեկան: Թավ, շեկ մորուքը, գորշ պսպղուն աչքերը, քիթը՝ առանց քթածակերի և ճակատի ու այտերի վրայի կարմրավուն բծերը անմեկնելի մի արտահայտություն էին տալիս նրա չեղոտ, լայն դեմքին: Նա հազիւ ուներ կարմիր շապիկ, կիրգիզական խալաթ և կազակի շալվար: Առաջինը (ինչպես հետո իմացա) փախստական կապրալ Բելոբորոտովն էր. երկրորդը՝ Աֆանասի Սոկոլովը (Խուպուշա կոչեցյալ) աքսորական մի հանցավոր, որը երեք անգամ փախել էր Սիբիրի հանքահորերից: Չնայած այն զգացումներին, որ սաստիկ հուզում էին ինձ, իմ երեւակայությունը խիստ զբաղեցնում էին այս մարդիկ, որոնց մեջ այսպես անսպասելի ընկել էի ես: Սակայն Պուգաչովն ինձ ուշքի բերեց իր հարցով. «Ահա, ի՞նչ գործով ես դու Օրենբուրգից դուրս եկել»:

Արտասովոր մի միտք ծագեց իմ գլխում: Ինձ թվաց, թե նախախնամությունը, որ սրանով երկրորդ անգամն էր ինձ բերում Պուգաչովի մոտ, առիթ էր տալիս իմ դիտավորությունն իրագործելու: Ես վճռեցի օգտվել դրանից և դեռևս անելիքս չմտածած, պատասխանեցի Պուգաչովի հարցին.

— Ես գնում էի Բելոգորսկի բերդը մի որբուհու փրկելու, որին ախտեղ նեղացնում են:

Պուգաչովի աչքերը փայլատակեցին: «Իմ մարդկանցից ո՞վ է համարձակվում որբուհուն նեղացնել,— գոռաց նա:— Թո՞ք գլուխ էլ որ նա ունենա, չի պրծնի իմ դատաստանից: Ահա՛, ո՞վ է հանցավորը»:

— Շվաբրինն է հանցավորը,— պատասխանեցի ես:— Նա բանտարկած պահում է այն աղջկան, որին դու երեցկնող մոտ հիվանդ տեսար, և զոռով ուզում է հետն ամուսնանալ:

— Ես Շվաբրինին խելքի՝ կբռնեմ,— ահա՛վոր ձայնով

ասաց Պուգաչովը:— Նա կիմանա, թե իմ օրոք ինչպե՞ս կարելի է բռնություն բանեցնել և ժողովրդին նեղացնել: Ես կկախեմ նրան:

— Հրամայիր մի խոսք ասեմ,— ասաց Խուպուշան խրոպոտ ձայնով:— Դու շտապեցիր Շվաբրինին բերդապետ նշանակել, իսկ հիմա էլ շտապում ես նրան կախել: Դու կազակներին արդեն վիրավորել ես. ազնվականին նրանց պետ նշանակելով. դեհ, էլ մի՛ վախեցնի ազնվականներին — առաջին չարախոսության հիման վրա նրանց կախադան հանելով:

«Չպետք է նրանց ո՛չ խղճալ, ոչ էլ շնորհ անել,— ասաց կապույտ ծապավենավոր ծերուկը:— Շվաբրինին կախելը ցավ չէ, համա թե վատ չի լինի և պարոն սպային մի լավ հարցաքննել, թե ինչո՞ւ է բարեհաճել շնորհ բերել մեզ մոտ: Եթե նա քեզ թագավոր չի ճանաչում, ապա հարկավոր չի քեզ մոտ դատաստան փնտրել. իսկ թե որ ճանաչում է, ինչո՞ւ նա մինչև այսօր նստել է Օրենբուրգում քո թշնամիների հետ միասին: Արդյոք չե՞ս հրամայի դրան դատաստանատուն տանել և այնտեղ կրակը մի լավ թեծացնե՞լ. ինձ այնպես է երևում, որ նորին ողորմածությունը մեզ մոտ ուղարկված է Օրենբուրգի հրամանատարների կողմից»:

Մեր չարագործի տրամաբանությունն ինձ բավական համոզիչ թվաց: Իմ ամբողջ մարմնով մի դող անցավ այն մտքից, թե ես ո՞ւմ ձեռքումն եմ: Պուգաչովը նկատեց իմ հուզմունքը: «Հը՛, ձերդ բարեծննդություն,— ասաց նա ինձ աչքով անելով:— Իմ ֆելդմարշալը, կասենաս՝ խելոք բան է ասում: Բո խելքն ի՞նչ է կտրում»:

Պուգաչովի ծաղրանքը վերադարձրեց իմ աշխուժությունը: Ես հանգիստ պատասխանեցի, որ գտնվում եմ նրա իշխանության տակ և որ նա ազատ է ինձ հետ վարվելու, ինչպես ինքը կկամենա:

— Բարի՛,— ասաց Պուգաչովը:— Հիմա ինձ ասա, թե ի՞նչ դրություն մեջ է ձեր քաղաքը:

— Փառք աստուծո, — պատասխանեցի ես. — ամեն ինչ լավ է:

— Լավ է, — կրկնեց Պուգաչովը:— Համա ժողովրդից սովից կոտորվո՞ւմ է:

Ինքնակույր ճիշտ էր ասում, բայց ես ըստ երդման պարտականության սկսեցի հավատացնել, որ այդ բոլորը դատարկ լուրեր են և որ Օրենքուրգում ամեն տեսակի բավականաչափ պաշար կա:

— Դու տեսնո՞ւմ ես, — մեջ ընկավ ծերուկը, — որ նա քեզ երես առ երես խաբում է: Բոլոր փախստականները միաբերան պատմում են, որ Օրենքուրգում սով ու համաճարակ է, որ այնտեղ լեշ են ուտում, այն էլ փառք՝ եթե ճարում են, իսկ նորին ողորմածությունը հավատացնում է մեզ, որ ամեն ինչ առատ է այնտեղ: Եթե դու ուզում ես Շվաբրինին կախել, ապա լավ կանես նույն այդ կախաղանից կախես և այս կտրիճին, որպեսզի ոչ ոք չնախանձի:

Անիծյալ ծերունու խոսքերը կարծես թե տատանեցին Պուգաչովին: Բարեբախտաբար իշուպուշան սկսեց հակառակել իր ընկերոջը: «Հերի՛ք, Նաո՛ւմիչ, — ասաց նա: — Քեզ որ մնա՝ ամեն ինչ կխեղդես ու կմորթես: Ի՞նչ մի ածղահան ես: Տեսնում եմ, հրեն հոգիդ տալիս ես: Մի ոտքդ գերեզմանումն է, բայց ուրիշների տունն ես քանդում: Քի՛չ արյուն կա խղճիդ վրա»:

— Ի՞նչ է, դու սուրբ ես, էլի, — առարկեց Բելոբորոդովը: — Բա քեզ որտեղի՞ց խղճատանք:

— Իհարկե, — պատասխանեց իշուպուշան, — ես էլ եմ մեղապարտ և այս ձեռքը (այդ խոսքերի հետ նա սեղմեց իր ոսկրոտ բռունցքը և թեքերը ետ ծալելով մերկացրեց մազոտ թևը), այս ձեռքն էլ է մեղավոր թափած քրիստոնեական արյան համար: Բայց ես հակառակորդին եմ սպանել, և ոչ թե հյուրիս: Բա՛ց ճանապարհի վրա և մութ անտառում և ոչ թե տանը, վառարանի վրա վեր ընկած: Լախտով ու կոթակով, և ոչ թե կնկա շարախոսություններ:

Մերունին երեսը շուռ տվեց և քթի տակ մոթմոթաց. «Ճոթոած քթածակե՛ր»...

— Ի՞նչ ես քփչում, պառա՛վ, — գոռաց իշուպուշան: — Ես քեզ ցույց կտամ ճոթոած քթածակեր. սպասիր, քո ժամանակն էլ կգա, աստծով դու էլ կառնես քալփաթիկների հոտը... Իսկ առայժմ ուշքդ վրադ պահի, քանի չեմ պոկել ցանցառ մորթիդ:

— Պարո՛ն ենարալնե՛ր, — հանդիսավոր ձայնով խոսեց

Պուգաչովը: — Հերի՛ք է վիճե՛ր: Ցավ չէ, եթե Օրենքուրգի բոլոր շները մի միջնափայտից կախվեին ու ոտքերը ձգեին. ցավն այն կլինի, երբ մեր շներն իրար զգզզեն: Դե՛, հաշտվեցե՛ր:

Ելուպուշան և Բելոբորոդովը ոչ մի բառ չասացին և մոռյալ նայեցին իրար: Ես անհրաժեշտ համարեցի խոսակցությունը փոխել, որ ինձ համար շատ վատ կարող էր վերջանալ, և դառնալով Պուգաչովին, ասացի ուրախ դեմքով. «Ա՛խ, քիչ մնաց մոռանալի քեզ շնորհակալություն հայտնել ձիու և բուրբի համար: Առանց քեզ ես քաղաք չէի հասնի և կսառչեի ճանապարհին»:

Խորամանկությունս անցավ: Պուգաչովի դեմքը բացվեց: «Պարտքը տալով, մեղքը լալով, — ասաց նա՝ աչքով անելով և կոպերը կկոցելով: — Ապա մի պատմի ինձ հիմա, թե դու ի՞նչ գործ ունես այն աղջկա հետ, որին Շվաբրինը նեղացնում է: Զլինի ջահել սրտիդ սիրեկանն է, հը՞»:

— Նա իմ հարսնացուն է, — պատասխանեցի ես Պուգաչովին, տեսնելով, որ տրամադրությունը դեպի լավը գնաց և կարիք չկա իսկությունը թաքցնելու:

— Քո հարսնացուն, — գոռաց Պուգաչովը: — Ինչո՞ւ դու առաջուց չասացիր: Դե մենք քեզ կնշանենք և քո հարսանիքին էլ քե՛ք կանենք: Հետո դառնալով Բելոբորոդովին. «Լսի՛ր, ֆելդմարշալ: Մենք նորին բարեծննդության հետ հին բարեկամներ ենք. նստենք ընթրիք անենք. առավոտվա շարն իրիկվա բարուց լավ է: Վաղը կտեսնենք, թե ինչ կանենք սրա հետ»:

Ես ուրախությամբ կհրաժարվեի նրա առաջարկած պատվից, բայց ճարս ի՞նչ էր: Երկու երիտասարդ կազակուհիներ՝ խրճիթի տիրոջ աղջիկները, սեղանը ծածկեցին սպիտակ սփռոցով, հաց բերին, ուխա և մի քանի շոռֆ գինի ու զարեջուր, և ես երկրորդ անգամ սեղան նստեցի Պուգաչովի և նրա սարսափելի ընկերների հետ:

Խրախճանքը, որին ես ակամա ականատես եղա, տեղեց մինչև խոր գիշեր: Վերջապես գինովությունն սկսեց պատել զրուցակիցներին: Պուգաչովը նիրհեց իր տեղում նստած. նրա ընկերները վեր կացան և ինձ նշան արին՝ մենակ թող-

նել նրան: Ես դուրս եկա նրանց հետ միասին: Խլուպուշայի
Վարդադրուժյամբ պահակն ինձ տարավ դատական խրճիթը,
որ և ես գտա Սավելիչին և որտեղ ինձ նրա հետ թողին,
դուռը դրսից կողպելով: Դատարարակա այնպիսի ապշության
մեջ էր՝ տեսնելով այս բոլորը, որ ինձ ոչ մի հարց չտվեց:
Նա պառկեց մթան մեջ և երկար ախուժվախ էր անում. վեր-
ջապես նա խռմփաց, և ես ընկա խորհրդածությունների մեջ,
որ ամբողջ գիշեր ոչ մի բոլակ ինձ թույլ չտվին նիր-
հելու:

Առավոտյան եկան, Պուգաչովի անունից կանչեցին ինձ:
Ես գնացի նրա մոտ: Նրա տան դռների առաջ մի կիբիտկա
էր կանգնած, թաթարական երեք ձի լծած: Ժողովուրդը
խռնվել էր փողոցում: Սրահում ես հանդիպեցի Պուգաչովին.
Նա ճանապարհի շորեր էր հագել, մուշտակը վրան, կիրգի-
զական գոգեկը գլխին: Երեկվա խոսակիցները շրջապատեցին
նրան, դեմքերին ստորաքարշության արտահայտություն տա-
լով, որ անշափ հակասում էր այն ամենին, ինչին ես ակա-
նատես եղա նախորդակին: Պուգաչովը ուրախ-ուրախ բարեկեց
ինձ, և հրամայեց, որ նրա հետ նստեմ կիբիտկայի
մեջ:

Մենք տեղափոխեցինք: «Գեալի Բերդորսկի բե՛րդը»,—
ասաց Պուգաչովը լայնաթիկունք թաթարին, որը կանգնած
կառավարում էր եռաձի կիբիտկան: Ծիրտա սաստիկ խփեց:
Զիբը շարժվեցին, զանգակը կարկաչեց, կիբիտկան սլա-
ցավ...:

«Կա՛ց, կա՛ց»,— լսվեց ինձ շատ ծանոթ մի ձայն և ես
տեսա Սավելիչին, որը մեր դեմ էր վազում: Պուգաչովը հրա-
մայեց կանգ առնել: «Տե՛ր իմ Պյոտր Անդրեյիչ»,— բղավեց
դաստիարակա:— Էս փեր հաստիկս մի՛ ձգիր ինձ սրիկա-
նե...»: «Ա՛հ, քալթառ,— ասաց նրան Պուգաչովը:—
Աստված տվեց նորից տեսնվեցինք: Արի՛, նստիր աշտեղ՝
առջևում»:

— «Շնորհակալ եմ, տեր իմ, շնորհակալ եմ, հարազատ
հայրս,— ասաց Սավելիչը իր տեղը նստելով:— Աստված քեզ
հարյուր տարի կյանք տա, որ ինձ՝ ծերունուս, մեղքացար և
հանգստացրիր: Հավիտյան քեզ համար աղոթք պիտի անեմ

առաժույճ, իսկ նապաստակի մորթուց կարած մուշտակի մա-
սին էլ ձայն չեմ հանի»:

Այդ նապաստակի մուշտակը վերջապես կարող էր սաս-
տիկ զայրացնել Պուգաչովին: Բարեբախտաբար ինքնակողք
կամ լավ շլսեց, կամ ուշք չդարձրեց այդ անտեղի ակնար-
կին: Զիբը վազեցին. փողոցում ժողովուրդը կանգ էր առնում,
և մարդիկ մինչև գետին խոնարհվելով, ողջունում էին: Պու-
գաչովը գլխով էր անում աջ ու ձախ: Մի րոպեից մենք դուրս
եկանք ավանից և սլացանք հարթ ճանապարհով:

Հեշտ է պատկերացնել, թե ես ի՛նչ զգացի այդ րոպեին:
Մի քանի ժամից ես պետք է տեսնեի նրան, որին այլևս կո-
րած էի համարում ինձ համար: Ես երեակայում էի իմ հան-
դիպման րոպեն... Նմանապես մտածում էի և այն մարդու
մասին, որի ձեռքումն էր իմ բախտը, և որը հանգամանքների
տարօրինակ դասավորությամբ խորհրդավոր կերպով կապ-
ված էր ինձ հետ: Ես հիշեցի փութկոտ դաժանությունն ու
արյունոտ խոնարհություններն ա՛յն մարդու, որը պատրաս-
տակամություն հայանեց իմ սիրելիի փրկարարը լինելու:
Պուգաչովը չգիտեր, որ նա կապիտան Միրոնովի աղջիկն է.
կատաղած Շվաբրինը կարող էր նրան պարզել ամեն ինչ:
Պուգաչովը կարող էր ճշմարտությունն իմանալ և՛ այլ կերպ...
Ի՛նչ կլինեի այն ժամանակ Մարիա Իվանովնայի վիճակը:
Մարմնովս դող էր անցնում և մազերս բիզ-բիզ էին կանգ-
նում...

Հանկարծ Պուգաչովն ընդհատեց իմ խորհրդածություն-
ները, դառնալով ինձ այսպիսի հարցով.

— Զերդ բարեծննդությունն ինչի՞ մասին է հաճում
մտածել:

— Ինչպե՛ս չմտածես,— պատասխանեցի ես նրան:— Ես
սպա եմ և ազնվական. դեռևս երեկ ես կովում էի քո դեմ,
իսկ այսօր քեզ հետ եմ գնում միևնույն կիբիտկայով և իմ
ամբողջ կյանքի երջանկությունը քեզնից է կախված:

— Ի՛նչ է,— հարցրեց Պուգաչովը:— Զիբի՞ վախենում ես:
Ես պատասխանեցի, որ արդեն մի անգամ նրանից նե-
րում ստանալով, ես հույս ունեի, որ նա ոչ միայն կխնայի
ինձ, այլև մինչև իսկ կօգնի:

— Եվ դու իրավացի ես, աստված՝ վկա, իրավացի ես,—

ասաց ինքնակոչը:— Դու տեսա՞ր, որ իմ տղաները քեզ խեթ-
խեթ էին նայում, իսկ ծերունին դեռ այսօր էլ պնդում էր,
որ դու լրտես ես և որ պետք է քեզ տանջել ու կախել, բայց
ես չհամաձայնեցի,— ավելացրեց նա ձայնն իջեցնելով, որ-
պեսզի Սավախը և թաթարը չկարողանան իրեն լսել:— Հի-
շելով քո մի բաժակ օղին ու նապաստակի մուշտակը: Դու
տեսնո՞ւմ ես, որ ես դեռ այնպիսի արնախումբ չեմ, ինչպես
իմ մասին պատմում են ձեր մարդիկ:

Ես հիշեցի Բելոգորսկի բերդի առումը, բայց հարկ չհա-
մարեցի առարկել նրան և ոչ մի բառով չպատասխա-
նեցի:

— Օրենբուրգում ի՞նչ են ասում իմ մասին,— հարցրեց
Պուգաչովը քիչ լռելուց հետո:

— Դե ասում են, որ քեզ հետ դժվար է գլուխ դնել: Խոսք
չկա, դու քեզ ցույց տվիր:

Պուգաչովի դեմքին գոհ ինքնասիրություն երևաց: «Հա,—
ասաց նա ուրախ տեսքով:— Թուրս կտրուկ է, բա՛ւ Զեր
Օրենբուրգում գիտե՞ն արդյոք Յուզենկոյի կովի մասին: Քա-
ռասո՞ւն ենարալ է սպանված, չո՞րս բանակ է գերի վերցված:
Ի՞նչ ես կարծում, պրուսական թագավորը կարո՞ղ է ինձ հետ
չափվել»:

Ավագակի սնապարծությունն ինձ զվարճալի թվաց:
«Ինքդ ինչպե՞ս ես կարծում,— ասացի ես նրան:— կարո՞ղ
ես Ֆրիդերիկի հախից գաս»:

— Յոդոր Յոդորովիչի՞: Ինչպե՞ս չէ: Զեր ենարալների
հախից հո գալիս եմ, իսկ սրանք քանի՞ անգամ են նրան
ջարգել: Մինչև հիմա որ թուրս կտրուկ է եղել: Ժամանակ
ւուր, դեռ ինչե՛ր կլինի, երբ կշարժվեմ Մոսկվայի վրա:

— Իսկ դու միտք ունե՞ս Մոսկվայի վրա գնալու:

Ինքնակոչը մի քիչ մտածեց ու կիսաձայն ասաց. «Աստ-
ված գիտե: Տեղս նեղվածք է. ձեռքս՝ կարճ: Իմ տղերքը խելք-
ներին շատ են զոռ տալիս: Նրանք գողեր են: Ես պետք է
ականջս կախ պահեմ. առաջին անհաջողության դեպքում
նրանք իրենց շլինքը կպծացնեն իմ գլխի գնով»:

— Ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես,— ասացի ես Պուգաչովին:— Էավ
չի՞ լինի, որ ինքդ օր առաջ ձեռք քաշես նրանցից ու դիմես
թագուհու ողորմածությանը:

Պուգաչովը դառնորեն քմծիծաղ տվեց: «Ո՛չ,— պատաս-
խանեց նա,— այլևս ուշ է ինձ մեղա գալ: Ինձ համար ներում
չի լինի: Կշարունակեմ, ինչպես սկսել եմ: Ի՞նչ իմանաս:
Միգուցե և կհաջողվի: Գրիշկա Օտրեպկե չո թագավորե՞լ է
Մոսկվայում»:

— Իսկ դու գիտե՞ս, թե նա ինչով վերջացրեց: Նրան
դուրս նետեցին պատուհանից, մորթեցին, այրեցին, նրա
մոխիրը լցրին թնդանոթի բերանը և արձակեցին:

— Լսիր,— ասաց Պուգաչովը մի ինչ-որ վայրագ ոգևո-
րությամբ:— Քեզ մի հեքիաթ կասեմ, որ տղա ժամանակս
ինձ պատմել է մի ծեր կալմիկուհի: Մի անգամ արծիվը
հարցնում է ագռավին. ասա՛, ագռավ-թռչուն, այդ ինչի՞ցն
է, որ դու աշխարհքում ապրում ես երեք հարյուր տարի, իսկ
ես՝ ընդամենը երեսուներեք տարի:— Այդ նրանից է, տեր
իմ, պատասխանում է ագռավը, որ դու տաք արյուն ես
խմում, իսկ ես լեշով եմ սնվում: Արծիվը մտածեց. ե՛կ փոր-
ձենք, մենք էլ դրանով սնվել: Լա՛վ: Թուան միասին արծիվն
ու ագռավը: Ահա նրանք տեսան մի սատկած ձի: Ագռավը
սկսեց կտցել ու գովել: Արծիվը կտցեց մի անգամ, կտցեց
մեկ էլ, թևին զարկեց և ասաց ագռավին. ո՛չ, ագռավ եղ-
բայր. քան թե երեք հարյուր տարի լեշով սնվել, ավելի լավ
է մի անգամ տաք արյուն խմել, հետո՝ աստված ողորմած
է:— Ո՞նց է կալմիկների հեքիաթը:

— Սրամիտ է,— պատասխանեցի ես նրան:— Բայց սպա-
նություն մը ու կողոպուտով ապրել, իմ խելքով, ասել է թե՛
լեշ կտցել:

Պուգաչովը նայեց ինձ զարմանքով և ոչինչ չպատասխա-
նեց: Մենք երկուսս էլ լռեցինք, յուրաքանչյուրս իր մտքերի
մեջ ընկղմած: Թաթարը մի տխուր երգ սկսեց: Սավախը,
նիհիշելով ճոճվում էր իր տեղում: Կիբիտկան սլանում էր ձմե-
ռային հարթ ճանապարհով... Հանկարծ Յախի գետի դարա-
փին ես տեսա մի փոքրիկ գյուղ՝ ցանկապատով և զանգա-
կատնով. և քառորդ ժամից մենք մտանք Բելոգորսկի
բերդը:

ՈՐՐԸ

Ինչպես մեր տան խնձորենին,
Որ ո՛չ շյուղեր ունի, ո՛չ գազաթ,
էնպես էլ մեր ազիզ իշխանուհին—
Ո՛չ հայր ունի, ո՛չ մայր գթառատ
Ո՛վ կզուգի արդյոք նրան,
Ո՛վ օրհնություն կտա նրան:

Հառաճեցեալ երգ

Կիրիտկան մոտեցաւ բերդապետի տան դռանը: Ժողովուրդը ճանաչեց Պուգաչովի զանգակի ձայնը և խոնված վազեց նրա հետևից: Եվարբիներն ինքնակուշին դիմավորեց մոտքի մոտ: Նա կազակի զգեստ էր հագել և մորուք թողել: Դավաճանը Պուգաչովին օգնեց կիրիտկայից դուրս գալ, ստորաքարշ խոսքերով իր ուրախությունն ու ջանասիրությունն արտահայտելով: Ինձ տեսնելով նա շփոթվեց, բայց չուտով հավաքեց իրեն, ձեռքը պարզեց, ասելով. «Դու է՛լ մերն ես: Վաղո՛ւց պետք է այդպես անեիր»։— Ես երեսու շուռ տվի նրանից և ոչինչ չպատասխանեցի:

Սիրտս կսկծաց, երբ մենք մտանք վաղուց ծանոթ սենյակը, ուր պատից դեռ կախված էր հանգուցյալ բերդապետի դիպլոմը, որպես անցած ժամանակի տխուր դամբանագիր: Պուգաչովը նստեց այն բազկաթոռի վրա, ուր երբեմն նիրհում էր Իվան Կուզմիշը, իր ամուսնու քրթմնջոցի տակ քուն մտած: Եվարբիներն իր ձեռքով նրան օղի մատուցեց: Պուգաչովը խմեց մի գավաթ և ինձ ցույց տալով, ասաց նրան. «Նորին բարեծննդությանն էլ հյուրասիրի»։ Եվարբիները մոտեցաւ ինձ իր մատուցարանով, բայց ես երկրորդ անգամ երեսու շուռ տվի նրանից: Երևում էր, որ նա գլուխը կորցրել է: Իր սովորական զգաստությամբ նա, իհարկե, գլխի ընկավ, որ Պուգաչովն անբավական է իրենից: Եվարբիները վախենում էր նրանից, իսկ ինձ անվստահությամբ էր նայում: Պուգաչովը տեղեկացաւ բերդի դրության, թշնամու զորքերի վերաբերյալ պատվող լուրերի և նման բաների մասին, և հանկարծ անսպասելի հարցրեց նրան. «Ասա՛, եղբայր, այդ ի՞նչ

աղջիկ է, որին քեզ մոտ պահում ես հսկողության տակ: Հապա մի ցույց տուր ինձ»:

Եվարբիները մեռելի պես գունատվեց: «Տեր իմ,— ասաց նա դողդոջուն ձայնով...— Տեր իմ, նա հսկողության տակ չէ... նա հիվանդ է... նա վերնատան լուսավոր սենյակումն է պառկած»:

«Դե տար ինձ նրա մոտ»,— ասաց ինքնակուշը տեղից վեր կենալով: Հրաժարվել անհնար էր: Եվարբիները Պուգաչովին տարաւ Մարիա Իվանովնայի սենյակը: Ես հետևեցի նրանց:

Եվարբիները կանգ առաւ սանդուղքի վրա: «Տե՛ր իմ,— ասաց նա:— Դուք իրավազոր եք ինձնից պահանջելու ամեն բան, ինչ որ կամենաք, բայց մի հրամայեք կողմնակի մարդուն մտնել իմ կնոջ ննջարանը»:

Ես ցնցվեցի: «Ուրեմն դու ամուսնացած ես»,— ասացի իս Եվարբիներին, պատրաստվելով պատահուտել նրան:

— Հանգի՛ստ,— ընդհատեց ինձ Պուգաչովը:— Դա իմ գործն է: Իսկ դու,— շարունակեց նա, Եվարբիներն դառնալով,— խելքիդ զոռ մի տա և մի կոտորատվիր: Նա քո կիներն է, թե կինդ չէ, ես նրա մոտ տանում եմ ում կամենամ: Ձե՛րդ բարեծննդություն, եկ իմ հետևից:

Սենյակի դռների մոտ Եվարբիները նորից կանգ առաւ և ասաց ընդհատվող ձայնով: «Տեր իմ, նախազգուշացնում եմ ձեզ, որ նա սաստիկ ջերմի մեջ է, երկրորդ օրն է, որ անդադար զառանցում է»:

— Բա՛ց,— ասաց Պուգաչովը:

Եվարբիներն սկսեց տնտղել իր գրպանները և ասաց, որ բանալին հետը չի վերցրել: Պուգաչովը ոտքով խփեց դռանը, կողպեքը թռավ. դուռը բացվեց, և մենք ներս մտանք:

Ես նայեցի և քարացա: Հատակին, գեղջկական պատահոված զգեստով նստած էր Մարիա Իվանովնան՝ գունատ, նիհար, զգզված մազերով: Նրա առաջ դրված էր մի կուժ ջուր, վրան հացի պատառ: Ինձ տեսնելով նա ցնցվեց ու թղաղակեց: Թե ինձ հետ ի՛նչ եղաւ այն ժամանակ՝ չեմ հիշում:

Պուգաչովը նայեց Եվարբիներին և ասաց դառն քմեխաղով. «Լա՛վ հիվանդանոց ես ունեցել»։ Հետո, մոտենալով Մարիա

Ի վանդանային. «Ասա՛ ինձ, աղավնյակս, ինչո՞ւ համար է քո ամուսինը քեզ պատժում: Ինչո՞վ ես դու մեղավոր նրա առաջ»:

— Իմ ամուսինը,— կրկնեց նա:— Իմ ամուսինը չէ՛ նա: Ես երբե՛ք նրա կինը չեմ դառնա: Ես վճռել եմ՝ լավ է մեռնել և կմեռնեմ, եթե ինձ չազատեն:

Պուգաշովն ահեղ նայեց Շվաբրինին: «Եվ դու համարձակվեցիր ինձ խաբե՞լ,— ասաց նա:— Իսկ դու գիտե՞ս, անպիտան, թե ինչի՞ ես արժանի»:

Շվաբրինը ծունկ չոքեց... Այդ րոպեին արհամարհանքն իմ մեջ խեղդեց ատելության և զայրույթի ամեն մի զգացում: Ես նողկանքով էի նայում ազնվականին, որ ընկել էր փախըստական կազակի ոտքերը: Պուգաշովը մեղմացավ: «Այս անգամ ներում եմ քեզ,— ասաց նա Շվաբրինին.— բայց իմացած լինես, որ առաջին իսկ հանցանքիդ հետ այս էլ կհիշվի»: Հետո նա դիմեց Մարիա Իվանովնային և սիրալիր ասաց նրան. «Դուրս եկ, սիրուն աղջիկ. ազատություն եմ պարգևում քեզ: Ես թագավորն եմ»:

Մարիա Իվանովնան արագ նայեց նրան և գլխի ընկավ, որ առջևը կանգնած է իր ծնողներին սպանողը: Նա դեմքը ծածկեց զույգ ձեռքերով և ընկավ ուշադնաց: Ես վրա հասա. բայց այդ րոպեին շատ համարձակ սենյակ սողոսկեց իմ վաղեմի ծանոթ Պալաշան և սկսեց հոգ տանել իր օրիորդի համար: Պուգաշովը դուրս եկավ սենյակից, և մենք երեքս իջանք հյուրասենյակ:

— Հը՞, ձերդ բարեծննդություն,— ծիծաղելով ասաց Պուգաշովը,— գեղեցկուհուն փրկեցի՞նք: Ի՞նչ ես կարծում, մարդ շուղարկե՞մ տերտերի հետևից և չստիպե՞մ, որ նա պսակի իր բարեկամուհուն: Ինչ լավ կլինի, ես կդառնամ հարսնահայրը, Շվաբրինը՝ խաչեղբայրը: Տուն-դուռ ծածկենք, խմենք ու մի լավ քեֆ անենք:

Ինչից երկյուղ էի կրում, այն էլ կատարվեց: Շվաբրինը, լսելով Պուգաշովի առաջարկությունը, ինքն իրեն կորցրեց: «Տե՛ր իմ,— կանչեց նա կատաղած:— Ես մեղավոր եմ, ես խաբեցի ձեզ, բայց Գրինյովն էլ է ձեզ խաբում: Այս աղջիկը երեցկնոջ բարեկամուհին չէ. նա Իվան Միրոնովի աղջիկն է, բերդապետի, որին կախեցինք այս բերդը վերցնելիս»:

Պուգաշովը ինձ հառեց իր կրակոտ աչքերը: «Այս ի՞նչ բան է»,— հարցրեց նա ինձ տարակուսանքով:

— Շվաբրինը քեզ ճիշտն ասաց,— պատասխանեցի ես հաստատ:

— Դու ինձ այդ բանը չես ասել,— նկատեց Պուգաշովը, որի դեմքը մռայլվեց:

— Ինքդ դատիր,— պատասխանեցի ես նրան,— արդյոք կարելի՞ էր քո մարդկանց մոտ հայտնել, որ Միրոնովի աղջիկը կենդանի է: Չէ՞ որ նրանք կրդկտին նրան: Ոչի՞նչ չէր փրկի նրան:

— Այդ էլ ճիշտ է,— ծիծաղելով ասաց Պուգաշովը:— Իմ հարբեցողները չէին խնայի խեղճ աղջկան: Լավ է արել սա-նամեր երեցկինը, որ խաբել է նրանց:

— Լսիր,— շարունակեցի ես, տեսնելով նրա բարյացակամ վերաբերմունքը:— Ի՞նչ անունով կանչեմ քեզ՝ չգիտեմ ու չեմ էլ ուզում իմանալ... Բայց տեսնում է աստված, որ ես ուրախ կլինեմ իմ կյանքով երախտահատույց լինել քեզ այն ամենի համար, ինչ դու արեցիր ինձ համար: Միայն՝ մի՛ պահանջիր այն, ինչ հակառակ է իմ պատվին ու քրիստոնեական խղճին: Դու իմ բարերարն ես: Ավարտիր ինչպես որ սկսել ես. բաց թող ինձ խեղճ որբուհու հետ գնանք, ուր որ աստված մեզ ճանապարհ ցույց կտա: Իսկ մենք, ո՛ւր էլ որ դու լինես, ի՞նչ էլ որ քեզ հետ պատահելու լինի, ամեն օր աստծուն աղոթք կանենք քո մեղապարտ հոգու համար...

Կարծես թե Պուգաշովի դաժան սիրտը զգացվեց: «Է՛հ, թող քո ասածը լինի,— ասաց նա:— Մահապատիժս՝ մահապատիժ է, շնորհս՝ շնորհս: Այդպես է իմ սովորությունը: Ա՛ն քո գեղեցկուհուն, տար ուր որ կուզես և թող աստված ձեզ սեր ու համաձայնություն շնորհի»:

Այդ խոսքերի հետ նա դարձավ Շվաբրինին և հրամայեց, որ նա անցաթուղթ տա ինձ, իր իշխանության տակ գտնվող բոլոր ուղեփակերով ու բերդերով անցնելու համար: Շվաբրինը միանգամայն խորտակված, կանգնել էր ինչպես քարացած: Պուգաշովը գնաց բերդը դիտելու: Շվաբրինը նրան ուղեկցում էր, իսկ ես մնացի ճանապարհի պատրաստություներ տեսնելու պատրվակով:

Ես վաղեցի դեպի սենյակը: Դռները փակված էին: Ես

բախեցի: «Ո՞վ է»,— հարցրեց Պալաշան: Ես ասացի անունս: Դռների այն կողմից լավեց Մարիա Իվանովնայի անուշ ձայնը: «Քիչ սպասեցեք, Պյոտր Անդրեյիչ: Ես շորերս եմ փոխում: Գնացեք Ակուլինա Պամֆիլովնայի մոտ, ես իսկույն այնտեղ կգամ»:

Ես հնազանդվեցի և գնացի հայր Գերասիմի տուն: Նա էլ, երեցկինն էլ դուրս վազեցին ինձ դիմավորելու: Սավելիչն արդեն նախազգուշացրել էր նրանց: «Քա՛րև ձեզ, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց երեցկինը:— Աստված էլի արժանացրեց միմյանց տեսության: Ինչպե՞ս եք: Իսկ մենք, դե էն է, ամեն օր հիշում ենք ձեզ: Բայց Մարիա Իվանովնան՝ իմ աղունակս, էլ ի՞նչ ասես, որ չբաշեց առանց ձեզ... Մի ասացեք տեսնեմ, սիրելիս. դուք ինչպե՞ս սարքեցիք գործը Պուգաչովի հետ: Ինչպե՞ս եղավ, որ նա ձեզ չսպանեց: Խեղ լինի, շնորհակալ ենք շարագործից գոնե դրա համար»:— «Հերիք խոսես, պառա՛վ,— ընդհատեց հայր Գերասիմը:— Ինչ որ գիտես՝ դուրս մի տա: Զի՞ք փրկություն ի բազում բարբառելու: Տե՛ր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ, համեցեք ներս, խնդրում ենք: Վաղուց, շա՛տ վաղուց է չենք տեսնվել»:

Երեցկինն սկսեց ինձ հյուրասիրել,— աստված ինչ որ տվել էր և միաժամանակ անդադար խոսում էր: Նա ինձ պատմեց, թե Շվաբրինն ինչպես է իրենց հարկադրել նրան հանձնել Մարիա Իվանովնային. ինչպես Մարիա Իվանովնան լաց է եղել և չի կամեցել նրանցից բաժանվել. ինչպես Մարիա Իվանովնան իր հետ մշտական կապ էր ունեցել Պալաշայի միջոցով (ժիր աղջիկ է, որը ուրյադնիկին էլ հարկադրում է իր խոսքով շարժվել): Ինչպես նա խորհուրդ է տվել Մարիա Իվանովնային ինձ նամակ գրել և այլն: Իմ հերթին ես կարճառոտ պատմեցի իմ պատմությունը: Տե՛րտերն ու երեցկինը երեսներին խաչ էին հանում, լսելով, որ Պուգաչովին հայտնի է նրանց խաբեությունը: «Մեզ հետ է խաչի զորությունը,— ասում էր Ակուլինա Պամֆիլովնան:— Տե՛ր աստված, դո՛ւ փրկես փորձանքից: Ի՛նչ եմ ասել, Ալեքսեյ Իվանիչը, խոսք չկա, պտուղ է, հա՛:— Հենց այդ րոպեին դուռը բացվեց և ներս մտավ Մարիա Իվանովնան՝ ծալիտը դռնատ դեմքին: Նա հանել էր իր գեղջկական զգեստը և հագնված էր առաջվա նման՝ պարզ ու դուրեկան:

Ես արագ բռնեցի նրա ձեռքը և երկար ժամանակ ոչ մի բառ չկարողացա արտասանել: Մենք երկուսս էլ լուռ էինք բռնն հուզմունքից: Մեր հյուրընկալներն զգացին, որ իրենք ավելորդ են և դուրս գնացին: Մնացինք մենակ: Ամեն ինչ մոռացված էր: Մենք զրուցում էինք և չէինք հագնում խոսելուց: Մարիա Իվանովնան ինձ պատմեց ամեն ինչ, որ նրան պատահել էր բերդի առման օրից: Նա նկարագրեց իր վիճակի ամբողջ սարսափը, բոլոր այն տանջանքները, որ ինքը կրել էր գարշելի Շվաբրինի կողմից: Մենք հիշեցինք և նախկին երջանիկ ժամանակը... Երկուսս լաց եղանք... Վերջապես ես սկսեցի պարզել նրան իմ դիտավորությունները: Նրա համար այլևս անհնար էր մնալ մի բերդում, որ գտնվում էր Պուգաչովի իշխանության տակ և կառավարվում Շվաբրինի ձեռքով: Ջէր կարելի մտածել նույնպես և Օրենբուրգի մասին, որ կրում էր պաշարման բոլոր աղետները: Աշխարհում նա չուներ և ոչ մի հարազատ մարդ: Ես նրան առաջարկեցի գնալ գյուղ՝ ծնողներին մոտ: Սկզբում նա տատանվեց. նրան հայտնի էր հորս անբարյացակամությունը և դա վախեցնում էր: Ես հանգստացրի նրան: Կս գիտեի, որ հայրս ինձ համար երջանկություն կհամարի, նաև իր պարտականությունը կհամարի ընդունել հայրենիքի համար ընկալված փաստակավոր ռազմիկի աղջկանը: «Միթե՞ Մարիա Իվանովնա,— ասացի ես վերջապես:— Ես քեզ իմ կինն եմ համարում: Զարմանալի հանգամանքներն անխզելի կերպով կապել են մեզ. աշխարհում ոչ մի բան չի կարող մեզ անջատել: Մարիա Իվանովնան ինձ լսում էր պարզ, առանց շինծու ամոթխածության, առանց հնարամիտ առարկումների: Նա զգում էր, որ իր բախտը կապված է իմի հետ: Սակայն նա կրկնեց, որ այլ կերպ, քան իմ ծնողների համաձայնությամբ, նա չի լինի իմ կինը: Ես բնավ չառարկեցի նրան: Մենք հալածուրվեցինք ջերմ, անկեղծ. և այսպիսով ամեն ինչ մեր մեջ վճռված էր:

Մի ժամից հետո ուրյադնիկն ինձ մի անցաթուղթ բերեց, ստորագրված Պուգաչովի խզրզագործ և նրա անունից ինձ նրա մոտ կանչեց: Ես Պուգաչովին տեսա ճանապարհ ընկնելու պատրաստ: Զեմ կարող ասել, թե ես ինչ զգացի, երբ հրաժեշտ մղի այդ սոսկալի մարդուն, որը հրեշ էր ու շարա-

գործ բոլորի համար, բացի միայն ինձնից: Ինչո՞ւ ճիշտը չասել: Այդ րոպեին մի ուժգին կարեկցություն ինձ քաշեց դեպի նա: Ես բուռն կերպով ցանկանում էի նրան դուրս կորզել շարագործների շրջանից, որոնց նա առաջնորդում էր, և փրկել նրա գլուխը՝ քանի դեռ ժամանակ կար: Շվաբրինը և ժողովուրդը, որոնք խոնված էին մեզ մոտ, խանդարեցին ինձ արտահայտել այն ամենը, ինչով լի էր իմ սիրտը:

Մենք բարեկամաբար բաժանվեցինք: Պուգաչովը ամբոխի մեջ տեսնելով Ակուլինա Պամֆիլովնային, մատով սպառնաց նրան և խորիմաստ կերպով աչքով արեց. հետո նստեց կիբիրտկան, հրամայեց քշել դեպի Բերդա և երբ ձիերը շարժվեցին, այն ժամանակ նա մեկ էլ դուրս շրջվեց կիբիրտկայից և կանչեց ինձ. «Մնա՛ս բարով, ձերդ բարեծննդություն. գուցե՛ երբեկից տեսնվենք»:— Իրոք մենք տեսնվեցինք, սակայն ի՛նչ պարագաներում...

Պուգաչովը մեկնեց: Երկա՛ր ես նայեցի սպիտակ տափաստանին, որով ընթանում էր նրա եռաձի կիբիրտկան: Ժողովուրդը ցրվեց: Շվաբրինը ծլկեց: Ես վերադարձա քահանայի տունը: Ամեն ինչ պատրաստ էր մեր ուղևորման համար. ես չէի ուզում այլևս դանդաղել: Մեր բոլոր ունեցած-չունեցածը տեղավորված էր բերդապետի հին սալակի վրա: Կառապանները մի ականթարթում լծեցին ձիերը: Մարիա Իվանովնան գնաց իր ծնողների գերեզմաններին հրաժեշտ տալու. նրանք թաղված էին եկեղեցու հետևը: Ես ուզում էի ուղեկցել նրան, բայց նա խնդրեց ինձ իրեն մենակ թողնել: Մի քանի րոպեից նա վերադարձավ, լուռ ու խաղաղ արտասվելով: Սալակը պատրաստ էր: Հայր Գերասիմը և նրա կինը դուրս ելան տան շեմքը: Մենք երեքով նստեցինք կիբիրտկան. Մարիա Իվանովնան Պալաշայի հետ և ես: Սավիիչը բարձրացավ, նստեց կառապանի կողքին: «Գնա՛ք բարով, Մարիա Իվանովնա, աղուհակա. գնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ, մեր աչքի լույս,— ասում էր բարի երեցկինը:— Բարի ճանապարհ, աստված ձեզ երկուսիդ էլ երջանկություն տա»: Մենք շարժվեցինք: Բերդապետի տան պատուհանի մոտ տեսա կանգնած Շվաբրինին: Նրա դեմքը մռայլ շարժություն էր արտահայտում: Ես չէի կամենում ցնծալ ջախջախված թշնա-

մուս հանդեպ և աչքերս ուրիշ կողմ դարձրի: Վերջապես մենք դուրս եկանք բերդի դարբասներից և հավիտյան թողինք Բելոգորսկի բերդը:

Գ Լ Ո Ւ Յ X I I I

ՋԵՐԵԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մի՛ գայրանաք, տեր իմ, պարտքս է պահանջում
Ուղարկել ձեզ բանտը, հիմա անմիջապես:
— Խնդրեմ, ես պատրաստ եմ. սակայն՝ հույս ունեմ,
Նախ թույլ կտաք ինձ գործը պարզաբանեմ:

ԿԵՅԱԾԵՔԻՆ

Այդպես անակնկալ կապվելով սիրած աղջկա հետ,— որի մասին դեռևս առավոտյան այնպես ցավալից անհանգիստ էի,— ես չէի հավատում ինքս ինձ և կարծում էի, թե ինձ հետ պատահած ամեն ինչ դատարկ երազ էր: Մարիա Իվանովնան մտազբաղ նայում էր մե՛րթ ինձ, մե՛րթ ճանապարհին և թվում էր, թե դեռ ուշքի չի եկել ու չի հավաքել իրեն: Մենք լուռ էինք: Մեր սրտերը չափից դուրս հոգնատանջ էին: Աննկատելի կերպով երկու ժամից մենք հասանք մերձակա մի բերդ, որ նույնպես Պուգաչովի իշխանության տակ էր: Այստեղ մենք փոխեցինք ձիերը: Տեսնելով, թե ինչ արագությամբ են լծում ձիերին, թե ինչ փութկոտ պատրաստակամություն է ցույց տալիս մորուքավոր կազակը, որին Պուգաչովը պարետ էր կարգել,— ես հասկացա, որ շնորհիվ մեզ բերող կառապանի շատախոսության, ինձ ընդունում են որպես բախտի բերմամբ արքունիքում շնորհ գտած մի բարձրաստիճանավորի:

Շարունակեցինք մեր ճանապարհը: Սկսեց մթնել: Մենք մոտենում էինք մի փոքրիկ քաղաքի, ուր, մորուքավոր պարետի ասելով, մի ուժեղ զորախումբ էր գտնվում, որը գնում էր ինքնակոչին միանալու: Պահակները մեզ կանգնեցրին: Այն հարցին, թե ո՞վ է գալիս, կառապանը բարձրաձայն պատասխանեց.— «Թագավորի խնամին իր տանտիկնոջ հետ»: Հանկարծ հուսարների բազմությունը մեզ շրջապատեց սար-

ապիւնի հայհոյանքով: «Դժուար արի, դեի խնամի,— ասաց ինձ բեղավոր վախժիստը:— Ա՛յ թե բուրդդ բարերար կհանենք — քոնն էլ, քո տիկնոջն էլ»:

Ես դուրս եկա կիրիտկայից և պահանջեցի, որ ինձ տանեն իրենց պետի մոտ: Տեսնելով, որ ես սպա եմ, զինվորները դադարեցրին հայհոյանքը: Վախժիստը ինձ տարավ մայրի մոտ: Սավելիչն ինձնից ետ շէր մնում, քթի տակ քրթմնջալով. «է՛ս էլ. քո թագավորի խնամին: Մրից ելանք՝ մրջուրն ընկանք... Տե՛ր ասոված, արդյոք ինչո՞վ կվերջանա էս բոլորը»: Կիրիտկան դանդաղ հետևում էր մեզ:

Հինգ րոպեից մենք մոտեցանք պայծառ լուսավորված մի տնակի: Վախժիստը ինձ թողեց պահակի հետ և գնաց իմ մասին հայտնելու: Նա իսկույն ևեթ վերադարձավ, հայտարարելով ինձ, որ նորին բարձր բարեծննդությունը ժամանակ չունի ինձ ընդունելու և, որ նա հրամայել է բանտ տանել ինձ, իսկ տիկնոջն իր մոտ բերել:

— Դա ի՞նչ է նշանակում,— բղավեցի ես կատաղած:— Մի՞թե նա գժվել է, ի՞նչ է:

— Չեմ կարող իմանալ, ձե՛րդ բարեծննդություն,— պատասխանեց վախժիստը:— Միայն թե նորին բարձր բարեծննդությունը հրամայեց ձերդ բարեծննդյանը բանտ տանել, իսկ նորին բարեծննդության տիկնոջը հրամայված է նորին բարձր բարեծննդության մոտ տանել, ձե՛րդ բարեծննդություն:

Ես նետվեցի դեպի մուտքը: Պահակները չփորձեցին ինձ բռնել և ես ուղղակի ներս ընկա մի սենյակ, ուր հինգ-վեց հոգի հուսարական սպաներ բանկ էին խաղում: Թուղթ բաժանողը մայրն էր: Մեծ էր իմ զարմանքը, երբ նրան նայելուն պես ճանաչեցի Իվան Իվանովիչ Զուրինին, որը ժամանակով թղթախաղի մեջ տարավ ինձ Սիմբիրսկի պանդոկում:

— Մի՞թե կարելի բան է,— կանչեցի ես,— Իվան Իվանովիչ, արդյոք դո՞ւ ես:

— Բա՛, բա՛, բա՛, Պյոտր Անդրեյիչ: Այս ո՞ր քամին բերեց քեզ: Որտեղի՞ց ես գալիս: Բարե, եղբայր, բարե: Չե՞ս ուզում արդյոք թուղթ դնել:

— Շնորհակալ եմ: Ավելի լավ է հրամայիր, որ ինձ բնակարան տան:

— Ինչի՞դ է պետք բնակարանը: Մնա ինձ մոտ:

— Չեմ կարող. ես մենակ չեմ:

— Դե ընկերոջդ էլ այստեղ բեր:

— Ես ընկերոջ հետ չեմ. ես... մի տիկնոջ հետ եմ:

— Տիկի՛ն: Այդ որտեղի՞ց ես դու նրան ճանկել: Է՛հե՛, եղբայր: (Այս խոսքերի հետ Զուրինն այնպես նշանակալից սուլեց, որ ամենքը հոհացին, իսկ ես բոլորովին շփոթվեցի):

— Դե՛,— շարունակեց Զուրինը,— թող այդպես լինի: Բնակարան կստանաս: Բայց ափսո՛ս... Մենք մի լավ քեֆ կանենք, ինչպես անցյալ անգամ... Հե՛յ, տղա: Հապա ինչո՞ւ այստեղ չես բերում Պուգաչովի պատվական սանամորը. չլինի՞ համառո՞ւմ է: Ասեք, նրան, որ չվախենա, բարինը շատ լավ մարդ է, ոչնչով չի վիրավորի նրան: Ու մի լա՛վ զարկեք շինքին:

— Ի՞նչ ես ասում,— ասացի ես Զուրինին:— Ի՞նչ Պուգաչովի սանամայր, ի՞նչ բան: Նա հանգուցյալ կապիտան Միրոնովի աղջիկն է: Ես նրան դուրս եմ բերել գերությունից և հիմա ուղեկցում եմ մինչև հորս գյուղը, ուր և կթողնեմ նրան:

— Ինչպե՞ս: Ասել է թե հիմա քո մասի՞ն էր, որ ինձ գեկուցեցին: Ասոված սիրես այս ի՞նչ է նշանակում:

— Հետո կպատմեմ ամեն ինչ: Իսկ հիմա, ի սեր աստծո, հանգստացրու խեղճ աղջկան, որին քո հուսարները սրտաճաք արին:

Զուրինն իսկույն կարգադրություն արեց: Նա ինքը դուրս եկավ փողոց ներողություն խնդրելու Մարիա Իվանովնայից՝ ակամա թյուրիմացության համար և վախժիստին հրամայեց քաղաքում ամենալավ բնակարանը նրան հատկացնել: Ես մնացի Զուրինի մոտ գիշերելու:

Մենք ընթրեցինք և, երբ երկուսով մնացինք, ես նրան պատմեցի իմ արկածները: Զուրինն ինձ լսում էր մեծ հետաքրքրությամբ: Երբ ես վերջացրի, նա գլուխը շարժեց և ասաց. «Եղբայր, այս բոլորը՝ լավ. մի բան է վատը, ո՞ր սատանան է դրդում քեզ ամուսնանալու: Ես, որպես աղնիվ սպա, չեմ ուզում քեզ խաբել, ուրեմն հավատա ինձ, որ ամուսնությունը խելառություն է: Ասա՛, մի՞թե կարող ես դու

կնոջ դարդ քաշել և երեխաներ խնամել: Է՛հ, թեթիւ էդ բանի վրա: Ինձ լսիր, ձեռք քաշի կապիտանի աղջկանից: Սիմբիրսկի ճանապարհը ևս մաքրել եմ և անվտանգ է: Վաղն ևեթ նրան մենակ ուղարկիր քո ծնողների մոտ, իսկ ինքդ մնա իմ ջոկատում: Կարիք չկա, որ դու վերադառնաս Օրենբուրգ: Նորից կընկնես խոռվարարների ձեռքը և այլևս դժվար թե մեկ էլ գլուխդ պրծացնես: Այսպիսով, սիրային հիմարությունն էլ ինքն իրեն կանցնի և ամեն ինչ լավ կլինի»:

Թեպետ ես լիովին համաձայն չէի նրա հետ, սակայն զգացի, որ պատվո պարտքս պահանջում է իմ ներկայությունը թագուհու դորքի մեջ: Ես վճռեցի հետեւել Զուրիկի խորհրդին՝ Մարիա Իվանովնային ուղարկել գյուղ և մնալ նրա ջոկատում:

Սավելիչն եկավ շորերս հանելու: Ես հայտնեցի նրան, որ մյուս օրն ևեթ պատրաստ լինի ճանապարհ ընկնելու Մարիա Իվանովնայի հետ: Նա ուզում էր համառել:

— Ի՞նչ ես ասում, տեր իմ: Ես ինչպե՞ս թողնեմ քեզ: Ո՞վ պիտի հոգ տանի քո մասին: Ի՞նչ կասեն քո ծնողները:

Գիտենալով իմ վերակացուի համառությունը, ես մտքումս դրի փաղաքշանքով ու անկեղծությամբ համոզել նրան:— «Իմ բարեկամ, Արխիպ Սավելիչ,— ասացի ես:— Մի՛ մերժի, եղիր իմ բարերարը. այստեղ ես ծառայի պետք չեմ ունենա, մինչդեռ հանգիստ չեմ լինի, եթե Մարիա Իվանովնան ճանապարհ ընկնի առանց քեզ: Մառայելով նրան, դու և՛ ինձ ես ծառայում, որովհետև հաստատ որոշել եմ՝ երբ շուտով հանգամանքներն ինձ թույլ տան, ամուսնանալ նրա հետ»:

Այստեղ Սավելիչը ձեռքերն իրար տվեց աննկարագրելի զարմանքով: «Ամուսնանա՞լ,— կրկնեց նա:— Երեխան ամուսնանա՞լ է ուզում: Հապա ի՞նչ կասի հայրիկդ, իսկ մայրիկդ ի՞նչ կմտածի»:

— Կհամաձայնեն: Ծիշտ, կհամաձայնեն,— պատասխանեցի ես,— երբ կճանաչեն Մարիա Իվանովնային: Քեզ վրա էլ ես հույս ունեմ: Հայրիկս ու մայրիկս քեզ կհավատան. դու մեր միջնորդը կլինես, այնպես չէ՞:

Մերումին զգացված էր: «Օ՛հ, տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ,— պատասխանեց նա:— Թեև վաղ ես մտածել ամուսնանալ, բայց դե Մարիա Իվանովնան էնպես լավ աղջիկ է, որ մեղք

է էս պատահմունքը ձեռքից բաց թողնել: Թո՛ղ քո ասածը լինի: Աստծու հրեշտակի հետ ճանապարհ կընկնեմ և խոնարհաբար կասեմ քո ծնողներին, որ էդ տեսակ հարսնացուն օժիտի պետք էլ չունի»:

Ես շնորհակալություն հայտնեցի Սավելիչին և պառկեցի քնելու միևնույն սենյակում Զուրիկի հետ: Տաքացած և հուզված լինելով, ես ամեն ինչ պատմեցի նրան: Զուրիկն սկզբում հաճույքով էր զրուցում, բայց կամաց-կամաց նրա բառերը սակավ և անկապ դարձան: Վերջապես, ի պատասխան մի ինչ-որ իմ հարցին նա խոմփացրեց ու քթով սուլեց: Ես լռեցի և շուտով հետևեցի նրա օրինակին:

Հետևյալ օրն առավոտյան ես գնացի Մարիա Իվանովնայի մոտ: Ես նրան հաղորդեցի իմ մտադրությունները: Նա խելացի գտավ այդ ամենը և իսկույն համաձայնեց ինձ հետ: Զուրիկի ջոկատը քաղաքից դուրս պիտի գար հենց նույն օրը: Զպետք էր դանդաղել: Ես հենց այդտեղ բաժանվեցի Մարիա Իվանովնայից, նրան Սավելիչին հանձնարարելով և հետը մի նամակ տալով՝ ուղղված իմ ծնողներին: Մարիա Իվանովնան լաց եղավ: «Մնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց նա կամացուկ:— Կտեսնվենք արդյոք թե ոչ՝ միայն աստված գիտե. բայց ես հավիտյան չեմ մոռանա ձեզ. մինչև գերեզման իմ սրտում միայն դու կմնաս»: Ես ոչինչ չկարողացա պատասխանել: Մարդիկ շրջապատեցին մեզ: Ես չէի ուզում նրանց մոտ անձնատուր լինել ինձ հուզող զգացմունքներին: Վերջապես նա մեկնեց: Ես վերադարձա Զուրիկի մոտ՝ տխուր ու լուռ, նա կամեցավ ինձ ուրախացնել: Ես ուզեցի ցրել մշտքերս. այդ օրը մենք անցկացրինք աղմուկով ու մոլեգին և երեկոյան ուղամբթի ելանք:

Փետրվարի վերջն էր: Ռազմական կարգադրությունները դժվարացնող ձմեռն անցնում էր, և մեր գեներալները պատրաստվում էին միահամուռ գործակցության: Պուզաշովը դեռևս կանգնած էր Օրենբուրգի մոտ: Այնինչ, հետզհետե ջոկատները միանում էին նրա շուրջը և բոլոր կողմերից մոտենում էին շարագործներին բույնին: Ապստամբող գյուղերը մեր զորքերը տեսնելուն պես հնազանդություն էին հայտնում. ավազակախմբերն ամենուրեք փախչում էին մեր առջև:

վից և ամեն ինչ նախագաւազակում էր արագ և բարեհաջող վախճան:

Շուտով իշխակ Գուլիցինը Տատիշկա բերդի մոտ ջարդեց Պուգաչովին, ցրեց նրա խառնիճաղանջ զորքերը, ազատեց Օրենբուրգը ու թվում էր, թե խռովութեանը հասցրեց վերջին և վճռական հարվածը: Այդ ժամանակ Զուրիկին ուղարկեցին խռովարար բաշկիրների մի հրոսախմբի գեմ, որոնք ցրվում էին ավելի շուտ, քան մենք տեսնում էինք նրանց: Գարունը մեզ կաշկանդեց թաթարական մի գյուղում: Գետակները վառարել էին և ճանապարհներն անանցանելի դարձել: Մեր անգործութեան մեջ մենք մեզ մխիթարում էինք ավազակների ու վայրենիների դեմ մղվող ձանձրալի ու շնչին պատերազմի քուտափուլթ ավարտման մտքով:

Սակայն Պուգաչովը չէր բռնված: Նա հայտնվեց սիբիրյան գործարաններում, այնտեղ նորանոր խմբեր հավաքեց և վերստին սկսեց շարագործութուններ անել: Նրա հաջողութունների լուրը նորից տարածվեց: Մենք իմացանք սիբիրյան բերդերի ավերման մասին: Շուտով Կազանի գրավման և ինքնակոչի դեպի Մոսկվա արշավելու լուրն անհանգստացրեց զորապետներին, որոնք անհոգ քնած էին, հույսները դրած արհամարհելի խռովարարի անգործութեան վրա: Զուրիկը հրաման ստացավ անցնել Վոլգան:

Չեմ պատմի մեր արշավանքներն ու պատերազմի վախճանը: Կարճ կասեմ, որ աղետը ծայրահեղութեան էր հասնում: Ամենուրեք խափանվել էր վարչութիւնը: Կալվածատերերն անտառներում էին թաքնվում: Ավազակախմբերը շարագործութիւններ էին անում ամեն տեղ: Առանձին զորամասերի պետերն ինքնակամ կերպով պատժում էին և ներումն շնորհում: Լայնարձակ երկրի վիճակը, ուր հրդեհն էր մոլեգնում, սարսափելի էր: Աստված մի՛ արասցե տեսնել առական բռնուղ՝ անմիտ ու անողոր:

Պուգաչովը փախչում էր իվան իվանովիչ Միխեյլսոնի զորքերից հետամուտ: Շուտով մենք լսեցինք նրա կատարյալ ջախջախման մասին: Վերջապես Զուրիկը տեղեկութուն ստացավ, որ ինքնակոչը բռնված է, դրա հետ միասին և հրաման՝ որ կանգ առնենք: Պատերազմն ավարտվեց: Վերջապես ես կարող էի ճանապարհվել իմ ծնողների մոտ: Այն միտքը, որ

նրանց կգրկեմ, կտեսնեմ Մարիա իվանովնային, որից ես ոչ մի լուր չունեի, ոգևորում էր ինձ ցնծութեամբ: Զուրիկը ծիծաղում էր և ուսերը թոթվում: «Չէ՛, քո բանը պրծած է: Կամուսանաս — իզո՛ւր տեղը կկորչես»:

Բայց և այնպես, տարօրինակ մի զգացում թունավորում էր իմ ուրախութիւնը. ակամա միտք էի անում այնքան անմեղ զոհերի արցունքով թաթախված շարագործի, նրան սպասող մահապատժի մասին և անհանգստանում էի. Եմե՛լյա, Եմե՛լյա, — մտածում էի ես սրտնեղված, — ինչո՞ւ դու սվինի չհանդիպեցիր, կարտեչի տակ չընկար, Գրանից լավ ի՞նչ կարող էր լինել քեզ համար: Ի՞նչ կհրամայեք անել՝ նրա մասին ունեցած մտածմունքն իմ մեջ անբաժան էր փրկութեան՝ որ նա տվեց ինձ իր կյանքի ամենասուսկալի թոպեններից մեկում և իմ հարսնացուն զազրելի Շվարբինի՝ ձեռքից ազատելու մտքի հետ:

Զուրիկն ինձ արձակուրդ տվեց: Մի քանի օրից ես վերստին պետք է գտնվեի իմ ընտանիքում, նորից տեսնեի Մարիա իվանովնային... Հանկարծ անսպասելի մի փոթորիկ ինձ տապալեց:

Մեկնումի օրը, հենց նույն թոպեին, երբ ես պատրաստվում էի ճանապարհ ընկնելու, Զուրիկը խրճիթ մտավ՝ ձեռքին մի թուղթ բռնած, արտակարգ մտահոգ դեմքով: Ասես մի բան սիրտս խայթեց: Ես վախեցա, ինքս էլ չիմանալով, թե ինչից, նա դուրս արեց իմ սպասյակ զինվորին և հայտնեց, որ հետս գործ ունի: «Ի՞նչ կա», — հարցրի ես անհանգստութեամբ: — «Մի փոթորիկ անախորժութիւն, — պատասխանեց նա թուղթը ինձ տալով: — Կարդա, թե հիմա ես ի՞նչ ստացա»: Ես սկսեցի կարդալ թուղթը, որ մի գաղտնի հրաման էր, ուղղված բոլոր առանձին զորապետներին՝ ձերբակալել ինձ, ո՛ւր էլ որ նրանց ձեռքն ընկնեմ, և պահակների հսկողութեամբ անհապաղ ուղարկել Կազան՝ քննիչ հանձնաժողովին, որ հիմնված էր Պուգաչովի գործով:

Քիչ մնաց, որ թուղթը ձեռքիցս ընկներ: «Ճար չկա, — ասաց Զուրիկը: — Իմ պարտքն է հնազանդվել հրամանին: Հավանական է, որ Պուգաչովի հետ ունեցած քո բարեկամական հարաբերութիւնների լուրը մի որևէ կերպ հասել է կառավարության, Հուսով եմ, որ գործը ոչ մի հետևանք չի ունե-

Նա և որ դու կարդարանաս հանձնաժողովի առաջ: Մի ընկճվի և ուղևորվիր»: Խիղճս հանգիստ էր, դատաստանից ես չէի վախենում, բայց քաղցր տեսակցության ըրպեն թերևս նորից մի քանի ամսով հետաձգվելու միտքը սարսափեցնում էր ինձ: Սալլակը պատրաստ էր: Զուրիհը մտերմաբար ինձ հրաժեշտ տվեց: Ինձ նստեցրին սալլակը: Հետո նստեցին երկու սուսերամերկ հուսարներ և ես ուղևորվեցի մեծ ճանապարհով:

ፋ ሂ ስ ጥ ህ X I V

ԴԱՏԸ

Աշխարհի լուր, ասելիք—
Ծովի բազմազան ալիք:

Առաժ

Ես հավատացած էի, որ ամեն ինչի պատճառն իմ ինքնակամ բացակայությունն էր Օրենբուրգից: Ես հեշտությամբ կարող էի արդարանալ. ասպետականությունը ոչ միայն երբեք չէր արգելված, այլ մինչև իսկ ամեն կերպ խրախուսվում էր: Ես կարող էի մեղադրվել ավելորդ տաքարյունության և ոչ թե անհնազանդության մեջ: Սակայն բաղմաթիվ վկաներ կարող էին ապացուցել Պուգաչովի հետ ունեցած իմ բարեկամական հարաբերությունները, որոնք, համենայն դեպս, պետք է թվային խիստ կասկածելի: Ամբողջ ճանապարհին ես մտածում էի ինձ սպասող հարցաքննությունների մասին, կշռում էի իմ պատասխանները և վճռեցի դատարանի առաջ հայտնել զուտ ճշմարտությունը, արդարացման այս եղանակը կարծելով որպես ամենապարզը, միաժամանակ և ամենահուսալին:

Հասա Կաղան. քաղաքն ամայի էր և հրաճարակ: Փողոցներում, տների տեղ ածուխի շեղջեր էին մնացել և մրտաժպատերը ցցված էին առանց կտուրի ու պատուհանների: Այդպես էր Պուգաչովի թողած հետքը: Ինձ տարան բերդը, որ անվթար մնացել էր այրված քաղաքի մեջտեղում: Հուսարները ինձ հանձնեցին պահակապալին: Նա հրամայեց, որ դարբնին կանչեն: Ոտքերիս շղթա հագցրին և պինդ ամրաց-

րին: Հետո ինձ բանտ տարան և մենակ թողին նեղիկ ու մութ սենյակում, որի պատերը բոլորովին մերկ էին և մի փոքրիկ պատուհան ուներ, խափանված երկաթե վանդակով:

Այսպիսի սկիզբը ոչինչ լավ բան չէր գուշակում ինձ համար: Սակայն ես չէի կորցնում ո՛չ արիությունս, ո՛չ էլ հույսս: Ես դիմեցի բոլոր վշտացողների մխիթարության և առաջին անգամ ճաշակելով հստակ, սակայն խոցողված սրտից զեղված աղոթքի քաղցրությունը, խաղաղ ննջեցի, չմտածելով այն մասին, թե ի՞նչ է սպասում ինձ:

Մյուս օրը բանտային պահապանն արթնացրեց ինձ, հայտնելով, որ հանձնաժողովն ինձ պահանջում է։ Երկու զինվորներ բալի միջով ինձ տարան բերդապետի տունը, նախասենյակում իրենք կանգ առան և ինձ մենակ ներս թողին ներքին սենյակները։

Ես մտա բավական ընդարձակ մի դահլիճ։ Թղթերով ծածկված սեղանի շուրջը նստած էին երկու մարդ՝ հասակավոր գեներալը, տեսքով խիստ ու սառն, և երիտասարդ գվարդիական կապիտանը՝ քսանութ տարեկան, շատ հաճելի արտաքինով, շարժումների մեջ ճարպիկ ու ազատ։ Պատահանի մոտ, հատուկ մի սեղանի առջև նստած էր քարտուղարը՝ գրիչը ականջի հետևը, Թղթի վրա թեքված, պատրաստ՝ իմ ցուցմունքները գրելու։ Հարցաքննությունն սկսվեց։ Հարցերին անունն ու կոչումս։ Գեներալը տեղեկացավ, թե Անդրեյ Պետրովիչ Գրինյովի որդին չե՞մ արդյոք։ Եվ իմ պատասխանին առարկեց խստությունմբ. «Ափսոս, որ այդպիսի պատվավոր մարդն այս տեսակ անարժան որդի ունի»։ Ես հանգիստ պատասխանեցի, թե ինչպիսին էլ որ լինի ինձ վրա ծանրացած մեղադրանքը, ես հույս ունեմ այդ ամենը ցրել, առանց կեղծելու բացատրելով ճշմարտությունը։ Իմ ինքնավստահությունը նրան դուր չեկավ։ «Սուր լեզու ունես, մեր տղա,— ասաց նա դեմքը խոժոռելով.— բայց մենք քեզպեսներին ենք տեսել»։

Այն ժամանակ երիտասարդը հարցրեց ինձ, թե ի՞նչ առիթով և ի՞նչ ժամանակ եմ ես ծառայության մտել Պուգաչովի մոտ և ի՞նչ հանձնարարություններով է նա օգտագործել ինձ:

Ես վրդովմունքով պատասխանեցի, թե ես որպես սպա և ազնվական, Պուգաչովի մոտ ոչ մի ծառայություն մտնել չէի

կարող և ոչ մի հանձնարարություն նրանից ընդունել չէի կարող:

— Հապա այդ ինչպե՞ս է,— առարկեց ինձ հարցաքննողը:— որ մենակ ազնվականն ու սպան է խնայված ինքնակոշի կողմից, մինչդեռ նրա բոլոր ընկերները շարաշար սպանված են: Ինչպե՞ս է, որ այդ սպան ու ազնվականը մտերմաբար խնջույք են անում խռովարարների հետ, գլխավոր շարագործից նվերներ է ընդունում՝ մուշտակ, ձի ու կես մանեթ փող: Ինչի՞ց է առաջացել այդ տեսակ տարօրինակ բարեկամությունը և ինչի՞ վրա է այն հիմնված, եթե ոչ դավաճանություն կամ առնվազն՝ զազրելի և հանցավոր փոքրոգության վրա:

Ես խորապես վիրավորված էի գվարդիական սպայի խոսքերից և եռանդով սկսեցի ինձ արդարացնել: Ես պատմեցի, թե ինչպես սկսվեց իմ ծանոթությունը Պուգաչովի հետ տափաստանում, բքի ժամանակ. ինչպես Բելոգորսկի բերդի առման ժամանակ նա ինձ ճանաչեց և խնայեց: Ասացի, որ մուշտակը և ձին, ճիշտ է, չեմ ամաչել ընդունել ինքնակոշից, բայց թե՛ մինչև վերջին հնարավորությունը պաշտպանել եմ Բելոգորսկի բերդը շարագործից: Վերջապես ես մատնացույց արի նաև իմ գեներալին, որը կարող էր վկայել իմ ջանքն ու ճիգը Օրևբուրգի սղետալի պաշարման միջոցին:

Խորխոս ծերունին սեղանի վրայից վերցրեց բացած մի նամակ և սկսեց բարձր ձայնով կարդալ այն.

«Ձերդ գերազանցության հարցմունքին՝ պրապորշիկ Գրինյովի վերաբերյալ, որը իբրև թե խառն է ներկա խռովության և հարաբերության մեջ է մտել շարագործի հետ, որպիսի քայլը հակառակ է ծառայության և երդման պարտավորության,— պատիվ ունեմ հայտնելու, որ հիշյալ պրապորշիկ Գրինյովը Օրենբուրգում ծառայության մեջ գտնվել է անցյալ 1773 թվականի հոկտեմբերի սկզբից մինչև սույն տարվա փետրվարի 24-ը երբ նա քաղաքից բացակայեց և այն ժամանակվանից այլևս չի ներկայացել իմ զորախումբը: Մինչդեռ, մեր կողմն անցած զորականներից լսել ենք, որ նա եղել է Պուգաչովի մոտ՝ ավանում և նրա հետ միասին գնացել է Բելոգորսկի բերդը, որտեղ նա առաջ եղել է ծառայության մեջ. ինչ վերաբերում է նրա վարք ու բարքին, ապա ես կարող

եմ...»: Այդտեղ նա իր ընթերցումն ընդհատեց և խստությամբ ասաց ինձ. «Հիմա ի՞նչ կասես քո արդարացման համար»:

Ես այն է, ուզում էի շարունակել, ինչպես սկսել էի և բացատրել իմ կապը Մարիա Իվանովնայի հետ նույնքան անկեղծ, ինչպես և մնացած բոլորը, սակայն հանկարծ զգացի մի անհաղթելի նողկանք: Մի միտք անցավ իմ գլխով, որ եթե ես նրա անունը տամ, ապա հանձնաժողովը նրան ևս հարցաքննության կկանչի. և այն միտքը, թե նրա անունը կհշուտեմ շարագործների զազրելի զրպարտություններին և նրա՛ն երես առ երես կհանեմ սրանց դեմ — այդ սոսկալի միտքն այնպես հարվածեց ինձ, որ լեզուս բռնվեց և ես շփոթվեցի:

Դատավորներս, որոնք, թվում էր թե սկսել էին որոշ բարյացակամությամբ լսել իմ պատասխանները, վերստին լարվեցին իմ դեմ՝ տեսնելով իմ շփոթմունքը: Գվարդիական սպան պահանջեց, որ ինձ երես առ երես կանգնեցնեն գլխավոր տեղեկատուի հետ: Գեներալը հրամայեց կանչել երեկվա շառագործին: Ես արագ շրջվեցի դեպի դռները, սպասելով ինձ մեղադրողի երևալուն: Մի քանի րոպեից շղթաներն աղմուկեցին, դռները բացվեցին, և մտավ Շվաբրինը. Ես զարմացա, տեսնելով, թե որքան փոխվել է նա սաստիկ նիհար էր և գունատ: Նրա մազերը, որ դեռ վերջերս կուպրի նման ևս էին, բոլորովին սպիտակել էին. երկար մորուքը խճճված էր: Նա կրկնեց իր մեղադրանքը թույլ, սակայն համարձակ ձայնով: Նրա ասելով ես՝ որպես լրտես, Պուգաչովի կողմից ուղարկված եմ եղել Օրենբուրգ. ամեն օր հրացանաձգության եմ դուրս եկել, որպեսզի գրավոր տեղեկություններ տամ այն բոլորի մասին, ինչ կատարվում էր քաղաքում. որ, վերջապես, ակնհայտ կերպով հանձնվել եմ ինքնակոշին, նրա հետ միասին բերդից բերդ եմ անցել, աշխատելով ամեն կերպ կործանել իմ դավաճան ընկերներին, որպեսզի գրավեմ նրանց տեղերը և օգտվեմ ինքնակոշի բաշխված պարգևներից:— Ես լուռ լսեցի նրան և գոհ էի մի բանով. զազրելի շարագործը շարտասանեց Մարիա Իվանովնայի անունը, արգոք ա՛յն պատճառով, որ նրա ինքնասիրությունը խոցվում էր՝ միտք անելով այն աղջկա մասին, որն իրեն արհամարհանքով մեթթեց, թե՛ այն պատճառով, որ նրա որոտում մի

կայծ էր թաքնված նույն այն զգացմունքից, որ և ինձ հարկադրեց լռելու. ինչպես էլ որ լինեիր, հանձնաժողովի ներկայությամբ շարտասանվեց Բելոգորսկի բերդապետի դատեր անունը: Ես է՛լ ավելի հաստատ մնացի իմ դիտավորության մեջ և երբ դատավորները հարցրին, թե ինչով կարող եմ հերքել Շվաբրինի ցուցմունքները, ես պատասխանեցի, որ պըն-գում եմ իմ առաջին բացատրությունը և ուրիշ ոչինչ չեմ կարող ասել իմ արդարացման համար: Գնե՛րալը հրամայեց, որ մեզ տանեն: Մենք միասին դուրս եկանք: Ես հանգիստ նայեցի Շվաբրինին, սակայն ոչ մի խոսք չսացի նրան: Նա լարախինդ քմծիծաղ տվեց և իր շղթաները փոքր-ինչ բարձրացնելով առաջ ընկավ ու քայլերն արագացրեց: Ինձ նորից բանտ տարան և այդ ժամանակից այլևս հարցաքննություն չպահանջեցին:

Ես ներկա չեմ եղել այն ամենին, որոնց մասին մնում է ինձ տեղեկացնել ընթերցողին. սակայն այնքան հաճախ եմ գրանց մասին պատմություններ լսել, որ ամենափոքր մանրամասնություններն անգամ մեխվել են իմ հիշողության մեջ, և ինձ թվում է, թե ևս անտեսանելի կերպով տեղն ու տեղը ներկա եմ եղել:

Մարիա Իվանովնային իմ ծնողները ընդունում են այն անկեղծ սիրալիրությամբ, որով այնպես հայտնի էին հին դարի մարդիկ, նրանք աստծու շնորհ են համարել, որ առիթ են ունեցել պատսպարելու և փաշիայելու խեղճ որբուհուն: Շուտով նրանք սրտանց մտերմանում են նրան, որովհետև չէր կարելի նրան ճանաչել ու չսիրել: Հորս այլևս դատարկ քմահաճություն չէր թվում իմ սերը, իսկ մայրիկիս ուզածն էլ հենց այն էր, որ իր Պետրովյան ամուսնանա կապիտանի գողտրիկ աղջկա հետ:

Իմ ձերբակալման լուրը շշմեցնում է մեր ամբողջ ընտանիքին: Մարիա Իվանովնան իմ ծնողներին այնպիսի պարզությամբ է պատմում Պուգաչովի հետ ունեցած իմ ծանոթության մասին, որ դա ոչ միայն նրանց չի անհանգստացնում, այլև հարկադրում է հաճախ անկեղծ սրտով ծիծաղել: Հայրս չի ուզում հավատալ, որ ես կարող եմ խառն լինել զազրելի խռովությանը, որի նպատակն էր գահի տապալումը և ազնվական տոհմի ոչնչացումը: Նա խիստ հարցաքննության

է ենթարկում Սավելիչին: Դատարարակս չի թաքցնում, որ բարինը քանիցս հյուր է եղել Եմելկա Պուգաչովին և որ չարագործը որպես թե նրան շնորհներ է արել. բայց նա երգվում է, որ ոչ մի դավաճանության մասին ինքը չի էլ լսել: Մերերը հանգստանում են և անհամբեր սպասում բարեհաջող լուրերի: Մարիա Իվանովնան սաստիկ տագնապ է ապրում, սակայն լռում է, քանի որ վերին աստիճանի օժտված էր համեստությամբ ու զգուշությամբ:

Անցնում է մի քանի շաբաթ... Հանկարծ հայրս մի նամակ է ստանում Պետերբուրգից, մեր ազգական իշխան Բ-ից: Իշխանը իմ մասին գրում է նրան: Սովորական նախաբանից հետո նա հայտնում է հորս, որ խռովարարների դիտավորությունների մեջ իմ ունեցած մասնակցության մասին եղած կասկածները դժբախտաբար չափից դուրս հիմնավոր են եղել, որ ուրիշներին օրինակ հանդիսացող մահապատիժը պետք է իջնել իմ գլխին, սակայն թագուհին հարգելով հորս արժանիքներն ու տարիքը, վճռել է ներումն շնորհել հանցավոր որդուն և նրան խայտառակ մահապատժից ազատելով, հրամայել է միայն աքսորել Սիբիրի մի հեռավոր վայր՝ ցմահ բնակության:

Այս անսպասելի հարվածը քիչ է մնում հորս սպանի: Նա կորցնում է իր սովորական արիությունը և նրա վիշտը (սովորաբար՝ համր) թափվում է դառն տրտունջներով. «Ինչպե՞ս,— կրկնում է նա զայրացած:— Որդիս մասնակցել է Պուգաչովի դիտավորություններին: Աստված ճշմարիտ, այս ի՞նչ խայտառակության հասա ես: Թագուհին նրան ազատում է մահապատժից: Մի՞թե դա ավելի հեշտ է ինձ համար: Սարսափելին մահապատիժը չէ՞ իմ մեծ պապի հայրը կառափնատեղումն է մեռել, պաշտպանելով այն, ինչ իր սրտի սրբություն սրբոցն է համարել. հայրս տուժել է Վոլինսկու և Նրոշչովի հետ միասին: Բայց ազնվականը դրժի իր երդո՞ւմը, միանա ավազակների, մարդասպանների, փախուստական ճորտերի հե՞տ... Ամո՞թ և խայտառակություն մեր տոհմին...»: Ահաբեկված նրա հուսահատությունից, մայրս սիրտ չի անում նրա մոտ լաց լինել և աշխատում է վերադարձնել նրա նախկին եռանդը, ասելով, որ լուրը սխալ կլինի, մարդկանց կարծիքը՝ խախտու: Հորս միտքարել չի լինում:

Ամենից շատ տանջվում է Մարիա Իվանովնան: Հավատացած լինելով, որ ես՝ ե՛րբ ասես կարող էի արդարանալ, եթե միայն կամենայի, նա գլխի է ընկնում, թե ինչումն է ճշմարտությունը և իրեն համարում է իմ դժբախտության պատճառը: Նա ամենքից թաքցնում է իր արցունքները և տանջանքները, մինչդեռ անդադար մտածում է միջոցների մասին, թե ի՞նչ կերպ ինձ փրկի:

Մի անգամ հայրս բազկաթոռի վրա նստած թերթում էր Պալատական Օրացույցը, բայց նրա մտքերը հեռուն էին և ընթերցումը նրա վրա չէր թողնում իր սովորական ազդեցությունը: Նա սկսեց սուլել մի հին մարշալ Մայրս լուռ գործում էր բրդե ֆուֆայկան և արտասուքները մեկ-մեկ կաթում էին նրա ձեռագործի վրա: Հանկարծ Մարիա Իվանովնան, որ այդտեղ նստած աշխատելիս է լինում, հայտնում է, որ անհրաժեշտությունը նրան հարկադրում է գնալ Պետերբուրգ և որ նա խնդրում է իրեն միջոց տալ մեկնելու: Մայրս սաստիկ տրտմեց: «Քո ինչի՞ն է պետք Պետերբուրգը,— ասում է նա:— Մի՞թե Մարիա Իվանովնա, դու էլ ես ուզում մեզ թողնել»: Մարիա Իվանովնան պատասխանեց, որ ապագա նրա ամբողջ բախտը կախված է այդ ճանապարհորդությունից, որ նա գնում է փնտրելու հզոր մարդկանց հովանավորությունը, որպես դուստրը մի մարդու, որը տուժել է իր հավատարմության համար:

Հայրս գլուխը կախեց. իր որդու կարծեցյալ հանցանքը հիշեցնող ամեն մի խոսք ծանր էր նրա համար և թվում էր սուր կշտամբանք: «Գնա՛, սիրելիս,— ասաց նա հառաչելով:— Մենք չենք ուզում արգելք լինի քո բախտին: Աստված տա, որ քո փեսացուն լինի մի լավ մարդ և ոչ թե անարգված գավաճանք»: Նա բարձրացավ և դուրս եկավ սենյակից:

Մորս հետ մենակ մնալով, Մարիա Իվանովնան մասամբ պարզում է նրան իր դիտավորությունները: Մայրս արտասուքն աչքերին գրկում է նրան և ասածուն աղոթում, որ մտադրված գործը բարեհաջող վերջանա: Մարիա Իվանովնայի համար ճանապարհի պատրաստություն են տեսնում և մի քանի օրից նա մեկնում է հավատարիմ Պալաշայի և հավատարիմ Սավելիչի հետ, որը բռնությամբ ինձնից բաժանված

լինելով, մխիթարվելիս է եղել գոնե այն մտքով, որ ծառայում է իմ հարսնացուին:

Մարիա Իվանովնան բարեհաջող հասնում է Սոֆիա և տեղեկանալով, որ այդ ժամանակ արքունիքը Ցարսկոյե Սելոյումն է, վճռում է իջևանել այդտեղ: Նրան մի անկյուն են հատկացնում միջնորմի մյուս կողմը: Վերակացուի կի՛նն խսկույն եկթ խոսքի է բռնվում նրա հետ, հաղորդում է, որ ինքը պալատական հնոցապանի բարեկամուհին է և հայտնում է նրան պալատական կյանքի բոլոր գաղտնիքները: Նա պատմում է, թե թագուհին սովորաբար ո՞ր ժամին է արթնանում, ե՛րբ է սուրճ խմում, զբոսնում, ինչպիսի ազնվատոհմ իշխաններ են եղել նրա մոտ այդ ժամանակ, ի՞նչ է հաճել նա խոսել երեկ ճաշին, ո՞ւմն է ընդունել երեկոյան,— մի խոսքով Աննա Վլասենայի խոսակցությունն արժեք պատմական հիշատակարանների մի քանի էջը, և թանկարժեք կարող էր լինել հետագա սերնդի համար: Մարիա Իվանովնան ուշադրությամբ լսում է նրան: Գնում են այգի: Աննա Վլասենան պատմում է ամեն մի ծառուղու և ամեն մի կամրջակի պատմությունը և մի լավ զբոսնելուց հետո նրանք վերադառնում են կայան, անչափ գոհ միմյանցից:

Մյուս օրը վաղ առավոտյան Մարիա Իվանովնան արթնանում է, հագնվում և կամացուկ դուրս է գալիս այգի: Գնդեցիկ առավոտ էր, արևը լուսավորում է լորենիների դադաթները, որ արգեն դեղնել էին աշնան զով շնչից: Լայն փոված լիճն անշարժ փայլում էր: Արթնացած կարապները հանդիսավոր դուրս էին լողում ափն ստվերող թփերի տակից: Մարիա Իվանովնան քայլում է գեղատեսիլ մարգագետնի մոտով, ուր հենց մոտերս մի հուշարձան էր դրված, ի պատիվ կոմս Պյոտր Ալեքսանդրովիչ Ռումյանցևի վերջերս տարած հաղթությունների: Հանկարծ՝ անգլիական ցեղի մի փոքրիկ շնիկ հաչում է և վազում նրա դեմ: Մարիա Իվանովնան վախենում է և կանգ առնում: Հենց այդ րոպեին լսվում է կանացի հաճելի մի ձայն. «Մի՛ վախե՛ք, նա չի կծի»: Եվ Մարիա Իվանովնան տեսնում է մի տիկնոջ, որ նստած էր նստարանի վրա՝ հուշարձանի դիմաց: Մարիա Իվանովնան տեղավորվում է նստարանի մյուս ժայռին: Տիկինը շեշտակի նայում է նրան, իսկ Մարիա Իվանովնան իր կողմից ձգելով մի քանի

շեղակի հայացքներ, կարողանում է նրան դիտել ոտքից գլուխ: Տիկինն առավոտյան ճերմակ շորերով էր, գիշերային գլխանոց դրած, հագին՝ քաթիպա: Կլիններ մոտ քառասուն տարեկան: Նրա լիքը և վարդագույն դեմքը վեհություն և խաղաղություն էր արտահայտում, իսկ կապույտ աչքերն ու թեթև ժպիտը անասելի հրապույր ունեին: Տիկինը առաջինն է խզում լուծությունը:

— Դուք անշուշտ այստեղացի չեք,— ասում է նա:
— Ճիշտ այդպես: Ես հենց երեկ եմ եկել գավառից:
— Դուք ձեր ծնողների հետ եք եկել:
— Ամենևին ոչ: Ես մենակ եմ եկել:
— Մենակ: Բայց դուք դեռ այնքան երիտասարդ եք:
— Ես ո՛չ հայր ունեմ, ո՛չ մայր:
— Դուք, իհարկե, որևէ գործով եք այստեղ:
— Ճիշտ այդպես: Ես եկել եմ թագուհուն խնդիրք տալու:
— Դուք որք եք. հավանորեն գանգատվում եք անարդարությունից և վերավճարներից:

— Ամենևին ոչ: Ես եկել եմ ողորմածություն խնդրելու, և ոչ թե արդարադատություն:

— Թույլ տվեք հարցնելու՝ ո՞վ եք դուք:
— Ես կապիտան Միրոնովի աղջիկն եմ:
— Կապիտան Միրոնովի՞. նրա, որը օրենքուրգյան բերդերից մեկի պե՞տն էր:

— Ճիշտ այդպես:
Թվում էր, թե տիկինն զգացված է: «Ներեցեք ինձ,— ասում է նա ավելի փաղաքշական ձայնով,— եթե ես խառնըվում եմ ձեր գործերին. բայց ես լինում եմ արքունիքում. պարզեցեք ինձ, թե ինչումն է ձեր խնդիրը և միգուցե ինձ կհաջողվի օգնել ձեզ»:

Մարիա Իվանովնան վեր է կենում տեղից և հարգանքով շնորհակալություն հայտնում: Անհայտ տիկնոջ ամեն ինչը սաստիկ գրավում է աղջկա սիրտը և հավատ ներշնչում նրան: Մարիա Իվանովնան գրպանից հանում է ծալած թուղթը և տալիս իր անծանոթ պաշտպանին, որն սկսում է ինքն իրեն կարդալ:

Սկզբում նա կարդում է ուշադիր և բարյացակամ տեսքով, բայց հանկարծ նրա դեմքն ալյալվում է, և Մարիա Իվանովնան, որն աչքերով հետևում էր նրա բոլոր շարժումներին,

վախենում է այդ դեմքի խիստ արտահայտությունից՝ մի րոպե անաչ այնքան հաճելի ու խաղաղ:

— Դուք խնդրում եք Գրինյովի համար,— ասում է տիկինը սառը դեմքով:— Թագուհին չի կարող նրան ներել: Նա միացել էր ինքնակոչին ոչ թե անգիտությամբ և դուրահավատությամբ, այլ որպես անբարոյական ու վնասակար մի անպիտան:

— Ա՛խ, սո՛ւտ է,— բացականչում է Մարիա Իվանովնան:
— Ինչպե՞ս թե սուտ է,— առարկում է տիկինը զայրույթից կրակ կտրած:

— Սուտ է, աստված վկա, սուտ է: Ես ամեն ինչ գիտեմ, ես ամեն ինչ կպատմեմ ձեզ: Միմիայն իմ պատճառով է նա ենթարկվել այն բոլորին, ինչ եկավ նրա գլխին: Եվ եթե նա չարդարացավ դատարանի առաջ, ապա միայն նրա համար, որ չի ուզեցել ինձ ևս խառնել գործին: Այդ ասելով նա հուզված պատմում է այն բոլորը, ինչ արդեն հայտնի է իմ ընթերցողին:

Տիկինը նրան լսում է ուշադրությամբ:— «Դուք ո՞ւր եք իջևանել,— հարցնում է նա հետո և, լսելով, որ Աննա Վլասենայի մոտ, ասում է ժպիտով:— Ահ, գիտեմ: Մնաք բարով: Ոչ ոքի չասեք մեր հանդիպման մասին: Ես հույս ունեմ, ոչ դուք երկար չեք սպասի ձեր նամակի պատասխանին»:

Այդ խոսքից հետո նա վեր է կենում և դուրս գալիս փակ ծառուղին, իսկ Մարիա Իվանովնան՝ ուրախ հույսերով լի, վերադառնում է Աննա Վլասենայի մոտ:

Տանտիրուհին հանդիմանում է նրան՝ վաղ աշնանային զրոսանքի համար, որ, նրա ասելով, վնասակար է երիտասարդ աղջկա առողջությանը: Նա ներս է բերում ինքնանուր և մի գավաթ թեյի շուրջը հաղիվ ինչ սկսում է անվերջ պատմություններ անել արքունիքի մասին, երբ հանկարծ պալատական մի կառք կանգ է առնում տան մուտքի առաջ և կամեր-լակեյը ներս է մտնում հայտարարելով, որ թագուհին բարեհաճում է իր մոտ հրավիրել օրիորդ Միրոնովային:

Աննա Վլասենան դարմանում է և իրար անցնում: «Տեր իմ աստված,— կանչում է նա:— Թագուհին ձեզ արքունիք է պահանջում: Այդ ինչպե՞ս նա իմացավ ձեր մասին: Հապա, դուք, սիրելիս, ինչպե՞ս պիտի ներկայանաք թագուհուն:

Դուք, ես կարծում եմ, որ չեք էլ իմանում պալատում շարժվելու կերպը... Ի՞նչ եք ասում. հետևերդ չգա՞մ, հե՛մ: Ինչ էլ որ լինի, գոնե մի որևէ բանով ես կարող եմ զգուշացնել ձեզ: Եվ դուք ինչպե՞ս պիտի գնաք ճանապարհի շորերով: Մարդ չուղարկե՞մ արդյոք տատմոր մոտ, որ բերի նրա դեղին ոտքոնը:— Կամեր-լակեյը հայտարարում է, թե թագուհուն հաճելի է, որ Մարիա Իվանովնան մենակ գնա և այն շորերով, ինչ որ հագին է: Ճար չկար. Մարիա Իվանովնան նստում է կառքը և գնում պալատ, հետը տանելով Աննա Վլասենայի խորհուրդներն ու օրհնությունները:

Մարիա Իվանովնան նախազգույն է, որ մոտ է մեր բախտի լուծումը. սաստիկ բարախում է նրա սիրտը և նվաղում: Մի քանի րոպեից կառքը կանգ է առնում պալատի առջև: Մարիա Իվանովնան սրտի տրոփյունով բարձրանում է սանդուղքը: Դռները լայն բացվում են նրա առջև: Նա անցնում է մի շարք դատարկ և հոյակապ սենյակների միջով. կամեր-լակեյը ցույց է տալիս ճանապարհը: Վերջապես, մոտենալով փակ դռներին, նա հայտարարում է, որ հիմա կզեկուցի նրա մասին և նրան մենակ է թողնում:

Թագուհուն երես առ երես տեսնելու միտքն այնպես է սարսափեցնում նրան, որ նա դժվարությամբ է կարողանում պահվել ոտի վրա: Մի րոպեից դռները բացվում են, և նա մտնում է թագուհու զգեցարանը:

Թագուհին զբաղված էր իրեն հարգարելով: Մի քանի պալատականներ շրջապատել էին նրան և հարգանքով ճանապարհ էին տալիս Մարիա Իվանովնային: Թագուհին սիրալիր նայում է նրան, և Մարիա Իվանովնան ճանաչում է այն տիկնոջը, որի հետ այնպես անկեղծ նա խոսել էր մի քանի րոպե առաջ: Թագուհին մոտ է կանչում նրան և ժպտալով ասում. «Ես ուրախ եմ, որ կարողացա ձեզ տված խոսքս պահել և կատարել ձեր խնդիրը. ձեր գործն ավարտված է: Ես համոզված եմ, որ ձեր փեսացուն անմեղ է: Ահա մի նամակ, որ ինքներդ նեղություն կրեք հանձնելու ձեր ապագա սկեսորային»:

Դողդոջուն ձեռքով Մարիա Իվանովնան ընդունում է նամակը և արտասովելով ընկնում թագուհու ոտները, որը նրան բարձրացնում է և համբուրում: Ապա թագուհին զրուցում է

նրա հետ. «Գիտեմ, որ դուք հարուստ չեք,— ասում է նա.— սակայն ես պարտական եմ կապիտան Միրոնովի աղջկան: Ապագայի համար մի անհանգստանաք: Ինձ վրա եմ վերցնում կարգավորել ձեր վիճակը»:

Փայփայելով խեղճ որբուհուն, թագուհին նրան արձակում է: Մարիա Իվանովնան վերադառնում է պալատական նույն կառքով: Աննա Վլասենան, որն անհամբեր սպասում էր նրա վերադարձին, հարցեր է, որ տեղում է նրա գլխին, որոնց մի կերպ պատասխանում է Մարիա Իվանովնան: Թեպետև Աննա Վլասենան անբավական է մնում նրա մոռացկոտությանից, սակայն դա վերագրում է նրա գավառական ամոթխածությանը և մեծահոգաբար ներում: Նույն օրն եեթ Մարիա Իվանովնան, չհետաքրքրվելով աչք ձգել Պետերբուրգի վրա, ճանապարհ է ընկնում ետ՝ դեպի գյուղ...

Այստեղ ընդհատվում են Պյոտր Անդրեևիչ Գրինյովի հուշերը: Ընտանեկան ավանդություններից հայտնի է, որ նա բանտից ազատվել է 1774 թվականի վերջին, բարձրագույն հրամանով, որ նա նեթկա է եղել Պուշկալովի մահապատժին. վերջինս ճանաչել է նրան ամբոխի մեջ և գլխով արել, որը մի րոպեից հետո՝ մեռած և արյունաթաթախ, ցույց էին տվել ժողովրդին: Ապա շուտով Պյոտր Անդրեևիչն ամուսնանում է Մարիա Իվանովնայի հետ: Նրանց սերունդը երջանիկ ապրում է Սիմբիրսկի նահանգում:— ***-ից երեսուն վերստի վրա գտնվում է մի գյուղ, որ պատկանում է տասը կալվածատերերի: Աղայական տան ֆլիգելներից մեկում կարելի է տեսնել Եկատերինա II-ի ինքնաձեռագիր նամակը՝ շրջանակի մեջ, ապակու տակ: Նամակն ուղղված է Պյոտր Անդրեևիչի հորը և բովանդակում է նրա որդու արդարացումը և գովեստներ կապիտան Միրոնովի աղջկա խելքին ու սրտին: Պյոտր Անդրեևիչ Գրինյովի ձեռագիրը մեզ հասցրեց նրա թոռներից մեկը, որը լսել էր, թե մենք զբաղված ենք նրա պապի նկարագրած ժամանակի վերաբերյալ աշխատանքով: Մենք վրձնեցինք, ազգակիցների թույլտվությամբ, այդ ձեռագիրը հրատարակել առանձին, յուրաքանչյուր գլխի համար որոնելով վայելուչ էպիգրաֆ և մեզ թույլ տալով փոփոխել որոշ հատուկ անուններ:

19 հոկտ. 1836 թ.

Հրատարակիչ

Մենք մոտենում էինք Վոլգայի ափերին, մեր գունդը մըտավ ** գյուղը և կանգ առավ այնտեղ գիշերելու: Գյուղի ավազն ինձ հայտնեց, որ գետի այն կողմի բոլոր գյուղերն ապստամբել են, ամեն տեղ շրջում են Պուգաչովի խմբերը: Այս տեղեկությունն ինձ սաստիկ վշտացրեց: Մյուս օրն առավոտյան մենք պետք է անցնեինք գետը:

Անհամբերությունն ինձ պատեց և հանգիստ չէր տալիս: Հորս գյուղը գտնվում էր երեսուն վերստի վրա՝ գետի այն կողմը: Ես հարցրի՝ չի՞ կարելի արդյոք գտնել մեկին, որն ինձ անց կացնեի գետով: Գյուղացիները բոլորն էլ ձկնորսներ էին: Նավակներ շատ կային, Ես գնացի Զուրինի մոտ և հայտնեցի իմ դիտավորությունը:

— Զգույշ կաց,— ասաց նա ինձ:— Մենակ վտանգավոր է գնալ: Սպասիր առավոտվան: Առաջինը մենք կանցնենք գետը և ծնողներիդ հյուր կտանենք համենայն դեպս հիսուն հուսար: Ես կանգնեցի իմ ասածին: Նավակը պատրաստ էր: Նստեցի երկու թիավարների հետ: Նրանք նավակը ափից ջուրը մղեցին և սկսեցին թիավարել:

Երկինքը պարզ էր: Լուսինը փայլում էր: Եղանակը խաղաղ էր: Հարթ ու հանդարտ հոսում էր Վոլգան: Նավակը սահուն ճոճումով արագ սուրաց մոթ ալիքների վրայով: Ես խորասուզվեցի երևակայության ցնորքների մեջ (բնության անդորրությունը և քաղաքական սարսափները, սեր etc.): Անցավ մոտ կես ժամ: Մենք հասանք գետի մեջտեղը... հանկարծ թիավարներն սկսեցին փսփսալ միմյանց հետ:

— Ի՞նչ կա,— հարցրի ես զգաստանալով:

— Չենք իմանում, աստված գիտե,— պատասխանեցին թիավարները մի կողմ նայելով:

Աչքերս նույն այդ ուղղությամբ դարձրի և մթնշաղի մեջ տեսա մի ինչ-որ բան, որ լողում էր Վոլգայով ցած: Անծանոթ առարկան մոտենում էր: Ես հրամայեցի թիավարներին կանգնել և սպասել դրան:

Լուսինն անցավ ամպերի հետևը: Լողացող տեսիլն ավելի խավարեց: Նա արդեն մոտ էր ինձ և ես դեռ չէի կարողանում որոշել այն:

— Տեսնես ի՞նչ բան է,— ասացին թիավարները:— Առագաստ ասես՝ առագաստ չի, կայմ ասես՝ կայմ չի...

Հանկարծ ամպերի հետևից երևաց լուսինը և լուսավորեց մի սոսկալի պատկեր: Մեր դեմ հանդիման լողում էր մի կախաղան՝ լաստի վրա հաստատված. միջնափայտից երեք մարմիններ էին կախված: Հիվանդագին հետաքրքրությունն ինձ պատեց: Ես ցանկացա նայել կախվածների դեմքերին:

Իմ հրամանով թիավարները կեռածողով ճանկեցին լաստը՝ նավակս դիպավ լողացող կախաղանին: Ես դուրս ցատկեցի և հայտնվեցի սարսափելի սյուների միջև: Լիալուսինը լուսավորեց դժբախտների այլանդակված դեմքերը: Նրանցից մեկը մի ծեր շովաշ էր, մյուսը՝ ռուս գեղջուկ, ուժեղ ու հաղթանդամ մի երիտասարդ՝ քսան տարեկան: Սակայն, երրորդի վրա նայելիս, ես սաստիկ զարմացա և չկարողացա պահել իմ աղիողորմ ճիչը, դա՛ Վանկան էր, իմ խեղճ Վանկան, որ իր հիմարությունից միացել էր Պուգաչովին: Նրանց զխավերեք խփած էր մի սև տախտակ, որի վրա սպիտակ խոշոր տառերով գրված էր. գողեր և խռովաբեհեր: Թիավարները նայում էին անտարբեք և ինձ սպասում, լաստը կեռածողով պահելով: Ես նորից նստեցի նավակը: Լաստը լողաց գետի հոսանքով ցած: Կաղախանը երկար ժամանակ սկին էր տալիս խավարի մեջ: Վերջապես նա անհետացավ, և իմ նավակը մոտեցավ բարձր ու գահավեժ ափին...

Ես առատաձեռն վճարեցի թիավարներին: Նրանցից մեկը ինձ տարավ գետանցից ոչ հեռու գտնվող գյուղի ավագի մոտ: Ես նրա հետ խրճիթ մտա: Ավագը, լսելով, որ ես ձիեր եմ ուզում, սկզբում ինձ բավական կոպիտ ընդունեց, սակայն իմ առաջնորդը կամացուկ նրան մի քանի խոսք ասաց, և նրա կոպտությունն իսկույն եեթ փոխվեց փութկոտ պատրաստակամության: Մի րոպեում եռաձի սայլակը պատրաստ էր: Ես նստեցի և հրամայեցի ինձ տանել մեր գյուղը:

Ես արշավում էի մեծ ճանապարհով, քնած գյուղերի մոտով: Ես միայն մի բանից էի վախենում՝ որ ճանապարհին չկանգնեցնեն: Եթե Վոլգայի վրա իմ ունեցած հանդիպումն ապացուցում էր խռովարարների ներկայությունը, ապա դա նաև ապացույց էր կառավարության ուժեղ ընդդիմադրության: Համենայն դեպս գրպանումս ես ունեի Պուգաչովի ինձ տված

անցաթուղթը և գնդապետ Զուրիկի հրամանը: Սակայն ոչ ոք չհանդիպեց ինձ և առավոտյան ես նշմարեցի գետը և եղևնու պուրակը, որի այն կողմը մեր գյուղն էր: Կառապանը մտրակեց ձիերին և քառորդ ժամից ես մտա*:

Տերունական տունը գտնվում էր գյուղի մյուս ծայրին: Ձիերը սլանում էին ամբողջ թափով: Հանկարծ՝ փողոցի կեսում կառապանն սկսեց զսպել նրանց:

— Ի՞նչ պատահեց,— հարցրի ես անհամբերությամբ:

— Ճանապարհը փակ է, տեր իմ,— պատասխանեց կառապանը, դժվարությամբ պահելով իր տաքացած ձիերին: Իրոք՝ ես տեսա ուղեկապ գերանը և մի պահակ, փայտը ձեռքին: Գեղջուկը մոտեցավ ինձ, գլխարկը հանեց՝ անցադիր հարցնելով:

— Սա ի՞նչ է նշանակում,— հարցրի ես նրան,— ինչո՞ւ են այստեղ ուղեկապ գցել: Ո՞ւմն ես հսկում:

— Խռովություն ենք անում, է՛, տեր իմ,— պատասխանեց նա գլուխը քորելով:

— Հապա ո՞ւր են ձեր տերերը,— հարցրի ես նվազած սրտով...

— Ասում ես ո՞ւր են մեր տերերը,— կրկնեց գեղջուկը:— Մեր տերերը հացի ամբարումն են:

— Ինչպե՞ս թե ամբարում:

— Իմանո՞ւմ ես, զեմսկի Անդրյուխան նրանց ոտքերը կոճղի մեջ է դրել և ուզում է մեր տեր-թագավորի մոտ տանի:

— Աստված իմ, Դարձրո՛ւ, հիմար, ուղեկապը: Շտապի՛ր: Չե՞ս լսում, ինչ է:

Պահակը դանդաղում էր: Ես դուրս թռա սալակից, նրա ականջին մի ուժեղ հարված տվի (ներողություն) և ինքս ետ քաշեցի ուղեկապը: Գեղջուկն ինձ նայեց անմիտ տարակուսանքով: Ես նորից նստեցի սալակը, հրամայեցի քշել դեպի տերունական տունը: Հացի շտեմարանը բակումն էր գտնվում: Նրա փակ դռների մոտ կանգնած էին երկու գեղջուկ, նույնպես մահակները ձեռքներին: Սալակը կանգ առավ ուղիղ նրանց առջև: Ես դուրս թռա և ուղղակի հարձակվեցի նրանց վրա:

— Բացե՛ք դռները,— ասացի ես նրանց:

Հավանորեն իմ տեսքը սոսկալի էր: Համենայն դեպս

երկուսն էլ փախան, մահակները ցած գցելով: Ես փորձեցի կողպեքը դռան վրայից սլուկել, կոտրել. բայց դռները կաշնուց էին և ահագին կողպեքն անխորտակելի էր: Այդ բոլորից մի երիտասարդ գեղջուկ դուրս եկավ ծառայանոցից և ամբարտաժան տեսքով հարցրեց ինձ, թե ինչպե՞ս եմ համարձակվում աղմկել:

— Ո՞ւր է զեմսկին՝ Անդրյուշկան,— գոռացի ես նրա երեսին:— Ինձ մոտ կանչել նրան:

— Ես ինքս Անդրեյ Աֆանասևիչն եմ և ոչ թե Անդրյուշկան,— պատասխանեց նա ինձ, հպարտ-հպարտ ձեռքերը մեջքին դնելով:— Ի՞նչ է հարկավոր:

Պատասխանի տեղ ես բռնեցի նրա վզից և, քարշ տալով դեպի շտեմարանի դռները, հրամայեցի, որ բաց անի: Քիչ էր մնում, թե զեմսկին համառոր, սակայն ճայքակա՛ն պատիժը ազդեց և՛ նրա վրա: Նա բանալին հանեց և բացեց դուռը. ես շեմքից ներս նետվեցի և մութ անկյունում, որ թույլ լուսավորված էր առաստաղի մեջ կտրած անցքով, տեսա հորս և մորս: Նրանց ձեռքերը կապված էին, ոտքերին կոճղեր էին հագցրել: Ես վրա ընկա՝ նրանց գրկելու և բոռ անգամ չկարողացա արտասանել: Երկուսն էլ զարմանքով էին նայում ինձ. գինվորական կյանքի երեք տարիներն այնպես էին փոխել ինձ, որ նրանք չկարողացան ճանաչել:

Հանկարծ ես լսեցի սիրալիր, ծանոթ մի ձայն:

— Պյո՛տր Անդրեյիչ: Այդ դո՞ւք եք...

Ետ նայեցի և մյուս անկյունում տեսա Մարիա Իվանովնային, նույնպես կապոտած: Ես քար կտրեցի...

Մայրս հռոշեց և առատ արցունք թափեց:

Հայրս լուռ ինձ էր նայում, չհամարձակվելով հավատալ ինքն իրեն: Ուրախությունը շողում էր նրա դեմքի վրա:

Ես շտապեցի իմ թրով կտրատել նրանց կապանքները:

— Բարև քեզ, բարև, Պետրո՞ւշա,— ասում էր հայրս, ինձ իր սրտին սեղմելով,— փա՛ռք աստծու, արժանացանք քո տեսությանը...

— Պետրուշա, հոգյա՛կս,— ասում էր մայրս:— Աստված ինչպե՞ս հասցրեց քեզ: Արդյոք առո՞ղջ ես:

Ես շտապեցի նրանց դուրս բերել կալանքից. սակայն, մոտենալով դռանը՝ նորից փակված գտա այն:

— Անդրյո՛ւշկա,— ձայն տվի ես,— բա՛ց արա:

— Ինչպե՛ս չէ, կբացեմ,— պատասխանեց ղեմակին դըռան հետևից:— Հալա մի դու էլ նստիր էղտեղ, մենք քեզ ցո՛ւյց կտանք աղմկել և թագավորի ծառայողների օձիքից բռնել ու քարշ տալ:

Ես սկսեցի տնտղել շտեմարանը, փնտրելով թե չկա՞րդոյոք որե՛է հնար այնտեղից դուրս պրծնելու:

— Մի՛ շարշարվի,— ասաց ինձ հայրս,— ես այնպիսի տնատեր չեմ, որ կարելի լինի իմ ամբարնեց մտնել ու դուրս գալ գողի սողանքներով:

Մայրս, որ մի ընկալաբան ուրախացել էր իմ հայտնությունս, հուսահատություն մեջ ընկավ, տեսնելով, որ ինձ էլ վիճակվեց բաժանել ամբողջ ընտանիքի կործանումը: Բայց ես ավելի հանգիստ էի այն ժամանակից, ինչ գտնվում էի նրանց և Մարիա Իվանովնայի հետ: Հետո մի զույգ ատրճանակ կար և թուրս. ես դեռևս կարող էի դիմանալ պաշարման: Զուրիներ պետք է վրա հասներ երեկոյան և աղատեր: Այս բոլորը ես հայտնեցի իմ ծնողներին և կարողացա հանգստացնել մորս: Նրանք ամբողջապես անձնատուր եղան հանդիպման հրճվածներ:

— Դե՛, Պյոտր,— ասաց հայրս.— հերիք է, ինչքան դու խելառություններ արիր, ես էլ՝ կարգին բարկացած էի քեզ վրա: Բայց կարիք չկա անցածը մտաբերելու: Հուսով եմ, որ դու հիմա ուղղվել ես և խելքդ գլուխդ ես հավաքել: Գիտեմ, որ դու ծառայել ես այնպես, ինչպես վայել է աղնիվ սպային: Ծնորհակալ եմ, մխիթարեցիր ծերունուս: Եթե իմ փրկությամբ քեզ պարտական լինեմ, ապա կյանքը կրկնակի քաղցր կլինի ինձ համար:

Ես արտասովելով համբուրեցի նրա ձեռքը և նայեցի Մարիա Իվանովնային, որն այնպես էր ուրախացել իմ ներկայությամբ, որ թվում էր միանգամայն երջանիկ ու հանգիստ: Կեսօրի մոտ մենք լսեցինք արտասովոր աղմուկ և աղաղակներ:

— Այս ի՞նչ բան է,— ասաց հայրս,— չլինի՞ թե քո գընդապետը հասավ:

— Անկարելի է,— պատասխանեցի ես:— Երեկոյից շուտ նա այստեղ չի լինի:

Աղմուկը սաստկանում էր: Ահագանգ տվին: Բակի միջով ձիավորներ էին արշավում: Այդ ընթացքին պատի մեջ կտրած նեղիկ անցքում երևաց Սավելիչի ալեհեր գլուխը և խեղճ դաստիարակ սողողորմ ձայնով արտասանեց.

— Անդրե՛յ Պետրովիչ, Ավդոտյա Վասիլենա, տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ, ազիզ Մարիա Իվանովնա, բաններս բո՛ւրդ է. անիրավները գյուղ մտան: Եվ գիտե՛ս, Պյոտր Անդրեյիչ, թե ո՞վ բերեց նրանց: Շվաբրինը՝ Ալեքսեյ Իվանովիչը. գրո՛ղը տանի նրան:

Ատելի անունը լսելուն պես Մարիա Իվանովնան ձեռքերն իրար տվեց ու մնաց անշարժ:

— Լսիր,— ասացի ես Սավելիչին,— մի ձիավոր ուղարկիր * գետանցի տեղը, հուսարական գնդին ընդառաջ, և հրամայիր, որ գնդապետին հայտնի մեզ սպառնացող վտանգի մասին:

— Ո՞ւմ ուղարկեմ, է՛, տեր իմ: Լակոտներն ամենքն էլ բռնտ են արել, իսկ բոլոր ձիերը խլված են: Վա՛հ, նրանք արդեն բակումն են, արդեն ամբարի՛ն են մոտենում:

Այդ ժամանակ դռան առջև լավեցին մի քանի ձայներ: Ես նշան արի մորս ու Մարիա Իվանովնային, որ քաշվեն մի անկյուն, սուրս մերկացրի և հենվեցի պատին՝ հենց դռան մոտ: Հայրս վերցրեց ատրճանակները և երկուսի հրահաններն էլ բարձրացրեց ու կանգնեց կողքիս: Կողպեքը աղմուկեց, դուռը բացվեց և երևաց ղեմակու գլուխը: Ես թրովս հարվածեցի, և նա ընկավ, փակելով մուտքը: Հենց նույն ընթացքին հայրս կրակեց ատրճանակից: Մեզ պաշարող ամբոխը ետ փախավ անեծքներ տալով: Վիրավորին շեմքից ներս քաշեցի և դուռը կողպեցի ներսի փականքով:

Բակը լի էր զինված մարդկանցով: Նրանց մեջ ես ճանաչեցի Շվաբրինին:

— Մի՛ վախենաք,— ասացի ես կանանց:— Հույս կա: Իսկ դուք, հայրիկ, այլևս չկրակեք: Խնայեք վառոդի վերջին լիցքը:

Մայրս լուռ աղոթում էր աստծուն: Մարիա Իվանովնան կանգնեց ինձ մոտ, հրեշտակային անդորրովս սպասելով մեր ճակատագրի լուծմանը: Դռան այն կողմից սպառնալիքներ էին լսվում, հայհոյանք և անեծքներ: Ես կանգնած էի

իմ տեղը, պատրաստ կտոր-կտոր անելու առաջին համար-
ձակին: Հանկարծ շարագործները լռեցին: Ես լսեցի Շվաբրին-
նի ձայնը, որ կանչում էր ինձ անունս տալով:

— Ես այստեղ եմ, ի՞նչ ես ուզում:

— Անձնատուր եղիր, Գրինյով. դիմադրելն ապարդյուն
է: Խզճա քո ծնողներին: Համառությամբ քեզ չես փրկի: Իմ
ձեռքը կընկնե՞ք դուք...

— Փորձի՛ր, դավաճան:

— Ո՛չ ինքս կփորձեմ իզուր տեղը գլուխս խոթել, ո՛չ
էլ իմ մարդկանց կկորցնեմ, այլ կհրամայեմ ամբարը վառել
և այն ժամանակ կտեսնենք, թե դու ի՞նչ կանես, Բելոգորսկի
Դոն Կիխոտ... Հիմա ճաշի ժամանակ է: Այժմ նստիր ու
մտածիր, քանի դեռ ազատ միջոց կա: Ցուստությո՛ւն: Մա-
րիա Իվանովնա, ձեզնից ներողություն չեմ խնդրում, դուք,
երևի, մութի մեջ չեք ծանձրանում ձեր ասպետի հետ:

Շվաբրինը հեռացավ՝ շտեմարանի մոտ պահակներ թող-
նելով: Մենք լուռ էինք: Մեզնից յուրաքանչյուրը մտածում էր
ինքն իրեն, չհամարձակվելով մյուսին հաղորդել իր մտքերը:
Ես պատկերացնում էի ամեն ինչ, որ կարող էր անել գա-
ղազած Շվաբրինը: Իմ մասին ես համարյա թե չէի մտածում:
Խոստովանե՞մ արդյոք. ծնողներին վիճակն էլ այնքան չէր
սարսափեցնում ինձ, որքան Մարիա Իվանովնայի ճակատա-
գիրը: Ես գիտեի, որ գլուղացիները և մեր տան մարդիկ
պաշտում են մորս, հորս, չնայելով նրա խստությանը, նույն-
պես սիրում էին, քանի որ արդարադատ էր և գիտեր իրեն
հեթակա մարդկանց իսկական կարիքները: Նրանց խռովու-
թյունը մոլորություն էր, վայրկյան լան հարեցողություն և ոչ
թե նրանց ցասման արտահայտություն: Այնպես որ հաժանա-
կան էր, թե նրանց կխնայեն: Բայց Մարիա Իվանովնա՞ն, նրա
համար արդյոք ի՞նչ վիճակ էր պատրաստեղ այդ անխիղճ և
անբարոյական մարդը: Ես չէի համարձակվում կանգ առնել
այդ սոսկալի մտքի վրա և պատրաստվում էի (մեղա քեզ,
տեր) ավելի շուտ մեռցնել նրան, քան թե երկրորդ անգամ
տեսնել դաժան ոստիս ձեռքում:

Նորից անցավ մոտ մի ժամ: Գլուղում հնչում էին հար-
թածների հրգեերը: Մեր պահակները նախանձում էին նրանց և
մեզ վրա զայրանալով հայհոյում էին և մեզ վախեցնում

տանջանքներով ու մահով: Մենք սպասում էինք Շվաբրինի
սպառնալիքների հետևանքին: Վերջապես, բակում մեծ շար-
ժում եղավ և մենք նորից լսեցինք Շվաբրինի ձայնը:

— Ի՞նչ մտածեցիք: Հոժարակամ հանձնվո՞ւմ եք իմ ձեռ-
քը, թե ոչ:

Ոչ ոք չպատասխանեց նրան:

Քիչ սպասելուց հետո Շվաբրինը հրամայեց, որ հարդ
բերեն: Մի քանի ըուպեից կրակը բռնկվեց և լուսավորեց խա-
վար շտեմարանը ու ծուխն սկսեց ներս լցվել շեմքատակի
ճեղքերից: Այն ժամանակ Մարիա Իվանովնան մոտեցավ ինձ
և կամաց՝ ձեռքս բռնելով ասաց.

— Հերիք է, Պյոտր Անդրեյիչ: Իմ պատճառով մի կործա-
նեք և՛ ձեզ, և՛ ձեր ծնողներին: Ինձ դուրս թողեք: Շվաբրինն
ինձ կլսի:

— Ո՛չ մի գեպքում, — բացականչեցի ես սրտի խորքից: —
Գիտե՞ք արդյոք, թե ձեզ ի՞նչ է սպասում:

— Անպատվության դեպքում կենդանի չեմ մնա, — պա-
տասխանեց նա հանգիստ: — Սակայն, կարելի է, թե ես փրո-
կեմ իմ ազատարարին և մի ընտանիք, որ այնպես մեծա-
հոգաբար պատսպարել է խեղճ որբիս: Մնա՛ք բարով, Անդրեյ
Պետրովիչ. մնա՛ք բարով, Ավդոտյա Վասիլևնա: Դուք ինձ
համար բարերարից էլ ավելին եք եղել — օրհնեցեք ինձ: Եվ
դո՛ւք ներեցեք ինձ, Պյոտր Անդրեյիչ: Հավատացած եղեք, որ...
որ... — այս խոսքերի հետ նա լաց եղավ և երեսը ծածկեց
ձեռքերով... Ես խելագարի պես էի: Մայրս լալիս էր:

— Հե՛րիք դուրս տաս, — ասաց հայրս: — Քեզ մենակ ո՞վ
կթողնի ավազակների մոտ: Նստիր այստեղ ու լռիր: Թե
մեռնելու է՝ միասին կմեռնենք:

— Լսիր, էլ ի՞նչ եմ ասում այնտեղ:

— Անձնատուր լինո՞ւմ եք թե ոչ, — գոռում էր Շվաբրի-
նը: — Ա՛յ, կտեսնեք, հինգ ըուպեից ձեզ կենդանի-կենդանի
կխորովեն:

— Անձնատուր չենք լինում, չարագործ, — պատասխա-
նեց նրան հայրս հաստատուն ձայնով:

Կնճիռներով ծածկված նրա դեմքը կենդանացել էր մի
զարմանալի աշխուժությամբ, աչքերը փայլատակում էին աչե-

հեր հոնքերի տակից: Եվ դառնալով ինձ՝ ասաց. «Հիմա ժամանակն է»:

Նա դուռը բացեց: Կրակը ներս խուժեց և գալարապտույտ վեր բարձրացավ շոր մամռով խժժած գերաններով: Հայրս կրակեց ատրճանակից, քայլեց այրվող շեմքով և աղաղակեց. «Բոլորդ իմ հետեից»:

Ես բռնեցի մորս և Մարիա Իվանովնայի ձեռքերն ու արագ դուրս բերի նրանց: Շեմքի վրա ընկած էր Շվաբրինը, վիրավորված հորս դառամյալ ձեռքով. ավազակների բազմությունը, որ փախել էր մեր անսպասելի արտելից, իսկույն սիրտ առավ և սկսեց մեզ շրջապատել: Ես կարողացա նորից մի քանի հարված հասցնել, սակայն հաջող նետած աղյուսը զիպավ ուղիղ իմ կրծքին: Ես ընկա և մի րոպե գիտակցությունս կորցրի: Ուշքի գալով ես տեսա Շվաբրինին, որ նստել էր արյունոտ խոտերի վրա և նրա առջև՝ մեր ամբողջ ընտանիքը:

Թեև ես ընկած պահում էին ինձ: Գյուղացիների, կազակների և բաշկիրների բազմությունը շրջապատել էր մեզ: Շվաբրինը սոսկալի գունատ էր: Մի ձեռքով նա բռնել էր իր վիրավոր կողքը: Նրա դեմքը տանջանք ու շարունակություն էր արտահայտում: Նա դանդաղ գլուխը բարձրացրեց, նայեց ինձ և արտասանեց թույլ ու հազիվ լսելի ձայնով.

— Կախել սրան... և բոլորին... բացի նրանից...

Ամբոխն իսկույն կեթ շրջապատեց մեզ և քարշ տվեց դեպի դարպասը: Բայց հանկարծ նրանք մեզ թողին ու փախան զանազան կողմեր. դարբասից ձիով ներս մտավ Զուրինը և նրա հետևից մի ամբողջ հեծելավաշտ՝ թրերը մերկացրած:

Խռովարարները ցիրուցան եղան: Հուսարները հետապնդում էին նրանց, կոտորում ու գերի բռնում: Զուրինը ցած թռավ ձիուց, ողջունեց հորս ու մորս և պինդ սեղմեց ձեռքս:

— Ա՛յ թե լավ ժամանակին վրա հասա,— ասաց նա մեզ:— Ահ, այս էլ քո հարսնացուն:

Մարիա Իվանովնան կարմրեց մինչև ականջները: Հայրս մոտ եկավ և շնորհակալություն հայտնեց՝ հանդիստ, թեպետև զգացված տեսքով: Մայրս գրկեց նրան, անվանելով մեր փրկիչ հրեշտակը:

— Շնորհ արեք մեզ մոտ,— ասաց հայրս և նրան մեր տունը տարավ:

Շվաբրինի մոտով անցնելիս Զուրինը կանգ առավ:

— Սա ո՞վ է,— հարցրեց նա վիրավորին նայելով:

— Սա ինքը նրանց առաջնորդն է՝ հրոսակապետը,— պատասխանեց հայրս մի ինչ-որ հպարտությամբ, որ մատնում էր հին դազմիկին.— աստված օգնեց իմ թույլ ձեռքով պատժել երիտասարդ շարագործին և վրիժառու լինել նրանից՝ որդուս արյան համար:

— Սա Շվաբրինն է,— ասացի ես Զուրինին:

— Շվաբրինը: Շատ ուրախ եմ: Հուսարներ, վերցրեք սրան: Մեկ էլ՝ ասեք բժշկին, որ կապի նրա վերքը և իր աչքի լույսի պես պահի: Շվաբրինին անպայման պետք է ներկայացնել Կազանի գաղտնի հանձնաժողովին: Նա գլխավոր հանցավորներից մեկն է և նրա ցուցմունքները պետք է որ կարևոր լինեն:

Շվաբրինը բացեց իր մթազնած աչքերը: Նրա դեմքը ոչինչ չէր արտահայտում, բացի ֆիզիկական տանջանքից: Հուսարները թիկնոցի վրա դրած տարան նրան:

Մենք ներս մտանք սենյակները: Ես հուզմունքով էի նալում շուրջս, հիշելով իմ մանկական տարիները: Տանը ոչինչ չէր փոխվել, ամեն ինչ իր նախկին տեղն էր: Շվաբրինը չէր թույլատրել տունը թալանելու, իր ստորություն մեջ իսկ պահելով ակամա մի գարշանք դեպի անպատիվ շահասիրությունը:

Մահառները նախասենյակ մտան: Նրանք չէին մասնակցել խռովությանը և անկեղծ սրտով ուրախ էին, որ մենք փրկվել ենք: Սավելիչը ցնծության մեջ էր: Հարկ է իմանալ, որ ավազակների հարձակումից առաջացած խուճապի ժամանակ նա վազել էր ախոռատուն, որտեղ կապված էր Շվաբրինի ձին, թամբել էր, կամաց դուրս քաշել և շնորհիվ իրարանցման՝ աննկատելի կերպով արշավել դեպի գետանցը: Ռազմագնդին նա հանդիպել էր Վոլգայի այս կողմը, հանգստի ժամին: Զուրինը, նրանից տեղեկանալով մեր վտանգի մասին, պատվիրել էր նստել ձիերը, հրամայել՝ մա՛րշ, արշավակելով, և, փառք ասածո՜ւ ժամանակին վրա հասավ:

Զուրինը սյնդեց, որ զեմսկու գլուխը ձողի ծայրին հագցրված մի քանի ժամով ի ցույց դրվի կաբակի մոտ:

Հոսարները վերադարձան հետապնդումից, մի քանի մարդ գերի բռնած: Նրանց փակեցին հենց նույն շտեմարանի մեջ, ուր մենք դիմացանք արժանահիշատակ պաշարմանը:

Մենք ցրվեցինք, ամենքն իր սենյակը քաշվելով: Մերերին հանգստություն էր պետք: Ամբողջ գիշերը քնած չլինելով, ես ընկա անկողնիս վրա և խոր քնեցի: Զուրիներ գնաց իր կարգադրությունները անելու:

Երեկոյան մենք հավաքվեցինք հյուրասենյակում, ինքնակուրսը, ուրախ-ուրախ խոսելով անցած վտանգի մասին: Մարիա Իվանովնան թեյ էր լցնում. ես նստեցի նրա մոտ և բացառապես նրանով էի զբաղված: Մտողներս, թվում էր, թե բարյացակամ էին նայում մեր հարաբերությունների քննաշուկայանք: Մինչև օրս էլ այդ երեկոն կենդանի է իմ հիշողության մեջ: Ես երջանիկ էի, կատարյալ երջանիկ, Իսկ շա՛տ են արդյոք նման ռուպները մարդկային թշվառ կյանքում:

Մյուս օրը հորս հայտնեցին, որ գյուղացիները եկեւ են աղայական բակը իրենց մեղայականը հայտնելու: Հայրս դուրս եկավ տան շեմքը: Հենց որ նա երևաց, գեղջուկները ծունկ չոքեցին:

— Հը, ի՞նչ կա, հիմարներ,— ասաց նա,— խելքներդ ի՞նչ էր փչել խոսվություն անել:

— Մեղավո՞ր ենք, մեր տեր,— պատասխանեցին նրանք միաբերան:

— Իհարկե որ մեղավո՞ր եք: Խելառություն անում են, և իրենք էլ գոհ չեն: Ներում եմ ձեզ ի նշան այն ուրախության, որ աստված արժանացրեց ինձ՝ տեսնվել որդուս՝ Պյոտր Անդրեևիչի հետ: Դե՛, լավ. մեղքը խոստովանողը թողություն կատանա:

— Մեղավո՞ր ենք:

— Իհարկե մեղավոր եք: Աստված պայծառ եղանակ է տվել մեզ, խոտը հավաքելու ժամանակն է, իսկ դուք, հիմարներ, ամբողջ երեք օր ի՞նչ եք արել: Ավա՛գ, բոլորին խոտհարքի կթչես. բայց տե՛ս, շեկ անասուն, որ Հովհաննու օրը ամբողջ խոտը բարդած լինի: Կորե՛ք աչքիցս:

Գյուղացիները խոտհորհ գլուխ տվին և գնացին կոոը դատելու, ասես ոչինչ չէր եղել:

Շվաբրինի վերքը մահացու չէր: Պահակների հսկողու-

թյամբ նրան ուղարկեցին Կազան: Պատուհանից ես տեսա, թե նրան ինչպես են դնում սայլակի վրա: Մեր հայացքները հանգիպեցին: Նա գլուխը խոնարհեց, և ես շտապով հեռացա պատուհանից: Ես վախենում էի ցույց տալ, թե ցնծում եմ, տեսնելով հակառակորդիս դժբախտությունն ու թշվառությունը:

Զուրիներ պետք է հեռուներն անցներ: Ես վճռեցի հետեւել նրան, չնայած ցանկությանս՝ դարձյալ մի քանի օր մնալ իմ ընտանիքի հետ: Արշավանքի դուրս գալու նախօրյակին ես եկա իմ ծնողների մոտ և այն ժամանակվա սովորության համաձայն, մինչև գետին խոնարհ գլուխ տվի, խնդրելով նրանց օրհնությունը՝ Մարիա Իվանովնայի հետ ամուսնանալու: Մերերն ինձ բարձրացրին և ուրախության արցունքով իրենց համաձայնությունը հայտնեցին: Ես նրանց մոտ տարա Մարիա Իվանովնային՝ գունատ ու դողդոջուն: Մեզ օրհնեցին...

Թե ի՞նչ զգացի ես, այդ չեմ նկարագրի: Ով եղել է իմ վիճակում, նա առանց այդ էլ կհասկանա ինձ,— ով չի եղել, այդ մասին ես միայն ափառալ կպրող եմ և խորհուրդ տալ՝ քանի դեռ ժամանակը չի անցել, սիրահարվել և ծնողներից ստանալ նրանց օրհնությունը:

Մյուս օրը գունդը գումարվեց: Զուրիներ հրաժեշտ տվեց մեր ընտանիքին: Մենք բոլորս հավատացած էինք, որ ռազմական գործողությունները շուտով կդադարեն: Ես հույս ունեի մի ամսից հետո ամուսին լինել: Մարիա Իվանովնան հրաժեշտ տալով, բոլորի ներկայությամբ համբուրեց ինձ: Ես նստեցի ձիա: Սավելիչը նորից հետևեց ինձ, և գունդը շարժվեց:

Հեռվից ես երկա՛ր նայեցի մեր գյուղական տանը, որ նորից թողնում էի: Մի մոայլ նախազգացում անհանգստացնում էր ինձ: Ասես մեկը շշնջում էր, որ ինձ համար դեռևս չեն անցել բոլոր դժբախտությունները: Սիրտս նոր փոթորիկ էր գուշակում:

Չեմ նկարագրի մեր արշավանքը և Պուգաչովի պատերազմի վախճանը: Մենք անցնում էինք գյուղերի միջով, որ ավերել էր Պուգաչովը, և ստիպված էինք խեղճ բնակիչներից վերցնել այն, ինչ թողել էին ավազակները:

Նրանք չգիտեին, թե ո՛ւմ ենթարկվեն: Ամենուրեք դադարել էր վարչական կյանքը: Կալվածատերերը անտառներում էին թաքնվում: Ավազակախմբերն ամեն տեղ շարագործություններ էին անում: Այն ժամանակ արդեն դեպի Աստրախան փախչող Պուգաչովին բռնելու համար ուղարկված առանձին զորամասերի պետերն ինքնիշխան պատժում էին մեղավորներին և անմեղներին... Սոսկալի էր վիճակն ամբողջ երկրի, որտեղ մոլեգնել էր հրդեհը: Աստված չանի, որ մարդ տեսնի ռուսական բռնաբար՝ անմիտ ու անողորմ: Նրանք, ովքեր մեղանում անկարելի հեղաշրջումներ են նյութում, կամ երիտասարդ են և չգիտեն մեր ժողովրդին, կամ թե չէ՝ դաժանասիրտ մարդիկ, որոնց համար ուրիշի գլուխը քառորդ կոպեկ արժե, դեհ իրենց վիզն էլ՝ հագնել մի կոպեկ:

Պուգաչովը փախչում էր Ի. Ի. Միխեյլսոնի զորքերից հետամուտ: Շուտով մենք իմացանք նրա վերջնական ջախջախման մասին: Վերջապես Գրինյովը իր գեներալից լուր ստացավ ինքնակոչին բռնելու մասին, և միաժամանակ՝ հրաման կանգ առնելու մասին: Այսպիսով ես կարող էի տուն մեկնել: Ես հրճվում էի, բայց մի տարօրինակ զգացում վերջացնում էր իմ ուրախությունը:

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ԴԵՊԻ ԱՐՋՐՈՒՄ 1829 ԹՎԱԿԱՆԻ ԱՐՇԱՎԱՆՔԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

ԱՌԱՋԱՌԱՆ

Նորերս ձեռքս ընկավ անցյալ 1834 թվականին Փարիզում տպված մի գիրք, անունը Voyages en Orient entrepris par ordre du Gouvernement Francais¹, Հեղինակը յուրովի նկարագրելով 1828 թվականի արշավանքը՝ իր դատողությունները վերջացնում է հետևյալ խոսքերով. Un poète distingué par son imagination a trouvé dans tant de faits dont il a été témoin non le sujet d'un poème, mais celui d'une satire².

Թուրքական արշավանքում եղած բանաստեղծներից ես գիտեի միայն Ա. Ս. Խումյակովի և Ա. Ն. Մուրավյովի մասին: Երկուսն էլ գտնվում էին կոմս Դրեիչի բանակում: Առաջինն այն ժամանակ գրեց մի քանի գեղեցիկ լիրիկական ոտանավորներ, երկրորդը կազմում էր իր ճանապարհորդությունը դեպի սուրբ վայրերը, որն այնքան ուժեղ տպավորություն գործեց: Բայց ես չեմ կարդացել և ոչ մի սատիրա Արզումի արշավանքի մասին:

Ոչ մի կերպ չէի կարող մտածել, որ այստեղ խոսքն իմ մասին է, եթե նույն այդ գրքում չգտնեի իմ անունը՝ առանձին Կովկասյան կորպուսի գեներալների անունների շարքում:

Parmi les chefs qui la commandaient (l'armée du Prince Paskewitch) on distinguait le Général Mouravief... le Prince Géorgien Tsitsevazé... le Prince Arménien Be-

¹ Ճանապարհորդություններ դեպի Արևելք, ձեռնարկված ֆրանսիական կառավարության հանձնարարությամբ:

² Հարուստ երեսկայությամբ օժտված մի պոետ այն փառավոր գործերում, որ նրան վիճակված էր գիտել, գտել էր սյուժետ ոչ թե պոեմի, այլ սատիրայի համար:

boutof... le Prince Potemkin, le Générale Raiewsky, et enfin — M. Pouchkine... qui avait quitté la capitale pour chanter les exploits de ses compatriotes¹.

Խոստովանում եմ. ֆրանսիական ճանապարհորդի այս տողերը, չնայած գովասանական մակդիրներին, ինձ համար շատ ավելի անախորժ էին, քան ռուսական ժուռնալների հայհոյանքը: Ոգևորություն փնտրելը ինձ միշտ թվացել է ծիծաղելի և անհեթեթ քմահաճույթ. ոգևորությունը չես գտնի. նա ինքը պետք է գտնի բանաստեղծին: Գալ պատերազմ՝ գալիք սխրագործությունները գովերգելու նպատակով, ինձ համար կլինեի մի կողմից չափազանց ինքնասիրական, մյուս կողմից՝ չափազանց անվայել մի բան: Ես չեմ միշտ մտածում ռուսական դատողություններին: Դա իմ գործը չէ: Միգուցե համարձակ անցումը Սողանլուի վրայով, մի շարժում, որով կոժա Պասկևիչը սերասկիրին կտրեց Օսման-փաշայից, թըշնամու երկու կորպուսների պարտությունը մի օրվա ընթացքում, արագ արշավանքը դեպի Արզրում, — այս բոլորը, որ լիակատար հաջողությամբ պսակվեց, — միգուցե և չափազանց արժանի է ծաղրանքի զինվորական մարդկանց աչքին (որպիսիք են, օրինակի համար, պ. առևտրական հյուպատոս Ֆոնտանյեն, Արևելյան ուղեգրությունների հեղինակը), բայց ես կամաչեի սատիրաներ գրել մեծահռչակ մի զորավարի մասին, որը ինձ սիրալիր ընդունեց իր վրանի հովանու տակ և իր մեծամեծ հոգսերի մեջ ժամանակ էր գտնում իմ նկատմամբ հաճելի ուշադրություն ցուցաբերելու: Այն մարդը, որ ուժեղների հովանավորության կարիք չունի, բարձր է գնահատում նրանց սիրալիրությանն ու հյուրասիրությանը, որովհետև նրանցից ուրիշ բան չի էլ կարող պահանջել: Երախտամոռության մեղադրանքը չպետք է մնա առանց առարկության, որպես չնչին քննադատության կամ գրական հայհոյանք: Ահա թե ինչու ես վճռեցի տպել այս առաջաբանը և հրապարակել իմ ճամփորդական նոթերը, որպես այն ամենը, ինչ ես գրել եմ 1829 թվականի արշավանքի մասին:

Ա. ՊՈՒՇԿԻՆ

¹ Նրա (իշխան Պասկևիչի բանակի) հրամանատարների շարքում աչքի են ընկնում գեներալ Մուրավյովը... վրացի իշխան Ժիչևաձեն... Հայ իշխան Բեհբուժովը... Իշխան Պոլոմկինը, գեներալ Ռաևսկին և, վերջապես, պ. Պուշկինը... որը մայրաքաղաքը թողել էր իր հայրենակիցների սխրագործությունները հրգելու համար:

Գ Լ ՈՒՅ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

Տափաստանները: Կալմիկական վրանը: Կովկասյան ջրերը: Թազմավրական ճանապարհ: Վաղիկավկազ: Օսական թաղում: Թերեք: Դարիալի կիրճը: Անցում ձյունապատ լեռներով: Առաջին հայացքը Վրաստանի վրա:

Ջրանցքներ: Խոսրով-Միրզան: Դուշեթի քաղաքապետը:

... Մոսկվայից ես գնացի Կապուգա, Բելե ու Օրյոլ և այդպիսով ավելորդ երկու հարյուր վերստ անցա, բայց դրա փոխարեն Երմոլովին տեսա: Նա ապրում է Օրյոլում, որի մոտ գտնվում է նրա գյուղը: Ես եկա նրա մոտ առավոտյան ժամը 8-ին և նրան տանը չգտա: Կառապանս ինձ ասաց, որ Երմոլովը ոչ ոքի մոտ չի լինում, բացի իր հորից, որը մի պարզ, աստվածասեր ծերունի է, որ նա չի ընդունում միայն քաղաքի աստիճանավորներին, իսկ այլոց համար մատչելի է: Մի ժամից հետո ես նորից եկա նրա մոտ: Երմոլովն ինձ ընդունեց իր սովորական սիրալիրությամբ: Առաջին հայացքից ես ամենափոքր նմանություն անգամ չգտա նրա և իր պատկերների միջև, որոնք սովորաբար նկարված են պրոֆիլով: Կլոր երես, կրակոտ, գորշ աչքեր, ալեզարդ մազերը՝ ցից-ցից: Վազրի գլուխ հերկուկեսյան իրանի վրա: Ժպիտն անախորժ է, որովհետև անբնական է: Իսկ երբ մտասուզվում է և խոժոժվում, գեղեցկանում է և զարմանալիորեն հիշեցնում Դովի նկարած պոետական պատկերը: Նա չերբեղի կանաչ շեքմեն էր հագած: Նրա առանձնահատկության պատերին կախված էին թղթի և դաշույններ՝ հիշատակնոր Կովկասում կատաղաբարեկցած ժամանակից: Նա իր անգործությունն ըստ երևութի՞ն անհամբերությամբ է տանում: Մի քանի անգամ ակեսց խոսել Պասկևիչի մասին և միշտ կծու: Խոսելով նրա հաղթությունների հեշտության մասին, նա նրան համեմատում էր Հեսու Նաժայի հետ, որի առաջ պատերը թափվում էին փողոցի հնչյունից, և Երևանի կոմսին անվանում էր Երեքոնի կոմս,

«Թող հարձակվի նա,— ասում էր Երմոլովը,— մի ո՛չ խելոք, ո՛չ հմուտ, բայց համառ փաշայի վրա, օրինակ, այն փաշայի, որ հրամանատար էր Շումլայում, և Պասկևիչը կորած է»։ Ես Երմոլովին հաղորդեցի կոմս Տոլստոյի խոսքերը, թե Պասկևիչը պարսկական կամպանիայում այնքան էր լավ գործում, որ խելոք մարդուն կմնար միայն ավելի վատ գործել նրանից տարբերվելու համար։ Երմոլովը ծիծաղեց, բայց չհամաձայնեց։ «Կարելի էր խնայել մարդկանց և ծախքերը»,— ասաց նա։ Կարծես նա գրում է կամ ուզում է գրել իր հիշողությունները։ Նա դժգոհ է Կարամզինի պատմությունից և կկամենար, որ մի բոցավառ գրիչ նկարագրեր, թե ինչպես ուռ ժողովուրդը ոչնչությունից հասել է փառքի ու հզորության։ Իշխան Կուրբսկու հիշողությունների մասին նա խոսում էր *con amore*¹։ Գերմանացիներին լավ է հասցրել։ «Մի հիսուն տարուց հետո,— ասաց նա,— կկարծես, թե ներկա արշավանքին մասնակցել է պրուսական կամ ավստրիական օժանդակ մի բանակ՝ գերմանական այսինչ գեներալների հրամանատարությամբ»։ Ես նրա մոտ մնացի մոտ երկու ժամ։ Նրան տհաճություն էր պատճառում, որ չէր հիշում իմ լրիվ անունը։ Նա ներողություն խնդրեց հաճոյախոսություններ ասելով, Մի քանի անգամ խոսք բացվեց գրականության մասին։ Գրիբոյեդովի ոտանավորների մասին նա ասում է, թե դրանք կարգալիս մարդու այտոսկրները ցավում են՝ Կառավարության և քաղաքականության մասին ոչ մի խոսք չեղավ։

Իմ ճանապարհը Կուրսկի և Խարկովի վրայով էր, բայց ես թեքվեցի ուղիղ դեպի Թիֆլիսի ճանապարհը, զոհելով մի լավ ճաշ Կուրսկի պանդոկում (որ աննշան բան չէ մեր ճանապարհորդությունների ժամանակ) և հետաքրքրություն չունենալով այցելել Խարկովի համալսարանը, որ չարժե Կուրսկի ճաշին։

Մինչև Ելեց ճանապարհները սարսափելի են։ Մի քանի անգամ իմ կառքը խրվեց ցեխի մեջ, որն արժանի է Օդեսայի ցեխին։ Պատահում էր, որ մեկ օր ու գիշեր ես անցնում էի ոչ ավելի, քան հիսուն վերստ։ Վերջապես տեսա Վորոնեժյան տափաստանները և ազատ սլացա կանաչ դաշտավայրով։ Նովոչերկասկում գտա կոմս Պուշկինին, որ նույնպես գնում էր Թիֆլիս, և մենք համաձայնեցինք միասին ճանապարհորդել։

Եվրոպայից Ասիա անցնելը ժամ առ ժամ ավելի զգալի է դառնում. անտառներն անհետանում են, բլուրները հարթվում, խոտն ավելի խիտ է դառնում և ցույց տալիս աճի ավելի ճեճ ուժ, երևում են թռչուններ, որոնք անհայտ են մեր անտառներում. արծիվները նստած են մեծ ճանապարհը նշող հողակույտերի վրա, ասես պահակներ լինեն, և հպարտ նայում են ճանապարհորդին։

Արգավանդ արոտավայրերում
Անսանձ դամբիկների
Փարուններն են թափառում։

Կալմիկները տեղավորված են կայարանի խրճիթների մոտ։ Նրանց վրանների մոտ արածում են նրանց անձուռնի, բրդոտ ձիերը, որոնք ձեզ ծանոթ են Օրլովսկու սքանչելի նկարներից։

Մոտ օրերս ես այցելեցի մի կալմիկական վրան (հյուսված ցանկապատ, վրան սպիտակ թաղիք քաշած)։ Ամբողջ ընտանիքը պատրաստվում էր նախաճաշելու։ Կաթսան եփվում էր մեջտեղում, և ծուխը դուրս էր գալիս վրանի վերևում բացված անցքից։ Մի ջահել կալմիկուհի, բավականին սիրունադեմ, ծխախոտ ծխելով կար էր անում։ Ես նստեցի նրա մոտ։ «Անունդ ի՞նչ է», «Քանի՞ տարեկան ես» — «Տասը և ութ», — «Ի՞նչ ես կարում»։ «Վարտիք»։ «Ո՞ւմ համար»։ «Ինձ համար»։ Նա իր ծխամորճը տվեց ինձ ու սկսեց նախաճաշել։ Կաթսայում եփվում էր թեյ՝ ոշխարի ճարպով ու աղով։ Նա առաջարկեց ինձ նաև իր փարչը։ Ես չէի ուզում հրաժարվել, և խմեցի մեկ շնչով։ Չեմ կարծում, թե ժողովրդական մի այլ խոհանոց կարողանար արտադրել ավելի զարչելի մի բան։ Ես մի բան խնդրեցի վրայից ուտելու համար։ Ինձ տվին մի կտոր շորացած զամբիկի միս։ Դրանից էլ գոհ էի։ Կալմիկական կոկետությունը վախեցրեց ինձ։ Շուտ դուրս եկա վրանից և հեռացա տափաստանի Կիրկեից։

Ստավրոպոլում երկնքի ծայրին ամպեր տեսա, որոնք աչքերիս զարմանք էինք պատճառել ուղիղ ինը տարի առաջ։ Նրանք նույնն էին դարձյալ, դարձյալ նույն տեղում։ Կովկասյան շղթայի ձյունապատ գագաթներն էին դրանք։

Գեորգիևսկից գնացի Տաք ջրերը։ Այստեղ մեծ փոփոխություն գտա. այստեղ եղածս ժամանակ վանանները գտնվում էին շտապ շինված հյուղերում։ Աղբյուրները, որոնք մեծ մա-

¹ Հիացմունքով։

սամբ գտնվում էին իրենց նախնական վիճակում, խփում էին, գոլորշի արձակում և սարերից հոսում զանազան ուղղությու-
ներով, իրենց հետևից թողնելով սպիտակ և կարմիր հետքեր։
Մենք եռացող ջուրը վերցնում էինք կեղևից շինած փարչով
կամ թե կտորած շշի տակով։ Հիմա հիանալի վաննաներ և
տներ էին շինված։ Մաշուկի լանջին բուլվար է գցված, որի
չորս բուրբը լորենիներ են տնկված։ Ամենուրեք՝ մաքուր ճա-
նապարհներ, կանաչ նստարաններ, կանոնավոր ծաղկանոց-
ներ, կամրջակներ, տաղավարներ։ Աղբյուրները քարապատ-
ված են, վաննաների պատերին փակցված են ոստիկանության
կարգադրագրերը։ Ամենուրեք կարգ ու կանոն, մաքրություն,
գեղեցկություն...

Խոստովանում եմ, Կովկասյան ջրերը հիմա ավելի շատ
հարմարություններ ունեն, բայց ես ափսոսում էի նրանց
մոռացվա վայրենի վիճակը, ափսոսում էի ժայռոտ բիրտ կա-
ծանները. թփուտներն ու չցանկապատված վիհերը, որոնց
վրայով երբեմն առաջներում մազցում էի։ Տխուր սրտով թո-
ղի ջրերը և վերադարձա Գեորգիևսկի։ Շուտով վրա հասավ գի-
շերը։ Զինջ երկինքը ծածկվեց միլիոնավոր աստղերով։ Ես
գնում էի Պողկոմոկի ափով։ Այստեղ էր, որ նախկինում ինձ
հետ նստում էր Ա. Ռաևսկին, ականջ դնելով ջրերի մեղեդուն։
Վեհապանձ Բեշթաուն հեռվում ավելի ու ավելի սև էր գծազր-
վում, շրջապատված լեռներով՝ իր վասալներով, և վերջապես
անհետացավ խավարի մեջ...

Հետևյալ օրը շարունակեցինք ճանապարհը և հասանք
Եկատերինոգրադ, որը մի ժամանակ փոխարքայանիստ քա-
ղաք է եղել։

Եկատերինոգրադից սկսվում է Ռազմավիրական ճանա-
պարհը։ Փոստի ճանապարհը վերջանում է։ Զիեր են վարձում
մինչև Վլադիկավկազ։ Տրվում են կազակներ ու հետևակ պա-
հակախումբ և մի թնդանոթ։ Փոստն ուղարկում են շաբաթը
երկու անգամ, և ճանապարհորդները միանում են նրան. դա
կոչվում է Օկագիա։ Մենք երկար չսպասեցինք։ Փղատը եկավ
հետևյալ օրը, և երրորդ օրն առավոտյան ժամը 9-ին պատ-
րաստ էինք ճանապարհ ընկնելու։ Հավաքատեղում միացավ
ամբողջ քարավանը, որ բաղկացած էր հինգ հարյուրի չափ
մարդուց։ Թմբուկ զարկեցին։ Մենք շարժվեցինք։ Առջևից

հետևակ զինվորներով շրջապատված, շարժվեց թնդանոթը։
Նրա հետևից ձգվեցին կառքերը, բերդից բերդ տեղափոխվող
զինվորների կանանց ծածկասալերը, մեր հետևակից ճոնչաց
երկանիվ սայլերի գումակը։ Երկու կողմերից վազում էին
ձիերի երամակներ և եզների նախիրներ։ Նրանց մոտով ար-
շավում էին ուղեկցորդները՝ յափնջիներով ու օղապարներով։
Այդ բոլորը ինձ սկզբում շատ էր դուր գալիս, բայց շուտով
ձանձրացրեց։ Թնդանոթը շարժվում էր քալյով, պատրույգը
ծխում էր, և զինվորները նրանով կպցնում էին ծխամորճերը։
Մեր երթի գանդաղությունը (առաջին օրը մենք միայն 15
վերստ անցանք), անտանելի շոգը, պաշարի պակասությունը,
անհանգիստ գիշերները, նոզայական սայլերի անընդհատ
ճոնչոցը ինձ համբերությունից հանում էին։ Թաթարները
պարծենում են այդ ճոնչոցով, ասելով, թե իրենք շրջագայում
են որպես ազնիվ մարդիկ, թաքնվելու կարիք չունեն։ Այս
անգամ ինձ համար ավելի հաճելի կլինեք ճանապարհորդել
ոչ այգբան պատվավոր հասարակության հետ։

Ճանապարհը բավական միառեսասկ էր. հարթավայր,
շուրջը բլուրներ։ Երկնքի ծայրում Կովկասի գագաթները, որ
օրեցօր ավելի ու ավելի բարձր էին երևում։ Բերդերը, որոնք
բավարար են այս երկրի համար, ունեն խրամատ, որի վրա-
յով առաջներում մեզանից ամեն մեկը կթռչեր-կանցներ
առանց թափ առնելու. ժանգոտ թնդանոթներ, որ շեն գործել
Գուդովիչի ժամանակից ի վեր, փլած պատնեշ, որի վրա թա-
փառում է հավերի ու սագերի կայազորը։ Բերդում կան մի
քանի խղճուկ հյուղեր, ուր դժվարությամբ կարելի է մի տասը
ձու և մածուն ճարել։

Առաջին աչքի ընկնող տեղը Մինարեթ բերդն է։ Նրան մո-
տենալիս մեր քարավանն անցնում էր մի սբանչելի հովիտով,
գերեզմանաթմբերի միջով, որոնք ծածկված էին լորենիներ-
ով ու շինարներով։ Դրանք ժանտաթափից մեռած մի քանի
հազար մարդկանց գերեզմաններ էին։ Ամենուր երևում էին
երփներանգ ծաղիկներ, որ կյանք էին առել վարակված աճ-
յուններից։ Աջ կողմում շողշողում էր ձյունապատ Կովկասը.
առաջից բարձրանում էր մի ահագին անտառապատ սար. նրա
ետևում էր գտնվում բերդը, որի շուրջը երևում են հետքերը
մի ավերված աուլի, որ կոչվել է Տատարտուր և մի ժամանակ

Մեծ Կաբարդայի գլխավոր առաջն է եղել: Թեթև, մենավոր միներթը, որը գեղակազմ բարձրանում է քարակույտերի միջից, ցամաքած հեղեղատի ափին, վկայում է անհետացած գյուղի երբեմնի գոյությունը: Միներթի ներսի սանդուղքը դեռ չի քանդվել: Ես այդ սանդուղքով բարձրացա հարթակը, որի վրայից այլևս չի հնչում մոլլայի ձայնը: Այստեղ ես գտա մի քանի անհայտ անուններ, որ աղյուսի վրա խզբզել էին փառասեր ճանապարհորդները:

Մեր ճանապարհը գեղատեսիլ դարձավ: Լեռները ձգվում էին մեր վերևում: Նրանց գագաթներին սողում էին հազիվ նշմարելի հոտեր, որ միջատների էին նմանում: Մենք նշմարեցինք նաև հովվին, որ միգուցե և մի ժամանակ գերի ընկած և գերության մեջ ծերացած ռուս է: Մենք էլի գերեզմանաթմբերի, էլի ավերակների հանդիպեցինք: Երկու-երեք գերեզմանաքարեր կանգնած էին ճանապարհի եզրին: Այնտեղ, ըստ չերքեզների սովորության, թաղված էին նրանց հրոսակները: Քարի վրա փորագրված թաթարական արձանագրությունը, թրի պատկերը, թանգան մնացել էր հափշտակիչ թոռներին ի հիշատակ հափշտակիչ նախնու:

Չերքեզները մեզ ատում են: Մենք նրանց քշել ենք լայնարձակ արոտատեղերից, նրանց առևտրի ալիքված են, ամբողջ ցեղեր բնաջինջ եղած: Նրանք հետզհետե ավելի են հեռանում դեպի լեռների խորքը և այնտեղից սկսում իրենց ապատակությունները: Խաղաղ չերքեզների բարեկամությունը անվստահելի է. նրանք միշտ պատրաստ են օգնելու իրենց վայրագ ցեղակիցներին: Նրանց վայրենի ասպետության ոգին զգալիորեն ընկել է: Նրանք հազվադեպ են հարձակվում հավասար թվով կազակների վրա, երբեք չեն հարձակվում հետևազորի վրա և փախչում են, երբ թնդանոթներ են տեսնում: Սակայն երբեք առիթ չեն փախցնի հարձակվելու թույլ ջոկատի կամ անպաշտպանի վրա: Այս կողմերում շատ լուրեր են պտտում նրանց չարագործությունների մասին: Համարյա թե ոչ մի հնար չկա նրանց զսպելու, մինչև որ նրանց զինաթափ չանեն, ինչպես զինաթափ արին Լրիմի թաթարներին, մի բան, որ չափազանց դժվար է նրանց մեջ տիրող ժառանգական գծությունների և արյան վրիժառության պատճառով: Դա-

ջույնն ու թուրը նրանց մարմնի անդամներն են, և մանուկն սկսում է դրանց տիրապետել ավելի առաջ, քան թոթովել: Նրանց համար սպանությունը մարմնական հասարակ մի շարժում է: Գերիներին պահում են փրկագնի հույսով, բայց «արսափելի անգութ են վարվում հետները, հարկադրում են աշխատել ուժից վեր, կերակրում են հում խմորով, ծեծում են, երբ խելքներին փչում է, և նրանց պահակ են դնում իրենց տղաներին, որոնք մի խոսքի համար իրավունք ունեն նրանց կոտորելու իրենց մանկական թրերով: Նորերս բռնել էին մի խաղաղ չերքեզի, որը կրակել էր մի զինվորի վրա: Նա արգարացել էր նրանով, որ իր հրացանը չափազանց երկար էր լցված մնացել: Ինչ անես այդպիսի ժողովրդի հետ: Սակայն պետք է հուսալ, որ Սև ծովի արևելյան ափի գրավումը, չերքեզներին կտրելով Թուրքիայի հետ առևտուր անելուց, նրանց կհարկադրի մերձենալ մեզ: Ծոխության ազդեցությունը կարող է նպաստել նրանց սանձահարմանը. ինքնաեռը կարևոր նորամուծություն կլինի: Կա ավելի ուժեղ, ավելի բարոյական մեր դարի լուսավորությանն ավելի համապատասխան միջոց՝ դա ավետարանի քարոզումն է: Վաղուց չէ, որ չերքեզները ընդունել են մահմեդական հավատը: Նրանք հրապուրվել են 'Առաքնի առաքյալների գործունյա ֆանատիզմով, որոնցից աչքի ընկնող է եղել Մանսուրը, մի արտակարգ մարդ, որ երկար ժամանակ Կովկասն ապստամբեցրել է ռուսական տիրապետության դեմ, վերջում բռնվել է մեր կողմից և մեռել Սոլովեցկի վանքում: Կովկասը սպասում է քրիստոնեական միսիոներներին: Բայց մեր ծուլության համար ավելի հեշտ է կենդանի խոսքի փոխարեն մեռյալ տառեր ձուլել և համր գրքեր ուղարկել գիր չճանաչող մարդկանց:

Մենք հասանք Վլադիկավկազ, նախկին Կափկայա լեռների նախադռանը: Նա շրջապատված է օսական առվներով: Ես այցելեցի նրանցից մեկը և հանդիպեցի թաղման: Խրճիթի մոտ խոնվել էր ժողովուրդը: Բակում կանգնած էր մի սալերկու եզ լծած: Մեռյալի ազգականներն ու բարեկամները գալիս էին ամեն կողմից և դառը լացով մտնում խրճիթը, բոռնցքներով զարկելով իրենց ճակատին: Կանայք կանգնած էին հանդարտ: Մեռյալին դուրս բերին յափնջու վրա:

Dike a warrior taking his rest
White his martial around him¹,

դրին սալին: Հյուրերից մեկը վերցրեց հանգուցյալի հրացանը, փշեց վառողարանից վառողն ու դրեց դիակի կողքին: Նզնները շարժվեցին: Հյուրերը առաջացան հետևից: Մարմինը պետք է թաղվեր լեռներում, առկից մի երեսուն վերստ հեռավորության վրա: Ափսոս որ ոչ ոք չկարողացավ ինձ բացատրել սույն ժեսերը:

Օսերը ամենաաղքատ ցեղն են Կովկասում բնակվող ժողովուրդներից: Նրանց կանայք գեղեցիկ են, և, ինչպես ասում են, շատ բարեհաճ են դեպի ճանապարհորդները: Բերդի դարբասի մոտ ես պատահեցի երկուսին, մի բանտարկյալ օսի կնոջն ու աղջկան: Նրանք ճաշ էին տանում նրա համար: Նրանք հանգիստ ու համարձակ էին թվում, սակայն երբ ես մոտեցա՝ երկուսն էլ խոնարհեցին գլուխները և ծածկվեցին իրենց պատառտած շաղրաճերով: Բերդում տեսա չերթեղ ամանաթների՝ կայտառ ու սիրուն տղաների: Նրանք ամեն րոպե շարաճճիություններ են անում և բերդից փախչում: Նրանց պահում են ողբալի վիճակում: Նրանք ման են գալիս ցնցոտիներով, կիսամերկ և գարշելի կեղտոտ: Ոմանց վրա տեսա փայտե ոտնակոճղեր: Ըստ երևույթին, ազատ արձակված ամանաթները չեն ցավում, որ գտնվում են վազիկավազ կազում:

Թնդանոթը մեզնից բաժանվեց: Մենք ճանապարհ ընկանք հետևադորի և կազակների հետ, Կովկասը մեզ ընդունեց իր սրբարանը: Խոչ աղմուկ լսեցինք և տեսանք Թերեքը, որ հոսում էր զանազան ուղղություններով: Առաջացանք նրա ձախ ափով: Նրա աղմկալի ալիքները շարժում են օսական ցածիկ շնաբույների նմանող ջրադացների անիվները: Որչափ խորանում էինք դեպի լեռները, այնքան ավելի նեղ էր դառնում կիրճը: Սեղմված Թերեքը մոնչալով նետում է իր պղտոր ալիքները ժայռերի վրայով, որոնք փակում են նրա ճանապարհը: Կիրճը գալարվում է նրա հոսանքի երկարությամբ: Ալիքները հզկել են լեռների քարե ստորոտները: Ծա գնում էի

¹ Նա պառկած էր՝ փաթաթված իր մարտական թիկնոցի մեջ, որպես հանգստացող զինվոր:

ստով և ամեն րոպե, բնության մոռյլ սքանչելիքից ապշած կանգ առնում: Մառախլապատ եղանակ էր, ամպերը ծանր շարժվում էին սև գազաթների մոտով: Կոմս Պուշկինը և Շերնովալը, նայելով Թերեքին մտաբերում էին իմատրան և նախապատվությունը տալիս էին Հյուսիսում որոտացող գետին: Բայց ես ոչ մի բանի հետ համեմատել չէի կարողանում իմ առաջ բացված տեսարանը:

Հարս չհասած, ես ես մնացի պահակախմբից, աչքերս սեևոած այն վիթխարի ժայռերին, որոնց միջով Թերեքը ճողփողում էր անմեկնելի կատաղությամբ: Հանկարծ դեպի ինձ է վազում մի զինվոր, հեռվից գոչելով: Մի կանգնեմ, Ձեռք բարեձնություն, կսպանեն: Այդ նախազգուշացումը անսովոր լինելով, ինձ չափազանց տարօրինակ թվաց: Բանն այն է, որ օս ալազակները, այս նեղ տեղում իրենց անվտանգ զգալով Թերեքի այն կողմից կրակում են ճանապարհորդների վրա: Մեր անցնելու նախընթաց օրը նրանք այդ ձևով հարձակվել էին գններալ Բեկովիչի վրա, որը քշել անցել էր նրանց կրակոցների միջով: Ժայռի վրա ինչ-որ լսմրոցի ավերակներ են երևում. նրանք շարածեփված են խաղաղ օսերի հյուղերով, որոնք կարծես ծիծեռնակի բույներ լինեն:

Հարսում մենք կանգ առանք գիշերելու: Այնտեղ հանդիպեցինք մի Ֆրանսիացի ճանապարհորդի, որը մեզ վախեցրեց մեր անցնելիք ճանապարհի նկարագրությամբ: Նա մեզ խորհուրդ էր տալիս կառքերը թողնել Կոբեում և ձիով գնալ: Նրա հետ առաջին անգամ խմեցինք Կախեթի գինի՝ գարշահոտ տկճորից, հիշելով Իլիականի խնջույքները:

Եվ այժի տիկերում գինին, սփոփանքը մեր:

Այստեղ ես գտա «Կովկասի գերու» մի կեղտոտված արտագրություն, որը, խոստովանում եմ, վերստին կարդացի մեծ հաճությամբ: Այդ բոլորը թույլ է, դեռահաս, թեթառ, բայց շատ բան կուհաված և արտահայտված է ճիշտ:

Հետևյալ օրն առավոտյան մեկնեցինք: Թուրք գերիները կարգի էին բերում ճանապարհը: Նրանք զանգատվում էին իրենց տրվող կերակուրից: Ոչ մի կերպ չէին կարողանում ընտելանալ ռուսական սև հացին: Այդ հիշեցրեց ինձ իմ բարեկամ Շ-ի խոսքերը, որ նա ասում էր Փարիզից վերադառնա-

լուց հետո. «Վատ է, եղբայր, Փարիզում ապրելը, ուտելու բան չկա. սև հաց չես ճարի»:

Լարսից յոթ վերստ հեռու գտնվում է Դարիալի պոստը: Կիրճը նույն անունն է կրում: Ժայռերը երկու կողմից կանգնած են զուգահեռ պատերի նման: Այստեղ այնքան նեղ է, այնքան նեղ, գրում է մի ճանապարհորդ, որ ոչ միայն տեսնում, այլ կարծես զգում ես անձկությունը:

Երկնքի մի կտորը ժապավենի նման կապտին է տալիս մեր գլխավերևը: Լեռան բարձունքից մանր ու ցայտող շիթերով թափվող առուները ինձ հիշեցնում էին Ռեմբրանդտի տարօրինակ նկարը՝ Գանիմեդի հափշտակումը: Ի դեպ, կիրճն էլ լուսավորված էր իսկը նրա ճաշակով: Տեղ-տեղ Թերեբը ողողում է ժայռերի բուն ստորոտը, և ճանապարհի վրա, իբրև ամբարտակ, քարեր են կիտված: Պոստից ոչ հեռու գետի վրա խիզախորեն մի կամրջակ է ձգված. երբ կանգնում ես վրան, թվում է թե ջրաղացի վրա ես: Կամուրջն ամբողջությամբ ցնցվում է, իսկ Թերեբն աղմկում է ջրաղացաքարը շարժող անիվների նման: Դարիալի դիմաց սև ժայռի վրա երևում են ամրոցի ավերակներ: Ավանդությունն ասում է, թե այնտեղ թաքնված է եղել ինչ-որ Դարիա թագուհի, որը տվել է իր անունը կիրճին. հեքիաթ է: Դարիալը հին պարսից լեզվով կնշանակե դարպաս: Պլինիոսի վկայությամբ, Կովկասի դուռը, որ սխալմամբ Կասպից է կոչվել, այստեղ է եղել: Կիրճը փակված է եղել փայտե երկաթապատ, իսկական դարպասով: Նրա տակից, գրում է Պլինիոսը, հոսում է Դիրիողորիս գետը: Այստեղ էլ կառուցված է եղել ամրոցը՝ վայրենի ցեղերի հարձակումներին դիմադրելու համար: Տեսեք կոմս Ի. Պոտոցկու ճանապարհորդությունը, որի գիտական հետախուզումները նույնքան հետաքրքրական են, որքան և իսպանական ռոմանները:

Դարիալից ճանապարհվեցինք դեպի Կազբեկ: Մենք տեսանք Տրոցկի դաբայսը (մի կամար, որ գոյացել է ժայռի մեջ վառողի պայթյունից) մի ժամանակ նրա տակով անցնում էր ճանապարհը, իսկ այժմ հոսում է իր հունը հաճախ փոխող Թերեբը:

Կազբեկ գյուղից ոչ հեռու մենք անցանք կատաղի հեղեղատը, մի ձորակ, որ մեծ անձրևների ժամանակ կատաղի գետ

է դառնում: Այդ ժամանակ նա բոլորովին ցամաքած էր և հրշակված միայն իր անունով: Կազբեկ գյուղը գտնվում է Կազբեկ լեռան ստորոտում և պատկանում է իշխան Կազբեկին: Իշխանը մոտ 45 տարեկան մի տղամարդ էր, հասակով պրիտորոժենսկի ֆիզվեմանից ավելի բարձր: Մենք նրան գտանք դուքանում (այդպես են կոչվում վրացական ճաշակրպակները), որոնք շատ ավելի աղքատ են և ոչ ավելի մաքուր, քան ռուսականները: Դռան մոտ ընկած էր մի հաստափոր տկճոր (եզան տիկ), իր չորս ոտները չռած: Հսկան նրանից գինի էր ծծում և մի քանի հարց տվեց ինձ, որոնց ես պատասխանեցի նրա կոչումին ու հասակին վայել հարգանքով: Մենք բաժանվեցինք որպես լավ բարեկամներ:

Շուտ են բթանում տապալորությունները: Հազիվ անցավ մի օր, և արդեն Թերեբի մոնչոցն ու նրա ալլանդակ ջրվեժները, ժայռերն ու անդունդները այլևս չէին գրավում իմ ուշադրությունը: Ինձ սկսեց տիրել բացառապես Թիֆլիս հասնելու անհամբերությունը: Ես նույնիսկ անտարբեր էի անցնում Կազբեկի մոտով, ինչպես մի ժամանակ լողում էի Չաթրդաղի մոտով: Ճշմարիտ է և այն, որ անձրևային ու մառախլապատ եղանակն ինձ խանգարում էր տեսնել նրա ձյունե շեղջը, որը, ըստ բանաստեղծի արտահայտության, հենաբան է երկնակամարին:

Սպասում էի պարսից արքայազնին: Կազբեկից որոշ տարածության վրա մեզ հանդիպեցին մի քանի կառքեր և դժվարացրին Նեղ ճանապարհը: Մինչև որ կառքերը իրար մոտով կանցնեին, պահախիսների սպան մեզ հայտնեց թե ինքն ուղեկցում է պարսից պալատական բանաստեղծին, և իմ ցանկությամբ ինձ ներկայացրեց Ֆազիլ-խանին: Ես թարգմանի օգնությամբ նրան դիմեցի արևելյան վերամբարձ ողջույնի խոսքով, բայց որքան ամաչեցի, երբ Ֆազիլ-խանը իմ անտեղի խեղդատակությամբ պատասխանեց կարգին մարդուն հատուկ պարզ, խելացի քաղաքավարությամբ: Նա հույս ուներ ինձ տեսնելու Պետերբուրգում: Ցավում էր, որ մեր ժանոթությունը լինելու է ոչ երկարատև և այլն: Ես ամոթով ստիպված էի թողնել իմ փրուն-կատակային տոնը և անցնել սովորական եվրոպական ֆրազների: Ահա մի դաս մեր ռուսական ծաղ-

րասիրութեան համար: Այսուհետեւ եւ մարդու մասին չեմ դատի նրա ոչխարի փափախումը¹ և ներկած եղունգներով:

Կորի պոստը գտնվում էր Կրեստովայա լեռան հենց ստորոտում, այն լեռան, որի վրայով պիտի անցնեինք: Մենք այստեղ կանգ առանք գիշերելու համար և սկսեցինք մտածել, թե ինչպես կատարենք այդ սոսկալի սխրագործութիւնը: արդյոք կառքերը թողնելով, կազակների ձիերը նստենք, թե մարդ ուղարկենք օսերի եղների հետեւ: Համենայն դեպս, ես մեր ամբողջ քարավանի կողմից պաշտոնական խնդրեք գրեցի պ. Ջիլյանին, որ այս կողմերի պետն է, և մենք պառկեցինք քնելու՝ սպասելով սայլերին:

Մյուս օրը ժամը մոտ 12-ին աղմուկ, աղաղակներ լսեցինք և տեսանք մի արտասովոր տեսարան. տասնութ զույգ լղար փոքրահասակ եղներ, մի խումբ կիսամերկ օսերի հարվածների տակ, հաղիվհաղ քաշում էին իմ բարեկամ Օ-ի թեթև վիեննական կառքը: Այդ տեսարանը իսկույն ցրեց իմ բոլոր տարակուսանքները: Ես վճռեցի իմ ծանր պետերբուրգյան կառքը ետ ուղարկել Վլադիկավկազ և ձիով գնալ Թիֆլիս: Կոմս Պուշկինը շէր ուզում հետևել իմ օրինակին: Նա գերադասեց եղների մի ամբողջ նախիր լծել իր բրիչկային (կիսավառք), որ բեռնված էր ամեն տեսակի պաշարներով, և հանդիսավոր կերպով անցնել ձյունապատ լեռնաշղթան: Մենք բաժանվեցինք և ես ճանապարհվեցի գնդապետ Օգարյովի հետ, որը հետախուզում էր այստեղի ճանապարհները:

Ճանապարհն անցնում էր փլվածքի վրայով, որ առաջացել էր 1827 թվի հունիսի վերջին: Այդպիսի դեպքեր պատահում են սովորաբար յուրաքանչյուր յոթ տարին մեկ: Քարի մի ահագին գուղձ, վայր գլորվելով, մի ամբողջ վերստ տարածություն մը կիրճը լցրել և կտրել էր Թերեքը: Ներքևում կանգնած պահակները լսել էին սոսկալի դղրոյուն և տեսել, որ գետն արագորեն բարակել է և մի քառորդ ժամում բոլորովին հանդարտվել ու սպառվել: Թերեքը փլվածքի միջով դուրս էր եկել երկու ժամից ոչ շուտ: Այն թե սարսափելի փլվածք է եղել:

Մենք ուղիղ բարձրանում էինք ավելի ու ավելի վեր: Մեր

ձիերը խրվում էին փխրուն ձյունի մեջ, որի տակ վտակներ էին աղմկում: Ես զարմացած նայում էի ճանապարհին և չէի հասկանում, թե ինչպես կարելի է այդտեղ ճամփորդել կառքով:

Այդ ժամանակ խուլ որոտ լսեցի: «Փլվածք է», — ասաց ինձ պ. Օգարյովը: Ետ նայեցի և այն կողմում տեսա մի ձյունակույտ, որը պոկվելով դանդաղորեն իջնում էր զառիվայրից: Փոքր փլվածքներն այստեղ հազվադեպ չեն: Անցյալ տարի մի ռուս սայլապան անցնելիս է եղել Կրեստովայա լեռնով: Փլվածքը պոկվել է. սոսկալի ձնագունդն ընկել է նրա սայլի վրա, կլանել է սայլը, ձին ու գեղջուկին, գլորվել է ճանապարհի մյուս կողմը և իր ավարի հետ միասին թավալվել դեպի անդունդը: Մենք հասանք սարի գագաթին: Այստեղ դրված է գրանիտե խաչ, մի հին հուշարձան, որ վերանորոգել է նրմովը:

Այստեղ ճանապարհորդները սովորաբար իջնում են կառքերից և առաջանում ոտքով: Նորերս այստեղից անցել է մի ինչ-որ օտարերկրացի հյուպատոս. նա այնքան թույլ է եղել, որ պատվիրել է իր աչքերը կապել. նրան տարել են թևերից բռնած և, երբ աչքերի կապը բացել են՝ ծունկ է չոքել, գոհություն հայտնել աստծուն և այլն, որ շատ զարմացրել է ուղեկցողներին:

Վայրկենական անցումը ահավոր Կովկասից դեպի գեղատեսիլ Վրաստանը հիանալի է: Հանկարծ հարմվի օդը սկսում է մեղմորեն փչել ճանապարհորդի երեսին: Գուռ լեռան բարձունքից բացվում է Կալաուրի հովիտն իր մարդաբնակ ժայռերով, իր այգիներով, իր վճիտ Արագվայով, որ ոլորվում է ինչպես մի արծաթե ժապավեն, — և այս բոլորը փոքրացած ձևով, երեք վերստանոց անդունդի հատակում, որի եզրով անցնում էր վտանգավոր ճանապարհը:

Մենք իջնում էինք հովիտը: Նորալուսինը երևաց պարզ երկրնքում: Երեկոյան օդը մեղմ էր և տաք: Գիշերեցի Արագվայի ափին, պ. Ջիլյանի տանը: Մյուս օրը հրաժեշտ տվի սիրալիր տանտիրոջը ու շարունակեցի ճանապարհը:

Այստեղ սկսվում է Վրաստանը: Զվարթ Արագվայով ոռոգվող պայծառ հովիտները փոխարինեցին մռայլ կիրճերին և ահեղ Թերեքին: Մերկ քարափների փոխարեն իմ շուրջը տեսա

¹ Այդպես են կոչվում պարսկական գրականները: Մ. 2.:

կանաչ լեռներ և պտղատու ծառեր: Զրանցքները ապացուցում էին կրթվածության առկայությունը: Դրանցից մեկն ինձ դարմացրեց տեսողական պատրանքի կատարելությունը, թվում է թե ջուրը սարի վրայով վարից դեպի վեր է հոսում:

Փասանաուրում կանգ առա ձիերը փոխելու համար: Այստեղ հանդիպեցի մի ուս սպայի, որն ուղեկցում էր պարսից արքայազնին: Շուտով զանգակների ձայն լսեցի, և ճանապարհի վրա ձգվեց մեկը մյուսին կապած և ասիական ձևով բռնված զաթարների (ջորիների) մի ամբողջ շարան: Առաջացա ոտով, չսպասելով ձիերին: Անանուրից կես վերստ հեռու, ճանապարհի պտույտում հանդիպեցի խոսրով Միրզային: Նրա կառքերը կանգնած էին: Ինքը դուրս նայեց իր կառքից և ինձ գլխով արավ: Մեր հանդիպումից մի քանի ժամ հետո արքայազնի վրա հարձակվել էին լեռնցիները: Լսելով զնդակների սուլոցը, խոսրովը դուրս էր ցատկել կառքից, նստել իր ձին ու փախել: Նրա հետ եղած ուսաները զարմացել են նրա համարձակության վրա: Բանն այն է, որ կառքին անսովոր երիտասարդ ասիացին ավելի շուտ կառքը ծուղակ է համարել, քան թե ապաստարան:

Ես Անանուր հասա, առանց հոգնածություն զգալու: Իմ ձիերը չէին եկել: Ինձ ասացին, որ մինչև Դուշեթ քաղաքը մնացել է ոչ ավելի, քան տասը վերստ, և ես դարձյալ առաջացա ոտով: Բայց ես չգիտեի, որ ճանապարհը սարն ի վեր էր: Այդ տասը վերստն արժեք ամբողջ քսան վերստ:

Վրա հասավ երեկոն. ես առաջ էի գնում, ավելի ու ավելի վեր բարձրանալով: Ծանապարհից մոլորվել անկարելի էր, բայց տեղ-տեղ աղբյուրներից գոյացած կալոտ ցեխը մինչև ծնկներս էր հասնում: Բուրբուրվին հոգնեցի: Մութը սաստկացավ: Լսում էի շների ոռնոցն ու հաչոցը և ուրախանում, կարծելով, թե քաղաքը հեռու չէ: Բայց սխալվում էի. հաչում էին վրացի հովիվների շները, իսկ ոռնում էին չախկալները, որ այստեղ սովորական բաներ են: Անիծում էի իմ անհամբերությունը, բայց ճարս ինչ: Վերջապես լույսեր տեսա և գրեթե գիշերին արդեն կանգնած էի ծառերի հովանում գտնվող տների մոտ, Առաջին պատահած մարդը հանձն առավ ինձ ուղեկցել քաղաքապետի մոտ և դրա համար ինձանից մեկ աբասի պահանջեց:

Իմ երևալը քաղաքապետի մոտ, որը մի վրացի հին սպա էր, մեծ ազդեցություն գործեց: Ես պահանջում էի. առաջինը՝ սենյակ, որտեղ կարողանայի հանվել, երկրորդը՝ մի բաժակ գինի, երրորդը՝ մի աբասի իմ ուղեկցողի համար: Քաղաքապետը չգիտեր, թե ինչպես ինձ ընդունեն, և ինձ նայում էր տարակուսանքով: Տեսնելով, որ նա չի շտապում կատարել իմ խնդրանքները, սկսեցի նրա մոտ հանվել, ներողություն խնդրելով de la liberté grande¹:

Բարեբախտաբար, գրպանումս գտա իմ ճանապարհորդական վկայականը, որն ապացուցում էր, որ ես խաղաղ ճանապարհորդ եմ, և ոչ թե Ռինալդո Ռինալդինի Օրհնյալ հրովարտական անմիջապես իր ազդեցությունն ունեցավ: Ինձ սենյակ հատկացրին, մի բաժակ գինի բերին, և աբասի տվին իմ ուղեկցին, հայրաբար նրան հանդիմանելով՝ վրացական հյուրասիրությունը վիրավորող շահասիրության համար: Ես նետվեցի բազմոցի վրա, հուսալով իմ սխալգործությունից հետո քնել դյուցազնական քնով: Բայց ուր էր որ. լվերը, որոնք չախկալներից շատ ավելի վտանգավոր են, հարձակվեցին վրաս և ամբողջ գիշերը հանգիստ չտվին: Առավոտյան մոտս եկավ իմ ծառան և հայտնեց, թե կոմս Պուշկինը բարեհաջող կերպով եղներով անցել է ձյունապատ սարերը և ժամանել Դուշեթ: Հարկավոր էր շտապել: Կոմս Պուշկինը և Շերնվալը այցելեցին ինձ և առաջարկեցին դարձյալ միասին ճանապարհվել: Ես Դուշեթը թողեցի այն հաճելի մտքով, թե գիշերելու եմ Թիֆլիսում:

Ծանապարհը նույնչափ հաճելի էր և գեղատեսիլ, թեև հզովադեպ էինք տեսնում ազգաբնակչության հետքեր: Գարջիսկալայից մի քանի վերստ այն կողմը անցանք Քուրը՝ հոռմեական արշավանքների ժամանակներից մնացած հնադարյան կամուրջով, և արագ վարգով, իսկ երբեմն էլ շափ գցելով ձիերը քշեցինք դեպի Թիֆլիս, ուր աննկատելի կերպով հասանք գիշերվա ժամը մոտ 11-ին:

¹ Այդպիսի մեծ ազատության համար (ֆրանս.):

Թիֆլիսը: Ժողովրդական բաղնիքը: Անքիթ Հասանը: Վրացական բարձրերը: Երգեր: Կախերի գիւնը: Ծոգերի պատճառը: Թանկությունը: Բաղաքի Գևարագրությունը: Թիֆլիսից մեկնելը: Վրացական գիշերը: Հայաստանի տեսքը: Կրկնակի չվերթ: Հայկական գյուղը: Գյառգյառը: Գրիբոյնդովը: Բզովդալը: Հանքային աղբյուրը: Մորիկը լեռներում: Գիշերում Գյումրիում: Արարատը: Սահմանը: Թուրքական հյուրասիրություն: Կարսը: Հայ ընտանիքը: Կարսից մեկնելը: Կոմս Պասկենիչի ճամբարը:

Ես իջա պանդոկում, մյուս օրը գնացի Թիֆլիսի հոշակավոր բաղնիքը: Քաղաքն ինձ մարդաշատ թվաց: Ասիական շինություններն ու բազարը ինձ հիշեցնում էին Քիշնևը: Նեղ ու ծուռ փողոցներով վազում էին քթոցներով բեռնված էշեր, եղներով լծված սալերը բռնել էին ճանապարհը: Հայեր, վրացիներ, չերքեզներ, պարսիկներ անկանոն խռնվել էին հրապարակում: Նրանց միջև շրջագայում էին երիտասարդ ոռոս աստիճանավորներ՝ Ղարաբաղի հովատակներ հեծած: Բաղնիքի մուտքի մոտ նստած էր բաղնետերը՝ մի ծեր պարսիկ: Նա իմ առաջ բաց արեց դուռը: Ներս մտա մի լայնարձակ սենյակ և ի՞նչ տեսա: Հիսունից ավելի կին, ջահել ու պառավ, կիսահագնված կամ բոլորովին չհագնված, նստած ու կանգնած հանվում էին, հագնվում էին պատերի տակ դրված նստարանների վրա: Ես կանգ առա:— Գնանք, գնանք,— ասաց ինձ բաղնետերը,— այսօր երեքշաբթի է, կանանց օրն է: Ոչինչ, բան չկա: Ճիշարկե, բան չկա,— պատասխանեցի ես,— ավելի լավ: Տղամարդկանց երեւալը ոչ մի տպավորություն չգործեց: Նրանք շարունակում էին ծիծաղել և իրար հետ խոսել: Ոչ մեկը չշտապեց ծածկվել իր շաղարաղով, ոչ մեկը չդադարեց հանվելուց: Կարծես թե ես ներս էի մտել աներևութաբար: Նրանցից շատերը խեղապես որ չքնաղ էին և արդարացնում էին Թ. Մուրի պատկերացումը: Lovely Georgien maid, with all the bloom, the freshened glouv of her ousm country maisens looks, when werm they ris from Teflis brooks. Lalla Rookh¹. Բայց ես չգիտեմ ավելի գարշելի բան, քան վրացի պառավները. դրանք վճուկներ են:

¹ Մի չքնաղ վրացուհի կույս, այտերի այնպիսի գույներով ու զով տապով, որպիսին ունենում են նրա երկրի կույսերը, երբ շիկացած դուրս են գալիս Թիֆլիսի չերմուկներից: (ալլա-Ռուկ):

Պարսիկը ինձ ներս տարավ բաղնիք. տաք երկաթածծմբալին աղբյուրը թափվում էր ժայռի մեջ փորված խոր ավազանի մեջ: Կյանքումս ոչ Ռուսաստանում, ոչ էլ Թուրքիայում չեմ հանդիպել մի այլ ավելի շքեղ բանի, քան Թիֆլիսի բաղնիքները: Նկարագրեմ դրանք ավելի մանրամասնորեն:

Բաղնիքի տերը թողեց ինձ թուրք բաղնեպանի խնամքին: Ես պետք է խոստովանեմ, որ նա անքիթ էր, դա նրան չէր խանգարում, որ իր գործի մեջ վարպետ լինելու Հասանը (այդպես էր կոչվում անքիթ թուրքը) սկսեց նրանից, որ ինձ պառկեցրեց տաք քարե հատակի վրա, և ապա սկսեց տրորել մարմինս, ձգել հոդերս, ինձ ամուր խփել բուռնցքներով: Ես չէի զգում նվազագույն ցավ անգամ, այլ՝ զարմանալի թեթևություն: Ասիական բաղնեպանները (քիսալիները) ծրեծմ ոգեվորվում են, ցատկում ձեր ուսերին, ոտներով սահում ձեր ազդրերի վրայով և մեջքներիդ վրա պազած պարում, e Senpere bena¹: Դրանից հետո նա ինձ երկար տրորում էր բրդյա թաթմանով (քիսայով) և, ուժգնությամբ տաք ջուրը վրաս տալով, սկսեց լվանալ օձառած քաթանի փամփուշտով: Մի անբացատրելի զգացում. տաք օձառը ձեռք ողողում է որպես օդ: W. B. Բրդե թաթմանն ու քաթանի փամփուշտն անպատճառ պետք է ընդունվեն ոռոսական բաղնիքում. գիտակ մարդիկ շնորհակալ կլինեն այդ նորամուծության համար:

Փամփուշտից հետո Հասանը ինձ թուլլատրեց մտնել ավազանը, դրանով էլ արարողությունը փերջացավ:

Թիֆլիսում ես հույս ունեի գտնել Ռաեսկուն, բայց իմանալով, որ նրա գունդն արդեն եկել է արշավանքի, վճռեցի կոմս Պասկենիչի բանակ գնալու թուլլալություն խնդրել:

Թիֆլիսում մնացի մոտ երկու շաբաթ և ծանոթացա այնտեղի հասարակության հետ: Սանկովսկին, Թիֆլիսի տեղեկագրի հրատարակիչը, ինձ շատ հետաքրքրական բաներ պատմեց այս երկրի, իշխան Յիցիանովի, Ա. Պ. Երմոլովի մասին և այլն. Սանկովսկին սիրում է Վրաստանը և նրա համար փայլուն ապագա նախատեսում:

Վրաստանը Ռուսաստանի հովանավորությանը ապավինեց

¹ Եվ հիանալի է (խոսվ.):

1783 թ., բայց դա հռչակավոր Աղա-Մոհամեդին շիանգարեց Քիֆլիսը գրավել ու 20 000 զորքի տանել (1795 թ.): Վրաստանը Ալեքսանդր կայսրի գալիսունի տակ անցավ 1802-ին: Վրացիները ռազմասեր ժողովուրդ են: Նրանք մեր դրոշակների տակ ապացուցեցին իրենց քաջութիւնը: Նրանց մտավոր ընդունակութիւնները սպասում են մեծ կրթվածութեան: Առհասարակ ուրախ և սրտաբաց բնավորութիւն ունեն: Տոներին տղամարդիկ խմում են և զբոսնում փողոցներում: Սեւչյա տղաները երգում են, թռչկոտում, գլուխկոնծի տալիս: Կանայք լեզգիներն են պարում:

Վրացական երգերի եղանակը դուրեկան է: Ինձ թարգմանեցին նրանցից մեկը բառ առ բառ: Դա, կարծեմ, հորինված է նորագույն ժամանակներս: Նրա մեջ ինչ-որ արեւելյան անհեթեթութիւն կա, որն ունի իր բանաստեղծական արժանիքը: Ահա այդ երգը.

Հոգի, որ նոր ես ծնվել դրախտում, հոգի, որ ստեղծված ես իմ երջանկութեան համար: Քեզանից եմ, ո՞վ անմահ, սպասում ես կյանք:

Քեզանից, ով գարուն ծաղկափթիթ, քեզանից, ո՞վ լուսնյակ երկաթաթա, քեզանից, իմ պահպան հրեշտակ, քեզանից եմ սպասում ես կյանք:

Դու փայլում ես դեմքով և ուրախացնում քո ժպիտով: Չեմ ուզում տիրել աշխարհին, ուզում եմ քո հայացքը: Քեզանից եմ սպասում ես կյանք: Մարի վարդ, ցողով թարմացած, բնութեան ընտրյալ սիրելի: Մեղմ, թաքնված գանձ, քեզանից ես սպասում եմ կյանք:

Վրացիները մեղ նման չեն խմում և զարմանալիորեն դիմացկուն են: Նրանց գինիները չեն դիմանում արտահանման և շուտ փչանում են, իսկ տեղում նրանք հիանալի են: Կախեթի և Ղարաբաղի գինիները արժեն մի քանի բուրգոնյան գինիներ: Գինին պահում են մառաններում, հողում թաղված ահագին կարասներում: Դրանք բացում են հանդիսավոր ծեսերով: Նորերս մի ուսու դրագուն, գաղտնի բաց անելով մի այդպիսի կարաս, ընկնում է ու խեղդվում Կախեթի գինու մեջ, ինչպես գոբախտ Կլարենսը մալազայի տակառում:

Թիֆլիսը գտնվում է Քուռի ափին, քարքարոտ լեռներով շրջապատված հովտում: Սրանք նրան պաշտպանում են բոլոր կողմերի քամիներից և արևից շիկանալով, ոչ թե տաքացնում, այլ եռացնում են անշարժ օդը: Ահա Թիֆլիսում տիրող ան-

տանելի շոգերի պատճառը, շնայած որ քաղաքը միայն լայնութեան 41 աստիճանի վրա է: Հենց նրա անունը (Տիֆլիս-քալար) նշանակում է շոգ քաղաք:

Քաղաքի մեծ մասը շինված է ասիական ձևով. տները ցածր են, կտուրները՝ տափակ: Հյուսիսային մասում բարձրանում են եվրոպական ճարտարապետութեան տներ, և նրանց մոտ սկսում են գոյանալ կանոնավոր հրապարակներ: Շուկան բաժանվում է մի քանի շարքերի: Խանութները լի են թուրքական և պարսկական ապրանքներով, որ բավականին էժան են, եթե նկատի առնենք ընդհանուր թանկութիւնը: Թիֆլիսի զինքը թանկ է գնահատվում ողջ Արեւելքում: Կոմս Սամոյլովը և Վ.-ն, որոնք այստեղ դուցազների հռչակ են ստացել, սովորաբար իրենց նոր թրերը փորձել են մի հարվածով ոչխարը երկու մասի բաժանելով կամ եզան գլուխը կտրելով:

Թիֆլիսում աղգաբնակչութեան մեծ մասը կազմում են հայեր. 1825 թվին նրանք այստեղ մինչև 2 500 ընտանիք են եղել: Այժմյան պատերազմների ժամանակ նրանց թիվն ավելի մեծացել է: Վրացի ընտանիքների թիվն է 1 500: Ռուսները իրենց այստեղի բնակիչ չեն համարում: Զինվորականները կատարելով իրենց պարտքը ապրում են Վրաստանում, որովհետև նրանց այդպես է հրամայված: Երիտասարդ տիտուլյար խորհրդականները գալիս են այստեղ աստիճանի աստիճանի համար, որ այնքան փափագելի է: Թե՛ սրանք և թե՛ մյուսները Վրաստանին նայում են ինչպես աքսորավայրի վրա:

Թիֆլիսի կլիման, ասում են անառողջ է: Այստեղ տենդերը սարսափելի են. այդ տենդերը բուժում են սնդիկով, որի գործածութիւնն անվնաս է շոգերի պատճառով: Բժիշկներն առանց որևէ խցի նրանով կերակրում են իրենց հիվանդներին: Գեներալ Սիպյագինը, ասում են, մեռել է այն պատճառով, որ նրա տնային բժիշկը, որը նրա հետ եկել էր Պետերբուրգից, վախեցել է տեղական բժիշկների առաջարկած դեղաբանակից և այն չի օգտագործել: Այստեղի ջերմերը նման են Ղրիմի և Մոլդավիայի ջերմերին և միատեսակ են բուժվում:

Բնակիչները խմում են Քուռի պղտոր, բայց դուրեկան ջուրը: Բոլոր աղբյուրների և ջրհորերի ջուրը խիստ ծծմբահամ է:

ի գեպ, այստեղ գինին այնպիսի ընդհանուր գործածություն ունի, որ ջրի պակասը նկատելի չէր լինի:

Թիֆլիսում ինձ զարմացրեց փողի էժանությունը: Միայն երկու փողոց անցնելով կառքով և դա կես ժամից արձակելով՝ կառապանին պետք է վճարեի երկու ռուբլի արծաթով: Ես առաջ կարծում էի, թե նա ուզում է օգտվել նորեկի անգիտությունից, բայց ինձ ասացին, թե գինը ճիշտ այդքան է: Մյուս բոլոր բաները թանկ են նույն համեմատությամբ:

Մենք գնացինք գերմանական գաղութը և այնտեղ ճաշեցինք: Խմեցինք այնտեղ պատրաստվող գարեջուր, որ շատ անդուրեկան համ ունի, և շատ վատ ճաշի համար վճարեցինք խիստ թանկ: Իմ պանդոկում ինձ նույնպես կերակրում էին թանկ և վատ: Գիններալ Ստրեկալովը, որ հայտնի գաստրոնոմ է, մի անգամ ինձ հրավիրեց ճաշի. դժբախտաբար նրա մոտ կերակուրները մատուցում էին ըստ աստիճանների, իսկ սեղանի շուրջ նստել էին անգլիական սպաներ՝ գնեբրալների ուսադիրներով: Սպասավորները մատուցելիս այնպիսի ջանասիրությամբ էին ինձ բաց թողնում, որ ես սեղանից վեր կացա քաղցած: Սատանա՛ն տանի Թիֆլիսի գաստրոնոմին:

Անհամբերությամբ սպասում էի, որ վիճակս որոշվի: Վերջապես Ռասկուց նամակ ստացա: Նա ինձ գրում էր, որ շտապեմ Ղարս, որովհետև մի քանի օրից զորքը պիտի առաջ շարժվեր: Ես հենց հետևյալ օրը ճանապարհ ընկա:

Ես գնում էի ձիով, ձիերը փոխելով կազակների պոստերում: Շուրջս գետինը խանձված էր տոթից: Վրացական գյուղերը հեռվից ինձ գեղեցիկ այգիներ էին թվում, իսկ մոտենալով նրանց՝ տեսնում էի մի քանի աղքատ խրճիթներ փոշոտ բարդիների հովանու տակ: Արևը մայր մտավ, բայց օդը դեռ խեղդող էր:

Գիշերն էր տաթ,
Առաջն էր օտար...

Լուսինը փայլում էր, ամեն ինչ խաղաղ էր: Միմիայն ձիուս դոփշունն էր լսվում գիշերային լուսթյան մեջ: Ես երկար ժամանակ առաջ էի գնում, չհանդիպելով բնակչության նշույնների: Վերջապես մի առանձնացած խրճիթ տեսա: Սկսեցի դուռը բախել: Տները դուրս եկավ: Ես շուր խնդրեցի, նախ ուսներեն,

ապա թուրքերեն: Նա ինձ չհասկացավ: Զարմանալի անհոգություն: Թիֆլիսից երեսուն վերստի վրա, Պարսկաստանի և Թուրքիայի ճանապարհին, նա ոչ մի խոսք չգիտեր ո՛չ ռուսերեն, ո՛չ էլ թուրքերեն:

Գիշերն անցկացնելով կազակների պոստում, լուսաբացին շարունակեցի ճանապարհս: Ծանապարհս անցնում էր սարերով և անտառով: Հանդիպեցի ճանապարհօրդ թուրքերի. նրանց մեջ կային մի քանի կանայք: Փաթաթված շադրայով նստած էին ձիերի վրա, երևում էին միայն նրանց աչքերն ու կրունկները:

Սկսեցի բարձրանալ Բզովդալը, այն սարը, որ Վրաստանը բաժանում է հին Հայաստանից: Ծառերով հովանավորված լայն ճանապարհը ոլորապտույտ անցնում է սարի մոտով: Բզովդալի գագաթին անցա մի փոքր կիրճով, որը կարծեմ, Գայլի դուռ է կոչվում և արդեն գտնվում է Վրաստանի բնական սահմանի մոտ: Իմ առաջ բացվեցին նոր տեսարաններ, նոր հորիզոն. ոտներիս տակ փռված էին բուսավետ, կանաչ արտեր: Ես մի անգամ էլ նայեցի արևից խանձված Վրաստանին և սարի թեթև զառիվայր լանջով սկսեցի իջնել Հայաստանի թարմ գաշտավայրերը: Աննկարագրելի հաճույքով նկատեցի, որ տոթը հանկարծ մեղմացավ. կլիման արդեն ուրիշ էր:

Ծառաս բեռնակիր ձիերի հետ ինձնից ետ մնաց: Ես մենակ առաջ էի շարժվում ծաղկափթիթ անապատով, որ հեռվից շրջապատված էր սարերով: Ցրվածությամբ պատճառով անցա այն պոստի մոտով, ուր պետք է ձիերը փոխեի: Անցավ ավելի քան վեց ժամ, և ես սկսեցի զարմանալ, թե ինչու ճանապարհը երկարեց: Մի կողմում հյուղերի նմանող քարակույտեր տեսա և մոտեցա նրանց: Պարզվեց, որ հասել եմ մի հայկական գյուղ:

Մի քանի կին, հագներին խայտաբղետ ցնցոտիներ, նստած էին գետնափոր խրճիթի տաշակ կտրին: Մի կերպ բացատրվեցի. նրանցից մեկն իջավ խրճիթը և ինձ համար պանիթ ու կաթ բերեց: Մի քանի բոպե հանգստանալուց հետո առաջ գնացի և գիմացս, գետի բարձր ափին, տեսա Գյառգյառ բերդը: Երեք վտակ աղմուկով ու փրփրած վայր էին թափվում բարձր ափից: Անցա գետը: Սայլին լծած երկու եզ բարձրանում էին զառիթափ ճանապարհով: Մի քանի վրացիներ ուղեկ-

ցում էին սայլին: «Որտեղի՞ց եք գալիս»,— հարցրի ես նրանց:— «Թեհրանից»:— «Ի՞նչ եք տանում»:— «Գրիբայեդին»: Դա սպանված Գրիբոյեդովի մարմինն էր, որ փոխադրում էին Թիֆլիս:

Ձէի կարծում, թե երբեք եզանդիպած մեր Գրիբոյեդովին: Ես նրանից բաժանվեցի անցյալ տարի Պետերբուրգում, նրա Պարսկաստան գալուց առաջ: Նա տխուր էր և տարօրինակ նախազգացումներ ուներ: Սկսեցի նրան հանգստացնել: Նա ինձ ասաց.— Vous ne connaissez pas ces gens là, vous-verrez' guil faudra jouer des couteaux¹: Կարծում էր, թե արյունահեղության պատճառը կլինի շահի մահը և նրա յոթանասուն որդիների միջև ծագած երկպառակությունը: Սակայն զառամած շահը դեռ կենդանի է, իսկ Գրիբոյեդովի մարգարեական խոսքերը իրականացան: Նա ընկավ պարսիկների դաշույններից, որպես տգիտության և նենգության ղոհ: Նրա ալլանդակված դիակը, որ երեք օր Թեհրանի ամբոխի խաղալիքն է եղել, ճանաչվել է միայն ձեռքից, որ մի ժամանակ ծակված է եղել ատրճանակի գնդակով:

Ես Գրիբոյեդովի հետ ծանոթացա 1817 թվին: Նրա մելամաղձոտ բնավորությունը, զայրալից խելքը, բարեհոգությունը, նրա բոլոր թերություններն ու արատները, որոնք մարդկության անխուսափելի ուղեկիցներն են,— ամեն ինչ արտասովոր գրավչություն ուներ: Ի ծնե ունենալով փառասիրություն, որ համապատասխանում էր իր ձիրքերին, նա երկար ժամանակ մնացել էր մանր կարիքների և անհայտության ցանցերով պատած: Պետական մարդու ընդունակությունները մնացել են առանց գործադրության: Բանաստեղծական տաղանդը ճանաչված չէր. մինչև իսկ նրա սառն ու փայլուն քաջությունը որոշ ժամանակ մնացել էր կասկածանքի տակ: Մի քանի բարեկամներ միայն գիտեին նրա արժեքը և տեսել էին անվստահության այն ժպիտը, այն հիմար, անտանելի ժպիտը,— երբ առիթ էին ունեցել խոսելու նրա մասին, որպես թիարտակարգ մարդու մասին: Մարդիկ հավատում են միայն փառքին և չեն հասկանում, որ իրենց մեջ կարող է գտնվել մի որևէ նապոլեոն, որ չի առաջնորդել և ոչ մի եգեթական վաշտ,

¹ Դուք դեռ չգիտեք այդ մարդկանց. կտեսնեք, որ բանը կհասնի գաշույնների (ֆրանս.):

կամ մի այլ Դեկարտ, որ չի տպագրել ոչ մի տող Մոսկովսկի Տելեգրաֆում: Սակայն դեպի փառքը տաժաժ մեր հարգանքը ժագում է գուցե ինքնասիրությունից. չէ՞ որ փառքի ստեղծման մեջ դեր ունի և մեր ձայնը:

Գրիբոյեդովի կյանքը մթազնած էր ինչ ու ինչ ամպերով, որ հետևանք էին բորբոք կրքերի և հզոր հանգամանքների: Նա անհրաժեշտություն զգաց մի անգամ ընդմիշտ հաշիվ տեսնելու իր երիտասարդության հետ և կտրականորեն փոխելու իր կյանքի ընթացքը: Նա հրաժեշտ տվեց Պետերբուրգին և անհող ցրվածությանը, գնաց Վրաստան, ուր մնաց ութ տարի, նվիրված իր մեկուսացած, անխոնջ պարապմունքներին: 1824 թվին Մոսկվա վերադառնալը հեղաշրջում էր նրա վիճակի մեջ և սկիզբ անընդհատ հաջողությունների: Նրա «Խելքից պատուհաս» ձեռագիր կոմեդիան աննկարագրելի ազդեցություն գործեց և միանգամից նրան դասեց մեր առաջնակարգ բանաստեղծների շարքը: Մի որոշ ժամանակ անց, նրա կատարելապես ծանոթ լինելն այն երկրին, որտեղ սկսվում էր պատերազմը, նոր ասպարեզ բացեց նրա առաջ: Նա նշանակված էր դեսպան: Գալով Վրաստան, նա ամուսնացավ նրա հետ, որին սիրում էր... Ես չգիտեմ ավելի նախանձելի ճի բան, քան նրա փոթորկալից կյանքի վերջին տարիները: Նույնիսկ խիզախ, անհավասար կռվում վրա հասած մահը Գրիբոյեդովի համար չէր եղել սարսափելի ու տանջալի մի բան: Այն վայրկենական և սքանչելի է եղել:

Որքա՞ն ցավալի է, որ Գրիբոյեդովը չի թողել իր հուշագրիքը: Նրա կենսագրությունը գրելը նրա բարեկամների գործը պետք է լինի: Սակայն նշանավոր մարդիկ մեզ մոտ անհետանում են, իրենցից հետո հետք չթողնելով: Մենք ծուլ ենք և չհետաքրքրվող:

Գյառգյառում հանդիպեցի Բուտուրլինին, որը, ինչպես և ես, գնում էր բանակը: Բուտուրլինը ճանապարհորդում էր բազմապիսի հարմարություններով: Ես ճաշեցի նրա մոտ, ասես թե Պետերբուրգում: Մենք վճռեցինք ճանապարհորդել միասին, սակայն անհամբերության դեռ նորից տիրեց ինձ: Ծառաս ինձնից թուլատվություն խնդրեց հանգստանալու Ուղեվորվեցի մենակ, նույնիսկ առանց ուղեկցողի, ճանապարհը միշտ նույնն էր և միանգամայն անվտանգ: Անցնելով ոչ

բարձր մի սար և իջնելով ծառերով ծածկված հովիտը, մի հանքային աղբյուր տեսա, որ հոսում էր ճանապարհի լայնքով: Այստեղ հանդիպեցի մի հայ տերտերի, որ Երևանից գնում էր Ախալցխա: «Ի՞նչ նորություն կա Երևանում»,— հարցրի ես նրանից: «Երևանում ժանտախտ է»,— պատասխանեց նա:— «Իսկ ի՞նչ լուր Ախալցխայից».— «Ախալցխայում ժանտախտ է»,— պատասխանեցի նրան: Փոխանակելով սույն հաճելի լուրերը, մենք բաժանվեցինք:

Առաջանում էի բերրի արտերի և ծաղկափթիթ մարգագետինների միջով: Հունձը ծորում էր, սպասելով մանգաղի: Ես հիանում էի այս սքանչելի հողով, որի բերրիությունը արևելքում առած էր դարձել: Իրիկնադեմին հասա Պարինքոյ: Այստեղ կազակների պոստ կար: Ուրյադնիկը փոթորիկ էր գուշակում և ինձ խորհուրդ էր տալիս մնալ գիշերելու: Բայց ես ուզում էի անպատճառ նույն օրը հասնել Գյումրի:

Պետք է անցնեի ոչ բարձր սարերով, որոնք Ղարսի փաշալիկի բնական սահմանն էին կազմում: Երկինքը ծածկված էր ամպերով. հույս ունեի, որ ժամեժամ ուժեղացող քամին նրանց կցրի: Բայց անձրևն սկսեց կաթկաթել և գնալով ավելի խոշորեց ու սաստկացավ: Պարինքոյից մինչև Գյումրի 27 վերստ են հաշվում: Ես ամրացրի յափնջուս փոկերը, գլխարկիս վրայից հագա բաշլուղս և ինձ հանձնեցի նախախնամությունը:

Անցավ ավելի քան երկու ժամ: Անձրևը չէր դադարում: Զուրը շոշոռալով թափվում էր ծանրացած յափուջուս և անձրևից հագեցած բաշլուղիս վրայից: Վերջապես սառը շիթն սկսեց թափանցել փողկապիս տակով, և շուտով անձրևն ինձ թրջեց մինչև վերջին թելը: Գիշերը մութն էր. կազակը գնում էր առաջիցս, ցույց տալով ճանապարհը: Մենք սկսեցինք բարձրանալ դեպի սարերը: Այդ միջոցին անձրևը դադարեց և ամպերը ցրվեցին: Մինչև Գյումրի մնում էր մոտ տասը վերստ: Քամին իրեն ազատ զգալով՝ այնքան ուժեղ էր փչում, որ քառորդ ժամում ինձ բուրդովին չորացրեց: Ես չէի կարծում, թե ջերմախտից կխուսափեմ:

Վերջապես մոտ կեսգիշերին հասա Գյումրի: Կազակն ուղղակի ինձ տարավ պոստը: Կանգ առանք վրանի մոտ, ուր շտապում էի մտնել: Այստեղ գտա տասներկու կազակ՝ կողք-

կողքի քնած: Ինձ տեղ տվին: Հոգնածությունից ինքս ինձ կորցրած ընկա յափուջուս վրա: Այդ օրը ես անցել էի 75 վերստ: Քնեցի մեռածի պես:

Կազակներն ինձ զարթեցրին արշալույսին: Իմ առաջին միտքն էր, թե արդյո՞ք ջերմով չեմ բռնված: Սակայն զգացի, որ, փա՛ռք աստծո, զվարթ եմ, առողջ, ոչ միայն հիվանդություն, այլև հոգնածության հետք չկար: Դուրս եկա վրանից առավոտյան թարմ օդ ծծելու: Արևը ծագում էր: Պարզ երկնքի վրա սպիտակին էր տալիս ձյունապատ, երկզվխանի մի սար: «Այդ ի՞նչ սար է»,— հարցրի ճմլկոտելով և լսեցի պատասխանը:— Դա Արարատն է: Որքան զորավոր է հնչյունների ներգործությունը: Ազահաբար նայում էի բիրլիական սարին. տեսնում էի տապանը, որ կանգ էր առել նրա գագաթին՝ նորոգման և կյանքի հույսով, և դուրս թռչող ազգավն ու աղավնին, պատժի ու հաշտության սիմվոլներին...

Ձիս պատրաստ էր: Ճանապարհ ընկանք ուղեկցողիս հետ: Առավոտը հիանալի էր: Արևը փայլում էր: Մենք գնում էինք լայն մարգագետնով, ցողով ու երեկվա անձրևի կաթիլներով ռոտոված խիտ կանաչ խոտի վրայով: Մեր առջև փայլում էր մի գետակ, որ պետք է անցնեինք: «Ահա և Արփաշայը»,— ասաց ինձ կազակը: Արփաշա՛յը, մեր սահմա՛նը: Դա արժեք Արարատին: Ես սուրացի դեպի գետը մի անմեկնելի զգացմունքով: Դեռ երբեք օտար երկիր չէի տեսել: Սահմանն ինձ համար ինչ-որ խորհրդավոր բան էր: Դեռ մանկության օրերից ճանապարհորդությունն իմ սիրած երազանքն է եղել: Հետագայում ես երկար ժամանակ աստանդական կյանք եմ վարել, թափառելով մերթ հարավում, մերթ հյուսիսում, և դեռ երբեք անծայրածիր Ռուսաստանի սահմաններից դուրս չէի եկել: Ես ուրախությամբ մտա նվիրական գետը և, իմ լավ ձին ինձ դուրս հանեց թուրքական ափը: Սակայն այդ ափն արդեն նվաճված էր, ես դեռևս գտնվում էի Ռուսաստանում:

Մինչև Ղարս ինձ մնում էր ևս 75 վերստ: Իրիկնադեմին հույս ունեի տեսնելու մեր ճամբարը: Ոչ մի տեղ կանգ չէի առնում: Կեսճանապարհին, սարերի մեջ, գետակի ափին

շինած մի հայկական գյուղում ճաշի փոխարեն կերա անիծ-
յալ շոտեկը՝ բլիթանման, մոխրի հետ խառն թխած հայկա-
կան հացը, որին այնքան կարոտում էին թուրք գերիները
Դարիալի կիրճում։ Մեծ գին կտայի ես մի կտոր ուսական
սև հացի համար, որը նրանց այնքան անախորժ էր։ Ինձ
ուղեկցում էր մի երիտասարդ թուրք, որ սարսափելի շատա-
խոս էր։ Նա ամբողջ ճանապարհին շատախոսում էր թուրքե-
րեն, շմտածելով թե արդյոք հասկանո՞ւմ եմ իրեն, թե ոչ։
Կարծեմ թե նա մի թեթև հայհոյում էր ուսերեն և, սովոր
լինելով նրանց բոլորին տեսնել համազգեստով, ինձ իմ հա-
գուստի պատճառով օտարերկրացու տեղ էր դնում։ Հանդի-
պեցինք մի ուս սպայի։ Նա գալիս էր մեր ճամբարից և ինձ
հայտնեց, որ բանակն արդեն Ղարսից առաջ է շարժվել։ Չեմ
կարող նկարագրել իմ հուսահատությունը. այն միտքը, թե
ամայի Հայաստանում իզուր շարշարվելուց հետո, ստիպված
պիտի լինեմ վերադառնալ Թիֆլիս, ուղղակի տանջում էր ինձ։
Սպան գնաց իր ճանապարհով։ Թուրքը նորից սկսեց իր մե-
նախոսությունը, բայց ես արդեն ականջ չէի դնում նրան։
Զիտա յորդան փոխեցի խոշոր վազքի և երեկոյան հասա մի
թուրքական գյուղ, որ գտնվում էր Ղարսից 20 վերստ հեռա-
վորության վրա։

Վար ցատկելով ձիուց, ուզում էի մտնել առաջին իսկ
խրճիթը, բայց դռանը երեաց տանտերը և հայհոյանքով ինձ
ես մղեց։ Ես նրա ողջույնին պատասխանեցի մտրակով։
Թուրքը սկսեց գորգոռալ, մարդիկ հավաքվեցին։ Իմ ուղեկցո-
ղը, կարծեմ, ինձ պաշտպան կանգնեց։ Ինձ ցույց տվին քար-
վանսարան, ներս մտա մի մեծ գոմանման խրճիթ. տեղ չկար.
որ յափնջիս կարողանայի փռել։ Սկսեցի ձի պահանջել։ Մոտս
եկավ թուրք տանուտերը։ Նրա բոլոր անհասկանալի խոսքե-
րին ես մի բան էի պատասխանում — վե՛ր բա՛նա աք (ինձ ձի
տուր)։ Թուրքերը չէին համաձայնում։ Վերջապես գլխի ընկա
նրանց փող ցույց տալ (դրանից էլ հարկավոր էր սկսել)։ Զին
իսկույն բերին և ինձ ուղեկցող տվին։

Առաջացա սարերով շրջապատված մի լայն հովիտով։
Շուտով տեսա Ղարսը, որը սպիտակին էր տալիս սարերից
մեկի վրա։ Իմ թուրքը ցույց էր տալիս ինձ այն, կրկնելով՝

Ղարս, Ղարս, և չափ էր գցում իր ձին։ Ես հետևում էի նրան,
տանջվելով անհանգստությունից. վիճակս պետք է որոշվեր
Ղարսում։ Այստեղ պիտի իմանայի, թե որտեղ է գտնվում մեր
ճամբարը, և թե հնարավորությու՞ն կունենա՞մ արդյոք հաս-
նելու բանակին։ Այդ միջոցին երկինքը ծածկվեց ամպերով,
և նորից անձրև տեղաց, բայց ես այդ մասին այլևս չէի
մտածում։

Մտանք Ղարս։ Պարսպի դռանը մոտենալիս լսեցի ուսա-
կան թմբուկի ձայնը. այգանվազ էին զարկում։ Պահակն ինձ-
նից ընդունեց իմ տոմսը՝ և գնաց պարետի մոտ։ Անձրևի տակ
կանգնած մնացի մոտ կես ժամ։ Վերջապես ինձ ներս թողին։
Ես ուղեկցողիս պատվիրեցի, որ ինձ ուղիղ բաղնիք տանի։
Շարժվեցինք ծուռ, դառիթափ փողոցներով. ձիերը սայթա-
քում էին թուրքական վատ մայթի վրա։ Կանգ առանք մի բա-
վականին վատ տեսք ունեցող տան առաջ։ Դա բաղնիքն էր։
Թուրքը իջավ ձիուց և սկսեց դուռը բխել։ Ոչ ոք չէր պա-
տասխանում։ Անձրևը շոշոռվով թափվում էր վրաս։ Վերջա-
պես մոտիկ տնից դուրս եկավ մի երիտասարդ հայ և, բանակ-
ցելով թուրքիս հետ, ինձ կանչեց իր մոտ, խոսելով բավական
մաքուր ուսերեն։ Նա ինձ նեղ սանդուղքով տարավ իր տան
ճրկորոդ մասը։ Յածր բազկաթոռներով և հին գորգերով կա-
հավորված սենյակում նստած էր մի պառավ կին, նրա մայրը։
Կինը մոտեցավ ինձ և համբուրեց իմ ձեռը։ Որդին պատվի-
րեց նրան կրակ անել ու ինձ համար ընթրիք պատրաստել։ Ես
հանվեցի ու նստեցի կրակի մոտ։ Ներս մտավ տանտիրոջ փոքր
եղբայրը, մոտ տասնյոթ տարեկան մի տղա։ Նրկու եղբայրն էլ
եղել էին Թիֆլիսում և այնտեղ ապրել մի քանի ամիս։ Նրանք
ինձ ասացին, որ մեր զորքերը առաջ են շարժվել նախընթաց
օրը և որ մեր ճամբարը գտնվում է Ղարսից 25 վերստ հեռու։
Ես միանգամայն հանգստացա։ Շուտով պառավն ինձ համար
սոխով ոշխարի միս պատրաստեց, որն ինձ թվաց խոհարա-
րական արվեստի գագաթնակետը։ Մենք բոլորս պառկեցինք
միևնույն սենյակում։ Ես պառկեցի մարմող բուխարու դիմաց
և քնեցի այն հաճելի հույսով, որ մյուս օրը պիտի տեսնեմ՝
կոմս Պասկևիչի ճամբարը։

Առավոտյան գնացի քաղաքը դիտելու։ Տանտերերիցս
փոքրը հանձն առավ իմ չիշերոնը լինել։ Դիտելով ամրու-

թյուններն ու միջնաբերդը, որ շինված է անմատչելի ժայռի վրա, ես չէի հասկանում, թե մենք ինչպես ենք կարողացել Ղարսին տիրանալ: Իմ հայր ինձ մի կերպ բացատրում էր՝ ուղղակի գործողությունները, որոնց ականատես էր եղել, նկատելով նրա ձգտումը դեպի պատերազմը, ես նրան առաջարկեցի ինձ հետ գնալ բանակ: Նա սիրով համաձայնեց: Ես նրան ուղարկեցի ձիեր բերելու: Նա վերադարձավ մի սպայի հետ, որն ինձնից գրավոր հրաման պահանջեց: Նրա ասիական դիմագծերից դատելով ես հարկավոր չհամարեցի քրքրեք թղթերս և զրպանիցս հանեցի ձեռքս ընկած առաջին իսկ թերթիկը: Սպան փքվելով սկսեց դիտել այն, իսկույն հրամայեց ըստ հրամանագրի ձիեր բերել նորին բարեծննդության համար և վերադարձրեց իմ թուղթը: Դա մի ձուռ էր նվիրված մի կալմիկուհու, որ ես խզբզել էի Կովկասյան կայսրաններից մեկում:

Կես ժամ հետո մեկնեցի Ղարսից, և Արտեմը (այդպես էր կոչվում իմ հայր) արդեն արշավում էր կողքիս՝ թուրքական հովատակի վրա, քրդական ճկուն տեղը ձեռքին, դաշույնը գոտին խրած, և զառանցելով թուրքերի ու ճակատամարտի մասին:

Ես անցնում էի մի վայրով, ուր ամենուրեք ցորեն էր ցանած: Չորս կողմը երևում էին գյուղեր, բայց նրանք դատարկ էին. բնակիչները փախել էին: Ճանապարհը հիանալի էր և խրուտ տեղերը սալահատակած, առուների վրա շինված էին քարե կամուրջներ: Հողը նկատելի կերպով բարձրանում էր՝ Սողանլուի լեռնաշղթայի՝ հին Տավրոսի առաջավոր բլուրներն սկսում էին երևալ: Անցավ մոտ երկու ժամ, ես բարձրացա թեթև զառիվեր մի բարձրավանդակի վրա և հանկարծ տեսա մեր ճամբարը, որ տեղավորված էր Ղարսաշայի ափին: Մի քանի ընկած անց ես արդեն Ռաեսկու վրանումն էի:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ե Ր Ր Ո Ր Դ

Սողանլուի վրայով անցնելը: Հրաձգություն: Մամբարայից կյանք: Եզիդները: Մակատամարտ Արզրումի սեբասկիրի հետ: Պայտեցրած խըրճիթը:

Ես հասա ժամանակին: Նույն այդ օրը (հունիսի 13-ին)՝ զորքը հրաման ստացավ առաջ խաղալ: Ռաեսկու մոտ ճա-

շելիս ես լսում էի երիտասարդ գեներալների դատողություններն իրենց առաջիկա շարժման մասին: Գեներալ Բուրցովը ուղարկված էր դեպի ձախ՝ Արզրումի մեծ ճանապարհով, ուղղակի թուրքական ճամբարի դեմ, այնինչ մնացյալ բոլոր զորքը աջ կողմով պետք է անցներ թշնամու թիկունքը:

Ժամը հինգին զորքը առաջ շարժվեց: Ես գնում էի Նիժն-գորոդյան դրագունների գնդի հետ, զրուցելով Ռաեսկու հետ, որին արդեն մի քանի տարի էր, ինչ չէի տեսել: Վրա հասավ գիշերը: Մենք կանգ առանք հովտում, ուր դադար էր արել ամբողջ զորքը: Այստեղ պատիվ ունեցա ներկայանալու կոմս Պասկևիչին:

Ես կոմսին գտա տանը՝ բիվակի կրակի մոտ, շրջապատված իր շտաբով: Նա ուրախ էր և ինձ ընդունեց սիրալիր կերպով: Հեռու լինելով ռազմական արվեստից, ես բնավ չէի կարծում, որ արշավանքի ելքը որոշվում էր այդ ընկերին: Այստեղ տեսա մեր Վելխովսկուն, ոտից գլուխ փռշտոված, մորուքը բուսած, հոգսերից հլուծված: Նա, սակայն, որպես հին ընկեր, ժամանակ գտավ ինձ հետ զրուցելու: Այստեղ տեսա ես նաև Միխայիլ Պուշչինին, որն անցյալ տարի վիրավորված էր: Նա սիրված էր ու հարգված որպես հիանալի ղեկեր և քաջ զինվոր:

Իմ հին բարեկամներից շատերը շրջապատեցին ինձ: Ինչպե՞ս էին նրանք փոխվել, ինչպե՞ս արագ է անցնում ժամանակը:

Heul fugaces, Posthume, Posthume Labuntur anni...¹

Ես վերադարձա Ռաեսկու մոտ և գիշերեցի նրա վրանում: Գիշերվա կեսին ինձ զարթեցրին սարսափելի աղաղակները, կարելի էր կարծել, թե թշնամին անսպասելի հարձակում է գործել: Ռաեսկին ուղարկեց իմանալու տազնապի պատճառը. մի քանի թուրքական ձիեր, կապից պոկված, վազվզում էին ճամբարի մեջ, և մուսուլմանները (այդպես են կոչվում մեր զորքում ծառայող թուրքերը) նրանց բռնում էին:

Արշավույսին զորքն առաջ շարժվեց: Մոտեցանք անտա-

¹ Ավա՛ղ, Պոսթո՛ւմ, Պոսթո՛ւմ, սլանում են արագավազ տարիները... (լատ.):

ռապատ սարերին: Մտանք ձորը: Դրագունները միմյանց ասում էին. «Տես հա՛, ախպե՛ր, պինդ կաց հա, հրես կարտեշ է թափվելու»: Իսկապես, տեղադրությունը նպաստավոր էր դարանակալության համար: Բայց թուրքերը, որ գններալ Բուրցովի շարժումով այլ կողմ էին հեռացվել, չօգտվեցին հարմար առիթից: Մենք հաջողությամբ անցանք վտանգավոր ձորը և կանգնեցինք Սողանլուի քարձուռքում՝ թշնամու ճամբարից 10 վերստ հեռավորության վրա:

Բնությունը մեր շուրջը մոայլ էր: Օդը ցուրտ էր, սարերը ծածկված էին տրտմատեսիլ սոճիներով: Ձորակում ձյուն կար:

Usgue nec Armeniis aris,
Amise Valgi stat glasies iners
Menses per omnes...¹

Հազիվ կարողացանք հանգստանալ և ճաշել, երբ լսեցինք հրացանաձգության ձայներ: Ռաեսկին մարդ ուղարկեց տեղեկանալու, թե բանն ինչ է: Նրան ղեկուցեցին, թե թուրքերը երկուստեք հրացանաձգության են բռնվել մեր առաջավոր պիկետների հետ: Ես Սեմիչևի հետ գնացի դիտելու ինձ համար նոր այդ տեսարանը: Մենք հանդիպեցինք մի վիրավոր կազակի: Նա երերալով նստած էր թամբի վրա, գունատված և արյունոտված: Երկու կազակ պահում էին նրան: «Շա՛տ են թուրքերը», — հարցրեց Սեմիչևը: «Խոզի նման վրա է տալիս, ձերդ բարեծննդություն», — պատասխանեց նրանցից մեկը: Ձորն անցնելով, հանկարծ դիմացի սարալանջին տեսանք մոտ երկու հարյուր կազակ, որոնք շարված էին լավայով, իսկ նրանցից վերև՝ մոտ հինգ հարյուր թուրք: Կազակները դանդաղորեն ետ էին քաշվում: Թուրքերը վրա էին տալիս մեծ հանդգնությամբ, նշան էին բռնում քսան քայլից և կրակելով ետ արշավում: Նրանց բարձր չալմաները, գեղեցիկ դոլիմանները և ձիերի փայլուն սարքը խիստ հակապատկերն էին կազակների կապույտ համազգեստների և հասարակ ձիասարքի: Մերոնցից մի տասնհինգ մարդ արդեն վիրավորվել էր: Ենթադնապես Բասովը ուղարկեց օգնություն խնդրելու:

¹ Եվ Հայաստանի ափերը, իմ բարեկամ Վալգիոս, ոչ բոլոր ամիսներին են կաշկանդված անշարժ սառույցով... (լատ.):

Այդ ժամանակ նա ինքը վիրավորվեց ոտից: Կազակները փոքր-ինչ խառնվեցին: Բայց Բասովը նորից ձի նստեց և մնաց իր զորախմբում: Օգնությունը հասավ: Թուրքերն այդ նկատելով՝ իսկույն անհայտացան, սարի վրա թողնելով կազակի գլխատված ու անդամահատված մերկ դիակը: Թուրքերը կտրած գլուխներն ուղարկում են Կոստանդնուպոլիս, իսկ ձեռների դաստակները, թաթախելով արյան մեջ, դրոշմում իրենց դրոշակների վրա: Հրաձգությունը հանդարտվեց: Արժիվները, զորքերի այդ ուղեկիցները, ճախրեցին սարի վերևը, բարձունքից իրենց համար ավար փնտրելով:

Այդ ժամանակ գններալների ու սպաների մի խումբ երեկաց. կոմս Պասկևիչը եկավ և գնաց դեպի սարը, որի հետև թաքնվել էին թուրքերը: Նրանք զորացված էին շորս հազարանոց հեծելազորով, որ թաքնված էր լեռնագոգում ու ձորակներում: Սարի բարձունքից մեր առաջ բացվեց թուրքական ճամբարը, որը մեզանից բաժանված էր ձորակներով և բարձունքներով: Մենք ուշ վերադարձանք: Մեր ճամբարով անցնելիս ես տեսա մեր վիրավորներին, որոնցից հինգը մեռան նույն գիշերը և մյուս օրը: Երեկոյան այցելեցի երիտասարդ Ոստեն-Սակենին, որը վիրավորվել էր նույն օրը՝ ուրիշ ճակատամարտում:

Ճամբարային կյանքն ինձ շատ դուր էր գալիս: Թնդանութը մեզ վեր էր կացնում արշալուսին: Քունը վրաններում զարմանալի առողջարար է: Ճաշին ասիական խորովածի վրայից խմում էինք անգլիական գարեջուր և Տավրոսի ձյուններում սառացրած շամպայն: Մեր հասարակությունը բազմազան էր: Գններալ Ռաեսկու վրանում հավաքվում էին մուսուլմանական զնդերի բեկերը, և զրույցը տեղի էր ունենում թարգմանի միջոցով: Մեր զորքի մեջ կային թե՛ մեր անդրկովկասյան մարզերի ժողովուրդներ և թե՛ նոր նվաճված երկրների բնակիչներ: Դրանց մեջ ես հետաքրքրությամբ նայում էի եզդիներին, որոնք արևելքում դիվապաշտ են համարվում: Մոտ երեք հարյուր ընտանիք բնակվում են Արարատի ստորոտում. նրանք ընդունեցին ռուսաց թագավորի տիրապետությունը: Նրանց պետք, որ բարձրահասակ ու ալանդակ մի տղամարդ էր, կարմիր թիկնոցով ու սև գլխարկով, եր-

քեմն ողջունի էր գալիս ամբողջ հեծելազորի պետ գեներալ Ռաևսկու մոտ: Ես աշխատում էի եգիպտացի իմանալ ճշմարտությունը նրանց դավանության մասին: Իմ հարցումներին նա պատասխանում էր, որ այն համբավը, թե իր եգիպտացիները երկրպագում են սատանային, դատարկ առասպել է. որ նրանք մի աստծու են հավատում, որ նրանց օրենքով դեհն անիծելը, ճիշտ է, համարվում է անվայել և անազնիվ բան, որովհետև նա հիմա անբախտ է, բայց ժամանակով կարող է ներումն ստանալ, որովհետև չի կարելի սահմաններ դնել Ալլահի ողորմածությանը: Այդ բացատրությունն ինձ հանգստացրեց: Ես շատ ուրախ էի եգիպտացի համար, որ նրանք սատանային չեն երկրպագում, և նրանց մոլորություններն ինձ արդեն ավելի շատ ներելի թվացին:

Իմ ծառան ճամբար հասավ ինձնից երեք օր հետո: Նա եկավ գումակասյան հետ, որը թշնամու աչքի առաջ հաջողությամբ միացավ բանակին: NB. ամբողջ արշավանքի ժամանակ մեր բազմաթիվ գումակից ոչ մի սալ չէր ընկել թըշնամու ձեռքը: Այն կարգը, որով գումակը հետևում էր զորքին, իսկապես որ զարմանալի է:

Հունիսի 17-ի առավոտյան մենք նորից լսեցինք հրաձգության ձայներ և երկու ժամ հետո տեսանք Ղարաբաղյան գունդը, որը վերադառնում էր ութ թուրքական զորականներով: Գնդապետ Ֆրիդերիկսը գործ էր ունեցել քար-կապանների հետևը դարան մտած թշնամու հետ, դուրս էր մղել նրան և ջշել: Հեծելազորի պետ Օսման-Փաշան հազիվ էր կարողացել փրկվել:

Հունիսի 18-ին ճամբարը տեղափոխվեց ուրիշ տեղ, 19-ին հազիվ էր թնդանոթը մեզ արթնացրել, երբ ճամբարում ամեն ինչ շարժվել սկսեց: Գեներալները գնացին դեպի իրենց պոստերը: Զորագնդերը շարժվում էին, սպաները կանգնում էին իրենց դասակների մոտ: Ես մնացի մենակ, շիմանալով, թե ո՞ր կողմը գնամ, ձիս թողի աստծու կամքին: Հանդիպեցի գեներալ Բուրցովին, որն ինձ կանչեց դեպի ձախ թևը: Ի՞նչ բան է ձախ թևը, մտածեցի ես և շարունակեցի ճանապարհս: Տեսա գեներալ Մուրավյովին, որը դասավորում էր թնդանոթները: Շուտով երևացին դելիբաշները և սկսեցին պտտվել հովտի մեջ, հրաձգության բռնվելով մեր կազակների հետ:

Այդ միջոցին նրանց հետևազորի մի խիտ բազմություն անցնում էր հովտով: Գեներալ Մուրավյովը հրամայեց կրակել: Կարտեշը բռնեց հենց բազմության մեջտեղը: Թուրքերը մի կողմ հորդեցին ու թաքնվեցին բարձրության հետևը: Ես տեսա կոմս Պասկևիչին՝ շրջապատված իր շտաբով: Թուրքերը շրջանցում էին մեր զորքը, որը նրանցից բաժանված էր խոր ձորակով: Կոմսը Պուշչինին ուղարկեց ձորակը դիտելու: Պուշչինը արշավեց: Թուրքերը նրան ձիավորի տեղ դրին և նրա վրա համազարկ տվին: Բուրցովը ծիծաղեցին: Կոմսը հրամայեց թնդանոթները դուրս բերել ու կրակել: Թշնամին ցրվեց դեպի սարն ու ձորակը: Զախ թևում, ուր ինձ կանչում էր Բուրցովը, տաք կոխ էր տեղի ունենում: Մեր առջև (կենտրոնի դիմաց) արշավում էր թուրքական հեծելազորը: Կոմսը նրա դեմ ուղարկեց գեներալ Ռաևսկուն, որը գրոհի տարավ Նիժեգորոդյան գունդը: Թուրքերը անհետացան: Մեր թուրքերը շրջապատում էին նրանց վիրավորներին և արագորեն հանում նրանց շորերը՝ մերկ թողնելով դաշտի մեջ: Գեներալ Ռաևսկին կանգ առավ ձորակի եզրին: Երկու էսկադրոն, բաժանվելով գնդից տարվել էին իրենց հետապնդումով. նրանց փրկեց գնդապետ Սիմոնիլը:

Ճակատամարտը հանդարտվեց. թուրքերը մեր աչքի առաջ սկսեցին գետինը քանդել ու քարեր կրել, ամրանալով ըստ իրենց սովորության: Նրանց հանգիստ թողին: Մենք իջանք ձիերից և սկսեցինք ճաշել, ուտելով, ինչ աստված տվել էր: Մեկը նրանցից սաստիկ վիրավորված էր: Նրանց հարցուփորձ արին: Մոտ ժամը 6-ին զորքերը նորից հրաման ստացան գնալու թշնամու դեմ: Թուրքերը շարժվեցին իրենց քար-կապանների հետև, մեզ դիմավորեցին թնդանոթային կրակով և շուտով սկսեցին նահանջել: Մեր հեծելազորը գնում էր առջևից: Մենք սկսեցինք իջնել դեպի ձորակը: Զիբրի ոտների տակ հողը պոկվում և թափվում էր: Ամեն ռուպի իմ ձիս կարող էր ընկնել, և այն ժամանակ ամբողջ ուլանական գունդը կանցներ իմ վրայով: Սակայն աստված ազատեց: Հազիվ էինք դուրս եկել սարերի վրայով անցնող լայն ճանապարհը, երբ դուրս եկել սարերի վրայով անցնող լայն ճանապարհը, երբ մեր ամբողջ հեծելազորն իսկույն արշավեց ամբողջ թափով: Թուրքերը փախան: Կազակները մտրակելով ճանապարհին ձգած թնդանոթները, սլանում էին նրանց մոտով: Թուրքերը

նետովում էի ճանապարհի երկու կողմում գտնվող ձորակնե-
րը. նրանք այլևս չէին կրակում, գոնե ոչ մի գնդակ չանցավ
ականջիս մոտով: Հետապնդողներից առաջինները մեր թուր-
քական զիններն էին, որոնց ձիերն աչքի են ընկնում արագա-
վազությամբ և ուժով: Իմ ձին, սանձակոտոր եղած, նրանցից
ետ չէր մնում: Ես հազիվ էի կարողանում նրան պահել: Նա
կանգ առավ մի երիտասարդ թուրքի դիակի մոտ, որ ընկած
էր ճանապարհի լայնքով: Նա, թերևս, մոտ տասնութ տարե-
կան էր. գունատ, կուսական դեմքը չէր այլանդակված: Նրա
չալման ընկած էր փոշու մեջ, թրաշած ծոծրակը ծակված էր
գնդակով: Ես ձիս քշեցի քայլով: Շուտով ինձ հասավ Ռաե-
սկին: Նա մի կտոր թղթի վրա մատիտով գեկուցում զրեց
կոմս Պասկևիչին թշնամու կատարյալ պարտության մասին և
առաջ գնաց: Ես հեռվից հետևում էի նրան: Վրա հասավ գի-
շերը, Իմ հոգնած ձին ետ էր մնում և սայթաքում ամեն քայ-
լափոխում: Կոմս Պասկևիչը հրամայեց չդադարեցնել հետա-
պնդումը, և ինքն էր այն դեկավարում: Գալիս, անցնում էին
մեր հեծյալ ջոկատները: Տեսա զնդապետ Պոլյակովին՝ այդ
օրը կարևոր դեր կատարած կազակների հրետանու պետին,
և նրա հետ միասին եկա մի ձգած գյուղ, որտեղ կանգ էր առել
կոմս Պասկևիչը. հետապնդումը դադարել էր վրա հասած գի-
շերվա պատճառով: Մենք գտանք կոմսին գետնափոր խրճիթի
կտուրին, կրակի մոտ: Նրա մոտ բերում էին գերիներին: Այս-
տեղ էին նաև համարյա բոլոր պետերը: Կազակները սանձերը
բռնած պահում էին նրանց ձիերը: Կրակը լուսավորում էր մի
պատկեր, որն արժանի էր Սալվատոր Ռոզային, գետակն
աղմկում էր խավարի մեջ: Այդ ժամանակ կոմսին գեկուցե-
ցին, որ գյուղում կան պահված վառողի պաշարներ և որ պետք
է երկյուղ կրել պայթյունից: Կոմսը թողեց խրճիթն իր ամբողջ
շքախմբով: Մենք գնացինք դեպի մեր ճամբարը, որ գտնվում
էր արդեն 30 վերստ հեռավորության վրա այն տեղից, ուր
մենք գիշերել էինք: Ծանապարհը լիքն էր հեծյալ ջոկատնե-
րով: Հազիվ տեղ հասանք, երբ հանկարծ երկինքը լուսավոր-
վեց կարծես մետեորով, և մենք լսեցինք խուլ պայթյուն: Այն
խրճիթը, որ մենք թողինք քառորդ ժամ առաջ, հօդս էր ցնդել,
այնտեղ էր պահված եղել վառողի պաշարը: Ցրիվ եկած քա-
րերը տակովն էին արել մի քանի կազակների:

Ահա այն բոլորը, ինչ որ կարողացա տեսնել այն ժամա-
նակ: Երեկոյան իմացա, որ այդ ճակատամարտում ջարդ էր
կրել Արզրումի սերասկիրը, որը երեսուն հազար զորքով գնում
էր միանալու Հակի-Փաշային: Սերասկիրը փախել էր դեպի
Արզրում: Նրա զորքը, որը ետ էր մղված Սողանլուի մյուս
կողմը, ցրվել էր, հրետանին վերցված էր, և Հակի-Փաշան
մենակ էր մնացել մեր ձեռքին: Կոմս Պասկևիչը նրան ժամա-
նակ չտվեց կարգադրելու:

Գ Լ ՈՒՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

Ճակատամարտ Հակի-Փաշայի հետ: Թուրք բեկի մահը: Հերմաֆրո-
դիտ: Գերի փաշան: Արաքսը: Հովվի կամուրջը: Հասան Ղալա: Տաք
աղբյուր: Արշավանք դեպի Արզրում: Բաճակցություններ: Արզրումի
առումը: Թուրք գերիներ: Դերվիշը:

Մյուս օրը ժամը հինգին ճամբարը զարթնեց ու հրաման
ստացավ առաջ շարժվել: Դուրս գալով վրանից ես հանդիպեցի
կոմս Պասկևիչին, որն ամենից առաջ էր վեր կացել: Նա տե-
սավ ինձ: «Etes-vous fatigué de la journée d'hier?». Mais
un peu, Mr. le Comte.— J'en suis fâché pour vous, car
nous allons faire encore une marche pour joindre le Pa-
cha, et puis faudra poursuivre Lennemi encore une tren-
taine de verstès»¹:

Մենք շարժվեցինք ու ժամը մոտ ութին հասանք մի բարձր
տեղ, որից Հակի-Փաշայի ճամբարը երևում էր, ինչպես ափի
վրա: Թուրքերն իրենց բոլոր մարտկոցներից անվնաս կրակ
բաց արին: Այդ միջոցին նրանց ճամբարում նկատվում էր
մեծ շարժում: Հոգնածությունն ու առավոտյան շոգը մեզանից
շատերին հարկադրեցին իջնել ձիերից և պառկել թարմ խոտի
վրա: Ես սանձափոկը փաթաթեցի ձեռքիս և քաղցր քնեցի,
սպասելով առաջ շարժվելու հրամանին: Քառորդ ժամ անց
ինձ զարթեցրին: Ամեն ինչ շարժման մեջ էր: Մի կողմից զո-

¹ Դուրք չե՞ք հոգնել երեկվանից հետո— Մի քիչ, պ. կոմս:— Շատ վըշ-
տացած եմ ձեզ համար, որովհետև մենք պետք է ես մեկ չվերթ կատարենք,
որպեսզի հասնենք փաշային, իսկ դրանից հետո զեռ հարկ կլինի մի երե-
սուն վերստ էլ հետապնդել թշնամուն (ֆրանս.):

րասյունները շարժվում էին թուրքական ճամբարի վրա, մյուս կողմից հեծելազորը պատրաստվում էր հետապնդելու թշնամուն։ Ես գնացի նիժեգորոդյան գնդի հետևից, բայց իմ ձին կաղում էր։ Հետ մնացի։ Իմ մոտով անցավ ուլանական գունդը։ Հետո Վոլխովսկին սուրաց երեք թնդանոթներով։ Ես մնացի մենակ, անտառապատ սարերում։ Հանդիպեցի գեներալ Մուրավյովին մի հետևակ գնդի հետ միասին։ Նա մի վաշտ ուղարկեց անտառը՝ այն մաքրելու թշնամիներից։ Մոտենալով ձորակին, տեսա մի արտասովոր տեսարան։ Մառի տակ պառկած էր մեր թուրք բեկերից մեկը՝ մահացու կերպով վիրավորված։ Նրա մոտ հեկեկում էր նրա սիրելին։ Մուլան, ծունկ չոքած, աղոթում էր։ Մեռնող բեկը չափազանց հանգիստ էր և անշարժ նայում էր իր երիտասարդ բարեկամին։ Չորակում հավաքված էր մոտ հինգ հարյուր գերի։ Մի քանի վիրավորված թուրքեր նշաններով կանչում էին ինձ՝ բժշկի տեղ ընդունելով և պահանջելով օգնություն, որ ես չէի կարող նրանց ցույց տալ։ Անտառից դուրս եկավ մի թուրք, իր վերջը սեղմելով արյունոտված շորի կտորով։ Զինվորները մոտեցան նրան, որպեսզի սվինահար անեն, թերևս մարդասիրությունից դրդված։

Բայց այդ ինձ չափազանց վրդովեցրեց։ Ես պաշտպանեցի խեղճ թուրքին և նրան, ուժասպառ և արյունաքամ վիճակում, մեծ դժվարությամբ, բերի իր ընկերների մոտ։ Նրանց մոտ էր գնդապետ Անրեպը։ Նա բարեկամաբար ծխում էր նրանց ծխամորճերից, չնայած որ լուրեր կային ժանտախտի մասին, որն իբրև թե երևացել էր թուրքական ճամբարում։ Գերիները նստած հանգիստ խոսում էին իրար հետ։ Համարյա թե բոլորն էլ երիտասարդ էին։ Հանգստանալով, մենք առաջ գնացինք։ Ամբողջ ճանապարհին ընկած էին դիակներ։ 15 վերստի վրա ես գտա նիժեգորոդյան գունդը, որ կանգ էր առել գետակի ափին՝ ժայռերի մեջ։ Հետապնդումը շարունակվեց ևս մի քանի ժամ։ Իրիկնադեմին մենք հասանք խիտ անտառով շրջապատված մի հովիտ, և վերջապես ես կարող էի ուզածիս չափ քնել, այս երկու օրում ձիով անցած լինելով ավելի քան ութսուն վերստ։

Մյուս օրը թշնամուն հետապնդող զորքերը հրաման ստացան վերադառնալ ճամբարը։ Այստեղ մենք իմացանք, որ գե-

րիների մեջ կա մի հերմաֆրոդիտ։ Ռաեսկին իմ խնդրանքով հրամայեց բերել նրան։ Ես տեսա բարձրահասակ, բավականին հաստ մի մարդու, որը դեմքով նման էր պառավ, կարճլիկ շոխոնուհու։ Մենք դիտեցինք նրան բժշկի ներկայությամբ։ *Erat vir, mammosus, ut femina, habebat t<esticulos> non evolutos, p(enem) gue parvum et puerilem. Quaerebamus, sit né xsectus? — Deus, respondit, castrevit me!* Սույն հիվանդությունը, որ հայտնի է եղել Հիպոկրատին, ըստ ճանապարհորդների վկայության, հաճախ է պատահում քոչվոր թաթարների ու թուրքերի մոտ։ Սույն կարծեցյալ հերմաֆրոդիտների թուրքական անունն է *fjyayax*։

Մեր զորքը կանգնած էր նախօրյակին վերցրած թուրքական ճամբարում։ Կոմս Պասկևիչի վրանը գտնվում էր մեր կազակների կողմից գերված Հակի-Փաշայի կանաչ վրանի մոտ։ Ես գնացի նրա մոտ և նրան գտա շրջապատված մեր սպաներով։ Նստած էր ծալապատիկ և ծխամորճ էր ծխում։ Նա մոտ քառասուն տարեկան, կլինի։ Մանրակշռություն ու խորին հանգստություն էր արտահայտում նրա գեղեցիկ դեմքը։ Անձնատուր լինելով, նա խնդրել էր, որ տան իրեն մեկ բաժակ սուրճ և իրեն ազատեն հարցուփորձից։

Մենք կանգնած էինք հովտում։ Սողանլուի ձյունապատ և անտառապատ լեռներն արդեն մեր հետևն էին մնացել։ Մենք առաջ գնացինք, այլևս ոչ մի տեղ չհանդիպելով թշնամուն։ Գյուղերը դատարկ էին։ Շրջապատը տխրալի էր։ Մենք տեսանք Արաքսը, որն արագ հոսում էր իր քարքարոտ ափերի միջով։ Հասան-Ղալայից 15 վերստ հեռու գտնվում էր մի կամուրջ՝ սքանչելի և համարձակ կառուցված յոթ անհավասար կամարների վրա։ Ավանդությունը նրա կառուցումը վերադրում է հարստացած մի հովվի, որը մեռել է որպես ճգնավոր՝ բլուրի գլխին, ուր մինչև այժմ էլ ցույց են տալիս նրա գերեզմանը երկու մենավոր սոճիների հովանու տակ։ Հարևան շինականներն ուխտ էին գալիս այստեղ։ Կամուրջը կոչվում է Չոբան-Քեփրի (հովվի կամուրջ)։ Թավրիզի ճանապարհն այստեղով է անցնում։

1 Կանացի կուրծք ունեցող տղամարդ էր, թերաճ սեռային գեղձերով և փոքր ու մանկական օրգանով։ Մենք նրան հարցրինք, թե հո ամորձատված չէ։— Ասոված է ինձ ամորձատու, — պատասխանեց նա (լատ.)։

Կամուրջից մի քանի քայլ հեռու ես այցելեցի քարվանսարայի մոայլ ավերակները: Այստեղ ոչ ոք չկար. բացի մի հիվանդ էջից, որին երևի այստեղ էին ձգել փախչող շինականները:

Հունիսի 24-ի առավոտյան մենք գնացինք դեպի Հասան-Ղալա հին բերդը, որը նախորդ օրը գրավել էր իշխան Բեկովիչը: Բերդը մեր գիշերոթի տեղից գտնվում էր 15 վերստ հեռավորության վրա: Երկար չվերթները հոգնեցրել էին ինձ, Ծա հույս ունեի հանգստանալու, բայց այլ բան ստացվեց:

Հեծելազորի շարժելուց առաջ մեր ճամբարը եկան հայեր, պահանջելով պաշտպանություն թուրքերից, որոնք դրանից երեք օր առաջ քշել էին նրանց տավարը: Գնդապետ Անրեպը լավ չհասկանալով, թե ինչ են նրանք ուզում, կարծեց, թե ինչ-որ թուրքական ջոկատ կա սարերում և ուլանական գնդի մի էսկադրոնի հետ գնաց մի կողմի վրա, Ռաեսկուն հայտնելով, որ 3 000 թուրք գտնվում են սարերում: Ռաեսկին գնաց նրա հետևից, վտանգի դեպքում օգնելու համար: Ծա ինձ գործուղված էի համարում Նիժեգորոդյան գնդին և մեծ տհաճությամբ արշավեցի հայերին ազատելու: Անցնելով մի քանի վերստ, մենք մտանք մի գյուղ և տեսանք մի քանի ետ մնացած ուլաններ, որոնք ձիած, մերկացած թրերով հետապնդում էին մի քանի հավերի: Այստեղ շինականներից մեկը Ռաեսկուն բացատրեց, որ խոսքը 3 000 եզների մասին էր, որ երեք օր առաջ քշել էին թուրքերը և որոնց շատ հեշտ կլինի հասնել երկու օրում: Ռաեսկին ուլաններին հրամայեց դադարեցնել հավերի հետապնդումը և գնդապետ Անրեպին վերադառնալու հրաման ուղարկեց: Մենք ետ դարձանք և դուրս գալով լեռներից, եկանք Հասան-Ղալայի տակը: Այդ պիսով 40 վերստ պտույտ տվինք, որպեսզի փրկած լինեինք մի քանի հայկական հավերի կյանքը, մի բան, որն ինձ բնավ զվարճալի չէր թվում:

Հասան-Ղալան համարվում էր Արզրումի բանալին: Քաղաքը շինված է բերդով պսակված ժայռի ստորոտում: Այնտեղ մոտ հարյուր հայ ընտանիք կար: Մեր ճամբարը գտնվում էր բերդի առաջ ձգված լայն հարթավայրում: Այստեղ ես այցելեցի մի կլոր քարե շինություն, որի մեջ գտնվում էր մի երկաթածծմբային ջերմուկ:

Կլոր ավազանն ունի մոտ երեք սաժեն տրամագիծ: Ծա երկու անգամ լողալով անցա ավազանի մի ծայրից մյուսը և հանկարծ գլխապտույտ ու սրտի խառնոց զգացի ու հազիվ ուժ ունեցա դուրս գալու աղբյուրի քարե եզրը: Այդ ջրերը հռչակված են Արեւելքում, բայց, չունենալով կարգին բժիշկներ, բնակիչները նրանցից օգտվում են ինչպես պատահի և երևի առանց մեծ հաջողության:

Հասան-Ղալայի պարիսպների տակ հոսում է Մուրց գետակը, որի ափերը ծածկված են երկաթային աղբյուրներով, որոնք խփում են քարերի տակից և հոսում դեպի գետը: Նրանք այնքան ախորժահամ չեն, որքան Կովկասի նարզանը, և պղնձի համ են տալիս:

Հունիսի 25-ին, թագավոր կայսրի անվանակոչության օրը, մեր ճամբարում բերդի պարիսպների տակ զորագնդերը մաղթանք կատարեցին: Ճաշին կոմս Պասկևիչի մոտ էինք, և երբ խմում էինք թագավորի կենացը, կոմսը հայտարարեց արշավանք դեպի Արզրում: Երեկոյան ժամը հինգին զորքն արդեն դուրս եկավ:

Հունիսի 26-ին մենք հասանք Արզրումից հինգ վերստի վրա գտնվող սարերին: Այդ սարերը կոչվում են Աղ-Դաղ (սպիտակ սարեր). նրանք կավճային են: Սպիտակ կծու փոշին ուտում էր մեր աչքերը, նրանց տրտում տեսքը թախիծ էր առաջացնում: Արզրումի մոտիկությունը և արշավանքի ավարտման վստահությունը մխիթարում էր մեզ:

Երեկոյան կոմս Պասկևիչը գնացել էր դիտելու տեղադրությունը: Թուրք ձիավորները, որ ամբողջ օրը պտույտ էին գալիս մեր պիկետների առաջ, սկսեցին կրակել նրա վրա: Կոմսը մի քանի անգամ նրանց սպառնաց մտրակով, չդադարելով խորհրդակցել գեներալ Մուրավյովի հետ: Նրանց կրակոցներին չէին պատասխանում:

Այդ միջոցին Արզրումում մեծ իրարանցում էր: Սերասկիրը, որ իր պարտությունից հետո եկել էր քաղաք, լուր էր տարածել, թե ռուսները կատարյալ պարտություն են կրել: Նրա հետևից արձակված գերիները բերել-հասցրել էին բնակիչներին կոմս Պասկևիչի կողմ: Փախստականները բացել էին սերասկիրի սուտը: Շուտով իմացել էին, որ ռուսներն արագորեն մոտենում են: Ժողովուրդն սկսել էր խոսել անձնատուր

լինելու մասին: Սերասկիրն ու զորքը մտածում էին պաշտպանվել: Տեղի էր ունեցել խռովություն: Մի քանի ֆրանկ սպանվել էին զայրացած ամբոխի կողմից:

Մեր ճամբարը (26-ի առավոտյան) եկան պատգամավորներ ժողովրդի և սերասկիրի կողմից: Օրն անցավ բանակցությունների մեջ: Երեկոյան ժամը 5-ին պատգամավորները վերադարձան Արզրում, և նրանց հետ գեներալ իշխան Բեկովիչը, որը քաջ ծանոթ էր ասիական լեզուներին ու սովորություններին:

Մյուս օրը առավոտյան մեր զորքն առաջ շարժվեց: Արզրումի արևելյան կողմում, Թոփ-Դաղի բարձրության վրա գտնվում էր թուրքական մի մարտկոց: Զորագնդերը գնացին դեպի նա, թուրքական թնդանոթաձգությանը պատասխանելով թմբկահարությամբ և երաժշտությամբ: Թուրքերը փախան, և Թոփ-Դաղը գրավված էր: Ես գնացի այնտեղ բանաստեղծ Յուզեֆովիչի հետ: Թողած մարտկոցում մենք գտանք կոմս Պասկևիչին իր ամբողջ շքախմբով: Սարի բարձունքից ձորակում մեր աչքի առաջ տարածվում էր Արզրումն իր միջնաբերդով, մինարեթներով, կանաչ կտուրներով՝ մեկը մյուսին կպած: Կոմսը ձիու վրա էր: Նրա առաջ գետնին նստած էին թուրքական պատգամավորները, որոնք բերել էին քաղաքի բանալիները: Բայց Արզրումում նկատվում էր հուզմունք: Հանկարծ քաղաքի պատնեշի վրա կրակ փայլկոեց, ծուխ երևաց, և ուժերը թռան դեպի Թոփ-Դաղ: Նրանցից մի քանիսն անցան կոմս Պասկևիչի գլխի վրայով. «Voyer les turcs, — ասաց նա ինձ, — on ne peut jamais se fier à eux»¹. Նույն րոպեին Թոփ-Դաղ հասավ իշխան Բեկովիչը, որը երեկվանից գտնվում էր Արզրումում՝ բանակցությունների համար: Նա հայտնեց, որ սերասկիրն ու ժողովուրդը վաղուց համաձայն են անձնատուր լինելու, բայց մի քանի անհնազանդ արևաութներ Թոփի-Փաշայի առաջնորդությամբ տիրացել են քաղաքի մարտկոցներին և խռովություն են գցում: Դեներալները մոտեցան կոմսին և թույլտվություն խնդրեցին հարկադրելու թուրքական մարտկոցներին լռել: Արզրումի բարձրաստիճան մարդիկ, որ նստել էին հենց իրենց թնդանոթների կրակի

¹ Տեսեք, թե ինչպիսին են թուրքերը: Երբեք նրանց չի կարելի վրասահել (ֆրանս.):

տակ, կրկնեցի նույն խնդրանքը: Կոմսը միառժամանակ դանդաղում էր: Վերջապես հրաման տվեց, ասելով. «Հերիք հիմարություն անեն», Իսկույն մոտեցրին թնդանոթները, սկսեցին կրակել, և թշնամու կրակոցը գնալով հանդարտվեց: Մեր զորագնդերը գնացին դեպի Արզրում, և հունիսի 27-ին, Պոլտավայի ճակատամարտի տարեդարձի օրը, երեկոյան ժամը 6-ին ռուսական դրոշը ծածանվում էր Արզրումի միջնաբերդի վրա:

Ռաեսկին գնաց քաղաք. ես էլ գնացի նրա հետ: Մենք մտանք քաղաքը, որը զարմանալի տեսարան էր ներկայացնում: Թուրքերն իրենց տափակ կտուրներից մռայլ նայում էին մեզ վրա: Հայերն աղմկելով վխտում էին նեղ փողոցներում: Նրանց տղաները վազում էին մեր ձիերի առջևից, խաչակնքելով ու կրկնելով. «Քրիստիա՛ն, քրիստիա՛ն...»: Մենք մոտեցանք բերդին, ուր մուտք էր գործում մեր հրետանին: Մեծ զարմանքով ես այստեղ հանդիպեցի իմ Արտեմին, որն արդեն շրջագայում էր քաղաքում, չնայած խիստ հրամանին. որ ոչ ոք ճամբարից չթաքակայի առանց հատուկ թույլտվության:

Քաղաքի փողոցները նեղ են ու ծուռ: Տները բավական բարձր են: Ժողովուրդը շատ է. խանութները փակ էին: Մնալով քաղաքում մոտ երկու ժամ, ես վերադարձա՝ ճամբար: Սերասկիրն ու չորս փաշաները, որ գերի էին ընկել արդեն, այստեղ էին գտնվում: Փաշաներից մեկը, մի վտիտ, սարսափելի անհանգիստ ծերուկ, աշխույժ խոսում էր մեր գեներալների անհանգիստ ծերուկ, աշխույժ խոսում էր մեր գեներալների հետ: Տեսնելով ինձ ֆրակով, նա հարցրեց, թե ես ո՞վ եմ: Տեսնելով ինձ ֆրակով, նա հարցրեց, թե ես ո՞վ եմ: Պուշչինը ինձ բանաստեղծի տիտղոս տվեց: Փաշան ձեռքերը ծալեց կրծքին և գլուխ տվեց ինձ, թարգմանի միջոցով ասելով. «Օրհնյալ է այն ժամը, երբ հանդիպում ենք բանաստեղծի: Բանաստեղծը դերվիշին եղբայր է: Նա չունի ո՛չ հայրենիք, ո՛չ երկրային բարիքներ. և այն միջոցին, երբ մենք, խեղճերս, հոգում ենք փառքի, իշխանության, գանձի մասին, նա հավասար է երկրի տիրակալներին, և նրան երկրպագում են»:

Փաշայի արևելյան ողջույնի այս խոսքերը մեզ բուրբաշատ դուր եկան: Ես գնացի սերասկիրին տեսնելու: Նրա վրանի մոտ ես հանդիպեցի նրա սիրելի մանկավիճիկին, տասնչորս տարեկան սևաչյա տղայի, հարուստ արևաութական զգես-

տով: Սերասկիրը մի սպիտակահեր ծերունի էր, ամենասովորական արտաքինով, նստած էր խորը վհատության մեջ: Նրա շուրջը խմբվել էին մեր սպաները: Դուրս գալով նրա վրանից, մի երիտասարդ տեսա, որը կիսամերկ էր, ուշաարի մորթու գլխարկով, մի մեծ մահակ ձեռքին և մի պարկ ուսին: Նա բղավում էր ամբողջ կոկորդովը մեկ: Ինձ ասացին, որ դա իմ եղբայրակիցն է, դերվիշ է, որ եկել է ողջունելու հաղթողներին: Նրան հազիվհազ դեն քշեցին:

Գ Լ ՈՒՆ Հ Ի Ն Գ Ե Ր ՈՐ Դ

Արզրում: Ասիական ճոխություն: Կլիմա: Գերեզմանատները: Սասիրական ոտանավորներ: Սերասկիրի ապարանքը: Թուրք փաշայի հարձեղ: Ժամատախտ: Բուրցովի մահը: Մեկնում Արզրումից: Ռուսական ժուռնալ:

Արզրումը (որ սխալաբար կոչվում է Արզերում, Երզրում, Երզրոն) հիմնված է մոտավորապես 415 թվին՝ Թեոդոսիա Երկրորդի ժամանակ և կոչվում է Թեոդոսիոպոլիս: Ոչ մի պատմական հիշողություն չի կապվում նրա անվան հետ: Ես նրա մասին գիտեի միայն, որ այստեղ, Հաջի-Բաբայի վկայությամբ, պարսից դեսպանին, ի հատուցումն ինչ-որ վիրավորանքի, մարդուն ականջների փոխարեն մատուցված են եղել հորթի ականջներ:

Արզրումը համարվում է Ասիական Թուրքիայի գլխավոր քաղաքը: Նրա մեջ հաշվում էին 100 000 բնակիչ, բայց թվում է, թե այդ թիվը չափազանց մեծացրած է: Նրա տները քարից են, կտուրները ծածկված են ճիւղով, որ քաղաքին չափազանց տարօրինակ տեսք է տալիս, երբ նայում են բարձրից:

Գլխավոր ցամաքային առևտուրը Եվրոպայի և Արևելքի միջև կատարվում է Արզրումի վրայով: Բայց այստեղ ապրանք քիչ է ծախվում, այստեղից ապրանքը դուրս չեն հանում, մի բան, որ նկատել է նաև Տուրնֆորը, որը գրում է, թե Արզրումում հիվանդը կարող է մեռնել մի գդալ խանդեղ գտնելու հնարավորություն չունենալով, այնինչ քաղաքում ամբողջ պարկերով կա դրանից:

Զգիտեմ մի արտահայտություն, որն ավելի անմիտ լիներ,

քան ասիական ճոխություն բառերը: Այդ դարձվածքը երևի ստեղծվել է խաչակրաց արշավանքների ժամանակ, երբ աղքատ ասպետները, թողնելով իրենց դղյակների մերկ պատերը ու կաղնու աթոռները, առաջին անգամ տեսել են կարմիր բազմոցներ, երփներանգ գորգեր և դաշույններ՝ գունավոր քարերով զարդարված դաստապաններով: Այժմ կարելի է ասել — ասիական աղքատություն, ասիական խողովություն և այլն, իսկ ճոխությունն իհարկե պատկանում է Եվրոպային: Արզրումում ոչ մի գնով չի կարելի գնել այն, ինչ դուք կգտնեք Պսկովի նահանգի առաջին պատահած գավառական քաղաքի մանրավաճառի կրպակում:

Արզրումի կլիման խիստ է: Քաղաքը շինված է ձորակում, որը 7 000 ֆուտ բարձր է ծովից: Նրա շուրջը գտնվող լեռները տարվա մեծ մասը ծածկված են լինում ձյունով: Հողն անտառազուրկ է, բայց բերրի, ոռոգված է բազմաթիվ աղբյուրներով և ամեն կողմից խաչատված է ցրանցքներով: Արզրումը հռչակված է իր ջրով: Եփրատը հոսում է քաղաքից երեք վերստ հեռավորության վրա: Աղբյուրներ ամեն տեղ շատ կան: Յուրաքանչյուրի մոտ շղթայից կախված է թիթեղի գավաթ, և բարի մուսուլմանները խմում են ու գովելուց չեն դադարում: Անտառանյութը բերվում է Սողանլուից:

Արզրումի զինանոցում գտնվեցին մեծ քանակությամբ հին զենքեր, սաղավարտներ, զրահներ, թրեր, որոնք ժանգոտում են երևի Գոդֆրեդի ժամանակներից:

Մեշիտները ցածր են և մութ: Քաղաքից դուրս գտնվում է գերեզմանատունը: Հուշարձանները սովորաբար քարե շալմալով զարդարված սյուներ են: Երկու թե երեք փաշաների դամբարաններ աչքի են ընկնում ավելի մեծ ճարտարահյուսությամբ, սակայն նրանց մեջ չկա նրբագեղություն, չկա ո՛չ ճաշակ, ոչ միտք... Մի ճանապարհորդ գրում է, որ բոլոր ասիական քաղաքներից միայն Արզրումում է նա գտել մի աշտաբակի ժամացույց, այն էլ փշացած:

Այն նորամուծությունները, որ սկսել է սուլթանը, դեռ մուսթը չեն գործել Արզրում: Զորքը դեռևս կրում է իր գեղեցիկ արևելյան զգեստը: Արզրումի և Կոստանդնուպոլսի միջև գոյություն ունի մրցություն, ինչպես Կազանի և Մոսկվայի միջև: Ահա ենիչերի Ամին-Օղլուի հորինած սատիրական պոեմի սկիզբը:

Գլավուրներն են Ստամբուլը հիմա գոլում,
Վաղն էլ հանկարծ երկաթապատ կրունկով,
Ինչպես քնած օձի՝ կը տորոեն նրան թաքուն,
Հետո նորից կհեռանան, ու այդպես կթողենն.
Ստամբուլն է քնած ահա խորը քնով:

Հրաժարվել է Ստամբուլը մարգարեից,
Արևելքի այն ճշմարիտ հին օրենքից,
Որին այն նենգ արևմուտքը խավարեցրեց,
Եվ մոլոթյան քաղցրությանը նա մասնակից,
Աղոթքներին և իր թրին դավաճանեց:
Ստամբուլը գոռ մարտերում էլ չի քրտնում,
Աղոթքի տեղ նա գինի է հիմա խմում:

Հույս-հավատքի մաքուր բոցն է մեջը հանգում,
Եվ կանայք են գերեզմանոց մանում, շրջում,
Պառավ կանայք որոնում են ճամբարները,
Տղամարդիկ են նրանց համար հարեմ բերում.
Եվ քնած է անդ կաշառված ձեր ներքինին:

Բայց այդպես չի Արզրումը լեռնաստանի,
Բազմաճամփա Արզրումը մեր անաղմուկ.
Մենք չենք քնած ճոխության մեջ ամոթալի,
Եվ չենք հանում թասովը մեր փրփրալի,
Գինու միջից մոլուցք, կրակ կամ թն աղմուկ:

Պաս ենք պահում: Փայլուն շիթով ժռվելալ և ցայտ.
Սուրբ ջրերն են մեր ծարավը աստ հագեցնում.
Եվ խմերով միշտ անաբոստ, ժիր ու զվարթ,
Ջրգիթներն են դեպի կոխվ արագ թռչում:
Հարեմներն են մեր անառիկ, անմատչելի,
Մեր ներքինիք անկաշառ են, խիստ ալելի,
Եվ կանայք են անդավաճան այնտեղ մնում:՝

Ես ապրում էի սերասկիրի ապարանքում, այն սենյակնե-
րում, ուր տեղավորված էր եղել հարեմը: Ամբողջ օրը թափա-
ռում էի անթիվ անցարաններով, սենյակից-սենյակ, կտուրից-
կտուր, սանդուղքից-սանդուղք: Ապարանքը թալանված էր
թվում: Սերասկիրը, մտադրություն ունենալով փախչել, դուրս
էր տարել այնտեղից ինչ որ կարողացել էր: Բազմոցների
երեսները պատառոտված էին, գորգերը՝ հանված: Երբ ես

զբոսնում էի քաղաքում, թուրքերը կանչում էին ինձ, և ցույց
տալիս իրենց լեզուն (նրանք ամեն մի ֆրանկի բժշկի տեղ էին
ընդունում): Դա ինձ ձանձրացրեց, ես պատրաստ էի նույն
ձևով նրանց պատասխանել: Երեկոները ես անց էի կացնում
խելոք ու սիրալիր Սուփորուկովի հետ. մեր զբաղմունքների
նմանությունը մեզ մոտեցնում էր: Նա ինձ պատմում էր իր
գրական մտադրությունների մասին, իր պատմական հետա-
խուզումների մասին, որ մի ժամանակ նա սկսել էր այն-
պիսի եռանդով և հաջողությամբ: Նրա իղձերի և պահանջների
չափավորությունը իսկապես որ սրտաշարժ է: Ափսոս կլինի,
եթե նրանք չկատարվեն:

Սերասկիրի ապարանքը շարունակ աշխույժ տեսարան էր
ներկայացնում: Այնտեղ, ուր մռայլ փաշան լռելյայն ծխում էր
իր կանանց ու անարգ մանկավիհների շրջանում, այնտեղ
նրան հաղթողը ստանում էր գեկույցներ իր գեներալների հաղ-
թությունների մասին, բաժանում էր փաշալիքներ, զրույց էր
անում նոր ռոմանների մասին: Մուշի փաշան եկել էր կոմս
Պասկեիչի մոտ նրանից իմանալու իր եղբորորդու տեղը: Շրջե-
լով ապարանքը, ծանրակշիռ թուրքը կանգ առավ սենյակներից
մեկում, աշխուժությամբ ասաց մի քանի խոսք և հետո մտած-
մունքի մեջ ընկավ. այդ նույն սենյակում սերասկիրի հրամա-
նով գլխատված է եղել նրա հայրը: Ահա իսկական արևելյան
ուպավորություններ: Հուլակավոր Բեյ-Բուլաթը, Կովկասի ահն
ու սարսափը, եկել էր Արզրում շերքեզական այն գյուղերի
երկու ավազների հետ, որոնք ապստամբվել էին վերջին պա-
տերազմների ժամանակ: Նրանք ճաշում էին կոմս Պասկեիչի
մոտ: Բեյ-Բուլաթը մոտ 35 տարեկան տղամարդ է ցածրա-
հասակ ու լայնաթիկունք: Նա ռուսերեն չի խոսում, կամ ձևաց-
նում է, թե չի խոսում: Նրա Արզրում գալը ինձ շատ ուրա-
խացրեց. դա արդեն ինձ համար երաշխիք էր, որ կարելի կլի-
նի անվտանգ անցնել լեռներն ու Կաբարդան:

Օսման-Փաշան, որ գերի էր վերցված Արզրումի մոտ և
Թիֆլիս էր ուղարկված սերասկիրի հետ, կոմս Պասկեիչին
խնդրել էր Արզրումում թողած իր հարեմն անվտանգ պահել:
Առաջին օրերը այդ մասին մոռացել էին: Մի անգամ ճաշի
ժամանակ, խոսելով մուսուլմանական քաղաքի հանդարտու-
թյան մասին, որը գրավված էր 10 000 զորքով և որի մեջ ոչ մի

բնակիչ ոչ մի անգամ չէր գանգատվել զինվորի բռնության մասին, կոմսը մտաբերեց Օսման-Փաշայի հարեմը և պ. Աբրամովիչին հրամայեց գնալ փաշայի տունը և նրա կանանցից հարցնել թե արդյոք գոհ են և արդյոք նրանց որևէ վիրավորանք չեն պատճառել: Ես թույլատրեցի խնդրեցի ուղեկցել պ. Աբրամովիչին: Մենք գնացինք: Պ. Աբրամովիչը որպես թարգման իր հետ տարավ մի ռուս սպայի, որի պատմությունը հետաքրքիր է: Տասնութ տարեկան հասակում նա գերի էր ընկել պարսիկների ձեռքը: Նրան ամորձատել էին, և ավելի քան 20 տարի նա որպես ներքինի ծառայել էր շահի որդիներին մեկի հարեմում: Նա իր դժբախտության և Պարսկաստանում վարած իր կյանքի մասին պատմում էր սրտաշարժ պարզամտությամբ: Ֆիզիոլոգիական տեսակետից նրա ցուցմունքները թանկարժեք էին:

Մենք հասանք Օսման-Փաշայի տունը: Մեզ ներս տարան մի բաց, շատ կարգին, նույնիսկ ճաշակով սարքված սենյակ. գունավոր լուսամուտների վրա ուղվագծված էին Ղուրանից քաղված մականգրություններ: Նրանցից մեկն ինձ շատ խորամիտ թվաց մուսուլմանական հարեմի համար. քեզ վայել է կապել և առձակել: Մեզ սուրճ մատուցեցին արծաթապատ թասիկներով: Մի ծերունի՝ պատկառելի մորուքով, Օսման-Փաշայի հայրը, եկավ կանանց անունից շնորհակալություն հայտնելու կոմս Պասկևիչին, բայց պ. Աբրամովիչը կտրականապես ասաց, որ նա ուղարկված է Օսման-Փաշայի կանանց մոտ և ուզում է նրանց տեսնել, որպեսզի հենց նրանցից հավաստիանա, որ նրանք ամուսնու բացակայությամբ ամեն բանից գոհ են: Հազիվ պարսկական գերին կարողացավ այս բոլորը թարգմանել, երբ ծերունին ի նշան զայրույթի չըրթացրեց լեզվով և հայտնեց, որ ոչ մի կերպ չի կարող համաձայնել մեր պահանջին, և որ եթե փաշան վերադառնա ու իմանա, որ օտար տղամարդիկ տեսել են իր կանանց, ապա նրա՝ ծերունու և հարեմի բոլոր ծառաների գլուխը կտրել կտա: Ծառաները, որոնց մեջ ոչ մի ներքինի չկար, հաստատեցին ծերունու խոսքերը, բայց պ. Աբրամովիչը անհողողող էր: «Դուք վախենում եք ձեր փաշայից,— ասաց նա նրանց,— իսկ ես իմ սերասկերից, և չեմ համարձակվի չենթարկվել նրա հրամաններին»: Բան չէր մնում ասելու: Մեզ տարան պարտե-

զով, ուր խփում էին երկու վտիտ շատրվաններ: Մենք մոտեցանք մի փոքրիկ քարե շինություն: Ծերունին կանգնեց մեր և դռան միջև, զգուշությամբ այն բաց արեց, ձեռքից բաց չթողնելով դռնափակը, և մենք տեսանք մի կին՝ գլխից մինչև դեղին բարձրները սպիտակ շաղրայով: Մեր թարգմանը նրա համար կրկնեց հարցումը. մենք լսեցինք յոթանասունամյա պառավի սվաշոցը: Պ. Աբրամովիչը ընդհատեց նրան. «Սա փաշայի մայրն է,— ասաց նա,— իսկ ես ուղարկված եմ նրա կանանց մոտ, բերեք նրանցից մեկին»: Բոլորը զարմացան գյավուրների կռահումից. պառավը գնաց և մի րոպեից վերադարձավ մի կնոջ հետ, որը ծածկված էր նույնպես, ինչպես և ինքը. ծածկոցի տակից հնչեց երիտասարդ, հաճելի մի ձայնիկ: Նա շնորհակալություն էր հայտնում կոմսին նրա ուշադրության համար դեպի խեղճ այրիները և գովում էր ռուսների վարվեցողությունը: Պ. Աբրամովիչը վարպետորեն երկարացրեց խոսակցությունը նրա հետ: Այդ միջոցին ես, շուրջս նայելիս, հանկարծ հենց դռան վերևում տեսա մի կնոք պատուհան, և այդ կնոք պատուհանում՝ հինգ թե վեց կնոք գլուխներ, սև, հետաքրքրվող աչքերով: Ես մի ուզում էի պ. Աբրամովիչին հաղորդել գլուխի մասին, բայց գլխիկները նշան արին, աչքով արին, մի քանի մատներ սկսեցին ինձ սպառնալ, որ լռեմ: Հնազանդիկների և գլուխիցս բաժին չհանեցի ուրիշին: Նրանք բոլորն էլ դուրեկան դեմք ունեին, բայց ոչ մեկը գեղեցիկուհի չէր: Այն մեկը որ դռան մոտ խոսում էր պ. Աբրամովիչի հետ, երեխ հարեմի տիրուհին էր, սրտերի գանձանոցը— սիրո Վարդը, համենայն դեպս ես այդպես էի պատկերացնում:

Վերջապես պ. Աբրամովիչը վերջացրեց իր հարցուփորձը: Դուրը փակվեց: Պատուհանի դեմքերն անհետացան: Մենք դիտեցինք պարտեզը, տունը և վերադարձանք մեր առաքելությունից շատ գոհ:

Այդպիսով ես հարեմ տեսա. դա հազվագյուտ եվրոպացու է հաջողվել: Ահա ձեզ մի հիմք արևելյան ռոմանի համար:

Պատերազմը վերջացած էր երևում: Ես պատրաստվում էի վերադառնալու: Հուլիսի 14-ին գնացի ժողովրդական բաղնիքը և գնալս ափսոսացի: Ես անիծում էի սավանների անմաքրությունը, վատ սպասավորումը և այլն: Ինչպե՞ս կարելի է Արզրումի բաղնիքը համեմատել Թիֆլիսին հետ:

Վերադառնալով ապարանքը, պահակ կանգնած Կոնոնով-
Էիցինից իմացա, որ Արզրումում ժանտախտ է երևացել: Իս-
կույն պատկերացրի կարանտինի սարսափները և նույն օրը
վճռեցի թողնել բանակը: Ժանտախտի ներկայութան մասին
մտածելը շատ անխորժ բան է անսովորութունից: Ցանկա-
նալով ջնջել այդ տպավորությունը, գնացի զբոսնելու շուկա-
յում: Կանգնելով զինագործի կրպակի մոտ, սկսեցի դիտել մի
ինչ-որ դաշույն, երբ հանկարծ մեկը խփեց ուսիս: Ես նայե-
ցի. իմ ետևը կանգնած էր մի զարհուրելի աղքատ: Նա մահու
շափ գունատ էր. կարմիր, ճպուտ աչքերից արտասուք էր հո-
սում. նորից ժանպախտն անցավ մտքովս: Անասելի զզվան-
քի զգացմունքով դեն հրեցի աղքատին և վերադարձա տուն
զբոսանքից շատ դժգոհ:

Հետաքրքրությունս սակայն հաղթեց, մյուս օրը բժշկի
հետ գնացի այն ճամբարը, ուր գտնվում էին ժանտախտավոր-
ները: Ես ձիուց շիջա և նախազգուշության համար կանգնեցի
քամու ուղղությամբ: Վրանից մեր առաջ դուրս բերին մի հի-
վանդի. նա շափազանց գունատ էր և երերում էր հարբածի
պես: Մեկ ուրիշ հիվանդ ընկած էր ուշաթափ:

Դիտելով ժանտախտավորին և խեղճին շուտ ապաքինում
խոստանալով՝ ես ուշադրություն դարձրի այն երկու թուրքերի
վրա, որոնք նրան դուրս էին բերում թևերից բռնած, շորերը
հանում, շոշափում, կարծես թե ժանտախտը ոչ այլ ինչ էր քան
հարբուխ: Խոստովանում եմ, այդպիսի անտարբերության առ-
կայությամբ ես ամաչեցի իմ եվրոպական երկշոտությունից և
շուտ վերադարձա քաղաք:

Հուլիսի 19-ին գալով կոմս Պասկևիչի մոտ՝ նրան հրաժեշտ
տալու, ես նրան գտա խիստ դառնացած վիճակում: Վշտալի
լուր էր ստացվել, թե գնե՞րալ Բուրցովը սպանվել է Բայբուր-
թի մոտ: Ափսոսացի քաջարի Բուրցովի համար, բայց այդ դեպ-
քը կարող է կորստաբեր լինել և մեր ամբողջ փոթորակիվ զոր-
քի համար, որը խորն էր անցել օտար երկրի մեջ և շրջապատ-
ված էր թշնամական ժողովուրդներով, որոնք պատրաստ էին
ապստամբվել առաջին իսկ անհաջողության լուրը ստանալուն
պես: Ուրեմն, պատերազմը վերսկսվում էր: Կոմսն ինձ առա-
ջարկում էր ականատես լինել հետագա ձեռնարկումներին:
Բայց ես շտապում էի Ռուսաստան... Կոմսը ի հիշատակ ինձ

նվիրեց մի թուրքական թուր: Ես այն պահում եմ որպես հիշա-
տակ փայլուն հերոսի հետքով Հայաստանի նվաճված անա-
պատներում կատարած իմ թափառումների: Նույն օրը ես թո-
ղի Արզրումը:

Ես հետ էի դառնում Թիֆլիս արդեն ինձ ծանոթ ճանա-
պարհով: Այն վայրերը, որ դեռ նորերս կենդանացած էին
տասնհինգհազարանոց զորքի ներկայությամբ, լուռ էին և
տրտում: Ես անցա Սողանլուն և հաղիվ կարողացա ճանաչել
այն տեղը, ուր կանգնած էր ճամբարը: Գյումրիում ես երեքօր-
յա կարանտին պահեցի: Նորից տեսա Բզովդալը և սառը Հա-
յաստանի բարձր դաշտավայրերը թողի տոթակեզ Վրաստանը
մտնելու համար: Թիֆլիս հասա օգոստոսի 1-ին: Այստեղ մնա-
ցի մի քանի օր սիրալիք և ուրախ մարդկանց շրջանում: Մի
քանի երեկո ես անցկացրի այգիներում՝ վրացական երաժշտու-
թյան հնչյուններ և երգեր լսելով: Շարունակեցի ճանապարհս
լեռներն անցնելն ինձ համար նշանակալից էր նրանով, որ
Կոբլի մոտ գիշերը փոթորկի շանդիպեցի: Առավոտյան Կազ-
բեկի մոտով անցնելիս տեսա մի հրաշալի տեսարան: Սպի-
տակ, պատառոտված ամպերը անցնում էին սարի գագաթով
և մեկուսացած վանքը, արևի ճառագայթներով լուսավորված,
թվում էր, թե մղվելով ամպերից, լողում է օդի մեջ: Կատաղի
հեղեղատը նույնպես ինձ ներկայացավ իր ամբողջ մեծու-
թյամբ. անձրևի ջրերով լցված ձորը իր ամենհիությամբ գերա-
զանցում էր նույնիսկ Թերեքին, որը հենց այդտեղ ահեղորեն
մոնչում էր: Ափերը պատառոտվել էին. ահագին քարեր տեղա-
հան էին եղել ու բռնել հոսանքի առաջը: Բազմաթիվ օսեր
կարգի էին բերում ճանապարհը: Անցա հաջողությամբ: Վեր-
ջապես նեղ կիրճից դուրս եկա դեպի մեծ Կաբարդայի լայնար-
ձակ դաշտավայրը: Վլադիկավկազում գտա Դորոխովին և
Պուշկինին: Երկուսն էլ գնում էին ջրերը՝ բուժվելու արշավան-
քում ստացած վերքերից: Պուշկինի մոտ սեղանի վրա ես գտա
ռուսական ժուռնալներ: Առաջին հոդվածը, որ աչքովս ընկավ,
իմ երկերից մեկի քննադատությունն էր: Նրա մեջ ամեն կերպ
հայհոյում էին ինձ և իմ ոտանավորները: Ես սկսեցի այն կար-
դալ բարձրաձայն: Պուշկինը ընդհատեց ինձ, պահանջելով, որ
կարդամ ավելի բարձր՝ միմիկական արվեստով: Պետք է իմա-
նալ, որ վերլուծությունը զարդարված էր մեր քննադատու-

թյան սովորական հերյուրանքներով. դա մի խոսակցութիւն էր տիրացուի, նշխարագործուհու և տպարանի սրբագրիչի՝ այս փոքրիկ կոմեդիայի Զորավոմիսլի հետ: Պուշկինի պահանջն ինձ այնքան զվարճալի թվաց, որ ժուռնալի հոդվածի ընթերցանության պատճառած վրդովմունքս բոլորովին անցավ, և մենք անկեղծ սրտով հոհացինք:

Այդ էր ինձ տրված առաջին ողջույնը՝ սիրեցյալ հայրենիքում:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1813 (էջ 5—8)

Նատալիային.— Պուշկինի՝ մեզ հասած ամենավաղ ստեղծագործութիւնը. ուղղված է կոմս Վ. Վ. Տոլստոյի՝ Ցարսկոյե Սելոյի թատրոնի ճորտ գեղեցկուհուն:

1814 (էջ 9—27)

Ուսանալու գրող բարեկամիս.— Պուշկինի տպագիր առաջին բանաստեղծութիւնը. ուղղված է, հավանաբար, Կյուխելբեկերին: Կյուխելբեկերը բանաստեղծ էր, Պուշկինի լիցեյի դասընկերներից: Հրատարակում էր «Մենմոդինա» ամսանախը: Դեկտրիստ էր, Հյուսիսային ընկերության անդամ: Դեկտեմբերի 14-ից հետո Կյուխելբեկերին հաջողվում է փախչել, բայց վարչականում բռնվում է, դատապարտվում մահապատժի, որը փոխարինվում է բանտարկութեամբ և ցմահ աքսորով՝ Սիբիր:

Քրոջս.— Բանաստեղծութիւնը նվիրված է Օլգա Աերգեննա Պուշկինային (ամուսնու ազգանունով՝ Պավլիշչևա):

Կազակը.— Ինչպես ցույց է տալիս ինքնագրի «նմանողութիւն մալոուսականին» ենթավերնագիրը, բանաստեղծութեան համար աղբյուր է ծառայել ուկրաինական մի երգ:

Իշխան Ա. Մ. Գուրչակովին («Թող Ապոլոնին շիմանալով»)— Պուշկինի լիցեյի դասընկերոջը՝ Գուրչակովին ուղղված երեք ուղերձներից առաջինն է, գրված նրա անվանակոչության օրվա առթիվ: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութեան մէջ:

Լեդա.— Պուշկինի միակ կանտատը և հաղվագնայ օրիգինալ կանտատներից մեկը ռուս գրականութեան մէջ: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութեան մէջ:

1815 (էջ 28—74)

Գլուղաբաղաբը.— Բանաստեղծութիւնը, երկի, հասցեագրված է մանկութեան ընկեր, մոսկվացի իշխան Ն. Ի. Տրուբեցկոյին (1797—1874): Թարգմանված է որոշ կրճատումներով:

Լիցիենսիւն.— Բանաստեղծութիւնն առաջին անգամ հրատարակվելիս ունեցել է «լատինականից» ենթավերնագիրը, որը դրված է, ըստ երևույթին, բանաստեղծութիւնն երգիծանքը ռուսական իրականութիւնը վերագրելու մեղադրանքից խուսափելու նպատակով: Այս գործը Պուշկինի քաղաքացիական քնարերգութիւնն առաջին նմուշն է:

Նրիտասարդ դերասանուհի.— Ուղեքանդ հասցեագրված է այն նույն դերասանուհուն, որին նվիրված է «Նատալիային» բանաստեղծութիւնը: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութիւն մէջ:

Ֆոնվիդինի ուրվականը.— Ինչպես և Բատյուշկովի «Տեսիլ Լեթայի ափերին» և «Երգիչը սլաւանոսներին դրուցում» երգիծական գործերը, այնպես էլ այս բանաստեղծութիւնը տալիս է մի շարք գրողների երգիծական բնութագրերը: Սա առանձնապէս մոտ է «Տեսիլ Լեթայի ափերին» երկին, որտեղ սրբազան էլիզիոն եկողների մեջ է նաև Ֆոնվիդինը:

Ուղեքանդ Գալիլին.— Գալիլ Ալեքսանդր Իվանովիչ (1783—1848), 1814—1815 թթ. ռուսերեն և լատիններեն լեզուներ է դասավանդել լիցեյում: Լիցեյականները սիրում էին նրան: Նա քաջալերել է պատանի բանաստեղծին «իր ընտրած ասպարեզում», ինչպես հիշում է Պուշկինն իր օրագրերում: Գալիլին այն առաջավոր պրոֆեսորներից մէկն էր Պետերբուրգի համալսարանում, որոնց դեմ 1821 թվականին գործ հարուցվեց այն մեղադրանքով, թե՛ նրանց դասախոսութիւններն իրենցից ներկայացնում են «Անհատականութիւն և շարամիտ ու ավերիչ կանոնների ծրագրված մի սխտեմ»: Անհաւատ.— Բանաստեղծ Ս. Ս. Բոբրովն է, որ անհանգ բանաստեղծութիւն էր գրում: Տիբուրյան իմաստունը.— Հռոմեական բանաստեղծ Հոբարցիոսն է (մ. թ. ա. 1-ին դար): Բալլադ — Դեմիդի «Էհհ» բալլադը... և շուշանին՝ մի կուպլետ.— Ի նկատի ունի Դեմիդի «Էլիշա» բանաստեղծութիւնը: Մրախօսիք պաշկով մեք երգիչը.— Պուշկինի լիցեյի ընկերներ Ա. Դ. Իլիշևսկին և Մ. Լ. Յակովլևը:

Ուղեքանդ Յուդին.— Յուդին Պավել Միխայլովիչ (1798—1852): Պուշկինի լիցեյի դասընկերը: Ալբին.— Մեծ Բրիտանիայի բանաստեղծական անվանումը: Լիւն.— Քաղաք Յորանսիայում, որ փառաբանված էր իր մետաքսի ֆաբրիկաներով: Զախարով.— Պուշկինի տատիկի՝ Մարիա Ալեքսեևնա Հանսիթի մերձնակույան կալվածքը, որտեղ 1805—1810 թթ. Պուշկինների ընտանիքն անց էր կացնում ամառը: ...սիրելի Սուշով.— Չեռոպորտ ազգանունը փոխարինված է աստղանիշով: Վերականգնված է ենթադրաբար: Սուշովա Սոֆյա Նիկոլայենա.— Մի աղջնակ էր, որի հետ Պուշկինը ծանոթացել էր Մոսկվայում, մինչև լիցեյ ընդունվելը, բանաստեղծի «վաղ սերը»:

Հիշողութիւն.— «Պուշկինի մասին գրառումներում» Ի. Ի. Պուշկինը պատմում է այն իրադարձութիւնների մասին, որոնք բանալի են դարձել «Պուշկինի ուղեքանդի համար»: Պուշկինը, Մալինովսկին և Պուշկինը խնջույք են սարքել, որին մասնակցել են նաև ուրիշ լիցեյիստներ: Հեթանոսական դաստիարակը ինչ-որ արտակարգ աշխուժութիւն, աղմուկ, վազվզոց նկատեց: Հաղորդեց վերակացուին: Տեղիւտեղն սկսվեցին վիճաբանութիւններ:

ներն ու փնտրութիւն: Մենք երեքով ներկայացանք և հայտարարեցինք, որ դա մեր արած գործն է և որ՝ միայն մենք ենք մեղավոր: Այն ժամանակ գիրեկտորի պարտականութիւնները կատարող պրոֆեսոր Գաուենշիլդը լուրը հասցրեց մինիստրին: Ռազումովսկին եկավ Պետերբուրգից, մեզ դասարանից դուրս կանչեց և արեց ձևական խիստ նկատողութիւն: Դրանով չվերջացավ, գործը ներկայացվեց կոնֆերենցիայի վճռահանման: Կոնֆերենցիան որոշեց հետևյալը. 1. Առավոտյան և երեկոյան աղոթքների ժամանակ երկու շաբաթ ծնկաչոք մնալ, 2. Մեզ վերջին տեղերում նստեցնել այն սեղանի մոտ, ուր նստում էինք ըստ մեր վարքի և 3. Մեր հանցանքն ու դատաւճիռը նշելով, մտցնել մեր անունները սեղանի մէջ, որն ամրագրելու ժամանակ պիտի աղոթեցութիւն ունենար: Դատաւճիռն առաջին կետն էր կատար անվիճելի տառացիորեն: Երկրորդը մեղմացվեց զեկավարութիւն հայեցողութիւնով... Երրորդն՝ ամենակարևորը, մնաց առանց հետևանքի» (Ի. Ի. Պուշկին «Գրառումներ Պուշկինի մասին» Մ., 1956):

Արդյո՞ք հիշում ես, իմ բասեղայւր.— Փորը-ինչ ձևափոխված մեջբերում է Բատյուշկովի «Էհեղժ սարսափ» բանաստեղծութիւնից: Պեղանա.— Գաուենշիլդը:

Բալենին.— Այս բանաստեղծութիւնն Պուշկինին պատկանելը վերջնականապէս զեռ չի ճշտված:

1816 (էջ 75—95).

Իշխան Պ. Ա. Վյազեմսկուն ուղղված նամակից.— Նամակը, բանաստեղծութիւն հետ միասին Պուշկինը գրել է 1816 թ. մարտի 27-ին, Ժուկովսկու, Ա. Ի. Տուրգենևի, Վ. Լ. Պուշկինի, Վյազեմսկու, Կարամզինի և իր հոր՝ Ս. Լ. Պուշկինի լիցեյ այցելելուց երկու օր հետո: Դա հրաժեշտի արարողութիւն էր Ցարսկոյե Սելոյից Մոսկվա մեկնող Կարամզինի, Վյազեմսկու և Վ. Լ. Պուշկինի պատիւին: «Արգամասի» գրական միավորման նշանավոր դեմքերի հետ Պուշկինի դրույցը ամրապնդեց պատանի բանաստեղծի համակրանքը նրանց հանդէս:

Պատմամ.— Բանաստեղծութիւնն էլեգիաների այն շարքից է, որոնք գրված են Ե. Պ. Բակունինայի նկատմամբ ունեցած զգացմունքի մղումով: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութիւն մէջ:

Հեծյալներ.— Բանաստեղծութիւնը վերաբերում է 1812 թ. հայրենական պատերազմի պարտիզաններին: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութիւն մէջ:

Էլեգիա. (սերգանի՜կ է նա, ով իր սերն իրեն).— Բանաստեղծութիւնը պատկանում է Բակունինային նվիրված էլեգիաների շարքին: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութիւն մէջ:

Փափազ.— Բակունինային էլեգիաների շարքից է:

Էլեգիա. (սեռ կարծում էի, թե սերը արդեն հանգել է հալեա).— Էլեգիան իր թմայով և կոմպոզիցիայով պատկանում է Բակունինային էլեգիաների շարքին:

Վայելք.— Այս բանաստեղծութիւնը, հավանաբար, վերջանում է Բա-
կոնիքի տան իւր հետեւի շարքը: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի
հրկերի հետմահու հրատարակութեան մէջ:

Մոռփեոսին.— Լիցեյի շրջանի «Քոն» բանաստեղծութեան վերամը-
շակված տարբերակն է:

Վ. Լ. Պուշկինին հղած նամակից («Քրիստոսը հարլավ...».)— Նա-
մակը գրված է Ցարսկոյե Սելոյում հորեղբոր՝ Վասիլի Լվովիչի հետ հրա-
ժեշտից ութ-տասը օր հետո:

Պուշկինը «հարություն» հասկացությունն օգտագործում է իրականու-
թեան հրատապ իրադարձությունների վերաբերյալ, կրկին արտահայտելով
իր «արգամասյան» համակրանքներն ու հակակրանքները: Նամակն ամ-
բողջութեամբ մեզ չի հասել: Վասիլի Լվովիչը պատասխան նամակում որ-
սում է իր զարմիկի արամտությունները՝ ընդ ցանկությունները համախոս
են իմին. ես անկեղծորեն ցանկանում եմ, որ աշ հաճախեցալ ոտանավորչի-
ները հանգիստ թողնեն մեզ:

Շիխմատով, Բորով, Խվոստով.— Հնի, ավանդականի շատագուցները,
սրանք «երգամաս» ընկերության մէջ միավորված նոր գրական հոսանքի
ներկայացուցիչների համար էպիգրամների մշտական թիրախ են հանդի-
սացել: Նիկոլան Նիկոլայ Պետրովիչ.— Կեղծ կլասիցիստական օղանքի եւ
ժողովրդական ոգով սննդամանակ երգերի հեղինակ:

Ֆավեր եւ հովիտներ (Պատկերներ).— Գրված է Ֆրանսիացի բանաս-
տեղծ Պարնիի «Վենետիկ» կերպարանախոսությունները բանաստեղծութեան
ազգեցութեամբ:

1817—19 (էջ 96—109)

Էլեգիա. («Ես ձերն եմ նորից».)— Բանաստեղծութիւնը նվիրված է
առաջին բաժանումից հետո Պուշկինի՝ Լիցեյի ընկերների հետ կրկին հան-
գիստանք, երբ սաները հինգ տարի անընդմեջ Լիցեյի սահմաններում մնա-
լուց հետո, ժնդկան տոնի արձակուրդներին մի շարքով գնացել էին հա-
րադատների մոտ: 1817 թ. հունվարի 1-ին Պուշկինը վերադարձավ Ցարս-
կոյե Սելո:

Վ. Լ. Պուշկինին. («Ի՞նչ կա առավել թովիչ ու կայտառ».)— Այս
ուղերգը Վասիլի Լվովիչի այն նամակի պատասխանն է, որտեղ նա հա-
մուզում էր եղբորորդուն՝ հուսարական գունդ ծառայութեան չմտնել:

Չաղախին. («Երկար շրջից մեզ սուտը քնքուշ».)— Առաջին ան-
գամ տպագրվել է բավականին աղավաղված եւ կրճատված (գրաքննութեան
պատճառով), առանց Պուշկինի գիտութեան: Հետո լրիվ տարբերակը տը-
պագրվել է Լոնդոնում: Գերցենի «Պուլխարնայա զվեզդա» ամսագրում եւ հե-
տո ուղերձի տողերն աստիճանաբար տեղափոխվել են Ռուսաստան:

Անհավատութիւն.— Այս էլեգիան Պուշկինի ամենավաղ աթեիստա-
կան ստեղծագործութիւններից է: Բանաստեղծութեան մէջ արտահայտված
այն միտքը, թե՛ «Աստվածութիւն է փնտրում իր միտքը, սիրտը չի գտա-
նում» շուրջ տարի անց, բանաստեղծի հետ գրույցում արտահայտել է Պեռ-

տեղը. «Սրտով ես մատերիալիստ եմ, բայց միտքս բնագիմանում է դրան»:
Այս բանը գրառել է Պուշկինն իր օրագրում:

1819 (էջ 110—115)

Գյուղը.— Այս բանաստեղծութիւնն, ինչպես նաեւ «Ազատութիւն»
ներբողը, գրված է հավանաբար ամենից առաջ Տուրգենևի ազգեցութեան
տակ: Ն. Ի. Տուրգենևն ապագա դեկաբրիստների շրջանում ճորտատիրական
իրավունքի ամենաբուռն հակառակորդն էր:

Ուղերձ իշխան Գուրչակովին.— Բանաստեղծութիւնը գրված է ի պա-
տասխան Գուրչակովի այն հորդորանքին, թե պետք է լրջանալ եւ փոխել
ծանոթների շրջանակը:

1820 (էջ 116—117)

Առ... («Ի՞նչո՞ւ ձանձրույթը այս անմահական».)— Բանաստեղծութիւ-
նը գրված է Գուրգուֆում, Ե. Ն. Ռանսկայայի հիվանդութեան տպավորու-
թեան տակ: 1826 թ. նոյեմբերի 1-ին Մոսկվայից մեկնելով Միխայլովսկո-
յե, Պուշկինն այս բանաստեղծութիւնը նվիրեց բարեկամ Վ. Պ. Զուբկովին,
որի քննու՝ Ս. Ֆ. Պուշկինայի հետ այդ ժամանակ ուզում էր ամուսնանալ:
Այսպիսով բանաստեղծութիւնը վերանվիրված է վերջինիս:

«Առեւ մայր մտալ անա...».— Բանաստեղծութեան 17—20 տողերը
բավական մոտ են հնչում Բայրոնի Զալլո Հարուդի «Հրաժեշտի» 10-րդ
տան առաջին շուրջ տողերին:

1821 (էջ 118—127)

Նապոլեոն.— Գրված է Նապոլեոնի մահւման (1821 թ. մայիսի 5) առ-
թիւ: Մահւման լուրը Պուշկինն իմացել է միայն հուլիսի 16-ին: Նախնա-
կան տարբերակում բանաստեղծութիւնը կոչվում էր «Նապոլեոնի մահը»
եւ բաղկացած էր տասներեք տնից: Երկու նախավերջին տունը, որոնց մէջ
խոսվում է սուրբ Հեղինէի կղզում գտնվող Նապոլեոնի մասին, սկզբում
գրված էին «Մովին» բանաստեղծութեան համար եւ փոխադրվել են այստեղ
1824 թվականին միայն: 1821 թ. նոյեմբերի սկզբին Պուշկինն այդ բա-
նաստեղծութիւնը կարդացել է Մ. Օռլովի տանը: Մ. Ֆ. Օռլովը գեներալ-
մայոր էր, 1812—1814 թթ. պատերազմի մասնակից: «Մրգամաս» գրական
ընկերութեան անդամներին առաջարկում էր հրատարակել ամսագիր, որի
բաղադրական բաժնում ուզում էր մասնակցութիւն ունենալ ինքը: Բարո-
ութեան Ընկերութեան անդամ էր: Մի ժամանակ ծառայում էր Քիշինով,
որտեղ նրան հաճախ էր այցելում Պուշկինը: Կապված էր «Մոսկովսկի
նաբլյուդատելի» եւ նրա շրջանակի հետ, գտնվում էր ոստիկանութեան
հսկողութեան տակ:

Այս բանաստեղծութեան մէջ Նապոլեոնի կերպարին տրված են ավելի

դրական գծեր, քան Պուշկինի Նապոլեոնին նվիրված նախորդ քանաստեղծություններում:

Օվիդիոսին.— Առաջին անգամ տպագրվել է առանց ստորագրության: Բանաստեղծությունը նվիրված է Պուշկինի սեփական վիճակի (աքսորական էր Ռուսաստանի հարավում) և Օվիդիոսի վիճակի (Հռոմից աքսորված է եղել Սև ծովի ափը) զուգադրությանը: Նա հռոմեական բանաստեղծի «Վըշտալի էլեգիաներին» հակադրում է իր «աննկուն քնարը» և «հպարտ խիղճը»:

Պլուտին.— Բանաստեղծությունն ուղղված է Ա. Լ. Դավիդովի կնոջը՝ Ազլայա Անտոնովնա Դավիդովային: «Չափազանց հաճելի, թեթևաբարո, պճնամոլ, ասես իսկական Ֆրանսուզի,— պատմում է ժամանակակիցը,— նա Կամենկայում մագնիսի նման էր, որ իրեն էր ձգում ալեքսանդրյան ժամանակի բոլոր երկաթե գործիչներին: Գլխավոր հրամանատարից մինչև ստորին ծառայողը, ամենը ապրում և ցնծում էին Կամենկա գյուղում, և որ գլխավորն է՝ մեռնում էին սքանչելի Ազլայայի ոտքերի տակ»: Աճեալ.— նախ վնոջ տիպ՝ Մոլիերի «Կանանց դպրոց» կատակերգության մեջ:

1822 (էջ 128—132)

Սեֆի Երզն.— Բանաստեղծության սյուժեն վերցված է Կարամզինի «Ռուսական պետության պատմություն» գրքից, որտեղ շարադրված է մի առասպել Օթեգի մահվան մասին:

Հուլյն աղջկան.— Բանաստեղծությունը նվիրված է Բայրոնի երգած աղջկան, Կալիպսո Պոլիստոնիին, որն աղբ ժամանակ ապրում էր Քիշնեվում: Լեյտյի երգիչ՝ Բայրոն:

Կալանավորը.— Գրված է Քիշնեի բանտը այցելելու տպավորության տակ: Այդ բանտում պահվում էր «գերի մեծացած մի արծիվ»: Բանաստեղծությունը, որպես երգ, լայն տարածում է գտել ժողովրդի մեջ:

1823 (էջ 133—136)

Դշխանաձի Մ. Ա. Գոլցինային.— Ակնարկում է Պուշկինի ինչ-որ բանաստեղծությունը, որ երգելիս է եղել իշխանուհին (թերևս, իր երաժշտությամբ):

1824 (էջ 137—142)

«Վե՛րջ ամեն ինչի — կապ չկա մե՛ր մեջ».— Հասցեագրված է, ըստ երևույթի, կոմսուհի Վորոնցովային:

Մովին.— Այս բանաստեղծությունը, որ Պուշկինը գրել է Օդեսայից մեկնելուց առաջ (1824 թ. հուլիսի 30-ին) սկզբում բաղկացած էր առաջին յոթ և վերջին երեք տներով: Բանաստեղծությունը վերամշակելիս Պուշկինը գրել է վեց նոր տուն՝ Նապոլեոնի մասին, որոնցից երկուսը հետագայում տեղափոխվել է «Նապոլեոնին» բանաստեղծության մեջ: 9—12 և 22—30 տողերը խոսում են ցարական կառավարության հալածանքների պատ-

ճառով Ռուսաստանից Պուշկինի փախչելու մտադրության մասին: 40—50 տողերը նվիրված են Բայրոնին: 53—55 տողերը գրված են Ռուսաստանում լուսմուխի ոգով՝ մարդու վրա «լուսավորության» այլասերող ազդեցության մասին:

«0, վարդ աղջիկ իմ, շղթայված եմ ես...».— Առաջին անգամ հրատարակվելիս բանաստեղծությունը կոչվել է՝ «Նմանողություն թուրքական երգի»: Սակայն նմանօրինակ թուրքական երգի գոյության մասին մեզ ոչինչ հայտնի չէ:

Ուկրոդ տղերձ գրաբնիչին.— Ինչպես և առաջին ուղերձը, սա ևս ուղղված է Ա. Ս. Բիրուկովին: Ուկրոդին առիթ է ծառայել Ա. Ս. Շիշկովին իշխան Ա. Ն. Գոլցինի փոխարեն ժողովրդական լուսավորության միևնույն նշանակելը (1824 թ. մայիսի 15-ին: 1—8 տողերը հիշատակովյուն են առաջին ուղերձի մասին: 16—20 տողերում Պուշկինը վերհիշում է, թե ինչպես գրաբնիչը Կրասովսկին Օլինի «Ռեֆյանկներ էլիգին» բանաստեղծության մեջ արգելեց «Քո շուրթերի երկնային ժպիտը որսալ տողը» և ինչպես նույն մարդը թույլ չտվեց հուրիներին կոչել «Աստվածային»: 35—38 տողերում խոսվում է Շիշկովի կողմից «Ռուսական խոսք սիրողների գրույց» խմբակը կազմակերպելու մասին: 37—38 տողերը վերաբերում են Դերժավինին և Եկատերինա II-ին: Ա. Կալյու՝ իշխան Գոլցին: Կեմհայրը Գալիչ.— Պետերբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր Գալիչը, որ մեղադրվում էր աթեիզմի մեջ, զղջաց և իր ուսմունքը «սխալ ու վնասակար» ճանաչեց. դրանով հիացած Ռուսիչը և Կավելինը զղջացող Գալիչին հանդիսավոր կերպով եկեղեցի տարան, և այնտեղ քահանան նրա գլխին աղոթքներ կարդաց և ցողեց նրան սրբազան ջրով:

1825 (էջ 143—148)

Բարեկամներիս.— Սույն էպիգրամն ուղարկելով Վլադիմիրին (1825 թ. հունվարի 25-ին), Պուշկինը գրել է նամակում՝ «Ահա քեզ բանաստեղծություն, գրված Վասիլի Լվովիչի ոգով»: Վլադիմիրին էպիգրամը տպագրեց «Մոսկովսկի տեղագրամ», 1825 թ. № 3-ում, «Ժողովրդական բարեկամներիս» վերնագրով, որի դեմ Պուշկինը բողոքեց Սևերնի պաշտպանում:

Փառքի տե՛նչ.— Վերաբերվում է կոմսուհի Ե. Կ. Վորոնցովային:

Ex ungue Leonem.— էպիգրամը գրված է «Բարեկամներիս» բանաստեղծության մասին Ա. Ե. Իգմայիլովի գրախոսության առիթով: Ex ungue Leonem — լատինական առած է, որ նշանակում է՝ «ճանկեթից են ճանաչում առյուծին»:

Պ. Ա. Օ... (Գրոցե ես արդեն չեմ մնա երկար)։— Այս բանաստեղծության մեջ, որ գրված է Պ. Ա. Օսիպովայի ալբոմում, բանաստեղծը նրան հրաժեշտ է ասում, պատրաստվելով մեկնել արտասահման: «Թե կյանքը քեզ խաբի մի օր...».— Նվիրված է Նալբաբյա Նիկոլանա Վուլֆին՝ տասնհինգամյա աղջկան Պ. Ա. Օսիպովայի, որ առաջին անգամ Պուշկինի տաղանունն էր կրում: Նա Տրիգորսկոյե գյուղում կալվածատիրուհի էր, և Պուշկինը մոտ էր նրա հետ մինչև իր կյանքի վերջը:

Ձմեռվա իրիւմեր.— Բանաստեղծութիւնն ուղղված է բանաստեղծի դայտի Արինա Ռոդինովնային:

4... (Այն ականթարթն եմ հիշում...)— Բանաստեղծութիւնն ուղղված է Պուշկինի հարեանուհի Պ. Ա. Օսիպովայի զարմուհուն՝ Աննա Պետրովնա Կենինին: 1825 թ. ամռանը նա հյուրընկալվում էր Տրիգորսկում: Առաջին քառատողում բանաստեղծը հիշում է 1819 թվականին Պետերբուրգում Օրենինների տանը նրա հետ իր առաջին հանդիպումը: Կենինը գրի է առել, թե ինչպես է Պուշկինն իր Տրիգորսկից հեռանալու օրն այդ բանաստեղծութիւնը տվել իրեն: «Նա առավոտյան եկավ և հրածեշտի համար բերեց ինձ «Օնեգինի» երկրորդ գլխի մի օրինակ (Կենինը սխալվում է, երկրորդ գլուխն այդ ժամանակ դեռ լույս չէր տեսել: Հավանաբար դա եղել է «Եվգենի Օնեգինի» երկրորդ գլուխը), դրանք դեռ չկտրտված մամուլներ էին, որոնց արանքում ես գտա փոստային քառածալ մի թուղթ՝ վրան բանաստեղծութիւն» (Այն ականթարթն եմ հիշում պայծառ» և այլն, և այլն: Երբ ես պատրաստվում էի զարդատուփի մեջ թաքցնել բանաստեղծական նվերը, նա երկար նայում էր ինձ, հետո ջղային խլից ձեռքիցս և չէր ուզում վերադարձնել. աղաչանք-պաղատանքով ետ ստացա ես դարձյալ, թե մտքով ի՞նչ անցավ այդ ժամանակ, ես չգիտեմ»:

1826 (էջ 149—153)

Ծրգեր Ստենկա Ռազինի մասին.— Այս երգերը Պուշկինի ինքնուրույն ստեղծագործութիւններն են: Պարսիկ իշխանուհուն Վուզայի մեջ խեղդելու պատմութիւնը կա Ստրեյսի «Նրեք հիշարժան... ճանապարհորդութիւն» երկի մեջ (Երրորդ ճանապարհորդութիւն, գլուխ 13-րդ): Զորավարի կողմից Ռազինի մուշտակն ու նվերներ պահանջելու պատմութիւնը վերցված է 18-րդ դարասկզբի «Տարեգրութիւնից»: Երրորդ երգը գրված է ժողովրդական բանահյուսութեան հիման վրա:

Խոստովանություն.— Բանաստեղծութիւնը նվիրված է Պ. Ա. Օսիպովայի խորթ աղջկան՝ Ա. Ի. Օսիպովային (Բեկլեշևա):

Մարգարե.— Սկզբնական խմբագրութեամբ բանաստեղծութեան առաջին տողն այսպես էր՝ «Մեծ վշտից տանջված...»: Դա ցույց է տալիս, որ բանաստեղծութիւնը կապված է ղեկաբորիստների մահապատժի լուրն ստանալու հետ: «120 բարեկամների, եղբայրների, ընկերների տաժանակրութիւնը սարսափելի է»— գրում է Պուշկինը Վյաչեմսկուն 1826 թ. օգոստոսի 14-ին:

1827 (էջ 154—159)

«Հպարտ ապրեցեք, ո՛վ ախորայկներ».— 1827 թ. հունվարի սկզբներին, Մոսկվայում, Պուշկինն այս ուղերձը հանձնել է ղեկաբորիստ Ն. Մ. Մուրավյովի կնոջը՝ Ա. Գ. Մուրավյովային, որ մեկնում էր Սիրիո՝ ամուսնու մոտ: Այս ուղերձին իշխան Ա. Ի. Օդոևսկին պատասխանեց «Իմաստուն լարերի հնչյունները չբո՞ւմ» բանաստեղծութեամբ:

«Կյանքի տափաստանում տրտմատեսիլ, անծայր...».— Պուշկինն իր ձեռքով գրել է Կարամզինի ավագ դուստր Ս. Ն. Կարամզինայի արժումը: «Ընչպիսի՞ գիշեր: Ժաֆեհան մի ցուրտ...».— Այս բանաստեղծութիւնը, հավանաբար, սկիզբն է մի էպիկական ստեղծագործութեան:

1828 (էջ 160—170)

«Պարզե անօգուտ, պատահական».— Գրված է 1828 թ. մայիսի 26-ին, Պուշկինի ծննդյան օրը: Տպագրվելուց հետո միտրոպոլիտ Ֆիլարետը լափածո առարկութիւն գրեց, որին իր հերթին պատասխանեց Պուշկինը «Զվարճութեան կամ ձանձրութի պահին» բանաստեղծութեամբ:

Ջրահեղձը.— Առաջին անգամ հրատարակվելիս բանաստեղծութիւնն ուներ «Ժողովրդական երգ» ենթավերնագիրը, իսկ 1829 թ. հրատարակված մեջ՝ «Ժողովրդական հեքիաթ» ենթավերնագիրը:

«Ազաւի մօտ ազոավ քենց».— 1829 թ. հրատարակված է «Շոտլանդական երգ» վերնագրով: Բանաստեղծութեան սլոժիկի աղբյուրը շոտլանդական ժողովրդական մի բալլադ է, որ վերցված է 1803 թվականին Վայտեր Սկոտի հրատարակած «Շոտլանդական ժողովրդական երգեր» ժողովածուից:

«Քաղա՛ք դու ճոխ, քաղա՛ք քշվառ».— Գրված է Պետերբուրգից Միխայիլովսկոյ մեկնելու նախօրեին:

Պետե՛ ու ամբոխը.— Բանաստեղծութիւնն սկզբում կոչվում էր «Խաժամու՛»: Վերնագիրը փոխել է բանաստեղծը, 1836 թ.:

Ի՛մանկաւ: Մտե՛րմտե՛ի: «Ի՛նչտա՛վոր է, ո՛վ դարձել է...».— այս երեք բանաստեղծութիւններն էլ ուղղված են Ագրաֆենա Յյոդորովնա Զալրեսկայային, որ նշանավոր է եղել իր կրթութեամբ և նախապաշարունակների կալային, որ նշանավոր է եղել իր կրթութեամբ և նախապաշարունակների նկատմամբ արհամարհանքով: Բարատինսկին նրան նկարագրել է «Պարահանդես» պոեմում, իսկ Պուշկինը՝ «Եվգենի Օնեգինի» 8-րդ գլխում Նինա Վորոնսկայայի և «Հյուրեր հավաքվեցին ամառանոցում», «Մենք ամառանոցում երեկո անցկացրինք...» վիպակների Զինաիդա Վոլսկայայի կերպարներում:

1829 (էջ 171—180)

Դռն.— Պուշկինը Արդրուից մեկնեց այն ժամանակ, երբ դեռ ուսական զորքերը չէին վերադարձել Ռուսաստան, և այդ պատճառով բանաստեղծը հայտնվում է Դռնի ափերին՝ որպէս հաղթանակի լրաբեր:

«Ապրում էր մի աղքատ ասպետ...».— Առաջին խմբագրութեամբ բանաստեղծութիւնն «Առասպել» էր կոչվում, որ Պուշկինը մտադիր էր տպագրութեան տալ Զաբոսկի կեղծանունով: Բանաստեղծութիւնը կրճատված և փոփոխված խմբագրութեամբ (Տասնչորս տնից՝ ութը) ղեկավարեց «Պատկերներ ասպետական ժամանակներից» դրամատիկական երկի մեջ, որովհետեւ գրաքննութիւնն արգելեց նրա լրիվ և առանձին հրատարակութիւնը:

Համարելով այն սրբապիղծ գործ: Ծ. Զարեհը թարգմանել է այս բանաստեղծության կրճատված տարբերակը, որ մեջ ենք բերում ստորև՝

Ապրում էր մի աղքատ ասպետ՝
Եվ լուակյաց, և բարի,
Տեսնող՝ գունատ ու խստադեմ,
Ոգով՝ խիզախ ու արի:

Տեսնել էր նա տեսիլ մի վառ,
Մտքի համար անքնին,
Եվ տեսիլն այդ հավիտյան, հար
Դրոշմվել էր իր սրտին:

Այդ օրվանից հոգով անխոշ
Նա կանանց չէր նայում էլ,
Նա մինչև մահ ոչ մի կնոջ
Զկամեցավ խոսք ասել:

Պարանոցին, շալի տեղ, մի
Զոր վարդարան նա կապեց,
Եվ պողպատե քոլը դեմքի
Ոչ որի դեմ չբացեց:

Սիրտը լցրած սիրով անեղծ
Եվ ցնորքով այն անահ՝
A. M. D. իր արնով գրեց
Իր վահանի վրա նա:

Եվ հեռավոր Պաղեստինում
Պալադիններն ուր ուրիշ
Իրենց տիկնանց էին դիմում
Դեպի կոիվ թռչելիս:—

Lunen Coelum, Sancta Rosa
Բացականչում էր նա խենթ,
Եվ որոտի նման կոչն այս
Սփռում էր մահ ու աղետ:

Դառնալով իր ամրոցն հեռու՝
Փակ մենակյաց նա դառավ,
Միշտ անբարբառ և միշտ տխուր,
Իբրև մի խենթ, նա մեռավ:

Կովկաս. — Բանաստեղծությունը Պուշկինի՝ Կովկասում կատարած ուղե-
վորության տպավորությունների արտացոլումն է: Բնապատկերի նկարա-

գրությունը մոտ է «Ճանապարհորդություն դեպի Արզրում» երկի 1-ին և
5-րդ գլուխների բնապատկերի նկարագրությանը:

Դեկրալ. — Բանաստեղծությունը պատմում է մի միջադեպ, որին
ակնատես է եղել Պուշկինը՝ դեպի Արզրում կատարած արշավանքի ժա-
մանակ:

Ինկրալ. — Թուրքական հին բանակի հեծյալ գինձոր: Դեկրալ-խենթ
տաքգլուխ կտրիճներին հավաքագրում էին գերազանցապես Բոսնիայում և
Ալբանիայում:

«Նրբ ջահելության տաբիները և...» — Բանաստեղծությունն ուղղված
է Կոմսուհի Ա. Յ. Զակրեակայային: Կոմսուհին, որ ծննդյան աղջանունով
Տոլստայա էր, Ֆինլանդիայի գեներալ-նահանգապետի կինն էր: Նրան են
նվիրված «Դիմանկար» («Իրենց բոցավառ հոգով»), «Լանջաղարդ» բա-
նաստեղծությունները:

Հիշողություններ Ցարսկայե Սելյում (Հին հիշողությանը ճշգրտված իրա-
պես). — Սկսվում է նույն տողերով, ինչ և 1814 թ. գրված նույնանուն
բանաստեղծությունը: Նաև այս նոր բանաստեղծության մեջ հիշողություն-
ները գլխավորապես նվիրված են 1812 թ. հայրենական պատերազմին,
ծարսկայե Սելյուով անցնող զորամասերին և ժողովրդական դիմադրական
շարժմանը (Քափառող հետիտներ): Աստվածաշնչյան պատանի. — անա-
ռակ որդին, որ ըստ աստվածաշնչյան պատմւի, լքեց հայրենական տունը,
բայց մի շարք տարիներ անցկացնելով արատավոր կյանքով, զղջմամբ
վերադարձավ հայրական հարկի տակ: Կագուլյան երկրի շանքը. — Կոմս
Պ. Ա. Ռումյանցով-Ջաղունայսկի: Նավաբացի Հանգիրալ. — Ի. Ա. Հանսի-
բալ, գեներալ-պորուչիկ, 1770 թ. մասնակցել է Արշիպեղագի արշավան-
քին, գլխավորել է Նավաբայի գրավումը, օդ է հանել ամբողջ թուրքական
նավատորմը, որ թաքնված էր Զեսմենական ծովախորշում:

Վաներ՝ Կագրեկի վրա. — Ճանապարհորդություն դեպի Արզրումի՝
5-րդ գլխում նկարագրված նույն վանքն է, Մմինդա Սամեդա հին եկե-
ղեցին:

1830 (էջ 181—187)

Աշխատանք. — Բանաստեղծությունը գրված է «Եվգենի Օնեգինը» ավար-
տելու առթիվ, թվագրված «Ռուդինո, 1830, սեպտ. 25, 8 1/4 ժամ»:

«Ստամբուլն եմ գովում գլավուրները հիմա». — Կրճատված և փո-
փոխված խմբագրությանը բանաստեղծությունը գետեղվել է «Ճանապարհոր-
դություն դեպի Արզրում» երկի հինգերորդ գլխում:

«Ի՞նչ է քեզ համար անունն իմ հարցի». — Գրված է 1830 թ. հուն-
վարի 5-ին, լեհուհի գեղեցկուհի Կարոլինա Սորանսկայայի ալբոմում, ի
պատասխան վերջինիս խնդրանքի, որ Պուշկինն ստորագրի իր ալբոմում:
Պուշկինը նրա հետ ծանոթացել է 1821 թ. փետրվարին, Կիևում, ապա ավելի
ուշ հանդիպել է Օդեսայում և Պետերբուրգում: Սորանսկայայի հանդեպ բա-
նաստեղծի զգացմունքն են վկայում նրան ուղղված Պուշկինի երկու նա-
մակները՝ գրված 1830 թ. փետրվարի երկուսին:

1831 (էջ 188—189)

«Եւջաճ Բանախ է լիցել տոնում».— Բանաստեղծութիւնը գրված է լիցեյի բացման տարեկարծի օրվա տոնակատարութեան առթիւ 17—24 տողերը նվիրված են մահացած վեց լիցեյականների՝ Ն. Գ. Ռժեսկին, Ն. Ա. Կորսակովին, Պ. Ֆ. Սավրասովին, Կ. Դ. Կոտենսկուն, բարոն Ա. Ա. Դեյլիգին և Ա. Ս. Նասկովին Պուշկինը չգիտեր յոթերորդ ընկերոջ՝ Ս. Ֆ. Բրոզկիոյի մահվան մասին, որ վաղվէլ էր Իտալիայից 1821 թ. Պեմոնտեի ապստամբութեանը մասնակցելու համար, գնացել էր Հունաստան և, նրա անկախութեան համար պայքարելով, մեռել էր։ Պուշկինի այն նախազգացումը, որ արտահայտված է 25-րդ տողում, կատարվեց. նա, իրոք, առաջինը մահացավ իր հիշատակած ընկերներից հետո։

1832 (էջ 190—192)

«Եվ մեճ ատաղ զնացիճ, ու սարսափը պատեց ինձ».— Երկու հատվածներն էլ («Եվ մենք առաջ զնացինք», «Այնժամ ես տեսա մի պարսիկներ») Դանթեի «Դոյստո» տանջանքների ենթարկվող մեղավորների նկարագրության նմանողություններն են, որ զուրկ չեն որոշ արդիականությունից։ Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակության մեջ։

Կեղեցկունի.— Բանաստեղծությունն իր ձեռքով Պուշկինը գրել է կոմսուհի Ե. Մ. Զավադովսկայայի ալբոմում։

«Ռեքստունկի աստվածն ուրախ».— Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակության մեջ։

1833 (էջ 193—194)

«Յաւահալան Բանգարուսի պոետներ զատավոր...».— Երգիծական ուղերձ է։ Տասներկուերորդ տողը խոսում է Բուալոյի չափածո աֆորիզմի մասին՝ «Մի կատարյալ տեսնող մի երկար պոետ արծի»։ 29-րդ տողն է նկատի ունի 1820—1830 թթ. ծխախոտի գործարանի տեր Վ. Գ. Ժուկովին։ Վերջին երեք տողն ակնարկում է Պուլեռին, որը 1829 թ. «Ռուս ժողովրդի պատմության» առաջին հատորը հրատարակելիս հայտարարեց տասներկու հատորների բաժանորդագրություն։ Մինչդեռ 1833 թ. վեցերորդ հատորով հրատարակությունը դադարեց։

«Արձակ դաշտում՝ ալեմածան».— 13—14 տողերը վերցված են շատ տարածված ժողովրդական մի երգից։

1835 (էջ 195—197)

«Այցելելիք Երեք...».— Բանաստեղծությունը նվիրված է Միխայիլովսկույն գլուղին, որտեղ Պուշկինը կրկին եղել է 1835 թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին։ Աքսորված Պուշկինը Միխայիլովսկույն գլուղում ապրել է

1824 թ. օգոստոսի 9-ից մինչև 1826 թ. սեպտեմբերի 4-ը։ Մյան են վերաբերում բանաստեղծության 1—3 տողերը։ 10—14 տողերը վերաբերում են Պուշկինի դալակ Արինա Ռոդոնովնային, որ մահացել է 1828 թ. հունիսի 25-ին, Պետերբուրգում։

«Նս կարծում էի, քե մտացել է».— Բանաստեղծությունը նվիրված է անհայտ մի աղջկա և գրված է բանաստեղծի հարսանիքից մոտավորապես մեկ ամիս առաջ։ 1835 թվականի աշնանը, Միխայիլովսկույն գլուղում, բանաստեղծությունը վերամշակվել և վերահասցեագրվել է Մ. Ի. Օսիպովային։

1836 (էջ 198—200)

Աշխարհիկ իշխանություն.— Վաղեմակու կարծիքով, բանաստեղծությունը «հավանաբար գրված է այն պատճառով, որ ուրբաթ օրը Կազանսկի վանքում զինվորները ժամապահ են կանգնում Քրիստոսի դիմածկոցի մոտ»։ Առաջին վեց տողերը ավետարանական պատումն են վերարտադրում խաչված Հիսուս Քրիստոսի մահվան մասին։

«Նս ինձ համար կանգնեցրի արձան անձնակից».— Այս բանաստեղծության բնաբանը վերցված է Հորացիոսի «Մելպոմենային» ներբողից։ Այնքանեղբայր ճուշտություն.— Ալեքսանդրյան հուշակոթող, որ գրված է Ալեքսանդր Ա-ի հիշատակին, Պետերբուրգի պալատական հրապարակում։ Պուշկինը «Հեռացավ Պետերբուրգից Ալեքսանդրյան հուշակոթողի բացումից 5 օր առաջ, որպեսզի շմասնակցի այդ արարողությանը՝ իր ընկերների՝ կամեր-յունկերների հետ» (Սա՛ իր օրագրից)։ Պատճառն, անշուշտ, ավելի խորն էր. Պուշկինը չէր ուզում մասնակցի լինել Ալեքսանդր Ա-ի փառաբանմանը։

ՊՈՆՄԵՆՈՒ ԵՎ ՀԵՔԻԱՔԵՆՈՒ (էջ 201—205, 298—353)

Պուշկինն սկսեց պոեմներ գրել դեռ աշակերտական նստարանին («Արեղա», «Ֆոնտիլիդինի ուրվականը», «Բովա»)։ Լիցեյում Պուշկինն սկսեց «Ռուսլան և Լյուդմիլա» պոեմը, մի գործ, «որի երևան գալը... նշում է Բելինսկին,— դարաշրջան ստեղծեց ռուս գրականության պատմության մեջ»։ Մյանից անմիջապես հետո գրված «Կովկասի գերին» պոեմում բանաստեղծը հեքիաթից դիմեց իրականությանը։ Պուշկինն այդ գործի մեջ իր առջև խնդիր է դնում լայն ընդհանրացում կատարել, ստեղծել իր ժամանակի առաջավոր ազնվական մտավորականի կերպարը։ «Գերին այն ժամանակվա հերոսն է,— գրում է Բելինսկին,— Պուշկինը չէ, որ նրանց ծնել է, կամ հնարել. նա միայն առաջինն է ցույց տվել նրանց... Այդ տեսակետից «Կովկասի գերին» պատմական պոեմ է»։ Հեղափոխական ուժ-մանտիզմի ոճը, որ ստեղծել է Պուշկինն իր այդ պոեմով, համապատասխանում էր զեկաբրիտական ապստամբության նախօրի ռուս հասարակության առաջավոր շրջանների տրամագրություններին։ Դրանով է

բացատրվում, որ Պուշկինն ստեղծեց ևս մի շարք ողբերգական պոեմներ, որոնք մեծ հաջողություն ունեցան ժամանակակիցների շրջանում: Միաժամանակ նկատելի է, որ այդ ողբերգական պոեմներում աստիճանաբար շատանում են ուսուցիչի տարրերը: Այդ բանը երևում է իրականության պատկերման սուրբեկտիվ-լիրիկական ձևից («Կոմկասի գերին»), դեպի Նյութրի դրամատիզացիան անցում կատարելու մեջ («Բախշիսարայի շաւըրվանը», «Գնչուները»):

Երեսնական թվականներին Պուշկինն ստեղծում է խոր սոցիալական-փիլիսոփայական բովանդակությամբ պոեմներ: Սա հաստատում է հատկապես նրա վերջին պոեմը՝ «Պղնձե հեծյալը», որտեղ ամբողջ սրությամբ գրված է անհատի և պետության պրոբլեմը:

Հասակայես իր պոեմներով է, որ Պուշկինը դարձավ աշխարհի մեծագույն բանաստեղծներից մեկը:

Ռուսական ժողովրդական հեքիաթներ Պուշկինը լսել է դեռ մանուկ հասակից՝ իր դայակ Արինա Ռոդիոնովնայից: Մանկության տարիների հիշողությունների ազդեցության տակ, Պուշկինը կիցելում, 1815 թ. սկսել է գրել երգիծական հեքիաթ-պոեմ Բովայի մասին, որի սյուժեն գեղեցիկ Ռադչևն էր փորձ արել գրական-գեղարվեստական մշակման ենթարկելու: Պուշկինը չավարտեց այդ գործը, բայց ռուսական հեքիաթային-ժողովրդական ստեղծագործության կերպարները իրենց արտացոլումը գտան «Ռուսական և Լյուդմիլա» պոեմում:

Ժողովրդական հեքիաթներով Պուշկինը շարունակում էր հետաքրքրվել նաև իր հարավային արտարվարում: 1822 թ. Քիշնևում Պուշկինը մշտադրվեց գրել նոր հեքիաթ-պոեմ Բովայի մասին, որից մեզ հասել է սևագիր սկիզբը և մի քանի ուրվագիծ: Նույն թվականին Պուշկինը մշակեց «Նիկիտ Թագավորը և նրա քառասուն աղջիկները» երգիծական հեքիաթի պլանը:

1824—1826 թթ. Միխայլովսկոյե գյուղում Արինա Ռոդիոնովնայի պատմած հեքիաթները Պուշկինի առջև բացեցին ժողովրդական երեակայության մի ամբողջ աշխարհ: Դայակի պատմած հեքիաթները մեծ տպավորություն գործեցին արգեն հասուն բանաստեղծի վրա: «Լսում եմ իմ դայակի, Տատյանայի դայակի բնօրինակի հեքիաթները»,— հայտնում էր նա մի նամակում Օդեսայի իր ծանոթներից մեկին: «Գիտե՞ս արդյոք իմ զբաղմունքի մասին, — գրում էր նա եղբորը՝ Լև Սերգեևիչին, 1824 թ., — մինչև ճաշ գրություններ եմ գրում. ճաշում եմ ուշ. ճաշից հետո գրում եմ ձերի. երեկոները հեքիաթներ եմ լսում և դրանով հատուցում իմ անիծյալ դաստիարակության պակասները: Ինչ հրաշալիք են այդ հեքիաթները: Ամեն մեկը մի պոեմ է»:

Պուշկինը հենց այդ ժամանակ գրի առավ դայակի պատմածներից մի քանի հեքիաթ և նրանց ազդեցության տակ, տեսրի կազմի վրա, որպես բնարան, գրեց «Մովսիսորում կանաչ կաղնի»-ով սկսվող նշանավոր սոդերի սևագրությունը: Արինա Ռոդիոնովնայի պատմած և Պուշկինի ձեռքով գրի առնված ժողովրդական յոթ հեքիաթ է հասել մեզ: Սակայն բառատեղծը չի բավարարվել միայն մի դայակի պատմած հեքիաթներով: Նա

շրջում էր գյուղական տոնավաճառները, շուկաներն ու ուխտավարները և թափառական երգիչներից ու ասացողներից լսում ու գրի էր առնում նրանց պատմած հեքիաթներն ու զրույցները:

1825 թ. ամռանը Պուշկինն ավարտեց ժողովրդական-հեքիաթային սյուժեի իր առաջին բանաստեղծական մշակումը՝ «Փնացուն», որ գրված է բալլադի ձևով, բայց հեղինակը ամենայն իրավամբ անվանում է «ռամական հեքիաթ»: «Ռամական հեքիաթ» մի այլ՝ հիանալի օրինակ է «Ջբահեղծը», գրված 1828 թ.:

Սակայն Պուշկինի հեքիաթների մեծ մասը գրված են նրա ստեղծագործական վերջին շրջանում: 1830 թ. աշնանը բանաստեղծը գրեց «Տերտերն ու իր Բալդի ծառան» հեքիաթը: Հավանական է, որ նույն թվականին է գրված նաև անավարտ «Արջուհու հեքիաթը»: Այս երկու հեքիաթներն առանձնանում են նրանում, որ ժողովրդային բովանդակության ամբողջությամբ համապատասխանում է պատմի ժողովրդական ձևը: Դայակից լսած մի հեքիաթի գրառում հիմք է դարձել «Քնած գլխուհին և յոթ քաղերը» հեքիաթի համար, որ գրված է Բուդիսոյում, 1833 թ.:

«Ձկնորսի և ոսկե ձկնիկի» (1833 թ.) և «Ոսկե աքլորիկ» հեքիաթներում Պուշկինը հասավ ավելի ժողովրդայնության, քան երեսնական թվականների իր բոլոր հեքիաթներում: Սա առանձնապես վկայում է «Ձկնորսի և ոսկե ձկնիկի» հեքիաթը, որ գրված է ժողովրդական ազատ ոտանավորով: Եվ պատահական չէ, որ այդ ստեղծագործությունը կարճ ժամանակում արագ տարածվեց ժողովրդի մեջ: Պուշկինի հեքիաթների ժողովրդայնությունը ոչ միայն նրանց հրաշալի լեզվի շնորհիվ է, այլև՝ որ նա կարողացել է արանցում արտահայտել ժողովրդական մտածողություն: Թագավորներ, ազնվականների ու հոգեարականության նկատմամբ արտահայտած հեգնական վերաբերմունքով Պուշկինի հեքիաթները որոշակի հակադրում էին իր ժամանակի պաշտոնական ժողովրդայնության գաղափարախոսությանը: Մաքսիմ Գորկին հիշտ է նշել, որ Պուշկինը «իր տաղանդի փայլով զարդարել է ժողովրդական երգն ու հեքիաթը, բայց անփոփոխ է թողել նրանց իմաստն ու ուժը: Վերցրեք «Տերտերն ու իր Բալդի ծառան», «Ոսկե աքլորիկը», «Մալթան Թագավորը» և այլ հեքիաթներ. այդ բոլոր գործերում Պուշկինը չի թաքցրել ժողովրդական, բացասական վերաբերմունքը աեքսերների ու թագավորների նկատմամբ, այլ, ընդհակառակը, առավել ցայտուն է ընդգծել այն»:

«ԿՈՄԿԱՍԻ ԳԵՐԻՆ» (Էջ 201—223)

Պուշկինն այս պոեմն սկսել է Ղրիմում, ավարտել է Կամենկայում, 1821 թ. փետրվարի 23-ին: Լույս է տեսել 1822 թ., բաղմամբիվ գրաքննչական աղավաղումներով: Պոեմը մեծ հաջողություն ունեցավ:

Հրատարակվելուց չորս ամիս հետո պարուսույց Դիդլոն բնագրեց «Կոմկասի գերին կամ հարսնացուի ուրվականը» բալետը (երաժշտություն՝ Կ. Կավոսի): 1859 թ. լույս տեսավ գեղեցիկ Պուշկինի կենդանության օրոք

սկսված և 40-ական թթ. ավարտված Ա. Ալլարեի «Կովկասի գերին» օպերան: Կան պոեմի գրամատիկական բնագործան մի քանի փորձեր: Սովետական շրջանում բնագործել է Բ. Վ. Ասաֆևի «Կովկասի գերին» բալետը:

«ԳԱՐՐԻԵԼԱԿԱՆ» (էջ 224—241)

Պուշկինը պոեմը գրել է Քիշնևում 1821 թ. ապրիլին, այսինքն՝ զատկի նախօրեին և զատկի օրերին. այս հանգամանքը տալիս էր պոեմին հատկապես դեմոնստրատիվ և մարտնչող հակաեկեղեցական բնույթ:

Պոեմը համաիրանքով ընդունվեց դեկաբրիստական շրջաններում: 1826 թ. մարտի 8-ին, այսինքն՝ դեկաբրիստների գործի քննության ամենաեռուն ժամանակաշրջանում, ժանդարմական գեներալ Բիրիկովը Պուշկինի մասին Բենկենդորֆին ուղղած զեկուցագրի մեջ «Գարրիելականը» անվանում է «ապստամբական ոտանավոր», որը «ծաղրի վտանգավոր ու նենգ զենքով հարձակվելով կրոնի՝ այդ սանձի՝ սրբության վրա, մի բան, որ «անհրաժեշտ է բոլոր ժողովուրդներին և, առանձնապես, ռուսներին», «խռովության բոցն է տարածում հասարակության. բոլոր դասակարգերի մեջ»: Սակայն Բիրիկովի զեկուցագրին այն ժամանակ ընթացք չտրվեց: Մինչդեռ պոեմը ձեռագիր արտագրություններով ավելի ու ավելի էր տարածվում: 1828 թ. ոմն շտաբս-կապիտան Միտկովի ճորտերը դիմում են ուղարկում Պետերբուրգի միտրոպոլիտին՝ զանգատվելով, թե պարոնը իրենց առաջ կարգաց «Գարրիելականը»: Այս անգամ մատնությանն ընթացք տրվեց, և ստեղծվեց հատուկ գործ՝ «պաշտոնաթող շտաբսկապիտան Միտկովի կողմից «Գարրիելական» ոտանավորի ձեռագիրը կորցրալու միջոցով իր ճորտ գյուղացիների քրիստոնեական կրոնի հասկացողություններում այլասերելու մասին»: Նիկոլայ I-ի կարգադրությամբ գործը հանձնվեց հատուկ հանձնաժողովի քննարկմանը և վարվում էր թագավորի անմիջական հրահրությամբ: Պուշկինը երկու անգամ հարցաքննության է կանչվել Պետերբուրգի զինվորական գեներալ-նահանգապետի մոտ: Բանաստեղծը չէր ընդունում, որ ինքն է պոեմի հեղինակը, ասելով, թե ինքը «Գարրիելականը» կարդացել է դեռևս լիցեյում 1815—1816 թթ., երբ այն «ձեռքից-ձեռք էր անցնում Հուսարական զնդի սպաների մեջ», և հենց այն ժամանակ էլ ինքն արտագրել է պոեմը, բայց հետագայում այրել է իր արտագրածը: «Գարրիելականի» առթիվ ստեղծված գործը կարող էր ունենալ չափազանց ծանր հետևանք, որի մասին ակնարկում էր Պուշկինը Վյաչեսլավուն գրած նամակում (1828 թ.) «Դու ինձ կանչում ես Պենզա, բայց մեկ էլ տեսար մեկնեցի ավելի հեռու՝ ուղիղ, ուղիղ դեպի արևելք: Վզիս է փաթաթվել շատ հիմար մի կատակ: Կառավարությանն է հասել, վերջապես, «Գարրիելականը», այն ինձ են վերագրում, մատենել են ինձ...»: Այդ տրամադրությունն է արտահայտում 1828 թ. գրած «Նախագագում» բանաստեղծությունը, որն սկսվում է հետևյալ տողերով՝ «Նորից ամպերը իմ գլխին հավաքվեցին լուռ ու խեթ»: Նիկոլայ I-ը չբավարարվեց հարցաքննության ժամանակ Պուշկինի տված բացատրություններով և ուղղակի պահանջեց, որ նա հայտնի պոեմի հեղինակի անունը: Պուշկինն ստիպված եղավ նամակ գրել թագավորին: Այդ նամակի բովանդակությունը մենք չգի-

տենք, սակայն նամակն ստանալուց հետո թագավորը կարգադրել էր գործը կարճել:

«Գարրիելականի» ինքնագիրը մեզ չի հասել: Պոեմի ձեռագիր արտագրությունները գերծ չեն տարբեր թերություններից:

Առաջին անգամ պոեմը (ոչ կատարյալ արտագրությունից) հրապարակել է Ն. Պ. Օգարյովը 1861 թ. Լոնդոնում: Ռուսաստանում «Գարրիելականը» (մեծ կրճատումներով) լույս է տեսել միայն 1908 թ. Պուշկինի երկերի լրիվ ժողովածուի մեջ՝ Ս. Ա. Վենգերովի խմբագրությամբ: Պոեմը լրիվ վիճակում տպագրվել է միայն Հոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ հեղափոխությունից հետո:

«ԲԱԽՉԻՍԱՐԱՅԻ ՇԱՏՐՎԱՆԸ» (էջ 242—258)

Պոեմն սկսված է 1821 թ. և ավարտված է 1823 թ. աշնանը: Պոեմի սյուժեի հիմքում ընկած է Ղրիմի խան Քերիմ-Գիրեյի կողմից լեհ իշխանուհի Մարիա Պատոցկայային առևանգելու մասին եղած լեգենդը: Սկզբում պոեմը կոչվում էր «Հարեմ», հետո հեղինակն այն վերանվանեց «Բախիսարայի շատրվանը»: Առաջին անգամ հրատարակվել է Մոսկվայում 1824 թ. մարտին առանձին գրքով:

Պոեմի հետ միասին, որպես առաջարկ, հրատարակվեց Պ. Ա. Վյաչեսլավուն հղվածը՝ «Ջրույց հրատարակչի և Վերոդայան թաղի կամ Վասիլյան կղզու կլասիկի միջև խորագրով: Հոգվածը և պոեմը կատաղի բանավեճի առարկա դարձան, մի բանավեճ, որ արտացոլում էր կլասիցիզմի պաշտպանների դեմ ռոմանտիկների մղած պայքարը 20-ական թթ. սկզբին:

Պուշկինի կենդանության օրոք «Բախիսարայի շատրվանը» լույս տեսավ ես երկու առանձին հրատարակությամբ (1827 և 1830 թթ.) և զետեղվեց 1835 թ. հրատարակված՝ հեղինակի «Պոեմներ ու վիպակներ» ժողովածուի I հատորի մեջ:

1825 թ. Ա. Շախովսկոյը ձեռագրից Պուշկինի պոեմը՝ վերածելով այն «ռոմանտիկական շախմատ ողբերգության՝ երգերով, խմբերգերով, պարերով, մնլոդրամայով և ճակատամարտով»՝ «Քերիմ-Գիրեյ — Ղրիմի խան» խորագրով: Այդ ողբերգության երաժշտությունը գրեց Կ. Ա. Կալուսը: Սովետական շրջանում Բ. Վ. Ասաֆևը ստեղծեց «Բախիսարայի շատրվանը» բալետը:

Առաջին անգամ հայերեն (գրաբար) թարգմանել է Մկրտչը էմինը՝ 1820—30-ական թթ.: Ձեռագիրը չի հայտնաբերված:

«ԳՆՉՈՒՆՆԵՐԸ» (էջ 259—280)

Պոեմն սկսված է Օդեսայում 1824 թ. հունվարին և ավարտված է Միխայլովսկոյե գյուղում նույն թվի հոկտեմբերի 10-ին:

Պոեմի կերպարները և նույնիսկ որոշ չափով նրա սյուժեն վերցված են կյանքի իրական տպավորություններից: Բանաստեղծի եղբայր

Ն. Ս. Պուշկինը «Կենսագրական տեղեկություններ»-ում Ա. Ս. Պուշկինի մասին մեջ է բերում նրա քիշնեյան ժամանակաշրջանի կյանքից մի միջադեպ. «Մի անգամ Պուշկինն անհայտացավ և չեղանց մի քանի օր Այդ օրերին նա թափառում էր գնդունների խմբի հետ, և դա հետագայում ծնեց «Գնդուններ» պոեմը: Ինքը Պուշկինը խոսում է այդ մասին «Գնդունների» վերբերում. «Հաճախ նրանց ծուլ խմբին միանում, թափառում էի դաշտերում կանաչ...» և այլն: Հենց նույն քանի մասին է խոսում Պուշկինը «Եվգենի Օնեգինի» VIII գլխում և 1830 թ. գրած «Գնդուններ» բանաստեղծության մեջ:

Մեր գնդուի բերանով Պուշկինը պատմում է «աքսորական սուրբ ծնրունու», այսինքն՝ հին հռոմեական բանաստեղծ Օվիդիոսի մասին եղած ավանդությունը, մի բանաստեղծի, որի «ճակատագրի» հետ նա հաճախ էր համեմատում իր սեփական վիճակը: «Զեմֆիրայի երգը» հանդիսանում է «Այբրի ի՛նձ, խորովի՛ր ի՛նձ» մոլորավական ժողովրդական երգի վերամշակումը: Այդ երգը նա շատ անգամ էր լսել, և նրա խնդիրքով կատարվել էր երգի նոտագրությունը: Պուշկինը նոտաներն ուղարկել էր Վյադեմսկուն: Նոտաները «Զեմֆիրայի երգի» տեքստի հետ միասին հրապարակվեցին «Մոսկվայի տիկերաֆ»-ում 1825 թ.:

«Գնդուններն» ավարտելու օրը Պուշկինը հայտնում է Վյադեմսկուն. «Ի դեպ բանաստեղծությունների մասին. այսօր վերջացրի՝ «Գնդուններ» պոեմը: Զգիտեմ ի՛նչ ասեմ նրա մասին: Նա առայժմ զգվեցրել է ինձ» (1824 թ. հոկտեմբերի 8-ին կամ 10-ին գրած նամակից): Նույն օրը նա Ի. Ի. Պուշկինի ձեռքով Ռիլենին ուղարկեց պոեմից մի հատված (սկիզբը), որը տպագրվեց «Պուլյաբնայա զվեզդա» ամսանախում 1825 թ.: Սակայն Պուշկինը չէր շտապում տպագրել պոեմն ամբողջությամբ, երեք համարելով դեռևս ոչ լիովին ավարտված գործ:

Զեռագիր վիճակում ձեռքից-ձեռք անցնող պոեմը, որ տպագրված էր ազատության պաթոսով և այն ժամանակվա հասարակական-քաղաքական կարգի նկատմամբ խոր ատելությամբ, մեծ հաջողություն ուներ ղեկաբերիստների շրջանում: «Գնդուններ» պոեմից բոլորի խելքը գնում է,— գրում էր Ռիլենը Պուշկինին 1825 թ. մարտի 25-ի նամակում:

1825 թ. դեկտեմբերի 14-ից հետո ստեղծված իրադրությունը, ըստ երևույթին, ստիպեց Պուշկինին հետաձգել «Գնդունների» տպագրությունը, և պոեմն առանձին գրքով լույս տեսավ 1827 թ. (առանց հեղինակի անվան):

«Գնդուններ» պոեմի երկրորդ հրատարակությունը լույս տեսավ 1835 թ. (պոեմը գետեզվեց հեղինակի «Պոեմներ և վիպակներ» ժողովածուի II հատորի մեջ):

«Գնդուններ» պոեմը շատ անգամ է բեմադրվել դրամատիկական երկի ձևով և ծայնագրվել է մի քանի անգամ: Ամենից նշանակալիցը Ս. Ռախմանյնովի «Ալեքո» օպերան է:

«ՊՂՆՁԵ ՀԵՄՅԱԼԸ» (Էջ 281—295)

Գրված է 1833 թ. հոկտեմբերին Բուդդինոյում: Վերադառնալով Պեչորայից, Պուշկինը պայմանավորվեց գրավաճառ Ա. Ֆ. Մմիրգինի հետ

պոեմը հրատարակելու մասին: Սակայն պոեմը տպագրել չհաջողվեց, որովհետև Նիկոլայ I-ը, որն իր վրա էր վերցրեց Պուշկինի երկերի գրաքննությունը, հեղինակից պահանջեց փոփոխություններ կատարել: Պուշկինը սկզբում փորձեց թագավորի պահանջներին համապատասխան մի քանի ուղղում մտցնել «ՊՂՆՁԵ Հեծյալի» տեքստի մեջ, բայց հետո իր այդ մտադրությունից վերջնականապես հրաժարվեց:

Պուշկինի կենդանության օրով տպագրվել է միայն պոեմի ներածության մի կտորը՝ «Պետերբուրգ: Հատված պոեմից» խորագրով: Միայն Պուշկինի մահից հետո «ՊՂՆՁԵ Հեծյալը» տպագրվեց ամբողջությամբ, գրաքննական բազմաթիվ փոփոխություններով («Մոլորմանների», 1837 թ., հ. V, № 1): Այնուհետև պոեմը գետեզվեց Պուշկինի երկերի առաջին երկու ժողովածուների մեջ (հետմահու, 1841 թ. և Պ. Վ. Աննենկովի 1855 թ. հրատարակություններում): Պոեմի իսկական տեքստը վերականգնվել է աստիճանաբար և առաջին անգամ ամբողջությամբ հրապարակվել է միայն Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո, 1919 թվականին:

«ՏԵՐՏԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱ ԲԱԼԻԻ ՄԱՌԱՅԻ ՀԵՔԻԱԹԸ» (Էջ 296—303)

Սկսված է 1830 թ. ամառը և ավարտված է սեպտեմբերի 13-ին: Պուշկինի հեքիաթը մոտ է այն ժողովրդական հեքիաթին, որ բանաստեղծը գրի է առել Արինա Ռոդինովնայի խոսքերից: Պուշկինը ծաղրել է գյուղական քահանայի ազահությունն ու տխմարությունը, անցնելով խելոթ ու ճարպիկ աշխատավոր գյուղացու կողմը: Հեղինակի կենդանության օրով հեքիաթը լույս չի տեսել և հրապարակվել է միայն 1840 թ. Վ. Ա. Ժուկովսկու կողմից («Սին օտեչեստվա», հատոր II, գիրք I, մարտ): Գրաքննական նկատառումներով փոխվել են «տերտերը»՝ «վաճառականով», իրիցկինը՝ «տանտիկինով»: Պուշկինի հեքիաթի իսկական բնագիրը տպագրվեց 1882 թ.:

Թարգմ. Աթ. Խնկոյան, «Հասկեր» մանկական ամսագիր, № 11, Թիֆլիս, 1908 թ.:

«ՀԵՔԻԱԹ ՁԿՆՈՐՄԻ ՈՒ ՁԿԱՆ ՄԱՍԻՆ» (Էջ 304—309)

Գրված է Բուդդինոյում 1833 թ. (ավարտված է հոկտեմբերի 14-ին): Առաջին անգամ հրապարակվել է 1835 թ. («Բերլինոսկա դլյա շտենիա», հ. X):

Հեքիաթը հայերեն թարգմանվել է մի քանի անգամ: Լավագույնը Ղազարոս Աղայանի փոխադրությունն է (1884 թ., Թիֆլիս, «Աղբյուր» մանկական ամսագրի հրատարակություն):

«ՀԵՔԻԱԹ ՍԱԼԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՄԱՍԻՆ» (Էջ 310—337)

Սալան թագավորի հեքիաթի սյուժեն վաղուց էր գրավել Պուշկինի ուշադրությունը: Բանաստեղծը հեքիաթը գրի էր առել դեռևս 1822 թ.

Քիշնեում, երկրորդ անգամ գրի է առել այն իր գայակի պատմածից 1824 թ., Միխայլովսկոյե գյուղում: 1828 թ. նա սկսեց հեքիաթը մշակել, շափածոյով գրեց հեքիաթի սկզբի տասնչորս տողը և շարունակութիւնը շարադրեց արձակ ձևով: Սակայն այնուհետեւ Պուշկինի աշխատանքն ընդհատվեց: Հեքիաթի գրական մշակման աշխատանքը վերսկսվեց և ավարտվեց 1831 թ. ամռանը: Հեքիաթը գետեղվեց Պուշկինի բանաստեղծութիւնների երրորդ գրքում, որը լույս տեսավ 1832 թ.: Այդ հրատարակութեան ձեռագիր օրինակի մեջ, որը ներկայացված էր Նիկոլայ I-ին գրաքննչական գիտողութիւնների համար, ցարը, չհավանելով, ընդգծել էր 48—49-րդ տողերը, որոնցից առաջինը ուղղեց Պ. Ա. Պլետնյովը («Զթողնելով գործը վաղվան»-ի փոխարեն գրելով «Իր խոստումը կատարելով»): Հեքիաթի մեջ, ցարի կողմից նայելուց հետո, Պուշկինը կատարեց մի քանի լրացուցիչ փոփոխութիւններ:

Այդ հեքիաթի սյուժեի հիման վրա օպերա գրեց Ն. Ա. Ռիմսկի-Կորսակովը:

ՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բանաստեղծութիւններ

1813

Նատալիային — Թարգմ. Վ. Դավթյան 9

1814

Ոտանավոր գրող բարեկամիս Թարգմ. Ն. Զարյան 9
Օսգար — Թարգմ. Վ. Դավթյան 12
Քրոջս — Թարգմ. Վ. Դավթյան 14
Կազակը — Թարգմ. Ս. Վանուեի 18
Իշխան Ա. Մ. Գորակովին — Թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան 20
Փորձառութիւն — Թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան 21
Երանութիւն — Թարգմ. Հ. Սահյան 22
Ռոմանո — Թարգմ. Հովհ. Թումանյան 23
Լեդա — Թարգմ. Հ. Զարյան 25

1815

Գլուղաքաղաքը — Թարգմ. Ս. Վանուեի 28
Գովանանութիւն — Թարգմ. Հ. Սահյան 38
Լիցինիսին — Թարգմ. Վ. Դավթյան 41
Անըշողը — Թարգմ. Աղավնի 43
Նրան — Թարգմ. Վ. Դավթյան 46
Երիտասարդ դերասանուհուն — Թարգմ. Աղավնի 46
Յոնվիդինի ուրվականը — Թարգմ. Մ. Խերանյան 48
Զուրն ու գինին — Թարգմ. Գ. Էմին 57
Անակրեոնի շիրմը — Թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան 57
Ուղերձ Գալիլին — Թարգմ. Ռ. Դավթյան 59
Ուղերձ Յուդիին — Թարգմ. Ռ. Դավթյան 63
Հիշողութիւն — Թարգմ. Ռ. Դավթյան 69
Բալենին — Թարգմ. Ռ. Դավթյան 70
Մերունին — Թարգմ. Ա. Թարյան 74

Իշխան Պ. Ա. Վյազմսկուն ուղղված նամակից — Թարգմ. Հ. Սահյան	75
Պատուհան — Թարգմ. Հ. Սահյան	75
Ժուլովսկուն — Թարգմ. Հ. Սահյան	76
Ճշմարտություն — Թարգմ. Հ. Սահյան	80
Հեծյալները — Թարգմ. Հ. Սահյան	80
էլեգիա (երջանի՜կ է նա, ով իր սերն իրեն) — Թարգմ. Վ. Դավթյան	83
Փափագ — Թարգմ. Աղավնի	83
էլեգիա (ես կարծում էի, թե սերը արդեն...) — Թարգմ. Վ. Դավթյան	84
Վայելք — Թարգմ. Ն. Զարյան	85
Երգիչը — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	86
Մորփեսոսին — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	86
Բարեկամներին — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	87
Վ. Լ. Պուշկինին հղած նամակից — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	87
Փավեր և հովվուհին (Պատկերներ) — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	88

1817—18

էլեգիա (ես ձերն եմ նորից...) — Թարգմ. Վ. Դավթյան	96
Դեվիդին — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	97
Վ. է. Պուշկինին — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	98
Իլիլակուն արքունու — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	98
Նկուղ — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	99
«Անտիպոլան ու Մարֆուլան ժամից գալիս...» — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	100
Ազատություն — Թարգմ. Ն. Զարյան	101
Ն. Յա. Պլյուսկովային — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	104
«Ես լսել էի, թե աշխարհն անհուն...» — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	104
Հերիաթներ — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	105
Չաղաղակին — Թարգմ. Ն. Զարյան	106
Անհավատություն — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	107

1819

Գյուլը — Թարգմ. Ն. Զարյան	110
Հավերժահարսը — Թարգմ. Ս. Վանունի	111
Վերածնունդ — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	113
Ուղերձ իշխան Գորչակովին — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	114

Չաղաղակի պորտրետին — Թարգմ. Վ. Դավթյան	116
Առ... (Ինչու ձանձրույթը այս անժամանակ...) — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	116
«Արևը մայր մտավ ահա, և հանդարտ...» — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	116

1821

Նապոլեոն — Թարգմ. Ս. Վանունի	118
«Ապրել եմ բոլոր իմ բաղձանքները» — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	121
Օվիդիոսին — Թարգմ. Մ. Խերանյան	122
Նշաններ — Թարգմ. Հ. Զարյան	125
Պլուտոսին — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	125
«Ես վերապրեցի ցանկություններն իմ...» — Թարգմ. Ա. Քարյան	127

1822

Օլեգի երգը — Թարգմ. Հովն. Թումանյան	128
Հուլյան աղչական — Թարգմ. Ա. Լուսենց	131
Կալանավորը — Թարգմ. Գ. Սարյան	133

1823

Թունակը — Թարգմ. Ս. Վանունի	133
«Ո՛վ ձեզ կանգնեցրեց...» — Թարգմ. Ս. Վանունի	133
«Թե պատանու նման հույսով...» — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	134
Դեղ — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	134
Կյանքի սալակը — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	135
Իշխանուհի Մ. Ա. Գուլիցինային — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	136
Գիշեր — Թարգմ. Ա. Քարյան	136

1824

«Վերջ ամեն ինչի...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	137
Մովին — Թարգմ. Ն. Զարյան	137
«Օ, վարդ-աղբիկ իմ...» — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	139
«Գիշերվա հովն է...» — Թարգմ. Խ. Հրաչյան	140
Երկրորդ ուղերձ գրաքննիչին — Թարգմ. Ա. Լուսենց	141

1825

Բարեկամներին — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	143
Փառքի տենչ — Թարգմ. Ն. Զարյան	143

Ex ungue Leonem — Թարգմ. Ե. Զարեհ	144
Պ. Ա. Օ. ... (Օսիպովսկին) — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	144
«Թե կլաներ ջեզ խաբի մի օր...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	145
Շարժում — Թարգմ. Գ. Էմին	145
Կենդանի է դեռ — Թարգմ. Գ. Էմին	146
Ձմեռվա իրիկունը — Թարգմ. Հովհ. Քումանյան	146
Կ... — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	147

1826

Երգեր Ստենկա Ռազինի մասին — Թարգմ. Ն. Զարյան	149
Խոստովանություն — Թարգմ. Ն. Զարյան	151
Մարգարե — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	152
Ոսկին ու սուրը — Թարգմ. Ա. Քարյան	153

1827

«Հպարտ աղբեցիք, ո՛վ արքայալիներ...» — Թարգմ. Գ. Դեմիրեյան	154
«Կյանքի տափաստանում...» — Թարգմ. Հ. Զարյան	154
Ինչպիսի՞ գիշեր... — Թարգմ. Ա. Լուսենց	155
Պոեմ — Թարգմ. Ս. Մատուրյան	156
«Այնտեղ, որտեղ իշխում է...» — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	157
«Գեղեցիկ են բոլարական ախոռները...» — Թարգմ. Ա. Լուսենց	158
«Երջանիկ է տոհմիկների շրջապատում...» — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	159

1828

«Պարզե անօգուտ, պատահական...» — Թարգմ. Ա. Լուսենց	160
Ջրահեղձը — Թարգմ. Հովհ. Քումանյան	160
«Հա՛նգ—զրնգո՛ւն ընկերուհի...» — Թարգմ. Ն. Զարյան	163
«Ազոավի մոտ ազոավ թեց...» — Թարգմ. Պ. Սևակ	164
«Քաղա՛ք դու ճոխ, քաղա՛ք թշվառ...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	165
Մաղիկ — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	165
Պոեմն ու ամբոխը — Թարգմ. Ն. Զարյան	166
Դիմանկար — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	168
Մտերմուհի — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	168
«Բախտավոր է, ով դարձել է...» — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	169
«Շատրվանների ու ցողաթաթախ...» — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	169

1829

Դոն — Թարգմ. Ն. Զարյան	171
«Ապրում էր մի աղքատ ասպետ...» — Թարգմ. Ս. Վանունի	172
«Սիրելի եմ Ձեզ, և գուցե...» — Թարգմ. Հ. Զարյան	174
Կովկաս — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	174

Դեկրալ — Թարգմ. Պ. Սևակ	175
«Երբ շահելության տարիները քո...» — Թարգմ. Ն. Զարյան	176
Հիշողություններ Ցարսկոյե Սելոյում (Հին Հիշողության մեջլաժ իրապես) — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	176
«Թե աղմկոտ փողոցներով եմ անցնում...» — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	178
Վանքը՝ Կազբեկի վրա — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	180

1830

Աշխատանք — Թարգմ. Ն. Զարեհ	181
«Կարմրաթշիկ իմ քննադատ...» — Թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան	181
«Ստամբուլն են գովում գլավուրները հիմա...» — Թարգմ. Պ. Սևակ	182
«Ի՛նչ է քեզ համար անունն իմ հարգի...» — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	184
Չարքերը — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	186
Հմայախոսություն — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	186
«Ես ալստեղ եմ, ինեզի՛լյա...» — Թարգմ. Ա. Քարյան	187

1831

«Ինչքան հաճախ է լիցելը տոնում...» — Թարգմ. Ն. Զարյան	188
«Ո՛չ, ինձ համար թանկ չեմ...» — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	189

1832

«Եվ մենք առաջ գնացինք...» — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	190
Գեղեցկուհի — Թարգմ. Ն. Զարյան	191
«Որթատունկի աստվածն ուրախ...» — Թարգմ. Ն. Զարեհ	192

1833

«Ֆրանսիական հանգաթուխ պոետների դասավոր...» — Թարգմ. Պ. Սևակ	193
«Արձակ դաշտում՝ ալեծածան...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	194

1835

«Այցելեցի նորից...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	195
«Ես կարծում էի, թե մոռացել է...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	197

1836

Աշխարհիկ իշխանություն — Թարգմ. Ն. Զարյան	198
«Ալֆոնսն է ահա նստում նժուլգին...» — Թարգմ. Պ. Սևակ	199
«Ես ինձ համար կանգնեցրի արձան անձեռակերտ...» — Թարգմ. Ն. Զարյան	200

Պոեմներ

Կովկասի գերին — թարգմ. Գ. Սարյան	201
Գաբրիելյան — թարգմ. Մ. Խերանյան	224
Բախչիսարայի շատրվանը — թարգմ. Ս. Վահունի	242
Գնչուները — թարգմ. Ռ. Դավթյան	259
Պղնձե հեծյալը — թարգմ. Ռ. Դավթյան	281

Հեփաթներ

Տերտերի և նրա Թալգի ժառանգի հեթաթը — թարգմ. Ար. Խնկոյան	296
Հեթաթ ձկնորսի ու ձկան մասին — թարգմ. Յու. Սահակյան	304
Հեթաթ Սալթան թագավորի մասին — թարգմ. Ա. Լուսինց	310
Քնած դշխուհու և յոթ քաղերի հեթաթը — թարգմ. Ար. Խնկոյան	338

Մահակ

Կապիտանի պղծիկը — թարգմ. Ս. Սաֆիասյան	354
Ճանապարհորդություն դեպի Արզրում — թարգմ. Մ. Գևորգյան	489
Մանրագրություններ	541

Ալեքսանդր Սերգեևիչ Պուշկին

ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ

Александр Сергеевич Пушкин

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

(На армянском языке)

Издательство «Советакан грох»

Ереван, 1985

Խմբագիր՝ Է. Ռ. Թոռունյան

Նկարիչ՝ Ռ. Ս. Զուլֆայան

Գեղ. խմբագիր՝ Վ. Ա. Հառուրդյան

Տեխ. խմբագիր՝ Մ. Է. Ճաննապանյան

Վերստուգող սրբագրիչ՝ Ս. Մ. Բուլարյան

ИБ № 6172

Հանձնված է շարվածքի՝ 30.11.84: Ստորագրված է տպագրության՝ 12.05.85:
Ֆորմատ՝ $84 \times 108^{1/32}$: Թուղթ՝ տպագր. № 1: Տառատեսակ՝ «Գրքի սովորա-
կան»: Տպագրություն՝ բարձր: 29,82 պայմ. տպ. մամ., 30,13 պայմ. ներկ.
թերթ., 25,9 հրատ. մամ.: Պատվեր՝ 2874: Տպաքանակ՝ 50 000: Գինը՝
2 ռ. 50 կոպ.:

«Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան—9, Տերյան 91:

Издательство «Советакан грох», Ереван-9, ул. Теряна, 91.

ՀՍՍՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի պե-
տական կոմիտեի Հակոբ Մեղապարտի անվան պոլիգրաֆկոմբինատ, Երե-
վան—9, Տերյան 91:

Полиграфкомбинат им. Акопа Мегарты Госкомитета по делам
издательств, полиграфии и книжной торговли Арм. ССР, Ереван-9,
ул. Теряна, 91.